ISBN 978-966-8063-97-14
ISSN 2307–6070

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ
UKRAINIAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

Н А У К О В І С Т У Д І Ї – XXI

(культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)

ФІЛОСОФІЯ · ФІЛОЛОГІЯ · ПЕДАГОГІКА · ЕКОНОМІКА

2014
ВИПУСК 4
(ТОМ 6)

Київ – Буча
Видавництво «МІЛЕНІУМ»

УДК 001(09):[1(09)+80+37+33]
ББК 72.3
Н 34

Наукове видання зареєстровано в Міжнародній наукометричній базі даних РИНЦ (RSCI – Russian Science Citation Index). Ліцензійний договір № 201-04/2015. Входить до аналітичного інструментарію Science Index. Розміщення – Научная электронная библиотека ELIBRARY.RU.

НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія • Філологія • Педагогіка • Економіка. – Випуск 4 (Том 6) / Редколегія: Р.В. Болдирев (головний редактор, голова редколегії) та ін. – К.: МІЛЕНІУМ, 2014. – Вип. 4 (Том 6). – XII с.+ 525 с.

Статті «Наукових студій–XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)» друкуються в авторській редакції. Автори несуть відповідальність як за достовірність інформації, точність фактів, цитат, інших відомостей, так і за дотримання нормативних вимог щодо авторських прав юридичних і фізичних осіб, а також за використання даних, заборонених до публікації у відкритому друці.

Наукова концепція редакційної колегії може не збігатися з концептуальними поглядами деяких авторів «Наукових студій–XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)». Редакція залишає за собою право на скорочення і корегування матеріалів, поданих до друку.

Передрук матеріалів «Наукових студій–XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)» (фрагментів наукових публікацій, концептуальних ідей, статистичних даних, композиційних рішень структури цього видання) допускається лише за письмового погодження редакційної колегії. При використанні матеріалів, опублікованих в «Наукових студіях–XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)», обов'язкове посилання на це наукове видання.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ РІШЕННЯМ ВЧЕНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО ІНСТИТУТУ (ПРОТОКОЛ № 2 від 16.12.2014 р.)

Адреса редколегії
Україна, 08292, Київська обл., м. Буча, вул. Інститутська,14
ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 21196 – 10996 Р

ISBN 978-966-8063-97-14
ISSN 2307–6070

© ПВНЗ «Український гуманітарний інститут», 2014
© Автори публікацій: Акініна Н.Л. та ін., 2014
© Наукове редагування: Болдирев Р.В. та ін., 2014
© Видавництво «МІЛЕНІУМ», 2014

UKRAINIAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

S C I E N T I F I C S T U D I E S – XXI

(culture, education – anthropocentric paradigms and the modern world)

PHILOSOPHY · PHILOLOGY · PEDAGOGICS · ECONOMICS

2014

ISSUE 4

(Vol. 6)

Kyiv – Bucha

Publishing House «MILLENIUM»

УДК 001(09):[1(09)+80+37+33]
ББК 72.3
Н 34

This scientific publication is registered in the international scientometric database RSCI (Russian Science Citation Index, ELIBRARY.RU), included in the Science Citation Index. License agreement number is 201-04/2015.

SCIENTIFIC STUDIES – XXI (culture, education – anthropocentric paradigms and the modern world). Philosophy • Philology • Pedagogics • Economics. – Issue 4 (Vol. 6) / Editors: R.V. Boldyrev (Editor-in-Chief) et al. – Kyiv: Publishing House «MILLENIUM», 2014. – Issue 4 (Vol. 6). – XII p. + 525 p.

All the articles in "Scientific studies-XXI (culture, education – anthropocentric paradigms and the modern world)" are published in author's edition. Authors take personal responsibility for the accuracy of information, credibility of facts and authenticity of research results described in their manuscripts as well as for complying with regulations regarding copyright materials and data prohibited for publication in open press.

Scientific approach of the editorial board may not coincide with conceptual views of some of the authors of "Scientific studies-XXI (culture, education – anthropocentric paradigms and the modern world)." Editorial board retains the right to reduce and adjust materials submitted for publication.

All rights for this issue reserved. Not part of it may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the copyright owner.

This scientific edition is recommended for publication by the decision of academic council of Ukrainian Institute of Arts and Sciences (№ 2, 16.12.2014)

Address:
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
14 Institutska str., Bucha, Kyiv region, Ukraine, 08292

State registration certificate number is КВ № 21196 – 10996 Р

ISBN 978-966-8063-97-14
ISSN 2307–6070

© Ukrainian Institute of Arts and Sciences, 2014
© Authors of publications: Akinina N.L. et al., 2014
© Scientific editing: Boldyrev R.V. et al., 2014
© Publishing House «MILLENIUM», 2014

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор, голова редколегії

Болдирев Р.В., академік Академії наук вищої школи України, академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (Україна)

Заступники головного редактора, заступники голови редколегії

Георгінова Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна)
Тараненко Л.І., кандидат філологічних наук, доцент (Україна)
Штанько Л.О., кандидат економічних наук, доцент (Україна)

Члени редколегії

Бойченко М.І., доктор філософських наук, доцент (Україна)
Богачевська І.В., доктор філософських наук, професор (Україна)
Гусейнов С., доктор філософських наук (Азербайджанська Республіка)
Дегтярьов Є.В., академік Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності, доктор філософських наук (Російська Федерація)
Жаловага А.С., кандидат філософських наук, доцент (Україна, Республіка Польща)
Зінченко В.В., доктор філософських наук (Україна)
Корсак К.В., доктор філософських наук (Україна)
Костюк В.В., Рада Засновників Українського гуманітарного інституту (Україна)
Магсумов Т.А., академік Міжнародної академії соціальних технологій (Російська Федерація)
Рибачук М.Ф., академік Української академії політичних наук, доктор філософських наук, професор (Україна)
Самчук З.Ф., доктор філософських наук (Україна)
Стадник М.М., доктор філософських наук, професор (Україна)
Ткачук В.І., почесний доктор (PhD) (Україна, Російська Федерація)
Філіпович Л.О., доктор філософських наук (Україна)
Яковлєв Д., кандидат філософських наук, доцент (Російська Федерація)
Бацевич Ф.С., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Бріцин В.М., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Виноградов В.О., доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
Гнатюк Л.П., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Голубовська І.О., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Гриценко П.Ю., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Данилич В.С., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Денисова С.П., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Жайворонок В.В., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Зацний Ю.А., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Іщенко Н.Г., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Кагановська О.М., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Калита А.А., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Корольова А.В., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Кочерган М.П., академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Манакін В.М., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Мацюк Г.П., доктор філологічних наук, професор (Україна)

Мойсієнко А.К., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Нечитайло І.М., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Німчук В.В., член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Сенів М.Г., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Слухай Н.В., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Снитко О.С., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Швачко С.О., академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Шевченко І.С., академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Шинкарук В.Д., академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Майборода В.К., академік Академії наук вищої школи України, доктор педагогічних наук, професор (Україна)
Ніколаєва С.Ю., доктор педагогічних наук, професор (Україна)
Олійник В.В., академік Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор (Україна)
Онкович Г.В., доктор педагогічних наук, професор (Україна)
Таланова Ж.В., доктор педагогічних наук (Україна)
Алькема В.Г., доктор економічних наук, професор (Україна)
Власов В.І., доктор економічних наук, професор (Україна)
Гонта О.І., доктор економічних наук, професор (Україна)
Кутаєв Ш.К., доктор економічних наук, професор (Російська Федерація)
Пєтухова О.М., доктор економічних наук (Україна)
Попова О.В., доктор політичних наук, кандидат соціологічних наук, професор (Російська Федерація)
Старостенко Г.Г., доктор економічних наук, професор (Україна)
Чижевська Л.В., академік Академії економічних наук України, доктор економічних наук, професор (Україна)

РЕДАКТОРИ, ВІДПОВІДАЛЬНІ СЕКРЕТАРІ НАУКОВИХ СЕРІЙ

- **ФІЛОСОФІЯ**

РЕДАКТОРИ

Зінченко В.В., доктор філософських наук (Україна)
Ятченко А.Д., кандидат філософських наук, доцент (Україна)
Відповідальний секретар – Ношин Я.І. (Україна)

- **ФІЛОЛОГІЯ**

РЕДАКТОРИ

Поліна Г.В., кандидат філологічних наук, доцент (Україна)
Деркач Н.В., кандидат філологічних наук, доцент (Україна)
Відповідальний секретар – Гладка М.А. (Україна)

- **ПЕДАГОГІКА**

РЕДАКТОР

Акініна Н.Л., кандидат педагогічних наук (Україна)
Відповідальний секретар – Мичак Н.Г. (Україна)

- **ЕКОНОМІКА**

РЕДАКТОР

Кігель В.Р., кандидат економічних наук, доцент (Україна)
Відповідальний секретар – Патраш Л.А (Україна)

З М І С Т

РОЗДІЛ І
ФІЛОСОФІЯ

К ЕДИНОМУ – «ЕДИНСТВЕННЫЙ ПРАВИЛЬНЫЙ ПУТЬ»
Клюйков Р.С., Клюйков С.Ф. 1
ЕВАНГЕЛИЕ ОТ ИОАННА: АНТОНИМИЯ В АЛЛЮЗИЯХ КАК СРЕДСТВО РАСШИРЕНИЯ СМЫСЛА
Щеглова Н.И. 11

РОЗДІЛ ІІ
ФІЛОЛОГІЯ

НОМИНАЦИЯ КУЛЬТУРНОГО РАСТЕНИЯ ВАЛЕРИАНА ЛЕКАРСТВЕННАЯ (VALERIANA OFFICINALIS) В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ
Ангелова Г. 20
ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА МІГРАЦІЙНА ЛЕКСИКА І ЕТИМОЛОГІЯ: ДАВНІЙ СХІД – ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ
Болдирев Р.В. 38
МОРАЛЬНО – ЕТИЧНІ ПАРАДИГМИ У ТВОРЧОСТІ І. БАГРЯНОГО: РОМАН «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ»
Гутніченко О.М. 72
ФОРМУВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ МИСТЕЦЬКОГО ДИСКУРСУ
Дмитренко І.О. 79
ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ США ЯК МАРКЕР ДИНАМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
Дяченко І.О., Попова О.В. 86
СУБОРДИНАЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ “MARKET” У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ БІЗНЕС - ДИСКУРСІ
Науменко Л.П. 95
ТИПОЛОГІЯ СИСТЕМ ПИСЬМА І ЕВОЛЮЦІЯ КИТАЙСЬКОЇ ІЄРОГЛІФІКИ
Пирогов В.Л. 109
ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ДИКТАЛЬНОГО ДИСКУРСУ
Семенюк А.А. 133

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ УЧАСТІ ФОНЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ В АКТУАЛІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ МАЛОЇ ФОРМИ
Тараненко Л.І. 141

РОЗДІЛ III
ПЕДАГОГІКА

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ РОЛЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
Георгінова Л.В. 157
ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
Карпенко І.В..... 173
МАНИПУЛЯЦИИ КАК ФЕНОМЕН: PRO ET CONTRA
Петров В.Б..... 178

РОЗДІЛ IV
ЕКОНОМІКА

ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА И ЦЕНТРАЛЬНЫЙ БАНК РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2011 г.)
Жабина О.А., Растащенова А.А. 182
УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ВИКОНАННЯ ВИДАТКОВОЇ ЧАСТИНИ БЮДЖЕТУ В ОРГАНАХ ДКСУ ДЛЯ НЕДОПУЩЕННЯ ПОРУШЕНЬ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
Нікітан Н.О. 194
ФІНАНСОВІ ЧИННИКИ ТА СТИМУЛИ В ЛАНЦЮГАХ ПОСТАВОК
Собко Н.В. ..……..……205
ЦЕНОВАЯ ЭЛАСТИЧНОСТЬ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ
Чехлатова Е.А. 212

РЕЦЕНЗІЇ. АНОТАЦІЇ

ЧАСТИНА I

СТИЛІСТИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ: ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПАРАДИГМИ ...230

СУЧАСНИЙ КИТАЙСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС: СУГЕСТИВНИЙ АСПЕКТ
Пирогов В.Л. 230
ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ І СУЧАСНЕ ДІЛОВЕ КИТАЙСЬКЕ МОВЛЕННЯ
Пирогов В.Л. 237

ЧАСТИНА II

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ І РЕФОРМИ В ОСВІТІ УКРАЇНИ: СУЧАСНА ЛІНГВОДИДАКТИКА Й ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ
Редакційна колегія "Scientific studies – XXI" 248
ПРОГРАМА КАНДИДАТСЬКОГО ЕКЗАМЕНУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 13.00.02 – ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ: УКРАЇНСЬКА МОВА 250

НАУКОВА АНТОЛОГІЯ

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ І ГЕНЕТИЧНІ, ТИПОЛОГО - СЕМАНТИЧНІ Й КОГНІТИВНО - ПРАГМАТИЧНІ ПАРАДИГМИ ЛІНГВІСТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТ.
Редакційна колегія "Scientific studies – XXI" 307
ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕРМАНСКОЙ ГРУППЫ ЯЗЫКОВ
Мейе А. (Перевод с пятого французского издания Н.А. Сигал. Под редакцией, с предисловием и примечаниями В.М. Жирмунского. – М.: Изд-во иностранной литературы,1954) 311
СРАВНИТЕЛЬНО - ИСТОРИЧЕСКИЙ МЕТОД И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО РОДСТВА
Смирницкий А.И. (Под общей редакцией Звегинцева В.А. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1955) 356

НАУКОВЕ ЖИТТЯ. ЮВІЛЕЇ. ХРОНІКА

ЧАСТИНА I

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ (ДО 15 - РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ)
Георгінова Л.В., Костюк В.В., Проданюк Ф.М., Штанько Л.О. 411

ЧАСТИНА II

1) ХРОНІКА РОБОТИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО - ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКО - РЕЛІГІЄЗНАВЧИХ НАУК: РЕАЛІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ В УМОВАХ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ» (Український гуманітарний інститут, Київ -Буча, 2014 р.) 425

2) ПРОГРАМА МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО - ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ **«**МОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ, КОГНІТИВНО - ДИСКУРСИВНИЙ, ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ**»** (Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", Київ, 2014 р.) 429

РЕФЕРАТИВНО-БІБЛІОГРАФІЧНА ІНФОРМАЦІЯ

РЕФЕРАТИВНО - ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОГЛЯД МАТЕРІАЛІВ "НАУКОВИХ СТУДІЙ – XXI" (ВИП. 2, А, 2013; ВИП. 2, В, 2013) ТА "НАУКОВИХ СТУДІЙ – XXI" (ВИП. 3 (Т. 5), 2014) 441

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ

ВИМОГИ ДО РУКОПИСІВ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО ІНСТИТУТУ «НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI (КУЛЬТУРА, ОСВІТА – АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ПАРАДИГМИ І СУЧАСНИЙ СВІТ). ФІЛОСОФІЯ. ФІЛОЛОГІЯ. ПЕДАГОГІКА. ЕКОНОМІКА»
Редакційна колегія "Scientific studies – XXI" 512

СПИСОК АВТОРІВ, ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ, РЕДАКТОРІВ, РЕЦЕНЗЕНТІВ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ СЕКРЕТАРІВ НАУКОВИХ СЕРІЙ «НАУКОВИХ СТУДІЙ – XXI (КУЛЬТУРА, ОСВІТА – АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ПАРАДИГМИ І СУЧАСНИЙ СВІТ). ФІЛОСОФІЯ. ФІЛОЛОГІЯ. ПЕДАГОГІКА. ЕКОНОМІКА», Вип. 4 (Т. 6), 2014
Редакційна колегія "Scientific studies – XXI" 516

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Україна, м. Київ) 524

РОЗДІЛ І

ФІЛОСОФІЯ

УДК 1(091):303.725.23

К ЕДИНОМУ – «ЕДИНСТВЕННЫЙ ПРАВИЛЬНЫЙ ПУТЬ»[1]

Клюйков Р.С., Украина, г. Мариуполь
Клюйков С.Ф., Украина, г. Мариуполь

Стаття присвячена розгляду представленого в працях Платона «правильного шляху» в пізнанні. Зазначається, що «хора»[2] є ідеальною

---

[1] Редколегія *"Scientific Studies – XXI"*, публікуючи статтю Клюйкова Р.С., Клюйкова С.Ф., вважає за необхідне, передусім, зазначити безумовну доцільність звернення уваги на творчу філософську спадщину видатних діячів середземноморської цивілізації доби V-IV ст. до н.е.

Разом з тим, Редколегія *"Scientific Studies – XXI"* підкреслює необхідність у публікаціях, пов'язаних з такою вагомою для суспільства проблематикою, дотримання сучасних демократичних стандартів наукової дискусії, особливо у будь-якій царині гуманітарної діяльності, сповідуючи загальноприйняті принципи наукової етики. Це, зокрема, стосується запропонованої Клюйковим Р.С. і Клюйковим С.Ф. авторської версії на витоки і природу евристичної експертизи наукових пошуків у напрямку інтерпретації як уявлень людини про навколишній світ, так і про місце Інститутів пізнання Істини.

[2] Давньогрецьке **χώρα** «країна, край, область; околиця, село; поле, земля; суша (земля); мешканці країни, краю; місце *(взагалі)*, посада *(перен.)*, становище *(перен.)*» – **κατά χώραν μένειν; χώραν ἔντιμον ἔχειν; ἐν μισθοφόρου, άνδραπόδου χώρα εἶναι; είς χώραν τινὸς καθίστασθαι**» [Баркли М. Ньюман. Краткий греческо-английский словарь Нового Завета / Русский перевод и редактирование В.Н. Кузнецовой при участии Е.Б. Смагиной, И.С. Козырева.– М.: Российское Библейское Общество, 1997. – С. 228; Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь / Под редакцией С.И. Соболевского. – Т. II. – М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1958; Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / Репринт 5-го издания 1899 г. – М.: «Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина», 1991. – С. 1357-1358; Соболевский С.И. Древнегреческий язык. – М., 1948; E. Van Ness Goenchius. The Language of the New Testament. – New York, 1965; Греческий язык Нового Завета. – Одесса: Одесская Богословская семинария; Отпечатано в Одесской городской типографии, 1994. – С. 189; Boisacq É. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. – 2-e éd. – Heidelberg; Paris: C. Winter; Klincksieck, 1923; Heidelberg; Paris, 1938; Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. II.– Heidelberg: C. Winter. Universitätsverlag, 1954; Новый Завет и

математичною моделлю, створюваною за допомогою діалектичного методу протилежними ідеями за зразком ідеалу. Наголошується, що цей метод, реалізований у моделюванні складних об'єктів, стає досяжним для будь-кого в Пізнанні Істини.

Ключові слова: модель, творчість, розум, повна індукція, Пізнання, Істина.

Статья посвящена рассмотрению представленного в работах Платона «правильного пути» в познании. Отмечается, что «хора» является идеальной математической моделью, созданной диалектическим методом из противоречивых идей по образу идеала. Подчеркивается, что данный метод, реализованный в моделировании сложных объектов, доступен любому в Познании Истины.

Ключевые слова: модель, творчество, разум, полная индукция, Познание, Истина.

The article is dedicated to the analysis of "the correct way" of the process of cognition as it is presented in works by Plato. It is noted that "Khora" is the ideal mathematical model created on the basis of opposed ideas according to the ideal using the dialectical method. The article highlights that this method, implemented in modeling complex objects, is attainable for anyone in Cognition of Truth.

Keywords: model, creativity, reason, complete induction, Cognition, Truth.

Постановка проблемы. Платон [1] последовательно описал открытые им главные принципы Познания:

- *идеями*, обобщениями вещей и явлений (идеи) = *рассудок*;
- *идеалами*, обобщениями идей (идеи идей) = *разум*;
- *идеальной математикой* (идея идей идей) = *Мировой Разум*.

Понятие об *идеях* рассматривалось Платоном уже в самых ранних диалогах – «Феаг», «Алкивиад II», «Федон». Описанию *идеалов* и *Идеальной математики* непрерывным «пространственным» переходом одного различного в другое посвящено основное содержание «Софиста» (253d): «Различить одну идею (идея?), повсюду пронизывающую многое, где каждое отделено от другого; различить, как многие отличные друг от друга идеи охватываются извне одною (идеал?); и наоборот, одна идея (идеал?) связана в одном месте (математическая модель?) совокупностью

Псалтырь в современном русском переводе / Перевод с древнееврейского и древнегреческого языков, примечания и предисловие доктора богословия М.П. Кулакова (отв. редактор). Перевод, примечания, подзаголовки, приложения Института перевода Библии в Заокском христианском гуманитарно-экономическом институте [переклад "Псалтиря» зроблено зі стандартного наукового видання "Biblia Hebraica Stuttgartensia" (Stuttgart, 1990)]. – п. Заокский: Типография издательства «Источник жизни». – 2002. – С. 72]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

многих (идей?); наконец, как многие идеи (ряд идеалов?) совершенно отделены друг от друга (Идеальная математика?) – всё это называется уметь различать по родам, не принимать один и тот же вид за иной и иной за тот же самый – это предмет диалектического знания».

Диалогами «Парменид», «Филеб», «Государство» завершилось строительство диалектического метода Познания уточнением и ярким представлением особой *Идеальной математики* Платона [2] – беспредпосылочного начала Блага, *Мирового Разума*: «Чем будет Благо в умопостигаемой области по отношению к уму и умопостигаемому, тем в области зримого будет Солнце по отношению к зрению и зримым вещам… То, что придаёт познаваемым вещам истинности, а человека наделяет способностью познавать, это ты и считай идеей Блага – причиной знания и познаваемости Истины» («Государство» 508c).

Платон представлял монолитный мир идей, отличающийся устойчивостью, упорядоченностью, целостностью и завершенностью. Поэтому целью Познания считал именно этот законченный и безупречный идеальный мир. Платон убеждал: «Один лишь диалектический метод придерживается правильного пути». Но ни у Платона, ни в комментариях его другими нет описания диалектики, подкреплённого числовыми примерами. В «Диалогах» много недоговоренного, замаскированного, мифического. Например, («Седьмое письмо» 341e): «Следует написать или сказать это в понятной для многих форме, раскрыв всем в письменном виде сущность вещей? Но я думаю, что подобная попытка не явилась бы благом для людей, исключая очень немногих, которые и *сами* при малейшем указании способны всё это найти».

Изложение основного материала. Для расшифровки текстов Платона представляется целесообразным определение такой иерархии уровней [2] *обобщения идей* Платона: I уровень – *идеи*; II уровень – *идеалы*; III уровень – *идеальная математика*. Поэтому до сегодня *тайной Платона* оставались конкретные числовые примеры *идеалов* и реальные конструкции *Идеальной математики*.

Главное в диалектике Платона – её обязательная «закольцованность», «сплетение» начала (в реальном мире) и конца (в идеальном мире) любого размышления для доказательства его истинности («Государство», 533d): «У кого началом служит то, чего он не знает, а заключение и середина состоят из того, что нельзя сплести

воедино, может ли подобного рода несогласованность когда-либо стать знанием?... В этом отношении один лишь диалектический метод придерживается правильного пути: отбрасывая предположения, он подходит к первоначалу с целью его обосновать». «Непредполагаемое» в диалектическом методе должно быть обязательно «обосновано», а не просто установлено, чем ограничиваются другие методы Познания.

Обязательная «закольцованность» в том, что, обобщая любые реалии до *идей* I уровня, Платон сознательно находил их Истину среди *идеалов* II уровня, доказывая это *математическим моделированием* операций *Идеальной математики* III уровня и обязательным сравнением результатов с реалиями – обязательным возвращением опять к реалиям. Именно такие обязательно закольцованные сознательные «походы за Истиной» Платон назвал диалектикой.

А затем в «Тимее» (19bc) «наброском государственного устройства – каким должно оно быть и каких граждан требует для своего совершенства», Сократ образно представил красоту и значимость найденного идеального мира как «каких-нибудь благородных, красивых зверей, изображенных на картине, а то и живых, но неподвижных». И задумал «поглядеть, каковы они в движении и как они при борьбе выявляют те силы, о которых позволяет догадываться склад их тел», «послушать описание того, как это государство ведёт себя в борьбе с другими государствами, как оно достойным его образом вступает в войну, как в ходе войны его граждане совершают то, что им подобает, сообразно своему обучению и воспитанию, будь то на поле брани или в переговорах с каждым из других государств».

Сократ пожелал оживить «нарисованный набросок», применить домысленный идеальный мир для Познания реального мира и тут же заявил (19de): «Сам я не справлюсь», «этого не могут и поэты, будь то древние или новейшие». Так как «племя подражателей легче и лучше всего будет воссоздавать то, к чему каждый из них привык с ранних лет, а то, что лежит за пределом привычного, для них ещё труднее хорошо воссоздать в речи, нежели на деле». «Не под силу» и софистам «обстоятельства войны, сражений или переговоров». Только «философы и государственные мужи... подготовлены ко всем этим рассуждениям».

Этим эпизодом Платон предостерегал, что истинное Познание реального мира с использованием сведений об идеальном мире – задача сложная не только для «поэтов-подражателей», не только для «искушённых софистов», но даже для умудрённого Сократа-философа. Она посильна только его молодым собеседникам: «только род людей вашего склада, по природе и по воспитанию равно причастный философским и государственным занятиям». Платон особо подчёркивал, что для истинного Познания одних только «философских занятий» недостаточно.

И в этом самом месте диалога возникло новое направление беседы, как бы выпадающее из общего контекста, – «правдивое древнее сказание» о доисторическом подвиге города Афины (21e-24c): «Некая богиня, которая по-египетски зовётся Нейт, а по-эллински, как утверждают местные жители, это Афина, ... получила в удел, взрастила и воспитала как ваш, так и наш город. Однако Афины она основала на целое тысячелетие раньше, ... а начала она с того, что отыскала для вашего рождения такое место *(Хора?)*, где под действием мягкого климата *вы рождались бы* ***разумнейшими на Земле людьми***».

Так Платон впервые показал нам *Хору* одним из родственных ей в греческом языке понятий и представил её колыбелью «*разумнейших на Земле людей*». Но здесь же, Платон заметил (22b-23c): «Вы, эллины, вечно остаётесь детьми, и нет среди эллинов старца!.. Все вы *юны умом*, ибо *умы ваши не сохраняют* в себе никакого предания, искони переходившего из рода в род, и никакого учения, поседевшего от времени. Причина же тому, вот какая... Когда же боги, творя над Землей очищение, затопляют её водами, уцелеть могут волопасы и скотоводы в горах, между тем как обитатели ваших городов оказываются, унесены потоками в море, но в нашей стране *(Хора?)* вода ни в такое время, ни в какое-либо иное не падает на поля сверху, а, напротив, по природе своей поднимается снизу. По этой причине сохраняющиеся у нас предания древнее всех, хотя и верно, что во всех **землях**[3] где тому не препятствует чрезмерный холод или жар, род человеческий неизменно существует в большем или меньшем числе. Какое бы славное или великое деяние или вообще

[3] Именно в этом месте Платон подал *Хору* (χώρα) *Хорой*, но – во множественном числе. Значит, все указанные в предании родственные понятия – «место», «край», «страны», «земли», «пространство» и даже «родина» – тоже *Хоры*? – *Прим. Клюйкова Р.С., Клюйкова С.Ф.*

замечательное событие ни произошло, будь то в нашем краю *(Хора?)* или в любой стране *(Хора?)*, о которой мы получаем известия, все это с древних времен запечатлевается в записях, которые мы храним в наших храмах; между тем у вас и прочих народов всякий раз, как только успеет выработаться письменность и все прочее, что необходимо для городской жизни, вновь и вновь в урочное время с небес низвергаются потоки, словно мор, оставляя из всех вас лишь неграмотных и неучёных. И вы снова начинаете всё сначала, словно только что родились, ничего *не зная* о том, что совершалось в древние времена в нашей стране *(Хора?)* или у вас самих... вы даже *не знаете*, что прекраснейший и благороднейший род людей жил некогда в вашей стране *(Хора?).* Ты сам и весь твой город происходите от тех немногих, кто остался из этого рода, но вы ничего о нём *не ведаете*».

Платон сконцентрировал внимание к нововведённой Хоре и к очевидной простой связи её с Познанием: правильно используешь Хору – получаешь *знания*; не используешь – остаёшься в *неведении* «неграмотным и неучёным волопасом и скотоводом». Так в Познании между идеальными *(идеал?)* и реальными *(идеи?)* знаниями выделился некий «третий тип» – Хора, опосредующий их. Хора – какое-то «место» («Пространство»), где объединением идеальных («Бытие») и реальных («Становление») сведений образуется истинное *знание*, где как бы «материализуется» идеал, «*разумеют люди*».

На наш взгляд, сказанием (24cd) [“Но весь этот порядок и строй богиня еще раньше ввела у вас, устрояя ваше государство, а начала она с того, что отыскала для вашего рождения такое *место, где под действием мягкого климата вы рождались бы* ***разумнейшими на Земле людьми***... И вот вы стали обитать там, обладая прекрасными законами, которые были тогда еще более совершенны, и *превосходя всех людей во всех видах добродетели*, как это и естественно для отпрысков и питомцев богов”], вводилась *Большая Божественная Хора* (назовём её – *Математическая Модель* – Мат. Модель?) как организованное богами «*место разумения людей*», «место» перехода идеального (от богини Афины) в реальное (к людям), как глобальный образец будущих организаций людьми многочисленных подобных человеческих *Хор* (*Математическая Модель* – Мат. Модель?), реальных мелких личностных «*мест разумения*» для повседневной «материализации» идеалов, постижения их смысла.

Но в сказании нигде не говорилось, что всё это происходит не простым «подражанием, копированием, повторением, мимесисом...», не «странным жанром, сплетающим воедино логику, геометрию и мифологию», а – конкретным *математическим моделированием*!

Более того, тут же приводилась **методика** его удачного истинного «обыденного» применения Критием (25e-26d): «Когда ты вчера говорил о твоём [идеальном] государстве и его гражданах, мне вспомнился этот рассказ, но тогда мне не хотелось ничего говорить, ибо по прошествии столь долгого времени я недостаточно помнил содержание рассказа; поэтому я решил, что мне не следует говорить до тех пор, пока я не припомню всего с достаточной обстоятельностью. И вот ... мне представилось, что если в таком деле важнее всего *положить в основу речи согласный с нашим замыслом предмет* (идеал?), то нам беспокоиться не о чем... Граждан и государство (идеал?), что были тобою вчера нам представлены как в некоем мифе, мы перенесём в действительность и будем исходить из того, что твоё [идеальное] государство и есть вот эта наша родина *(Хора – Мат. Модель?)*, а граждане, о которых ты размышлял, суть вправду жившие наши предки из рассказов жреца. Соответствие будет полное, и мы не погрешим против Истины».

В *Хоре*, благодаря идеалу, «представленному» Сократом, неясные идеи Крития легко выстроились стройным и истинным сказанием.

То есть в *Математической Модели-Хоре* истинное «правдивое сказание» «представилось» стройным выстраиванием неясных идей Крития по образцу «положенного в основу» идеала Сократа. Или образно, по Платону: в *Математической Модели-Хоре* идеал «перенёсся в действительность», т.е. идеальный мир «использовался» для Познания реального мира.

Только вооружившись такими тонкими и точными инструментами и методикой истинного Познания, знающие и заранее подготовленные молодые собеседники обещают Сократу более обстоятельным применением их на практике «попытаться сообща должным образом справиться с той задачей, что ты нам поставил».

Оставшуюся часть диалога (27c-92c) занимает повествование Тимея о Познании Космоса [3], где Тимей «конкретизирует» *Божественную Хору* (*Мат. Модель?*), ранее предложенную Критием для Познания, примерами человеческих *Хор* (*мат. модель?*). (48e-49a): «Мы обособляли два вида (главные принципы Познания?), а

теперь придётся выделить ещё и третий. Прежде достаточно было говорить о двух вещах (главные принципы Познания?): во-первых, об основополагающем первообразе (*идеал=разум*?), который обладает мыслимым тождественным *Бытием*, а *во-вторых*, о подражании этому первообразу (*идея=рассудок?*), которое имеет рождение и зримо. В то время мы не выделяли третьего вида (*математическая модель*, *мат. модель?*), найдя, что достанет и двух; однако теперь мне кажется, что сам ход наших рассуждений принуждает нас попытаться пролить свет на тот вид (*мат. модель?*), который тёмен и труден для понимания».

Далее Платон уточняет [50b-51b]: «Вот так обстоит дело и с <u>той природой, которая приемлет все тела</u>. Её следует всегда именовать тождественной, ибо она никогда не выходит за пределы своих возможностей; всегда воспринимая всё, она никогда и никоим образом не усваивает никакой формы, которая была бы подобна формам входящих в неё вещей. Природа эта по сути своей такова, что принимает любые оттиски, находясь в движении и меняя формы под действием того, что в неё входит. И потому, кажется, будто она в разное время бывает разной; а входящие в неё и выходящие из неё вещи – это подражания вечно сущему, отпечатки по его образцам, снятые удивительным и неизъяснимым способом, к которому мы ещё вернёмся».

Аристотель [5, «Метафизика» 987b] увидел в этом тексте следующее. «Платон, усвоив взгляд Сократа, доказывал, что такие определения *относятся не к чувственно воспринимаемому, а к чему-то другому*, ибо, считал он, *нельзя дать общего определения чего-либо из чувственно воспринимаемого, поскольку оно постоянно изменяется*. И вот это другое из сущего он назвал *идеями*, а всё чувственно воспринимаемое, говорил он, существует помимо них и именуется сообразно с ними, ибо через причастность эйдосам существует всё множество одноимённых с ними [вещей]. Однако «причастность» – это лишь новое имя: пифагорейцы утверждали, что вещи существуют *через подражание числам*, а Платон [изменив имя] – что *через причастность*. Но что такое причастность или подражание эйдосам, исследовать это они предоставили другим».

Потом уже многие философы и математики, ссылаясь на Аристотеля, будут говорить, что *Хора* есть материя, место материализации идей. Но это не совсем так.

Аристотель сначала замечает, что Платон относит *Хору* «не к чувственно воспринимаемому (не к «чистой» материи?), а к чему-то другому» – к «промежуточным математическим предметам (*Хора – мат. модель?*), *отличающимся от чувственно воспринимаемого тем, что они вечны и неподвижны, а от эйдосов – тем, что имеется много одинаковых таких предметов, в то время как каждый эйдос сам по себе только один*. И так как эйдосы суть причины всего остального, то, полагал он, их элементы (*Хора – мат. модель?*) суть элементы всего существующего. Начала (*Хора – мат. модель?*) как *материя* – это большое и малое (*идеи?*), а как *сущность* – единое, ибо *эйдосы* [как числа] (*Хора – мат. модель?*) *получаются из большого и малого через причастность Единому*... Из сказанного ясно, что он рассматривал только две причины: причину сути вещи и материальную причину (ибо для всего остального эйдосы – причина сути его, а для эйдосов такая причина – единое). А относительно того, что такое лежащая в основе материя (*Хора* – мат. модель?), о которой как материи чувственно воспринимаемых вещей сказываются эйдосы, а как материи эйдосов – Единое, Платон утверждал, что она есть Двоица [(*идеал?*)+(*Идеальная ма-ка?*)] и большое и малое (*идеи?*)».

Заметно, что Аристотель здесь и не единожды уточняет: *Хора* – «как материя».

Аристотель, исключив из применения «лежащие в основе материи» Платона «неопределенную Двоицу», два высших уровня обобщения – *идеалы* и *идеальную математику,* диалектическую логику и доступную Истину, выстроил свой аксиоматический метод, формальную логику и бесконечное приближение к Истине.

Выводы. На наш взгляд, «правильный путь» в Познании – **единственный**, и именно тот, по которому шёл Платон. О «*единственном правильном пути*» Платон говорит в каждом диалоге, например: «Пир» (210e), «Софист» (253bc), «Государство» (VII 534e), «Филеб» (16cd). В основе всего – простое многоступенное сложение единиц идеальных чисел Платона [2], которые давно уже среди нас. До сегодня мы пользовались ими на уровне бессознательного, там, где и предвидел их Платон, и называли результаты «озарением», «интуицией», «вдохновением». Считаем, что *идеальные числа* должны быть возведены вровень с привычными математическими числами, что является ***«****единственно правильным путем» к Единому.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Платон. Тимей / Пер. С.С. Аверинцева. – Соч. в 4-х т. – Т. 3. – М: Изд-во «Мысль», 1994. – 453 с. (Platon. Timey / Per. S.S. Averintseva. – Soch. v 4-h t. – T. 3. – M: Izd-vo «Myisl», 1994. – 453 s.).

2. http://www.jkhora.narod.ru/2010-12.html.

3. Клюйков Р.С., Клюйков С.Ф. Идеальная математика Платона. – Saarbrücken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. – 134 с. (Klyuykov R.S., Klyuykov S.F. Idealnaya matematika Platona. – Saarbrücken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. – 134 s.).

4. Клюйков С.Ф., Клюйков Р.С. «Тимей» и математическое моделирование [Электронный ресурс] // Универсум платоновской мысли: Корпус текстов Платона в истории его интерпретаций: Программа XXI Всероссийской конференции. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского государственного ун-та, 2013. – 44 с. – Режим доступа: http://plato.spbu.ru/CONFERENCES/2013/upt21theses.htm. (Klyuykov S.F., Klyuykov R.S. «Timey» matematicheskim modelirovaniem [Elektronnyiy resurs] // Universum platonovskoy myisli: Korpus tekstov Platona v istorii ego interpretatsiy: Programma XXI Vserossiyskoy konferentsii. – SPb.: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo gosudrastvennogo un-ta, 2013. – 44 s. – Rezhyim dostupa: http://plato.spbu.ru/CONFERENCES/2013/upt21theses.htm).

5. Аристотель. Сочинения в 4-х томах. – Т.1 / Ред. В.Ф. Асмус. – М.: Изд-во «Мысль», 1975. – 550 с. (Aristotel. Sochineniya v 4-h tomah. T.1 / Red. V.F.Asmus. – M.: Izd-vo «Myisl», 1975. – 550 s.).

6. Деррида Ж. Нация и философский национализм: мифос, логос, топос. «Тимей» Платона – хора // ХОРА. – 2008. – № 4. – С. 68-80. (Derrida Zh. Natsiya i filosofskiy natsionalizm: mifos, logos, topos. «Timey» Platona – hora // HORA. – 2008. – № 4. – S. 68-80).

УДК 27-247’124.2

ЕВАНГЕЛИЕ ОТ ИОАННА: АНТОНИМИЯ В АЛЛЮЗИЯХ КАК СРЕДСТВО РАСШИРЕНИЯ СМЫСЛА

Щеглова Н.И.
Российская Федерация, п. Заокский

Данная статья посвящена интертекстуальному аспекту Евангелия от Иоанна. Поиск решения поставленной задачи осуществляется на стыке двух сфер знания: филологии и теологии. В ходе анализа текста было обнаружено, что расширение смысла в ветхозаветных аллюзиях, по крайней мере, трех фрагментов четвертого Евангелия достигается за счет использования многоуровневой антонимии. В результате формируются новые ценности, способные переформатировать этнические и социальные отношения мультикультурного общества.

Ключевые слова: Евангелие от Иоанна, кросс-культурный контекст, социум, иудейская и эллинистическая культуры, концептуальный дискурс, текст, подтекст, стилистические приемы, анализ нарратива, интертекстуальность, аллюзия, антонимия, расширение смысла, христологическое прочтение, реализованная эсхатология.

Саття присвячена інтертекстуальному аспекту Євангелія від Іоанна. Пошук рішення поставленого завдання здійснюється на стику двох сфер знання: філології і теології. У ході аналізу тексту було виявлено, що розширення смислу в старозавітних алюзіях, принаймні в трьох фрагментах четвертого Євангелія, досягається за рахунок використання багаторівневої антонімії. У результаті цього формуються нові цінності, здатні переформатувати етнічні та соціальні відносини мультикультурної спільноти.

Ключові слова: Євангеліє від Іоанна, крос-культурний контекст, соціум, іудейська й елліністична культури; концептуальний дискурс, текст, підтекст, стилістичні прийоми, аналіз наративу, інтертекстуальність, алюзія, антонімія, розширення сенсу, христологічне прочитання, реалізована есхатологія.

The article is devoted to the intertextual analysis of the Gospel of John. Two spheres of knowledge – philological and theological – are being involved in the study. Analyzing narration, the author comes to the conclusion that widening of meaning in the OT allusions is possible due to several rows of antonyms at least in three passages of the fourth gospel. As a result new values appear, which are capable of reshaping ethnical and social relations in the poly-cultural society.

Keywords: the Gospel of John, cross-cultural context, society, judaic and hellenistic cultures; conceptual discource, stylistic devices,

narration analysis, intertextuality, allusions, antonyms, expansion of sense, christological dimension, realized eschatology.

«В любой момент развития диалога существуют огромные, неограниченные массы забытых смыслов, но в определенные моменты дальнейшего развития диалога, по ходу его, они снова вспомнятся и оживут в обновленном (в новом контексте) виде»

М. М. Бахтин

Постановка проблемы. Исследуя Евангелие от Иоанна, невозможно игнорировать парадокс: при очевидной простоте лексического материала и незатейливости синтаксической канвы смысл повествования поражает своей глубиной и многослойностью. Характеристика эта обусловлена высочайшей степенью аллюзивности, позволяющей развить мощный подтекст на уровне литературного и концептуального дискурса.

Аллюзии – один из способов актуализации интертекстуальности. В рамках изучения этого явления в отечественных научных изданиях регулярно публикуются материалы, посвященные исследованию интертекстуальных связей в произведениях М. Булгакова, В. Брюсова, Л. Губанова, Ч. Дикенса, Р. Ная, М. Сеспеля и др. [9]. Авторские поиски русскоязычных публикаций, посвященных интертекстуальности четвертого Евангелия, не дали результатов и написание данной статьи имело целью восполнить этот «дефицит».

Что касается иноязычных источников, то особенно ценными в плане анализа концептуального дискурса, богословской интерпретации и интертекстуальности избранных отрывков Евангелия от Иоанна оказались работы C. K. Barrett [1], G. R. Beastley-Murray [2], R. E. Brown [3], E. W. Bullinger [4], R. A. Culpepper [5], J. D. Purvis [8], J. Paulien [12, c.108, 111].

Возвращаясь к вопросу об *актуальности работы*, следует заметить, что Евангелие от Иоанна – наглядное свидетельство того, как ценности, предложенные Христом, а затем апостолами, стали беспрецедентным по силе объединяющим фактором.

Представляется *актуальным* выяснить, какие идейные императивы и риторические приёмы и формулы использовал главный герой Евангелия от Иоанна, Логос, чтобы объединить в среде своих последователей полярные социумы иудеев и язычников, а женщин, чей социальный статус в восточных культурах был неимоверно низок – поднять до одного уровня с мужчинами.

Изложение основного материала. Аллюзии как частное проявление интертекстуальности не единственное средство

выразительности, которому автор *четвертого Евангелия* отдает предпочтение, но удивителен тот факт, что, «формируя» аллюзии, Иоанн регулярно противопоставляет детали повествования элементам, содержащимся в «корне» аллюзии, а также использует антитеистические идеи и контрастирующие понятия, о чем далее пойдет речь. Однако прежде следует сказать, что явление интертекстуальности базируется на вкраплении в текст элементов другого текста нередко с целью соотнесения (сопоставления) контекстов. Контексты при этом могут быть не обязательно литературного плана, поскольку интертекстуальность способна вовлекать любые знаковые системы и культурные коды.

Образование аллюзий не исчерпывается заимствованием фрагментов или элементов из текста-донора в новый текст. Здесь часто включается фактор *интерпретации*. В силу этого происходит «скрещение и взаимная трансформация» того и другого текста. Со всей очевидностью подобное явление можно наблюдать в четвертом Евангелии.

Автор *«Евангелия от Иоанна»* работает не только в сфере литературных контекстов, но еще и как минимум в двух социокультурных контекстах: иудейском и эллинистическом. Поэтому аллюзии в *«Евангелия от Иоанна»* могут содержать указания на фрагменты истории, а также на элементы иудейской и греческой культуры.

Оценивая идеи пролога *четвертого Евангелия*, многие исследователи, в частности C.K. Barrett, утверждают, что в повествовании содержатся аллюзии на основополагающие концепции и категории религии иудеев и философии стоиков: *Логос*, *свет, жизнь, истину* [1, p. 553; 2, p. 349]. Из этого явствует, что интертекстуальность в *«Евангелии от Иоанна»* используется как инструмент, помогающий установить контакт с представителями различных культур, в силу чего текст становится кросскультурным явлением.

Одним из ярких свидетельств этого является термин Логос (λόγος) – доминанта пролога. Это не просто аллюзия на краеугольную категорию философии стоиков, огненный дух, вращающийся в космосе. Слово у Иоанна становится плотью (Ин. 1:14), формально – антонимом духа. Весь текст четвертого Евангелия является расшифровкой данного термина, все рассказанные в нем истории – живые иллюстрации олицетворенного Слова. Если в начале первой

библейской книги, Бытие, буквальное слово Бога преобразует землю в рай, то в Евангелии от Иоанна воплощенное Слово, общаясь с каждым героем повествования, преобразует его сознание. Интерпретация этого ключевого термина лежит в основе когезии всего текста.

Рассмотрим несколько эпизодов, в которых автор, формируя аллюзию, использует многоуровневую антонимию, чтобы достичь эффекта расширения смысла. В каждом из этих эпизодов Логос беседует с женщинами: с самарянкой у колодца (4:5-30), с матерью у креста (19:26) и с Марией Магдалиной у пустой гробницы (Ин. 20:11-18). Для понимания того, как расширяется смысл в плане социальных и гендерных отношений важны именно беседы с женщинами, поскольку в восточных культурах на рубеже эпох их статус был крайне низким.

1. Первый из указанных фрагментов повествует, как Иисус (Ἰησοῦς) в ходе беседы с самарянкой сообщает ей, что *Он – Мессия (Μεσσίας), Он* же – *Христос (Χριστός),* и что *Бог* есть *Дух:* «πνεῦμα ὁ Θεός» (Ин. 4:24-26), с последним не могли не согласиться симпатизировавшие доктрине стоиков, весьма популярной в то время [13, с.100-141]. Данный эпизод включает целый комплекс элементов, которые важны для вертикального прочтения. Часть из них эксплицитно помещается в текст, прочие остаются в подтексте. Здесь можно наблюдать дифференцированную адресацию: текст интересен для эллинистической аудитории, подтекст и часть текста – для иудейской. Поскольку иудеи были знакомы с содержанием ветхозаветных писаний, они обладали зна́чимой для автора интертекстуальной компетенцией.

Подтекст указанного фрагмента содержит: намеки на историю Иакова, первого владельца колодца, у которого протекает беседа (Ин. 4:4, 12) [12, с. 108]; намеки на иудейские обычаи (Ин. 4:9); возможно – на смешение в Самарии языческих культов с поклонением Яхве (4 Цар. 17:24-32; Ин. 4:18) [1, p. 235; 12, с. 111] и на эпизод благословения Израиля после исхода из Египта (Втор. 11:29; 27:12), а также на события, спровоцировавшие возведение храма на горе Гаризим после исхода из Вавилона (Ин. 4:20) [14]. В тексте есть вербальная аллюзия на откровение Моисею имени Божьего «Сущий» (Исх. 3:14; Ин. 4:26) [7] и аллюзия на исход из Египта (Исх. 12:51; Ин.4:29-30). В роли вождя, который выводит свой народ к Иисусу, у Иоанна оказывается женщина. *Ломаются гендерные барьеры*.

Иисус, открываясь самарянке как обладатель живой воды, беседует с ней над водами колодца в противоположность тому, как

Иисус беседовал с Моисеем – там голос звучал над пламенем, объявшим куст. Собственно Иисус и был источником пламени в том эпизоде, но в беседе с самарянкой, а также в четвёртом Евангелии (Ин. 7:37) Он позиционирует себя как источник «воды живой». В том эпизоде Бог повелевает Моисею снять обувь. Создается впечатление, что Иисус не готов к осквернению места своего присутствия; у Иоанна же Я ЕСМЬ, оказывается настолько небрезгливым, что просит у язычницы воды из ее ковша. C.K. Barrett сообщает, что в Иудее бытовало присловье-гипербола, утверждающее, что самарянка даже в самом своем невинном состоянии ритуально нечиста. Наиболее скверным считался сосуд, из которого она пила [1, p. 235; 12, с. 111]. Если принять во внимание внебрачную связь героини на текущий момент, то ее социальный статус – блудница (Ин. 4:18). Мессия просит воды из ее ковша. *Ломаются религиозные и социальные барьеры.*

Как только женщина исповедует веру в Мессию, Иисус открывается ей как **Ἰησοῦς** и как Логос (**λόγος**): «**Ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι**» (Ин. 4:26). Далее благодаря женщине совершается исход самарян. В итоге Мессия гостит в Самарии целых два дня (Ин. 4:30, 39-43). Избранный Богом народ антонимичен отверженному племени самарян. Здесь возникает некий локус надежды на то, любой представитель языческих народов не менее дорог Богу, чем иудей. *Ломаются этнические барьеры.*

2. Эпизод из 19-й главы – сцена распятия. Вместо слова «крест» в Новом Завете нередко употребляется слово **ξύλον** «древо» (Деян. 5:30; 10:39; 13:29; 15:21; 1 Петр. 2:24; Гал: 3:13). Этот же термин применяется для обозначения плодовых и полезных деревьев, а так же дерева жизни и древа познания как в LXX, так и в Новом Завете (Быт. 1:29; 2:9, 16-17; 3:1; Втр. 21:23; Пс. 1:3; Откр. 22:2 и т.д.). Описывая распятие, Иоанн не использует данного термина. Он использует слово образовано от **σταυρόω** «крест» (**σταυρός** «казнить на кресте, распинать»). Поэтому аллюзия, о которой пойдет речь, не является вербальной. Это аллюзия на событие грехопадения (Быт. 3:1-7). Формируется она благодаря сообщению, что мать Иисуса/женщина стоит у креста/у древа, как некогда Ева у древа познания. С креста/с древа звучит голос: Иисус поручает мать Иоанну. Еве было обещано, что ее потомок поразит Змея в голову (Быт. 3:15). Распятие – исполнение этого пророчества, свидетелем которого является преемница Евы – Мария. На древе висит не вожделенный

запретный плод, но плод ее чрева, обеспечивший человечеству спасение от смерти и вечную жизнь. В таком ракурсе *крест видится не как орудие казни, но как дерево жизни* [1].

3. Как Логос, Божье Слово, Иисус открывается и Марии Магдалине, плачущей у гроба в утро воскресения (Ин. 20:11-18), поскольку пустая гробница описана как Святое Святых иудейского святилища – место Божьего обитания [18]. В этой части скинии стоял лишь Ковчег Завета – ларец, в котором находилось Божье Слово, а на крышке его стояли два золотых херувима. Здесь Бог принимал первосвященника, кропившего кровью жертвы на крышку ковчега, здесь открывалась слава Его присутствия (Исх. 33:11).

В утро воскресенья прежде встречи Марии с Христом в гробницу заглядывали Петр и Иоанн, при этом никого там не увидели (Ин. 20:6-8), а Мария видит двух ангелов – в изголовье и в изножье погребального желоба, где лежал Логос – воплощенное Божье Слово. Затем Иисус окликает ее и дает ей поручение: «Иди к братьям, скажи им…». Мария фигурирует здесь в качестве посредника между Богом и апостолами. В те времена столь важная роль как посредник между Богом и людьми не могла принадлежать женщине, поскольку социальный статус женщины в Палестине тех времен был крайне низким. Не каждый мужчина мог удостоиться чести служить в этой роли. *И снова в Евангелии от Иоанна рушатся социальные и гендерные барьеры*, а человечество становится единой Божьей семьей, как это было некогда в Едеме [2].

Два херувима, между которыми находится место покоя Иисуса – элемент, образующий *аллюзию на пространство и ритуалы*, аллюзию не литературного, а культурного плана, подсказанную призмой исходного контекста. И это еще раз подтверждает основную идею произведения: *Иисус – Логос, Бог, облеченный плотью человека*, вошел в наш мир, «чтобы обитать с нами» (Ин. 1:14). Разделив с человеком жизнь в условиях сломанного грехом бытия, ужас надвигающейся смерти, плен могилы, Он вышел из нее и *теперь доступен не только первосвященнику, но и женщинам, и даже язычникам.*

Подведем итоги: в каждой из трех упомянутых аллюзий значимыми являются: *локус, адресат и содержание беседы.* Автор расширяет смысл корня аллюзии, придавая ветхозаветным историям христологическое прочтение, в то время как новая история оказывается встроенной в более ёмкий контекст, детали которого имеют *неожиданные семантические проявления*. Для этого наряду с

другими средствами выражения Иоанн использует антонимию. В каждой представленной аллюзии задействовано несколько пар антонимов. В приведенной ниже схеме первым в паре идет антоним из корня аллюзии.

Аллюзия на откровение имени Бога Моисею в эпизоде о беседе с самарянкой (Исх. 3:14, Исх. 12:51 — Ин. 4:1-29) содержит два общих элемента – формулу откровения имени Яхве и последующий исход; а также шесть пар антонимов:

1) мужчина (Моисей) слышит «Я ЕСМЬ» – женщина (самарянка) слышит ту же формулу;

2) мужчина-еврей – женщина-язычница;

3) «Я ЕСМЬ» звучит из огня – «Я ЕСМЬ» звучит над водами;

4) Яхве не готов к осквернению места своего присутствия обувью Моисея – Иисус готов оскверниться водой из ковша самарянки;

5) Моисей выводит избранный народ – самарянка выводит отверженный народ;

6) Бог уводит народ в обетованную землю – самаряне уводят Иисуса в свой город.

Аллюзия на разговор с женщиной у древа в эпизоде об обращении к матери у креста (Быт. 3:1-2 – Ин. 19:25-27) содержит два объединяющих элемента – «женщина» и локус «у древа»; а также – как минимум – четыре пары антонимов:

1) безгрешная женщина – грешная женщина;

2) женщина у древа познания – женщина у древа жизни;

3) запретный плод принес всему человечеству смерть – плод чрева Марии принес жизнь всякому верующему;

4) женщина у древа слышит голос искусителя – женщина у древа слышит голос Искупителя.

Аллюзия на Святое Святых в описании Магдалины у гробницы (Исх. 25:10-31 – Ин. 20:11-18) содержит два объединяющих элемента – пара херувимов и место покоя Иисуса; и – как минимум – пять пар антонимов:

1) сакральное пространство храма – скверное пространство гробницы;

2) мягкая завеса Святого Святых – жесткий камень при входе;

3) изваянные херувимы на крышке ларца, где покоилась слава Божьего присутствия, – живые ангелы над желобом, где покоилось тело Христа;

4) каменные таблички Закона в ларце между херувимами – Логос, воплотивший Закон;

5) посредник/первосвященник – мужчина – посредница-женщина.

Выводы. Изложенное свидетельствует о том, что во время диалога Логос реагирует на собеседника и использует общее интертекстуальное поле, чтобы развить диалог, противопоставляет элементы корня аллюзии своему дару, но что важнее всего, Он повышает статус собеседника (социально-религиозный, этически-религиозный, религиозно-социальный). Так:

1) В эпизоде с самарянкой Иисус готов дать ей воду лучшую той, за которой она пришла. Общаясь с ней, разделив с ее соплеменниками кров и хлеб, он поднимает их статус до статуса Богом избранного народа.

2) Матери у креста Иисус предлагает нового сына, который не оставит ее до самой смерти (ведь сам Иисус должен будет вознестись на небеса); кроме того, умирая на древе, Он дарит ей вечную жизнь, что подразумевает новый статус, утраченный Евой у древа, статус безгрешного существа.

3) Марии Магдалине, которая пришла взглянуть на Него мертвого, Он дает возможность увидеть себя живого, а также увидеть фрагменты небесной реальности, Он дарит ей новый статус, практически равный статусу первосвященника, то есть самый высокий статус в иудейском социуме.

Спустя десятилетия автор четвертого Евангелия, апостол Иоанн, излагает эти истории так, что очевидными становятся исходные контексты, на которые он опирается. *Многоуровневая антонимия в аллюзиях становится механизмом расширения смысла*. Используя антонимию образов и элементов в ветхозаветном фрагменте и в своем повествовании, Иоанн их одновременно и *связывает за счет идентичных элементов, и разводит благодаря антонимии, что приводит к рождению новых смыслов* и позволяет новой истории превзойти содержание прежней, а прежней – обрести христологическое прочтение. Расширение смысла приводит к новому формату веры, к слому гендерных, социальных и этнических барьеров, к формированию новых ценностей, что подразумевает реализованную эсхатологию, которую человечество сподобилось пережить благодаря пришествию в мир *Логоса*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Barrett C. K. The Gospel According to St. John. – London: The Society for Promoting Christian Knowledge, 1978. – P. 235, 553.
2. Beasley-Murray G. R. *V:* John // Word Biblical Commentary. – Vol. 36. – Dallas: Word, Incorporated, 2000. – P. 349.
3. Brown R. E. The Gospel According to John (XIII-XXI). Introduction, Tradition and Notes // ABC. – Vol. 29A. – New York: Doubleday & Company, Inc., 1970.
4. Bullinger E. W. Figures of Speech Used in the Bible Explained and Illustrated // Baker Book House. Grand Rapids, Michigan. – 1968. – P. 1070-1074.
5. Culpepper R. A. The Gospel and Letters of John. – Nashville: Abingdon Press, 1998. – P. 138-143; 31-234; 39-241.
6. Dodd. C. H. Interpretation of the Fourth Gospel. – Cambridge University Press. – 1953. – P. 263-288.
7. LXX переводит откровение имени Бога Моисею как **Ἐγώειμι**, а Синодальная версия — как Сущий в Исх. 3:14 и как Иегова (Яхве) в Исх. 15:3, Исх. 17:15 и далее. (LXX perevodit otkrovenie imeni Boga Moiseyu kak **Ἐγώειμι**, a Sinodalnaya versiya – kak Suschiy v Ish. 3:14 i kak Iegova (Yahve) v Ish. 15:3, Ish. 17:15 i dalee).
8. Purvis J. D. The Fourth Gospel and the Samaritans. The Composition of John's Gospel. Selected Studies from NT. – Leiden; Boston; Koln: Brill, 1999. – P. 148-185.
9. Аксенова Н. С. Интертекстуальность в лингвистике и литературоведении. Проблема выбора подхода [Электронный ресурс] // Вестник Московского государственного областного университета. – № 1. – М. – 2013. – С. 81-119. – Режим доступа: http://www.evestnik-mgou.ru/Articles/View/271. (Aksenova N. S. Intertekstualnost v lingvistike i literaturovedenii. Problema vyibora podhoda. Vestnik MGOU, # 1, M. – 2013. – S. 81-119. – http://www.evestnik-mgou.ru/Articles/View/271).
10. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – 2-е изд. – М., 1984. – С. 393. (Bahtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva. – 2-e izd. – M., 1984. – S. 393).
11. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб.: Искусство-СПб, 2004. – С. 267. (Lotman Yu.M. Semiosfera. – SPb.: Iskustvo- SPb, 2004. – S. 267).
12. Паулин Дж. Евангелие для второго поколения. – п. Заокский, 2012. (Paulin Dzh. Evangelie dlya vtorogo pokoleniya. – p. Zaokskiy, 2012).
13. Светлов Э. На пороге Нового Завета. – Брюссель, 1983. – С. 100-141. (Svetlov E. Na poroge Novogo Zaveta. – Bryussel, 1983. – S. 100-141).
14. Флавий И. Иудейские древности: В 2-х томах / Пер. с греческого Г.Генкеля. Гравюры Ю.Ш. фон Карольсфельда. – Москва: Изд-во «КРОН-Пресс», 1996. – 864 с. [Т.1. – С. 114, 467] (печатается по изданию: *Иосиф Флавий.* Иудейские древности. – СПб., 1900. (Flavyj Y. Yudejskye drevnosty: V 2-h tomah / Per. s grecheskogo G.Genkelja. Gravjury Ju.Sh. fon Karol'sfel'da. – Moskva: Yzd-vo «KRON-Press», 1996. – 864 s. [T.1. – S. 114, 467] (pechataetsja po yzdanyju: Yosyf Flavyj. Yudejskye drevnosty. – SPb., 1900).

РОЗДІЛ ІІ

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 81’37:811.161.1+811.163.2

НОМИНАЦИЯ КУЛЬТУРНОГО РАСТЕНИЯ ВАЛЕРИАНА ЛЕКАРСТВЕННАЯ (VALERIANA OFFICINALIS) В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Ангелова Г.
Народная Республика Болгария, г. София

В статье изложены способы номинации культурного растения «валериана лекарственная» (болг. дилянка) в русском и болгарском языках. Рассмотрены его основные ономасиологические признаки, а также представлены модели номинативного ряда исследуемого культурного растения в русском и болгарском языках и говорах.

Ключевые слова: валериана лекарственная, номинация, ономасиологические признаки, русский язык, болгарский язык.

У статті викладено способи номінації культурної рослини «валеріана лікарська» (болг. дилянка) в російській та болгарській мовах. Розглянуто її основні ономасіологічні ознаки, а також представлено моделі номінативного ряду досліджуваної культурної рослини в російській та болгарській мовах і говірках.

Ключові слова: валеріана лікарська, номінація, ономасіологічні ознаки, російська мова, болгарська мова.

The article describes the ways of nomination of the cultivated plant "Common Valerian" (blg. dilyanka) in Russian and Bulgarian. The author outlines its main onomasiological features as well as provides models of its nominative row in the Russian and Bulgarian languages and dialects.

Keywords: Common Valerian, nomination, onomasiological features, Russian, Bolgarian.

Постановка проблемы. Номинация растений в своих истоках тесно связана с мировоззрением конкретного народа, определяющего признаки, свойства и функции того или иного фитонима. Известно также, что реализация номинации осуществляется с помощью определенных способов, отражающих возможности выражения в языке одного мотивировочного признака. Среди способов номинации наиболее продуктивными являются опосредованный способ и заимствование лексических единиц.

Отметим в связи с этим, что в основе номинации растений как в русском, так и болгарском языках лежит метафора, поскольку призвана не только именовать, но и давать оценку именуемому, передавать отношение человека к называемому явлению на основе сопоставления отличительных признаков объектов. Другими словами, *метафорическая номинация* – это создание наименования на основе какого-либо *сходства (по форме, цвету, запаху, функции и т.п.)* именуемого объекта с именуемым ранее. Причиной метафорической номинации является «стремежът към по-ясно, поконкретно или леко назоваване на нещо ново чрез нещо познато, обясняване и категоризиране на едно явление чрез признаци на друго» [13, с. 157].

Целью статьи является рассмотрение номинации культурного растения «валериана лекарственная» (болг. *дилянка*) с точки зрения его происхождения, основных признаков и способов номинации, а также построение модели его номинативного ряда в русском и болгарском языках.

Изложение основного материала. Анализируемую реалию мы относим к культурным растением, т.к. таковыми можно считать не только растения, не встречающиеся в диком виде, но и такие, которые «произрастают в диком состоянии» [7, с. 304] и возделываются человеком для удовлетворения его потребностей.

«Валериана лекарственная» (болг. *дилянка*) (Valeriana officinalis L.) из семейства валериановых – *Valerianaceae* – многолетнее травянистое растение с вертикальным корневищем, с густо усаженными придаточными тонкими длинными корнями, прямим стеблем с супротивными, непарноперистораздельными листьями, душистыми, мелкими, бледно-розовыми цветками, собранными в крупные, щитковидные соцветия. Лекарственное сырье (корневища и корни) собирают осенью, т.к. в это время они содержат максимальное количество действующих веществ, в том числе эфирное масло (0,5-2 %), благодаря которым валериана относится к числу важнейших лекарственных средств, оказывающих многостороннее действие на организм. Валериана широко культивируется как промышленное и лекарственное растение. Само название рода растения связано с латинским глаголом *valere* и переводится как «быть здоровым, сильным» [2, с. 372]. Можно предположить, что «растение было так названо по своим целебным свойствам» [24, с. 11], т.е. по функциональному признаку («применению растения в медицине»).

Кроме того, считают, что франц. *valériane* заимствовано из лат. *valeriana* «от местного названия Valeria в Паннонии, откуда происходит

это растение» [21, с. 269], т.е. наименование указывает на место распространения **валерианы** (болг. *валериана*, *валериан*) [5, с. 304]. В говорах русского языка встречаются такие наименования, как: *аверья́н*, *мариан*, *стоян* [8, с. 43] с тем же значением, образованным под влиянием собственных имен [21, с. 57, 269; 26, с. 197].

Народные наименования *балдырья́н* [8, с. 43], *булдырья́н, балдриан* «Valeriana officinalis auct.» [27, с. 80; 23, с. 132] в русском языке и *балдарнан*, *бандриум* [5, с. 304] в болгарском языке считаются заимствованием из немецкого *Baldrian* [25, с. 50] с тем же значением[1].

---

[1] Болг. *валериа́на* «(бот.) валеріана, Valeriana officinalis L.; валеріанові краплі, валер'янка», *валериа́н* «валеріанові краплі», як і рос. *валериа́на, валерья́на,* білор. *валяр'я́н, валяр'я́нка,* польськ. waleriana, walerjana, чеськ. baldrián, словацьк. valeriána, верхньолуж. bałdrijan, нижньолуж. bandrija та макед. *валерија́н, валерија́на,* сербськ. *валерија́на,* словен. báldrijan, вважаються запозиченням з латинської мови; середньолатин. valeriāna (звідки виводяться також франц. valériane [XIII ст.] й італ., іспан. valeriana, англ. valerian, нідерл. valeriaan та нім. Baldrian, середньоверхньонім. baldriān, пізньосередньоверхньонім. waldriān, середньонижньонім. boldriān) пояснюється по-різному: 1) пов'язується із valeriānus – прикметником, утвореним від Valeria – назви римської провінції в Панноніі, звідки відома ця рослина; 2) припускається походження від латин. Valerius – чоловічого імені середньовічного лікаря, який «відкрив цілющі властивості цієї рослини», що, як і Valeriānus «Валеріїв», пов'язано з дієсловом valēre «бути сильним, міцним, здоровим, могутнім, фізично спроможним, впливовим; мати значення, можливості, сили», спорідненим із давньоісланд. valda «володіти», готськ. waldan «правити; вистачати», давньоверхньонім. waltan «управляти», давньоірланд. flaith «панування», давньокімр. gualart «володар», тохар. A wäl «король», тохар. B walo «тс., цар» і, можливо, також з литов. valdýti «володіти, правити», veldė́ti «правити; діставати в спадок», прус. walduns, weldūns «спадкоємець», праслов. *voldĕti «володіти; правити, керувати», що продовжують – з різним рівнем фонетичних і семантичних змін – праіндоєвроп. *u̯al-d(h)-, утвореним від праіндоєвропейського кореня *u̯al- «мати силу, бути сильним» [*Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс.* Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка протокультуры. – Ч.1-2. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984. – С. 938; *Bloch* O., *Wartburg* W. Dictionnaire étymologique de la langue française. – 2-e éd. – Paris, 1950. – P. 631; *Dauzat* A. Dictionnaire étymologique de la langue française. – 11-e éd. – Paris, 1938. – P. 739; *Jóhannesson* A. Isländisches etymologisches Wörterbuch. – Bern: Francke Verlag, 1956; *Vries J. de.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch. – 2. Anfl. – Leiden: E.J. Brill, 1962; *Vries J. de*. Nederlands etymologisch Woordenboek. – Leiden: E.J. Brill, 1963-1965; *Klein E.* A comprechensive etymological dictionary of the English language. – Vol. 1-2. – Amsterdam; London; New York: Elsevier Publishing Company, 1966-1967. – P.1688; *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire étymologique de la langue latine. – 4-e éd. – T.1-2. – Paris: Klincksieck, 1959 (4-e éd. 2-me tirage. – Paris: C. Klincksieck, 1967); *Петровский* Н.А. Словарь русских личных имен. – М., 1966. – С.66-67; *Илчев С*. Речник на личните и фамилни имена у българите. – София, 1969. – С. 100; *Критенко А.П*. Лексика // Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За редакцією О.С. Мельничука. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1966. – С. 520; *Милев А., Братков Й.,*

Лекарственные свойства валерианы были известны еще в Древней Греции, а первые сведения о ее применении в качестве лекарственного растения датируются I в. н.э. В средние века о валериане отзывались как об «успокаивающем средстве для нервной системы» [12, с. 260]. В народной медицине восточных славян – при лечении лихорадки, весновки, худобищи, сердечной боли и других болезней [2, с. 372]. Болгары лечили отварами и настойками из валерианы «сърцебиене, виене на свят, главоболие, припадъци, лудост, спазми в стомаха и на коремни органи, припадлива болест» [11, с. 106].

В народной культуре болезнь человека воспринималась как результат действий демонических существ, демонов болезней. Так, лихорадки (от лихой в значении «злой дух» [9, с. 257] являлись дочерями царя Ирода и имели собственные имена. В заговорах их именовали: *Тресея, Огнея, Ледея, Гнетея, Глухея, Ломея* и т.д. [15, с. 226], т.е. имели преимущественно антропоморфный вид, а их имена персонифицировали симптомы болезней, т.е. олицетворяли заболевания.

Николов Б. Речник на чуждите думи в българския език / С предговор от Вл. Георгиев. – София: «Наука и изкуство», 1958. – С. 101; *Этымалагічны* слоўнік беларускай мовы. – Т.2 (В) / [Укладальнікі]: А.Я. Міхневіч, Р.У. Краўчук, І.І. Лучыц-Федарэц і інш.; Рэдактар В.У. Мартынаў. – Мінск: Выд-ва «Навука і тэхніка», 1978. – С. 50; *Бернштейн* С.Б. Болгарско-русский словарь. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1966. – С. 53; *Karłowicz J., Kryński A.*, *Niedźwiedzki W*. Słownik języka polskiego. – T.7. – Państwowy instytut wydawniczy, 1953. – S. 449; *Kopaliński* W. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1975. – S. 1030; *Андрейчин Л., Илчев Ст., Костов М., Леков Ив., Стойков Ст., Тодоров Цв*. Български тълковен речник. – София: Изд-во «Наука и изкуство», 1963. – С. 68; *Kluge F*. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – 20. Aufl. Bearbeitet von W. Mitzka. – Berlin, 1967. – S. 45-46; *Etymologisches* Wörterbuch des Deutschen / Erarbeitet unter der Leitung von W. Pfeifer. – Berlin, 1993 (1995, 1999). – S. 90; *Справочник* личных имён народов РСФСР. – М.: Изд-во «Русский язык», 1979. – С. 388; *Дворецкий И.Х*. Латинско-русский словарь / Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Изд-во «Русский язык», 1976. – С. 1054-1055; *Pokorny J*. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – T.I. – Bern; München: Francke Verlag, 1959. – S. 1111; *Walde A*. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. – 3. neubearb. Aufl. von J.B. Hofmann – Bd. II. – Heidelberg: C. Winter's Universitätsbuchhandlung, 1954. – S. 727-728; *Черных П.Я*. Историко-этимологический словарь современного русского языка / Рецензенты: О.Н. Трубачёв, А.С. Айзикович. Консультанты: Ж.Ж. Варбот, Л.Н. Эзериня, Л.А. Фрейберг. Предисловие Ж.Ж. Варбот. – Т. I. – М.: Изд-во «Русский язык», 1999. – С. 132-133, 156-157; *Порциг В*. Членение индоевропейской языковой области / Пер. с нем. Л.Ю. Брауде, В.М. Павлова. Редакция и предисловие А.В. Десницкой. – М.: Изд-во «Прогресс», 1964. – С. 211, 295]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

Известно, что валериана, обладающая специфическим запахом и лекарственными свойствами, служила апотропеем, защищала человека от демонов болезней, помогала избавится от них. Так, *лихорадочным корнем, трясовичным кореньем* [2, с. 372], *лихорадочной, трясовичной травой* [10, с. 178] славяне лечили лихорадку, лихоманку [9, с. 300], малярию, трясучку, трясавицу [10, с. 439], которая в медицинской литературе именуется латинским термином *fĕbris*[2]. Кроме того, *очной корень* [9, с. 664] использовали при воспалении глаз, а *припадочницу* [12, с. 256] – при эпилепсии, которая характеризуется «повторяющимися судорожными припадками с потерей сознания и изменениями личности» [20, с. 2101]. Поэтому логично думать, что данные наименования акцентируют внимание не только на поврежденные органы, характерные симптомы заболевания, но и отражают суть растения, возможности его применения при данном заболевании.

Болгары с *лѣкарска дилянка, лѣковита дилянка, ѐгниче, трескавия бурен* [5, с. 304] лечили заболевание *треска* (огница) (русск. *лихорадка,* лат. *fĕbris*), «остра треска, Febris acuta; тифусна треска»; *ѐгница* «общо име на силно заразна болест или болест с висока температура» (Враца), «болест коремен тиф, Thyphus abdominalis» (Долна Митрополия, Тръстеник, Плевенско; Дебърско; Скопско; Осиково, Врачанско; Торос, Луковитско; Бяла Слатина), «болест шарка с висока температура; сипаница» (Габрово; Софийско), *огни́ца* «пневмония и продължителни блатни трески» (Ботевградско) [4, с. 776], т.е. «общую реакцию организма на инфекцию» [20, с. 966]. Данное наименование болезни нашло отражение и в других славянских языках: «Срхр. *ѐгњица* «болест огница», словен. *ǫ̑gnjica* «болест треска», рус. *огни́ца* също, *ѐгница* диал. «болест живеница; обрив»[3]… – Праслав. **agnicā*, произв. от **agnь* (вж. *ѐгън*)» [4, с. 776-

[2] Пор. лат. fĕbris «*лихородка*, acuta (противоп. longa): [febrem (febrim) habere]» [*Петрученко О.* Латинско-русский словарь. – Изд.10. – СПб.: Изд-во «Лань», 2001. – С. 12, 220; пор. також: *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Изд-во «Русский язык», 1976. – С. 419]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

[3] При посиланні на «Български етимологичен речник» більш коректним було б при цитуванні зазначити також інші слов'янські форми: «чеш. *ohnice* «раст. дива и полска ряпа», словаш. *ohnica* «вид жълто цъфтящ вреден полски плевел; раст. Raphanus raphanistrum», пол. *ognica* остар. «магъосница, женски дух на огъня; вид растение», горнолуж. *wohnica* «светулка»»… [*Български* етимологичен речник. – Т.IV (МЍНГО[2]-ПА̀ДАМ) / Научни редактори: В.И. Георгиев, И. Дуриданов. Автори: В. Анастасов, Л. Димитрова-Тодорова, У. Дукова, Й.Н. Иванов, Д. Михайлова, О. Младенова, М. Рачева, Г. Риков, Т.Ат. Тодоров. – София: Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 1995. – С. 777].

До того ж щодо інтерпретації рос. *огни́ца*, *о́гница*, болг. *огница*, *ѐгни́ца, о́гница* бажаним було б тут звернути авторську увагу, зокрема, на рос. діал. *о́гник* (та *огни́к*) «болезнь летучая (перемежающаяся?) лихорадка». Курск., 1853 г., *огнё́вая* «горячка, жар», *огневи́ца* (та *огне́вица*, *огнё́вица*) «болезнь, характеризующаяся сильным внутренним жаром и ознобом; горячка, лихорадка; имя одной из двенадцати сестёр-лихорадок; болезнь антонов огонь; гангрена». Арх., 1907 г., Новг. 1848 г., Сев.-Двин., Вят., Перм., Сарат., Амур. Забайкал., *о́гнё́вка* «горячка, лихорадка; болезнь характеризующаяся сильным внутренним жаром и ознобом; растение [«при горячке лечат наговорами и поят настоем травы огне́вки». Тюмен., Тобол., Зобнин., 1898 г.]», *огнё́вушка* «горячка, лихорадка», *о́гненная* «имя одной из лихорадок, дочерей царя Ирода [заговор от лихорадки Арх., 1897 г.]», *о́гни* «болезнь летучая лихорадка». Курск., 1858 г., *огни́вица* «болезненный жар». Новг., *огня́ный* «находящийся в состоянии горячечного жара (о больном)». Ряз., *огня́нный* «горячий от внутреннего жара, высокой температуры». Ряз.,Том. [*Словарь* русских народных говоров. – Вып. 22 (Обвивень-одалбливать) / Главный редактор Ф.П. Филин. Редактор Ф.П. Сороколетов. Составители: Н.И. Андреева-Васина, О.Д. Кузнецова, П.И. Павленко, И.А. Попов, Н.В. Попова, О.Г. Порохова, Е.Н. Этерлей. – Ленинград: Изд-во «Наука», 1987. – С. 323-329, 332].

Для поглиблення інтерпретації рос. *огни́ца, о́гница*, болг. *ѐгни́ца, о́гница* важливим є наведення, зокрема, таких давніх, засвідчених історичними пам’ятками, слов’янських форм, як:

1) давньоруськ. *огнь* «горячка; лихорадочное состояние, жар болезненный» (Остромирово Евангелие 1056-1057 гг.; XIII слов Григория Назианзина по списку Императорской публичной библиотеки XI вѣка, С. 116; «Житиѥ Ѳєѡдосиꙗ, игоумена Печерьского» [написанное черноризцем Нестором до 1093 г.] по изданному О.М. Бодянским с исправлениями списку XII в. Московского Успенского собора, л. 132); *огница* «горячка» («Слово философа» 986 г. // Лѣтописецъ Переяславля Суздальского [Изд. князя М. Оболенского. – М., 1851. – Л. 25]);

2) старорос. *огнь* «лихорадочное состояние, болезненный жар; горячка» (1417 г.: «Новгородская I лѣтопись по Синодальному списку», С. 405); *огнь палящей* «гангрена» (1534 г.: Травник Любч., С. 121), *огнь Антониевъ палящий* (1534 г.: Травник Любч., С. 182), *огнь святаго Антония* (Лѣчебникъ V, С. 82 об.; XVI – XVII вв.), *огонь антоновъ* «тс.» (1697 г.: Петр. I, С. 657), *огница* «горячка, жар» (XV – XVII вв.), *огневица* «горячка, лихорадка (1696 г.: Петр. I, С. 696; Беседа отца с сыном, С. 468; XVII в.), *огневаꙗ болѣзнь* «горячка» (7061 г.: Русская лѣтопись по Никонову списку // Полное собрание Русскихъ лѣтописей, т. VII, С. 201), *огневая болѣзнь* «горячка, лихорадка» (1678 г.: Мат. медиц., 996 [Материалы для истории медицины в России. – СПб.]), *огневая* (XVI – XVII вв.), *огненая (огненная) болѣзнь* «тс. (XVI – XVIII вв.); гангрена, воспаление (XVII в.: [Житіе Ефр. Н., л. 153])», *огненный недугъ* «горячка, лихорадка» (XVI в.: Исторія кн. Андрея Курбскаго // Сказанія князя Курбскаго. – Т.I. – СПб., 1833 [Курбский А.М. История о великом князе Московском. – СПб., 1913]); *огничавый* «находящийся в горячке, жару» (XV – XVII вв.), *огничный недуг* «горячка, лихорадка (XVI – XVII вв.); гангрена (XVII в.)»;

3) старослов. **огнь** «πῦρ, огонь» у словосполученнях **огнѥмь болѣти, огнѥмь жєщи сѧ** вживається зі значенням «πῦρετος, жар, лихорадка; πυρέσσειν, знобити, мати (схопити) жар (бути в жару)» [*Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – СПб.: [Издание

777] [4] . Вероятно, наименование ***огница*** является полисемантом, представляющим целый ряд инфекционных заболеваний, а конкретные наименования растений, полученные на основе лекарственных свойств реалии, определяют патологические состояния и их симптомы (повышение температуры тела, недомогание, озноб и др.).

Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук: Типография Императорской Академии наук] (Переиздано фотоспособом. – М.: 1958). – Т.II: (Л-П), 1895 (1958). – Стб. 602, 603, 605; *Словарь* русского языка XI-XVII вв. – Редакционная коллегия: Р.И. Аванесов, В.П. Андрианова-Перетц, С.Г. Бархударов (отв. редактор), Г.А. Богатова (ученый секретарь), В.И. Борковский, В.В. Виноградов, А.П. Евгеньева, А.Н. Качалкин, Л.С. Ковтун, С.И. Котков, И.М. Кудрявцев, В.Д. Кузьмина, Ф.П. Сороколетов, О.Н. Трубачёв, Ф.П. Филин, Р.М. Цейтлин, Л.В. Черепнин, А.Н. Шаламова, Д.Н. Шмелёв. – М.: Изд-во «Наука». – Вып. 1 (А-Б). Главн. редактор С.Г. Бархударов. Редактор Г.А. Богатова. Составили: Н.Б. Бахилина и др., 1975. – С. 41; – Вып. 12 (О-Опарный). Редактор Г.Я. Романова. Составили: Л.Ю. Астахина и др. Рецензенты: Д.Г. Гринчишин, Г.Ф. Одинцов, 1987. – С. 239, 241, 243, 244; *Старославянский* словарь (по рукописям X-XI веков) / Под редакцией Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Є. Благовой. Авторы: Є. Благова, Р.М. Цейтлин, С. Геродес, Л. Пацнерова, М. Бауэрова. Рецензенты: Н.И. Толстой, А.Е. Супрун, Г.А. Хабургаев. – 2-е изд., стереотип. – М.: Изд-во «Русский язык», 1999. – С. 404-405]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

[4] Пор. також праслов. *ogn(j)ь «вогонь» (представлене у рос. *ого́нь*, білор. *аго́нь*, давньоруськ. *огнь*, польськ. ogień, чеськ. словацьк. oheň, верхньолуж. woheń, нижньолуж. wogeń, полаб. vid'ėn, болг. *о́гън*, макед. *оган*, серб. *о̀гањ,* словен. óǵenj, старослов. **ѻгнь**) споріднене з литов. ugnìs «вогонь», латиськ. uguns, давньоінд. agníḥ, хетськ. agniš та латин. ignis «тс.; пожежа; сторожовий вогонь; сонячний вогонь; блискавка; зірка, блиск зірок; полум'я», що продовжують праіндоєвроп. *ognis // *egnis «вогонь», пов'язаних з праіндоєвроп. діал. *n̥k'ni- «вогонь» [*Критенко А.П.* Лексика // Вступ до порівняльно-історичного вивчення сло'вянських мов / За редакцією О.С. Мельничука. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1966. – С. 517, 550; *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и дополнения О.Н. Трубачёва. Под редакцией и с предисловием Б.А. Ларина. – Т.III. – М.: Изд-во «Прогресс», 1971 – С. 118-119; *Етимологічний* словник української мови: В семи томах / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. – Т.1 (А-Г) / Редакційна колегія: О.С. Мельничук (головний редактор), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирев та ін. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1982. – С. 413-414; *Fraenkel E.* Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. 1-2. – Heidelberg; Göttingen: C. Winter. Universitätsverlag; Vandenhoeck – Ruprecht, 1962-1965. – S.1158-1159; *Walde A*. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. – 3. neubearb. Aufl. von J.B. Hofmann. – Bd.1. – Heidelberg: C. Winter's Universitätsbuchhandlung, 1938. – S. 676; *Pokorny* J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I. – München: Francke Verlag, 1959. – S.293; *Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс*. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка протокультуры. – Ч.1-2. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984. – С. 274, 699.]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

Номинации *врагушник*, *веснушка* [2, с. 372] в русском языке также получены на основе функциональных признаков растения, т.к. растительное сырье валерианы лекарственной применялось при заболеваниях **врагуша** [17, с. 183] и **веснушка** с общим значением «лихорадка» [16, с. 187]. Кроме того, характерной чертой как наименования заболевания *врагуша* (от *врагун* со значением «враг, недоброжелатель, недруг» [17, с. 183]), обозначающего «всякого рода лихорадку» [там же], так и наименования заболевания *веснушка*, которую «весной лечат» [16, с. 184] со значениями «лихорадка, подснежная клюква, валериана, фиалка» [16, с. 187], является их полисемичность.

Наименование **балдырь** [2, с. 372] в русском со значением «пузырь, волдырь» домустимо объяснить, в частности, тем, что в основе номинации лежит применение растительного сырья валерианы лекарственной при кожных заболеваниях.

Номинация **полевой грыжник** [там же] в русском языке связана не только по семантическим признакам, отражающим сходство (по форме листьев), *по ареалу распространения* валерианы лекарственной с лапчаткой гусиной, или грыжником (болг. *очиболец*) (Potentilla anserine) – многолетним травянистым растением, видом рода лапчатка (Potentilla) семейства розоцветных (Rosaceae), но и *по использованию* данных растений при лечении грыжи (hernia), выпячивании внутренних органов или их частей через дефекты стенки полости, в которой они расположены [20, с. 481]. Наименование заболевания грыжа («От о.-с. gryzti > рус. *грызть»* [23, с. 224])[5]

---

[5] Тут варто було б подати також інші реконструйовані праслов'янські утворення типу праслов. *gryža < *gryzja // *gryzi̯ā (яким відповідають рос. білор. *грыі́жа,* давньоруськ. *грыжь* «хвороба», русько-церковнослов. **грыжь**, польськ. gryża «тс.», болгар. *гри́жа, грыжа* (*Геров Н*. Речник на българския език / Фототипно издание. – Ч. I (А-Д) / Научен консултант Л. Андрейчин. – София: «Български писател», 1975. – С.253-254) «турбота», макед. *гри́жа* «тс.», серб. *гри̏жа* «різь у животі; понос», словен. gríža «понос», старослов. **грыжа**), похідні від праслов. *grysti < *gryzti, споріднені з литов. gráužti «гризти», латиськ. graûzt «тс.»; менш імовірне припущення про зближення слов'янських і балтійських форм з експресивним грецьк. **βρῦχειν** «скреготати зубами, скрипіти зубами»; тут балто-слов'янська ізоглоса у реконструкції фрагментів праіндоєвропейського мовного ареалу вважається продовженням переважно праіндоєвроп. *gʷrēu-ĝh- // *gʷrōu̯-ĝh- // *gʷrŭ-ĝh- // *gʷru-ĝh- «скреготати зубами; гризти», пов'язуваних з праіндоєвроп. *gʷrāu- // *gʷrau- «молоти; кришити»; іноді також балто-слов'янські лексичні утворення розглядаються як певні стадії формально-граматичного розширення праіндоєвроп. *g(h)reu- «подрібнювати, дрібнити; терти» [*Фасмер М*. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и дополнения О.Н. Трубачёва. Под редакцией и с предисловием Б.А. Ларина. – Т. I (А-Д). – Москва: Изд-во «Прогресс», 1964. – С. 466; *Kuryłowicz J.* Études indo-européennes. –

является одним из универсальных в русской народной медицинской лексике и именует целый ряд различных патологий. Так, грыжей обозначают: 1) заболевание различных внутренних органов, а также кровеносных сосудов и костей у человека; 2) ревматизм; 3) раны; 4) нарывы [18, с. 173].

Наименование **глухой серпий** [8, с. 43] в русском языке, вероятно, акцентирует внимание на характерные морфологические признаки, отражающие внешнее сходство растения в сравнении с тысячелистником обыкновенным, или серпием [12, с. 927] (болг. *бял равнец*) (Achillea millefolium) – многолетним травянистым растением из семейства сложноцветных (Compositae), а также на функциональный признак, «применения растения в медицине» при ряде сходных заболеваний, в том числе «перемежающейся лихорадкѣ» [2, с. 5]. Кроме того, на сходство с тысячелистником обыкновенным и одновременно на различие с ним указывает определение в наименовании глухой серпии со значением «дикий», «ненастоящий».

Наименования **дегиль, дигиль** [2, с. 372], **диголь** [8, с. 43] в русском языке связано с внешним сходством травянистых растений валерианы лекарственной с дягилем лекарственным (Archangelica officinalis) (болг. *ангелика*), растительным сырьем которого служат корневища и корни растения, содержащие эфирное масло (0,35-1%) с приятным сильным мускусным ароматом, применяющееся в народной медицине[6].

T.I. – Kraków, 1935 (“Prace Komisji Językowej”, 18). – S. 13-14; *Български* етимологичен речник. – Т.I (А-З) / Редактор В.И. Георгиев. Съст: В.И. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. – София: Издателство на Българската Академия на науките, 1971. – С. 281-282; *Sławski* F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – T.I (A-J). – Kraków: Nakładem Towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952-1956. – S. 364-365; *Machek* V. Etymologický slovník jazyka českého. – 2-e., opr. a dopoln. vyd. – Praha, 1968. – S. 186; *Machek* V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / Věd. red. Vl. Šmilauer. Rec. Fr. Kopečný. – Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd, 1957. – S. 147; *Этимологический* словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под редакцией О.Н. Трубачёва. – Вып. 7 (*golvačь - *gyžati). – Москва: Изд-во «Наука», 1980. – С.160-162; *Fraenkel E*. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I. – Heidelberg; Göttingen: C. Winter. Universitätsverlag; Vandenhoeck – Ruprecht, 1962. – S.164-165; *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd.I. – Bern; München: Francke Verlag, 1959. – S. 485-486; *Этымалагічны* слоўнік беларускай мовы. – Т.3 (Г-І) / [Укладальнікі]: Р.У. Краўчук, В.У. Мартынаў, А.Я. Супрун, Н.В. Івашына; Рэдактар В.У. Мартынаў. – Мінск: Выд-во «Навука і техніка», 1985. – С. 109]. – *Прим. Редколегії “Scientific Studies – XXI”.*

[6] Пор. також рос. *дя́гель* (*дя́гиль*) «Angelica archangelica, Archangelica Hoffm.», діал. *дя́гил, дя́гля, дяглú, дягúльница, дяглóвник, дéгель, дúгéль, дúдель, дидиля́, дедю́льки, гúгель*, старорос. *дягил*, *дягиль*, *дигиль*, *дягель* (з XV ст.), антропонім *Дягилъ* (XV ст.), укр. *дя́гель* «яглиця, Archangelica officinalis (Angelica

Характерный запах корневища растения лег в основу целого ряда лексем в русском языке. Так, полагают, что мотивирующим признаком формирования семантики лексем **ароматникъ, кадúло** [2, с. 372] **и земляной ладан** [8, с. 43], является аромат растения, произрастающего на «сухих, высоких местах» [19, с. 261]. В. Даль фиксирует лексему **кадúло** со значением «церковный сосудъ, курильница, въ которую на жаръ кладется ладанъ», М. Фасмер

---

archangelica); (діал.) дудник лісовий, Angelica silvestris L.», діал. *дя́гиль*, *дя́гі́ль*, «тс.», староукр. *Дягил* (ім'я) (1498 р.), білор. *дзя́гіль* «дудник; дягель», польськ. dzięgiel «Angelica», старопольськ. dzięgil «тс.; хвороби коней, худоби», чеськ. děhel «Angelica», старочеськ. děhýl, děhel (початок XV ст.) «тс.», словацьк. dehel «Angelica archangelica», dehýl, dehyl, diahyl «Angelica», верхньолуж. dźehel «тс.», що загальноприйнятого пояснення не мають; припускається реконструкція праслов. діал. *dęglъjь (*dęglь), *dęgyl'ь (можливо також – *dęgъl'ь, *dęgl'ь) як назв рослин з сильною тонізуючою дією, пов'язаних з дієслівною праслов'янською основою не збереженого (можливо, слабо або частково збереженого) *dęgt'i, де корінь *dęg- зближується, як і праслов. *dęgnǫti «(діал., схід.) ставати сильнішим, здоровішим», *dęgati, *dǫgъ «сила, міць», з давніми праіндоєвропейськими утвореннями *dheugh- // *dhough- «дотикатися, тиснути» і *dhengh- // *dhongh- «досягти, сильно схопити; сильний, здоровий, міцний» [*Этимологический* словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под редакцией О.Н. Трубачёва. – Вып.5 *(*dělo - *dьržьlь*). – Москва: Изд-во «Наука», 1978. – С. 24-25, 26, 100, 150, 98-99, 166-167; *Słownik* prasłowiański / Opracowany przez zespół Instytutu słowiaoznawstwa PAN. Pod redakcją Fr. Sławskiego. – T.III (DAVЬNЪ – DOBRATI). – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1979. – S. 95-98; *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. – T.I (A-J). – Kraków: Nakładem Towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952-1956. – S. 203-204; *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd.I. – Bern; München: Francke Verlag, 1959. – S. 250, 271, 289; *Buffa F.* Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. – Bratislava, 1972. – S.282; *Меркулова В.А.* Очерки по русской народной номенклатуре растений. – М., 1967. – С.59-60; *Machek V*. Česká a slovenská jména rostlin. – Praha, 1964. – S. 158, 162, 163; *Machek V*. Etymologický slovník jazyka českýho. – 2-e, opr. a dopoln. vyd. – Praha, 1968. – S. 113; *Machek V*. Etymologický slovník jazyka českýho a slovenského / Věd. red. Vl. Šmilauer. Rec. Fr. Kopečný – Praha: Nakladatelství Česko-slovenské Akademie Věd, 1957. – S. 83; *Етимологічний* словник української мови: У семи томах. – Т.2 (Д-Копці) / Редакційна колегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирев та ін. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1985. – С.152-153; *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и дополнения О.Н. Трубачёва. Под редакцией и с предисловием Б.А. Ларина. – Т.I. – М.: Изд-во «Прогресс», 1971 – С. 561; *Черных П.Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка / Консультанты: Ж.Ж. Варбот, Л.Н. Эзериня, Л.А. Фрейберг. Рецензенты: О.Н. Трубачёв, А.С. Айзикович. – Т. I. – Москва: Изд-во «Русский язык», 1999. – С. 279; *Этымалагічны* слоўнік беларускай мовы. – Т.III (Г-І) / [Укладальнікі]: Р.У. Краўчук, В.У. Мартынаў, А.Я. Супрун, Н.В. Івашына; Рэдактар В.У. Мартынаў. – Мінск: Выд-ва «Навука і техніка», 1985. – С. 136]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

отмечает, что «др.-русск. *ладанъ* (Хож. игум. Дан.) из греч. *λάδανον* «смола кустарника λῆδος» [22, с. 447].

Этимология наименования **мау́н, мяу́н** [22, с. 584] в русском языке считается неясной. Существует несколько точек зрения на происхождения этих названий. Согласно одной из них, данные номинации сравниваются «с греч. ματον «вид тмина» [там же], плоды которого обладают специфическим запахом, другие – связывают названия растения «с *мяу́кать*, сербохорв. *ма̀укати* и т.д.»[7], т.е. с

---

[7] Аналізуючи рос. *мау́н, мяу́н* «валериана», М. Фасмер вважає сумнівним запропоноване Ф. Міклошичем зіставлення з грецьким ματον «вид тмина», як і пов'язання з рос. *мяу́кать,* сербохорв. *ма̀укати* тощо. Разом із тим М. Фасмер додає «хотя кошки действительно любят запах этого растения; ср. Бернекер [2, 27]» [*Фасмер М*. Этимологический словарь русского языка. – Т. II (Е-Муж). / Пер. с нем. и дополнения О.Н. Трубачёва. Под редакцией и с предисловием Б.А. Ларина. – М.: Изд-во «Прогресс», 1967. – С. 584]. З тим самим значенням Valeriana officinalis L фіксується також білор. діал. *мау́н* [*Этымалагічны* слоўнік беларускай мовы. – Т.II (В) / Укладальнікі: А.Я. Міхневіч, Р.В. Краўчук, І.І. Лучыц-Федарэц і інш.; Рэдактар В.У. Мартынаў. – Мінск: Выд-ва «Навука і тэхніка», 1978. – С. 50].

Щодо інших, очевидно, успадкованих вже з правлов'янської мови чисельних звуконаслідувальних утворень, імітуючих кошачий крик, тут, зокрема, також зазначаються: рос. *мяу, мя́вкать,* діал. *мау́кать*, білор. *мя́ўкать, мя́ўчыць*, укр. діал. *мав, ма́вкати, м'я́вкати, м'явча́ти*, польськ. miau, miauczyć, miauczeć*, чеськ.* miau, mňau, mňoukati, стар. maukati, mňaukati, словацьк. mňau, mavčit', maukať, mňaučať, mňaukať, верхньолуж. mjawkać, mjawczeć, mjawnyć, нижньолуж. mijaw, mjawcaś, mjawkaś, болг. *мя́у, мяу́кам,* діал. *мяўканца «*мяукане; обичай срещу Коледа, на който се мяука*», мяўканци́* «коледари «котки»», серб. *ма̀ӯ, ма̀у, ма̀ӯк*, діал. *мјау́кати*, *мијау́кнути,* словен. má́vkati, mjâvkati [*Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и дополнения О.Н. Трубачёва. – Т.III (Муза-Сят). – М.: Изд-во «Наука», 1971. – С. 32; *Преображенский А.Г.* Этимологический словарь русского языка. – Т. I (А-О). – М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1959. – С. 555; *Этымалагічны* слоўнік беларускай мовы. – Т. VII (М-Н) / Укладальнікі: І.І. Лучыц-Федарэц, Г.А. Цыхун; Рэдактар В.У. Мартынаў. – Мінск: Выд-ва «Навука і тэхніка», 1991. – С. 153; *Етимологічний* словник української мови. – Т. 3 (Кора-М) / Редакційна колегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирев та ін. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1989. – С.349; *Български* етимологичен речник. – Т. IV (МИ́НГО[2]-ПА́ДАМ) / Научни редактори: В.И. Георгиев, И. Дуриданов. Автори: В. Анастасов и др. – София: Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 1995. – С.451; *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego / Ze wstępem Z. Klemensiewicza. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. – S.330*; Machek V*. Etymologický slovník jazyka českého. – 2 vyd. – Praha: Academia, 1968. – S. 303; *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Knj. 2. − Zagreb: JAZU, 1972. – S. 392].

Подібні звуконаслідувальні утворення засвідчуються, зокрема, також у єгипет. *mj.t* «кішка», mjw «кіт», коптс. ємоγ «кішка» та тур. maw-, mijaw-, mijavla-(miyavlamak) «нявкати», mia «кішка», кит. miau «кіт» [*Радлов В.* Опыт словаря тюркских наречий. − Т.4. − М.: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 2063, 215; *Магазаник Г.А*. Турецко-русский словарь / Под редакцией В.А. Гордлевского. – М.:

«валериановым» ароматом растения, который привлекает представителей семейства кошачьих (Felidae). Вероятно, данная точка зрения находит подтверждение в номинациях как русского – **кошачья трава, кошкина трава, кошачий корень, кошачий ладан** [2, с. 372; 10, с. 178], так и болгарского языка – **коча билка, коча трева, кочо биле, мача трева, лѣкарска мача трева** [5, с. 304].

Кроме того, диалектное наименование **кеди̇́-оту̀** [5, с. 304] в болгарском языке, вероятно, происходит от тур. kedi out – «*бот*. валериан» (Valeriana), букв. «котешка трева» [1, с. 733], т.е. в основе наименования лежит указание на аромат растения валериана лекарственная[8].

Государственное издательство государственных и иностранных словарей, 1945. – С. 413, 416; *Петровский* Н.С. Египетский язык: Введение в иероглифику, лексику и очерк грамматики среднеегипетского языка / Под редакцией В.В. Струве. – [Ленинград]: Изд-во Ленинградского университета, 1958. – С. 60, 62, 69; *Етимологічний* словник української мови. – Т. 3 (Кора-М) / Редакційна колегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирев та ін. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1989. – С. 349; *Klein E.* A comprehensive etymological dictionary of the English language. – Vol. 1-2. – Amsterdam; London; New York: Elsevier Publishing Company, 1966-1967. – P. 975; *Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс*. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка протокультуры. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984. – С. 601]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

[8] Болг. діал. рідк. заст. *кеди̇́-оту̀* «котяча м'ята справжня, Nepeta cataria L.; валер'яна, Valeriana officinalis L.» вважається запозиченням від тур. kediotu «валеріана» – складного утворення на основі двох іменників kedi «кішка» та ot «трава» [*Български* етимологичен речник. – Т. II (И-Крепя) / Редактор: В.И. Георгиев. Съставили: В.И. Георгиев, Й. Заимов, Ст. Илчев, М. Чалъков, Й. Иванов, Д. Михайлова, В. Анастасов, У. Дукова, М. Рачева, Т. Тодоров. – София: Изд-во на Българската Академия на науките, 1979. – С. 316, 670; *Магазаник Г.А*. Турецко-русский словарь / Под редакцией В.А. Гордлевского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Государственное издательство государственных и иностранных словарей, 1945. – С. 330, 466].

Щодо походження тур. kedi (*кэ̀ді*) «кіт, кішка», гагауз. *кэ̀ді* «тс.» варто також зазначити, зокрема, *не лише твердження про їх виведення від індоєвропейської основи* (пор.: *народнолатин*. cattus «дика кішка»; – *пракельт*. *kattâ, *katto; давньоірл. новоірл. cat «кіт», ірл. catt «кішка», кімр. kath (cath), давньокорн. kat, бретон. kaz «тс.»; – *прусськ.* catto «кіт», литов katẽ «тс.; кішка», латиськ. kaķis (kaķe) «кішка»; – *праслов*. *kotъ та його пізніші рефлекси у рос. білор. (стар., діал.) *кот* «кіт», укр. *кіт* «тс.», сербохорв. (стар., діал.) kot «тс.», давньоруськ *котъ* «кіт (домашній); самець кішки», старочеськ. чеськ. (діал.). словацьк. (діал.) kot «кіт», польськ. kot «кіт; (мисл.) заєць», старопольськ kot «кіт; кішка», верхньолуж. kóčka «кішка», нижньолуж. kót «кіт», полаб. t'ötåi (< *koty) «коти»), *але й міграційний контекст подібних* назв для *кота* «Felis felis», *свійського кота* «Felis domestica», *домашньої кішки* «Felis domestica Briss.», що вважаються запозиченням міграційного терміна, представленого як в індоєвропейських діалектах «давньоєвропейського» регіону в різних варіантах (пор. *k'at'-u- і *k[h]at[h]- та їх

пізніші видозмінені форми в окремих індоєвропейських діалектах), так і в близькосхідних неіндоєвропейських мовах (пор.: араб. ḳiṭṭ- [qiṭṭ-, qiṭṭ «кіт», qiṭṭa «кішка»], арамей. ḳaṭṭā; – груз. k'at'a, лазськ. k'atu; – кабард. gedu, адиг. gedu; – табасаран. gatu, андійськ. gedu, дідойськ. k'et'u, аварськ. keto).

Припускається також, що Північна Африка, найвірогідніше, є найдавнішим регіоном поширення «домашньої кішки» і де засвідчено, очевидно, первісну назву *«кішки»*, зафіксовану в основі цього давнього міграційного терміна, який віддзеркалює певним чином фрагменти етно-культурних й етно-міфологічних зв'язків доісторичної Євразії [*Черных* П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / Рецензенты: О.Н. Трубачёв, А.С. Айзикович. Консультанты: Ж.Ж. Варбот, Л.Н. Эзериня, Л.А. Фрейберг. – Т. I (А-Пантомима). – Москва: Изд-во «Русский язык», 1999. – С. 435; *Трубачёв* О.Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках: Этимологические исследования. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – С. 95-97; *Топоров В.Н.* Прусский язык. Словарь / Ответственный редактор В.В. Иванов. − Т. III. − М.: Изд-во «Наука», 1990. – С. 269-273; *Этимологический* словарь славянских языков. – Вып. 11 (*konьcь-*kotьna(ja)) / Под редакцией О.Н. Трубачёва. Рецензенты: В.В. Мартынов, В.Н. Топоров – Москва: Изд-во «Наука», 1984. – С.204-205, 207-208, 209-211, 203; *Топоров* В.Н. О праславянском *kot- // Вопросы славянского языкознания. – Вып.6. (М. – Вып.I-VII. – 1954-1963) – С. 175-176; *Български* етимологичен речник. – Т. II (И-Крепя) / Редактор В.И. Георгиев. Съставили: В.И. Георгиев, В. Анастасов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. – София: Издателство на Българската Академия на науките, 1979. – С. 316, 669-670; *Фасмер* М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и дополнения О.Н. Трубачёва. Под редакцией и с предисловием Б.А. Ларина. – Т. II. – М.: Изд-во «Прогресс», 1971 – С. 350; *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého. – 2 vyd. – Praha: Academia, 1968. – С. 281-283; *Sławski F*. Słownik etymologiczny języka polskiego. – T. I – V (A–Łu). – Kraków: Nakładem Towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952–1978 (T. II. – S. 558-559); *Schuster-Šewc H*. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bd. 1-5 (H. 1-24). – Bautzen: VEB "Domovina", 1978-1996. – S. 644-645; *Muka K. E.* Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow. – T. I–III. − St. Pb.; Petrograd – Praha, 1911-1915, 1926-1928 (T. I. – S. 686); *Olesch R*. Thesaurus linguae dravaenopolabicae. – T. I.−IV. – Köln; Wien: Böhlau, 1983-1987; *Berneker E.* Slavisches etymologisches Wörterbuch. – 2. Aufl. – Bd. 1-2. – Heidelberg: C. Winter's Universitätsbuch, 1924 (T. I. – S. 590); *Топоров В.Н.* Прусский язык. Словарь / Отв. редактор В.В. Иванов. − Т. I−V. − Москва: Изд-во "Наука", 1975−1990. (Т. III. – С. 269-273); *Vries J. de.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch. – 2. Aufl. – Leiden, 1962. – S. 343; *Jóhannesson A.* Isländisches etymologisches Wörterbuch. – Bern: Francke Verlag, 1956. – S. 183; *Fraenkel E.* Litauisches etymologisches Wörterbuch. − Bd. 1−2. – Heidelberg; Göttingen: C. Winter. Universitätsverlag; Vandenhoeck – Ruprecht, 1962-1965 (Bd. I. – S. 228); *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch. – 3., neubearb. Aufl. von J.B. Hofmann. – Bd. 1−2. – Heidelberg: C. Winter's Universitätsbuchhandlung, 1938-1954 (Bd. 1. – S. 183); *Льюис Г., Педерсен Х.* Краткая сравнительная грамматика кельтских языков / Пер. с англ. А.А. Смирнова. – Изд. 2-е, исправл. – Москва: Изд-во Едиториал УРСС, 2002. – С. 81; *Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс*. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка протокультуры. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университетата, 1984. – С.600, 601; *Магазаник Г.А*. Турецко-русский словарь / Под редакцией В.А. Гордлевского. – М.: Государственное издательство государственных и иностранных словарей, 1945. – С. 330; *Schrader O*. Reallexikon

Важно отметить, что болгары верили в магию растений, в то, что **дилянка (деленка, делянка, деленче, дилян)** [5, с. 304], обладая магической силой, могла быть использована в «магия за любов и за омраза» [11, с. 230], способствовала примирению враждающих между собой, усиливала взаимную привязанность, желание стать единым целым. «Тя ги кара да замилеят един за друг, оттук и названието и **«милянка»** [там же, с. 106]. Вероятно, в основе наименования **навàлник** лежит тот же функциональный признак – «применение» растения в народных обрядах. Так, «Български етимологичен речник» считает наименование «Произв. от *Валя́*…, поради това, че растението се слага на определени места в къща, според народното вярване да привлече повече годежари…» [4, с. 457].

Кроме того, «че се дава някому, за да се раздели от близкия си, да се развалят отношенията им, срв. синонома му **развàлниче**» [3, с. 338]. Нам представляется, что признак данной номинации «заложен» в глаголе *делить* (*деля*), со значением «отивам настрани, отдалечавам се» [6, с. 163] или *разделить* (*разделям*), со значением «отделям един от друг» [там же, с. 256]. «Български етимологичен речник» связывает эту лексему со «стб. **дѣлити** (Супр.)» [3, с. 338].

Наименования **чертово зелье, чертово ребро** [12, с. 256] в русском языке, по-видимому, указывают не только на один из морфологических признаков – расчлененную форму листьев растения, но и на противопоказания данного растения, т.к. продолжительное использование лекарственного сырья валерианы лекарственной вызывает угнетенное состояние, чувство подавленности и сонливость.

Таким образом, номинативные ряды для обозначения вида культурного растения «валериана лекарственная» (болг. *дилянка*) представляет собой неоднородную структуру, в которой языковое выражение получили ономасиологические признаки, представленные в Таблице 1.

---

der indogermanischen Altertumskunde. – Strassburg, 1901. – S. 413; *Щербак А.М.* Названия домашних и диких животных в тюркских языках // Историческое развитие лексики тюркских языков / Отв. редактор Е.И. Убрятова [Колектив авторов под руководством Н.К. Дмитриева]. − М.: Изд-во АН СССР, 1961. − С. 129, 130; *Hehn V.* Cultivated plants and domesticated animals in their migration from Asia to Europe. – New edition. – Amsterdam, 1976. – P. 351]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

Таблица 1

Обобщенные ономасиологические признаки валерианы лекарственной в русском и болгарском языках

I. Характерные признаки валерианы лекарственной	**в русском языке**	**в болгарском языке**
	не обозначены	не обозначены
II. «Специфические признаки» валерианы лекарственной	**в русском языке**	**в болгарском языке**
1. Аромат растения	ароматник земляной ладан кадило кеди-оту мау́н и номинативные варианты	коча билка коча трева мача трева и номинативные варианты
2. Место распространения	валериана аверьян мариан стоян балдырьян земляной ладан	валериана валериан балдарнан бандриум
3. Сходство растения с кем/чем-либо	глухой серпий полевой грыжник дегиль и номинативные варианты	необозначено
III. Функциональные признаки валерианы лекарственной	**в русском языке**	**в болгарском языке**
1. «Применение» в медицине	валериана лекарстванная	лѣкарска дилянка лѣковита дилянка
а) при состояниях *febris*	лихорадочный корень трясовичное коренье лихорадочная трава трясовичная трава врагушник веснушка	о́гниче трескавия бурен необозначено
б) при нервно-психологических заболеваниях	припадочница	необозначено
в) при заболеваниях глаз	очной корень	необозначено
г) при кожных заболеваниях	балдырь	необозначено
д) при «хирургических» заболеваниях	полевой грыжник	необозначено
2. «Применение» в народных обрядах	необозначено	дилянка милянка нава̀лник разва̀лниче
3. «Использование» в мифологии	чертово зелье чертово ребро	необозначено

Выводы. Как показывают материалы исследования, в ряду номинаций для обозначения «валерианы лекарственной» (болг. *дилянка*) в русском и болгарском языках в основном реализованы принципы названия по *«специфическим признакам»* и *по функциям.* Среди продуктивных способов языкового выражения анализируемых признаков является опосредованный способ номинации, характеризующий наименования, полученные на основе переноса метафорического характера, а также иноязычные заимствования, характерные как для ботанической номенклатуры русского, так и болгарского языка.

Кроме того, в номинативных рядах представлены народные наименования различных патологий, характерной чертой которых является полисемия. Признаки заболеваний не только формируют наименования реалий по симптоматике (русск. *припадочница*; болг. *ѐгниче*), внешнему признаку (русск. *балдырь*), временному фактору (русск. *веснушка*) и др., но и отражают возможности применения валерианы лекарственной в народной медицине.

Исходя из вышеизложенного, можно считать, что в номинации анализируемого растения отражено наличие и применение ценных составных частей валерианового корня, являющегося основным продуктом, ради которого, главным образом, и возделывается эта культура.

ЛИТЕРАТУРА

1. Академичен турско-болгарски речник / Под научната редакция на проф. д-р И. Добрев. – София, 2009. (Akademichen tursko-bolgarski rechnik / Pod nauchnata redakcija na prof. d-r I. Dobrev. – Sofija, 2009).
2. Анненков Н.И. Ботанический словарь. – СПб., 1876. (Annenkov N.I. Botanicheskij slovar'. – SPb., 1876).
3. Български етимологичен речник / Съставили: В.И. Георгиев и др. – Т. I. – София, 1971. (Blgarski etimologichen rechnik / Sostavili: V.I. Georgiev i dr. – T. I. – Sofija, 1971).
4. Български етимологичен речник / Автори: Л. Андрейчин и др. – Т.IV. – София, 1995 (2008) (Blgarski etimologichen rechnik / Avtori: L. Andrejchin i dr. – T.IV. – Sofija, 1995 (2008)).
5. Материалы за български ботаничен речник / Събрани от Б. Давидов и А. Явашев. Допълнени и редактирани от Б. Ахтаров. – София, 1939 (Materialy za blgarski botanichen rechnik / Sbrani ot B. Davidov i A. Javashev. Doplneni i redaktirani ot B. Ahtarov. – Sofija, 1939).
6. Български тълковен речник / Автори: Л. Андрейчин и др. – София, 2008 (Blgarski tlkoven rechnik / Avtori: L. Andrejchin i dr. – Sofija, 2008).

7. Биологический энциклопедический словарь / Гл. редактор М.С. Гиляров. – М., 1989 (Biologicheskij jenciklopedicheskij slovar' / Gl. redaktor M.S. Giljarov. – M., 1989).

8. Даль Вл. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. I. – М., 1956 (Dal' Vl. Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka. – T. I. – M., 1956.).

9. Даль Вл. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. II. – М., 1956 (Dal' Vl. Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka. – T. II. – M., 1956).

10. Даль Вл. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. IV. – М., 1956 (Dal' Vl. Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka. – T. IV. – M., 1956).

11. Енциклопедия българска народна медицина / Съставителство и обща редакция М. Георгиев. – София, 1999 (Encyklopedyja blgarska narodna medycyna / Sestavytelstvo y obshha redakcyja M. Georgyev. – Sofyja, 1999).

12. Мазнев Н.И. Основные лекарственные растения / Справочное издание. – М., 2006 (Maznev N.Y. Osnovnye lekarstvennye rastenyja / Spravochnoe yzdanye. – M., 2006).

13. Пернишка Е. За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. – София, 1993 (Pernyshka E. Za systemnostta v leksykalnata mnogoznachnost na seshhestvytelnyte ymena. – Sofyja, 1993.).

14. Ріднева Л.Ю. Народна медична лексика російської мови. – Умань, 2013 (Ridneva L.Ju. Narodna medychna leksyka rosijs'koi' movy. – Uman', 2013).

15. Славянские древности: Этнолингвистический словарь / Под редакцией Н.И. Толстого. – Т. II. – М., 1999 (Slavjanskye drevnosty: Etnolyngvystycheskyj slovar' / Pod redaktsiey N.Y. Tolstogo: T. II. – M., 1999).

16. Словарь русских народных говоров / Под редакцией Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова. – Вып. 4. – Л., 1969 (Slovar' russkyh narodnyh govorov / Pod redaktsiey F.P. Filina, F.P. Sorokoletova. – Vyp. 4. – L., 1969).

17. Словарь русских народных говоров / Под редакцией Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова. – Вып. 5. – Л., 1970 (Slovar' russkyh narodnyh govorov / Pod redaktsiey F.P. Filina, F.P. Sorokoletova. – Vyp. 5. – L., 1970).

18. Словарь русских народных говоров / Под редакцией Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова. – Вып. 7. – Л., 1972 (Slovar' russkyh narodnyh govorov / Pod redaktsiey F.P. Filina, F.P. Sorokoletova. – Vyp. 7. – L., 1972).

19. Словарь русских народных говоров / Под редакцией Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова. – Вып. 11. – Л., 1976 (Slovar' russkyh narodnyh govorov / Pod redaktsiey F.P. Filina, F.P. Sorokoletova. – Vyp. 11. – L., 1976).

20. Толково-энциклопедический словарь / Создан издательским коллективом ЗАО «Норинт». Автор научной концепции и руководитель проекта С.М. Снарская. – СПб., 2006 (Tolkovo-encyklopedycheskyj slovar' / Sozdan izdatel'skim kolektivom ZAO «Norint». Avtor nauchnoj koncepcyy y rukovodytel' proekta S.M. Snarskaja. – SPb., 2006).

21. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. I. – Москва, 1964 (Fasmer M. Etymologycheskyj slovar' russkogo jazyka. – T. I. – Moskva, 1964).

22. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. II. – Москва, 1967 (Fasmer M. Etymologycheskyj slovar' russkogo jazyka. – T. II. – Moskva., 1967).

23. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. – Т. I. – М., 1994 (3-е изд., стереотип. – Москва: Изд-во «Русский язык», 1999) (Chernyh P.Ja. Ystoryko-etymologycheskyj slovar' sovremennogo russkogo jazyka. – T. I. – M., 1994 (3-e izd., stereotip. – Moskva: Izd-vo «Russkij jazyk», 1999)).

24. Этимологический словарь русского языка / Под редакцией Н.М. Шанского. – Т. I. – Вып. 8. – М., 1968 (Etymologycheskyj slovar' russkogo jazyka / Pod redredaktsiey N.M. Shanskogo. – T. I. – Vyp. 8. – M., 1968).

25. Russisch-Deutsches Wörterbuch. – Leipzig, 1966.

26. Словарь русских народных говоров. – Вып. 1 (А) / Составил Ф.П. Филин. – М.; Л.: Изд-во «Наука», 1965. (Slovar' russkih narodnyh govorov. – Vyp. 1 (A) / Sostavil F.P. Filin. – M.; L.: Izd-vo «Nauka», 1965).

27. Словарь русских народных говоров. – Вып. 2 (Ба – блазниться) / Главный редактор Ф.П. Филин. Редактор Ф.П. Сороколетов. [Составили: И.А. Попов, Н.В. Попова, О.Г. Порохова, Л.И. Царёва]. – М.; Л.: Изд-во «Наука», 1966. (Slovar' russkih narodnyh govorov. – Vyp. 2 (Ba – blaznit'sja) / Glavnyj redaktor F.P. Filin. Redaktor F.P. Sorokoletov. Sostavili I.A. Popov, N.V. Popova, O.G. Porohova, L.I. Carjova – M.; L.: Izd-vo «Nauka», 1966).

УДК 811.1:81’373.6

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА МІГРАЦІЙНА ЛЕКСИКА І ЕТИМОЛОГІЯ: ДАВНІЙ СХІД – ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

Болдирев Р.В.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються проблеми етимологічної інтерпретації міжнародних міграційних термінів у координатах реконструкції серій епізодів доісторичного етномовного розвитку Євразії.

Ключові слова: етномовні міграційні процеси, міграційний термін, реконструкція, інтерпретація, Євразія.

В статье рассматриваются проблемы этимологической интерпретации международных миграционных терминов у координатах реконструкции серий эпизодов доисторического этноязыкового развития Евразии.

Ключевые слова: этноязыковые миграционные процессы, миграционный термин, реконструкция, интерпретация, Евразия.

The article is devoted to the problems of etymological interpretation of international migratory terms in co-ordinates of reconstruction of episodes of prehistoric Euro-Asian ethno-lingual development.

Keywords: ethno-lingual, migratory processes, migratory term, reconstruction, interpretation, Euro-Asian.

I. Реконструкція корпусу «культурного» лексикону давніх індоєвропейців (V-IV тис. до н. е.) й виявлення певних тематичних серій лексичних запозичень до праіндоєвропейських діалектів з афроазійських мов розширюють парадигму сучасних уявлень щодо етномовного формування на теренах з Давньої Євразії, зокрема, з позицій як різної за хронологічним рівнем локалізації доісторичних міграцій, так і встановлення стратифікаційних параметрів праіндоєвропейського етномовного ландшафту, його доісторичної рухомості й соціально-економічної вмотивованості явищ перманентної дискретності.

II. Порівняльно-історична проблематика саме такого спрямування у контексті ареально-хронологічної кодифікації етномовного поступу у масштабах Євроафроазійського регіону розробляється у дослідженнях Х. Леві і К. Френка, А. Брюкнера і А. Мейє, М. Фасмера і В. Георгієва, Й. Шмідта і О. Шрадера, П. Кречмера і Х. Крае, В.К. Ернштедта і А. Кюні, Х. Кронассера і Й. Фрідріха, Г. Мюллера і М. Майрхофера, Я Ваккернагеля і К. Броккельмана, Е. Лароша і Дж. Х. Грінберга, Б. Розенкранца і П. Фрондзаролі, А. Вальде і Ю. Покорного,

Б. Колліндера і Л. Лігеті, Дж. Девото і В. Порцига, Г. Моргенштерна і Т. Барроу, Х. Педерсена і О. Семереньї, В.І. Абаєва і І.М. Дьяконова, Б.М. Гранде і Х. Барича, Е. Буазака і Е. Бенвеніста, Р. Ачаряна і Г.Б. Джаукяна, М.С. Трубецького і М.А. Шанідзе, Е. Чабея і А.В. Десницької, Л.А. Булаховського і С.Б. Бернштейна, А. Стендер-Петерсена і Є. Куриловича, О.С. Мельничука і Й. Зубатого, В.М. Топорова і Вяч. Вс. Іванова, В.М. Ілліча-Світича і Г.А. Клімова, В.В. Мартинова і К. Мошинського, Фр. Славського і Р. Олеша, О.М. Трубачова і В.А. Дибо, Т. В. Гамкрелідзе і І. М. Тронського, С.А. Старостіна і В.Г. Ардзінба, А.Є. Супруна і П.П. Критенка, О.Б. Ткаченка і В.Г. Скляренка, В.В. Німчука і Г.П. Півторака, Х. Шустер-Шевца і Т.Б. Лукінової, Є. А. Хелімського і О.С. Стрижака, І.А. Стоянова і Р.В. Болдирева, П.Ю. Гриценка і Ю. Удольфа, Ю.Л. Мосенкіса і Т.О. Черниш та ін.

Термінологічний код лексики індоєвропейської прамови й давніх і сучасних індоєвропейських мов віддзеркалює важливі фрагменти «культурного» словника не лише індоєвропейських етносів на різних стадіях їх формування, а і вагомі епізоди духовного поступу інших етносів Євроафроазійських регіонів. Порівняльно-історичне дослідження цього термінологічного глосарія. «поглиблює евристичний ресурс з реконструкції глибинних семантичних інфільтрацій до праіндоєвропейських діалектів лексики афроазійських мов, що зумовлює *актуальність етимологічних студій*, які розширюють можливості інтерпретації розвитку духовних культур давніх і сучасних етносів Афроєвразії» [11 I, с. 150] і основні завдання *даної роботи.*

III. Для реконструкції праіндоєвропейського лексикону, зокрема його субстратних доіндоєвропейських фрагментів, надзвичайно вагомими є евристичні студії, пов'язані із визначенням корпусу міграційних середземноморських, афро-передньоазійських і центральноазійських термінологічних номінацій, зумовлених етномовними контактами давніх індоєвропейців і парадигмою передусім їх знань, їх соціально-екомічного досвіду та ритуально-міфологічних уявлень про світ, що їх оточує, і в цілому про Всесвіт.

До субстратної індоєвропейської лексики такого типу належать, зокрема, такі три серії давніх термінологічних номінацій, як: 1) номінації на позначення деяких «диких (хижих)» і «свійських» тварин, ритуально-культово пов'язаних із соціально-економічним Буттям і духовним Світом людини; 2) номінації на позначення деяких найдавніших видів «диких» і «культурних» злаків (із пізнішими рівнями

семантичних змін), відомих у всіх землеробських культурах Євроафроазійських регіонів; 3) номінації на позначення деяких металів і виробів з них.

Названі серії давніх індоєвропейських термінологічних номінацій віддзеркалюють – з неоднаковою доказовою аргумнтацією – можливі певні етапи ареально-хронологічної стратифікації праіндоєвропейських діалектів та їх пізніші рефлекси вже за доби диференціації індоєвропейського мовного простору, засвідченої як на різних рівнях вірогідності доісторичної етимологічної реконструкції, так і у пам'ятках писемності давніх і сучасних індоєвропейських мов.

IV. У структурі праіндоєвропейського лексикону із загальною семантикою «дикі тварини» важливим компонентом, зокрема, є такий клас міграційних термінологічних утворень, як: праіндоєвроп. *p[h] ars – //*p[h] art'- «барс, леопард, пантера», праіндоєвроп. *t[h] au̯ro – «дикий бик, тур; зубр», праіндоєвроп. *leu̯ – «лев», праіндоєвроп. *i̯eb[h] - //*Heb[h] – «слон», праіндоєвроп. *q[h] ep[h] – // *q[h]op[h] – // * q[h]ep – // *q[h]op[h] – « мавпа».

IV. 1. Праіндоєвроп. *p[h]ars– // *p[h]art' – «барс, леопард, пантера, Panthera L., Panthera pardus L., Felis pardus L.» за історичної доби продовжують, зокрема, давня *анатолійсько-іранська ізоглоса* (з формами основи на – š – та – s –, пор.: хетськ. – parš – «леопард; пантера, барс», перськ. pārs - // fārs – «пантера») і давня *ірансько-греко-давньоіндійська ізоглоса* (з формами основи на -*d-, пор.: давньоіран. *pṛd – «плямистий, яскравий» та согд. pωrδ’ – // purd – «леопард, пантера», староосетин. (скифськ.) *færd - // *færdak // *færdank, давньогрецьк. **πάρδ** – // **πόρδ** – «леопард, пантера або барс», давньоінд. pŕ̥dākuḥ «пантера, леопард; тигр»).

IV.1.1. Праіндоєвроп. *p[h]art’ – «леопард, пантера, барс», представлене давньою *ірансько-греко-давньоіндійською ізоглосою* з формою основи на -d-, продовжують вже пізніші *греко-італсько-германсько-романська ізоглоса* (пор.: грецьк. **πάρδος** «пантера», **πάρδαλις**, **πόρδαλις** «тс.» і латин. pardus «барс, леопард (самець)», pardalis «барс (самиця)», parda «самиця леопарда», до яких зводяться давньоверхньонім. pardo, середньоверхньонім. parde, німецьк. párdel «леопард», англ. pard «тс., пантера» і старофранц. pard «леопард», румун, заст. párdos «тс.») та *греко-італсько-слов’янська ізоглоса* (пор.: грецьк. **πάρδος** «пантера», **πάρδαλις** «тс.» і латин. pardus, pardalis, parda, до яких зводяться рос. заст. *пард* «леопард», *па́рдус*

«тс., пантера», церковн. *пардалéй* «рись; барс», укр. *пáрду*с «пантера, леопард, барс», діал. *пард* «пантера», *пардужúця* «самиця леопарда», староукр. *пáрдусъ* «рись», давньоруськ. *пардусъ* «барс, леопард, гепард, пантера», *пардоусъ*, *пардосъ* «тс.», польськ. pard «леопард, пантера, барс», старопольськ. pardalis, чеськ. pardál «барс, леопард», pard, словацьк. pardál «барс, леопард», верхньолуж. pard «тс., пантера», pardal «гепард, пантера», серб. *пàрдус* «пантера», словен. párd «тс., леопард, барс», старослов. ***паръдосъ, паръдоусъ, паръдъ***).

Праіндоєвроп. *p[h]ars – «леопард, пантера, барс» представлене давньою *анатолійсько-іранською ізоглосою* з формою основи на -s- (пор.: хетськ. parš-, перськ. pārs // fārs), продовжує пізніша й фонетично віддаленіша іранська форма типу памір. (сарикол.) pis «барс». Саме з цією ізоглосою, власне з перськ. pārs//fārs етимологічно пов'язуються західномонг. писем.p'ars (XIV ст.), монгол. *барс* «барс, тигр», *барас*, *бар* «тс.» (> алтайськ. *бар* «тигр», тувинськ. *пар* «тс.») та тюркська лексична серія: давньотюрськ. bars «тигр», pars «тс.» і пізніші утворення типу уйгур. *барс* «тигр, пантера», *бас*, туркмен. *барс* «тс.», караїм. каракалпак. башк. киргиз. татар. *барс*, казах. *барыс* (*барїс*) «пантера, тигр, леопард», турецьк. pars «пантера, леопард» [93, p. 747; 101 II, S. 473; 113, S. 253, 157 II , S. 252; 124, p. 1129; 125, S. 532; 142, S. 792; 80, c. 144; 81 III, c. 205, 206; 64 II, c. 17; 39 IV, c. 293-294; 7, c. 226, 268; 70 II, c. 880; 114, S. 191; 115, S. 264; 116, S. 358; 30, c. 84-85, 396; 86, c. 138, 139; 65 IV, c. 1158, 1457; 29, c. 555; 1 I, c. 450; 118, S. 145; 18, ст. 1487-1501; 19, 341; 62/1971, c. 130; 61/1975, c. 242; 26, c. 421].

IV. 1.2. Праіндоєвропейські лексичні архетипи *p[h]ars – «барс, леопард, пантера» і *p[h]ard – «тс.» та їх давні вже індоєвропейські рефлекси, зокрема хетськ. paršana – (paršanaš) «пантера, леопард» пояснюються по-різному.

Так, хетськ. paršana- (paršanaš) здебільшого вважається запозиченням з Далекого Сходу – власне з остаточно невстановленої, можливо субстратної , малоазійської мови, що свідчить певним чином також про вірогідність припущення щодо можливості запозичення до праіндоєвропейського «культурного» континууму малоазійського за походженням ритуального культу *леопарда – барса* , поширеного – як свідчать археологічні дослідження – на теренах Східного Середземномор'я і регіонах Західної Азії вже у VII – VIII тис. до н.е. [127 I, S. 183; 104, p. 64, 252, 277; 20, c. 501-507; 50, c. 163; 47. c. 198-200; 36/1984; 37, c. 8; 10, c. 44-46; 11 I, c. 152-154; 31, c. 135].

Висловлюється також думка про запозичення хетськ. paršanaš (шумерограма UG. TUR «пантера, барс, леопард» чи інша велика хижа тварина з родини котячих») – в умовах тривалого хетсько-хатського білінгвізму [34, с. 166-176; 31, с. 132-135] – з хатськ. («протохетськ.) ḫapraššun, що тлумачиться як еквівалент з префіксом ḫa- і суфіксом -un для хетського родового відмінка ŠA UG. TUR «леопарда, барса» (відсутність префікса ḫa – у хетськ. paršanaš таким чином, можливо, зумовлюється саме раннім періодом запозичення [20/II, с. 505, 486, 882; 33, с. 64, 71]).

Іноді припускається – передусім з позицій давно відомої гіпотези про спорідненість хатської мови з північнозахіднокавказькими (зокрема, з абхазько-адигськими мовами) – запозичення хетськ. paršanaš «пантера, леопард» не з хатської мови, а з якоїсь іншої північнозахіднокавказької мови, де вже відсутні залишки анлаутного «ларингального» складу [58, с. 60, 64, 71].

Тут варто також зважити на те, що аналіз *індоєвропейсько-північно-кавказьких лексичних ізоглос* засвідчує не лише значну кількість лексем, спільних для праіндоєвропейської мовної єдності та прапівнічнокавказького мовного простору, але й певну вірогідність щодо відсутності генетичної спорідненості між індоєвропейськими мовами і північно-кавказькими мовами, до західнокавказької мовної єдності якої можливо і не входить безпосередньо хатська мова, утворюючи разом із західнокавказькими мовами лише певну єдність, подібну до андо-аварської, що належить до східнокавказької мовної сім'ї [71, с. 112-114; 32, с. 164, 205].

Разом з тим заслуговують на увагу численні структурно-типологічні зближення між хатською мовою і абхазо-адигським мовами, зокрема, на лексичному рівні і в морфології [58, с. 76-78, 83-85, 88; 33, с. 26-55; 32, с. 164, 204-207; 24; 34, с. 174-175].

IV. 2.1. Праіндоєвроп. *leu̯ – «лев» – з позицій ареально-хронологічного моделювання реконструкції різних рівнів диференціації діалектів загальноіндоєврапейського мовного континууму – продовжують його пізніші рефлекси в деяких архаїчних праіндоєвропейських діалектах, звідки з часом – як близькосхідний міграційний термін – він потряпляє вже до давніх індоєвропейських мов, утворюючи, зокрема, *анатолійсько-греко-германську ізоглосу*, пор.:

1) хетськ. u̯alu̯a– (шумерограма UR. MAḪ-aš) «лев», лувійськ. u̯alu̯a – «тс.» і хетськ. u̯alu̯i – (шумерограма UR. MAḪ-iš) «тс.» [140, S. 103];

2) давньогрецьк. **λέων** (genetivus singularis – **λέοντος**) «лев; лев'яча шкіра», епічн. **λείων** «тс.», **λεοντῆ** (стягнена форма від **λεοντέη** «лев'яча шкіра»), **λεόντειος** «лев'ячий», **λεοντο-φῦής** «тс., лев'ячої породи» (**ἄγρα** [Euripides, **Εὐριπίδης**]), **λεοντ–ώδης** «подібний до лева, лев'ячий» та давньогрецьк.-мікен. re-wo-pi «лев; зі львами», re-wo-te-jo «лев'ячий», пов'язані з давньою основою *lewont – [138, S. 294; 146, p. 313; 128, p. 165; 101 II, S. 113; 27 I, c. 25, 1018, 1019, 1023; 20, c. 507, 509];

3) прагерм. *laujan-, спільногерм. *liuu̯a – // *liuu̯az – (< праіндоєвроп. *leu̯-os) «лев», давньоверхньонім. *leō (VIII ст.), lęwo lēwo (louwo, lêwo) «лев», середньоверхньонім. lew, lewe, leowe, lęwe, lêwe (louwe, löuwe), leu «тс.», середньонідерл. leuwe, lēwe, leeu [125, S. 448; 142, S. 814; 121, S. 1072; 20, c. 507].

Припускається також співвіднесення анатолісько-греко-германських форм на позначення «лева» з похідною основою у значенні «лев» в слов'янськом й албанськом ареалах [20, c. 510].

Давнім запозиченням з грецької мови вважається латин. leō (genetivus singularis – leōnis) «лев; (пізніше з I ст. н.е.) лев'яча шкіра» (сюди ж – латин. leōnīnus «лев'ячий», поетичне lea «левиця» та латин. leaena [від давньогрецьк **λέαινα** «левиця»] «тс.») [28, c. 583, 586; 27 I, c. 1015; 157 I, S. 785; 93, p. 575], з яким етимологічно пов'язуються також давньоірл. ірл. leo (genetivus singularis, pluralis – leon) «лев», середньоірл. leo, давньокорн. leu, давньобретон. leu, галльськ. leomhan (-mh- < -w), валлійськ. (кімр.) llew та давньоангл. lēo (genetivus singularis – lēon) (звідки запозичено давньоісл. leó «лев», león, ljón «тс.» і, очевидно, давньошвед. leion, швед. lejon, заст. leon) [49, c. 211; 157 I, S. 785; 24; 125, S. 448; 121, S. 1072; 142, S. 814].

Праслов. *lьvъ «лев» (пор.: білор. *леў*, рос. укр. *лев*, давньоруськ. *львъ*, *левъ*, польськ. lew, чеськ. словацьк. lev, верхньолуж. нижньолуж. law, полаб. l'äv, болг. *лъв*, *лъвът*, *лев*, макед. *лав*, серб. *лàв*, словен. lèv, старослов. **львъ** «лев, **λέων**», **левъ** «тс.» **львии** (**львии**) «лев'ячий, **λεόντων**") здебільшого пояснюється як запозичення найвірогідніше книжним шляхом – з давньоверхньонімецької мови [88 V, c. 294; 81 II, c. 471-472; 364 I, c. 442; 2, c. 132; 39 III, c. 206; 84 II, c. 471; 70 II, c. 64; 150 IV, S. 182-184; 116, S. 286; 115, S. 203; 114, S. 133; 148, S. 804-805;

141 I, S. 539; 144, S. 343; 15 III, c. 335-336; 535-536; 149 II, S. 275-276; 92 II, S. 137-138].

Виведення *слов'янських форм* у значенні «лев» від гіпотетичного гот. *liwa [91 I, S. 755-756; 94, s. 296-297; 57, c. 271; Stender-Petersen A. Slavisch–germanische Legnwortkunde. – Göterborg, 1927. – S. 361-363] вважається недоведеним, як і припущення [Oštir // Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski. – T.1. – Kraków, 1927. – P. 295-313] про їх фрако-іллірійське походження або про їх запозичення з давньогрецьк. λίς (лише nominativus та accusativus sing. – λῖν, рідше λίν) «лев; лев'яча шкіра», іноді поет. епічн. гомер. λῖς «лев» (< *λίϝις), етимологічно пов'язаних з давньосеміт. (гебр.) lajiš «лев» [81 II, c. 472; 88V, c. 294; 84 I, c. 471; 39 III ,c. 206; 15 III, c. 336; 27 I, c. 1023, 1031; 20, c. 507, 510].

IV.2.2 Праіндоєвроп.*leu̯-(*leu̯-os) «лев» – як один з найдавніших міграційних близькосхідних термінів – та його індоєвропейські (анатолійські, давньогрецькі, германські, кельтські, слов'янські) рефлекси із значенням «лев» фонетично досить близькі з позначенням «лева або левиці» в деяких семіто-хамітських (афроазійських) мовах, пор. зокрема загальносеміт. *labi'- «левиця» (похідне від кореня *lb' «лев»), представлене в аккад. lābu (labhu, labbu) «лев», угарит. lb', гебр. lābī́ (lābhī́, lâbi',labī), араб. labwa (lábu'a) «тс.», що пов'язуються з єгип. rw «лев» (починаючи з мови текстів Пірамід), labu «тс.», копт. λαβοι [95 II, S. 403; 134, P. 85-87; 102/1968, V, P. 281; 126, S. 121-124; 98 I, S. 683; 39 III, c. 206; 81 II, c. 471-472; 84 I, c. 471; 150 IV, S. 182-184; 115, S. 203; 132, S. 328; 148, s. 804-805; 20, c. 507-510; Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego.– T. 1-5 (A-Łu). – Kraków, 1952-1978 (T. 4. – S. 182-184)].

Близькосхідний ритуальний культ «лева», символізуючи тваринну міць і царську владу, був поширений у Середземномор'ї (по всіх регіонах Давньої Передньої Азії і регіонах Малої Азії) та зокрема у давній картвельській традиції на Кавказі (пор., зокрема: картвел. *lom – «лев», яке продовжують грузин. lom-i, сванськ. löm, що іноді порівнюють як з деякими фонетично близькими формами на позначення «лева» в афроазійських мовах, так і з праіндоєвропейською основою *leu̯ – «лев» [20, c. 510-511]).

Так, вже у II тис. до н. е. давньохетська ритуальна традиція засвідчує перелік диких тварин, об'єднаних загальною назвою хетськ. šiunaš ḫuitar «тварини богів». Тут, зокрема, у написі царя Аніттаса

зафіксовано хетськ. u̯alu̯a–(шумерограма UR. MAḪ-aš) «лев» у таких семантичних рядах, як: *лев – свиня – дикий кабан – медвідь* та *леопард – лев – антилопа – гірський козел* [105; 140, S. 31-32, 103; 24, с. 92, 98; 20, с. 486-488, 511, 867; 3, с. 37-38; Charachidzé G. Le système religieux de la Géorgie païenne: Analyse structurale d'une civilisation. – Paris: François Maspero, 1968. – P. 211, 442-444; 90, S. 138-145; 41, с. 58-61, 124, 171, 203-204; 158, P. 32, 57-58, 175-176; 128, P. 165, 181; 138, p. 294; 37, с. 8; 5; 48, с. 419; 136/1965; 146, S. 313; 102/1968, V, P. 280-281].

IV.3. Праіндоєвроп.*t[h]au̯ro – // *t[h]eu̯ro – (>*təuros) «дикий бик; бик; тур; буйвіл; зубр» продовжують давні і сучасні індоєвропейські рефлекси, що утворюють, зокрема, ареально-хронологічні й ареально-типологічні лексичні ізоглоси, найвірогідніше співвідносні з певними регіонами функціонування прадіалектних спільнот в історії розвитку спільноіндоєвропейської мови, з яких у подальшому формуються вже історичні індоєвропейські діалекти й історичні індоєвропейські мови.

Для праіндоєвроп. *t[h]aru̯o – // *t[h]eu̯ro – «дикий бик; бик; тур; буйвіл; зубр» здебільшого виокремлюються такі два типи лексичних ізоглос, як: *греко-італьсько-балто-слов'янська ізоглоса та іллірo-кельто-германська ізоглоса*.

IV.3.1. *Греко-італьсько-балто-слов'янську ізоглосу* представляють, зокрема:

1) давньогрецьк. гомер. грецьк. **ταῦρος** «бик», давньогрецьк. **ταυρόω** «перетворювати на бика; (*pass.*) перетворюватися у бика: ставати таким, як бик, дивитися, як бик і под.», **ταύρειος** «бичачий, бичий; (*гомер.*) з бичої (волячої) шкіри» та **Ταύρεος** «Бичачий (епітет Посейдона [**Ποσειδῶν**], якому був присвячений бик)» і міфологічне **Μῖνώ-ταυρος** «Мінотавр (люте страховище, полулюдина – полубик [з іншим ім'ям – Астерій «зірковий або сонячний бик»], для утримання якого – за велінням царя Міноса – був збудований Дедалом [подібний до давньоєгипетського Лабіринту] підземний Лабіринт у Кносі)»;

2) латин. taūrus «віл, бик; воляча шкіра», taureus «бичачий, волячий», taurīnus «тс.» та міфологічне Mīnōtaurus «Мінотавр» і оскськ. **ταυρομ** (*accusativus singularis*), умбр. turuf, toru (*accusativus pluralis*) «tauros»;

3) литов. taũras «буйвіл; тур», прусськ. tauris «зубр; бізон»;

4) праслов. *turъ «бик; тур», старослов. **тоуръ** «**ταῦρος**, дикий бик, тур» [Супрасл. рук. 7, 24], давньоруськ. *тоуръ*, *(туръ, туръ)*

«буйвіл; зубр(?)», *туровъ (туровъ)* «буйволячий», *турии* (у словосполученнях: *турии рогъ* «сосуд для вина», *туреи рогъ* «тс.»), *буи тур*, «дикий, буйний віл», *Буи туръ (туръ)* «епітет хороброго воїна: *Храборъ бо бѣ "ко и тоуръ*» (Ипат. л., 6709 г.), *Турова Божьница* «назва церкви біля Києва» [Ипат. л.], білор. болг. рос. укр. *тур* «дикий бик; тур», польськ. чеськ. словацьк. верхньолуж. нижньолуж. tur «тур; зубр», полаб. täur, серб. *тӯр* «зубр», словен. túr (tûr) «зубр; бізон» [27 II, с. 1100; 93; 5, 333-334; 101 II, S. 860-861; Мифы народов мира: Энциклопедия: в 2-х томах. – Москва: Изд-во «Советская энциклопедия», 1991 – 1992. – Т. 1. – С. 363. – Т. 2. – С. 502-504; 96, p. 1196; 157 II, S. 651; 28, с. 638, 999; 99 II, S. 1067-1068; 155, S. 315; 154, S. 446; Būga K. Rinktiniai Raštai. – T. I – III. – Vilnius: Politinės ir Mokslinės Literatūros Leidykla, 1958-1961 (T. II. – S. 634-635); 81 IV, с. 122, 124; 64 II, 1, с. 18-19 (або С. 1158-1159 за «Последним выпуском [*тело–ящур*])», опублікованим у 1949 р.); 52, с. 206-207; 70 III, с. 1038-1039; 94, s. 584; 114, S. 311, 314; 116, S. 494, 485; 131, S. 543; 132, S. 661; 148, s. 1560-1561; 149 III, s. 524; 79, с. 6-7; 143, S. 1083].

IV.3.2. *Іллiро-кельто-германську ізоглосу* представляють, зокрема, такі індоєвропейські рефлекси праіндоєвроп. *t[h]au̯ro – // *t[h]eu̯ro – «дикий бик; бик, тур; буйвіл; зубр», як:

1) алб. tarok;

2) кельт.* tarṷ-os (<кельт *taur), галльськ. tarvos (Tar-u̯os «власне ім'я одного з богів»), середньоірл. ірл. tarb «бик» (пор., зокрема: ірланд. міфол. tarbfeis «Тарбфейс – бичаче свято, свято бика, пов'язане з ритуальною церемонією, очолюваною 5-ма друїдами, один з яких повинен був скуштувати сирого м'яса жертовного бика і випити його кров та поринути у пророчий сон аби побачити уві сні ту людину, яка мала стати Верховним королем Ірландії»; пор. також: засвідчене в Галлії і Британії власне ім'я Donnotaurus, що зіставляється з давньоірл. міфол. епічн. Донном Куальгне – ім'ям великого Бурого Бика з Ольстера), новоірл. tarbh «бик», давньокорн. корн. tarow, давньобретон. taruu, валлійськ. (кімр.) tarw, бретон. taro, tarv (tarw) «тс.»;

3) прагерм. *tēu̯ro – «бик», герм. *þeura-, давньоісл. þjórr (þjōrr)) «бик», давньодат. thiur, датськ. tyr, швед. tjur, норв. діал. tjor, новоісланд. tjúr, новонідерл. діал. deur «тс.» та давньосканд. Thórr «Тор (у германо-скандинавській міфології один із двох (іноді – трьох) головних богів – Бог грому, блискавки і плодючості, син Одіна)», давньоісл. Ѳórr (þórr, þōrr) «Тор – Бог Громовик, Бог – богатир,

захисник богів і людей від страховиськ, головний героїчний борець з велетнями і світовим змієм» (пор. ще: давньоісл. þórsdagr «четвер», датськ. швед. Torsdag «День Тора, четвер» та давньофризьк. thunresdei, давньоангл. þunresdæg «четвер», пов'язані з герм. *þonares dag) і давньоісл. (*арх.*) þunarr «Тор», давньонижньонім. Thunar «Тор» [49, с. 26, 503; 121, S. 429, 467, 858, 872, 1228-1229; 142, S. 1362, 237; Vries J. de. Nederlands etymologisch Woordenboek. – Leiden: E.J. Brill, 1963-1965. – S. 699; 125, S. 138, 749; Гуревич А.Я. Походы викингов. – Москва: Изд-во «Наука», 1966. – С. 163-166; Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х томах. – Москва: Изд-во «Советская Энциклопедия», 1991-1992. – Т. 1, с. 284, 286, 287, 289-291. – Т. 2, с. 519-520; 20, с. 519, 851, 1200; 793, 798-799, Polomé E. The Indo-European component in Germanic religion // Myth and Law among the Indo-Europeans / Studies in Indo-European Comparative Mythology. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1970. – P. 55-82; 143, S. 1083].

IV.3.3. До праіндоєвроп. *t[h]au̯ro – //*t[h]eu̯ro –, очевидно, генетично зводиться – як особливий, можливо діалектний, варіант – інша праіндоєвропейська форма (з видозміненим анлаутом і деякими змінами вокалізації основи) – праіндоєвроп. *st[h]euro – «бик; теля; віл; велика рогата худоба; корова; кінь; осел; мул; вівця; баран», який продовжують чисельні індоєвропейські рефлекси в давніх і сучасних мовах переважно германського та іранського ареалів.

IV.3.3.1. Так, з прагерм. *stēu̯ro –, герм. *steura – пов'язані, зокрема, гот. stiur «бик, теля», давньоісланд. stjórr (stjōrr, stjôrr) «бик», давньоангл. stéor (stēor), англ. steer, давньонижньонім. stior, давньоверхньонім. stior «бик», середньоверхньонім. давньофранк. середньонідерланд. новонідерланд. нововерхньонім. stier, середньонижньонім. stēr, stēro [121, S. 858; 124; 125, S. 749; 142, S. 1362; Vries J. de. Nederlands etymologisch Woordenboek. – Leiden: E.J. Brill, 1965. – S. 699; 80 IV, с. 122; 64 II, 1, с. 18-19; 52, с. 207; 39 V, с. 678; 20, с. 520; 1 III, с. 156].

IV.3.3.2. В іранському мовному ареалі праіндоєвроп. *(s)teuro – «бик; теля; віл; велика рогата худоба; будь-яка в’ючна робоча тварина» продовжує іранськ. *staura –, з яким пов’язані, зокрема:

1) авест. staōra – «велика рогата худоба; бик; кінь; осел; верблюд» і середньоперськ. (пехлевійські тексти) stōr «робоча тварина (в’ючна тварина, робоча худоба, кінь)», перськ. sutūr «в’ючна або верхова тварина; кінь, мул; віслюк; віл», sutōr, ustor «кінь», перськ.

(класичний) astar «мул» та парфянськ. ’stwr «кінь», курдськ. hastur, histir, istir, estir, estor «кінь; мул», заза stōr, astōr кінь», astor «жеребець» (<*aspatara –, пор.: давньоінд. açvatara-), діал. Центр. Ірана oštór «верблюд», ɔštɔ́r, uštur «тс.»;

2) сакськ. stūra «тварина», согдійськ. *stōr (stwr, ’st’wr) «домашня тварина» (за семантикою до согдійськ.*stōr близьке, зокрема осетин. fys fos «дрібна худоба»), хорезмійськ. ’scwr [= stōr (Henning W.B.)] «велика тварина», ягнобськ. sᵘtūr «вівця; баран» і осетин. stur//(æ)stor «загальна назва *корови* і *бика*; велика рогата худоба», stūrtæ «велика рогата худоба», осет. sturhä «рогата худоба» та памір. (мунджан.) sᵊtūr «велика рогата худоба», памір. (сарикол.) staur «в’ючна тварина», памір. (шугнан.) sətūr (Sköld H.), stor (Shaw R.) «велика рогата худоба», sitȗr (Зарубин И.И.) «велика рогата худоба; худоба» (mȏl-at sitȗr «рогата худоба») [1 III, с. 155-156; Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: Северо-западная группа. – II. – Москва:Изд-во «Восточная литература», 1997. – С. 104, 262; Курдоев К.К. Грамматика курдского языка (курманджи). – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1957; Зарубин И. И. Шугнанские тексты. Словарь / Отв. редактор В.С. Расторгуева. – Москва: Ленинград; Изд-во АН СССР, 1960. – С. 230; 118, S. 56; Миллер Вс. Ф. Осетинские этюды. – Т. I – III. – Москва, 1881-1887 (Т. II. – С. 58); 80 IV, с. 122; 64 II, 1, с. 18-19; 52, с. 207; 39 V, с. 678; 121, S. 858; 125, S. 749; 101, S. 861; 20, с. 520, 574].

IV.3.4. Серед подальших зближень праіндоєвроп.*t[h]au̯ro– «дикий бик; тур; зубр» — вже за межами індоєвропейського мовного континууму — припускається думка про пов’язання цього давнього міграційного культового терміна з Передньоазійським семітським мовним ареалом — власне як запозиченням семітського походження — від загальносеміт. *t̲awr – (*t̲awru, *t̲auru, *þau̯r-), пізніші рефлекси якого представлені, зокрема, в аккад. šūru, угарит. t̲r, гебр. šōr, сірійськ. taurā (tawrā), араб. t̲au̯run, t̲awr, південно-арав. t̲wr, геез. šor й арам. tōr [52, с. 207; 64 / II, 1, с. 18; 20, с. 519-521, 755, 872, 967; 8, с. 129-130; 10, с. 46-47; 11, с. 154-156; 37, с. 8; 152; 89 III, S. 1287; 42, с. 3, 8, 10; 130/1895, S. 4; Ipsen G. Der alte Orient und die Indogermanen // Stand und aufgaben der Sprachwissenschaft: Festschrift fűr W. Streitberg. – Heidelberg: C. Winter. Universitätsverlag, 1924. – S. 227-228; 106/1954, S. 816; 110, P. 335; 103/1969 (XXIV), P. 304].

V. У структурі праіндоєвропейських численних термінологічних утворень, пов’язаних з рослинним світом на позначення злаків (пор.

зокрема: праіндоєвроп. *Hat’ – «зерно», праіндоєвроп. * i̯eu̯o – «ячмінь», ареальне праіндоєвроп. *ĝ[h](e)rd[h] – «ячмінь», ареальне праіндоєвроп. *ĝ[h]r̥d – «тс.», ареальне праіндоєвроп. *ĝ[h]rī –, *ĝ[h]rīd[h] – (*grīd[h] – < *g[h]r̥i-), праіндоєвроп. *urg[h]i̯o - // *rughi̯o // *rughi̯o – // *rughio – // *rughi (o) – «жито», праіндоєвроп. *(H)au̯iĝ – // *au̯iĝ – // *awiĝ – «злаки; овес»), виділяється також праіндоєвроп. *p[h]ūr – «пшениця», яке вважається (з різним рівнем аргументації) давнім передньоазійським міграційним терміном, широко представленим у мовах Євразійського ареалу [20 II, с. 655-659, 868; 1 II, 563-568; 99, S.192, 671; 101 I, S.609, II, S.631; 125, S.250, 604-605; 124, p.1367; 142, s.434; Hoops J. Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum.– Strassburg: K.J. Trübner, 1905. – S. 364-365; Джаукян Г.Б. Очерки по истории дописьменного периода армянского языка. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1967. – С. 185, 178, 205; Laroche É. Études lexicales et étymologiques sur le hittite // Bulletin de la Société de Linguistique de Paris. – T.58, fasc. 1. – Paris, 1963. – P.75-76; 49, c.46-47; 81 III, c.113-114, 419, 493-494; 84 II, c.35, 120; 39 IV, c.150, 373, V, c.102; 12 II, c.167-171; 143 I, S.850, 874, 1183; Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – Москва; Ленинград: СОЦЭКГИЗ, 1938. – С.398].

V.1. Індоєвропейські рефлекси праіндоєвроп. *p[h]ūr – «пшениця» і пов’язаного з ним праіндоєвроп. *pūro – «зернина» у межах балто-слов’яно-греко-давноіндійсько-германського континууму утворюють *балто-слов’янську лексичну ізоглосу* та *греко-індо-германську лексичну ізоглосу.*

V.1.1. Так, *балто-слов’янська лексична ізоглоса* представлена, зокрема, у:

1) праслов. *pyro «полба; пшениця спельта», пов’язаному з праслов. *pyгъ «пирій; полба», *pyгьjь «пирій» (пор.: білор. *пы́рнік* «пирій», діал. *пыра́й*, *пырэ́й*, *пурэ́й, пыра́віца, пыра́ўка* «тс.», рос. *пыре́й* «вид дикої пшениці», укр. *пирі́й* «Agropyrum Gärtn., Elytrigia Desv.; Triticum repens", діал. *перій* «тс.», ст. *пиро* «edor, жито» (XVII ст.), давньоруськ. *пыро* «полба, пшениця спельта; хлібна рослина», польск. perz «пирій» (< праслов. *pyгь або *pyrjь), чеськ. pýr «пирій, бур’ян», заст. діал. pyr, словацьке pýr «тс.», верхньолуж. pyr «пирій повзучий», нижньолуж. pyŕ, pyrjo, болг. *пи́рей* «пирій», *пи́рѣй* (Геров), *пиръ* (Геров), *пиро́ви́на* «тс.» (Геров), макед. *пиреј* «пирій», серб. *пи̏р* «полба, пшениця спельта; пирій повзучий», *пиро́вина* «тс.»,

пиро́вница «полбяний хліб», хорв. pȉr «полба», словен. pír (чолов. р.) «полба», píra (жіноч. р.), piríka, pírje (збірн., середн. р.), pirjevica «тс.; пирій», pírnica «пирій», русько-церковнослов. **пыро** «жито або просо», старослов. **пыро** «полба»);

2) литов. діал. (жем.) pūraĩ «озима пшениця», pũras «зерно озимої пшениці», латиськ. pūŗi (pûri) «озима пшениця», прусськ. pure «стоколос, пажитниця» [69 IV, с. 206-207; 81 III, с. 419; 64 II, с. 159; 84 II, с. 35; 85, с. 67; 7, с. 104; 59/1992, с. 268; 39 IV 2003, с. 373; 70 II 1958, с. 1759; 94, s. 402, 647-648; 114, S. 231; 116, s. 407; 31, s. 409; 132, s. 502; Machek V. Česká a slovenská jména rostlin. – Praha, 1954. – S. 283; 148, s. 1197; 149 II s. 660; 6, с. 290-291; 53, с. 75-76; 155/1970 (1923), S. 232; 99 I 1962, S. 671; 67/1959 (Rakstu kr. Endzelīnam), p. 221-223; Mühlenbach K. Lettisch – deutsches Wörterbuch/Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. – Bd. I-VI. – Riga: Lettisches Bildungsministerium, 1923-1946 (Bd. III. – S. 449-450); Mucke E. Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihrer Dialekte. – Bd. I-III. – Bautzen [Prag], 1928-1966; Zeman H. Słownik górnołużycko-polski / Red. naukowe K. Polański. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – S. 379; 154/1910, s. 412; 9/2011, с. 25-26; 12, с. 168-69; 20, с. 657-658, 868; 143, s. 850].

V.1.2. Греко-індо-германську лексичну ізоглосу переважно представляють:

1) давньогрецьк. гомер. **πυροί** «пшениця», **πύρνον** «пшеничний хліб, булка», **πῡρός** «пшениця», давньогрецьк. **πῡρός** (дорійськ. **σπυρός**) «тс.; пшеничне зерно», **πύρῐνος** «пшеничний», **πῡράμινος** «тс.», **πῡρ–ᾱμητός** «збирання пшениці», **πῡρίδιον** «зернина пшениці», **πῡρο–γενής** «зроблений з пшеничного борошна; пшеничний, хлібний (про брагу або пиво)», **πῡρο–φόρος** «той, хто вирощує, виробляє пшеницю; хлібородний», **πῡρηφόρος** (гомер.) «тс.», **πῡρο–λόγος** «той, хто збирає пшеницю», **πῡρο–πωλέω** «торгувати пшеницею»;

2) давньоінд. pūraḥ – «пиріг, корж (про щось спечене з пшеничного борошна)»;

3) давньоангл. fyrs «пирій» [27 II, с. 1444; 101 II 1969, S. 631; 93/1907-1911, p. 125-126, 829; Prellwitz W. Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. – 2. Aufl. – Göttingen, 1905. – S. 392; Solmsen F. Beiträge zur griechischen Wortforschung. – Teil 1. – Strassburg, 1909. – S. 125-126; 156/1898-1899, S. 172; 117, S. 344, 368; 143, S. 850; 20, с. 657-658, 868; 81 III, с.419; 39 IV, с.373; 9, с.26; 12 II, с.168; 64 II,

c.159; 84 II, c.35; Specht F. Der Ursprung der indogermanischen Deklination. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1944. – S.69; Meillet A. Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave.– Partie I-II. – Paris: Bouillon, 1902-1905. – P.405].

V. 2. Праіндоєвроп. *p[h]ūr – «пшениця» іноді розглядається як давній євразійський міграційний термін. Так, у неіндоєвропейських мовах Центральної Азії та Середньої Азії, зокрема таких, як тюркські і монгольські мови, функціонують численні серії термінологічних номінацій на позначення «пшениці», близькі *за деякими фонетичними характеристиками* (передусім за ознакою певної *«співзвучності»*) до праіндоєвроп. *p[h]ūr – «пшениця». Пор., зокрема:

1) давньотюркськ. buɣdaj «пшениця» [у словосполученнях: uruɣluɣ buɣda «пшениця на насіння», livi ašī buɣdaj tetir «його жертовна їжа –пшениця»], давньотюркськ. budɣaj «пшениця» та узбецьк. *бугдой* (buɣdoj) «пшениця», азерб. *бугда, бугдај* (buɣday), buyday, buday, уйгур. туркм. тур. *бугдай*, алт. В *пуудай,* ойр. киргиз. *буудай,* хак. *пугдай*, казах. к.-калп. *бидай* «тс.» і башк. татар. *борай* «полба», чуваськ. *пăри* (pări) «тс.»;

2) старомонгол. buɣdai̯ «пшениця», монгол. *буудай* (buudaj) «тс.» [30/1969, с. 120; 38/1964, с. 148; 68/1966, с. 158, 244; 65/1963; 9/2011, с. 25-26; 20, с. 658; 81/III, 1971, с. 419; Räsänen M. // Finnisch – ugrische Forschungen / Hgb. E.N. Setälä und K. Krohn. – Helsingfors.– Bd. 29. – S.198; Räsänen M. // Zeitschrift für slavische Philologie. – Leipzig. – Bd. 20. – 1950. – S. 448].

Одними з найдавніших ареалів доместикації дикої пшениці – за палеоботанічними й археологічними дослідженнями – вважаються регіони Передньої Азії, звідки відбувалося поширення пшениці на Європейські території, зокрема з Малої Азії на Балкани.

На Європейському континенті виявляються залишки деяких диких видів пшениці, що належать вже до неолітичної доби. На Закавказзі «з давніх давен фіксується велика кількість середземноморських і західноазійських видів і форм пшениці» [16/1959-1965, III, с. 371-372; 17/1965 V, с. 20-32; 72/1966, с. 26, 27, 36; 145/1969, p. 152; Zohary D. The progenitors of wheat and barley in relation to domestication and agriculture dispersal in the Old World // The Domestication and Exploitation of Plants and Animals / Ed. by Ucko P.J. and Dimbleby G.W. – London: Duckworth, 1969. – P. 59; 43/1953, с. 115; 37/1991, с. 6; 9, с. 26; 12, с. 169; 20, с. 658, 868; 32/1988, с. 152-154; 82/1956, с. 174-177, 179, 313-314; 71/1988, с. 121, 124, 152-154].

Вважається також, що це свідчить про незаперечний давній (передньоазійський та центральноазійський) міграційний характер цієї зернової культури, ареали доместикації якої частково збігаються з давніми регіонами поширення загальноіндоєвропейської форми *i̯eu̯o- «ячмінь» та її пізніших вже індоєвропейських рефлексів із семантичними змінами у *напрямку утворення* загального значення «злаки» або у *напрямку позначення* окремих інших видів злакових рослин [20 II, с. 655,657; 1 I, с. 564; 101 I, S. 609; 99 I, S. 192; 156, S. 236; 27 I, с. 732; 91 I, S. 455; 84 I, с. 590-591; 64 I, с. 635; 81 III, с.114; 39 IV, с. 150; Morgenstierne G. The Waigali language // Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap // Norwegian Journal of Linguistics. – Bd. 17. – Oslo.– 1954. – S. 316].

Сучасні лінгвістичні інтерпретації цього міграційного феномену розширюють парадигму векторів дослідження найдавніших індоєвропейсько-неіндоєвропейських міжмовних контактів, зумовлених давніми етноміграційними процесами на теренах Євразії.

VI. Серед праіндоєвропейських термінологічних номінацій металів (пор.: праіндоєвроп.* Hai̯es – // *Hai̯os – «мідь; бронза», праіндоєвроп. *Hark̂’ – // *(H)r̥ĝ – // *(H)areĝ – «срібло», праіндоєвроп. *Hau̯-s- // *Hu̯-os – // *(a)u̯es – // *(a)u̯es (k[h]) – «золото» і праіндоєвроп. *reu̯d[h] – // *r(e)ud[h] – // *rud[h] – «руда, червоний метал; мідь») виділяються серії лексем, які – з різним рівнем аргументації – іноді пов’язуються з давнім месопотамським мовним ареалом, зокрема з шумерською мовою.

Так, до праіндоєвроп. *reu̯d[h] – // *r(e)ud[h] – // *rud[h] – // *roudh – *rudh «руда, червоний метал; мідь» зводяться історично пізніші індоєвропейські лексичні рефлекси, різні за арелами та фонетичними і семантичними характеристиками, утворюючи передусім такі *італсько-германо-слов’янські ізоголосні ряди*, що представлені, зокрема:

1) латин. raudus [множ. rūdĕra] «шматочок міді; мідяк [*про монету]»,* rōdus, rūdus «тс.»;

2) давньоверхньонім. aruz «руда», aruzzi, erizzi, давньосак. arut «тс.», середньоверхньонім. arze, erze і праскандинав. *arut - (*arit) та давньонорв. ørtog «третя частина мідної монети» й давньоісл. ertog «третя частка унції», ørtug, ærtog «тс.», давньодат. ørtugh, давньошвед. örtugh, örtogh, örtögh «тс.»;

3) праслов. *ruda «руда», що продовжують білор. рос. укр. *руда́*, давньоруськ. *руда* «гірська порода; рудник», польск. чеськ. словацьк.

верхньолуж. нижньолуж. ruda, болг. *ру́да́*, макед. *руда*, сербськ. *ру́да*, хорв. ruda, словен. rúda, старослов. **рꙋда** «**мѣ́таллон**; метал (первісно *мідна руда*)»;

Щодо подальших зближень праіндоєвроп *reu̯d[h] – // *r(e)ud[h] – // *rud[h] – «червоний метал, руда; мідь» найбільш вірогідним вважається його генетичне пов'язання з праіндоєвроп. *reud[h] – // *r(e)u̯d[h] – // *rud[h] – // *roudh – // *rudh – «червоний (колір)». Висловлюється також думка (з огляду на певну близкість фонетичних і семантичних характеристик) про запозичення праіндоєвроп. *r(e)ud[h] – «руда, мідь; червоний (колір)» з шумер. urud(u) «мідь» і можливе виведення шумер. urud(u) «мідь» – як загального терміна давнього месопотамського походження на позначення різних видів «міді» – від гіпотетичної «протошумерської» форми *burudu, наявної, зокрема, в основі аккадської назви Євфрату – аккад. Purattu (власне назва ріки, якою у давнину сплавляли «мідну руду»); того ж походження, можливо, аккад. erû «мідь».

Для інтерпретації витоків месопотамської металургії міді надзвичайно важливими вважаються археологічні факти культурно-історичних зв'язків Халафської культури Північної Месопотамії (V тис. до н.е.) і більш давньої культури Західної Анатолії – культури Чатал-Хююка (неолітичного поселення на рівнині Конья – близько 5800 р. до н.е.), якій безпосередньо передує — аналогічна докерамічному неоліту Ієрихона – матеріальна анатолійська культура поселення Чайєню у вірхів'ях Тигру (7500 – 6500 рр. до н.е.), де представлено – за даними археологічних досліджень матеріальних культур неолітичних поселень на Близькому Сході – найдавніше використання людиною метала, зокрема спосіб холодного кування при виготовленні із самородної міді деяких знарядь виробництва.

У регіонах Південної Месопотамії засвідчено торговельні зв'язки між Південною Месопотамією (переважно Уром [Мукаяром]) і країнами на Сході, які у шумерських і ранньоаккадських написах називалися *Дильмун, Маган* і *Мелухха* (шумер. me-luḫ-ḫa, пор.: шумер. urudu – me-luḫ-ḫa «мідь Мелуха [про *олов'яну бронзу*, як сплав міді з оловом]». Відомо, що через острів Бахрейн (шумерський і аккадський *Дильмун*) у Персидській затоці до Давньої Месопотамії ввозилися мідна руда і дорогоцінне каміння [60/1990, с. 51-52, 272, 300, 302; 97/1964, S. 76; 105/1968, p. 127-128; 129/1959, P. 196-211; 151/1958, S. 138-140; 20, с. 709, 712; 48/1984, с. 143-144, 153; 147/1962, P. 272-273].

У Середньобронзовий період в Анатолії, на Кавказі, у Північному Причорномор'ї, в Балкано-Карпатському ареалі та у Північній Месопотамії відбувається різке зростання металургійного виробництва. Так, у регіонах від Північного Кавказу на Сході до Добруджи на Заході домінує нова технологія виготовлення штучних сплавів міді з миш'яком (*миш'якова бронза*) та вироби з чистої міді. В Анатолії та Північній Месопотамії поширюється *олов'яна бронза* [Черных Е.Н. Об европейской зоне циркумпонтийской металлургической провинции // Acta Archaeologica. – Vol. XVII. – Kraków, 1977; 83/1988, с. 44-46; 139/1984, S. 354-356].

Археологічна, етнокультурна проблематика досліджень такого спрямування іноді кореспондується – з різним рівнем актуалізації й переконливої доказовості – з власне *лінгвістичними студіями*, зорієнтованими, зокрема *на реконструкцію* фрагментів етномовних ландшафтів доби диференціації пізньопраіндоєвропейського діалектного простору, пов'язаного з певними географічними, палеозоологічними і палеоботанічними ареальними характеристиками [20, с. 944-945; 968-969, 866-871; 56/1988, с. 7-32; 83/1988, с. 37-54; 72/1966, с. 25-37; 73/1982, с. 89-145; 74/1984, с. 72-73], і *студіями* з *визначення* найбільш прийнятних параметрів локалізації «прабатьківщини» праіндоєвропейської спільноти.

У дослідженнях такого комплексного міждисциплінарного евристичного спрямування традиційно враховуються певні географічні, палезоологічні й палеоботанічні та відомі етнокультурні характеристики поряд із лінгвістичними аргументами при, зокрема, визначенні найбільш прийнятних параметрів локалізації «прабатьківщини» праіндоєвропейської спільноти [20, с. 944-945, 968-969, 866-871; 56/1988, с. 7-32; 83/1988, с. 37-54; 72/1966, с. 25-37; 73/1982, с. 89-145; 74/1984, с. 72-73; 32, с. 7-57; 5/1991, с. 223-227; 63; 78; 4; Трубачёв О.Н. Языкознание и этногенез славян по данным этимологии ономастики // IX Международный съезд славистов: Славянское языкознание: Доклады советской делегации / Редколегия: С.Б. Бернштейн (ответственный редактор), В.И. Борковский, Н.И. Толстой, О.Н. Трубачёв. – Москва: Изд-во «Наука», 1983. – С. 231-236; Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании / Пер. с франц. Под редакцией Б.В. Горнунга и М.Н. Петерсона. – Москва: Изд-во иностранной литературы, 1954; Пизани В. Этимология (история, проблемы, метод). – 2-е изд., стереотип. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2001. – С. 52-55].

Тут досить часто підкреслюються факти, що свідчать про рухливість давніх мовних ареалів, про співіснування різних етносів у межах одного ареалу й про те, що кожний етнос реагує по-різному на свій субстрат (Pokorny J. Substrattheorie und Urheimat der Indogermanen // Die Urheimat der Indogermanen / Herausg. von A.Scherer. – Darmstadt, 1968. – S. 209], і в цілому про змішаний характер заселення територій доісторичної Євразії, про *мінливість етнічних кордонів* й *умовність як концепції етнічного автохтонізму*, так й *умовність унітарної етномовної концепції*.

Так, зокрема, з середини XX ст. найбільш привертають увагу такі гіпотези «прабатьківщини» праіндоєвропейської етнічної спільноти, як:

1) концепція про Східноєвропейсько-Північнопричорноморську «прабатьківщину» індоєвропейців, звідки вони в епоху міді почали свій міграційний поступ на теренах Євразії (Мерперт Н.Я. 1961, 1978; Gimbutas M. 1970, 1973; Thomas H.L. 1970; Бартонек А. 1991) [55/1971; 54/1978, с. 9-28; 56/1988, с. 7-36; 107/1970; 108/1973, 1, p. 1-20; 109/1973, 2, p. 163-214; 153/1970, p. 199-215];

2) теорія про «прабатьківщину» індоєвропейців на Близькому Сході в Анатолійсько-Закавказько-Північномесопотамському регіоні (Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. В. 1980, 1981, 1984) [20; Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. В. Древняя Передняя Азия и индоевропейская проблема // Вестник древней истории. – № 3. – 1980. – С. 3-27; Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. В. Миграции племен-носителей индоевропейских диалектов с первоначальной территории расселения на Ближнем Востоке… // Вестник древней истории. – № 2. – 1981. – С. 11-33];

3) концепція про «прабатьківщину» носіїв праіндоєвропейських діалектів у Балканському ареалі – між Балканами і Карпатами (Дьяконов И.М. 1982, 1984) [35/1982, № 3, с. 3-30; 35/1982, № 4, с. 11-26; 36/1984];

4) теорія про Середньо-Південно-Східноєвропейсько-Північнопричорноморську «прабатьківщину» праіндоєвропейських племен (Георгиев В.И. 1956, 1958) [22/1956, с. 14-15, 43-67; 21/1958, с. 272-276];

5) концепція про праіндоєвропейську «прабатьківщину» на території між Північним і Каспійським морями (Барроу Т. 1976; Häusler A. 1998; Makkay J.A 1992; Конча С. 2014) [4/1976, с. 15-16; 111/1998, s. 1-46; 133/1992, p. 193-238; Конча С. Короткий огляд історії пошуків

прабатьківщини індоєвропейців // Мова та історія. – Вип. 286. – 2014. – С. 4-31].

У зв'язку з цим – для реконструкції фрагментів мовної та етноміграційної ситуації неолітичного періоду на теренах Євразії – також заслуговують на увагу етимологічні інтерпретації важливих етнокультурних, ритуально-міфологічних і соціально-економічних характеристик, зокрема епохи розвинутого Передньоазійського неоліту (початок V тис. до н.е.) і доби, яка передує т.зв. *«розпаду»* загальноіндоєвропейської етномовної *«спільноти»* (близько V - IV тис. до н.е.) [56/1988, с. 7-36; 83/1988, с. 3-57; 71/1988, с. 112-163; 60/1990, с. 26-54, 60-64, 122-147, 161-163, 249-253; 48/1984, с. 143-151, 198, 207, 222; Топоров В.Н. Индоевропейские языки // Лингвистический энциклопедический словарь / Главный редактор В.Н. Ярцева. – М.: Изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2002. – с. 186-189; 37/1991, с. 5-43; 78/1999; 63/1964; 51/1982, с. 83-106; Широкова Н.С. Древние кельты на рубеже старой и новой эры. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – с. 48-75; 143/1959, 1-2; 20/1984, 1-2].

VII. **Висновки.** Етимологічна експертиза серій міграційних термінологічних номінацій, поширених переважно у деяких індоєвропейських мовах Європейсько-Близькосхідних ареалів та у деяких неіндоєвропейських мовах Середземномор'я – Передньої Азії, поглиблює сучасні інтерпретаційні рішення проблем індоєвропейської діахронічної стратифікації у контексті етномовних і етнокультурних зв'язків Давньої Євразії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. – Т. I – III. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1958-1979 (Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. – Т. IV. – Ленинград: Изд-во «Наука», 1989). (Abaev V.I. Istoriko-etimologicheskiy slovar osetinskogo yazyika. – T. I – III. – Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1958-1979 (Abaev V.I. Istoriko-etimologicheskiy slovar osetinskogo yazyika. – T. IV. – Leningrad: Izd-vo "Nauka", 1989).

2. Акуленко В.В. Головні історичні джерела лексичних інтернаціоналізмів в українській мові // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики. Матеріали III Республ. славістичної конференції. – Харків, 1962. – С. 132. (Akulenko V.V. Holovni istoryčni džerela leksyčnych internacionalizmiv v ukrajinśkij movi // O.O. Potebnia i dejaki pytannia sučasnoji slavistyky. Materialy III Respubl. slavistyčnoji konferenciji. – Charkiv, 1962. – S. 132).

3. Бардавелидзе В.В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. – Тбилиси: Изд-во АН ГССР, 1957. (Bardavelidze V.V. Drevneyshie religioznyie verovaniya i

obryadovoe graficheskoe iskusstvo gruzinskih plemen. – Tbilisi: Izd-vo AN GSSR, 1957).

4. Барроу Т. Санскрит / Пер. с англ. Н. Лариной. Редакция и комментарий Т.Я. Елизаренковой. – Москва: Изд-во «Прогресс», 1976. (Barrou T. Sanskrit / Per. s angl. N. Larinoy. Redaktsiya i kommentariy T.Ya. Elizarenkovoy. – Moskva: Izd-vo "Progress", 1976).

5. Бартонек А. Златообильные Микены / Пер. с чешск. О.П. Цыбенко. Послесловие А.И. Немировского. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1991 (Серия «По следам исчезнувших культур Востока»). (Bartonek A. Zlatoobilnyie Mikenyi / Per. s cheshsk. O.P. Tsyibenko. Posleslovie A.I. Nemirovskogo. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)", 1991 (Seriya «Po sledam ischeznuvshih kultur Vostoka»)).

6. Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков: Чередования. Именные основы. – Москва: Изд-во «Наука», 1974. (Bernshteyn S.B. Ocherk sravnitelnoy grammatiki slavyanskih yazyikov: Cheredovaniya. Imennyie osnovyi. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1974).

7. Беринда П. Лексикон словенороський Памви Беринди / Підготовка тексту і вступна стаття В.В. Німчука. Відп. редактор К.К. Цілуйко. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. (Berynda P. Leksykon slovenorośký Pamvy Beryndy / Pidhotovka tekstu i vstupna stattia V.V. Nimčuka. Vidp. redaktor K.K. Cilujko. – Kýiv: Vyd-vo AN URSR, 1961).

8. Болдирев Р.В. Міграційна термінологічна номінація і слов'янська етимологія // Проблеми зіставної семантики / Відп. редактор М.П. Кочерган. – Київ: [Київський державний лінгвістичний університет], 1999. – С. 125-130. (Boldyrev R.V. Mihracijna terminolohična nominacija i slovjanśka etymolohija // Problemy zistavnoji semantyky / Vidp. redaktor M.P. Kočerhan. – Kýiv: [Kýivśký deržavný linhvistyčný universytet], 1999. – S. 125-130).

9. Болдирев Р.В. Палеославія й індоєвропейська і неіндоєвропейська етимологія // Studia Linguistica. Cathedra linguisticae generalis et philologiae classicae. – Vol. V(I) / Відп. редактор І.О. Голубовська, М.А. Собуцький (заступник). Члени редколегії: Ф.С. Бацевич, В.В. Жайворонок, Л.Л. Звонська, А.Е. Левицький, Ю.Л. Мосенкіс, Ф.О. Нікітіна, М.Г. Сенів, О.С. Снитко, О.В. Тищенко, О.І. Чередниченко, Т.О. Черниш. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – С. 24-30. (Boldyrev R.V. Paleoslavija j indojevropejśka i neindojevropejśka etymolohija // Studia Linguistica. Cathedra linguisticae generalis et philologiae classicae. – Vol. V(I) / Vidp. redaktor I.O. Golubovs'ka, M.A. Sobuc'kij (zastupnik). Chleni redkolegij: F.S. Bacevich, V.V. Zhajvoronok, L.L. Zvons'ka, A.E. Levic'kij, Ju.L. Mosenkis, F.O. Nikitina, M.G. Seniv, O.S. Snyitko, O.V. Tishhenko, O.I. Cherednichenko, T.O. Chernish. – Kýiv: Vydavnyčo-polihrafičný centr «Kýivśký universytet», 2011. – S. 24-30).

10. Болдирев Р.В. Міграційна термінологія й індоєвропейська і неіндоєвропейська етимологія // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство (Збірник наукових праць до 90-річчя з дня народження) / Редакційна колегія: О.Б. Ткаченко (голова), С.С. Єрмоленко, Г.В. Зимовець. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – С. 43-57. (Boldyrev R.V. Mihracijna terminolohija j indojevropejśka i neindojevropejśka

etymolohija // Akademik Oleksandr Savyč Meĺnyčuk i sučasne movoznavstvo (Zbirnyk naukovych prać do 90-riččia z dnia narodžennia) / Redakcijna kolehija: O.B. Tkačenko (holova), S.S. Jermolenko, H.V. Zymoveć. – Kýiv: Vydavnyčý Dim Dmytra Buraho, 2012. – S. 43-57).

11. Болдирев Р.В. Праіндоєвропейська міграційна термінологічна номінація й етимологія // Наукові студії (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка. – Вип. 1, А. – Київ; Буча: Вид-во «МІЛЕНІУМ», 2012. – С. 149-180. (Boldyrev R.V. Praindojevropejśka mihracijna terminolohična nominacija j etymolohija // Naukovi studiji (kuĺtura, osvita – antropocentryčni paradyhmy i sučasný svit). Filosofija. Filolohija. Pedahohika. Ekonomika. – Vyp. 1, A. – Kýiv; Buča: Vyd-vo «MILENIUM», 2012. – S. 149-180).

12. Болдирев Р.В. Реконструкція й ареально-хронологічна та етимологічна кодифікація праіндоєвропейської лексики і міжмовні контакти // Наукові студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка. – Вип. 2, А. – Київ; Буча: Вид-во МІЛЕНІУМ, 2013. – С. 165-181. (Boldyrev R.V. Rekonstrukcija j areaĺno-chronolohična ta etymolohična kodyfikacija praindojevropejśkoji leksyky i mižmovni kontakty // Naukovi studiji – XXI (kuĺtura, osvita – antropocentryčni paradyhmy i sučasný svit). Filosofija. Filolohija. Pedahohika. Ekonomika. – Vyp. 2, A. – Kýiv; Buča: Vyd-vo MILENIUM, 2013. – S. 165-181).

13. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – Вид. 2-е. – Київ, 1959. (Bulachovśký L.A. Narysy z zahaĺnoho movoznavstva. – Vyd. 2-e. – Kýiv, 1959).

14. Булыка А.М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV-XVIII ст. / Рэдактар А.І. Жураўскі. – Мінск: Выд-ва «Навука і тэхніка», 1980. (Bulyika A.M. LeksIchnyiya zapazyichannI ў belaruskay move XIV-XVIII st. / Redaktar A.I. ZhuraўskI. – Minsk: Vyd-va "NavukaI tehnIka", 1980).

15. Български етимологичен речник / Редактори: Вл. Георгиев, И. Дуриданов. Съст.: Вл. Георгиев, И. Гълъбов, И. Заимов, С. Илчев, М. Чалъков, Й. Иванов, Д. Михайлова, В. Анастасов, Р. Бернар, О. Младенова, Л. Димитрова-Тодорова, Г. Риков, У. Дукова, М. Рачева, Т. Тодоров. – Т. I – IV. – София: Изд-во на Българската Академия на науките, 1962 (1971) – 1995. (B'lgarski etimologichen rechnik / Redaktori: Vl. Georgiev, I. Duridanov. S'st.: Vl. Georgiev, I. G'l'bov, I. Zaimov, S. Ilchev, M. Chal'kov, Y. Ivanov, D. Michajlova, V. Anastasov, R. Bernar, O. Mladenova, L. Dimitrova-Todorova, G. Rikov, U. Dukova, M. Racheva, T. Todorov. – T. I – IV. – Sofiya: Izd-vo na B'lgarskata Akademiya na naukite, 1962 (1971) – 1995).

16. Вавилов Н.И. Избранные труды. – Т. I-V. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1959-1965 (Т. III. – С. 371-372). (Vavilov N.I. Izbrannyie trudyi. – T. I-V. – Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1959-1965 (T. III. – S. 371-372)).

17. Вавилов Н.И. Избранные труды. – Т. V. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1965. – С. 20-32. (Vavilov N.I. Izbrannyie trudyi. – T. V. – Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1965. – S. 20-32).

18. Владимирцов Б.Я. Анонимный грузинский историк XIV в. о монгольском языке // Известия Российской Академии наук. – № 17. – 1917. –

Ст. 1487-1501. (Vladimirtsov B.Ya. Anonimnyiy gruzinskiy istorik XIV v. o mongolskom yazyike // Izvestiya Rossiyskoy Akademii nauk. – № 17. – 1917. – St. 1487-1501).

19. Владимирцов Б.Я. Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия: Введениие и фонетика. – Ленинград: Изд-во Ленинградского Восточного института, 1929. (Vladimirtsov B.Ya. Sravnitelnaya grammatika mongolskogo pismennogo yazyika i halhaskogo narechiya: Vvedeniie i fonetika. – Leningrad: Izd-vo Leningradskogo Vostochnogo instituta, 1929).

20. Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка протокультуры / С предисловием Р.О. Якобсона. – Кн. 1-2. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984. (Gamkrelidze T.V., Ivanov Vyach. Vs. Indoevropeyskiy yazyik i indoevropeytsyi: Rekonstruktsiya i istoriko-tipologicheskiy analiz prayazyika protokulturyi / S predisloviem R.O. Jakobsona. – Kn. 1-2. – Tbilisi: Izd-vo Tbilisskogo universiteta, 1984).

21. Георгиев В.И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию: Родственные отношения индоевропейских языков. – Москва : Изд-во иностранной литературы, 1958. (Georgiev V.I. Issledovaniya po sravnitelno-istoricheskomu yazyikoznaniyu: Rodstvennyie otnosheniya indoevropeyskih yazyikov. – Moskva : Izd-vo inostrannoy literaturyi, 1958).

22. Георгиев В.И. Проблема возникновения индоевропейских языков // Вопросы языкознания. – 1956. – № 1. – С. 43–67. (Georgiev V.I. Problema vozniknoveniya indoevropeyskih yazyikov // Voprosyi yazyikoznaniya. – 1956. – № 1. – S. 43–67).

23. Геров Н. Речник на българския език / Фототипно издание. Науч. консултанти Л. Андрейчин, П. Пашов. – Ч. 1-5. – София: Изд-во «Български писател», 1975 – 1978 [*Геровъ Н.* Рѣчникъ на блъгарскый языкъ съ тлъкуване рѣчи-ты на блъгарскы и на русскы / Издадена подъ редакциѭ-тѫ на Т. Панчевъ. – Ч. I-V. – Пловдивъ: Дружествена Печѩатница «Съгласие», 1895-1904.]. (Gerov N. Rechnik na b'lgarskiya ezik / Fototipno izdanie. Nauch. konsultanti L. Andreychin, P. Pashov. – Ch. 1-5. – Sofiya: Izd-vo «B'lgarski pisatel», 1975 – 1978 [Gerov' N. Rѣchnik' na bl'garskyj jazyk' s' tl'kuvanie rѣchi-ty na bl'garskyj i na russkij / Izdadeno pod' redakcija-t' na T. Panchev'. – Ch. I-V. – Plovdiv': Druzhestvena Pechjatnica «So'glasie», 1895-1904.]).

24. Гиоргадзе Г.Г. «Текст Анитты» и некоторые вопросы ранней истории хеттов // Вопросы Древней Истории. – № 4. – 1965. – С. 87-111. (Giorgadze G.G. «Tekst Anittyi» i nekotoryie voprosyi ranney istorii hettov // Voprosyi Drevney Istorii. – № 4. – 1965. – S. 87-111).

25. Горяев Н.В. Сравнительный этимологический словарь русского языка. – Изд. 2-е. – Тифлис, 1896. (Goryaev N.V. Sravnitelnyiy etimologicheskiy slovar russkogo yazyika. – Izd. 2-e. – Tiflis, 1896).

26. Грюнберг А.Л., Стеблин-Каменский И.М. Ваханский язык: Тексты, словарь, грамматический очерк. – Москва: Изд-во «Наука», 1976. (Gryunberg A.L., Steblin-Kamenskiy I.M. Vahanskiy yazyik: Tekstyi, slovar, grammaticheskiy ocherk. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1976).

27. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь / Под редакцией С.И. Соболевского. – Т. 1-2. – Москва: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1958. (Dvoretskiy I.H. Drevnegrechesko-russkiy slovar / Pod redaktsiey S.I. Sobolevskogo. – T. 1-2. – Moskva: Gosizdat inostrannyih i natsionalnyih slovarey, 1958).

28. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / Изд. 2-е, перераб. и доп. – Москва: Изд-во «Русский язык», 1976. (Dvoretskiy I.H. Latinsko-russkiy slovar / Izd. 2-e, pererab. i dop. – Moskva: Izd-vo «Russkiy yazyik», 1976).

29. Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1962. (Dmitriev N.K. Stroy tyurkskih yazyikov. – Moskva: Izd-vo vostochnoy literaturyi, 1962).

30. Древнетюркский словарь / Редакторы: В.М. Наделяев, Д.М. Насилов, Э.Р. Тенишев, А.М. Щербак. – Ленинград: Изд-во «Наука» (Ленинградское отделение)», 1969. (Drevnetyurkskiy slovar / Redaktoryi: V.M. Nadelyaev, D.M. Nasilov, E.R. Tenishev, A.M. Scherbak. – Leningrad: Izd-vo "Nauka (Leningradskoe otdelenie)", 1969).

31. Древние языки Малой Азии / Под редакцией И.М. Дьяконова, Вяч. Вс. Иванова. – Москва: Изд-во «Прогресс», 1980. (Drevnie yazyiki Maloy Azii / Pod redaktsiey I.M. Dyakonova, Vyach. Vs. Ivanova. – Moskva: Izd-vo «Progress», 1980).

32. Древний Восток: Этнокультурные связи / Отв. редакторы: Г.М. Бонгард-Левин, В.Г. Ардзинба. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1988. (Drevniy Vostok: Etnokulturnyie svyazi / Otv. redaktoryi: G.M. Bongard-Levin, V.G. Ardzinba. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)", 1988).

33. Древняя Анатолия / Редколлегия: Б.Б. Пиотровский (председатель), Вяч. Вс. Иванов, В.Г. Ардзинба. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1985. (Drevnyaya Anatoliya / Redkollegiya: B.B. Piotrovskij (predsedatel), Vyach. Vs. Ivanov, V.G. Ardzinba. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi) ", 1985).

34. Дьяконов И.М. Языки Древней Передней Азии. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1967. (Dyakonov I.M. Yazyiki Drevney Peredney Azii. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)", 1967).

35. Дьяконов И.М. О прародине носителей индоевропейских диалектов // Вестник Древней истории. – № 3. – 1982. – С. 3-30. (Dyakonov I.M. O prarodine nositeley indoevropeyskih dialektov // Vestnik Drevney istorii. – № 3. – 1982. – S. 3-30).

36. Дьяконов И.М. Сравнительное языкознание, история и другие смежные науки // Лингвистическая реконструкция и древнейшая история Востока: Тезисы докладов конференции. – Ч. 2. – Москва, 1984. (Dyakonov I.M. Sravnitelnoe yazyikoznanie, istoriya i drugie smezhnyie nauki // Lingvisticheskaya rekonstruktsiya i drevneyshaya istoriya Vostoka: Tezisyi dokladov konferentsii. – Ch. 2. – Moskva, 1984).

37. Дьяконов І. Найдавніша література Близького Сходу // На ріках вавілонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілону, Палестини / Упорядник М.Н. Москаленко. Автор передмови І.М. Дьяконов. Автори приміток: В.К. Афанасьєва, І.М. Дьяконов, М.Н. Москаленко. – Київ: Вид-во

«Дніпро», 1991. – С. 5-43. (Ďjakonov I. Najdavniša literatura Blyźkoho Schodu // Na rikach vavilonśkych: Z najdavnišoji literatury Šumeru, Vavilonu, Palestyny / Uporiadnyk M.N. Moskalenko. Avtor peredmovy I.M. Ďjakonov. Avtory prymitok: V.K. Afanaśjeva, I.M. Ďjakonov, M.N. Moskalenko. – Kýiv: Izd-vo "Dnipro", 1991. – S. 5-43).

38. Егоров В.Г. Этимологический словарь чувашского языка. – Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1964. (Egorov V.G. Etimologicheskiy slovar chuvashskogo yazyika. – Cheboksaryi: Chuvashskoe knizhnoe izdatelstvo, 1964).

39. Етимологічний словник української мови: У семи томах. − Т. 1 (А−Г) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирєв та ін. – К.: Вид-во "Наук. думка", 1982; Т. 2 (Д−Копці) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирєв та ін. − К.: Вид-во "Наук. думка", 1985; Т. 3 (Кора – М) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирєв та ін. – К.: Вид-во "Наук. думка", 1989; Т. 4 (Н−П) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П.Півторак, В.Г.Скляренко, О.Б. Ткаченко. Редактори тому: В.Т. Коломієць, В.Г. Скляренко. Укладачі: Р.В. Болдирєв та ін. – К.: Вид-во "Наук. думка", 2003; Т. 5 (Р−Т) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирєв та ін. – К.: Вид-во "Наук. думка", 2006; Т. 6 (У–Я) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. Редактори тому: Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Г.П. Півторак та ін. – К.: Вид-во "Наук. думка", 2012. (EtimologIchniy slovnik ukrayinskoyi movi: U semi tomah. – T. 1 (A–G) / RedkolegIya: O.S. MlnichuK (golovniy redaktor), I.K. BIlodId. V.T. KolomIets, O.B. TkachenKo. UkladachI: R.V. Boldirev ta in. – K.: Vid-vo "Nauk. dumka", 1982; T. 2 (D-Koptsi) Redkolegija: O.S. Mel'nichuk (golovnij redaktor), V.T. Kolomiєc', O.B. Tkachenko. UkladachI: R.V. Boldirev ta in. – K.: Vid-vo "Nauk. dumka", 1985; T. 3 (Kora – M) / Redkolegija: O.S. Mel'nichuk (golovnij redaktor), V.T. Kolomiec', T.B. Lukinova, V.G. Skljarenko, O.B. Tkachenko. UkladachI: R.V. Boldirev ta in. – K.: Vid-vo "Nauk. dumka", 1989; T. 4 (N-P) / RedkolegIya: O.S. MelnichuK (golovniy redaktor), V.T. KolomIets, T.B. LukInova, G.P.PIvtorak, V.G.SklyarenKo, O.B. TkachenKo. Redaktori tomu: V.T. KolomIets, V.G. SklyarenKo. UkladachI: R.V. Boldirev ta in. – K.: Vid-vo "Nauk. dumka", 2003; T. 5 (R-T) / RedkolegIya: O.S. MelnichuK (golovnij redaktor), V.T. KolomIets, T.B. LukInova, G.P. PIvtorak, V.G. SklyarenKo, O.B. TkachenKo. UkladachI: R.V. Boldirev ta in. – K.: Vid-vo "Nauk. dumka", 2006; T. 6 (U–Ya) / RedkolegIya: O.S. MelnichuK (golovnij redaktor), V.T. KolomIets, T.B. LukInova, G.P. PIvtorak, V.G. SklyarenKo, O.B. TkachenKo. Redaktori tomu: T.B. LukInova, G.P. PIvtorak, O.B. TkachenKo. UkladachI: G.P. PIvtorak ta in. – K.: Vid-vo "Nauk. dumka", 2012.).

40. Иванов В.В. Проблемы истории металлов на Древнем Востоке в свете данных лингвистики // Историко-филологический журнал. – 1976. – № 4 (75). – С. 69-86. (Ivanov V.V. Problemyi istorii metallov na Drevnem Vostoke v

svete dannyih lingvistiki // Istoriko-filologicheskiy zhurnal. – 1976. – № 4 (75). – S. 69-86).

41. Иванов Вяч. Вс., В.Н. Топоров. Исследования в области славянских древностей. – Москва: Изд-во "Наука", 1974. (Ivanov Vyach. Vs., V.N. Toporov. Issledovaniya v oblasti slavyanskih drevnostey. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1974).

42. Иллич-Свитыч В.М. Древнейшие индоевропейско-семитские языковые контакты // Проблемы индоевропейского языкознания: Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков / Отв. редактор В.Н. Топоров. – Москва: Изд-во "Наука", 1964. – С. 3−11. (Illich-Svityich V.M. Drevneyshie indoevropeysko-semitskie yazyikovyie kontaktyi // Problemyi indoevropeyskogo yazyikoznaniya: Etyudyi po sravnitelno-istoricheskoy grammatike indoevropeyskih yazyikov / Otv. redaktor V.N. Toporov. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1964. – S. 3-11.).

43. Кларк Дж.Г.Д. Доисторическая Европа: Экономический очерк / Пер. с англ. Редакция и предисловие А.Я. Брюсова. – Москва: Изд-во иностранной литературы, 1953. (Klark Dzh.G.D. Doistoricheskaya Evropa: Ekonomicheskiy ocherk / Per. s angl. Redaktsiya i predislovie A.Ya. Bryusova. – Moskva: Izd-vo inostrannoy literaturyi, 1953).

44. Конча С. Короткий огляд історії пошуків прабатьківщини індоєвропейців // Мова та історія. – Вип. 286. – Київ, 2014. – С. 4-31. (Konča S. Korotký ohliad istoriji pošukiv prabaťkivščyny indojevropejciv // Mova ta istorija. – Vyp. 286. – Kýiv, 2014. – S. 4-31).

45. Критенко А.П. Лексика // Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов / За редакцією О.С. Мельничука. – Київ: Вид-во «Наукова думка», 1966. – С. 502-564. (Krytenko A.P. Leksyka // Vstup do porivniaĺno-istoryčnoho vyvčennia slovjanśkych mov / Za redakcieju O.S. Meĺnyčuk. – Kýiv: Vid-vo "Nauk. dumka", 1966. – S. 502-564).

46. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підготував до видання В.В. Німчук. Відп. редактор К.К. Цілуйко. – Київ: Вид-во «Наукова Думка», 1973. (Leksikon sloveno-latinskiy E. Slavinetskogo ta A. Koretskogo-Satanovskogo / PIdgotuvav do vidannya V.V. NImchuk. VId. redaktor K.K. TsIluyko. – Kyiv: Vid-vo "Nauk. dumka", 1973.).

47. Лисицына Н.Г. Становление и развитие орошаемого земледелия в Южной Туркмении: Опыт исторического анализа материалов комплексных исследований на юге СССР и Ближнем Востоке. − Москва: Изд-во "Наука", 1968. (Lisitsyina N.G. Stanovlenie i razvitie oroshaemogo zemledeliya v Yuzhnoy Turkmenii: Opyit istoricheskogo analiza materialov kompleksnyih issledovaniy na yuge SSSR i Blizhnem Vostoke. Moskva: Izd-vo "Nauka", 1968.).

48. Ллойд С. Археология Месопотамии (От древнекаменного века до персидского завоевания) / Пер. с англ. Я.В. Василькова и И.С. Клочкова. Редколлегия: Г.М. Бонгард-Левин (председатель), И.М. Дьяконов, С.С. Цельникер и др. Отв. редактор В.И. Гуляев. Автор послесловия Н.Я. Мерперт. − Москва: Изд-во "Наука (Главная редакция восточной литературы)", 1984. (Lloyd S. Arheologiya Mesopotamii (Ot drevnekamennogo veka do persidskogo zavoevaniya) / Per.s angl. Ya.V. Vasilkova i I.S. Klochkova.

Redkollegiya: G.M. Bongard-Levin (predsedatel), I.M. Dyakonov, S.S. Tselniker i dr. Otv. redaktor V.I. Gulyaev. Avtor poslesloviya N.Ya. Merpert. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)", 1984.).

49. Льюис Г., Педерсен Х. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков / Пер. с англ. А.А. Смирнова. – 2-е изд., испр. – Москва: Изд-во "Едиториал УРСС", 2002. (Lyuis G., Pedersen H. Kratkaya sravnitelnaya grammatika keltskih yazyikov / Per. s angl. A.A. Smirnova. – izd. 2, ispr. – Moskva: Izd-vo "Editorial URSS", 2002).

50. Массон В.М. Неолит южной Турции // Археология Старого и Нового Света. − Москва: Изд-во "Наука", 1966. – С. 166–171. (Masson V.M. Neolit yuzhnoy Turtsii // Arheologiya Starogo i Novogo Sveta. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1966. – S. 166–171).

51. Меллаарт Дж. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока. – Москва, 1982. (Mellaart Dzh. Drevneyshie tsivilizatsii Blizhnego Vostoka. – Moskva, 1982.).

52. Менгес К.Г. Восточные элементы в "Слове о полку Игореве" / Пер. с англ. А.А. Алексеева. Отв. редактор А.Н. Кононов. − Ленинград: Изд-во "Наука (Ленинградское отделение)", 1979. (Menges K.G. Vostochnyie elementyi v "Slove o polku Igoreve" / Per. s ang. A.A. Alekseeva. Otv. redaktor A.N. Kononov. – Leningrad: Izd-vo "Nauka (Leningradskoe otdelenie)", 1979.).

53. Меркулова В.А. О некоторых принципах этимологии названий растений // Этимология 1964: Принципы реконструкции и методика исследования / Редколлегия: Л.А. Гиндин, Г.А. Климов, В.А. Меркулова, В.Н. Топоров (отв.редактор). – Москва: Изд-во «Наука», 1965. – С. 72-87. (Merkulova V.A. O nekotoryih printsipah etimologii nazvaniy rasteniy // Etimologiya 1964 : Printsipyi rekonstruktsii i metodika issledovaniya / Redkollegiya: L.A. Gindin, G.A. Klimov, V.A. Merkulova, V.N. Toporov (otv.redaktor). – Moskva: Izd-vo «Nauka», 1965. – S. 72-87).

54. Мерперт Н.Я. Миграции в эпоху неолита и энеолита // Советская археология. – № 3. – 1978. – С. 9-28. (Merpert N.Ya. Migratsii v epohu neolita i eneolita // Sovetskaya arheologiya. - № 3. – 1978. – S. 9-28).

55. Мерперт Н.Я. Некоторые вопросы Восточного Средиземноморья в связи с индоевропейской проблемой// Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР. – Вып. 88. – 1961. (Merpert N.Ya. Nekotoryie voprosyi Vostochnogo Srjedizemnomorjya v svyazi s indojevropejskoj problemoj// Kratkie soobscheniya o dokladah i polevyih issledovanijah Instituta arheologii AN SSSR. – Vyip. 88. – 1961).

56. Мерперт Н.Я. Об этнокультурной ситуации IV-III тысячелетий до н.э. в циркумпонтийской зоне // Древний Восток: Этнокультурные связи / Отв. редакторы: Г.М. Бонгард-Левин, В.Г. Ардзинба. – [Вып.] LXXX. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)». – 1988. – С. 7-36. (Merpert N.Ya. Ob etnokulturnoy situatsii IV-III tyisyacheletiy do n.e. v tsirkumpontiyskoy zone // Drevniy Vostok: Etnokulturnyie svyazi / Otv. redaktoryi: G.M. Bongard-Levin, V.G. Ardzinba. – [Vyip.] LXXX. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)". – 1988. – S. 7-36).

57. Младеновъ С. Етимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ. – София: Книгоиздателство Христо Г. Дановъ,

1941. (Mladenov’ S. Etimologicheski i pravopisen’ rechnik’ na b'lgarskiya knizhoven’ ezik’. – Sofiya : Knigoizdatelstvo Hristo G. Danov', 1941).

58. Николаев С.Л. Северокавказские заимствования в хеттском и древнегреческом // Древняя Анатолия / Редколлегия: Б.Б. Пиотровский (председатель), Вяч. Вс. Иванов, В.Г. Ардзинба. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы) », 1985. – С. 60-73. (Nikolaev S.L. Severokavkazskie zaimstvovaniya v hettskom i drevnegrecheskom // Drevnyaya Anatoliya / Redkollegiya: B.B. Piotrovskiy (predsedatel), Vyach. Vs. Ivanov, V.G. Ardzinba. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)", 1985. – S. 60-73).

59. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – Київ: Вид-во "Наук. думка", 1992. (NImchuk V.V. Davnoruska spadschina v leksitsI ukraYinskoYi movi. – Kyiv: Vid-vo "Nauk. dumka", 1992).

60. Оппенхейм А. Лео. Древняя Месопотамия: Портрет погибшей цивилизации / Пер. с англ. М.Н. Ботвинника. Редколлегия: Г.М. Бонгард-Левин (председатель), И.М. Дьяконов. С.С.Цельникер и др. Отв. редакторы: М.А. Дандамаев и С. Клочков. Послесловие М.А. Дандамаева. – 2-изд., испр., доп. − Москва: Изд-во "Наука (Главная редакция восточной литературы)", 1990. (Oppenheym A.Leo. Drevnyaya Mesopotamiya: Portret pogibshey tsivilizatsii / Per.s angl. M.N. Botvinnika. Redkollegiya: G.M. Bongard-Levin (predsedatel), I.M. Dyakonov. S.S.Tselniker i dr. Otv. redaktoryi M.A. Dandamaev i S. Klochkov. Posleslovie M.A. Dandamaeva. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)", 1990).

61. Пахалина Т.Н. Ваханский язык. − Москва: Изд-во "Наука", 1975. (Pahalina T.N. Vahanskiy yazyik. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1975.).

62. Пахалина Т.Н. Сарыкольско-русский словарь. − Москва: Изд-во "Наука", 1971. (Pahalina T.N. Saryikolsko-russkiy slovar. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1971.).

63. Порциг В. Членение индоевропейской языковой области / Пер. с нем. Л.Ю. Брауде и В.М. Павлова. Редакция и предисловие А.В. Десницкой. − Москва: Изд-во "Прогресс", 1964. (Portsig V. Chlenenie indoevropeyskoy yazyikovoy oblasti / Per.s nem. L.Yu. Braude i V.M. Pavlova. Redaktsiya i predislovie A.V. Desnitskoy. – Moskva: Izd-vo "Progress", 1964).

64. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – Т. I (А-О); – Т.II (П-Я). – Москва: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1959. (Напечатано по первому изданию). (Preobrazhenskiy A.G. Etimologicheskiy slovar russkogo yazyika. – T. I (A-O); – T.II (P-Ya). – Moskva: Gosizdat inostrannyih i natsionalnyih slovarey, 1959. – 420 s. (Napechatano po pervomu izdaniyu).

65. Радлов В. Опыт словаря тюркских наречий. − Т.1−4. – СПб., 1893−1911 (М.: Изд-во восточной литературы, 1963). (Radlov V. Opyit slovarya tyurkskih narechiy. – T.1−4. SPb., 1893−1911 (M.: Izd-vo vostochnoy literaturyi, 1963).

66. Римшнейдер М. От Олимпии до Ниневии во времена Гомера / Пер. с нем. Л.П. Суздальской. Отв. редактор А.А. Нейхардт. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1977 (Серия «По следам исчезнувших культур Востока». – Редколлегия: К.З. Ашрафян, Г.М. Бауэр, Г.М. Бонгард-Левин, Р.В. Вяткин, Э.А. Грантовский, И.М.

Дьяконов, М.А. Коростовцев (председатель), С.С. Цельникер). (Rimshneyder M. Ot Olimpii do Ninevii vo vremena Gomera /Per. s nem. L.P. Suzdalskoy. Otv. redaktor A.A. Neyhardt. – Moskva; Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)", 1977 (Seriya «Po sledam ischeznuvshih kultur Vostoka» – Redkollegiya: K.Z. Ashrafyan, G.M. Bauer, G.M. Bongard-Levin, R.V. Vyatkin, E.A. Grantovskiy, I.M. Dyakonov, M.A. Korostovtsev (predsedatel), S.S. Tselniker).

67. Сабаляускас А. // Rakstu krājums, veltījms akad. prof. dr. Jānim Endzelīnam. – Rīga. – 1959. – P. 221-223. (Sabalyauskas A. // Rakstu krājums, veltījms akad. prof. dr. Jānim Endzelīnam. – Rīga. – 1959. – P. 221-223).

68. Севортян Э.В. Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке: Опыт сравнительного исследования. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1966. (Sevortyan E.V. Affiksyi imennogo slovoobrazovaniya v azerbaydzhanskom yazyike: Opyit sravnitelnogo issledovaniya. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)", 1966).

69. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яє пагранічча / Рэдкалегія: Ю.Ф. Мацкевіч і інш. Рэдактар тома Ю.Ф. Мацкевіч. – Т.IV. – Мінск: Выд-ва «Навука і тэхніка», 1984. (SlounIk beloruskIh gavorak paўnochna zahodnyay BelarusI I yas pagranIchcha / Redkalegyiya: Yu.F. MatskevIch I Insh. Redaktar toma Yu.F. MatskevIch. – T.IV. – Minsk: Vyd-va «Navuka i tehnIka», 1984).

70. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – Т.1-3. – СПб.: [Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук], 1893-1912 (Переиздано фотоспособом. – Москва, 1958). (Sreznevskiy I.I. Materialyi dlya slovarya drevnerusskogo yazyika po pismennyim pamyatnikam. – T.1-3. – SPb.: [Izdanie Otdeleniya russkogo yazyika i slovesnosti Imperatorskoy Akademii Nauk], 1893-1912 (Pereizdano fotosposobom. – Moskva, 1958).

71. Старостин С.А. Индоевропейско-севернокавказские изоглоссы // Древний Восток: Этнокультурные связи / Отв. редакторы: Г.М. Бонгард-Левин, В.Г. Ардзинба. – [Вып.] LXXX. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)». – 1988. – С. 112-163. (Starostin S.A. Indoevropeysko-severnokavkazskie izoglossyi // Drevnij. Vostok: Etnokulturnyie svyazi / Otv. redaktoryi: G.M. Bongard-Levin, V.G. Ardzinba. – [Vyip.] LXXX. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)". – 1988. – S. 112-163).

72. Титов В.С. Древнейшие земледельцы в Европе // Археология Старого и Нового Света. – Москва: Изд-во «Наука», 1966. – С. 25-37. (Titov V.S. Drevneyshie zemledeltsyi v Evrope // Arheologiya Starogo i Novogo Sveta. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1966. – S. 25-37).

73. Титов В.С. К изучению миграций Бронзового века // Археология Старого и Нового Света. – Москва: Изд-во «Наука», 1982. – С. 89-145. (Titov V.S. K izucheniyu migratsiy Bronzovogo veka // Arheologiya Starogo i Novogo Sveta. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1982. – S. 89-145).

74. Титов В.С. Некоторые проблемы возникновения и распространения производящего хозяйства в Юго-Восточной Европе и на Юге Средней Европы // Краткие сообщения Института археологии АН

СССР. – Вып. 180. – Москва, 1984. – С. 72-73. (Titov V.S. Nekotoryie problemyi vozniknoveniya i rasprostraneniya proizvodyaschego hozyaystva v Yugo-Vostochnoy Evrope i na Yuge Sredney Evropyi // Kratkie soobscheniya Instituta arheologii AN SSSR. – Vyip. 180. – Moskva, 1984. – S. 72-73).

75. Топоров В.Н. Индоевропейские языки // Лингвистический энциклопедический словарь / Главный редактор В.Н. Ярцева. – Москва: Изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2002. – С. 186-189. (Toporov V.N. Indoevropeyskie yazyiki // Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar / Glavnuj redaktor V.N. Yartseva. – Moskva: Izd-vo "Bolshaya Rossiyskaya entsiklopediya", 2002. – S. 186-189).

76. Топоров В.Н. Прусский язык. Словарь / Отв. редактор В.В. Иванов. − Т. I−V. − Москва: Изд-во "Наука", 1975−1990. (Toporov V.N. Prusskiy yazyik. Slovar / Otv. redaktor V.V. Ivanov. T. I−V. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1975).

77. Тронский И.М. Историческая грамматика латинского языка. − Москва: Изд-во литературы на иностранных языках, 1960. (Tronskiy I.M. Istoricheskaya grammatika latinskogo yazyika. – Moskva: Izd-vo literaturyi na inostrannyih yazyikah, 1960).

78. Трубачев О.Н. Indoarica в Северном Причерноморье / Отв. редакторы: Л.А. Гиндин, И.Б. Еськова. Предисловие В.Н. Топорова. – Москва: Изд-во "Наука", 1999 (Раздел “Этимологический словарь языковых реликтов Indoarica” [С. 220-288] – в соавторстве с А.К. Шапошниковым). (Trubachev O.N. Indoarica v Severnom Prichernomorje / Otv. redaktoryi: L.A. Gindin, I.B. Es’kova. Predislovie V.N. Toporova. – Moskva: Izd-vo "Nauka", 1999 (Razdel “Etimologicheskiy slovar yazyikovyih reliktov Indoarica” [S. 220-288] – v soavtorstve s A.K. Shaposhnikovyim)).

79. Трубачев О.Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках: Этимологические исследования. – Москва: Изд-во АН СССР, 1960. (Trubachev O.N. Proishozhdenie nazvaniy domashnih zhivotnyih v slavyanskih yazyikah: Etimologicheskie issledovaniya. – Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1960).

80. Фасмер М. Греко-славянские этюды. – СПб., 1909. (Fasmer M. Greko-slavyanskie etyudyi. – SPb., 1909).

81. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и дополнения О.Н. Трубачёва. Под редакцией и с предисловием проф. Б.А. Ларина. — Т. 1−4. — Москва: Изд-во "Прогресс", 1964−1973. (Fasmer M. Etimologicheskiy slovar russkogo yazyika / Per. s nem. i dopolneniya O.N. Trubachyova. Pod redaktsiey i s predisloviem prof. B.A. Larina. — T. 1-4. — Moskva: Izd-vo "Progress", 1964).

82. Чайлд Г. Древнейший Восток в свете новых раскопок / Пер. с англ. Предисловие и редакция В.И. Авдиева. – Москва: Изд-во иностранной литературы, 1956. (Chayld G. Drevneyshiy Vostok v svete novyih raskopok / Per. s angl. Predislovie i redaktsiya V.I. Avdieva. – Moskva: Izd-vo inostrannoy literaturyi, 1956).

83. Черных Е.Н. Циркумпонтийская провинция и древнейшие индоевропейцы // Древний Восток: Этнокультурные связи / Отв. редакторы Г.М. Бонгард-Левин, В.Г. Ардзинба. – [Вып.] LXXX. – Москва: Изд-во "Наука (Главная редакция восточной литературы)", 1988. – С. 37 - 57. (Chernyih

E.N. Tsirkumpontiyskaya provintsiya i drevneyshie indoevropeytsyi // Drevniy Vostok: Etnokulturnyie svyazi / Otv. redaktoryi G.M. Bongard-Levin, V.G. Ardzinba. - [Vyip.] LXXX. – Moskva: Izd-vo "Nauka (Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi)", 1988. – S. 37 - 57).

84. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка: В 2-х томах. – 3-е изд., стереотип. / Консультанты: Ж.Ж. Варбот, Л.Н. Эзериня, Л.А. Фрейберг. Предисловие Ж.Ж. Варбот. – Москва: Изд-во «Русский язык», 1999. (Chernyih P.Ya. Istoriko-etimologicheskiy slovar russkogo yazyika: V 2-h tomah. — 3-e izd., stereotip. / Konsultantyi: Zh.Zh. Varbot, L.N. Ezerinya, L.A. Freyberg. Predislovie Zh.Zh. Varbot. — Moskva: Izd-vo "Russkiy yazyik", 1999).

85. Черных П.Я. Очерк русской исторической лексикологии: Древнерусский период. − [М.]: Изд-во Московского университета, 1956. (Chernyih P.Ya. Ocherk russkoy istoricheskoy leksikologii: Drevnerusskiy period. – [M.]: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1956).

86. Щербак А.М. Названия домашних и диких животных в тюркских языках // Историческое развитие лексики тюркских языков / Отв. редактор Е.И. Убрятова. − Москва: Изд-во АН СССР, 1961. − С. 82−172. (Scherbak A.M. Nazvaniya domashnih i dikih zhivotnyih v tyurkskih yazyikah // Istoricheskoe razvitie leksiki tyurkskih yazyikov / Otv. redaktor E.I. Ubryatova. – Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1961. S. 82−172).

87. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под редакцией О.Н. Трубачёва, А.Ф. Журавлева. — Вып. 1–36. — Москва: Изд-во "Наука", 1974–2010. (Etimologicheskiy slovar slavyanskih yazyikov: Praslavyanskiy leksicheskiy fond / Pod redaktsiey O.N. Trubacheva, A.F. Zhuravleva. — Vyip. 1–36. — Moskva: Izd-vo "Nauka", 1974–2010).

88. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэдактары В.У. Мартынаў, Г.А. Цыхун. — Т. 1-11. — Мінск : Акадэмія Навук БССР; Выд-ва «Навука і тэхніка», «Беларуская навука», 1978-2006. (EtyimalagIchnyi sloўnIk belaruskay movyi / Redaktoryi V.U. Martyinaў, G.A. Tsyihun. — T. 1-11. — Minsk : Akademiya Navuk BSSR; Vyd-va «Navuka i tehnIka», «Belaruskaya navuka», 1978-2006).

89. Akkadisches Handwörterbuch. Unter Benutzung des lexikalischen Nachlasses von Bruno Meissner (1868−1947) / Bearbeitet von W. von Soden. − Bd. I−III. − Wiesbaden : O. Harrassowitz, 1965−1981.

90. Beck H. Das Ebersignum im Germanischen: Ein Beitrag zur germanischen Tier-Symbolik. – Berlin: W. de Gruyter & Co., 1965.

91. Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch. – 2. Aufl. – Bd. 1-2. – Heidelberg : C. Winter’s Universitätsbuch, 1924.

92. Bezlaj F. Etimološki slovar slovenskega jezika. – Ljubljana: Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti. Inštitut za slovenski jezik. – Kn. I−IV. − 1976 – 2005.

93. Boisacq É. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. – 2-e éd. – Heidelberg; Paris: C. Winter; Klincksieck, 1923; 3-e éd. – Heidelberg; Paris, 1938.

94. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / Ze wstępem Z. Klemensiewicza. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1957.

95. Erman A., Grapow H. Wörterbuch der Aegyptischen Sprache / Im Auftrage der Deutschen Akademien. − Bd. I−VI. − Berlin: Akademie − Verlag, 1955.

96. Ernout A., Meillet A. Dictionaire étymologique de la langue latine: Histoire des mots. – 4-e éd. – T. 1–2. – Paris: Klincksieck, 1959 [4-e éd. 2-me tirage, augmenté de corrections nouvelless. – Paris: C. Klincksieck, 1967].

97. Falkenstein A. Sumerische religiöse Texte // Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie. – Bd. 22 [56], 1964. – S. 44-129.

98. Falk H.S., Torp A. Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch / Auf Grund der Übersetzung von Dr. H. Davidsen neu bearbeitete deutsche Ausgabe, von H.S. Falk und Alf Torp. – Bd. 1-2. – Heidelberg: C. Winter, 1910-1911.

99. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. − Bd. 1−2. – Heidelberg; Göttingen: C. Winter. Universitätsverlag; Vandenhoeck – Ruprecht, 1962−1965 .

100. Friedrich J. Hethitisches Wörterbuch: Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. − Heidelberg : C. Winter. Universitätsverlag, 1952.

101. Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. 1−2. – Heidelberg: C. Winter. Universitätsverlag, 1954−1969.

102. Fronzaroli P. Studi sul lessico Comune Semitico, I−VII // Rendiconti delle Sedute dell' Accademia Nazionale dei Lincei: Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche. − Ser. VIII, vol. XXIII, fasc. 7−12. – Roma, 1968. – P. 267-303.

103. Fronzaroli P. Studi sul lessico Comune Semitico, I−VII // Rendiconti delle Sedute dell' Accademia Nazionale dei Lincei: Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche. − Ser. VIII, vol. XXIV, fasc. 7−12. – Roma, 1969. – P. 285-320.

104. Furnée E.J. Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen. − The Hague; Paris : Mouton, 1972.

105. Gelb I.J. The Word for Dragoman in the Ancient Near East // Glossa (A Journal of Linguistics). – № 2. – 1968. – P. 127-128.

106. Gesenius W. Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das alte Testament. – 3. Aufl. − Leipzig, 1828 (Gesenius W. Hebräisches und aramäisches Wörterbuch über das alte Testament/ Bearb. von Fr. Buhl. – Berlin, 1954).

107. Gimbutas M. Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during 5th, 4th and 3rd millenia B.C. // Indo-European and Indo-Europeans. – Pennsilvania University Press, 1970.

108. Gimbutas M. Old Europe c. 7000 - 3500 B.C.: The earliest European civilization before the infiltration of the Indo-European peoples // The Journal of Indo-European Studies. – Vol. 1, № 1. – 1973. – P. 1-20.

109. Gimbutas M. The Beginning of the Bronze Age in Europe and the Indo-Europeans: 3500-2500 B.C. // The Journal of Indo-European Studies. – Vol. 1., № 2. – 1973. – P. 163-214.

110. Gordon C.H. Ugarictic manual. – Pt. 3. Glossary. – Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1955.

111. Häusler A. Zum Ursprung der Indogermanen: Archäologische, anthropologische und sprachwissenschaftliche Gesichpunkte // Ethnografische und Archäologische Zeitschrift. – № 39. – 1998. – S. 1-46.
112. Hellquist E. Svensk etymologisk ordbok. – Bd. 1-2. – Lund, 1939 (Hellquist E. Svensk etymologisk ordbok. – Bd. 1-2. – 3. uppl. – Lund, 1948).
113. Hofmann J.B. Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. – München: R. Oldenburg, 1950.
114. Holub J. Stručný slovník etymologický jazyka československého. – Praha : Nákladem Česke Grafické Unie A.S., 1937.
115. Holub J., Kopečný F. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1967.
116. Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967.
117. Hoops J. Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum. – Strassburg: K.J. Trübner, 1905.
118. Hübschmann H. Etymologie und Lautlehre der ossetischen Sprache. – Strassburg : K.J. Trübner, 1887.
119. Ipsen G. Sumerisch-akkadische Lehnwörter im Indogermanischen // Indogermanische Forschungen. − Bd. 41. − H. 1/2, 1923. − S. 174−183.
120. Ipsen G. Der alte Orient und die Indogermanen // Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft: Festschrift für W. Streitberg. – Heidelberg: C. Winter. Universitätsverlag, 1924. – S. 200–237.
121. Jóhannesson A. Isländisches etymologisches Wörterbuch. – Bern: Francke Verlag, 1956.
122. Kammenhuber A. Das Hattische // Handbuch der Orientalistik / Herausgegeb. von B. Spuler. − 1. Abt.: Der Nahe und der Mittlere Osten; 2. Bd., 1. und 2. Abschnitt, Lief. 2: Altkleinasiatische Sprachen. − Leiden; Köln: E.J. Brill, 1969. – S. 428–588.
123. Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca: 2sēj. − Riga: Avots, 1992.
124. Klein E. A comprechensive etymological dictionary of the english language. – V. 1−2. – Amsterdam; London; New York: Elsevier Publishing Company, 1966−1967.
125. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – 20. Aufl. Bearbeitet von W. Mitzka. – Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1967.
126. Koehler L. Die Löwennamen // Zeitschrift des Deutschen Palästina – Vereins. – № 62. – 1939. – S. 121 – 124.
127. Kronasser H. Etymologie der hethitischen Sprache. − [Bd.] I. − Wiesbaden : O. Harrassowitz, 1962.
128. Lejeune M. Mémoires de philologie mycénienne / Première Série. – Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1958. – P. 165, 181.
129. Levey M. Chemistry and chemical technology in Ancient Mesopotamia. – Amsterdam; London; New York; Princeton: Elsevier Publishing Company, 1959. – P. 196-211.
130. Lewy H. Die semitischen Lehndwörter im Griechischen. − Berlin: R. Gärtner, 1895.
131. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd, 1957.

132. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – 2 vyd. – Praha: Academia, 1968.
133. Makkay J.A. Neolithic Model of Indo-European Prehistory // The Journal of Indo-European Studies. – Vol. 20, № 3-4. – 1992. – P. 193-238.
134. Masson E. Recherches sur les plus anciens emprunts sémitiques en Grec. − Paris: Klincksieck, 1967.
135. Meillet A. Les Dialectes indo-européens. − 2-me éd. − Paris: Champion, 1922.
136. Mellaart J. Çatal Hüyük: A neolitic town in Anatolia. − London: Thames & Hudson, 1967.
137. Menges K. H. Etymological notes on some non-Altaic Oriental words in the old-Russian Igor-song // Oriens. − Bd. 9. − Leiden. − 1956. − S. 86-94.
138. Morpurgo A. (Morpurgo Davies A.) Mycenaeae Graecitatis Lexicon//Incunabula Graeca. – Vol. III. – Romae in Aedibus Athenaei, 1963.
139. Muhly J.D. Kupfer // Reallexicon der Assyrologie und Vorderasiatischen Archäologie. – Berlin; New York, 1984. – S. 354-356.
140. Neu E. Der Anitta – Text // Studien zu den Boğazköy-Texten. – H. 18. – Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1974. – S. 31-32.
141. Olesch R. (Oleš R.). Thesaurus Linguae Dravaenopolabicae. – T. I.−IV. – Köln; Wien: Böhlau – Verlag, 1983−1987.
142. Pfeifer W. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999.
143. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I. – Bern; München : Francke Verlag, 1959.
144. Polański K. Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich. – Zesz. 2-4. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: PAN, Komitet językoznawstwa, 1971-1976.
145. Renfrew J.M. The archaelogical evidence for the domestication of plants: Methods and problems // The Domestication and Exploitation of Plants and Animals / Ed. by Ucko P.J. and Dimbleby G.W. – London: Duckworth, 1969. – P. 149-172.
146. Risch E. Stoffadjective auf – *ejos* im Mykenischen // Studies in Greek, Italic and Indo-European Linguistics (Offered to *L.R. Palmer* on the Occasion of his Seventieth Birthday / Ed. by A. Morpurgo Davies and W. Meid). – Innsbruck, 1976. – P. 309–318.
147. Saggs H.W.F. The Greatness That Was Babylon. – London. – 1962. – P. 272–273.
148. Schuster-Šewc H. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bd. 1–5 (H. 1–24). – Bautzen: VEB “Domovina”, 1978–1996.
149. Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Knj. 1–4. − Zagreb: JAZU, 1971–1974.
150. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – T. I – V (A – Łu). – Kraków: Nakładem Towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952 – 1978.
151. Soden W. von. Dolmetscher // Reullexikon für Antike und Christentum. – Vol. 2. – 1958. – S. 138-140.

152. Soden W. von. Grundriss der akkadischen Grammatik. – Roma. – 1952 (Soden W. von. Grundriss der akkadischen Grammatik // Analecta Orientalia. – Bd. 33. – Roma: Editrice Pontificio Biblico, 1995; *див. ще*: Soden W. von. Akkadisches Handwörterbuch / Unter Benutzung des lexikalischen Nachlasses von Br. Meissner, bearb. von W. Soden. – Bd. I–III. – Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1959-1981).

153. Thomas H.L. New evidence for dating the Indo-European dispersal in Europe // Indo-European and Indo-Europeans / Ed. by G. Cardona, H.M. Hoenigswald and A. Senn. – [Philadelphia]: University Pennsylvania Press. – 1970. – P. 199-215; *див. ще*: Thomas H.L. Archaelogical evidence for migrations of the Indo-Europeans // The Indo-Europeans in the Fourth and Thried Millennia / Ed. by E.C. Polomé, Ann Arbor: Karoma Publishers, Inc. – P. 61-86.

154. Trautmann R. Die altpreussischen Sprachdenkmäller. – Göttingen, 1910.

155. Trautmann R. Baltisch-slavisches Wörterbuch. – 2. Aufl. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1970.

156. Uhlenbeck C.C. Kurzgefaβtes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache. – Amsterdam : Johannes Miller, 1898−1899.

157. Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. – 3., neubearb. Aufl. von J.B. Hofmann. – Bd. 1−2. – Heidelberg: C. Winter's Universitätsbuchhandlung, 1938−1954.

158. Webster T.B.L. From Mycenae to Homer. – London: Methuen & Co.– 1958. – P. 32-60.

УДК 81’38

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПАРАДИГМИ У ТВОРЧОСТІ І. БАГРЯНОГО: РОМАН «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ»

Гутніченко О.М.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються деякі літературознавчі та лінгвістичні аспекти роману І. Багряного «Сад Гетсиманський». Увага зосереджена на образі головного героя, розкриваються риси його характеру, зокрема духовна сила і моральна стійкість; проводяться паралелі з образом Христа, з’ясовуються функції біблійних алюзій. На підставі аналізу витоків образу сильної особистості у світовому та вітчизняному контекстах у статті розглядаються психологічні чинники творення образу головного героя (сни, підсвідомість), а також лінгвальні засоби його реалізації.

Ключові слова: образ, особистість, роман, стиль, лінгвальні засоби.

В статье рассматриваются некоторые литературоведческие и лингвистические аспекты романа И. Багряного «Сад Гетсиманский». Внимание сосредоточено на образе главного героя, раскрываются черты его характера, в частности духовная сила и моральная стойкость; проводятся паралели с образом Христа, определяются функции библеских алюзий. На основании анализа истоков образа сильной личности в мировом и отечественном контекстах в статье рассматриваются психологические факторы создания образа главного героя (сны, подсознательное), а также лингвистические средства его реализации.

Ключевые слова: образ, личность, роман, стиль, лингвальные средства.

The article outlines some literary and linguistic aspects of the novel “Getsymansky Garden” by I.Bagryaniy. Attention is focused on protagonist’s image, revealing his traits of character, in particular spiritual force and moral firmness. His character is compared with that of Christ; the functions of biblical allusions are discussed. On the basis of the analysis of strong personality’s image depicted in the world and home contexts, the psychological factors of protagonist character creation (dreams, subconsciousness) as well as linguistic means of its realization are also examined in the article.

Keywords: image, personality, novel, style, linguistic means.

Постановка проблеми. Дослідженню літературного спадку І. Багряного присвячено значну кількість лінгвістичних і літературознавчих праць, у яких його твори розглядаються з погляду різних аспектів, наприклад, соціального контексту творчої діяльності (М. Неверлий, Р. Рахманний, В. Гришко, М. Шлемкевич) і зумовленої

цим жанрової специфіки його праць (О. Дашко, Т. Литвиненко та ін.), композиційних і стилістичних особливостей романів (О. Чумак) тощо.

Метою цієї праці є опис лінгвостилістичних засобів, що беруть участь у створенні образу сильної особистості у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський».

Виклад основного матеріалу. Відомо, що однією з ознак багрянівського мислення є цілісність внутрішнього світу героїв його творів. І. Багряний змішував стилі мовлення та вносив до художніх текстів політичну проблематику. Митець визнавав, що робить це цілком свідомо, наголошуючи, що «вся моя творчість має соціально-політичне зафарблення» [3, с. 61]. Саме тому в текстах І. Багряного головний персонаж є сильна, непересічна людина, якій притаманні феноменальний ресурс організму і всебічна обдарованість – пам'ять, інтелект, моральна стійкість. Такими рисами характеру наділений і головний герой твору «Сад Гетсиманський» Андрій Чумак, який проявляє надзвичайну стійкість і витривалість у в'язниці.

Слід зазначити, що образ сильної особистості бере початок у давньому обожненні сили і влади. У християнську еру в Європі ця постать набуває популярності за часів Відродження, коли відбувається злам засад феодалізму, збільшується кількість шляхів для самореалізації особистості (чернечі ордени, єретичні рухи), реабілітується важливість земної діяльності, а секулярна філософія (Дж. Бруно, П. делла Мірандола, Н. Макіявеллі, М. Монтень) висуває Людину в центр Всесвіту й Суспільства, роблячи її головним предметом мислення й пошуку.

Розгляд «образу сильної особистості» вимагає також з'ясування причин звернення до неї письменника. Це можна пояснити, на нашу думку, самовписуванням автора, яке виразилося, перш за все, в автобіографічності творів і походить від психологічних особливостей І. Багряного. Цікавою у зв'язку з цим є думка А. Любченка, який зазначав у 1944 р. про завищену самооцінку І. Багряного: «Хлопець… трохи хворий на «mania grandiosa» [4, с. 383]. Існують підстави також говорити про авторське «жадання влади», індивідуалізм творчої людини, темперамент та вплив біографії на творчість І. Багряного. Однак, як зазначив J. Lobodowski [20, с. 137], для І. Багряного його творчість – це ще й намагання звільнитися від минулого, «письмове зізнання», сповідь, психоаналітичний сеанс, прояв «комплексу вцілілого», про який уже йшлося. М. Неверлий висловлює протилежну думку: «Письменник розуміє процес творення художнього тексту як відтворення життя, йому

не треба було нічого вигадувати, адже життя вирувало в його душі і він цінував його над усе, незважаючи на численні випробування. Він не просто писав – він жив! І упивався тим життям, повтореним з такою страшною силою» [12, с. 3-7].

З огляду на це, не викликає сумнівів, що сильною особистістю постає Андрій Чумак із «Саду Гетсиманського», який підтримує свій авторитет перевагою над охоронцями та глибиною впливу на людей.

Ще однією рисою сильної особистості творів І. Багряного є усвідомлення персонажами їхнього покликання й призначення. Так, Многогрішний, Чумак, Сміян сприймають себе лідерами, провідниками мас, «будителями» національного духу. Про це свідчить, зокрема, і те, що підслідний Чумак проводить власне слідство, дешифруючи зрадника, й зупиняє «конвеєр» за власною ініціативою; він диктує свої умови черговому, керує в'язнями та перемагає в суперечках з охоронцями за права співкамерників, відвертає самосуд кримінальних, боронить помираючого Ангельського. Він постійно є суб'єктом подій і вірить, що в кожній наступній ситуації ситуація може погіршитися або покращитися і тому багато чого залежить від самої людини [3, с. 72].

Однією з особливостей структурування центральних персонажів роману є історіософські пошуки письменника. Історіософія І. Багряного обертається навколо «розстріляного відродження» 1920-х років, а історичні паралелі в його творчості віддзеркалюють чи намагаються відтінити або порівняти схожі елементи в інших періодах історії: Давній Рим («Морітурі»), Трипілля, козацька доба («Тигролови»), українсько-російська історія («Скелька», «Сад Гетсиманський»). Автор наголошує, що історію творять особливі люди разом із своїм народом – вихідці з мас, розвинуті, самодостатні, кращі його представники, які через всебічне інтелектуальне, національне, фізичне самовдосконалення постають творцями ідей (від політичних до релігійних). Саме тому в «Саду Гетсиманському» головним завданням Андрія Чумака є життя.

Ще одним проявом особистості головних героїв І. Багряного є їхній індивідуалізм.

Індивідуалізм протагоністів багрянівських творів найчіткіше виражений у таких словах із «Саду Гетсиманського»: «І тільки одиниці становлять винятки: вони є проблисками нової ери, краплинами сили, що не знає компромісів, рішуча і непримиренна приходить як заперечення» [3, с. 148]. Герої-індивідуалісти прозових творів, починаючи з «Тигроловів» і «Морітурі», не лише не потребують чужої допомоги, але й постійно допомагають іншим.

У тексті роману «Сад Гетсиманський» знаходимо один з яскраво представлених в українській літературі випадків тюремного ескапізму, коли захисною реакцією героя на нервову й фізичну перенапругу може бути сон: «На мізок настирливо навалюється непереможний тягар утоми… і душа, утікаючи від того тягаря, знову поринає в сон, утікає в якийсь інший світ – в маячіння» [3, с. 235]. Сни багрянівських героїв є психологічними, оскільки сприяють, перш за все, формуванню сильної особистості та розкриттю внутрішнього світу протагоніста. Вони найчастіше є фантазією, маренням, видінням («Людина біжить над прірвою»», «Сад Гетсиманський», «Огненне коло») [10, с. 39-46]. Крім того, у текстах І. Багряного зустрічаємо сни-потрясіння (видіння Петром убитої Ати з «Огненного кола») та сни-заспокоєння (марення Максима в романі «Людина біжить над прірвою»). Спостерігаємо також декілька пророчих снів (видіння Петром убитої Ати й Андрієва візія апокаліптичного бою в «Саду Гетсиманському»), які є тривожними і трагічними попередженнями-вироками. Сни-заспокоєння завжди виступають способом захисту від реальності заради підкріплення для подальшої боротьби (наприклад, сон Андрія в карцері – «Сад Гетсиманський» та Максима – «Людина біжить над прірвою»).

За композиційною ознакою сон Петра в «Огненному колі» виступає інформаційною базою, зав'язкою для подальших дій, а сон Андрія в «Саду Гетсиманському» з певними застереженнями можна вважати якщо не кульмінацією, то силовою точкою розгортання сюжету. Сни багрянівських персонажів було б некоректно кваліфікувати лише як художній прийом, оскільки автор не є класичним модерністом, а поєднує у творі реалістичні і романтичні елементи.

Різновидами ескапізму може бути абстрагування й утеча в спогади, марення-забуття, меланхолію, художній світ (сцена слухання в'язнями переказу «Пані Боварі» Г. Флобера, панування сфери несвідомого – божевілля, інфантильності, природних інстинктів).

У реалізації сильної особистості герої І. Багряного постають носіями «альпіністичної психіки» (Г. Башляр), яка передбачає в момент появи метафізичного жаху інтенсифікацію його зворотного полюса – іронії, трансформацію дійсності трагічного абсурду в комічну дійсність» [17, с. 35].

Пошук незнищеного в людині, «божеського» начала проявляється в романі за допомогою, зокрема частого вживання Біблійної символіки *(Бог*, *Каін, Авель, Ісус Христос, Біблія, апостоли,*

Сад Гетсиманський, Юда, розп'яття). Крім того, в романі зустрічаються й образи-символи, за допомогою яких письменник увиразнює психологію сильної особистості. Аналіз мовних засобів вираження образу сильної особистості засвідчує, що в тексті наявна стилістично маркована лексика, зокрема, жаргонізми (*гаврики, годували брандахлистом)*. У формуванні образу сильної особистості важливу роль відіграють метафори, синоніми *(виходили й заходили – вилазили й влазили; пішов – поламзав*) і порівняння (*цигарки, як манна з неба; цигаркові королі, королі)*. Внутрішній світ сильної особистості увиразнюється також за допомогою синтаксичних засобів, зокрема авторського стилю побудови внутрішнього мовлення героя, а також діалогів та монологів.

О. Ковальчук зазначав, зокрема, що «Сад Гетсиманський», як ніякий інший твір «розвіює ілюзію щодо можливості формування історичного процесу на основі міфу» [7, с. 19]. На його думку, Андрій Чумак постає міфічною фігурою, народним героєм, якого постійно оточують фантастичні чутки.

Образ *Ісуса Христа* є центральним у тексті «Саду Гетсиманського» та інтегрує інші образи (сад Гетсиманський, Юда, Петро, розп'яття) і є архетипом любові та муки [14, с. 95-97]. Такий моральний максималізм відповідає важливій сутності «нової релігійності» І. Багряного – переживанню, спогляданню Бога через повторення його шляху.

Метафізичне вчення І. Багряного побудоване на спробі інтегрувати щирість дитячої віри з досвідом досконало розвинутої особистості. На думку ряду дослідників [6, с. 12; 10, с. 39-46; 16, с. 43-47], страждання є основою поведінки сильної особистості.

Висновки. Отже, твором «Сад Гетсиманський» І. Багряний збагатив романістичний напрям в українській літературі новими ідеями, змалював типові портрети героїв, показав Людину, яка за будь-яких умов не втрачає моральних принципів. Образ сильної особистості у творі сформований завдяки цілому комплексу літературних та лінгвістичних засобів, з-поміж яких ключову роль виконують символи, метафори, алегорії, епітети, жаргонізми, синонімічні ряди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. Український мандрівний філософ Г. Сковорода. – Харків: Вид-во «Державидав УРСР», 1926. – 393 с. (Bahalij D. Ukrajinśký mandrivnýi filosof H. Skovoroda. – Charkiv: Vyd-vo «Deržvydav URSR», 1926. – 393 s.).

2. Багряний І. Сад Гетсиманський. – Київ: Вид-во «Час», 1991. – 512 с. (Bahrianý I. Sad Hetsymanśký. – K.: Vyd-vo «Čas», 1991. – 512 s.).

3. Багряний І. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе / Упор. О. Коновал; передм. І. Дзюби; післям. Г. Костюка. – Київ: Вид-во «Смолоскип», 1996. – 855 с. (Bahrianý I. Publicystyka: Dop., st., pamflety, refleksiji, ese / Upor. O. Konoval; peredm. I. Dziuby; pisliam. H. Kostiuka. – Kyiv: Vyd-vo «Smoloskyp», 1996. – 855 s.).

4. Багряний І. Золотий бумеранг та інші поезії. – Київ: Вид-во «Рада», 1999. – 679 с. (Bahrianý I. Zolotý bumeranh ta inši poeziji. – Kyiv: Vyd-vo «Rada», 1999. – 679 s.).

5. Дашко О. Проблема смерті в художній творчості Шаламова та І. Багряного // Науковий вісник Волинського державного університету. – 1997. – № 12. – С. 135–136. (Daško O. Problema smerti v chudožnij tvorčosti Šalamova ta I. Bahrianoho // Naukový visnyk Volynskogo derzhavnogo universytetu. – 1997. – № 12. – S. 135–136).

6. Керч О. Монографія жаху // Українські вісті. – 1958. (Kerč O. Monohrafija žachu // Ukrajinśki visti. – 1958.).

7. Ковальчук О. Пекельні дзвони у «царстві свободи». // Література української діаспори / Авт.-укл. О. Ковальчук. – Ніжин: Вид-во Ніжинського педагогічного інституту ім. М. Гоголя, 1993. – Вип. 1. (Kovaĺčuk O. Pekeĺni dzvony u «carstvi svobody». // Literatura ukrajinśkoji diaspory / Avt.-ukl. O. Kovaĺčuk. – Nižyn: Vyd-vo Nizhynskoho pedagogichnogo institutu im. M. Hoholia, 1993. – Vyp. 1.).

8. Ковальчук О. Новітній українець у Саду Страждань // Українська мова і література в школі. – 1997. – № 7. – 40 с. (Kovaĺčuk O. Novitnij ukrajineć u Sadu Straždań // Ukrajinśka mova i literatura v školi. – 1997. – № 7. – 40 s.).

9. Корх І. Індивідуалістична традиція у західній та вітчизняній філософській думці. – Дніпропетровськ: Вид-во «Академії митної служби України», 2000. – 185 с. (Korch I. Indyvidualistyčna tradycija u zachidnij ta vitčyznianij filosofśkij dumci. – Dnipropetrovśk: Vyd-vo «Akademiji mytnoji služby Ukrajiny», 2000. – 185 s.).

10. Литвиненко Т. «Сад Гетсиманський» Івана Багряного як твір доби неоміфологізму // Українська література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – № 5. – С. 39–46. (Lytvynenko T. «Sad Hetsymanśký» Ivana Bahrianoho jak tvir doby neomifolohizmu // Ukrajinśka literatura v serednich školach, himnazijach, licejach ta kolehiumach. – 2002. – № 5. – S. 39–46).

11. Мартинюк Т. Трагічне в літературі (на матеріалі прози Івана Багряного і Василя Бикова): Автореф. дис. … канд. філол. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 1995. – 12 с. (Martyniuk T. Trahične v literaturi (na materiali prozy Ivana Bahrianoho i Vasylia Bykova): Avtoref. dys. … kand. filol. nauk / Kýivśký nacionaĺný universytet imeni Tarasa Ševčenka. – Kyiv, 1995. – 12 s.).

12. Неверлий М. Маланюк і Багряний (дві концепції визволення України) // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 3–7. (Neverlý M. Malaniuk i Bahrianý (dvi koncepciji vyzvolennia Ukrajiny) // Ridna škola. – 2001. – № 3. – S. 3-7).

13. Пушко В. Жанрово-стильові особливості прози Василя Барки:

Автореф. дис. … канд. філол. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2001. – 47 с. (Puško V. Žanrovo-styliovi osoblyvosti prozy Vasylia Barky: Avtoref. dys. … kand. filol. nauk / Kýivśký nacionaĺný universytet imeni Tarasa Ševčenka. – Kyiv, 2001. – 47 s.).

14. Саєнко В. Особливості трактування біблійних мотивів в українській та російській романістиці про апокаліптичний 1937 р. («Сад Гетсиманський» Івана Багряного та «Факультет непотрібних речей» Юрія Домбровського) // Біблія і культура: Зб. наук. праць. – Чернівці: Вид-во Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича. – Вип. 1. – С. 95–97. (Sajenko V. Osoblyvosti traktuvannia biblijnych motyviv v ukrajinśkij ta rosijśkij romanistyci pro apokaliptyčný 1937 rik («Sad Hetsymanśký» Ivana Bahrianoho ta «Fakuĺtet nepotribnych rečej» Jurija Dombrovśkoho) // Biblija i kuĺtura: Zb. nauk. prać. – Černivci: Vyd-vo Čhernivetskogo derzhavnoho un-tu imeni Yuriya Fedkovicha, 2000. – Vyp. 1. – S. 95–97).

15. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – Київ: Вид-во «Наук. думка», 1973. – Т. 1. – 152 с. (Skovoroda H. Povne zibrannia tvoriv: U 2-ch t. – Kyiv: Vyd-vo «Nauk. dumka», 1973. – T. 1. – 152 s.).

16. Сологуб Н. Біблійні образи в художній творчості Івана Багряного // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 43–47. (Solohub N. Biblijni obrazy v chudožnij tvorčosti Ivana Bahrianoho // Movoznavstvo. – 1993. – № 1. – S. 43–47).

17. Хоменко Г. Юрій Яновський: Танатологічна версія ранньої творчості. – Харків: Вид-во «ХДПУ ім. Г.С. Сковороди», 1998. – 100 с. (Chomenko H. Jurij Janovśký: Tanatolohična versija rannioji tvorčosti. – Charkiv: Vyd-vo «ChDPU im. H.S. Skovorody», 1998. – 100 s.).

18. Шугай О. Іван Багряний або крізь терни Гетсиманського саду. – Київ: Вид-во «Рада», 1996. – 479 с. (Šuhaj O. Ivan Bahrianý abo kriź terny Hetsymanśkoho sadu. – Kyiv: Vyd-vo «Rada», 1996. – 479 s.).

19. Buber M. I and Thou. – NY: Charles Scribner's Sons, 1958. – 137 p.

20. Łobodowski J. Ogréod Getsemanski // Kultura. – 1951. – № 1. – S. 137.

УДК 81’373.43’42:7

ФОРМУВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ МИСТЕЦЬКОГО ДИСКУРСУ

Дмитренко І.О.
Україна, м. Суми

У статті розглядається інтеграція термінів позамистецьких семантичних полів у мистецький дискурс та визначається їхня роль у творенні неологічних одиниць. Звертається увага на належність термінів як новоутворених одиниць до семантичних полів сфер, не пов’язаних із мистецтвом. Підкреслюється вплив позамистецьких термінів на значення неологізмів.

Ключові слова: неологізм, мистецький дискурс, семантичне навантаження, семантичне поле.

Статья рассматривает интеграцию терминов внеискусствоведческих семантических полей в искусствоведческий дискурс и определяет их роль в образовании неологических единиц. Внимание уделяется существованию искусствоведческих терминов, которые являются частью новых созданных единиц, в семантических полях сфер, не связанных с искусством. Определяется влияние внеискусствоведческих терминов на значение неологизмов.

Ключевые слова: неологизм, искусствоведческий дискурс, семантическая нагрузка, семантическое поле.

The article envisages integration of the out-artistic terms of semantic realms into the artistic discourse as well as distinguishes their role in the neologisms formation. The consideration is given to the existence of the artistic terms which are the part of the newly formed units in semantic realms unrelated with art. The influence of the out-artistic terms over the neologism meaning is defined.

Keywords: neologism, artistic discourse, semantic charge, semantic realm.

Постановка проблеми. Розвиток цивілізації, поява нових виражальних можливостей технічних засобів зумовлює виникнення нових видів мистецтва, розширення простору для синтезу його видів, тому актуальною проблемою сучасного мовознавства є дослідження такого феномену, як інноваційна мистецька лексика [1, с. 134]. Неологізм ототожнюється, як правило, з новим словом або його значенням, що поповнює терміносистеми таких сфер, як гуманітарні науки, культура, освіта, виробництво.

Терміни, характерні для окремого мистецького напряму, знаходять своє застосування у сферах, несуміжних власне з мистецтвом, переносячи своє лексичне значення, розширюючи тим самим можливості свого синонімічного ряду та утворюючи неологізми.

Використання мистецьких термінів отримує нові функції в межах поля, в яке ці терміни були перенесені.

Об'єктом дослідження статті є мистецькі терміни, **предметом** – утворення мистецьких неологізмів шляхом їх перенесення у дискурсивне поле інших комунікаційних сфер.

Мета статті полягає у визначенні можливих шляхів семантичної взаємодії мистецьких термінів з термінами інших дискурсів.

Дослідження проведено на матеріалі 50 мистецьких термінів, виділених методом суцільної вибірки з періодичних газетних видань, статей та інтернет-сайтів, присвячених мистецькій термінології.

Виклад основного матеріалу. Сфера мистецтва за останнє десятиліття поповнилась істотною кількістю нових термінів. Класифікація лінгвальних інновацій ґрунтується на поєднанні двох критеріїв: «новизни» форми й змісту лексичної одиниці та способу її уведення до мови.

Інноваційні терміни виникають у сферах кіно, образотворчого мистецтва та театрального життя. Значну роль відіграє морфологічний аспект словотворення. Слова, наприклад, зі сфери фізики, механіки, поєднуються з мистецькими термінами і новоутворена одиниця набуває нового значення, даючи назву інноваційного поняття.

Так, термін *kinetic art* використовується на позначення напряму мистецтва, в якому зображують речі під час руху. Складне слово утворене з термінів двох несуміжних дискурсів, а власне фізики та образотворчого мистецтва. До ряду подібних термінів належать неологізми *kinetic sculpture, digital art*, наприклад: *This past weekend,* ***digital-art*** *impresario Takeshi Murata premiered new work at gallery "Ratio 3's" space at the Frieze art fair. The artistis known for distorting and manipulating videos into chaotic-yet-stunning pieces of colorful geometry, and while his new work, Melter 3-D, is short on color, it is undoubtedly a work of incredible form – especially a sit never maintains a consistent one, despite being physical. We've seen* ***kinetic sculptures*** *before, but few that look this organic and natural* [4].

Іншим прикладом поєднання термінів віддалених семантичних полів може виступати *conceptual art* – термін, що визначає мистецтво, в якому втілюється перехід від виконання художніх робіт до «художніх концептів». Пор.: *Bochner, a pioneer of* ***Conceptual Art****, was one of the first visual artists from the mid-20-th Century to make written language the basis if his work and its achievement was immediately recognized, though*

no effort on the part of a museum was made before now to bring together only his key word pieces [2].

Авіаційний термін *inflight,* що означає «польотний, той, що на борту літака, бортовий» у поєднанні з терміном кінодискурсу *movie* утворюють новий термін *inflight movie*, що означає «кінофільм, який показують пасажирам під час авіарейсу». Семантичне навантаження термінів залежить від значення обох складових. Воно взаємодіє на внутрішньо-семантичному рівні, у результаті чого значення неологізму несе нове смислове навантаження.

Мистецький напрям *op-art* стосується творів мистецтва, які виконані в стилі оптичних ілюзій, наприклад: *After (and because of) a major 1965 exhibition of* ***Op Art*** *entitled The Responsive Eye, the public became enraptured with the movement. As a result, one began to see Op Art showing up everywhere: in print and television advertising, as LP album art and as a fashion motif in clothing and interior decoration* [1]. Певну роль в утворенні терміну відіграло явище абревіації [3, с. 32-33]. *Оптика* – термін, запозичений із сфери фізики. Для утворення неологізму було взято лише початкові літери слова.

Терміни-неологізми на позначення напрямів мистецтва набувають широко значення в усіх європейських мовах, зокрема і в українській. З розвитком сучасного мистецтва відбувається проникнення англіцизмів та американізмів у їхні мовні картини світу. Пор.: ***Оп-арт*** *націлений на досягнення оптичної ілюзії руху нерухомого художнього об'єкту шляхом психофізіологічного впливу на глядача, їхньої активізації. На відміну від кінетичного мистецтва, витвір і глядач – нерухомі* [13].

Термін геології *land*, який є досить поширеним у повсякденному вживанні, у поєднання з терміном *art* утворює неологізм, що несе в собі поняття нового напряму мистецтва. *Land-art* – це напрям мистецтва, головною ідеєю якого є зображення пейзажу, краєвиду, горизонту та різноманітних природних поверхонь. Новоутворена одиниця своїм експліцитним значенням пояснює, з чим цей вид мистецтва має справу. Пор.: *Holt called her first* ***land art*** *pieces "Locater" works, consisting of short pipe viewing devices that limited the view of indoor and outdoor spaces. "Sun Tunnels" greatly expanded that concept* [3].

Досить цікавим є неологізм *mail-art*, утворений від слів *mail* та *art.* Наприклад: *Although such questions are often raised in conjunction with* ***mail art****, self-identified mail artists are frequently at a loss when asked to define or describe their art, and many hold contradictory opinions on the*

subject [9]. Напрям мистецтва, що позначає цей термін, стосується творів мистецтва, які втілюються за допомогою поштових елементів. Предметом мейл-арту можуть бути поштова марка, штемпель, конверт, прикрашений розписом, оригінальним дизайном, елементами інкрустації, деталями, не пов'язаними з папером, наприклад, стрічками, стразами, кольоровим пір'ям, тканиною тощо.

Утворення терміна *media-art* завдячує журналістському дискурсу. Наприклад: *But what turns out to be exciting is the creative way in which artists, curators, and conservators have been navigating new* ***media art's*** *afterlife – be it via a commemorative plaque, a spiffy new operating system, or a 2.0-type clone. Art is just one professional field that is trying to grapple with the preservation of digital and new media material* [6]. Термін *media* вживається на позначення сфери масових комунікацій, телепередач, а також широко використовується в комп'ютерному дискурсі. Неологізм *media-art* позначає сукупну назву творів мистецтва з використанням інноваційних технологій. У даному випадку мистецтво втілюється не на мольберті, а у віртуальній реальності, що виражається відеографікою, анімацією або навіть робототехнікою. Цей напрям мистецтва орієнтований на інтеркомунікативний підхід доведення твору до спостерігача. Пор.: *Partially because communications-based media are frequently integral to the process, the history of communications art – which includes the Electronic Cafe International, the Send / Receive project, Roy Ascott's La PlissureduTexte, and the work of Bill Bartlett, Liza Bear, Willough by Sharp, Carl Loeffler, Do While Studio, Jean-Pierre Balpe, and Hank Bull, among many others – continues to inform new* ***media art****, as American digital artists work with colleagues in other countries* [8].

Street-art являє собою вираження мистецької ідеї через урбаністичний стиль. Пор.: *"Are you insinuating that the NYPD inflates statistics so that it can get a tougher grip hold on whatever their internal memo says?" Matt Levy, a born and raised New Yorker who leads a* ***street art*** *tour in the city, asked the Guardian. "And if you're to use that quote, you'd have to say: 'Matt Levys aid, bleeding with sarcasm* [10]. Слово *street* буквально передає експліцитне значення неологізму *street-art*. Воно включає в себе поняття «малюнки на стінах міста», графіті та навіть *спрей-арт*, що також можна віднести до інноваційних термінів.

Водночас із постмодернізмом, массюрреалізмом, неореалізмом та неомінімалізмом з'являється такий неологізм як *art-feminism* або *feminist art*. Наприклад: *Especially since the late 1960s, when the*

feminist art *movement can be said to have emerged, women have been particularly interested in what makes them different from males — what makes women artists and their art different from male artists and their art. This has been most prominent in the United States, Britain, and Germany, although there are numerous precursors to the movement, and it has spread to many other cultures since the 1970s* [5]. У морфологічну основу слова покладено термін із соціологічної сфери – *фемінізм*. Новоутворений термін виражає позначення напряму образотворчого мистецтва, у якому превалюють твори на тему жінок, пов'язані зі значенням жінки в суспільстві та жіночим поглядом на довколишній світ.

Вищезазначені неологізми побудовані шляхом складання основ. Морфологічна деривація дає поняттю нову форму і відтворює значення вже існуючих слів у мові.

Серед сучасних мистецьких неологізмів є ряд термінів, у яких відбувається переосмислення значення. Наприклад, напрям мистецтва *хепенінг* належить до нових термінів. Поняття хепенінгу включає в себе імпровізацію художника, який створює картину у безпосередньому контакті з глядачем або спостерігачем. Картина відображає події або ситуації, які відбуваються за участю художника. Головним завданням напряму є подолання грані між творцем і глядачем. Пор: ***Happenings*** *were briefly taken up by a number of American Pop artists, including Jim Dine, Claes Oldenburg, and Red Grooms. The term quickly became applied to a wide variety of live art events – from the painterly gestures of Japan's Gutai group to the street actions of Czech dissident Milan Knizakandhis Aktual group.* ***Happenings*** *were also a part of the international avant-garde group Fluxus* [7].

Термінологічні одиниці мігрують у мистецький дискурс із різноманітних напрямів комунікації [4, с. 14]. Такі домени культури, як музика, театр, література, мають чимало спільного у способі вираження краси для читача або спостерігача. Наприклад, у літературі ми знайомимося з поняттям *sampling* «поєднання уривків з кількох текстів пісень з метою створення нових текстів».

Інтеграція термінів театрального дискурсу також дала основу для появи неологізмів. Так, термін *theaterdom* означає *театральний світ*, а *featurette – короткометражний документальний фільм*. Ці одиниці мають місце завдяки зв'язку мистецтва з іншими сферами культури. Наприклад: *The new* ***featurette*** *is more of an interview Q&A with Rodriguez and Antal, explaining why they made a new Predators movie, and now they approached it – the casting, the characters, the*

special effects, the story and more [11]. *A curious aspect of the matter is that* ***theatredom****, as appears from the bulk of the evidence before the Censorship Commission, is opposed to the class of play in which the proposition is preached that "the wages of sin is death."* [12].

Висновки. Підводячи підсумки, не можна не помітити наскільки широким є інтерлінгвальне буття мистецького семантичнго дискурсу, який взаємопов'язаний з іншими семантичними полями. Проникнення термінів із позамистецьких дискурсів у сферу мистецтва є взаємооберненим феноменом. Подальшою перспективою дослідження є вживання у мистецькому дискурсі запозиченої лексики з термінологічних полів вузьких галузей людської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буката М.В. Екстеріоризація силенціального ефекту в мистецькому дискурсі / М.В. Буката // Філологічні трактати. – 2012. – Т. 4. – № 2. – С. 134-140. (Bukata M.V. Eksterioryzacija sylenciaĺnoho efektu v mystećkomu dyskursi / M.V. Bukata // Filolohični traktaty. – 2012. – T. 4. – № 2. – S. 134-140).
2. Багдасарян П.А. Англомовні неологізми сфери мистецтва / П.А. Багдасарян // Перекладацькі інновації: Матеріали ІІ Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції / Редколегія С.О. Швачко, І.К. Кобякова, О.О. Жулавська та ін. – Суми: Вид-во Сумського державного ун-ту, 2012. – С. 105-107. (Bahdasarian P.A. Anhlomovni neolohizmy sfery mystectva / P.A. Bahdasarian // Perekladaćki innovaciji: Materialy II Vseukrajinśkoji studentśkoji naukovo-praktyčnoji konferenciji / Redkolehija S.O.Švačko, I.K. Kobiakova, O.O. Žulavska ta in. – Sumy: Vyd-vo Sumśkoho deržavnoho un-tu, 2012. – S. 105-107).
3. Крохмальна Г. Термінна лексика в навчальному процесі / Галина Крохмальна // Вісник Львівського університету. Серія філологія. – 2010. – Вип. 50. – С. 28-40. (Krochmaĺna H. Terminna leksyka v navčaĺnomu procesi. / Halyna Krochmaĺna // Visnyk Ĺvivśkoho universytetu. Serija filolohija. – 2010. – Vyp. 50. – S. 28-40).
4. Заботкина В. І. Новая лексика современного английского языка / В. І. Заботкина. – Москва: Изд-во «Высшая школа», 1989. – 124 с. (Zabotkina V. I. Novaya leksika sovremennogo angliyskogo yazyika / V. I. Zabotkina. – Moskva: Izd-vo «Vyisshaya shkola», 1989. – 124 s.).
5. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://arthistory.about.com/cs/arthistory10one/a/op_art.htm
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://articles.chicagotribune.com/2006-10-12/features/0610110357_1_art-institute-conceptual-art-mel-bochner.
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://articles.latimes.com/2014/feb/15/local/la-me-nancy-holt-20140216
8. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://thecreatorsproject.vice.com/blog/takeshi-murata-made-an-animated-sculpture-that-melts-into-itself.

9. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.arthistoryarchive.com/arthistory/feminist/
10. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.artnews.com/2013/10/23/keeping-new-media-new/.
11. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/254739/Happening.
12. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.giarts.org/article/travels-contemporary-new-media-art
13. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.spareroom.org/mailart/mis_1.html.
14. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.theguardian.com/artanddesign/2014/oct/29/new-york-graffiti-rise-police-complaints-street-art.
15. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.wordnik.com/featurette.
16. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.wordnik.com/thetredom.
17. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://artuzel.com/ru/content/кинетическое-искусство-и-оп-арт-kinetic-art-and-op-art.

УДК 811’373.46

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ США ЯК МАРКЕР ДИНАМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Дяченко І.О., Україна, м. Суми
Попова О.В., Україна, м. Суми

Стаття присвячена процесам термінологізації та детермінологізації у політичному дискурсі США. Виходячи з провідних функцій та характеристик політичного дискурсу США, визначається місце термінологічної лексики в ньому та чинники, що зумовлюють процес детермінологізації.

Ключові слова: детермінологізація, інтенсіонал значення, контенсіонал значення, політичний дискурс, семантика, термінологізація.

Статья посвящена процессам терминологизации и детерминологизации в политическом дискурсе США. Исходя из основных функций и характеристик политического дискурса США, определяется место терминологической лексики в нем и факторы, провоцирующие процессы детерминологизации.

Ключевые слова: детерминологизация, интенсионал значения, контенсионал значения, политический дискурс, семантика, терминологизация.

The article deals with the processes of terminologisation and determinologisation in political discourse of the USA. Considering basic functions and characteristics of the political discourse of the USA, the authors define the place of terms within the discourse as well as the factors that lead to determinologisation.

Keywords: determinologisation, meaning’s intentional, meaning’s contentional, political discourse, semantics, termonologisation.

Постановка проблеми. Громадське життя представлене численними та взаємопов’язаними сферами, найбільші з яких – економічна, соціальна, політична й духовна. Кожна з цих сфер становить певну систему зі своїм типом організації та управління, зі своїми законами розвитку і традиціями, із власною типовою мовною складовою, яка визначає вибір лексико-стилістичних та граматико-стилістичних одиниць.

Особливе місце серед вище перелічених сфер займає політична, призначенням якої, на відміну від інших, є організація та втілення державного суспільства як такого.

Політичні тексти, у свою чергу, соціально обумовлені, адже їхніми творцями є представники певного прошарку суспільства, які прагнуть донести до широкого загалу свої знання, бачення картини

світу. Разом з тим, такі тексти розраховані на конкретну аудиторію, на її розуміння та сприйняття. Відтак, спостерігається подвійна обумовленість ужитих у виступах політиків лексичних і граматичних конструктів. Такі одиниці мають відповідати інтенції мовця і водночас викликати перлокутивний ефект, на який розраховує адресант.

Питанням політичного дискурсу, його мовній складовій присвячено роботи: А. М Баранова, Д. Болінджера, Т. ван Дейка, С. А. Жаботинської, В. І. Карасика, Ю. Н. Караулова, А. Кемпбелла, О. С. Кубрякової, Дж. Лакоффа, М. В. Піменової, Г. Г. Почепцова, П. Серіо, Д. Таннена, А. П. Чудінова, М. Шадсона, О. І. Шейгал та ін.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом до вивчення політичного дискурсу у сучасному демократичному суспільстві, а також до його лексичного наповнення, що свідчить про процеси термінологізації та детермінологізації як складові динамічних мовних процесів.

Метою статті є виокремлення динамічних процесів у складі терміносистеми політичного дискурсу США.

Виклад основного матеріалу. Політичний дискурс може бути визначений як сукупність усіх мовленнєвих актів у політичних дискусіях, а також правил публічної політики, які оформилися за існуючими традиціями та отримали перевірку досвідом [1, с. 163]. У політичному дискурсі соціальність мови проявляється у мовному оформленні соціально-вагомих подій та особливостях адресантно-адресатної конфігурації, коли адресатом виявляється соціум. На політичний дискурс впливають позамовні фактори ідеологічного змісту – фактори свідомого впливу на мову (ідеологія, пропаганда, ідеологічне осмислення мовних одиниць, лексикон і мовлення політиків), *макросоціальні* (масова комунікація) та *мікросоціальні* фактори (феміністський рух, боротьба представників етнічних меншин за свої права) [1, с. 164].

Характерними рисами сучасного американського політичного дискурсу слід уважати його розвиток у тісному зв’язку із ЗМІ, наявність президентської риторики як його складової, його ціннісну орієнтацію, дотримання принципу політичної коректності, посилену увагу до проблеми жінок та положення етнічних меншин.

Політичний дискурс США як категорія, обумовлена соціокультурним контекстом, унікальним збігом обставин, маркована інституційністю, риторичністю та емотивністю, віддзеркалює специфіку різних сфер соціальної дійсності, враховуючи у власному формально-

семіотичному комплексі основні узуальні тенденції, що превалюють на даному етапі існування літературної мови. Відтак, політичний дискурс залишається потужним джерелом оказіональних елементів, створюючи сприятливі умови для їх подальшого поширення; є чинником таких процесів як *термінологізація* та *детермінологізація*.

Тут політична термінологія інтерпритується, зокрема, як відкрита система різних за походженням номінативних одиниць, які спеціалізовані лексично (створені або запозичені терміни), семантично (загальновживані слова, що отримали термінологічне значення) і фразеологічно (новостворені словосполучення номінативного характеру) для вираження понять, що відбивають сферу суспільно-виробничого і політичного життя [3, с. 69].

Політичні терміни поділяються на три різновиди за ознакою «зрозумілості» тієї чи іншої частини населення:

1) загальнозначущі терміни характеризуються тим, що вони вживаються в *«повсякденному змісті»* і зрозумілі усім, наприклад, *citizenship, civil society, refugee, power, authority*;

2) спеціальні політичні терміни, які мають особливий *політологічний зміст* (і, зазвичай, зрозумілі далеко не всім, а лише фахівцям в галузі політології), наприклад: *autocracy, bureaucratism, Old Glory, Englishry*;

3) спеціально-технічні терміни, що представляють сфери спеціальних знань – з техніки, економіки, медицини та ін. (ці терміни повинні бути зрозумілими політикові, що є ще і фахівцем в іншій сфері), наприклад: *radar systems, security strategy, nuclear-free policy, antinuclear resolution* [3, с. 70].

Щоб простежити динаміку застосування термінологічних лексичних одиниць, звернемося до аналізу п’яти промов Дж. Буша вже на посаді Президента США (2004-2007 рр.) [4, с. 57]. Розподіл термінів, уживаних Дж. Бушем під час промов, за сферою їхнього вжитку представлено на Рис. 1.

Як видно з Рис. 1, політичний дискурс Дж. Буша характеризується частотним уживанням політичної термінології в чотирьох категоріях: загальнополітичні, економічні, медичні та суспільно-політичні терміни. При проведенні кількісних підрахунків стає очевидним, що першими по частоті вживання є суспільно-політичні терміни (42% від загальної кількості термінів). Суспільно-політичні терміни відображають різні сфери політичного й суспільного устрою спільноти та позбавлені емоційно-експресивного забарвлення. Зміст

таких термінів є не менш важливим, адже вони адресовані безпосередньо до народу і несуть смислове навантаження, яке є важливим для жителів США.

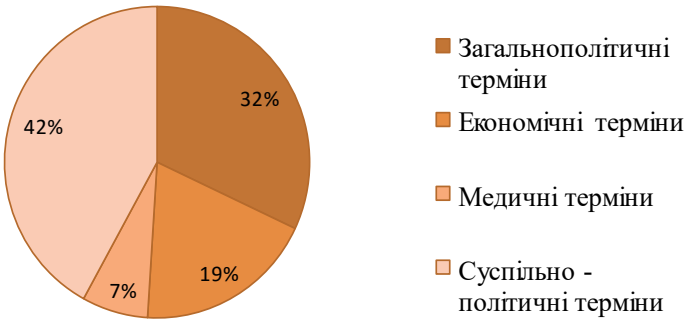

Рис. 1. Термінологічна складова у президентських виступах Дж. Буша

Дж. Буш не розмежовує у своїх промовах людей за політичним, релігійним чи іншим вподобанням. Він об'єднує народ в єдине ціле, наприклад:

So around the world, America is promoting human liberty, human rights, and humans dignity; Liberty is leading the world toward a new age when freedom belongs to nations; Our nation is blessed to have citizens who volunteer to defend us in this time of danger [5].

Як видно з прикладу, терміни позначають рівність, ставлення Президента США до свого народу, а також виявляють його щиру повагу та небайдужість.

До наступної категорії термінології, вживаної Дж. Бушем, належать загальнополітичні терміни, відсоткова складова яких становить 32%. Ці терміни використовуються для номінації понять, аспектів влади, її спрямування та діяльності, наприклад:

For eight years, it has been my honor to serve as your president; The world will witness the vitality of American democracy; America has gone more than seven years without another terrorist attack on our soil [5].

Використані Дж. Бушем терміни віддзеркалюють не лише політичне становище країни, актуальне на момент мовлення, але й міфологічність політичного дискурсу як таку.

Менш чисельною є економічна термінологія (19%). Це пов'язано з тим, що Президент США у своїх виступах звертав менше уваги на

економічні процеси США, але при цьому зміг висвітлити найважливіші моменти в економічній політиці країни:

Facing the prospect of financial collapse, we took decisive measures to safeguard our economy; We will restore our economy to the path of growth; Every taxpayer pays lower income taxes [5].

Такий приклад є підтвердженням того, що адресант зацікавлений у розвитку економіки США та покращенні добробуту населення.

До менш частотної категорії політичної термінології належить у промовах Президента США медична термінологія (всього 7%). Дж. Буш не залишає без уваги медичну сферу Америки та підкреслює, що уряд країни турбується не лише про своїх громадян, але й не стоїть осторонь проблем інших країн, наприклад:

We are standing with dissidents and young democracies, providing AIDS medicine to bring dying patients back to life, and sparing mothers and babies from malaria; A new Medical prescription drug benefit is bringing peace of mind to seniors and the disabled [5].

За результатами проведеного дослідження можна впевнено стверджувати про відсутність значної частоти вживання лексичних одиниць, які б становили вузько спеціалізовану термінологію. Такий крок політиків щодо вибору лексичних одиниць при вербалізації власної інтенції пояснюється прагненням бути зрозумілим максимальній кількості реципієнтів.

Відтак, термінів, які мають відповідники у загальновживаній лексиці, в сучасній мові відносно небагато, що пояснюється основною функцією термінологічної лексики – номінативною, оскільки терміни називають поняття з різних галузей людських знань. У цій функції вони завжди виступають у науковому, публіцистичному, професійно-виробничому й діловому стилях. Проте термінологічні слова можуть вживатися й поза цими стилями, їх досить часто використовують і в мові сучасної художньої літератури, в якій вони, крім свого прямого номінативного значення, набувають додаткових.

Відповідно, частота вживання термінів, як і будь-яких інших лексичних одиниць, визначається значущістю позначуваного аспекту в суспільстві, що відбиває потребу його називання в подальшому і, відповідно, поширення в узуальній практиці. При цьому узуальне поширення термінів є гарантом процесу *детермінологізації*, який особливо чітко простежується саме в політичному дискурсі і який заслуговує на подальше вивчення.

Детермінуючою обставиною повсюдної детермінологізації політичної термінології є те, що політична комунікація, як ніякий інший домен суспільних відносин, спрямована на масового споживача (адресата) [6, с. 317].

Процес детермінологізації політичної термінології у промовах Президентів Сполучених Штатів Америки, починаючи з 18 століття і до сьогодення, можна проілюструвати на матеріалі семантичної інтерпретації, зокрема, терміна freedom. Пор.:

1) *These will be offered to you with the more freedom as you can only see in them* (George Washington, September 19, 1796) [7].

2) *The war has proved moreover that our free Government, like other free governments, though slow in its early movements, acquires in its progress a force portioned to its freedom, and that the union of these States, the guardian of the freedom and safety of all and of each, is strengthened by every occasion that puts it to the fest* (James Madison, March 4, 1809) [8].

Відповідно до сучасної лексикографічної практики, денотативним значенням слова *freedom* є *"state of free will"* (*Old English, "freedom", "character", "deliverance"* [9]). Промови американських президентів (XX-XIX ст.ст.), демонструють синонімічний ряд *freedom*, *liberty*, *independence*, *democracy*, який засвідчує, що денотативне значення синонімів повністю відповідає інтенсіоналу значення *freedom*. Пор.:

1) *The thirteenth amendment secured them freedom* (William Taft, March 4, 1909) [10].

2) *We have effected the emancipation of the children of the country by releasing them from hurtful labor* (Woodrow Wilson, September 2, 1916) [11].

3) *And so long as they represent, however imperfectly, such a struggle for deliverance, I am ready to serve their ends when I can* (Woodrow Wilson, September 2, 1916) [11].

4) *Everybody knows that I recommended to the Congress the civil rights program* (Harry S. Truman, July 15, 1948) [12].

5) *It has been my fortune in the discharge of public duties, civil and military, frequently to have found myself in difficult and trying situations, where prompt decision and energetic action were necessary* (Ronald Reagan, January 25, 1988) [13].

6) *Our earnest effort is to help people upward along the stony and difficult path that leads to self-government* (George W. Bush, January 15, 2009) [5].

7) *As far as you know, our work isn't based on the free hand, and we have to discuss many issues with the new Congress first and to set up the plan to make the next two years as productive as possible* (Barack Obama, November 5, 2014) [14].

Подані приклади з промов Президентів США за період XX − XXI ст.ст., свідчать про те, що в дискурсивному семантичному просторі терміна freedom паралельно з нарощуванням синонімічного ряду спостерігається процес детермінологізації.

Сучасні лексикографічні джерела фіксують, зокрема, такі варіанти розширення семантики *freedom*:

1) *the state of being free or at liberty rather than in confinement or under physical restraint;*
2) *exemption from external control, interference regulation, etc.;*
3) *the power to determine action without restraint;*
4) *political or national independence;*
5) *personal liberty, as opposed to bondage or slavery;*
6) *exemption from the presence of anything specified;*
7) *the absence of or release from ties, obligations, etc.* [9].

Відтак, утворюється інший – більш широкий – синонімічний ряд: *freedom*, *emancipation*, *deliverance*, *civil rights*, *discharge*, *self-government*, *free hand*. Тут при збереженні контенціоналу значення *freedom "state of free will"*, враховуючи його прагматичну складову, відбувається семантичне нарощування, що поповнює інтенсіонал значення слова *freedom*.

Висновки. На сьогоднішній день термінологічна складова політичного дискурсу США все більше зазнає процесів детермінологізації, спрощення значення й узуалізації, оскільки політичний дискурс характеризується, зокрема, орієнтацією на масову аудиторію та безпосереднім впливом на слухача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медведь Е.Н. Средства речевого воздействия политспичей / Е.Н. Медведь, А.В. Прокопенко // Текст. Язык. Человек. Неделя русской филологии в Мозырском государственном педагогическом университете им. И.П. Шамякина: Сборник научных трудов. – В 2 ч. / УО МГПУ им. И.П. Шамякина; Редколлегия: С.Б. Кураш и др. – Мозырь, 2011. – Ч. 1. – С. 163–165. (Medved E.N. Sredstva rechevogo vozdeystviya politspichey / E.N. Medved, A.V. Prokopenko // Tekst. Yazyik. Chelovek. Nedelya russkoy filologii v

Mozyirskom gosudarstvennom pedagogicheskom universitete im. I.P. Shamyakina: sbornik nauchnyih trudov. – V 2 ch. / UO MGPU im. I.P. Shamyakina; Redkollegiya.: S.B. Kurash i dr. – Mozyir, 2011. – Ch. 1. – S. 163–165).

2. Демьянков В.З. Интерпретация политического дискурса в СМИ / В.З. Демьянков // Язык средств массовой информации: Учеб. пособие для вузов / Под ред. М.Н. Володиной. – Москва: Академический Проект. Альма Матер, 2008. – С. 374–393. (Demyankov V.Z. Interpretatsiya politicheskogo diskursa v SMI / V.Z. Demyankov // Yazyik sredstv massovoy informatsii: Uchebnoe posobie dlya vuzov / Pod red. M.N. Volodinoy. – Moskva: Akademicheskiy Proekt. Alma Mater, 2008. – S. 374–393).

3. Карабута О. Сучасна суспільно-політична лексика / О. Карабута // Південний архів: Зб. наукових праць: філологічні науки. – Вип. 14 / Міністерство освіти і науки України, Херсонський державний педагогічний університет. – Херсон: Вид-во «Айлант», 2002. – С. 69−72. (Karabuta O. Sučasna suspiĺno-polityčna leksyka / O. Karabuta // Pivdenný archiv: Zb. naukovych prać : filolohični nauky. – Vyp. 14 / Ministerstvo osvity i nauky Ukrajiny, Chersonśký deržavný pedahohičný universytet. – Cherson: Vyd-vo «Ajlant», 2002. – S. 69−72).

4. Домашенко Т. В. Місце термінологічної лексики у політичному дискурсі / Т.В. Домашенко, І.О. Дяченко // Філологічні обрії: Зб. наукових праць молодих учених України. – Вип. 8. – Кривий Ріг: Вид-во ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. – С. 55–59. (Domašenko T. V. Misce terminolohičnoji leksyky u polityčnomu dyskursi / T.V. Domašenko, I.O. Diačenko // Filolohični obriji: Zb. naukovych prać molodych učenych Ukrajiny. Vyp. 8. – Kryvý Rih: Vyd-vo DVNZ «Kryvoriźký nacionaĺný universytet», 2014. – S. 55–59).

5. George W. Bush’s final speech [Electronic resource]. – Access: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/northamerica/usa/4251301/George – W – Bushs – final – speech – Full – transcript.html.

6. Попова О.В. Лексико-семантична складова політичного мовлення (на матеріалі передвиборчого дискурсу) / О.В.Попова // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 32. – Кам’янець-Подільський: Вид-во «Аксіома», 2013. − С. 316–319. (Popova O.V. Leksyko-semantyčna skladova polityčnoho movlennia (na materiali peredvyborčoho dyskursu) / O.V.Popova // Naukovi praci Kamjaneć – Podiĺśkoho nacionaĺnoho universytetu imeny Ivana Ohijenka: Filolohični nauky. – Vyp. 32. – Kamjaneć-Podiĺśký: Vyd-vo «Aksioma», 2013. − S. 316–319).

7. George Washington’s Farewell Address [Electronic resource]. – Access : http://millercenter.org/president/washington/speeches/speech-3462.

8. James Madison’s First Inaugural Address [Electronic resource]. – Access : http://millercenter.org/president/madison/speeches/speech-3482.

9. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Access: http://www.etymonline.com/allowed_in_frame=freedom&searchmode=none.

10. William Taft’s Inaugural Address [Electronic resource]. – Access: http://millercenter.org/president/taft/speeches/speech-3565.

11. Woodrow Wilson's Speech of Acceptance [Electronic resource]. – Access: http://millercenter.org/president/wilson/speeches/speech-3795.
12. Harry S. Truman's Democratic National Convention [Electronic resource]. – Access: http://millercenter.org/president/truman/speeches/speech-3346.
13. Ronald Reagan's State of the Union Address [Electronic resource]. – Access: http://millercenter.org/president/reagan/speeches/speech-5684.
14. Barack Obama's Remarks in a Press Conference [Electronic resource]. – Access: http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/11/05/remarks-president-press-conference.

УДК 811.111’371

СУБОРДИНАЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ “MARKET” У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ БІЗНЕС-ДИСКУРСІ

Науменко Л.П.
Україна, м. Київ

Стаття присвячена аналізу концепту “market” як одному з субординаційних концептів базового концепту “trade”, що організовує концептосферу сучасного англомовного бізнес-дискурсу. Досліджується дериваційний, словотвірний та текстотворчий потенціали номінатора концепту market, а також його зв’язки з іншими можливими назвами цього концепту. Розкривається структура концепту “market”, зокрема його логіко-поняттєвий, смисловий (смислові центри / семантичні ядра) та схематичний (статичний фрейм) компоненти.

Ключові слова: субординаційний концепт, бізнес-дискурс, смисловий центр, семантичне ядро, статичний фрейм.

Статья посвящена анализу концепта “market” как одного из субординационных концептов базового концепта “trade”, формирующий концептосферу современного англоязычного бизнес-дискурса. Исследуются деривационный, словообразовательный и текстотворческий потенциалы номинатора концепта market, а также его связи с другими возможными названиями данного концепта. Раскрывается структура концепта “market”, а именно его логико-понятийный, смысловой (смысловые центры / семантические ядра) и схематический (статичный фрейм) компоненты.

Ключевые слова: субординационный концепт, бизнес-дискурс, смысловой центр, семантическое ядро, статичный фрейм.

The paper is devoted to the analysis of the concept “market” as one of the subordinate concepts of the basic concept “trade” which shapes the conceptual sphere of the contemporary English business discourse. The derivative, word-building, text-composing potentials of the word “market” have been studied, as well as its semantic links with other possible names of the concept. The structure of the concept “market” including its logical, notional, semantic (sense centres / semantic kernels), and schematic (static frame) components have been presented.

Keywords: subordinate concept, business discourse, sense centre, semantic kernel, static frame.

Постановка проблеми. Як стверджують Р. Ленекер та В. Л. Іващенко, макроконцепти / суперконцепти розпадаються на більш дрібні утворення – суб- / міні-концепти, які, у свою чергу, продукують дрібніші концепти [1, с. 146; 2, с. 45]. Базовий концепт бізнес-дискурсу “trade” також генерує концепти нижчого рівня категоризації – субконцепти “goods”, “market” та похідний концепт “marketing”.

Метою аналізу є розробка архітектоніки концепту “market” та його вербальної репрезентації у сучасному англомовному бізнес-дискурсі.

Завдання полягають у виявленні ментальних складових означеного концепту та їхніх вербальних корелятів, зокрема смислових центрів та схематичних структур, а також у пошуку номінатора концепту в бізнес-дискурсі, вивчення його дистрибутивних, словотвірних і текстотворчих можливостей, з’ясуванні первинного значення (етимона). Субконцепт “market” у професійному плані розглядається як такий, що входячи до поняттєвої парадигми базового концепту “trade”, визначає один з його смислових центрів “trade is market” і увиразнюється у спільних смислових центрах “buyers and sellers”, “goods” та “cheat”.

Матеріалом дослідження послужили спеціальні й енциклопедичні словники з економіки та бізнесу, словники синонімів і антонімів, тезауруси, бізнес-публікації у мас-медіа та на інтернет-сайтах провідних британських й американських компаній, жанрові форми *Business Plan* та *Annual Report*. [3; 29].

Виклад основного матеріалу. Методика аналізу концепту “market” розроблена з урахуванням методології концептуального аналізу, висвітлених у працях В. Л. Іващенко, С. А. Жаботинської, Р. Ленекера, В. А. Маслової, З. Д. Попової, М. В. Піменової, Ю. С. Степанова [1-2; 4-8].

Виходячи з природи професійних концептів бізнес-комунікації, їхню архітектоніку можна представити в таких ментальних структурах: *[терміно]поняття, смислові центри / семантичні ядра, образи-картинки / гештальти, Я-схеми, образи-прототипи, образи-стереотипи, образи-антропосимволи, фрейми / сценарії* підприємницької діяльності. Таким чином, у складі бізнес-концептів присутні: *поняттєвий компонент*, представлений [терміно]поняттям, *смисловий компонент* (смислові центри / семантичні ядра), *образний компонент* (образ-картинка / гештальт, образ-стереотип, образ-прототип), *символічний компонент* (антропосимвол), *оцінний компонент* (оцінний стереотип), *схематичний компонент* (Я-схема, фрейм, сценарій).

При розробці моделі концепту “market” використано принцип *опису-моделювання* (термін В. Л. Іващенко), який передбачає опис поняттєвої парадигми концепту, його смислової організації, образної

складової, статичного або динамічного фрейму на основі виокремлених когнітивних ознак.

Експериментальна частина. Базовий концепт “trade” є генератором концептів нижчого рівня концептуалізації “goods”, “market” та “marketing”, якими активно оперує сучасний англомовний бізнес-дискурс. Поняття “market” та “trade” є еквіполентними поняттями, тобто такими, що мають у своєму поняттєвому обсязі спільні й диференційні ознаки, що виявляються у їхніх дефініціях: *trade* – “buying / selling of goods / services” [16, с. 210], “buying and selling of goods, services, currencies or securities” [22, с. 437], “business of buying and selling goods for money, or of exchanging goods for goods” [12, с. 509]; *market* – “place where people meet to buy and sell goods” [21, с. 394], “a place where buyers and sellers meet to make an exchange of goods or services” [9, с. 150], “public place where products or services are bought and sold, directly or through intermediaries” [15, с. 348], “the arena in which buyers and sellers meet to exchange items of value” [13, с. 311].

Як засвідчують наукові дефініції понять “market” та “trade”, їхніми спільними ознаками є “buying and selling”, “exchange” і “goods”, диференційними ознаками – “money” (для поняття “trade”) та “place” (для поняття “market”), а отже, поняттєва складова концепту “market” часткового перемежовується з поняттєвою складовою концепту “trade”. Зміст поняття “market” складають чотири характерні ознаки: “buying and selling” (купівля-продаж), “exchange” (обмін), “goods” (товар) та “place” (місце).

Серед спеціальних значень лексеми *market* представлено: “gathering of people for buying and selling”, “place where they meet”, “trade in specified item”, “section in population”, “buyers and sellers”, “demand for a product”, “state of trade” [22, с. 254].

Найближчими синонімами лексеми *market* у розумінні “place” (місце торгу) є *mart*, *bazaar*, *emporium*, *outlet*. Лексема *mart* у британському варіанті сучасної англійської мови вживається на позначення “market-place, centre of commerce, auction room” [23, с. 556], “shop”, “market, *esp*. one where animals are sold” [18, с. 294], в американському варіанті – “not big stores selling a variety of food and goods of everyday use” [37, p. 92]; *bazaar* – “area of small shops and stalls, *esp*. in the Middle East”; *emporium* – “place where various goods are bought and sold, large retail store”; *outlet* – “shop that sells goods for a particular company” [22, с. 290]. Усі ці синоніми вживаються на позначення більш спеціальних понять з певними обмеженнями у їх

застосуванні, на відміну від лексеми *market*, що має більш загальне значення і покриває ширший обсяг означеного поняття, і отже, є номінатором даного концепту.

Номінатор концепту *market* виявляє:

♦ дериваційні можливості в однокореневих словах (*to market*, *marketable*, *marketability*, *marketer*, *marketeer*, *marketing*, *marketwide*; композитах: *aftermarket*, *hypermarket*, *supermarket*, *upmarket*, *marketplace*, *maketprice*, *market-to-book*, *market-to-market)*;

♦ дистрибутивний потенціал в атрибутивних словосполученнях(*apparel market*, *bond market*, *capital market*, *cattle market*, *commodity market*, *consumer market*, *one-buyer market*, *corn market*, *credit market*, *debt market*, *equity market*, *factor market*, *financial market*, *fish market*, *fast food market*, *gold market*, *health-care market*, *insurance market*, *investment market*, *job market*, *livestock market*, *merchandise market*, *military market*, *money market*, *real estate market*, *high-tech market*, *screen market*, *securities market*, *soft-drink market*, *stock market*, *upscale market*, *video market*, *youth market* та ін.);

♦ у клішованих фразах: *at the market* (“за найкращою ціною”), *capital markets are hopelessly marred* (ринки капіталу повністю дезорганізовані), *the market is barely steady* (ціни на ринку без змін), *the market is neglected* (попит відсутній), *to bang the market* (збити ринок), *to beat the market* (*бірж*. “збити ринок”, постійно котувати ціни) та ін.;

♦ у професійно маркованих пареміях (*He that cannot abide a bad market deserves not a good one*, *Nothing is lost in a good market*; аксіомах: *Buy good quality and sell at the maketprice*, *Don’t bring all your eggs to one market*).

Текстотворчі можливості вербалізатор *market* виявляє в тематичній організації жанрових форм: *market analysis*, *market letter*, *market overview*, *market research*, *market survey*; у назвах рубрик бізнес-документів: *Broad Market Segments*, *Economic and Market Factors*, *Market*, *Market – well-positioned for future growth*, *Market Segments and Target Markets*, *Target Market*, *The Market of Beauty Products*, *Total Market* та ін.

Подальша концептуалізація поняття “market” відбувається в образних номінаціях, метафоричних терміноутвореннях та метонімічних переносах значення. Серед вербалізаторів означеного концепту представлено номінації у формі:

– образної лексики (*graveyard market*, *swamps market*, *booming market*, *shrinking market*, *sheltered market)*;

– лексичних метафор (*bear market*, *bull market*, *sick market*, *strong market*, *weak market*, *depressed market*, *falling market*, *market basket*, *market follower*, *market forces*, *market growth*, *market leader*, *market loser*, *market nicher*, *market players*, *market winner*, *market segment*, *market sweep)*;

– когнітивних метафор (*to beat the market*, *to be lured into the market*, *to capture the market*, *to flood the market*, *to get a foothold on the market)*;

– синтаксичних метафор (*The marketplace is expected to grow aggressively over the next decade* [34]*)* та метонімій – *market eye*.

У результаті аналізу бізнес-контекстів *Annual Reports*, *Business Plans*, періодичних видань *Financial Times*, *The Wall Street Journal Europe* та ін., словників з економіки та бізнесу були виокремлені такі смислові центри концепту “market”: “market is buyers and sellers” (ринок – це покупці та продавці), “market is goods” (ринок – це товари), “market is money” (ринок – це гроші), “market is place” (ринок – це місце), “market is competition” (ринок – це конкуренція), “market is cheat” (ринок – це шахрайство).

Смисловий центр “**market is buyers and sellers**” унаочнюють номінації-деривати: *marketer*, *marketeer*; словосполучення з лексемою *market*: *buyer’s market*, *seller’s market*, *target market*, *younger market*, *youth market*, *market players*, *market segment*, *celebrity marketer*, *domestic marketer*, *global marketer*, *international marketer*, *telephone marketer*; фрагменти жанрових форм: *The market for athletic/casual footwear is colossal. Breeze research demonstrates that this market demands comfort, performance, style footwear. Breeze technology represents a major step forward in satisfying these market requirements. Additional benefits provided to the market by Breeze technology are the possibility of more waterproof and better insulated uppers. The market’s current expectations have not yet been awakened to these benefits because it is impossible to deliver these under the current footwear paradigm. The market wants: comfort: cushioning, dry feet; ventilation; performance: injury avoidance, energy return, optimal foot support; style/fashion: design, colors, gimmicks, celebrity endorsements; value: price, benefits. The market gets: air or gel bags, water penetration, passive ventelation, structural design, deteriorating foot support as the shoe ages, increasing price, minimal increase in benefits* (Breeze Technology BP 2008).

Смисловий центр “**market is goods**” унаочнюється у словосполученнях зі словом *market*, які позначають предмет обміну: *apparel market*, *beauty market*, *bond market*, *capital market*, *cattle market*, *commodity market*, *corn market*, *cosmetics and toiletry market*, *credit market*, *debt market*, *equity market*, *factor market*, *financial market*, *fish market*, *footwear market*, *fast food market*, *footwear market*, *gold market*, *health-care market*, *insurance market*, *investment market*, *job market*, *livestock market*, *merchandise market*, *military market*, *money market*, *money mortgage*, *real estate market*, *high-tech market*, *screen market*, *securities market*, *shoe and boot market*, *soft-drink market*, *stock market*, *video market*; пареміях: *Good ware make a quick market*, *He loses his market who has nothing to sell*; афоризмах теоретиків бізнесу: *A new product creates a new market* (A. Sloan).

Смисловий центр “**market is money**” фыксують словосполучення зі словом *market*, які засвідчують існування товарно-грошових відносин на ринку: *fix-price market*, *flex-price market*, *price-elastic market*, *market cost*, *market price*, *market value*; паремії: *A sillerless man gangs fast through the market*, *No means, no market*, *The palace leads to fame, the market to fortune and the loneliness to wisdom*, бізнес-аксіоми: *Buy in the cheapest market, and sell in the dearest*; наукові дефініції: “a physical market in which traders haggle for the best price” [13, с. 311]; пропозиції: *They have traditionally produced fashion-oriented products and are repositioning themselves <u>at the lower priced end of the market</u> (below $65)* [25].

Смисловий центр “**market is place**” репрезентують композити зі словом *market*, які позначають поняття “ринок” як певне місце (*market-place*, *market square):*

♦ атрибутивні словосполучення: *covered market*, *frontier market*, *open-air market*, *street market*, *market coverage*, *market entry*, *market location*, *market penetration*, *end of the market*;

♦ прийменникові словосполучення: *in the market*, *from the market*, *out of the market*; предикативні словосполучення: *to abandon the market*, *to branch out into the new market*, *to drive smb out of the market*, *to enter the market*, *to get out of the market*, *to go to the market*, *to oust from the market*, *to penetrate the market*, *to split markets*, *to stay in the market*;

♦ паремії: *If there are many buyers in the market, the merchant doesn’t wash his turnios*, *There come just as many calf-skins as cow-skins to market*, *The company of the wicked is like living in a fish market, one*

becomes used to the foul odor; наукові дефініції: *market* – “place (often in the open air) where farm produce is sold” [14, c. 177], “a place where buyers and sellers come together to trade in goods, the building, open space or town where they meet to trade” [12, c. 335], “the area within which buyers and sellers interact to effect economic exchanges” [10, c. 71], “whole geographical area in which sellers compete with each other for customers” [20, c. 509];

♦ пропозиційні структури, які описують ринок як простір, у межах якого покупці та продавці взаємодіють для досягнення економічно вигідного обміну: *The London Stock Exchange, which bills itself as “the world’s oldest market-place for the buying and selling of shares,” reinvented itself more than a decade ago* [40], *Competition for the customer was great as there were not as many users coming into the market* [35], *We’re always looking at ways to improve the visibility of sectors on our markets but we’re probably some way off on this one; The former IT manager accepts that coming to the public markets has been “an enormous change for our business in a fairly short space of time”* [39], *Markets in Hong Kong, Seoul, Singapore, Taiwan and India – among others – were shut for May Day celebrations* [31].

Цей смисловий центр представляють також синонімічні назви: *mart* (графічний варіант *markt*) на позначення “market-place”, “centre of commerce, emporium”: *Asia Travel Mart is a Malaysia-based site that offers flight and hotel bargains* [33]; деривати: *Wal-Mart* [1]: *Wal-Mart acquired its initial stake in Seiyu in 2000, as part of a big international expansion that included buying the UK’s Asda superstores in the previous year* [32] та *K-Mart*: *Department Stores is the broad description that includes Target, Wal-Mart, K-Mart, Lowe* [26]; *emporium* на позначення “centre of commerce, market, large retail store” [23, c. 310]; *outlet* (syn. *point of sale*) на позначення “place where something can be sold”, *factory outlets*, *retail outlets* [14, c. 203]: *Both companies face flooded markets, intense competition from discounters and their own suppliers’ retail outlets* [31], *The visitor buys one of the cameras, and the store’s point of sale*

[1] *Wal-Mart* (повна назва *Wal-Mart Discount City*) належить американському підприємцю С. Волтону (S. Walton), який реалізував на практиці ідею здійснення покупок в одному місці (one-stop shopping environment). Як результат – створення торговельного центру величезних розмірів та можливостей, на кшталт торговельного містечка, у якому покупець може придбати будь-яку річ – від продуктів харчування і предметів повсякденного вжитку до промислових товарів, а також розважитися й попоїсти. Особливу привабливість такого центру складають низькі ціни та значні знижки [28, p. 105-106].

system records this [30], “a shop etc. that sells goods for a particular company”: *The company supplies hotels, restaurants and* <u>*fast food outlets*</u> [22, c. 290]; *bazaar* на позначення “area of small shops and stalls, *esp*. in the Middle East” [17], “критий ринок, східний базар, велика крамниця з різноманітними дешевими товарами” [11, с. 106].

Смисловий центр “market is place” конкретизують назви *shop* – “крамниця, магазин, лавка” (від *to shop* – “купувати, робити покупки”), *store / shopping store* – “лавка, магазин, крамниця”, *superstore* – “універсальний магазин, універмаг”, *chain store / chain of stores* – “мережа супермаркетів” (від *to store* – “запасати, містечко, серія магазинів, торговельні ряди”, *mart*, *Am*. – “невеличка крамничка”, накопичувати, зберігати на складі”), *mall / shopping mall* [2], *Am*. – “торговельне містечко”, *attractor* – “магніт” (великий магазин, що приваблює покупців до торговельного центру), *boutique*, *Fr*. – “дорогий модний магазин, бутік”, *C-1*, *Am*. – “крамниця роздрібної торгівлі”, *supermarket* – “супермаркет”, тж. *supermarket chain* – “мережа супермаркетів”, *hypermarket, Br.* – “гігантський супермаркет з відділом здешевлених товарів, торговельний комплекс”, *trading centre / house* – “торговельний центр / торговий дім”, *trading station* – “факторія”, *warehouse* – “великий роздрібний магазин-склад, гуртова крамниця”, *stall* – “рундучок, прилавок, ятка”, *booth* – “ятка”, *stand* – “ларьок, прилавок”, *kiosk* – “кіоск”, *vending machine / automat* – “торговельний автомат”, зокрема у пропозиціях: *Now that particular* <u>*chain store*</u> *has 500 branches* [27, p. 160], *The hearts of many cultural critics would sink at the sight of the Tysons Corner* <u>*shopping mall*</u>, *The large couturiers of Paris began setting up small specialty* <u>*shops*</u> *selling accessories and other fashion items in the street levels of their large and sumptuous buildings. Theses small shops were termed* <u>*boutiques*</u> [19, c. 61], *Its 344* <u>*stores*</u> *include 45* <u>*hypermarkets*</u>*, more than 150 own-named* <u>*supermarkets*</u>*, 71* <u>*discount supermarkets*</u> *and a further 74 outlets, specializing in household electrical equipment* [40], *All goods arriving at the* <u>*warehouse*</u> *are automatically checked by the computer system* [22, c. 185], *The*

---

[2] *Mall* (від *pall-mall*) – назва гри, популярної в Італії, Франції і Британії у XVI-XVII ст.ст. Походить від італ. *palla-maglio* (*palla* – “м’яч”, *maglio* – “молоток”). Алею, на якій грали в цю гру, також називали *mall*. З часом слово почало позначати будь-яку алею або вулицю для *прогулянок (наприклад, The Mall* – алея у Снт. Джеймському парку Лондона). З XX ст. назва починає уживатися на позначення заміського торговельного центру з широкими пішохідними алеями між рядами магазинів або пасажі крамниць під одним дахом (*shopping malls*) [MWNBWH 1991, p. 289-290].

Regulations do not apply to products bought from vending machines (Distance Selling); назви електронних магазинів *cybermall / cyberstore, e-mall, virtual / web shopping mall, electronics / web retailer* та ін., зокрема у пропозиціях: *Virtual customers become a reality at web shopping mall* [30], *But with Wal-Mart now offering product warrantly schemes and in-store pick-up for online sales, US electronics retailers are facing pressures from the discounter that have in the past bankrupted the leading US toy and music stores* [31]; номенклатурні одиниці – назви ринків: *CIBC World Markets, Paribas Capital Markets, Nasdaq Stock Market*; великих торговельних центрів, (мереж) магазинів, готелів, ресторанів: *Asda*, *Hilton*, *Hymall*, *Marriott*, *McDonald's*, *Morrisons*, *Sainsbury's*, *Tesco* та ін., наприклад: *After something of a consumer backlash, the major supermarkets – Tesco, Asda, Sainsbury's and Morrisons – still refuse to put the Sport on their newsstands* (The Daily Telegraph, Nov. 19, 2007); гігантських супермаркетів та торговельних мереж, що походять від імен їхніх власників: *This comparator group includes Ahold, Carrefour, Metro, Morrisons, Safeway, Inc. (US), Target (US) and Walmart* [38].

Смисловий центр "**market is competition**" наявний:

– в атрибутивних словосполученнях зі словом *market* (*competitive market*, *contestable market*, *effectively competitive markets*, *market challenger*, *market follower*, *market leader*, *market loser*, *market maker*, *market winner)*;

– у предикативних словосполученнях (*to corner the market*, *to dominate the market*, *to lose the market*, *to monopolise the market*, *to rule the market)*;

– у пропозиційних структурах (*Asia's beauty market is dominated by P&G, Unilever and L'Oreal in addition to Japanese manufacturers* [36], *In order to respond to increasingly competitive market pricing dynamics, suppliers are establishing comprehensive plans to remove waste from the enterprise value stream)* [28].

Смисловий центр "**market is cheat**" репрезентують паремії зі словом *market*, які акцентують на шахрайських оборудках на ринку: *Gentility, sent to market, will not buy a peck of meal*, *If fools went not to the market, bad wares would not be sold*, *When fools go to the market the huckster gets money*, *When fools go to the market, pedlars make money*; висловлювання бізнес-експертів: "The U.S. financial markets had always been either corrupt or about to be corrupted" (M.Lewis).

Схематична складова концепту "market" увиразнюється в предметному фреймі з вершиною "market", який структурується у такі

слоти: “subjects of market” (суб’єкти ринку), “object of exchange” (предмет обміну), “market mechanism” (механізм ринку), “market structure” (структура ринку), “state of market” (стан ринку), що наведено на Рис. 1.

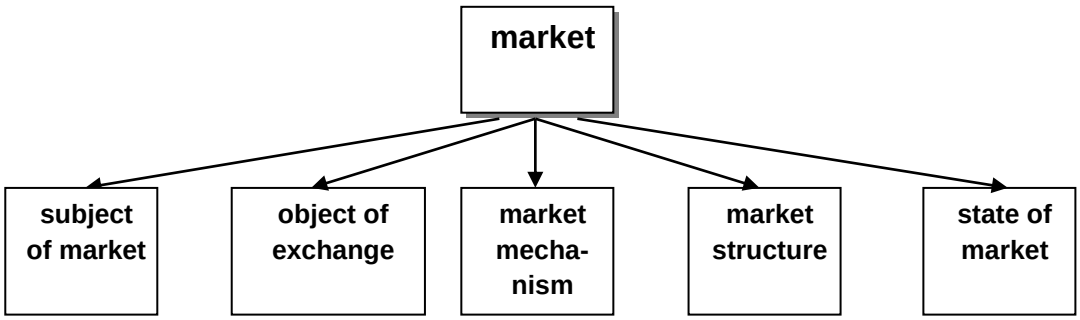

1.*seller / buyer* 2.*goods* 3.*supply & demand* 4.*market structure* 5.*conjuncture*

Рис. 1. Предметний фрейм субординаційного концепту “market”

Предметний фрейм субординаційного концепту “market” містить такі слоти, як:

Слот 1 “**subjects of market**” (суб’єкти ринку) репрезентований активно діючим началом, є формоорганізуючим складником концепту і представлений конкретними індивідуумами, що їх позначають конверсиви *seller* та *buyer*, їхні синоніми та професійні назви продавців і покупців. Він перемежовується зі слотом “subjects of trade” (суб’єкти торгівлі) фрейм-структури базового концепту “trade”. Крім означених одиниць, цей слот заповнюють специфічні назви суб’єктів ринку, що містять у своєму складі номінатор *market*, його деривати та словосполучення і корелюють зі смисловим центром “market is buyers and sellers” означеного концепту.

Слот 2 “**object of exchange**” (предмет обміну) представлений реальним об’єктом, на який спрямована дія суб’єктів ринку; його заповнює лексема *goods*, її синоніми *articles, commodities*, *merchandise*, *products*, *wares*, родові та видові назви товару. Він перемежовується зі слотом “object of trade” (об’єкт торгівлі) у фрейм-структурі базового концепту “trade”.

Слот 3 “**market mechanism**” (ринковий механізм) «заповнює» словосполучення *supply and demand*, номінатори з лексемою *market*, які визначають економічні фактори та механізм оперування ринку: *market demand*, *market factors*, *market forces*, *market pressures*; пропозиційні структури: *During 2003, we operated our business along three reported segments that are grouped on the basis of similar product, market and operating factors* [28].

Слот 4 “**market structure**” (структура ринку) «заповнюють» словосполучення з лексемою *market*, які визначають структурну організацію та елементи ринку: *market niche*, *market profile*, *market sector*, *market segment*, *market segmentation*, *market share*, *market*

structure, *to segment the market*, *to split the market*, а також пропозиційні структури: *Oriflame and Amway have the largest market shares among direct sellers in Indonesia and India* [36] та бізнес-контексти: *Estee Lauder was a product line that was a more upscale and appealed to an older market segment. Both the mass market and upscale market segments of the skin care marketplace were perceived to be changing rapidly. The senior vice president of Mary Kay, Ms. Barbara Beasley, had hoped to expand the customer base through greater penetration in three key segments: blacks, Hispanics, and mature women. The market was identifies as becoming increasingly segmented by usage as consumers gravitated toward brand positions such as those formulated for sensitive skin, for contact lens wearers, for mature skin, and for ethnic consumers* (Mary Kay Cosmetics, Inc.).

Слот 5 "**state of market**" (стан ринку) «заповнює» номінатор *conjuncture*, словосполучення з лексемою *market*, які визначають стан справ (кон'юнктуру) ринку: *bear market*, *bull market*, *buoyant / gaining market*, *elastic market*, *falling / losing market*, *gaining / rising market*, *heavy market*, *locked market*, *market conditions*, *the market is depressed*, *the market is firm*, *the market is improving*, *the market is neglected*, *the market is off*, *the market is steady*, *the market is unsettled*, *the market recovered*; пропозиційні структури: *The market for vehicles is cyclical and dependent on general economic conditions, consumer spending and preferences*; *In addition, the MOU provided that we would continue to supply volumes of aftermarket products to GM-SPO in the US at a level based on prior year's sales, adjusted by mutual agreement for business and market conditions* [28].

У результаті проведеного аналізу архітектоніку субконцепту "market" представлено у вигляді трикомпонентної схеми Рис. 2.

"buying & selling" "exchange" "goods" "place"

↑↑↑↑

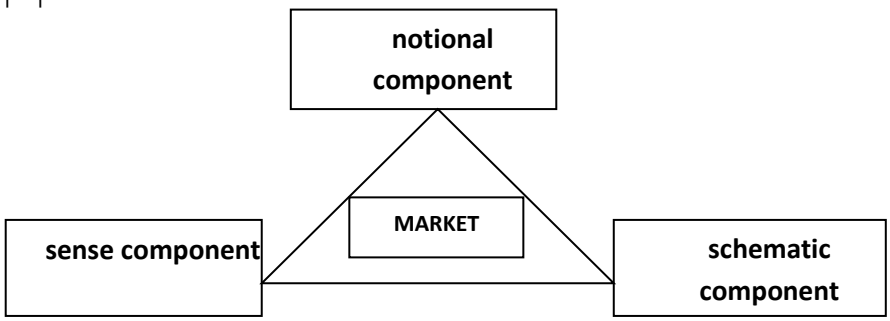

етимон "goods"

↓↓↓↓↓↓↓

"market is "market is "market is "market is "market is "market is thing frame

"b-s & s-s" "goods" "money" "place" "competition" 'cheat"

Рис. 2. Схема архітектоніки субконцепту "market"

Висновки. Отже, субординаційний концепт “market” входить до поняттєвої парадигми базового концепту “trade”, визначає один з його смислових центрів “trade is market” і увиразнюється у спільних смислових центрах “buyers and sellers”, “goods” та “cheat”. Зміст поняття “market” складають чотири характерні ознаки: “buying and selling” (купівля-продаж), “exchange” (обмін), “goods” (товар) та “place” (місце). Основними значеннями лексеми *market* є: “gathering of people for buying and selling”, “place where they meet”, “trade in specified item”, “section in population”, “buyers and sellers”, “demand for a product”, “state of trade”, первинним значенням (етимоном) відповідно “goods”. Іменник-номінатор концепту *market* виявляє значні дериваційні можливості у дериватах-іменниках *marketer*, *marketeer*, *marketability*, *marketing*, прикметнику *marketable*, прислівнику *marketwide*, дієслові *to market* та композитах *aftermarket*, *hypermarket*, *supermarket*, *upmarket*, *marketplace*, *marketprice*, *market-to-book*, *market-to-market*; дистрибутивний потенціал – в атрибутивних словосполученнях, клішованих фразах, професійно маркованих пареміях та аксіомах. Текстотворчі можливості вербалізатор *market* виявляє у тематичній організації жанрових форм та рубрик бізнес-документів. Подальша концептуалізація поняття “market” в бізнес-дискурсі відбувається в образних номінаціях, метафоричних терміноутвореннях та метонімічних переносах значень у формі образної лексики, лексичних, когнітивних та синтаксичних метафор та метонімій. Смисловими центрами концепту є “market is buyers and sellers” (ринок – це покупці та продавці), “market is goods” (ринок – це товар), “market is money” (ринок – це гроші), “market is place” (ринок – це місце), “market is competition” (ринок – це конкуренція), “market is cheat” (ринок – це шахрайство). Матеріал дослідження не виявив образної складової концепту “market” у формі образів-картинок / гештальтів, Я-схем, стереотипів або прототипів, що очевидно обумовлено відсутністю цих структур в колективній професійній свідомості носіїв англійської мови. Схематична складова концепту “market” вирізняється у предметному фреймі з вершиною “market” та слотами: “subjects of market” (суб’єкти ринку), “object of exchange” (предмет обміну), “market mechanism” (механізм ринку), “market structure” (структура ринку), “state of market” (стан ринку).

ЛІТЕРАТУРА

1. ALDBE – Adam J. H. Longman Dictionary of Business English. – Harlow: Longman; York Press, 1989. – 564 p.

2. Breeze Technology Business Plan 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.businessplans.org>.
3. Business Plan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lylescenter.com>.
4. Cotton D., Robbins S. Business Class. – Harlow: Longman, 1997. – 184 p.
5. DB – A Dictionary of Business. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 2nd ed. – 538 p.
6. DB – Dictionary of Business / Ed. by P. H. Collin. – Teddington: Peter Collin Publ., 1997. – 331 p.
7. Delphi 10-K Annual Report 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.getfiling.com>.
8. DFIT – Dictionary of Finance and Investment Terms / Ed. by J.Downes. – New York: Barron's, 1998. – 730 p.
9. Distance Selling [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.berr.gov.uk>
10. DM – Dictionary of Marketing / Ed. by P. H. Collin. – Teddington: P. Collin Publ., 1997. – 224 p.
11. Financial Times, Feb. 5, 2003.
12. Financial Times, May 2, 2007.
13. Financial Times, Sept. 19, 2007.
14. FODT – The Free Online Dictionary, Thesaurus / by Farlex, Cop. 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.thefreedictionary.com>
15. International Gerald Tribune / Business, Aug. 29, 2007.
16. International Gerald Tribune / Business, July 6, 2007.
17. Langacker R.W. Cognitive Grammar. A basic introduction / R. W. Langacker. – New York: Oxford University Press, 2008. – 427 p.
18. LBED – Longman Business English Dictionary. – Harlow: Longman, 2000. – 533 p.
19. Mary Kay Cosmetics, Inc.: Corporate Planning in an Era of Uncertainty [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsef.org/press/pdf>.
20. MWNBWH – The Merriam-Webster New Book of Word Histories: Springfield: Merriam-Webster, 1991. – 526 p.
21. NEB – The New Encyclopedia Britannica: In 30 Vol. – London: Encyclopedia Britannica, 1995.
22. OALD – Oxford Advanced Learner's Dictionary / Ed. by A.S.Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1539 p.
23. ODBE – Oxford Dictionary of Business English / Ed. by A.Tuck, M.Ashby. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 493 p.
24. ODEE – Oxford Dictionary of Etymology / Ed. by C.T.Onions. – Oxford: Clarendon Press, 1998. – 1024 p.
25. OED – Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : <http://www.etymonline.com>
26. Oriflame Annual Report 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.oriflame.com>.
27. Pawley M., Winstone D., Bently P. UK Financial Institutions and Markets / M. Pawley, D. Winstone, P. Bently. – London: McMillan, 1991. – 309 p.

28. Tarnopolsky O., Sklyarenko N. Lifestyle Communicative Behavioral Patterns in the USA. – K.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 175 p.

29. Tesco PLC Annual Report and Financial Statements 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tescoplc.com>.

30. The Daily Telegraph / Markets, Nov. 19, 2007.

31. The Language of Trade. – Vienna: USIA Regional Program Office, 1998. – 132 p.

32. The Wall Street Journal Europe, Aug. 11, 1998.

33. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 томах. – Т.1. – Київ: Вид-во «Наук. думка», 1982. (ESUM – Etymolohičný slovnyk ukrajinśkoji movy: U 7 tomakh. – T.1. – Kyiv: Vyd-vo «Nauk. dumka», 1982).

34. Жаботинская С.А. Концепт / Домен: матричная и сетевая модели / С. А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – №168. – Т. 1. – С. 254-259. (Zhabotinskaya S.A. Kontsept / Domen: matrichnaya i setevaya modeli / S. A. Zhabotinskaya // Kultura narodov Prichernomorya. – 2009. – № 168. – T. 1. – S. 254-259).

35. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія / В. Л. Іващенко. – Київ: Вид-во «Бураго», 2006. – 328 с. (Ivaščenko V.L. Konceptuaĺna reprezentacija frahmentiv znannia v naukovo-mystećkij kartyni svitu (na materiali ukrajinśkoji mystectvoznavčoji terminolohiji): Monohrafija / V. L. Ivaščenko. – Kyiv: Vyd-vo «Buraho», 2006. – 328 s.).

36. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учеб. пособие / В.А. Маслова. – Москва: Изд-во «Флинта», «Наука», 2004. – 296 с. (Maslova V.A. Vvedenie v kognitivnuyu lingvistiku: Ucheb. posobie / V.A. Maslova. – Moskva: Izd-vo «Flinta», «Nauka», 2004. – 296 s.).

37. Науменко Л.П. Критерії виділення ключових концептів сучасного англомовного бізнес-дискурсу / Л. П. Науменко // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наукових праць – У 4-х част. – Київ, 2012. – Вип. 42. – Ч. 1. – С. 197-205. (Naumenko L.P. Kryteriji vydilennia kliučovych konceptiv sučasnoho anhlomovnoho biznes-dyskursu / L. P. Naumenko // Movni i konceptuaĺni kartyny svitu: Zb. naukovych prać – U 4-ch čast. – Kyiv, 2012. – Vyp. 42. – Č. 1. – S. 197-205).

38. Пименова М.В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение: Учеб. пособие / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – Москва: Изд-во «ФЛИНТА: Наука», 2011. – 176 с. (Pimenova M.V., Kondrateva O.N. Kontseptualnyie issledovaniya. Vvedenie: Ucheb. posobie / M.V. Pimenova, O.N. Kondrateva. – Moskva: Izd-vo «FLINTA: Nauka», 2011. – 176 s.).

39. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с. (Popova Z.D., Sternin I.A. Kognitivnaya lingvistika: Ucheb. posobie / Z.D. Popova, I.A. Sternin. – Moskva: AST: Vostok – Zapad, 2007. – 314 s.).

40. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – Москва: Изд-во «Языки русской культуры», 1997. – 824 с. (Stepanov Yu.S. Konstantyi. Slovar russkoy kulturyi. Opyit issledovaniya / Yu.S. Stepanov. – Moskva: Izd-vo «Yazyiki russkoy kulturyi», 1997. – 824 s.).

УДК 811.111’371

ТИПОЛОГІЯ СИСТЕМ ПИСЬМА І ЕВОЛЮЦІЯ КИТАЙСЬКОЇ ІЄРОГЛІФІКИ

Пирогов В.Л.
Україна, м. Київ

У статті розглянуто проблему взаємозв'язку між письмом як особливою системою начертальних знаків або зображень і мисленням на основі різноаспектного аналізу розбіжностей між писемностями ієрогліфічного і буквено-фонетичного типів.

Ключові слова: ієрогліф, архітектоніка ієрогліфа, ієрогліфічне письмо, буквено-фонетичне письмо, мислення, мова, еволюція письма, корпускулярна модель мислення.

В статье рассмотрена проблема взаимосвязи между письмом как особой системой начертальных знаков или изображений и мышлением на основе разностороннего анализа различий между письменностями иероглифического и буквенно-фонетического типов.

Ключевые слова: иероглиф, архитектоника иероглифа, иероглифическое письмо, буквенно-фонетическое письмо, мышление, язык, эволюция письма, корпускулярная модель мышления.

The paper is focused on disclosing relationship between writing as a system of special graphic signs and thinking through a comprehensive and detailed analysis of the differences between logographic and alphabetic writing systems.

Key words: hieroglyph, architectonics of a Chinese character, logographic writing, alphabetic writing, thinking pattern, language, corpuscular model of thinking.

Постановка проблеми. Мову можна розглядати як матеріальне втілення думки. Людина сприймає навколишню дійсність, або світ, у вигляді словесних образів рідної мови. Разом з тим, істотний вплив на її свідомість справляє писемність, що репрезентує цю мову. Вважається, що тип писемності безпосередньо пов'язаний, зокрема, з культурним психотипом і менталітетом нації.

Проблему взаємозв'язку письма і мислення – як складової широкої проблеми органічного взаємозв’язку мови й мислення у контексті більш загальних проблем *походження мови* і *походження* Homo sapiens sapiens – досліджували Виготський Л.С., Гельб І. Дж., В. фон Гумбольдт, Горський Д.П., Дірінгер Д., Дьяконов І.М., Істрін В.О., Кацнельсон С.Д., Колшанський Г.В., Коростовцев М.О., Леві-Брюль Л., Леонтьєв О.М., Лоукотка Ч., Лурія О.Р., Маєвський Є.В., Мартиненко Н.П., Маслов А.А., Мельничук О.С., Павленко М.А.,

Панфілов В.З., Петровський М.С., Потебня О.О., Серебреников Б.О., Сулейменов О.О., Тромбетті А., Шифман І.Ш., Cohen M., Ding Xinghua, Erman A., Falkenstein A., Friedrich J., Scharff A., Schott S. та ін.

Дослідження історичного коріння і архітектоніки китайського ієрогліфічного письма в порівняльно-історичному аспекті на матеріалі типологічно різних письмових систем видається важливим передусім з позицій розвитку міждисциплінарних напрямів у сучасній лінгвістиці, зокрема, у порівняльно-історичному та типологічному мовознавстві.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що однією з головних передумов вибору методології при дослідженні письма як особливої системи начертальних знаків, її властивостей, функціональних особливостей та впливу на історичний розвиток культури і суспільної свідомості того чи іншого народу, на нашу думку, є проведення чіткої межі між писемностями ієрогліфічного (логографічного) і буквено-фонетичного типів.

Насамперед, хотілося б звернути увагу на той факт, що ієрогліфи не є знаками, що виникають спонтанно, а являють собою письмові артефакти.

Що стосується формальних відмінностей між буквами й ієрогліфами, то слід зазначити, що всі букви на момент їхнього «винаходу» і в подальшому використанні у складі відповідних азбук/алфавітів мали назви і могли позначати ціле слово або поняття, наприклад, як у фінікійському письмі (близько XV ст. до н. е. – власне з другої половини II тис. до н.е.) або старослов'янській глаголиці (893 р.): фін. 𐤀 Алеф («бик»)/ гл. **Азъ** (*семантика*: Бог, який живе і творить на землі, є творець. Первісно, початок, починати, джерело, єдиний, єдина форма, те, що було насамперед, людина, людське Я. Над-існуюче. Один. Початок всіх початків, тобто АЗИ. Народження. Форма подібності. Бог); фін. 𐤁 Бет («будинок»)/ гл. **Боги/Букі** (*семантика*: Безліч, вища форма, яка переважає над чимось. Переважне, більше. Божественне, єдине джерело. Суворо впорядковане поширення, зростання, досконалість. Бути, буде, майбутні, вищі. Всеосяжний, всеохоплюючий); фін. 𐤂 Гімель («кут»)/ гл. **Веді** (*семантика*: Пізнав мудрість, знання всередині і зовні, на Землі і Небесах, безліч зібране воєдино, визначеність, спрямованість, напрямок, сполучні ланки, взаємозв'язок, наповненість всього всім. Мудрість, яка перебуває за межею розуміння) тощо [21; 26].

Ієрогліфи, зокрема, китайські, ніколи не слугували для позначення «звуків мови», якщо не брати до уваги їхні особливі

компоненти – фонетики (у фоноідеограмах), що вказують на «читання» ієрогліфа, або т.зв. «пусті знаки» (кит. 白字, «білий знак») для позначення граматичних показників, або обмежену групу ієрогліфів, призначених для транслітерації іноземних слів (у китайській мові) тощо. Це зовсім інша і, до того ж, функціонально специфічна категорія знаків.

Слід зауважити, що у період формування японської писемності, яка базувалася на запозичених з Китаю ієрогліфах, японцями була створена (VI–VII ст.ст.) своєрідна система запису слів рідної мови (萬葉仮名, *манйоґана*, букв. «абетка з десяти тисяч листків») з використанням великої кількості різних за формою ієрогліфічних знаків, що мали «читання», схожі з японськими словами.

У процесі формування новояпонскої мови (IV–X ст.), ключову роль у якому відігравала китайська ієрогліфіка, саме ієрогліфам як готовим словоформам (графо-семантичним фреймам) надавалися відповідні японські лексичні та фонетичні значення, а не навпаки. Слід також, зокрема, зауважити, що у в'єтнамській мові картина була дещо іншою. Тут з самого початку пішли шляхом створення національних ієрогліфічних знаків на основі компонентів китайських ієрогліфів, які використовували для конструювання нових, переважно фоноідеографічних знаків, наближених до фонетичної норми в'єтнамської мови.

Разом з тим, варто зазначити, що різні системи ієрогліфічного письма, які застосовувалися в різні історичні періоди різними народами, наприклад давньоєгипетська, мають суттєві розбіжності з китайською ієрогліфікою в структурно-функціональному плані.

Так, зокрема, в давньоєгипетській мові (*далі* – ДЄМ) однакові ієрогліфи використовувалися одночасно як букви алфавіту, логограми, детермінативи та службові слова. На відміну від ієрогліфів моносилабічної давньокитайської мови (*далі* – ДКМ), які завдяки своїй особливій архітектоніці були самодостатніми графо-семантичними одиницями, здатними в незмінному вигляді реалізовуватися в різних лексико-граматичних формах слів, у ДЄМ ієрогліфи застосовувалися саме для озвучування слів.

В ДЄМ ієрогліф як поліфункціональний знак слугував будівельним матеріалом для письмової фіксації, або озвучування, усних слів (повідомлень). У ДКМ, навпаки, ієрогліф як піктограма, ідеограма, фоноідеограма, логограма, мав чітко фіксоване значення, що в умовах моносилабічності, приблизно до середини I тисячоліття

н.е., встановлювало сувору залежність і підпорядкованість усного слова ієрогліфу. Іншими словами, в ДЄМ ієрогліфи були переважно знаками плану вираження, в ДКМ – знаками плану змісту.

Таким чином, акт письмової фіксації усного мовлення в ДЄМ здійснювався за схемою «усне слово → буква, детермінатив, логограма», у ДКЯ – «логограма → усне слово».

Тому ієрогліф в ДЄМ та ієрогліф в ДКМ є одиницями до певної міри різного плану. Їхніми спільними ознаками в окремих випадках можна вважати деяку приблизну схожість зовнішньої форми піктограм, наприклад: *місяць* – ДЕМ / ДКМ ; *гора* – ДЕМ / ДКМ; *сонце* – ДЕМ / ДКМ; *поле, город* – ДЕМ / ДКМ [8].

Еволюція форми ієрогліфів ДЄМ зупинилася на рівні переважно піктограм, що пояснюється, зокрема, історичними причинами: процес їхньої еволюції припинився раніше (приблизно 700 р. до н.е.), ніж імовірно могли з'явитися більш схематичні, абстрактні знаки[1]. Замість

---

[1] Перші пам’ятки давньоєгипетської мови датуються кінцем IV – початком III тис. до н.е. В його багатотисячолітній історії виділяються: 1) *староєгипетська мова* Давнього царства (XXXII – XXII ст. ст. до н.е.; I – VIII династії), 2) *середньоєгипетська мова* Середнього царства (XXII – XIV ст.ст. до н.е.; IX – XIII династії), 3) *новоєгипетська мова* Нового царства і частково Царства пізньої епохи (XIV – VII ст ст. до н.е.; XIV – XXIV династії) і 4) *демотична єгипетська мова* (VII ст. до н.е. – V ст. н.е.) як розмовна мова, у розвитку якої розрізняють три основних етапи: Саїсьсько-перський, Птолемеївський і Римсько-Візантійський (греко-римський).

Розвиток системи єгипетської писемності від піктографічного (рисункового) письма до змішаного фонетико-ідеографічного відбувається вже у період, який передує першій династії Давнього царства. «В рамках этой смешанной системы письменности в Египте существовало три основных вида письма: *иероглифическое, иератическое* и *демотическое* (или *иероглифика, иератика, демотика*)…

Кроме иероглифического, по своему виду рисуночного, письма существовали и другие виды письма.

1. Довольно близко к иероглифам стоят так называемые *линейные иероглифы*… для написания особо важных сведений на религиозных папирусах.

2. Кроме иероглифического письма и близких к нему по начертанию линейных иероглифов, существовало иератическое письмо (*иератика*). Скорописное письмо появляется уже перед началом первой династии [Давнього царства. – *Ред. “Scientific Studies – XXI”]…* В своем развитии *иератика* прошла несколько ступеней. Различают староегипетскую, среднеегипетскую, новоегипетскую и позднеегипетскую иератику. Иератика – это скорописное письмо в рамках обычной египетской письменности. Среди знаков находим те же фонограммы и определители. Но в *иератике уменьшилось* количество знаков до 600. Другой особеностью иератики является *связность знаков, наличие большого колличества лигатур…* При транскрипции иератического текста

цього в ДЕМ паралельно з ієрогліфами почали застосовуватися *ієратичні* (курсивне письмо) й *демотичні* (скоропис) знаки. Що стосується ДКМ, то там цього не сталося з причини наявності такого стримуючого фактора, як моносилабічность словотворчих компонентів мови і, відповідно, внаслідок закріплення ієрогліфів за конкретними словами на морфемному рівні. Крім того, в ДЄМ була відсутня така особлива методологічна база для створення ієрогліфів, якою в ДКМ слугувала графо-логіко-семіотична система І Цзін, або Чжоу І (易 経, або 周易) [28].

Разом з тим, на нашу думку, для кращого розкриття суті й характеру вищезазначеної дихотомії слід чітко розмежовувати поняття «ієрогліф», «писемність» і «письмо».

Що стосується походження терміна «ієрогліф», то вважається, що його автором був Климент Олександрійський (бл. 150 – бл. 215), який назвав так знаки єгипетського письма, виходячи з їхнього зовнішнього вигляду (грец. *ἱερός* – «священний» і *γλυφή* – «те, що вирізане»)[2].

иероглифическими знаками придерживаюся точной передачи всех знаков и орфографии, а также направления и местоположения знаков, невзирая на то, что это подчас расходиться с привычной иероглифической полеографией и орфографией…

3. Демотикой называется вид египетского письма, развившийся в VIII-IV вв. до н.э. из позднеиератического курсива с сильным увеличением количества лигатур и сокращений» [*Петровский Н.С*. Египетский язык: Введение в иероглифику, лексику и очерк грамматики среднеегипетского языка / Под редакцией В.В. Струве. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1958. – С. 33, 60-61, 62; пор. також: *Фридрих И*. Дешифровка забытых письменностей и языков / Пер. с нем. и предисловие И.М. Дунаевской. Под редакцией И.М. Дьяконова. – Москва: Изд-во иностр. литературы, 1961. –С. 23-34; *Коростовцев М.А*. Введение в египетскую филологию / Отв. редактор В.В. Струве. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 192-195, 198-203, 206-208, 211, 214-215, 226-227; *Павленко Н.А*. Краткий очерк истории письма. – Минск: Изд-во «Высшая школа», 1965. – С. 16-17, 23-33; *Лоукотка Ч*. Развитие письма. – Москва: Изд-во иностр. литературы, 1950. – С. 26, 52, 56-57; *Истрин В.А*. Возникновение и развитие письма. – Москва: Изд-во «Наука», 1965. – С. 41-43, 109-118, 146-147, 164-167, 172-173, 264-273, 289; *Фридрих И*. История письма / Пер. с нем., вступ. статья и комментарии И.М. Дьяконова. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1979. – С. 53-60, 245-249]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

[2] Давньогрецьк. **γράμματα ἱερά** «священне письмо», **γράμματα ἱρά** «тс.» вважаються вільним перекладом давнього єгипетського терміна sš n pr ʻnḫ «(буквально) письмо Дому життя, переписувач Дому життя» («*дім життя*» тут тлумачиться, зокрема А.Гардинером, як скрипторій, де укладались релігійні книги) та більш пізнього єгипетського терміна sš n md nṯr «(буквально) письмо слова

бога». Давні єгиптяни називали своє ієрогліфічне письмо божественною мовою тому, що вони «рассматривали свою *культуру*, и в частности её важнейший элемент – *письмо*,– как откровение богов. Письмо находилось, по представлению египтян, под особым покровительством бога *Тота*, который был также патроном писцов; существовала и богиня письма *Сешат.*

Однако отсюда вовсе не следует, что иероглифическое письмо употреблялось исключительно для регигиозных целей; до нас дошло огромное количество иероглифических текстов иного содержания» [*Коростовцев М.А*. Введение в египетскую филологию / Отв. редактор В.В. Струве. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 28; *Тураев Б.А*. Египетская литература. – Т.І. – Москва, 1920. – С. 9; *Петровский Н.С*. Египетский язык: Введение в иероглифику, лексику и очерк грамматики среднеегипетского языка / Под редакцией В.В. Струве. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1958. – С. 33].

Про письмо давніх єгиптян зберіглося свідчення Геродота – турійця з Галікарнасса – в другій книзі «Евтерпа (Єгипетський логос)» його «Історії в дев'яти книгах», де він, описуючи свої подорожі до Єгипту, вже в середині V ст. до н.е., зазначає, що єгиптяни «використовують два види письма, і одне з них називають *священним* (ἱρα γράμματα «священні знаки», γράμματα ἱρά), а друге – *народним* (γράμματα δημοτικά)» [*Геродот*. Історії в дев'яти книгах (що їх називають музами) / Переклад, передмова та примітки А.О. Білецького. Ред. колегія: П.П. Толочко (відп. редактор), А.С. Русяєва, М.В. Скржинська, Є.В. Черненко. – К.: Вид-во «Наукова думка», Київське поліграфічне підприємство «Книга», 1993. – С. 89, 446; *Коростовцев М.А*. Введение в египетскую филологию / Отв. редактор В.В. Струве. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 29; *Петровский Н.С*. Египетский язык: Введение в иероглифику, лексику и очерк грамматики среднеегипетского языка / Под редакцией В.В. Струве. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1958. – С.16].

Діодор Сіцілійський (бл. 90 р. до н.е., Агірій, Сіцілія – 21 р. до н.е.) у першій книзі своєї «Історичної бібліотеки» згадує про ієрогліфічне письмо (γάμματα ἱερά «священне письмо») і демотичне письмо (γράμματα κοινοτερά «загальне письмо»), у його третій книзі йде мова про ієрогліфічне ефіопське письмо (γράμματα ἱερογλυφικα) та демотичне письмо (γραμματα δημώδη «народне загальнодоступне спрощене письмо») [*Коростовцев М.А*. Введение в египетскую филологию / Отв. редактор В.В. Струве. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 29; пор. також про Діодора Сіцілійського та фрагменти його «Історичної бібліотеки» (Книги 1-3), де він подає давню і міфологічну історію Єгипту, Ассирії, Вавілонії, Індії, Аравії, Скіфії, Ефіопії, а також Балканської Греції, Західного Середземномор'я та Егеїди від давніших часів до троянської війни // *Бартонек А*. Златообильные микены / Отв. редактор и автор послесловия А.И. Немировский. Пер. с чеш. О.П. Цыбенко. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1991. – С. 313, 314, 315, 319, 320, 321, 344 (Серия «По следам исчезнувших культур Востока» / Редколлегия: К.З. Ашрафян, Г.М. Бауэр, Г.М. Бонгард-Левин (председатель), Р.В. Вяткин, Э. А. Грантовский, И.М. Дьяконов, С.С. Цельникер, И.С. Клочков)].

Давньогрецьк. ἱερο-γλυφικά як термін із значенням «єгипетські ієрогліфічні письмена; написані ієрогліфічними знаками тексти» вживає Плутарх (бл. 46-126 р.р. н.е.). У письменника Лукіана (бл. 120 р. н.е., Сірія – після 180 р. н.е., Єгипет) зафіксовано довньогрецьк. ἱερο-γλυφικός «ієрогліфічний (про γράμματα)» та ἱερο-γραμματεύς «(у єгиптян) жрець-начотчик, тлумач священних текстів». Філософ, історик, математик Порфірій (Πορφύριος, близько 233 р. н.е., Тір – близько 304 р.

Цей термін досі слугує для позначення письмових знаків, що мають на відміну від букв складну графічну форму і , як правило, багаторівневу, розгалужену семантику. Слід зауважити, що дотепер проблема трактування найменування і змісту терміна «ієрогліф» залишається актуальною через відсутність як єдності думок щодо цього предмету, так і внаслідок появи останнім часом нових наукових даних міждисциплінарного плану, що спонукають нас по-новому подивитися на цю проблему [34, p. 77].

Так, наприклад, ієрогліф розглядається як «фігурний знак у системі ідеографічного письма, що позначає поняття, склад або звук мови» [24, с. 13], «фигурный графический знак, обозначающий целое слово или понятие, а также отдельный слог или звук языка» [10, с. 17], «небуквенное письмо, иносказательное начертанье, представительное изображенье, заменяюшее письмена или буквы. *Египетские иероглифы известны более прочих»* [6, с.13], «фигурный письменный знак, обозначающий целое понятие (идеограмму), слово (логограмму) или отдельный слог, звук языка» тощо.

н.е., Рим) у своєму творі «О жизни Пифагора» (12) вживає для ієрогліфічного письма термін **γράμματα ἱερογλυφικά**, для демотичного письма – термін **γράμματα ἐπιστολογραφικά**. Херемон (I ст. н.е.) єгипетське письмо також називає **ἱερογλυφικά** [*Дворецький И.Х*. Древнегреческо-русский словарь / Под редакцией С.И. Соболевского. – Т.1 (**А-Λ**). – Москва: Госиздат иностр. и национальных словарей, 1958. – С. 814; *Коростовцев М.А*. Введение в египетскую филологию / Отв. редактор В.В. Струве. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 28].

Грецький богослов Климент Олександрійський (Clemens Alexandrinus, *Stromata*. – Vol. 4. – Berlin, 1960. – S. 339; Климент Александрийский. *Строматы* / Пер. с примечаниями Н. Корсунского. – Ярославль, 1892. – С. 532) у єгипетській писемності виокремлював такі три види письма, як: 1) *ієрогліфіка* (як священне письмо, вирізьблене на камені), 2) *ієратичне письмо* («*жрецьке письмо, священне письмо* жрецьких сувоїв»), 3) *епістолографіка* (письмо для повсякденного вжитку) [*Петровский Н.С*. Египетский язык: Введение в иероглифику, лексику и очерк грамматики среднеегипетского языка / Под редакцией В.В. Струве. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1958. – С. 16; *Коростовцев М.А*. Введение в египетскую филологию / Отв. редактор В.В. Струве. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963. – С. 27-29; *Фридрих И.* Дешифровка забытых письменностей и языков / Пер. с нем. и предисловие И.М. Дунаевской. Под редакцией И.М. Дьяконова. – Москва: Изд-во иностр. литературы, 1961. – С. 23-25, 32; *Павленко Н.А*. Краткий очерк истории письма. – Минск: Изд-во «Высшая школа», 1965. – С. 25-39; *Истрин В.А*. Возникновение и развитие письма. – Москва: Изд-во «Наука», 1965. – С. 42-43, 116-117; *Фридрих И*. История письма / Пер. с нем. Вступ, статья и комментарии И.М. Дьяконова. Отв. редактор И.М. Дьяконов. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1979. – С. 48-51, 212]. – *Прим. Редколегії “Scientific Studies – XXI”.*

Ієрогліфи з точки зору логіко-семіотичної організації їх структурних компонентів (*ключа, детермінатива, фонетика*), розміщених в обмеженому рамками кола або квадрата композиційному просторі та об'єднаних у цілісну систему, є складними графо-семантичними фреймами, які мають *триєдність форми, змісту і фонетичного значення* та відповідають слову або морфемі. Це дає підставу розглядати їх як архітектонічні знаки, тобто такі, що відрізняються «концептуальним співвідношенням частин, розташуванням і взаємним зв'язком компонентів», які утворюють в сукупності певну знаково-символічну єдність, мають багаторівневу семантику, здатність до граматичної реалізації і, крім того, мають властивості культурних концептів в мовній картині світу репрезентантів-носіїв [1].

Оскільки структурно-семантичні властивості ієрогліфа наближують його до фразеологізму як стійкого сполученню слів, постійного за своїм значенням, складом і структурою, відтворюваного у мовленні в якості цілісних лексичних одиниць, ***ієрогліф***, на нашу думку, можна також розглядати як *стійке сполучення семантично вмотивованих графем, постійне за своїм значенням, складом і структурою й відтворюване в писемній мові в якості цілісної лексичної одиниці*.

Виходячи з вище викладеного, слід додати, що ієрогліфи є письмовими знаками, які позначають поняття незалежно від того, як ці поняття озвучуються, і тому теоретично можуть бути застосовані практично в будь-якій мові світу [22, с. 157].

Письмо – «знакова система фіксації мови, що дозволяє за допомогою начертальних (графічних) елементів передавати мовленнєву інформацію на відстані й закріплювати її в часі» [11, с. 375]. Разом з тим, ми вважаємо, що письмо – це не лише система фіксації мови, але й *система її організації*.

Що стосується еволюції системи китайської ієрогліфіки, то, починаючи з найраніших фактично зафіксованих періодів (держава Шан-Інь, 1800-1027 до н.е.), спостерігається процес розвитку та впорядкування письмових знаків на основі регулярних орфографічних реформ, які проводилися протягом тисячоліть і проводяться донині. Якщо уявити картину в цілому, то, безумовно, не можна не помітити, що цей процес ішов від складного до простого. Це підтверджується

еволюцією форм ієрогліфічних знаків від неоліту до наших днів (Табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція форм ієрогліфів [29]

Стиль	Китайський термін	«Віз»	«Дракон»	«Жінка»
Цзягувень (XIV–XI ст.ст. до н. е.) надписи на кістках крупних ссавців	甲骨文			
Чжундінвень/Цзіньвень (XIII–IV ст.ст. до н. е.) надписи на бронзовому посуді	鐘鼎文/金文			
Дачжуань (V–III ст.ст. до н.е.) Велика печать	大篆			
Сяочжуань (III–II ст.ст. до н.е.) Мала печать	小篆			
Лішу (III ст. до н.е. – початок IV ст.) офіційне письмо	隶属			
Кайшу (IV ст.) уставний шрифт	楷书			
Функціональні стилі				
Сіншу курсивний	行书			
Цаошу «трав'яний», скоропис	草书			

Якщо розглянути ієрогліфи з погляду їхніх інтерпретаційних можливостей, то вони докорінно відрізняються від звичного для «європейського мислення» способу мовної кодифікації дійсності. Кожен китайський ієрогліф містить етимологічну інформаційну

складову в експліцитній, візуальній формі. Тому він має більш глибокі смисли й асоціативні семантичні зв'язки, ніж ті, якими характеризується вихідна лексична одиниця [16, с. 364].

У зв'язку з цим, важливо зазначити, що в ієрогліфі, на нашу думку, одночасно присутні, принаймні, три рівні:

1. *Стародавній* (орнаментально-номінативно-піктографічний). На цьому рівні ієрогліф, наприклад, 萬 (архаїчне значення – «скорпіон»),女 (зле божество, демон /в синтоїстській міфології/), існує як відображення, зліпок, графічний дублікат певного предмета або явища навколишнього світу. У цьому випадку переважну роль відіграють природно-центричні, пізнавальні, тотемічні, знаково-символічні, сакральні та інші мотиви.

2. *Езотеричний* (ритуально-міфопоетичний). На цьому рівні ієрогліф зберігає свої сакрально символічні властивості, будучи в першу чергу знаком-символом, знаком-оберегом, знаком-тотемом (наприклад, зооморфічна категорія ієрогліфів: 蛇 (змія, що асоціюється у китайців з образом Нюйва – великої богині, яка створила людство) / 鳥 (птах – символ процвітання і добробуту) / 鹿 (олень – символ щастя і довголіття) / 龍 (дракон – символ доброго початку, Ян) / 龟(черепаха – образ світобудови й символ довголіття). Ієрогліфу поклонялися як божеству, яке могло захищати, оберігати, допомагати, приносити щастя, удачу тощо. Разом з тим, на цьому рівні ієрогліф починає слугувати носієм інформації, здатним зберігати знання, досвід, відомості й одночасно служить засобом здійснення сакрально-релігійних обрядів і дій. У цьому випадку важливу роль відіграють як духовні, так і матеріальні мотиви з переваженням перших.

3. *Поточний* (функціонально-прагматичний). На цьому рівні ієрогліф актуалізується як письмовий знак, складна графічна форма (архітектоніка) якого дещо втрачає сенс з огляду на пріоритетну роль прагматичних, соціально обумовлених чинників (中国 人, китаєць; 日本, Японія; 社会, суспільство; 车, автомобіль; 女, жінка тощо).

На пізньому етапі розвитку писемності складна форма ієрогліфа певною мірою стає перешкодою з точки зору реалізації прагматичних, культурно-соціальних завдань, що призводить до конфлікту між традицією і актуальними суспільними імперативами, які зумовлюють потребу в реформуванні ієрогліфіки. Яскравим прикладом цього є

тисячолітня історія реформ писемності в Китаї, Японії, Кореї. У результаті виникає потреба і стійка тенденція до спрощення ієрогліфів. Спрощення призводить до порушення логіко-семіотичної структури графічних компонентів всередині композиційного простору ієрогліфів і як наслідок, до спрощення способу актуалізації мисленнєвого процесу (萬→万/龍→龙/車→车). У цьому випадку головну роль відіграють прагматичні мотиви.

Що стосується взаємозв'язку між ієрогліфом і словом, то ми виходимо з того, що слово існує спочатку у вигляді думки або точніше *корпускули / корпускул думки*, причому його не можна розглядати в якості абсолютного еквівалента думки, оскільки думка сама по собі є специфічною субстанцією, яка матеріалізується в слові лише частково. Її можна розглядати як кодовий сигнал, збуджуваний в особливому відділі головного мозку як зворотна реакція на сигнальні впливи зовнішнього середовища на основі раціонально-логічного апарату людини через канали реалізації функції мислення.

Якщо прийняти, що розумовий потік складається з *корпускул*, то мінімальну одиницю мислення можна визначити як пропоновану нами *ідему* (за аналогією з давньогрецьким *ιδέά* – вид, форма, прообраз)[3].

---

[3] Лексикографічні джерела, спираючись переважно на філософські ідеї Платона і Аристореля, твори Геродота, Фукідіда, Аристофана та ін., значно ширше репрезентують семантичне поле цієї давньогрецької лексеми. Так, «Древнегреческо-русский словарь» И.Х. Дворецкого, тут, зокрема, фіксує такі значення, як: «1) внешний вид, внешность, наружность… 2) видимость, вводящая в обман (*дословно* обманывающая разум); 3) вид, род, тип, качество, сорт…; 4) *лог*. род, класс, категория *или* вид…; 5) способ, образ, форма…; 6) *филос.* идея, общее свойство, начало, основание, принцип…; 7) (*в идеалистической философии*) идея, первообраз, идеальное начало (*общий образ сущего, постигаемого умом*)» [*Дворецкий И.Х*. Древнегреческо-русский словарь / Под редакцией С.И. Соболевского. С приложением грамматики, составленной С.И. Соболевским. – Т.I (Α-Λ). – Москва: Госиздат иностр. и национальных словарей, 1958. – С. 809; див. також: *Вейсман А.Д*. Греческо-русский словарь / Репринт V-го издания – СПб., 1899. – М.: Греко-латинский кабинет Ю.Д. Шичалина, 1991. – С. 621; *Frisk H.* Griechisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I. – Heidelberg: C. Winter. Universitätsverlag, 1954, – S.708; пор. ще: *Boisacq E.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque. – 2-e éd. – Heidelberg; Paris: C. Winter; Klincksieck, 1923; 3-e éd. – Heidelberg; Paris, 1938; *Hofmann J.B.* Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. – München: R. Oldenburg, 1950; *Chantraine P.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots. – T. 1-2: A-K. – Paris: Klincksieck, 1968].

У зв’язку із обговоренням таких фундаментальних проблем, як: *«співідношення мови, мислення, свідомості»* та *«співвідношення категорій мислення і категорій мови»* варто звернути увагу, зокрема, на те, що «у

Ідема – мінімальна одиниця мислення, божественна субстанція, частка Бога. Природа ідеми не є цілком зрозумілою, хоча очевидно, що вона пов'язана з поняттям *lingua mentalis*, запропонованим А. Вежбицькою [35, с. 349-360]. У будь-якому випадку, виходячи із зазначеної логіки, ідему можна трактувати як програмно втілювану еманацію, *квант божественної свідомості*.

Ідея такої теорії мислення добре узгоджується з ідеографічним характером китайського ієрогліфічного письма та квантовою теорією мови, розробленою А. Танака. Характерно, що у свій час Платон також інтуїтивно відчув зв'язок людського мислення з якимись розумовими частками, що існують зовні, окремо від людського розуму. Ці частки є енергетично зарядженими і несуть інформацію, необхідну для збудження розумового процесу через посередництво свідомості [36, с. 132].

Таким чином, можна стверджувати, що в ієрогліфі імпліцитно присутні, принаймні, три рівні графо-лексико-семантичної реалізації думки:

генетичному плані виникнення мислення передує появі звукової мови як в онтогенезі (в історії окремої особи), так і в філогенезі (в історії виду).

Отже, мова і мислення єдині, але не тотожні; вони нерозривні, але не злиті в одне, певною мірою автономні і мають свої специфічні риси» [*Кочерган М.П.* Загальне мовознавство. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – С.42]. Тут також заслуговує на обговорення твердження про те, що «в процессе научного познания мира мысль повсюду идёт одинаковыми путями, на каком бы языке ни осуществлялось описание опыта. И в этом смысле оно становиться независимым, но не от языка вообще, а от той или иной языковой структуры. Так, хотя китайский образ мышления и создал столь специфические категории, как *дао, инь, ян*, оно от этого не утратило способности к усвоению понятий материалистической диалектики или квантовой механики, и структура китайского языка не служит при этом помехой. Никакой тип языка не может сам по себе *ни благоприятствовать, ни препятствовать деятельности мышления*. Прогресс мысли скорее более тесно связан со способностями людей, с общими условиями развития культуры и с устройством общества, чем с особенностями данного языка» [*Бенвенист Э*. Общая лингвистика / Пер. с франц. Под редакцией, с вступительной статьёй и комментарием Ю.С. Степанова. – М.: Изд-во «Прогресс», 1974. – С. 114].

Саме тому надзвичайно вагомими тут видаються судження М.Й. Конрада, зокрема, щодо програми досліджень, спрямованих на подолання тенденцій європоцентризму й західноєвропоцентризму: «надо полностью учитывать, что в Индии и в Китае в древности и в средние века существовала не только богатая, всесторонне развитая философская мысль, но и наука о философии со своей терминологией, своей технической номенклатурой… Моделирование основных философских категорий должно быть произведено путем сопоставления и оценки всего материала – и западного и восточного» [*Конрад Н.И*. Запад и Восток: Сборник статей. – М.: Изд-во «Наука», 1966. – С. 29-30]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

- *Поточний*, функціонально-поверхневий (на цьому рівні ієрогліф реалізується як письмовий знак-морфема) ;

- *Традиційний фоновий* (древній, орнаментально-номінативний) ;

- *Езотеричний* (міфологічний), що розкриває його архетипічні й міфологічні трактування як символічного коду культури .

Виходячи з кардинальних структурно-семантичних розбіжностей між ієрогліфічним і буквено-фонетичним типами письма, не можна не погодитися з поглядом Є.В. Маєвського про те, що ієрогліфіка – це мова в письмовому варіанті, яка в основних своїх рисах подібна мові в усному варіанті, зокрема, є ієрархічно організованою і збігається з нею [12].

Основний корпус знаків китайської ієрогліфіки існує практично без змін протягом багатьох тисячоліть, а семантика ієрогліфічних знаків істотно змінюється в середньому через кожні 100-150 років.

Винахід ієрогліфів по суті був результатом налаштування людської свідомості на імперативи, які відображають еманації Вищого творчого плану. До них, зокрема, можна віднести карту зоряного неба і геометричні фігури, утворені групами сузір'їв. Багато стародавніх графо-семантичних знаків, що стали згодом знаками письма, було скопійовано жерцями саме за контурами відповідних сузір'їв.

До імперативів космічного плану, що слугували поштовхом до «винаходу» ієрогліфів, можна, зокрема, віднести багато стародавніх графо-семантичних знаків, які згодом стали знаками письма. До таких знаків належать, насамперед, небесні світила – Сонце і Місяць:

Стародавня форма:
Семантика: *сонце, день*;

Стародавня форма:
Семантика: *світлий*, *яскравий*, *блискучий.*

Сонце і Місяць (два небесних світила, два архетипи двох статей, двох універсальних полюсів Космосу Інь–Ян) – по суті є одними з перших знакових фігур мови, що лежать в основі ієрогліфічного та лексичного корпусу сучасної китайської та японської мов (Табл. 2).

Таблиця 2

Зображення сонця і місяця, віддзеркалені
у стародавніх китайських ієрогліфах

Сонце:

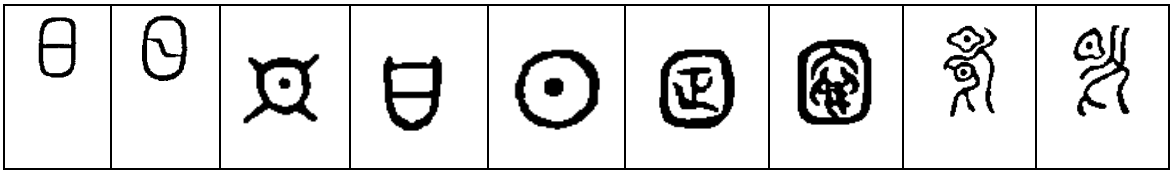

Місяць:

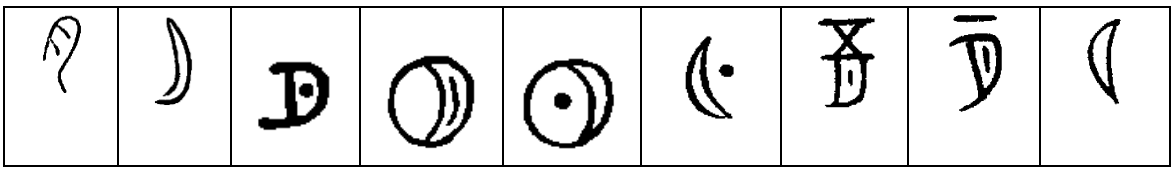

Виходячи з цього, можна вважати, що саме ієрогліф 日, похідний від древнього знаку тріумфу Сонця , який обожнювали сонцешанувальники, був однією з перших ієрогліфічних фігур мови, створених руками майстра-жерця під впливом сприйманих ним еманацій Бога. Ця ідея відображена у вищенаведеному варіативному ряді найдавніших китайських графо-лексем, які відображають *ідею* і *образ* денного світила.

Слід звернути увагу на те, що за аналогією з метафізичними уявленнями давніх китайців щодо принципів світобудови можна припустити, що в основі ієрогліфічних знаків-кодів-символів як відбитків животворних еманацій Природи, на нашу думку, лежить інформаційно-енергетична складова Ці (氣/气, кит. трад. 氣/ спрощ.气, qi/ яп.気, ki, «дух», «душа»), яка взаємодіє з різнополюсними першоосновами Інь–Ян. Це дає підставу говорити про динамічну рівновагу всередині ієрогліфа, яка забезпечується завдяки взаємозв'язку структурно-семантичних компонентів – *ключа, фонетика, детермінатива*, розташованих у його композиційному просторі, який має форму умовного квадрату, тобто є геометричною фігурою з глибоким знаково-символічним підтекстом з огляду на уявлення китайської метафізики.

Кожен ієрогліф своєю формою і змістом символізує одну ситуацію, ініційовану і вмотивовану імпульсом, який за міфологічним уявленням стародавніх китайців був спочатку спроектований у вигляді магічних

символів *Хе Ту* (河圖) і *Ло Шу* (洛書) на панцирі черепахи, яка вийшла з річки Хуанхе [27].

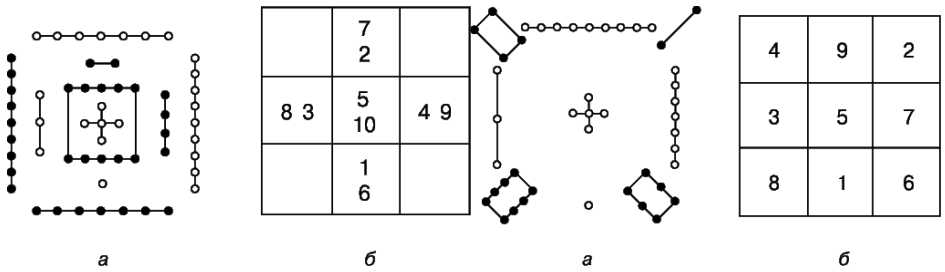

Рис. 1. Нумерологічні матриці Хе Ту і Ло Шу

Хе ту і Ло шу є стандартними нумерологічними матрицями, в основі яких лежить «канон» (经, цзін), тобто дев’ятиклітинний квадрат. *Хе ту* займає в ньому п'ять клітин, кожна з яких відповідає парі чисел натурального ряду від 1 до 10. Числа в парах розрізняються на 5 (1 і 6, 2 і 7 тощо). Перша п’ятериця (1, 2, 3, 4, 5) є «породжувальними числами» (生 数, шен шу), друга (6, 7, 8, 9, 10) – «формуючими числами» (成 数, чен шу). Ці числові елементи *Хе ту* можуть бути співвіднесені з вісьмома триграмами, п'ятьма першоелементами, п'ятьма сторонами світу та іншими категоріальними комплексами.

Ло шу являє собою дев’ятиклітинний квадрат, генетично співвіднесений з аналогічною структурою найдавнішого ритуального приміщення – «пресвітлого престолу» (名堂, мін тан), і в той же час виступає в якості своєрідного «математичного інструменту»: складаючи сусідні числа проти ходу годинникової стрілки і кожен раз використовуючи в якості першого доданка отриману суму, можна отримати таке по порядку число: 1 + 6 = 7; 7 + 2 = 9 і далі, скидаючи з суми десяток: 9 + 4 = 13, 13 - 10 = 3; 3 + 8 = 11; 11 - 10 = 1. Існує варіант *Ло шу*, розширений до квадрата 8х8 з магічною константною сумою 260, який заповнюється 64 гексаграмами.

Схема *Хе ту* співвідноситься з порядком триграм за Фусі – «преднебесним» (前天, цянь тянь), тобто апріорним; *Ло шу* – з порядком триграм за Вень Ваном – «післянебесним» (后天, хоу тянь), тобто апостеріорним. Обидві схеми являють собою формальний апарат, що дозволяє вводити в нього будь-яку інформацію (космологічні об'єкти, відрізки часу, звуки, кольори, частини тіла, акупунктурні канали і точки, парафізиологічні органи, алхімічні

елементи тощо) і оперувати нею відповідно до їх внутрішніх закономірностей. На традиційних зображеннях кружальця з'єднані відрізками, що відбивають структуру числа (наприклад, 8 представлено як дві четвірки або чотири двійки, 5 – як 3 і 2 тощо), що також враховується під час практичного застосування схем [9, с. 318-326].

Викладене вище свідчить, що ієрогліфи не «створювалися» випадково, а формувалися за суворо визначеними законами творіння й відповідно до принципів особливої логіки та естетики (що, зокрема, зафіксовано в старокитайських трактатах Дао Де цзін, І Цзин тощо). Таким чином, можна вважати, що ієрогліфи – це відбитки сигналів-кодів інформаційного поля Землі. По суті, вони не є продуктом винятково людської творчості, а – результатом впливу природних еманацій на свідомість і розум древніх людей. У цьому сенсі їх можна розглядати як матеріалізовані проекції імперативів вищого плану з властивою їм архітектонікою.

Ще одним важливим моментом – у зв'язку з описом архітектоніки китайських ієрогліфів – є те, що вона відображає космогонічну картину світу давніх китайців.

Народження Всесвіту, або в термінах метафізики Рене Генона «світу, який сприймається нами» [4], можна представити у вигляді символіко-математичної моделі «природного» процесу розвитку Імпульсу, або Абсолютного Імперативу, як позасистемного ініціюючого Початку (Слова).

Згідно з уявленнями сучасної фізики, в певний момент минулого весь Всесвіт (у термінах китайської космології «безліч речей», кит.万物, wànwù /див. 道德 经, «Дао Де цзін»/) був зосереджений в одній точці, фізичну щільність якої можна прийняти за абсолютну [30, с. 40]. Якщо прийняти, що така щільність має певне критичне значення, то можна припустити, що в момент, коли це критичне значення досягло крайньої величини, виникла подія, яка відповідає відомому в сучасній фізиці поняттю «Великого Вибуху».

Зазначена концепція добре узгоджується з моделлю світоустрою, що віддзеркалена в графо-семіотичній системі китайської ієрогліфіки, зокрема, представленої схемою розташування ієрогліфічних ключів, згрупованих у відповідній таблиці (汉字部首表), а також канонічним ієрогліфом 永 (кит. yǒng; яп. ei; кор. 영 yeong; «вічність»), який

використовується в класичної китайській, японській та корейській каліграфії для ілюстрації концепції ієрогліфічного знака і правил його написання. Концептуально форма і зміст цього ієрогліфа співвідносяться з закономірною картиною створення Всесвіту в результаті Великого Вибуху, схематично відображаючи його *народження*, *розвиток*, *стабільне утримання*, *згасання* і *анігіляцію*. Цей ієрогліф об'єднує в собі 8 елементів, що розглядаються в далекосхідній філософсько-каліграфічної традиції як базові графічні елементи, які складають основу архітектоніки всієї системи китайської ієрогліфіки: (1) точка 丶 (**початок**); (2) горизонтальна пряма 一 (**Небо**, **Земля**); (3) вертикальна пряма 丨 (**те**, **що об'єднує Небо і Землю**); (4) крюк 亅(乛) (**опора і перехідний процес**); (5) кут 乃 (**розвиток**); (6) ламана 乚, похідні: 乙 乜 乃 乞, (**перерозвиток**); (7) змах 丿 (**згасання**); (8) штрих 乀 (**завмирання**) [19, с. 94].

За аналогією з послідовністю написання і семантикою графічних елементів, що утворюють ієрогліф 永, можна припустити, що в результаті Великого Вибуху було ініційовано алгоритмічний процес, що складається з циклічно відтворюваних, постійних за елементним набором ланцюжків (послідовностей) «світових ситуацій», таких, що формуються по спіралі й співвідносяться, зокрема, з п'ятьма першоелементами – вогонь (火), вода (水), дерево (木), земля (土), метал (金) – китайської метафізики, а також з фізичною картиною процесу *збудження, розвитку, максимуму, згасання і завмирання*.

Графо-семантична структура і послідовність написання ієрогліфа 永 («вічність») з точки зору його символіко-езотеричної інтерпретації свідчить про те, що графо-семантична структура китайських ієрогліфів може бути співвіднесена з фізичною моделлю створення Всесвіту в результаті Великого Вибуху.

Отже, першим елементом у складі даного ієрогліфа є крапка, тобто фактично початок початків, первісний імпульс, одиниця, монада, розташована у верхньому секторі композиційного простору ієрогліфа. Цей сектор відповідає Небу згідно китайській метафізичній концепції. У момент дотику пензля до носія письма, тобто фактично з крапки, починається створення будь-якого ієрогліфічного знака. Таким чином,

нібито постулюється небесна природа творчості взагалі. Накреслення крапки є **першим етапом** утворення ієрогліфа (мікросвіту як частки макросвіту). Ієрогліф створюється подібно до того, як творився світ – за волею Творця (позасистемного чинника по відношенню до суб'єкта творіння). Продовженням крапки є коротка горизонтальна риса, що виконує функцію опори (**другий етап**), з наступним різким переходом у вертикаль, що стрімко спадає вниз, виконуючи роль осі симетрії ієрогліфа (**третій етап**). Вертикаль символізує силу взаємодії Неба і Землі, що утримує ситуацію в рівновазі. Вертикальна пряма завершується крюком, що символізує перехідний процес – початок нової фази розвитку ситуації (**четвертий етап**). Далі виникає нова фаза логічного розвитку і перерозвитку ситуації в якості контрфорсу силам, що діють на руйнування рівноваги (**п'ятий етап**). Завершальний, **шостий етап** утворення ієрогліфа графічно представлений низхідним штрихом, як показником згасання, і змахом, що символізують підсумок розвитку всієї ситуації в цілому – її розв’язання (завмирання), одночасно виконуючи роль правого контрфорсу, який забезпечує симетрію знака.

Такі шість послідовних етапів утворення ієрогліфічного знаку 永, які співвідносяться з шістьма етапами створення будь-якої гексаграми І Цзину, що складається з шести рис (кит.爻 яо).

Які риси цього ієрогліфа є *янськими*, а які *іньськими*? З якою гексаграмою можна співвіднести ієрогліф 永? Згідно з правилами побудови гексаграм, першою по порядку є нижня риса, однак за правилами написання ієрогліфів першою є верхня. У даному випадку зіставлення ієрогліфа і гексаграми базується на принципі дзеркальної симетрії. Тому першою рисою гексаграми, порівняною з ієрогліфом 永, буде перша риса в структурі даного ієрогліфа, а саме – крапка. Яку полярність вона може мати? Очевидно, *янську*, оскільки символізує початок, народження, животворчий імпульс. Імовірно, це ідеальна *гуа* (кит.卦, гексаграмма), в якій всі риси є доречними.

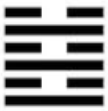

Рис. 2. Гексаграма № 63. Назва: 既濟 («Вже врівноважено»).

По-перше, ієрогліф підрозділяється на три горизонтальні рівні: *Перший*: Небо (кит. 天 tiān); *Другий*: Людина (кит. 人 rén); *Третій*: Земля (кит. 地 di) (Рис. 3).

Небо 天 ян
Людина 人↑↓
Земля 地 інь

Рис. 3. Три горизонтальні рівні ієрогліфа

Небо і Земля – дві головні сили Світоустрою, що керують поведінкою людини як проміжної ланки в тріадичній моделі Всесвіту.

По-друге, ієрогліф ділиться на дві вертикальні симетричні половини в рамках умовного квадрата: **Ян** + (明) - **Інь**

По-третє, ієрогліф подрозділяється на 9 іньських і янських секторів (структура мандали) з китайською орієнтацією за частинами світу, що є діаметрально-протилежною західній (Рис. 4).

Очевидно, в ієрогліфах не може бути абсолютних, фіксованих положень Інь або Ян. Полярність, енергетичний статус (Інь–Ян) графеми в складі знаку, ймовірно, визначається, крім положення в тому чи іншому секторі всередині композиційного простору ієрогліфа, також і взаємодією з оточуючими елементами. Крім того, Інь завжди прагне перейти в Ян, а Ян – в Інь. У цьому полягає природний, закономірний і універсальний круговорот всього сущого у Всесвіті.

Схід	Південь			Захід
	інь 月	ян 日	інь 火	
	ян 水	ян 木	ян 金	
	інь 土	ян 月	інь 日	
	Північ			

Рис. 4. Іньські та янські сектори ієрогліфа

Це природний хід розвитку будь-якої світової ситуації (як у гексаграмі), а ієрогліф і є однією зі світових ситуацій. Тому графема у складі ієрогліфа є завжди частково янскою, а частково іньською. Сам же ієрогліф в цілому є стійкою динамічною системою завдяки дії вище згаданої енергетичної субстанції *Ці*, яка постійно прагне до руйнування і водночас відновлення. Одне переходить в інше. Проілюструємо це положення на прикладі ієрогліфа 語 (кит. yǔ; яп. go/kataru; кор. mal/malsseum/eo; в'єт. ngữ/ ngứ «слово»).

Оскільки вихідним пунктом написання ієрогліфа є крапка в лівому верхньому секторі, який відповідає янській позиції, сама графема 丶 (крапка) також є янською (позитивною). Крапка трансформується в іньський, нижній елемент – коротку горизонтальну рису (штрих), за якою по вертикалі слідують ще дві горизонтальні риси, що мають позитивну енергетику. Ліва половина знака завершується квадратом (див. вищенаведені магічні квадрати *Ло Шу* і *Хе Ту*), як основою.

Підсумовуючи, слід зазначити, що ієрогліфи можуть бути знаками з переважанням янських або іньських рис. Залежно від цього ієрогліф можна вважати більш янським або більш іньським, при цьому основоположними принципами залишаються: верхнє завжди – *ян*, нижнє – *інь*; ліве завжди – *ян*, праве – *інь* [2, с. 5].

Висновки. Дослідження відмінностей між ієрогліфічним і буквено-фонетичним типами письма є важливою соціолінгвістичною проблемою сучасного мовознавства. Зокрема, врахування дихотомії «ієрогліфічна – буквено-фонетична системи письма» є важливою передумовою отримання адекватних результатів при дослідженні різносистемних мов у порівняльно-історичному аспекті. Разом з тим, зазначену дихотомію не можна розглядати як звичайну графічну альтернативу різних типів письма, оскільки розбіжності між ними полягають у принципово різних способах репрезентації думки (мислення). Архітектоніка китайських ієрогліфів дає підстави вважати, що вони сформувалися як відбитки космічних еманацій за законами природо-орієнтованої логіки та естетики, що лежать в основі китайської космогонічної моделі світу. Відмінність ієрогліфічного письма від буквено-фонетичного обумовлена якісно різними рівнями актуалізації мислення і способами репрезентації думки, з одного боку, на основі принципів природоцентризму, з іншого, – раціонального егоцентризму (формальної логіки).

ЛІТЕРАТУРА

1. Архитектоника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <ru.wikipedia.org/wiki>.(Arhytektonyka [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <ru.wikipedia.org/wiki>).

2. Ахметсафин А.Н. Композиционное пространство китайского иероглифа (были ли древние китайцы левшами?), 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://handbalik. narod.ru/chinese/composition_space_of-characters.html>. (Ahmetsafyn A.N. Kompozycyonnoe prostranstvo kytajskogo yeroglyfa (byily ly drevnye kytajcyi levshamy?), 2003. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://handbalik.narod.ru/chinese/composition_space_of-characters.html>).

3. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / Ред. коллегия: А.Л. Яншин, С.Р. Микулинский, И. И. Мочалов. Сост. М.С. Бастракова и др. – Москва: Изд-во «Наука», 1988. – 520 с. (Vernadskyj V.Y. Fylosofskye myisly naturalysta / Red. kollegyja A.L. Janshyn, S. R. Mykulynskyj, Y.Y. Mochalov. Sost. M.S. Bastrakova y dr. – Moskva: Yzd-vo «Nauka», 1988. – 520 s.).

4. Генон Р. Символы священной науки / Пер. с франц. Н. Тирос. – Москва: Изд-во «Беловодье», 2004. – 480 с. (Genon R. Symvolы svjashhennoj nauky / Rene Genon. Per. s franc. N. Tyros. – Moskva: Izd-vo “Belovod'e”, 2004. – 480 s.).

5. Горский. Д.П. Мышление и язык. – Москва: Гос. изд. полит. лит-ры, 1957. – 408 с. (Gorskyj. D.P. Myishlenye y jazyik. – Moskva: Gos. yzd. polyt. lyt-ryi, 1957. – 408 s.).

6. Даль В. И. Иероглиф / В. И. Даль // Толковый словарь живого великорусского языка: Современное написание. – В 4 т. / В. И. Даль. – Москва: Изд-во «Астрель»; АСТ, 2003. – Т. 2. – С. 13. (Dal' V. Y. Yeroglyf / V. Y. Dal' // Tolkovyj slovar' zhyvogo velykorusskogo jazyka: Sovremennoe napysanye. – V 4 t. / V. Y. Dal'. – Moskva: Yzd-vo «Astrel'»; AST, 2003. – T. 2. – S. 13).

7. Дирингер Д. Алфавит. – Москва: Изд-во иностранной литературы, 1963. – С. 34-35; 665 с. (Dyrynger D. Alfavyt. – Moskva: Yzd-vo ynostrannoj lyteraturyi, 1963. – S. 34-35; 665 s.).

8. Древнеегипетские иероглифы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: сайт <Википедия> (Drevneegypetskye yeroglyfyi [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: sajt <Vykypedyja>).

9. Еремеев В.Е. Символы и числа «Книги перемен». – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Изд-во «Ладомир», 2005. – 774 с. (Eremeev V.E. Symvolyi y chysla «Knygy peremen». – 2-e yzd., yspr. y dop. – Moskva: Yzd-vo «Ladomyr», 2005. – 774 s.).

10. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толковый словообразовательный: В 2 т. – Москва: Изд-во «Русский язык», 2000. – 1222 с. (Efremova T.F. Novyij slovar' russkogo jazyika. Tolkovyij slovoobrazovatel'nyij: V 2 t. – Moskva: Yzd-vo «Russkyj jazyk», 2000. – 1222 s.).

11. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – Москва: Изд-во «Сов. энциклопедия», 1990. – 686 с. (Lyngvystycheskyj эncyklopedycheskyj slovar' / Gl. red. V.N. Jarceva. – Moskva: Yzd-vo «Sov. encyklopedyja», 1990. – 686 s.).

12. Маевский Е.В. Графическая стилистика японского языка. – Москва: Изд-во «Муравей-Гайд», 2000. – 174 с. (Maevskyj E.V. Grafycheskaja stylystyka japonskogo jazyika. – Moskva: Yzd-vo «Muravej-Gajd», 2000. – 174 s.).

13. Мартыненко Н.П. Специфика семиотического изучения древнекитайских текстов: автореф. дисс. … докт. философ. наук. – Москва, 2007. – 33 с. (Martunenko N.P. Specyfyka semyotycheskogo yzuchenyja drevnekytajskyh tekstov: avtoref. dyss. … dokt. fylosof. nauk. – Moskva, 2007. – 33 s.).

14. Маслов А.А. Китай: укрощение драконов. Духовные поиски и сакральный экстаз. – Москва: Изд-во «Алетейа», Культурный центр «Новый Акрополь», 2006. – 480 с. (Maslov A.A. Kytaj: ukroshhenye drakonov. Duhovnyie poysky y sakral'nyij ekstaz. – Moskva: Yzd-vo «Aleteja», Kul'turnyij centr «Novyij Akropol'», 2006. – 480 s.).

15. Меркулов И.П. Знание врожденное [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <epistemology_of_science.academic.ru.>. (Merkulov Y.P. Znanye vrozhdennoe [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <epistemology_of_science.academic.ru.>).

16. Пирогов В.Л. Джерела формування японських паремій: типолого-культурологічний аналіз // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна (Вип. 54). – Львів: Вид-во Львівського національного ун-ту імені Івана Франка, 2011. – С. 358-367. (Pyrogov V.L. Dzherela formuvannja japons'kyh paremij: typologo-kul'turologichnyj analiz // Visnyk L'vivs'kogo un-tu. Serija filologichna (Vyp. 54). – L'viv: Vyd-vo L'vivs'kogo nacional'nogo un-tu imeni Ivana Franka, 2011. – S. 358-367).

17. Пирогов В.Л. Знаково-символическая система китайской иероглифики сквозь призму концепции звериного стиля Ю.Н. Рериха / Матеріали I Міжнародного симпозіуму «Сучасне літературознавство та прикладна лінгвістика: американські та британські студії». – Київ: Національний авіаційний ун-т, 2013. – С. 115–133. (Pyrogov V.L. Znakovo-symvolycheskaja systema kytajskoj yeroglyfyky skvoz' pryzmu koncepcyy zverynogo stylja Ju.N. Reryha / Materialy I Mizhnarodnogo sympoziumu «Suchasne literaturoznavstvo ta prykladna lingvistyka: amerykans'ki ta brytans'ki studii'». – Kyiv: Nacional'nij aviacijnij un-t, 2013. – S. 115–133).

18. Пирогов В.Л. Китайська ієрогліфіка як умова реекологізації світового соціокультурного простору // Наукові записки Харківського університету повітряних сил. Соціальна філософія, психологія. – Вип. 2 (33). – Харків. – 2009. – С. 75–84. (Pyrogov V.L. Kytajs'ka ijeroglifika jak umova reekologizacii' svitovogo sociokul'turnogo prostoru // Naukovi zapysky Harkivs'kogo universytetu povitrjanyh syl. Social'na filosofija, psyhologija. – Vyp. 2 (33). – Harkiv. – 2009. – S. 75–84).

19. Пирогов В.Л. Логографічне письмо як інструмент пізнання й моделювання світу // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету. – 2013. – № 1 (т. 16). – С. 88-97. (Pyrogov V.L. Logografichne pys'mo jak instrument piznannja j modeljuvannja svitu // Visnyk Kiïvs'kogo nacional'nogo lingvistichnogo universitetu. Serija Filologija. – Kyiv: Vydavnychyj centr Kiïvs'kogo nacional'nogo lingvistichnogo universitetu. – 2013. – № 1 (t. 16). – S. 88-97).

20. Пирогов В.Л. Роль ієрогліфів у концептуалізації мовної картини світу японців // Мовні і концептуальні картини світу. Наукові розвідки, присвячені проблемам японської мови, літератури та міжкультурної комунікації: Зб. наукових статей. – Вип. 45. – Київ: Київський національний університет імені Тараса. Шевченка. – 2013. – С. 90–94. (Pyrogov V.L. Rol' ijeroglifiv u konceptualizacii' movnoi' kartyny svitu japonciv // Movni i konceptual'ni kartyny svitu. Naukovi rozvidky, prysvjacheni problemam japons'koi' movy, literatury ta mizhkul'turnoi' komunikacii': Zb. naukovyh statej. – Vyp. 45. – Kyiv: Kiïvs'kij nacional'nij universitet imeni Tarasa Shevchenka. – 2013. – S. 90–94).

21. Символьное значение образов букв азбуки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: сайт <РОДоСВЕТ>. (Symvol'noe znachenye obrazov bukv azbuky [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: sajt <RODoSVET>).

22. Софронов М.В. Китайский язык и китайское общество. – Москва: Изд-во «Наука» (Главная редакция восточной литературы). – Москва, 1979. – 312 с. (Sofronov M.V. Kytajskyj jazyk y kytajskoe obshhestvo. – Moskva: Yzd-vo «Nauka» (Glavnaja redakcyja vostochnoj lyteraturyi). – Moskva, 1979. – 312 s).

23. Сулейменов О.О. Язык письма: взгляд в доисторию о происхождении письменности и языка малого человечества. – Алматы; Рим: San Paolo, 1998. – 502 с. (Sulejmenov O.O. Jazyik pys'ma: vzgljad v doystoryju o proyshozhdenyy pys'mennosty y jazyika malogo chelovechestva. – Almatyi; Rym: San Paolo, 1998. – 502 s.).

24. Словник української мови: В 11 томах. – Київ: Вид-во «Наук. думка», 1973. – Т. 4. – С. 13. (Slovnyk ukrai'ns'koi' movy: V 11 tomah. – Kyiv: Vyd-vo «Nauk. dumka», 1973. – T. 4. – S. 13).

25. Фасмер М. Иероглиф // М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т./Пер. с нем. – 2-е изд., стереотип. – Москва: Изд-во «Прогресс», 1986. – Т. 2. – С. 118. (Fasmer M. Yeroglyf //M. Fasmer. Etymologycheskyj slovar' russkogo jazyika: V 4-h t./Per. s nem. – 2-e yzd., stereotyp. – Moskva: Yzd-vo «Progress», 1986. – T. 2. – S. 118).

26. Фінікійське письмо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: сайт <Вікіпедія>. (Finikijs'ke pys'mo [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: sajt <Vikipedija>).

27. Хэ Ту и Ло Шу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.synologia.ru>. (Нэ Tu y Lo Shu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.synologia.ru>).

28. Щуцкий Ю.К. Китайская классическая “Книга Перемен” / Ю.К. Щуцкий. – Москва: Изд-во “Восточная литература”, 1992. – 278 с. (Shhuckyj Ju.K. Kytajskaja klassycheskaja “Knyga Peremen” / Ju.K. Shhuckyj. – Moskva: Yzd-vo “Vostochnaja lyteratura”, 1992. – 278 s.).

29. Гао Мин. О насечках на керамике и об истоках китайской иероглифической письменности / Пер. с кит. А. Кондрашевского // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXII: Языкознание в Китае / Пер. с кит. Редколлегия: В.А. Звегинцев (председатель) и др.; Составление, общая редакция и вступительная статья М.В. Софронова. – Москва: Изд-во «Прогресс», 1989. – С. 299-333. (Gao Min. O nasechkah na keramike i ob istokah kitajskoj ieroglificheskoj pis'mennosti / Per. s kit. A. Kondrashevskogo // Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – Vyp. XXII: Jazykoznanie v Kitae / Per. s kit.

Redkollegija: V.A. Zvegincev (predsedatel') i dr.; Sostavlenie, obshhaja redakcija i vstupitel'naja stat'ja M.V. Sofronova. – Moskva: Izd-vo «Progress», 1989. – S. 299-333).

30. Лян Дунхань. Структура китайской письменности / Пер. с кит. М.В. Софронова // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXII: Языкознание в Китае / Пер. с кит. Редколлегия: В.А. Звегинцев (председатель) и др.; Составление, общая редакция и вступительная статья М.В. Софронова. – Москва: Изд-во «Прогресс», 1989. – С. 334-362. (Ljan Dunhan'. Struktura kitajskoj pis'mennosti / Per. s kit. M.V. Sofronova // Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – Vyp. XXII: Jazykoznanie v Kitae / Per. s kit. Redkollegija: V.A. Zvegincev (predsedatel') i dr.; Sostavlenie, obshhaja redakcija i vstupitel'naja stat'ja M.V. Sofronova. – Moskva: Izd-vo «Progress», 1989. – S. 334-362).

31. Chinese etymology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chineseetymology.org. (Chinese etymology [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.chineseetymology.org).

32. Craig W. L. The Kalam Cosmological Argument. – London: McMillan, 1979. – 435 p.

33. Ding Xinghua. Cognitive power of Chinese Characters and Their Influence on Ancient Chinese Science and Technology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <McLuhan Studies Issue 3: Cognitive Power of Chinese Characters>.

34. Galambos, Imre. Orthograhy of Early Chinese Writing: Evidence from Newly Excavated: Manuscripts Department of East Asian Studies, Fötvös Loránd Univ. – Budapest, 2006. – 184 p.

35. Humboldt, Wilhelm von. Ueber die Buchstabenschrift und ihren Zusammenhang mit dem Sprachbau: Werkstätten Galerie Der Spiegel, 1965. – 34 s.

36. Tanaka A. Quantum Theory for Language //Proceedings of the Nara Symposium for Digital Silk Roads. December 10-12, 2003, Naraken New Public Hall, Nara, Japan. – P. 129-132.

37. Wierzbicka A. Lingua mentalis: the semantics of natural language.– Sydney: Academic Press, 1980. – 367 p.

УДК 811.111’27

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ДИКТАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

Семенюк А.А.
Україна, м. Луцьк

У статті розглядаються гендерні особливості міжособистісної інтеракції між рідними братами та сестрами у диктальному дискурсі шляхом аналізу мовного вираження стратегій і тактик комунікантів.

Ключові слова: гендер, сіблінги, диктальний дискурс сіблінгів, стратегія, тактика.

В статье рассматриваются гендерные особенности межличностной интеракции между родными братьями и сёстрами в диктальном дискурсе путём анализа языкового выражения стратегий и тактик коммуникантов.

Ключевые слова: гендер, сиблинги, диктальный дискурс сиблингов, стратегия, тактика.

The article deals with gender peculiarities of interpersonal communication between brothers and sisters in make-know siblings’ discourse through lingual means of interlocutors’ strategies and tactics analysis.

Keywords: gender, siblings, make-know siblings’ discourse, strategy, tactics.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика приділяє значну увагу дискурсивно-прагматичним розвідкам в антропоцентричній парадигмі, вивченню процесу комунікації в гендерній лінгвістиці, теорії мовленнєвого спілкування, лінгво- та соціопрагматиці. У фокусі досліджень постає людина та її комунікативна діяльність у всій її повноті з урахуванням ряду соціолінгвістичних чинників в різних соціальних інститутах, серед яких важливе місце посідає сімейний, стосунки в межах якого є тривають упродовж життя батьків і дітей.

Аналіз останніх досліджень. Питання сімейної комунікації у лінгвістиці вирішуються в руслі комплексного когнітивно-дискурсивного підходу до мови, у якому основна увага зосереджена на організації матримоніального дискурсу [1], механізму формування дискурсивної особистості сіблінга [2] й особливостей її функціонування у різних зонах дискурсивного оточення [3], проте поза рамками дослідження все ще залишається стратегічна організація сімейного дискурсу залежно від його типу.

Предметом даного розгляду є гендерні особливості міжособистісної інтеракції між підлітками, а **об’єктом** – англомовний

диктальний дискурс сіблінгів як процес обміну інформацією між комунікантами.

Мета дослідження полягає в аналізі стратегічної і тактичної організації зазначеного типу англомовного сімейного дискурсу, що передбачає вирішення конкретних завдань:

- визначити мікроструктуру розгортання диктального дискурсу сіблінгів;
- виділити гендерно-преферентні та гендерно-нейтральні тактики братів і сестер;
- описати мовне вираження виділених тактик.

Виклад основного матеріалу. Диктальний дискурс сіблінгів (далі – ДДС) визначається як мовленнєва діяльність адресанта (брата/сестри), націлена на отримання чи передачу необхідних даних і фактів адресату (брату/сестрі) через розрив у знаннях сіблінгів на початок міжособистісної інтеракції. Комуніканти діади брат–сестра виховані в одній родині, обмежені сферою родинно-побутової взаємодії і належать до однієї вікової групи, а саме підлітків, що зумовлює спільність інтересів і захоплень. Приблизно однаковий рівень фонових знань, належність до категорії Дітей, яка підпорядковується категорії Батьків/Дорослих у сімейній ієрархії, сприяє тісній взаємодії та активному обміну інформацією. Проаналізуємо тактики, преферентні для представників однієї вікової групи різної статі.

Мовленнєва поведінка ініціатора в наступному діалогічному фрагменті націлена на розгортання інтеракції на задану ним тему, а саме: ставлення до визначних людей історії:

1) *BROTHER: «Claire has told me how much you admire our famous emperor.»*

SISTER: Laura smiled. «Napoleon and Winston Churchill are two great heroes.»

BROTHER: «Not Lincoln or George Washington?»

SISTER: «Well, yes, but in a different way. Churchill comes first with me, then Napoleon. Until the day he died, my grandfather Owen Valiant said that Churchill was the greatest man of the twentieth century. And I believe that too.»

BROTHER: «And Napoleon, the greatest dictator, how did you come to him?»

SISTER: «Is that how you think of him…as a dictator?»

BROTHER: «Not I. Neither do most of the French, for that matter. The rest of Europe? They think of him as a monster, but I do not believe he was.»

SISTER: «I agree…I'm a Francophile, as you know, and I fell upon a wonderful biography of him, by Vincent Cronin. He was a genius.»

BROTHER: «There is no half measure when it comes to Napoleon. He is either loved or loathed in my opinion» [2, p. 63].

Цей приклад демонструє високу комунікативну компетенцію обох комунікантів з огляду на серйозність теми. Ініціюючий мовленнєвий акт має форму констативу, у якому повідомляється нова інформація: *Claire has told me how much you admire our famous emperor.* Мікроструктура ДДС така: інформація адресанта/чоловіка → інформація адресата/жінки з подальшим обґрунтуванням**.** Оскільки індивідуальний когнітивний простір співбесідників практично не відрізняється, то й наповнення реплік приблизно однакове – 2–4 мовленнєві акти.

Фемінінна тактика посилання на авторитет виражена на лексичному рівні власними іменами видатних людей: *my grandfather Owen Valiant said that* …, письменник *Vincent Cronin. Маскулінна тактика* запиту інформації виражена питальними реченнями, як еліптичними, так і повної предикації. *Тактика заперечення* виражена заперечною часткою *not* та заперечним займенником *neither* і виступає в конвергенції з *тактикою опозиції*, яка виражена протиставленням особових займенників *I – they*, а також антонімами *loved – loathed.* Протиставлення знаходить своє вираження в бінарних структурах, хоча існує точка зору, відповідно до якої фундаментальні структури бінарного характеру в мові приховують звичайну чотиричленну структуру [4, с. 30]. Бінарні структури допомагають точніше визначити місце цього об'єкта в системі вже відомих людям явищ і предметів. Отож, бінарність передбачає певну системність. Через протиставлення утворюється смисловий континуум, чи картина взаємовизначення, яка значною мірою залежить від рівня осмислення і словесності [5, с. 64–65].

Як показує аналіз ДДС, протиставлення будується за принципом асоціативних зв'язків, беручи до уваги філософські, етичні, естетичні та моральні категорії, для розуміння яких потрібні знання, взяті з довготривалої пам'яті. Основними елементами ДДС, які провокують асоціативні зв'язки, є займенники, власні назви, прикметники. Вони відображають індивідуальне членування світу комунікантом, виражають його ставлення до мовленнєвої ситуації. Отже, *его-стани комунікантів – его-стан Дорослого*. Адресат є «рівним» за комунікативною

компетенцією адресанту. Дотримання максим симпатії, тактовності, згоди співбесідниками сприяє кооперативному розгортанню трансакції. Проаналізуємо такий приклад трансакції між сестрою і братом:

2) *SISTER: «She doesn't know how to get home by herself?» I asked innocently.*

BROTHER: «She's deaf. She might not hear a car when she crosses the street.»

SISTER: «She would look carefully first, I said. She's a bright girl.»

BROTHER: «Why take chances?» He said.

SISTER: «She needs to feel she can be on her own.» I told him.

BROTHER: «She's only ten. There's plenty of time for that. Besides, we're wasting time standing here. «

SISTER: «We're not wasting time standing here. We're only having a conversation» [1, p. 133].

Жінка ініціює розгортання ДДС на тему спроможності глухої дівчинки самостійно дістатися додому. Предмет обговорення виражений ініціюючою реплікою – мовленнєвим актом констативом у заперечній формі, транспонованим у сферу питальності *She doesn't know how to get home by herself?.*

Мікроструктура ДДС має такий вигляд: ствердження інформації адресантом/жінкою → пояснення адресата/чоловіка. Практично наповнення мовленнєвих ходів комунікантів різної статі є однаковим (1–3).

Фемінінна тактика опозиції виражена частковими паралельними конструкціями: *She needs…, She would*… , *We're not wasting time standing here. We're only having a conversation* з акцентом на заперечній частці *not,* яка займає синтаксично сильну позицію – «контактну передпозицію до ядра» [6, с. 15], коли дія заперечення поширюється на все речення. Значимість початкової синтаксичної позиції у диктальному дискурсі підвищується за рахунок дискурсоутворюючого потенціалу заперечення. У цьому випадку семантичний аспект заперечення пов'язаний із поняттям граматичної категорії заперечення, з одного боку, і вираженням заперечного судження, з іншого. *Семантичний аспект заперечення* є ланкою, яка пов'язує мовну категорію заперечення з відповідною їй категорією мислення. *Прагматичний аспект заперечення* пов'язаний з інформацією, яка охоплює суб'єктивне ставлення, оцінку, переживаннями означуваного факту, явища, їх властивостей і якостей з

боку комунікантів шляхом уживання засобів заперечення, які представлені експліцитно й/чи імпліцитно.

Значення понятійної категорії заперечення є комплексним. До її складу входять як мінімум два блоки інформації:

по-перше, той, що співвідноситься з об'єктивною дійсністю, відображає факт відсутності, невідповідності того чи іншого явища, предмета чи їх властивостей і якостей у просторі та часі й становить пропозицію;

по-друге, той, що пов'язаний із користувачами мови, їх оцінкою та ставленням до висловлювання й до інформації, представленій у висловлюванні.

Маскулінна тактика моніторингу виражена експліцитним посиланням на можливість важких наслідків, спричинених вадою слуху: прикметником *deaf* та складним реченням з підрядним часу з акцентом на *might (She might not hear a car when she crosses the street). Тактика запиту інформації* виражена квеситивом *Why take chances?,* який є еліптичним реченням. *Его-стани співбесідників є его-станом Дорослого*, що характерно для диктального дискурсу, і вказує на рівну комунікативну позицію обох комунікантів. Максима тактовності в маскулінному мовленні полягає в турботі про інтереси співрозмовника й забезпечує взаєморозуміння в кінцевому результаті. Адресат є гендерним.

Проаналізуємо ще один приклад діалогічної мовленнєвої взаємодії між братом і сестрою:

3) *BROTHER: «Maybe I worry about nothing. Is that what you are thinking?»*

SISTER: She shook her head. «No, I was thinking how sad it is that Claire has this attitude about. life.»

BROTHER: «You do not think she is ill?»

SISTER: «No, I do not. In fact, I'm positive she isn't, at least nor in the way you mean. Not physically.»

BROTHER: «Mentally?» he asked, his voice growing slightly sharper; he stared at her intently.

SISTER: «No. I don't mean that either. She's very sane, our Claire. But she is a tormented woman, Hercule, and I don't know how to help her. I have tried for years.»

BROTHER: «Do you think ... she still loves her ex-husband?»

SISTER: «No. I think she is filled with hatred for him.»

BROTHER: Hercule was silent for a moment, sat nursing his drink. Eventually he looked into Laura's eyes, and his own were moist with tears [2, p. 74].

Ініціюючою реплікою цієї трансакції є констатив у поєднанні з квеситивом, який містить запит інформації *Maybe I worry about nothing. Is that what you are thinking?* В основі даної діалогічної взаємодії лежить тема фізичного й розумового стану нареченої. Якщо інформація, надана комунікантові, знаходиться в підтексті, то чоловік тяжіє до експліцитної інформації, що вербально виражено і еліптичним реченням, і реченням повної предикації: *You do not think she is ill?, Mentally? Do you think ... she still loves her ex-husband?* які одночасно маркують авторитетність точки зору жінки та її вищу комунікативну компетенцію. Для мовлення жінки характерним є таке наповнення мовленнєвих ходів – 1–5 мовленнєвих актів, для мовлення чоловіка – 1–2.

Мікроструктура ДДС така: запит інформації адресантом/чоловіком → заперечення його інформації адресатом/жінкою з обґрунтуванням.

Жінка є активним співбесідником й охоче надає інформацію, не порушуючи максими повноти інформації. *Тактика заперечення*, яка є третьою найбільш уживаною тактикою, вербалізується заперечною часткою *no (not),* заперечним сполучником *nor. Тактика опозиції* виражена антонімічними прикметниками *sane – tormented* і виконує прагматичну функцію пом'якшення неприємності повідомлення. Деінтесифікатори *at least, either, in fact,* згадування про наречену з уживанням присвійного займенника *our Claire,* конструкції *I was thinking, I don't mean, I think* маркують кооперативну мовленнєву поведінку жінки. У результаті досягається прагматичний ефект полегшення, що виражено невербально: *his own (eyes) were moist with tears. Маскулінна тактика* запиту інформації виражена питальними реченнями.

Для жінки характерним є турботливе ставлення і готовність допомогти його нареченій: *I don't know how to help her. I have tried for years,* що відповідає *его-стану Батька*, а комунікативною позицією чоловіка є *его-стан Дитини*, що проявляється в його розгубленості, незнанні як далі діяти, потребі в співчутті й підтримці. Адресат є інтелектуально-логічним.

Висновки. Як показали результати дослідження, ДДС у межах гетерогенної діади брат–сестра притаманна гендерна диференціація тактик через нівелювання фактора «вік». При спільності диктальної

стратегії, арсенал тактик можна поділити на гендерно-преферентні й гендерно-нейтральні. Фемінінно-преферентною тактикою є посилання на авторитет, що є найбільш уживаною. Маскулінно-преферентною є тактика моніторингу, що вказує на змістовне домінування інформації чоловіка. Гендерно-нейтральними є такі тактики: заперечення, запит інформації, опозиція, що вказує на їхню універсальність у досягненні комунікативного наміру мовця. Однак при спільності тактик їх лінгвальне наповнення є різним у чоловіків і жінок.

Ознакою жіночого інтерактивного стилю є прояв інтересу до повідомлення партнера по комунікації, стимуляції його мовленнєвого внеску при гнучкішій манері поведінки. Чоловічий стиль неформальної усної комунікації характеризується перевагою інформативної сторони спілкування над інтерактивною і прагненням мовця до найбільш повної реалізації власного комунікативного наміру. Це розходження закріплене на термінологічному рівні в опозиції способів співробітницького (жіночого) й суперницького (чоловічого) ведення диктального дискурсу, що знайшло відображення в його мікроструктурі. Характерними мікроструктурами ДДС є такі: 1) ствердження інформації адресантом/жінкою → пояснення адресата/чоловіка; 2) запит інформації адресантом/чоловіком → заперечення його інформації адресатом/жінкою з обґрунтуванням; 3) інформація адресанта/чоловіка → інформація адресата/жінки з подальшим обґрунтуванням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимич Є.В. Структурно-семантичні і прагматичні особливості маритального діалогічного дискурсу: автореф. … дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Є.В. Зимич. – Харків, 2011. – 22 с. (Zymyč Je.V. Strukturno-semantyčni i prahmatyčni osoblyvosti marytaĺnoho dialohičnoho dyskursu: avtoref. … dys. kand. filol. nauk : 10.02.04 / Je.V. Zymyč. – Charkiv, 2011. – 22 s.).
2. Звєрєва О.Г. Дискурс сіблінгів як взаємодія дискурсивних особистостей / О.Г. Звєрєва // Читання пам'яті Михайла Матусовського : Матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф. “Лінгвістика. Комунікація. Освіта.” – Луганськ: Вид-во Луганська державна академія культури і мистецтв, 2012. – С. 37–40. (Zvierieva O.H. Dyskurs siblinhiv jak vzajemodija dyskursyvnych osobystostej / O.H. Zvierieva // Čytannia pamjati Mychajla Matusovśkoho : Materialy V Mižnarodnoji nauk.-prakt. konf. “Linhvistyka. Komunikacija. Osvita.” – Luhanśk: Vyd-vo Lugans'ka derzhavna akademija kul'tury i mystectv, 2012. – S. 37–40).
3. Солощук Л.В. Соціальні ролі сіблінгів у сімейному дискурсі / Л. В. Солощук, О. Г. Звєрєва // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2010. – № 928. – С. 63–68. (Sološčuk L.V. Sociaĺni roli siblinhiv u simejnomu dyskursi / L. V. Sološčuk, O. H. Zvierieva // Visnyk Charkivśkoho nacionaĺnoho universytetu im. V. N. Karazina, 2010. – № 928. – S. 63–68).

4. Юрченко В.С. Космический синтаксис: Бог, человек, слово / В.С. Юрченко. – Саратов : СГПИ им. К. А. Федина, 1992. – 137 с. (Jurčenko V.S. Kosmyčeský syntaksys: Boh, čelovek, slovo / V.S. Jurčenko. – Saratov : SHPY ym. K. A. Fedyna, 1992. – 137 s.).

5. Лосев А.Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – Москва: Изд-во Московский государственный университет, 1990. – 270 с. (Losev A. F. Filosofiya imeni / A. F. Losev. – Moskva: Izd-vo Moskovskyj gosudarstvennyj unyversytet, 1990. – 270 s.).

6. Торопова Н.А. Семантика и функции логических частиц / Н. А. Торопова. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1980. – 173 с. (Toropova N. A. Semantika i funktsii logicheskih chastits / N. A. Toropova. – Saratov : Izd-vo Saratovskogo universiteta, 1980. – 173 s.).

7. Andrews V. C. Melody / V. C. Andrews. – N.Y.: Pocket Books, 1996. – 315 p.

8. Bradford B.T. A Sudden Change of Heart // B. T. Bradford. – New York: Dell Publishing CO., Inc., 1999. – 387 p.

УДК 811.11’342.9:398

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ УЧАСТІ ФОНЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ В АКТУАЛІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ МАЛОЇ ФОРМИ

Тараненко Л.І.
Україна, м. Київ

У статті здійснено аналіз стану досліджень основних питань проблеми участі фонетичних засобів в актуалізації англійських фольклорних творів, за результатами якого обґрунтовано раціональність експериментально-фонетичного пошуку закономірностей енергетичного забезпечення функціонування просодичних засобів в оформленні англійських фольклорних текстів малої форми.

Ключові слова: фонетичні засоби, англійські фольклорні тексти малої форми, енергетичний аспект, експериментально-фонетичне дослідження.

В статье проанализировано состояние исследований основных вопросов проблемы участия фонетических средств в актуализации английских фольклорных произведений, на основании которого обоснованно рациональность экспериментально-фонетического поиска закономерностей энергетического обеспечения функционирования просодических средств в оформлении английских фольклорных текстов малой формы.

Ключевые слова: фонетические средства, английские фольклорные тексты малой форме, энергетический аспект, экспериментально-фонетическое исследование.

The article presents the analysis of research works dedicated to major problems of phonetic means’ participation in English folk texts actualization. Considering its results the author substantiates the rationality of carrying out an experimental-phonetic study aimed at defining the energetic basis that ensures prosodic means’ functioning in organizing English small form folk texts.

Keywords: phonetic means, English small form folklore texts, energetic aspect, experimental-phonetic study.

Постановка проблеми. Важливість ролі фонетичних засобів в усній актуалізації фольклорних творів є загальновідомою, оскільки саме внаслідок їхньої взаємодії формується інформаційно-прагматичний потенціал тексту, що бере участь у створенні його семантичної єдності. Саме тому з метою оптимальної організації експериментально-фонетичного дослідження англійських фольклорних текстів малої форми постало питання передбачення ролі взаємодії провідних інтонаційних засобів в їхній актуалізації.

Виклад основного матеріалу. Проведений огляд існуючих наукових джерел показав, що на теперішній час проблема участі фонетичних засобів у безпосередній актуалізації фольклорних текстів малої форми в системному плані не досліджувалась. І, тим не менш, функціонування системи просодичних засобів та специфіка їхньої взаємодії в актуалізації текстів взагалі привертала увагу окремих дослідників, унаслідок чого сформувалися, зокрема, певні погляди щодо просодичного оформлення фольклорних творів. На теперішній час шляхом експериментально-фонетичних досліджень вивчено такі питання: лінгвокогнітивні і прагматичні особливості просодичної реалізації англійських притч [28]; соціопрагматичний аспект просодичної організації прислів'їв [9; 41]; роль інтонації в розумінні казки [21]; інтонаційна динаміка казки [30] та роль просодії в реалізації її комунікативно-прагматичного потенціалу [33; 29]; просодичні засоби актуалізації зв'язності тексту байки [35]; вплив структури наративного тексту на його просодичне оформлення [48, с. 200-229] тощо. Проте пов'язане з цільовою структурою нашого дослідження конкретне з'ясування особливостей участі фонетичних засобів або їхніх певних комплексів в актуалізації архетипових ідей фольклорних текстів малої форми на основі інваріантних інтонаційних моделей до теперішнього часу не проводилося.

Зрозуміло, що дотичними до цього є й більш складні питання, пов'язані з функціонуванням у фольклорних творах засобів інших рівнів мови. З цього приводу слід зважати на те, що зміст тексту можна представити як ланцюг пропозицій, ієрархічно організованих відповідно до його композиції. При цьому базові пропозиції, що відображають основний зміст частин тексту, можуть формуватися як на основі окремих, так і декількох висловлювань, кожне з яких містить окремі частини базової пропозиції. Базова пропозиційна структура тексту визначає його тема-рематичну ієрархію [34, с. 8]. Крім того, безпосередню зв'язуючу функцію в тексті виконують семантичні елементи, оскільки вони, з одного боку, припускають появу тематичних елементів, які їх уточнюють і пояснюють і тим самим вказують на наступні фрагменти тексту, а з іншого боку, відсилають читача до рематичних елементів попередніх фрагментів тексту, забезпечуючи таким чином безперервність його руху [27, с. 220].

У той же час, відмінною особливістю континууму короткого тексту є його виражено інтегруюча функція, оскільки базові пункти розвитку континууму, розташовані на невеликих відстанях, слугують у таких

текстах структуротвірним фактором і створюють особливий ефект цілісності його твору [44, с. 11].

Зокрема в англійській мові важливим засобом вираження реми слугує логічний наголос (інтонаційний спосіб вираження реми). У випадках, коли рема не виражена ні лексично, ні граматично, на допомогу в письмовому мовленні приходить контекст і перевірка логічним наголосом. В усному мовленні рема може бути виражена і одним логічним наголосом, оскільки без правильно поставленого логічного наголосу ніяка ситуація чи контекст не може показати одержувачу інформації місце знаходження смислового центру повідомлення – реми [43, с. 59-60]. Закінченість думки залежно від комунікативного типу висловлення створюється завершальним пониженням або підвищенням тону, які й викликають слухове враження логічного наголосу [43, с. 60], тобто «смислова завершеність висловлення створюється, перш за все, інтонацією» [7, с. 50].

Як бачимо, розгляд питань актуального членування висловлення вбачається практично неможливим без урахування інтонаційних засобів, і власне логічного наголосу, що розглядається як один з обов'язкових і найбільш надійних мовних засобів вираження і розпізнавання реми в озвученому тексті та перевірки правильності її визначення за контекстом в його письмовій формі [43, с. 61]. Створювані таким чином найбільш інформативні смислові одиниці всіх рівнів тексту відіграють роль його прагматичних фокусів, що постають у динаміці розповіді у вигляді особливо виділених інтонаційно-смислових одиниць тексту [34, с. 9]. Загальна інтонаційна організація визначається прагматичною інтенцією тексту, особливостями його композиційної та лексико-синтаксичної структури, а фон ритмічної організації дозволяє виявити динамічну модель прагматичних фокусів, які мають різний ступінь предметної й емоційно-оцінної значущості [там само, с. 10].

Підкреслимо, що під час усного відтворення тексту мовець озвучує його майже автоматично, спираючись на римотвірні й інтонаційно-паузальні маркери таксономічної структури тексту [19]. Зі свого боку, слухач сприймає озвучений текст, реконструюючи ритмічні й інтонаційно-паузальні сигнали мовця, які допомагають йому орієнтуватися в акті створення висловлення, що розгортається в часі, а паузи дають можливість інтерпретувати вже оброблену інформацію і прогнозувати продовження висловлення [там само].

Що ж стосується пошуку певних міжмовних інтонаційних універсалій, то цікавими вбачаються результати експериментального дослідження А. Й. Багмут. Згідно з ними, локалізація максимальної величини інтенсивності в спонтанному усному тексті обумовлена, здебільшого, розміщенням інформативного (семантично вагомого) центру [3, с. 106]. Вужчий діапазон (10 пт і менше) мають семантично менш вагомі блоки тексту, а блоки зі збільшеним частотним діапазоном стають, у свою чергу, маркерами початку фраз [3, с. 106]. Важливим є також спостереження про те, що максимальна пауза не на межі висловлень тексту, а всередині висловлення кваліфікується, зазвичай, як виразна (стилістична), яка підкреслює зміст подальшої інформації [там само, с. 44]. Крім того, у праці зазначається, що слова автора та переказ чужих слів або пародіювання можуть актуалізуватися на високому тональному рівні при вузькому частотному діапазоні [там само, с. 25].

Важливою для нашого аналізу вбачається також інформація, яка міститься в праці А.М. Антипової [2]. Нею зазначається, що загальний мелодійний контур англомовного тексту має спадний характер, ступінь порізаності якого залежить від жанрової належності і манери читання диктора. При цьому кількість наголошених складів в інтонаційних групах тексту коливається від одного до семи, а ненаголошених – від 1 до 11. Найбільш частотними є синтагми, що містять два-три наголошених склади [там само, с. 54]. У роботі показано, що і в художньо-описових, і в наукових текстах проявляється тенденція до більш-менш рівномірного виділення в синтагмі всіх самостійних частин мови, а, отже, і всієї синтагми в цілому. Найбільш стабільними інтонаційними ознаками тексту постають частотні та силові параметри, які позначають початок і кінець інтоногрупи, пауза, а також спадний ступінчастий мелодичний контур [там само, с. 55].

До цього А.М. Антипова додає, що початок ритмічної одиниці тексту, зазвичай, виділяється тональним і силовим максимумом та уповільненням темпу, кінець – паузами різної тривалості (зі збільшенням одиниці збільшується тривалість паузи), тональним і силовим мінімумом, сповільненням темпу, спадними пологими ядерними тонами, пологість і пониження рівня яких зростає зі збільшенням одиниці. Основа, центральна частина одиниці, як правило, характеризується спадною ступінчастою побудовою [2, с. 61-62].

Зазначимо при цьому, що в наративних текстах завжди має місце чергування висхідного руху основного тону зі спадним [39, с. 219].

Чергування напрямків у русі основного тону і є тим елементом, який надає мовленню особливої організації, що забезпечує його ритм. І оскільки висловлення слідують один за одним як елементи єдиного ланцюга, то ритмічна організація досягається чергуванням мелодійних піків [39, с. 221]. Висхідний контур кривої відповідає темі наративного висловлення, а спадний контур – ядру, або його ремі [там само, с. 222].

Установлено також, що коротка синтагма в сусідстві з довгою в прозовому тексті вимовляється уповільнено [40, с. 127], а поява паузи всередині синтагми сигналізує про важливість наступного за нею слова, неначебто готуючи слухача до його сприйняття: виникає напруга, яка збільшує вагу постпаузального слова [там само, с. 129].

З огляду на викладене стає зрозумілим, що завдяки своєму прогресивному характеру, інтонація, розділяючи текст на смислові одиниці, разом з тим скріплює його, організовуючи ритмічно і відображаючи його динаміку [39, с. 227]. При цьому здається природним, що ритм прози є не лише способом організації словесно-фонетичної тканини твору, але й відтворення його експресивності, оскільки він цілком зумовлюється смисловою і синтаксичною будовою тексту [6, с. 117]. Крім того, варто пам’ятати, що за прогнозуванням А.А. Калити специфіка просодичного оформлення стиків суміжних структурних елементів текстів та їхніх кульмінаційних елементів має набувати ознак просодичних універсалій [10, с. 191-193].

Детальний розгляд участі фонетичних засобів в актуалізації казки як жанру фольклорного тексту малої форми дозволив з’ясувати, що її композиція будується як послідовність функціонально різнорідних елементів та відповідна їй послідовність семантичних домінант тексту, яка забезпечує варіювання ритмічного виділення різнорівневих сегментів казки [1, с. 3-13]. При цьому ступінь кореляції між компонентами інтонації, що виражає прагматику тексту казки, визначається особливостями структури її змісту та прагматичним спрямуванням [33, с. 95]. У свою чергу, гармонійність казки виявляється в динаміці прагматичної напруги, що знаходить вираження в ритміко-інтонаційній організації її тексту [21, с. 28]. Інтонаційна організація казки, взаємодіючи з лексико-синтаксичними засобами, і здійснює емоційно-образний вплив на слухачів як своєрідний орієнтир, що дозволяє відображати характерні особливості описуваних явищ [там само, с. 29].

Роль ритмічної структури та комунікативного навантаження висловлення полягає в тому, що на основі їхніх змін реалізується

конкретність сприйняття змісту казки та оформлюється композиційно-смислова структура її тексту [29, с. 12]. У тексті англомовної казки з притаманним їй «епічним» ритмом [31, с. 10] у якості провідних одиниць ритму можуть виступати всі традиційні одиниці прозового тексту: ритмічна група, синтагма, фраза, надфразова єдність. Кожну одиницю в ієрархії текстової системи казки можна охарактеризувати як за ознакою часової сумірності, так і за ознаками акцентно-мелодійної подібності [там само, с. 8]. Експериментально встановлено, що початкові та середні ритмічні групи тексту казки розташовуються ступінчасто. Ритмічні групи, які містять у собі слово – комунікативне ядро висловлення, розташовуються в кінці синтагми і вирізняються істотними модифікаціями тонального діапазону – він приблизно в два рази ширший тонального діапазону ритмічних груп у межах шкали. При цьому у переважній більшості синтагм термінальні тони мають спадний характер (70%) [там само, с. 14].

За результатами дослідження просодичної організації іспанської народної казки виявлено [29, с. 11], що вона оформлюється типовим розповідним тоном, розміреним темпом, а її емоційно-психологічний вплив та просодичне відтворення образів добра і зла досягається за рахунок поєднання змісту і звучання. Зокрема, інтенсивність її звучання збільшується з наростанням конфлікту боротьби добра і зла [там само, с. 13].

Цікавим є також спостереження І.Г. Торсуєвої [38, с. 35], згідно з яким протиставлення сил добра і зла, героя та псевдогероя, позитивного та негативного героїв, великого і малого, швидкої та повільної дії відбувається за рахунок появи максимальних і мінімальних значень інтонаційних параметрів порівняно з їхніми середніми текстовими характеристиками.

Заслуговує на увагу й те, що під час актуалізації англійської чарівної казки відбувається варіювання темпу, а також частотне й динамічне виділення її сегментів. При цьому прагматично напружені ділянки казки, наприклад, поява стимулу до дій героя, вирішення важкого завдання, боротьба з антагоністом і перемога героя маркуються піками темпоральних, частотних і динамічних показників. Динаміка картин розповіді і їхні емоційний потенціал досягаються темпоральними змінами. Зафіксовано і симетрію в паузальному виділенні інтродуктивного (кінцева пауза) і завершального фрагментів чарівної казки (початкова пауза). Усередині частин тексту, які формують основні фрагменти змісту, відбувається наростання

тривалості пауз. Максимальна пауза зустрічається перед боротьбою героя з антагоністом і виділяє прагматично сильну ділянку тексту [33, с. 92]. Найбільш варіативними параметрами на початкових, кінцевих і кульмінаційних ділянках тексту казки є модифікації тонального рівня, гучності й темпу [31, с. 18].

Звідси очевидно, що слова, які мають специфічну модально-оцінну семантику, набувають у тексті англійської фольклорної казки просодичної промінантності саме за рахунок взаємодії тональних, динамічних і темпоральних підсистем інтонації.

Особливості участі фонетичних засобів в актуалізації прислів'я передбачалися С.Г. Лазутіним [20]. Переважання в прислів'ях двочленної форми він пов'язував з тим, що в них знаходять відображення найрізноманітніші життєві явища, які мають нерідко глибокий філософський зміст. Використання двочленної форми у прислів'ях досягається, на його думку, за рахунок підвищення наочності вираження відношення між двома конкретними предметами та явищами, які і стають, відповідно, двома об'єктами судження. Саме тому він вважає двочленну форму прислів'я найбільш природною і найуживанішою та підкреслює, що прислів'я діляться, зазвичай на інтонаційно повторювані частини, які являють собою відносно замкнуті компоненти зв'язного мовлення, тобто синтагми [20].

Поділяючи бачення лінгвістів щодо існування одно- та двосинтагменних моделей прислів'їв, Н. В. Деркач шляхом експериментально-фонетичного дослідження встановила такі їхні моделі: (1) односинтагменні, що характеризуються вузьким або середнім позитивним тональним інтервалом між попереднім висловленням і прислів'ям, середньо підвищеним чи середньо пониженим тональним рівнем початку прислів'я, поступово спадною ступінчастою шкалою з вузьким діапазоном або усіченою зі звуженим, великою чи середньою швидкість зміни напрямку руху спадного тону, підвищеною гучністю у прислів'ях з функцією впливу; та (2) двосинтагменні прислів'я з таким притаманним їм інтонаційним оформленням: вузький або звужений тональний діапазон інтоногрупи, мала швидкість зміни напрямку руху спадного тону, сповільнений темп в узагальнювальних прислів'ях та середній або звужений діапазон інтоногрупи, висока швидкість зміни напрямку руху спадного тону, прискорений темп, підвищена гучність – у прислів'ях з функціями оцінки і впливу [9, с. 15].

Досліджуючи структуру та стилістичні ознаки загадок різних народів, автори ряду праць (див., напр., [47, с. 49; 18, с. 209-210]) зазначають, що переважна більшість з них побудована на прийомах фонетичної гри: алітерації і асонансу, яка й допомагає привернути до загадки увагу слухача та реалізувати її комічний чи гедоністичний (розважальний) ефект [23, с. 191].

Викладене свідчить, що під час планованого нами експериментального дослідження фольклорних творів різних жанрів слід, по-перше, очікувати активне варіювання параметрів системи інтонації на стиках структурних компонентів їхніх текстів, а встановлення його ступеня та пошук інваріанта і варіантних реалізацій інтонаційних моделей самих текстів доцільно співвідносити з традиційною номенклатурою засобів фонетичної системи, запропонованою А.А. Калитою [10, с. 97-98]. По-друге, у зв'язку зі згадуваною відомою схожістю структурних та семантичних елементів таких творів, як казка, легенда і міф при експериментальному дослідженні слід очікувати наявність певного ступеня подібності в інтонаційних моделях їхньої актуалізації.

Завершивши таким чином аналіз існуючого академічного знання, ми змушені торкнутися й іншого аспекту проблеми участі фонетичних засобів в актуалізації англійських фольклорних текстів малої форми. Тут ідеться про проблему функціонування емоційно-енергетичних механізмів психіки мовця, що забезпечують просодичну актуалізацію особливостей смисломісткого насичення фольклорних текстів, розробка якої відкриває перед фонетистами шлях до комплексного міждисциплінарного дослідження феномена усного мовлення.

Не вдаючись до суворо наукового огляду цього питання, нагадаємо, що згадки енергетичного феномена мовлення можна знайти ще в працях Платона, Аристотеля, В. фон Гумбольдта, О. Потебні, М. Гайдеггера, Е. Гуссерля, Г. фон Гельмгольца, І.О. Бодуена де Куртене, О. Лосєва, В.М. Бехтерєва та ін.

Проте сформулювавши лише сутність ідей, висловлюваних багатьма відомими дослідниками, ми отримуємо можливість переконатися, як вони розуміли та уявляли енергетику мови й мовлення. В силу складності цього питання і сформувалося з часом певне альтернативне поле їхніх, іноді суто метафоричних, думок: грецький філософ і ритор Горгій із Леонтин (V-IV ст. до н.э.) розумів, що слово має силу діяти на стан душі, як ліки діють на тіло [37, с. 158]; В. фон Гумбольдт трактував мову як закарбовану у певних звуках

об'єднану духовну енергію народу, які збуджують у мовців енергію, що в мовленнєвій діяльності цілком залежить від їхньої підсвідомої енергії [8, с. 58, 84, 96, 108, 227-228]; І. Мюллер та Г. фон Гельмгольц як представники фізіологічного ідеалізму вважали, що детерміновані впливом звукової природи зовнішнього середовища відчуття викликали в царині людської психіки вивільнення прихованої у відповідному органі чуття «специфічної енергії» [22, с. 101-102]. Коментуючи думки Г. фон Гельмгольца, О.О. Леонтьєв говорить, що «позасвідомий умовивід» здійснюється не розумом у сенсі певної сутності, а є наслідком поєднань чуттєвих і рухових процесів під впливом зовнішніх умов [22, с. 101]. В. М. Бехтерєв у межах лікувальної рефлексології акцентував увагу на тому, що користується словом як символом, який приводить, з одного боку, до збудження, розвитку й закріплення відповідних патологічних поєднань рефлексів, а з іншого – до збудження, розвитку й закріплення нормальних поєднань рефлексів, які відповідають інтересам здорового організму [5, с. 433-435]. Зрозуміло, що виникнення зазначених концептуальних поглядів на енергетику мови й мовлення, як і подальший їхній розвиток лінгвістами, багато в чому зобов'язане здобуткам фізіології, психології та психіатрії, з якими безпосередньо пов'язані імена Г. фон Гельмгольца, Г. Гьоффдінга, З.Фрейда та ін.

Схоже, що в цьому питанні, мабуть, перший конкретний крок на підставі висунутих теоретичних припущень було зроблено В. Г. Таранцем, який не в метафоричному, а в фізичному розумінні працею «Енергетична теорія мовлення» [36] експериментальним шляхом достеменно підтвердив існування зв'язку між фізіологічною енергією людини та фізичною енергією звуку.

Важливим внеском у вирішення аналізованої проблеми вбачаються теоретичні напрацювання В. Манакіна (див., напр., [24]), який переконливо аргументує необхідність розширення міждисциплінарних досліджень енергетичного феномену мови й мовлення.

Не можна не згадати і присвячені іншим аспектам психоенергетики мови взагалі та енергійно-духовному боку мовлення зокрема праці Ф. Бацевича [4], Т. В. Матвеєвої [25], В. Б. Медведєва [26], Н.В. Романової [32], Г. Чорного [42] та ін. Проте найбільш повною та перспективною нам убачається сформована протягом останнього десятиліття А.А. Калитою концептуальна парадигма енергетичної теорії мовлення [11, с. 70-74; 12; 13, с. 8; 15, с. 106-112; 16, с. 33-53;

17, с. 24-34; 45, с. 54-56; 46, с. 323-334], у межах якої на основі функціонально-енергетичного підходу мова й мовлення розглядаються з синергетичного погляду в координатах «емоція» – «прагматика» – «смисл» [12, с. 45-55]. В обсязі зазначеної розробки опубліковано основні методологічні положення щодо подальшого експериментального вивчення енергетики мови й мовлення, а також нові методи кількісної оцінки результатів міждисциплінарних досліджень [17, с. 24-34; 14, с. 476-484].

Висновки. Виконаний аналіз стану досліджень основних питань проблеми участі просодичних засобів в актуалізації англійських фольклорних текстів переконливо свідчить про раціональність здійснення пошукового експерименту, спрямованого на з'ясування доцільності та ефективності доповнення класичного опису результатів експериментально-фонетичного дослідження описом закономірностей енергетичного забезпечення функціонування просодичних засобів в оформленні англійських фольклорних текстів малої форми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева М. Н. Маркированность тема-рематических отношений в тексте / М. Н. Алексеева // Теория маркированности на разных уровнях языка : Сб. науч. тр. : Моск. обл. гос. ин-т им. Н. К. Крупской. – 1985. – С. 3-13. (Alekseeva M. N. Markirovannost' tema-rematicheskih otnoshenij v tekste / M. N. Alekseeva // Teorija markirovannosti na raznyh urovnjah jazyka : Sb. nauch. tr. : Mosk. obl. gos. in-t im. N. K. Krupskoj. – 1985. – S. 3-13)

2. Антипова А.М. Ритмическая система английской речи / Антонина Михайловна Антипова. – Москва: Изд-во «Высшая школа», 1984. – 119 с. (Antipova A.M. Ritmicheskaja sistema anglijskoj rechi / Antonina Mihajlovna Antipova. – Moskva: Izd-vo «Vysshaja shkola», 1984. – 119 s.)

3. Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові : [монографія] / Алла Йосипівна Багмут. – Київ: Вид-во «Наукова думка», 1991. – 168 с. (Bagmut A.J. Semantyka i intonacija v ukrai'ns'kij movi : [monografija] / Alla Josypivna Bagmut. – Kuyv: Izd-vo «Naukova dumka», 1991. – 168 s.)

4. Бацевич Ф.С. Духовно-синергетична сутність мови: огляд деяких сучасних лінгвофілософських концепцій / Ф.С. Бацевич // Теле- та радіожурналістика : Зб. наукових праць. – 2009. – Вип. 8. – С. 266-272. (Bacevych F.S. Duhovno-synergetychna sutnist' movy: ogljad dejakyh suchasnyh lingvofilosofs'kyh koncepcij / F.S. Bacevych // Tele- ta radiozhurnalistyka : Zb. naukovyh prac'. – 2009. – Vyp. 8. –S. 266-272.)

5. Бехтерев В.М. Избранные произведения / Владимир Михайлович Бехтерев. – Москва: Изд-во «МедГиз», 1954. – 527 с. (Behterev V.M. Izbrannye proizvedenija / Vladimir Mihajlovich Behterev. – Moskva: Izd-vo «MedGiz», 1954. – 527 s.)

6. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс : Учебник / Маргарита Петровна Брандес. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Изд-во «Прогресс-Традиция»; «ИНФРА-М», 2004. – 416 с. (Brandes M. P. Stilistika

teksta. Teoreticheskij kurs : Uchebnik / Margarita Petrovna Brandes. – 3-e izd., pererab. i dop. – Moskva: Izd-vo «Progress-Tradicija»; «INFRA-M», 2004. – 416 c.)

7. Виноградов В. В. Идеалистические основы синтаксической системы проф. А. М. Пешковского, ее эклектизм и внутренние противоречия / В. В. Виноградов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – Москва: Изд-во «Учпедгиз», 1950. – С. 36-74. (Vinogradov V. V. Idealisticheskie osnovy sintaksicheskoj sistemy prof. A. M. Peshkovskogo, ee jeklektizm i vnutrennie protivorechija / V. V. Vinogradov // Voprosy sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka. – Moskva: Izd-vo «Uchpedgiz», 1950. – S. 36-74.)

8. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт : [пер. с нем.; общ. ред. Г.В. Рамишвили]. – Москва: ОАО ИГ "Прогресс", 2000. – 400 с. (Gumbol'dt V. fon. Izbrannye trudy po jazykoznaniju / Vil'gel'm fon Gumbol'dt : [per. s nem.; obshh. red. G.V. Ramishvili]. – Moskva: OAO IG "Progress", 2000. – 400 s.)

9. Деркач Н. В. Просодична організація англійського прислів’я : соціопрагматичний аспект (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Деркач Наталія Валеріївна; Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2010. – 20 с. (Derkach N. V. Prosodychna organizacija anglijs'kogo prysliv’ja : sociopragmatychnyj aspekt (eksperymental'no-fonetychne doslidzhennja) : avtoref. dys. … kand. filol. nauk : 10.02.04 / Derkach Natalija Valerii'vna; Kyi'vs'kyj nacional'nyj lingvistychnyj universytet. – Kyiv, 2010. – 20 s.)

10. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення : [монографія] / Алла Андріївна Калита. – Київ: Вид. центр КДЛУ, 2001. – 351 с. (Kalyta A. A. Fonetychni zasoby aktualizacii' smyslu anglijs'kogo emocijnogo vyslovlennja : [monografija] / Alla Andrii'vna Kalyta. – Kyiv : Vyd. centr KDLU, 2001. – 351 s.)

11. Калита А. А. Функционально-энергетический подход : механизм актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания / А. А. Калита, А. В. Клименюк // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н.Каразіна. – Харків: Вид-во «Константа». – 2004. – № 635. – С. 70-74. (Kalita A. A. Funkcional'no-jenergeticheskij podhod : mehanizm aktualizacii jemocional'no-pragmaticheskogo potenciala vyskazyvanija / A. A. Kalita, A. V. Klimenjuk // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu im. V. N.Karazina. – Harkiv: Vyd-vo «Konstanta». – 2004. – № 635. – S. 70-74.)

12. Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення : [монографія] / Алла Андріївна Калита. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с. (Kalyta A. A. Aktualizacija emocijno-pragmatychnogo potencialu vyslovlennja : [monografija] / Alla Andrii'vna Kalyta. – Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2007. – 320 s.)

13. Калита А.А. Енергетичний підхід до вивчення мовлення / А. А. Калита // Світ емоцій у дзеркалі когніції : мова, текст, дискурс : тези доповідей Круглого столу, присвяченого ювілею проф. О. П. Воробйової (КНЛУ, 27 вересня 2012 р.). – Київ: Вид. центр КНЛУ, 2012. – С. 8. (Kalyta A.A. Energetychnyj pidhid do vyvchennja movlennja / A. A. Kalyta // Svit emocij u dzerkali kognicii' : mova, tekst, dyskurs : tezy dopovidej Kruglogo stolu, prysvjachenogo juvileju prof. O. P. Vorobjovoi' (KNLU, 27 veresnja 2012 r.). – Kyiv: Vyd. centr KNLU, 2012. – S. 8.)

14. Калита А. А. Критерий уровня актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Наукові записки. – Вип. 105 (1). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 476-484. (Kalita A. A. Kriterij urovnja aktualizacii jemocional'no-pragmaticheskogo potenciala vyskazyvanija / A. A. Kalita, L. I. Taranenko // Naukovi zapiski. – Vip. 105 (1). – Serija : Filologichni nauki (movoznavstvo) : U 2 ch. – Kirovograd : RVV KDPU im. V. Vinnichenka, 2012. – S. 476-484.)

15. Калита А. А. Синергетичні моделі породження фоноконцептів в англійському мовленні / А. А. Калита // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків. – 2012. – № 1002 – С. 106-112. (Kalyta A. A. Synergetychni modeli porodzhennja fonokonceptiv v anglijs'komu movlenni / A. A. Kalyta // Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu im. V.N. Karazina. Serija: Romano-germans'ka filologija. Metodyka vykladannja inozemnyh mov. – Harkiv. – 2012. – № 1002 – C. 106-112.)

16. Калита А. А. Энергетическая теория речи : ее сущность, современное состояние и перспективы исследования / А. А. Калита // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – №7. – С. 33-53. (Kalita A. A. Jenergeticheskaja teorija rechi : ee sushhnost', sovremennoe sostojanie i perspektivy issledovanija / A. A. Kalita // Kognicija, kommunikacija, diskurs. – 2013. – №7. – S. 33-53)

17. Калита А. А. Психоэнергетика пауз звучащей речи / А. А. Калита // Наукові записки. – Вип. 127. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2014. – С. 24-34. (Kalita A. A. Psihojenergetika pauz zvuchashhej rechi / A. A. Kalita // Naukovi zapiski. – Vip. 127. – Serija: Filologichni nauki (movoznavstvo). – Kirovograd : RVV KDPU im. V. Vinnichenka. – 2014. – S. 24-34)

18. Ким Л. Г. Игровой дискурс : признаки и виды / Л. Г. Ким // Изменяющаяся Россия : новые парадигмы и новые решения в лингвистике : Материалы I Междунар. научн. конф. (Кемерово, 29-31 августа 2006 г.) : в 4 ч. – Кемерово: Юнити, 2006. – Ч. 2. – С. 204-211. (Kim L. G. Igrovoj diskurs : priznaki i vidy / L. G. Kim // Izmenjajushhajasja Rossija : novye paradigmy i novye reshenija v lingvistike : Materialy I Mezhdunar. nauchn. konf. (Kemerovo, 29-31 avgusta 2006 g.) : v 4 ch. – Kemerovo: Juniti, 2006. – Ch. 2. – S. 204-211)

19. Кривнова О.Ф. Смысловая значимость просодических швов в тексте / О.Ф. Кривнова // Проблемы фонетики. III.: Сб. статей / [отв. ред. Касаткина Р.Ф.]. – Москва: Изд-во «Наука». – 1999. – С. 247-257. (Krivnova O.F. Smyslovaja znachimost' prosodicheskih shvov v tekste / O.F. Krivnova // Problemy fonetiki. III.: Sb. statej / [otv. red. Kasatkina R.F.]. – Moskva: Izd-vo «Nauka». – 1999. – S. 247-257)

20. Лазутин С. Г. Поэтика русского фольклора : [учеб. пособие для филол. фак. ун-тов] / Сергей Георгиевич Лазутин. – Москва: Изд-во «Высшая школа», 1981. – 223 с. (Lazutin S. G. Pojetika russkogo fol'klora : [ucheb. posobie dlja filol. fak. un-tov] / Sergej Georgievich Lazutin. – Moskva: Izd-vo «Vysshaja shkola», 1981. – 223 s.)

21. Ланчуковська Н. Роль інтонації в актуалізації прагматики звучащої чарівної казки / Н. Ланчуковська // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Вип. 1. –

Херсон: Вид-во ХДУ. – 2005. – С. 25-30. (Lanchukovs'ka N. Rol' intonacii' v aktualizacii' pragmatyky zvuchashhoi' charivnoi' kazky / N. Lanchukovs'ka // Lingvistyka : zb. nauk. prac'. – Vyp. 1. – Herson: Vyd-vo HDU. – 2005. – S. 25-30.)

22. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев. – Москва: Изд-во «Просвещение», 1969. – 214 с. (Leont'ev A. A. Jazyk, rech', rechevaja dejatel'nost' / Aleksej Alekseevich Leont'ev. – Moskva: Izd-vo «Prosveshhenie», 1969. – 214 c.)

23. Лушникова Г. И. Языковая игра в английских загадках-шутках / Г. И. Лушникова, Н. В. Потапова // Вестник Кемеровского государственного университета. – № 4 (48). – 2011. – С. 191-195. (Lushnikova G. I. Jazykovaja igra v anglijskih zagadkah-shutkah / G. I. Lushnikova, N. V. Potapova // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. – № 4 (48). – 2011. – S. 191-195.)

24. Манакін В. Мова як енергетичний феномен / В. Манакін // Нова філологія. – Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т. – 2007. – № 27. – С. 91-97. (Manakin V. Mova jak energetychnyj fenomen / V. Manakin // Nova filologija. – Zaporizhzhja: Zaporiz'kyj nac. un-t. – 2007. – № 27. – S. 91-97.)

25. Матвеева Т.В. Энергетика текста / Т.В. Матвеева // Известия Уральского государственного университета. – 2001. – № 17. Гуманитарные науки, Вып. 3. – С. 107-112. (Matveeva T.V. Jenergetika teksta / T.V. Matveeva // Izvestija Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. – 2001. – № 17. Gumanitarnye nauki, Vyp. 3. – S. 107-112.)

26. Медведев В.Б. Энергия в лингводидактическом преломлении / В.Б. Медведев // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». – №3. – 2013. – С. 18-23. (Medvedev V.B. Jenergija v lingvodidakticheskom prelomlenii / V.B. Medvedev // Vestnik MGOU. Serija «Lingvistika». – №3. – 2013. – S. 18-23.)

27. Мороховский А. Н. Стилистика английского язика / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – Киев: Изд-во «Вища школа», 1991. – 272 с. (Morohovskij A. N. Stilistika anglijskogo jazika / A. N. Morohovskij, O. P. Vorob'eva, N. I. Lihosherst, Z. V. Timoshenko. – Kyev: Izd-vo «Vysha shkola», 1991. – 272 s.)

28. Мусієнко Ю. А. Лінгвокогнітивні і прагматичні особливості просодичного оформлення англійських притч (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ю. А. Мусієнко; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2014. – 20 с. (Musijenko Ju. A. Lingvokognityvni i pragmatychni osoblyvosti prosodychnogo oformlennja anglijs'kyh prytch (eksperymental'no-fonetychne doslidzhennja): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Ju. A. Musijenko; Kyi'v. nac. lingvist. un-t. – Kyiv, 2014. – 20 c.)

29. Наваренко І. А. Просодична організація іспанської народної казки (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Інна Анатоліївна Наваренко; КНЛУ. – Київ, 2011. – 20 с. (Navarenko I. A. Prosodychna organizacija ispans'koi' narodnoi' kazky (eksperymental'no-fonetychne doslidzhennja) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.05 / Inna Anatolii'vna Navarenko; KNLU. – Kyiv, 2011. – 20 s.)

30. Немченко Н. Ф. К проблеме ритмических единиц текста (на материале англоязычной сказки) / Н. Ф. Немченко // Ритмическая и интонационная организация текста : сб. науч. тр. – Москва: МГПИИЯ им. М.Тореза. – 1982. – Вып. 196. – С. 49-66. (Nemchenko N. F. K probleme

ritmicheskih edinic teksta (na materiale anglojazychnoj skazki) / N. F. Nemchenko // Ritmicheskaja i intonacionnaja organizacija teksta : sb. nauch. tr. – Moskva: MGPIIJa im. M.Toreza. – 1982. – Vyp. 196. – S. 49-66.)

31. Немченко Н. Ф. Ритм как форма организации текста (на материале англоязычной сказки): автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Н. Ф. Немченко; МГПИИЯ им. М.Тореза. – Москва, 1985. – 21 с. (Nemchenko N. F. Ritm kak forma organizacii teksta (na materiale anglojazychnoj skazki): avtoref. dis. … kand. filol. nauk: 10.02.04 / N. F. Nemchenko; MGPIIJa im. M.Toreza. – Moskva, 1985. – 21 s.)

32. Романова Н.В. До питання про емотивну енергетику (на матеріалі германських текстів молитви «Отче наш») / Н.В. Романова // Проблеми зіставної семантики : Зб. наук. статей / Відп. ред. Тараненко О.О. – Київ : Вид. центр КНЛУ. – 2009. – Вип. 9. – С. 394-399. (Romanova N.V. Do pytannja pro emotyvnu energetyku (na materiali germans'kyh tekstiv molytvy «Otche nash») / N.V. Romanova // Problemy zistavnoi' semantyky : Zb. nauk. statej / Vidp. red. Taranenko O.O. – Kyiv: Vyd. centr KNLU. – 2009. – Vyp. 9. – S. 394-399.)

33. Саенко Т. И. Прагматика английской волшебной сказки и ее интонационная реализация / Т. И. Саенко // Взаимодействие сегментного состава и просодии текста : сб. науч. тр. – Київ: КГПИИЯ. – 1986. – С. 89-96. (Saenko T. I. Pragmatika anglijskoj volshebnoj skazki i ee intonacionnaja realizacija / T. I. Saenko // Vzaimodejstvie segmentnogo sostava i prosodii teksta : sb. nauch. tr. – Kyiv: KGPIIJa. – 1986. – S. 89-96.)

34. Саенко Т. И. Интонация как средство коммуникативно-прагматической динамики текста английской волшебной сказки (Экспериментально-фонетическое исследование) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Саенко Татьяна Ивановна; КГПИИЯ. – Київ, 1987. – 17 с. (Saenko T. I. Intonacija kak sredstvo kommunikativno-pragmaticheskoj dinamiki teksta anglijskoj volshebnoj skazki (Jeksperimental'no-foneticheskoe issledovanie) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / Saenko Tat'jana Ivanovna; KGPIIJa. – Kyiv, 1987. – 17 s.)

35. Тараненко Л.І. Просодична зв’язність англійської прозової байки : [монографія] / Лариса Іванівна Тараненко. – Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2008. – 204 с. (Taranenko L.I. Prosodychna zv’jaznist' anglijs'koi' prozovoi' bajky : [monografija] / Larysa Ivanivna Taranenko. – Kyiv: TOV «Agentstvo «Ukrai'na», 2008. – 204 s.)

36. Таранец В.Г. Энергетическая теория речи: [монография] / Валентин Григорьевич Таранец. – Киев-Одесса: Изд-во «Вища школа», 1981. – 147 с. (Taranec V.G. Jenergeticheskaja teorija rechi: [monografija] / Valentin Grigor'evich Taranec. – Kyev-Odessa: Izd-vo «Vishha shkola», 1981. – 147 s.)

37. Таранов П. С. Анатомия мудрости: 120 философов : В 2-х томах / П.С. Таранов. – Симферополь: Изд-во «Реноме», 1997. – Т1. – 624 с. (Taranov P. S. Anatomija mudrosti: 120 filosofov : V 2-h tomah / P.S. Taranov. – Simferopol': Izd-vo «Renome», 1997. – T1. – 624 s.)

38. Торсуева И. Г. Интонация и семантика / И. Г. Торсуева // Просодия текста : Тезисы докладов научно-методической конференции. – Москва: МГПИИЯ им. М. Тореза. – 1982. – С. 33-36. (Torsueva I. G. Intonacija i

semantika / I. G. Torsueva // Prosodija teksta: Tezisy dokladov nauchno-metodicheskoj konferencii. – Moskva: MGPIIJa im. M. Toreza. – 1982. – S. 33-36.)

39. Фужерон И. Интонация и единство текста / И. Фужерон // Проблемы фонетики. III. : Сб. статей / Отв. ред. Касаткина Р.Ф. – Москва: Изд-во «Наука». – 1999. – С. 216-227. (Fuzheron I. Intonacija i edinstvo teksta / I. Fuzheron // Problemy fonetiki. III. : Sb. statej / Otv. red. Kasatkina R.F. – Moskva: Izd-vo «Nauka». – 1999. – S. 216-227.)

40. Черемисина Н.В. Русская интонация: поэзия, проза, разговорная речь / Нинель Васильевна Черемисина. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Изд-во «Русский язык», 1989. – 240 с. (Cheremisina N.V. Russkaja intonacija: pojezija, proza, razgovornaja rech' / Ninel' Vasil'evna Cheremisina. – 2-e izd., ispr. i dop. – Moskva: Izd-vo «Russkij jazyk», 1989. – 240 s.)

41. Чернов В. И. Русские пословицы: фонетическая организация // Материалы Международной научной конференции, посвященной 200-летию Казанского государственного университета «Языковая семантика и образ мира» : В 2-х т. – 1997. – Т. 1. – С. 46-48. (Chernov V. I. Russkie poslovicy: foneticheskaja organizacija // Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, posvjashhennoj 200-letiju Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta «Jazykovaja semantika i obraz mira» : V 2-h t. – 1997. – T. 1. – S. 46-48)

42. Чёрный Г. Пси-эффект и энергетика текста (глава из новой книги о психоделике) [Електронний ресурс] // Топос: литературно-философский журнал. – 2013. – Джерело ресурсу: http://www.topos.ru/article/laboratoriya-slova/psi-effekt-i-energetika-teksta-glava-iz-novoy-knigi-o-psihodelike. (Chjornyj G. Psi-jeffekt i jenergetika teksta (glava iz novoj knigi o psihodelike) [Elektronnij resurs] // Topos: literaturno-filosofskij zhurnal. – 2013. – Dzherelo resursu: http://www.topos.ru/article/laboratoriya-slova/psi-effekt-i-energetika-teksta-glava-iz-novoy-knigi-o-psihodelike.)

43. Шевякова В. Е. Современный английский язык (Порядок слов, актуальное членение, интонация) : [монография] / Валентина Ефимовна Шевякова. – Москва: Изд-во «Наука», 1980. – 380 с. (Shevjakova V. E. Sovremennyj anglijskij jazyk (Porjadok slov, aktual'noe chlenenie, intonacija) : [monografija] / Valentina Efimovna Shevjakova. – Moskva: Izd-vo «Nauka», 1980. – 380 s.)

44. Шпетный К. И. Лингвостилистические и структурно-композиционные особенности текста короткого рассказа (На материале американской литературы) : автореф. дис… канд. филол. наук : 10.02.04 / Шпетный Константин Иванович; МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1980. – 24 с. (Shpetnyj K. I. Lingvostilisticheskie i strukturno-kompozicionnye osobennosti teksta korotkogo rasskaza (Na materiale amerikanskoj literatury) : avtoref. dis… kand. filol. nauk : 10.02.04 / Shpetnyj Konstantin Ivanovich; MGPIIJa im. M.Toreza. – M., 1980. – 24 s.)

45. Kalyta A. Energetic approach to phonetic studies / A. Kalyta // Book of Abstracts of the International Linguistics Conference Linguistics “Beyond and Within” (14-15 November 2013; John Paul II Catholic University of Lublin, Poland). – 2013. – P. 54-56.

46. Kalyta A. Phonetic Studies from the Perspective of an Energetic Approach / A. Kalyta // Within Language, Beyond Theories (Volume I) : Studies in

Theoretical Linguistics: Monograph / ed. by Anna Bondaruk, Anna Prażmowska. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. – 2015. – P. 322-336.

47. Köngäs-Maranda E. The Logic of Riddles / E. Köngäs-Maranda // Structural Analysis of Oral Tradition. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press. – 1971. – P. 189-232.

48. Wennerstrom A. The Music of Everyday Speech. Prosody and Discourse Analysis / Ann Wennerstrom. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 317 p.

РОЗДІЛ ІІІ

ПЕДАГОГІКА

УДК 658.378 (477)

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ РОЛЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Георгінова Л.В.
Україна, м. Буча

У статті розглянуто роль корпоративної культури в системі управління персоналом вищого навчального закладу, що впливає на його імідж, реалізацію місії та конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг. Уточнено сутність поняття "корпоративна культура ВНЗ", проаналізовано взаємозв'язок елементів системи управління персоналом та елементів корпоративної культури вищого навчального закладу.

Ключові слова: організація, вищий навчальний заклад, корпоративна культура, управління персоналом, місія, система цінностей.

В статье рассмотрена роль корпоративной культуры в системе управления персоналом высшего учебного заведения, ее влияние на его имидж, реализацию миссии и конкурентоспособность на рынке образовательных услуг. Уточнена сущность понятия «корпоративная культура вуза», проанализирована взаимосвязь элементов системы управления персоналом и элементов корпоративной культуры высшего учебного заведения.

Ключевые слова: организация, высшее учебное заведение, корпоративная культура, управление персоналом, миссия, система ценностей.

The article outlines the role of corporate culture in the university personnel management, affecting its image, implementation of the university mission as well as its competitiveness in the educational market. The author specifies the essence of the concept "university corporate culture", analyzes the relationship of the elements of personnel management system and the elements of corporate culture of higher educational establishment.

Keywords: organization, higher education institutions, corporate culture, human resources, mission, values.

Постановка проблеми. В умовах сучасних законодавчих та практичних змін у сфері вищої освіти питання корпоративної культури

персоналу вітчизняних вищих навчальних закладів стало дедалі більше привертати увагу науковців.

Вимоги до системи управління персоналом вищих навчальних закладів останніми роками зростають, що слугує не лише зростанню якості організації відбору, підвищенню кваліфікації науково-педагогічних кадрів та інших співробітників, але й привертає особливу увагу до духовного, ціннісного й морально-етичного аспектів їхньої професійної діяльності. Ці аспекти, насамперед, є складниками корпоративної культури як стратегічного інструменту ВНЗ, що дозволяє орієнтувати усі його підрозділи й усіх працівників на загальні цілі, підвищувати ініціативу персоналу, забезпечувати відданість загальній справі, сприяти ефективній комунікації та забезпечувати його конкурентоспроможність.

Корпоративна культура, як відомо, базується на загальному культурному рівні суспільства, нормах моралі, ділової науково-педагогічної етики й практики тощо, стан яких обумовлений рівнем соціально-економічного розвитку країни та духовно-моральної культури суспільства.

У сучасних умовах, з огляду на соціокультурні тенденції в міжнародному освітньому просторі, технологія управління персоналом вищого навчального закладу має орієнтуватися на людину з її системою цінностей, поглядів, переконань, тобто ґрунтуватися на засадах *корпоративної культури*.

Досвід успішних зарубіжних вищих навчальних закладів також підтверджує необхідність залучення *корпоративної культури* в управління персоналом, зокрема, науково-педагогічним. Водночас вітчизняні вищі навчальні заклади не завжди приділяють достатньо уваги *корпоративній культурі* саме в контексті управління персоналом.

Так, у процесі формування колективів окремих структурних підрозділів і колективу вищого навчального закладу в цілому трапляються випадки, коли співробітники фактично залишаються поза процесом опрацювання місії та основних цілей навчального закладу, не завжди долучаються до глибокого вивчення історії і традицій, які історично складалися в ньому. Підвищення рівня ефективності своєї професійної діяльності науково-педагогічними працівниками розглядається іноді лише як особисте досягнення, а не як фактор позитивного впливу на систему цінностей студентства та підвищення конкурентоспроможності навчального закладу.

Аналіз асучасних досліджень з питань специфіки педагогічного контексту управлінської діяльності у вищих навчальних закладах України переконливо свідчить про те, що навіть в останні десятиліття *корпоративна культура* не завжди була предметом пильної уваги науковців, які досліджують проблематику вищої школи. Актуальність дослідження цих проблем зростає внаслідок глобальних змін, пов'язаних зі стрімкими процесами інтеграції системи вітчизняної та європейської вищої освіти, що вимагає підвищення уваги, в першу чергу, до проблеми взаємозв'язку управління персоналом та *корпоративної культури* вищого навчального закладу.

Результати аналізу наукових досліджень такого ідеолого-тематичного спрямування засвідчують значну увагу до фундаментальних педагогічних принципів *корпоративної культури* як одного з базових компонентів загальної культури сучасного суспільства (Е. Шейн, К. Камерон, Р. Куїнн, Ф. Лютенс, Е. Молл, Ф. Фей, Д. Денісон, Т. Лапіна, В. Барінов, Л. Макаров, В. Томілов, Т. Ковалева, О. Єськов, О. Тихомирова, М. Дубініна).

Різні аспекти проблем формування понятійного апарату *корпоративної культури* підприємств й організацій досліджують, зокрема: Л. Елдрідж, А. Кромбі, У. Оучі, М. Пакановський, Н. О'Доннел-Тружилло, С. Мішон, П. Штерн, Р. Кілманн, М. Сакстон, А. Мак-Лін, Ж. Маршалл, Є. Браун, Д. Мацумото, А.І. Наумов, В. Погребняк, Т. Соломанідіна, Г. Захарчин, О. Браницький та ін.

Сучасні вітчизняні та зарубіжні педагоги й психологи (Г. Єльникова, Л. Даниленко, Л. Карамушка, О. Мармаза, В. Маслова, Л. Шипіліна), розкриваючи специфіку управлінської праці керівних кадрів, аналізують зміст класичних та інноваційних функцій сучасного управлінця, серед яких розвитку особистісної і *корпоративної культури* приділяється значна увага.

Питання *корпоративної культури* в контексті стратегічного управління вищим навчальним закладом розглядаються у працях Н. Богдан, С. Василевич, І. Драгомірової, В. Єфимова, А. Клюєва, Є. Князева, М. Макаркіна, Г. Мальцева, І. Нємцевої, Л. Пан, В. Парсяка, С. Рєзніка, Ж. Серкіс, О. Томіліна, Г. Хаєта, Н. Яблонскене та ін.

У вітчизняному науковому арсеналі представлено певні тематичні серії педагогічних досліджень з проблеми розбудови *корпоративної культури* в діяльності вищих навчальних закладів [2, 4, 6]. Звертається також значна увага до вивчення передового досвіду формування та розвитку корпоративної культури ряду зарубіжних

вищих навчальних закладів, у тому числі з огляду на питання управління персоналом [10, с. 14].

Виклад основного матеріалу. Термін «*культура*»[1] походить від латинського слова «cultura», що в перекладі означає «обробіток», «догляд» ґрунту, ефективну сільськогосподарську діяльність, яка вказує як на перетворюючу активність людини щодо природи, так і на вміння, майстерність, які виявляла людина у праці. Тобто у змісті цього терміна чітко простежуємо єдність культури людини та її діяльності. Організація – це соціальне утворення з визначеними межами, яке свідомо координується і функціонує на відносно простій основі для досягнення мети [7].

Дедалі частіше науковці звертаються до трактування поняття «*корпоративна культура*». Зокрема, у працях У. Оучі, Р. Рютінгера використовується поняття «*корпоративна культура*», під яким розуміють союз всіх членів організації, «*корпоративний дух*», спільну філософію. До того ж, різні автори для її характеристики використовують такі терміни, як: «*організаційна культура*», «*культура організації*», «*фірмова культура*», «*культура підприємництва*».

---

[1] Вважається, що в сучасних слов'янських мовах цей термін є запозиченням з німецької мови. Німецьк. Kultúr «культура; (*сільськогосп.*) культура, виведення» (з XVII ст.) розглядається як запозичення від латин. cultūra «обробіток, догляд; землеробство; виховання, освіта, розвиток; поклоніння, шанування», пов'язаного з cultŭs «обробка; догляд; піклування, турбота; спосіб життя; виховання, освіта, розвиток; заняття, вправи; шанування, поклоніння», що зводиться до colĕre «обробляти; вирощувати; населяти; турбуватися; прикрашати; шанувати, визнавати», спорідненого з праслов. *kolo «колесо; коло, круг», українськ. *ко́ло* «замкнена крива; круг; предмет, що має форму круга або кільця», білор. *ко́ла*, рос. діал. *ко́ло*, давньоруськ. *коло* «круг, дуга; колесо», польськ. koło, чеськ. словацьк. kolo, верхньолуж. koło, нижньолуж. kolaso, діал. kóleso, полаб. t'ölu, болг. заст. діал. ко́ло́, макед. *коло,* серб. *ко̀ло,* словен. kolǫ́ «колесо; круг; тачак», старослов. **коло** «колесо, круг» [*Етимологічний* словник української мови: У семи томах / Редакційна колегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирев та ін. – К.: Вид-во «Наукова думка». – Т.2: Д-Копці,1985. – С. 514-515; – Т. 3: Кора-М, 1989. – С. 137, 138; *Будагов Р.А*. История слов в истории общества. – И.: Изд-во «Просвещение», 1971. – С. 108-131; *Сорокин Ю.С*. Развитие словарного состава русского литературного язка: 30-90 годы XIX века. – М.: Л.; 1965. – С. 94-95; *Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – 20. Aufl. Bearb. von W. Mitzka. – Berlin: Walter de Gruyten & Co, 1967. – S. 411; *Pfeifer W.* Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999. – S. 742, 743; *Walde A*. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. – 3. neubearb. Aufl. von J.B. Hofmann. – Bd.1. – Haidelberg: C. Winter's. Universitätsbuchhandlung, 1938. – S. 245-247; *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire étymologique de la langue latine. – 4-e éd. – T.1. – Paris, 1959. – P. 132,133]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

Сучасні автори [9, с. 16] розуміють корпоративною культурою суміш різних типів організаційних культур і, таким чином, зазначають, що організації являють собою полікультурні утворення [11, с. 97]. Аналіз науковцями існуючих трактувань понять «*корпоративна культура*» та «*організаційна культура*», як зазначає Л. Балабанова, дозволяє сказати, що їхня сутність є тотожною [1].

Так, Н. Яблонскене наводить узагальнене визначення корпоративної культури як атрибуту організації, що являє собою сукупність поведінкових норм, символів, ритуалів, міфів, традицій тощо, які відповідають цінностям, властивим організації, поділяються її співробітниками, передаються у вигляді «життєвого досвіду» організації, відбивають її індивідуальність і є визначальними у сприйнятті самої себе та інших організацій у соціальному й матеріальному середовищі [14, с. 8].

У контексті нашого дослідження під *корпоративною культурою* розуміємо добре сформовану систему керівних переконань, вірувань, уявлень, очікувань, принципів, норм поведінки, традицій як невидимої частини життєдіяльності кожного співробітника, зокрема, та всього вищого навчального закладу взагалі, що ґрунтуються на певній системі цінностей.

Відповідно до узагальненого погляду науковців, варто зазначити, що *корпоративна культура* проявляється в цілях, спрямованих на досягнення місії організації. Вона суттєво впливає на ставлення персоналу до своєї організації та організації до свого персоналу (умови праці, соціальні гарантії тощо), на основні принципи діяльності працівників, на сприйняття організації діловими партнерами, споживачами і на світогляд організації взагалі. Таким чином, *корпоративна культура* присутня у всіх сферах діяльності людини в організації і за допомогою своїх функцій вона відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного управління персоналом, оскільки і сама система управління персоналом є найбільш близькою до корпоративної культури.

Управління організацією здійснюється людьми, причому як суб'єктом, так і об’єктом управління є людина. *Корпоративна культура* формується в свідомості людини, працівника організації, який є носієм цієї культури і її пропагандистом. Тим самим людина є основою корпоративної культури. Тому вплив *корпоративної культури* прямо направлений на трудовий потенціал, зростання якого є її головною метою.

Корпоративна культура як ідеологія управління впливає на управління персоналом через об'єктивно-суб'єктивні елементи, зокрема: цінності, функції, регламентні процедури, комунікації та систему відповідальності.

Один із провідних фахівців у галузі психології та організації діяльності американський психолог Едгар Шейн розробив ієрархію рівнів *корпоративної культури*. В основі її, на думку Е. Шейна, найперше, лежать певні базові уявлення про характер навколишнього світу, про реальність, час, простір, людську природу, людську активність, людські взаємини. Ці припущення, що сприймаються на підсвідомому рівні, визначають поведінку людей, допомагаючи їм внутрішньо прийняти атрибути корпоративної культури.

Інший рівень охоплюють цінності та вірування, які усвідомлено сприймаються членами організації. Це ядро *корпоративної культури*, на базі якого виробляються норми поведінки в організації. Спільні цінності породжують єдність поглядів і дій, що надзвичайно важливо для досягнення загальних цілей. Зазвичай цінності організації декларуються і фіксуються в цільових установках, у документах, що визначають основні принципи діяльності організації, в планах розвитку організації тощо [13].

Цінності організації є певним ідеалом, еталоном і, одночасно, предметом особливого шанування для людини. Цінності є своєрідним орієнтиром для працівників в організації в цілому у процесі їх дальності, при прийнятті рішень тощо. Наприклад, якщо домінуючою цінністю в організації є висока якість, то при формуванні стратегії і оперативному управлінні акцент потрібно робити на виробничі підрозділи, а в політиці управління персоналом необхідно орієнтуватися на прийняття на роботу висококваліфікованих фахівців, тобто тих людей, від яких безпосередньо залежить якість продукції або послуг. З огляду на це, важливо, хто саме формує ідеал, еталон і який механізм сприйняття цінностей. Тому в контексті управління персоналом можна стверджувати, що система цінностей формується як суб'єктом управління, так і об'єктом, і при узгодженій їх дії корпоративна культура виступатиме вагомим внутрішнім ресурсом підвищення ефективності діяльності організації. У цьому контексті особливу увагу необхідно приділяти зовнішнім цінностям, що формуються під впливом суспільних та культурних правил і норм, стереотипів, ідей. Тому філософсько-методологічними засадами в управління персоналу для української нації могла би бути ідея

«зрідненої праці» Г. Сковороди, який радив, передусім, пізнавати не те, що досягається майстерністю, а те, що робить можливою саму майстерність. За допомогою такого прийому вищий менеджмент організації повинен з'ясовувати спорідненість і генетичний нахил працівника до певних видів діяльності й поставити наголос саме на них. Скориставшись таким підходом, можна досягнути максимальної віддачі працівників і успішного розвитку їхньої компетенції [8].

Вплив *корпоративної культури* на компетенцію має такі прояви: по-перше, заохочує процес навчання і розвитку персоналу; по-друге, закладає принципи трудової та, зокрема, педагогічної етики; по-третє, формує у персоналу відчуття гордості і відданості своїй організації; по-четверте, полегшує спілкування і забезпечує психологічну комфортність працівників персоналу.

Оскільки зміст корпоративної культури проявляється у її функціях, то перелічимо ті, які можна задіяти в системі управління персоналом вищого навчального закладу. До них відносимо, насамперед, освітньо-виховну функцію, оскільки за допомогою своїх елементів корпоративна культура виховує морально-етичні, економічні, інноваційні норми та орієнтири працівників. Важливою є також мотиваційна функція, яка у випадку збігу корпоративної культури із життєвими принципами працівників ВНЗ, заохочує їх до активної творчої діяльності, стимулює розвиток ініціативи, креативності.

Селективна функція забезпечує психологічну комфортність в навчальному закладі як організації шляхом запровадження ефективної кадрової політики (добір співробітників, у тому числі з числа його випускників, які сприймають цінності корпоративної культури).

Інтегруюча функція завдяки системі цінностей дозволяє об'єднати інтереси всіх структурних підрозділів ВНЗ та її працівників, розвиває у них відчуття цілісної єдності з організацією.

Адаптивна функція забезпечує взаємне пристосування співробітників до ВНЗ і ВНЗ до співробітників шляхом оптимального використання людського капіталу.

Функція формування іміджу полягає у тому, що співробітники вищого навчального закладу дорожать його діловою репутацією, формують його позитивний імідж у професійній діяльності, публічних виступах, особистих бесідах, на переговорах з партнерами, батьками студентів і студентами.

У результаті реалізації функцій корпоративної культури, система управління персоналом ВНЗ забезпечує формування внутрішніх і

зовнішніх комунікацій, розширює систему знань та сприяє внутрішній та зовнішній адаптації працівників.

Важливо звернути увагу на такий елемент структури корпоративної культури ВНЗ як процедура регламентування. Сьогодні до визнання необхідності регламентування і формалізації взаємовідносин в колективі схиляється більшість вітчизняних організацій. У цілому формалізація відносин дозволяє стандартизувати роботу, однозначно розподілити обов'язки і сферу відповідальності кожного працівника, створити певний рівень передбачуваності [12, с. 12-16].

До умов, які підтверджують необхідність регламентування діяльності ВНЗ, слід віднести такі:

1) необхідність забезпечення безпеки ВНЗ незалежно від форми власності;

2) необхідність дотримання субординації у взаємовідносинах персоналу ВНЗ;

3) необхідність бути передбачуваним для батьків абітурієнтів, студентів, аспірантів та ін., тобто, мінімізація ризику у взаємовідносинах з клієнтами.

Визнаючи доцільність регламентування й формалізації відносин у ВНЗ, слід підкреслити, що ступінь регламентування кожного навчального закладу відрізняється і залежить, зокрема, від величини та масштабів його діяльності. Регламентуванню підлягає: місія ВНЗ, оскільки тут потрібна чіткість і ясне бачення його цілей; цінності ВНЗ як орієнтири діяльності; взаємовідносини у колективі, взаємовідносини із зовнішніми партнерами, у тому числі на міжнародному рівні. У нагоді тут стають такі нормативні документи як «Кодекс внутрішньої поведінки», «Корпоративний Кодекс ВНЗ» тощо. У той самий час необхідно зазначити, що чим вище рівень корпоративної культури, тим у меншому ступені персонал ВНЗ має потребу у чіткому регламентуванні діяльності, в директивах, настановах, детальних схемах і докладних інструкціях.

Система управління персоналом в організації, у тому числі у ВНЗ, складається з наступних елементів: кадрова політика, кадрове планування працівників, підбір і відбір персоналу, адаптація нових співробітників, професійна підготовка і розвиток персоналу, оцінка співробітників, управління поведінкою персоналу, кадрове діловодство. З погляду на вищезазначені елементи системи управління персоналом розглянемо, відповідно до кожного з них, фактори позитивного впливу корпоративної культури на прикладі Українського гуманітарного інституту

(далі – УГІ), який є приватним вищим навчальним закладом, що розпочав свою діяльність у 1999 році[2].

В УГІ здійснюється навчання студентів за напрямами та спеціальностями: «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Фінанси і кредит», «Економічна кібернетика», «Філософія (релігієзнавство)», «Журналістика», «Фізична культура», «Мова та література (англійська». УГІ випускає висококваліфікованих фахівців, які мають попит як на вітчизняному, так і міжнародному ринку праці. Всі спеціальності Інституту акредитовані Міністерством освіти і науки України та міжнародною акрадитаційною комісією. За успіхи у діяльності УГІ відзначений грамотами Міністерства освіти і науки України, Київської обласної адміністрації, Асоціації навчальних закладів приватної форми власності, Бучанької міської ради та ін.

Уважаємо за необхідне зазначити, що корпоративна культура УГІ – це ні в якому разі не застигла форма, а, насамперед, атмосфера, що створюється спільними зусиллями, підтримується та має спроможність до управління нею. Формуванння й управління корпоративною культурою в УГІ відбувається завдяки щоденній копіткій роботі. Так, спочатку бачення засновників і керівництва Інституту, воля й поведінка членів адміністрації та провідних фахівців стали визначальними у формуванні культури навчального закладу, а з часом корпоративна культура Інституту стала невідємною частиною усвідомленої взаємодії його співробітників і студентства у процесі вирішення стратегічних та поточних завдань.

У зв'язку з тим, що діяльність Інституту базується на християнських засадах, місія УГІ публічно визначена та прийнята як підготовка студентів до усвідомленого активного служіння **Богу** та суспільству шляхом реалізації особистісних і професійних якостей, сформованих та набутих завдяки академічним, науковим, виховним програмам на основі християнської філософії освіти.

Зауважимо, що основна діяльність Інституту будується на наступних цінностях:

1. Орієнтир УГІ – поєднання високого рівня духовного та професійного в роботі та навчанні.

---

[2] Див. також: Геогрінова Л.В., Костюк В.В., Проданюк Ф.М., Штанько Л.О. «Український гуманітарний інститут: історія та сьогодення (До 15-річчя з дня заснування)» у цьому випуску *«Наукових студій – XXI»* [Вип. 4 (Том 6), 2014]. – *Прим. Редколегії "Scientific Studies – XXI".*

2. В УГІ цінують і заохочують прагнення до поєднання всебічного самовдосконалення та практичного благочестя.

3. УГІ є частиною суспільства, де вітається дух особистої соціальної активності й відповідальності.

4. *Корпоративна культура* УГІ ґрунтується на високих християнських моральних принципах і нормах.

5. Здоровий спосіб життя – ознака гідності особистості студента та співробітника УГІ.

В основу побудови кадрової політики УГІ покладено саме вищезезначені цінності та християнські принципи у діловому спілкуванні та формуванні взаємовідносин у колективі. Оскільки УГІ є системоутворюючим елементом Міжнародної асоціації християнських вищих навчальних закладів, вимоги до ділових, професійних й особистісних якостей кожного науково-педагогічного працівника та працівника будь-якого іншого напрямку діяльності розглядається з погляду його прикладу для наслідування студентами. Саме ця складова корпоративної культури Інституту є однією з основних при визначенні напрямів роботи з персоналом, а також методів роботи, що сприяють формуванню високопродуктивного згуртованого колективу.

Тим самим, у рамках кадрового планування працівників, коли вирішуються завдання визначення потреб УГІ в персоналі необхідної чисельності та якості, невід'ємним елементом вимог до якостей особистості претендента на вакантну посаду є дотримання ним принципів здорового способу життя, незалежно від його світоглядної позиції або віросповідання. Такий підхід реально запроваджується при відборі персоналу Інституту. Завдяки цьому, висококваліфіковані фахівці, які працюють зі студентами, не палять, не вживають алкоголю, ні в якому вигляді не використовують корупційних схем, чим являють добрий приклад благочестя та наслідування.

Під час прийому на роботу в УГІ всім прийнятим співробітникам обов'язково повідомляється найважливіша інформація про ВНЗ, його цінності та традиції. Крім того, при прийомі на роботу працівника знайомлять з основними положеннями етичних норм, що запроваджуються в УГІ, які з одного боку співпадають із загальними правилами етики та, зокрема, педагогічної, але конкретизовані щодо умов внутрішнього середовища Інституту. Ця процедура є подібною до того, коли майбутнього студента знайомлять з «Кодексом студента УГІ». Окремі положення входять до змісту контракту зі співробітником. У цілому ж:

1. Співробітник УГІ поділяє суспільно вагомі морально-етичні принципи християнської філософії освіти як вищої гуманітарної місії Інституту і в професійній діяльності співвідносить свою індивідуальну місію з корпоративною. Корпоративні цінності стають його особистими переконаннями. 2. Кожен співробітник, підтримуючи філософію освіти Інституту, довіряє стратегії й тактиці управління ВНЗ, бере на себе відповідальність за реалізацію заявлених цілей і відчуває свою причетність до успіхів УГІ. 3. Основний принцип, яким керуються всі співробітники, – християнська доброчесність і взаємна повага. 4. Співробітник УГІ дорожить репутацією Інституту, формує його позитивний імідж у професійній діяльності, публічних виступах, особистих бесідах. 5. Співробітник Інституту є соціально активною особою, яка підтримує соціально значимі ініціативи та проекти, сприяє створенню сімейної атмосфери у середовищі навчального закладу. 6. В Інституті заборонені будь-які методи приниження гідності людини, будь-які форми дискримінації й корупції. 7. Співробітник Інституту не допускає приниження гідності будь-якої особи. Нормою є висловлення підтримки, розуміння, толерантності, симпатії членам колективу, до якого він належить. 8. Співробітник УГІ підвищує рівень професійної майстерності, опановує іноземні мови, сучасні інформаційні технології, вивчає передовий вітчизняний і зарубіжний досвід для досягнення високих результатів у роботі. 9. Співробітник УГК повною мірою використовує свої таланти та здібності, що є запорукою розвитку Інституту, особистого морального задоволення й матеріального добробуту. 10. Співробітник УГІ забезпечує конфіденційність отриманої інформації, ніколи не використовуючи її на шкоду репутації Інституту або для цілей особистої вигоди. Співробітник УГІ не допускає дій, що завдають шкоди інтересам Інституту. 11. Співробітник Інституту дотримується принципів здорового способу життя, піклується про працездатність і здоров'я оточуючих, сприяє утвердженню духовно-моральної, естетичної, екологічної та економічної культури.

Досвід УГІ показує, що в процесі адаптації, коли новим співробітником стає його випускник, долучення до норм корпоративної культури Інституту є гармонійним та безстресовим. Для всіх інших нових співробітників долучення до корпоративної культури допомогає уникнути стресових ситуацій, що можуть призводити до непорозумінь, а також сприяє формуванню команди і її згуртуваності колективу.

Невід’ємною частиною корпоративної культури УГІ є символічно-знакові елементи, що позначаються на його прапорі, на офіційному

сайті Інституту, в його логотипі, традиційних ритуалах, атрибутах, які формують фірмовий стиль. Завдяки цьому, у соціального оточення формується враження про Інститут як організацію. Так, до зовнішніх атрибутів корпоративної культури УГІ належать щорічні корпоративні церемонії – це особливі планові заходи, що проводяться заради тих, хто працює та навчається. Наприклад, участь науково-педагогічних та всіх інших співробітників Інституту в церемоніях Свята початку навчального року та Свята випуску студентів покликані продемонструвати взаємну єдність, зацікавленість у спільній справі, а також сприяти єдності колективу.

В офіційних та урочистих подіях Інститут використовує атрибути, які є набором відповідних знаків корпоративного характеру. Найбільш важливий атрибутивний знак – символ християнської освіти, на якому зображена відкрита книга – **Біблія** та полум'я, що символізує невичерпність знань та постійність у їх набутті.

Позитивного значення причетності до колективу набули футболки із логотипом УГІ, використання календарів, ручок, блокнотів, чашок із символікою Інституту.

Особливою частиною корпоративної культури є встановлення науково-академічних і культурних зв'язків із вітчизняними та зарубіжними вищими навчальними закладами, що сприяє розвитку персоналу та підвищення кваліфікації співробітників УГІ. Інститут підтримує підтримує міжнародні контакти в рамках договорів про співпрацю з багатьма зарубіжними вищими навчальними закладами, зокрема з Університетом ім. Ендрюса (США), Університетом Монтеморелос (Мексика), Вищою теологічно-гуманітарною школою (Республіка Польща), Ньюболд-коледжем (Англія), Університетом HUMAK (Фінляндська Республіка). Заокським християнським гуманітарно-економічним інститутом (Російська Федерація) та ін. у рамках міжнародних освітніх програм, наукових досліджень та духовно-культурних програм. Міжнародні контакти сприяють розробці проектів мобільності студентів та науково-педагогічних працівників, а також активізації співробітників УГІ щодо підвищення рівня володіння англійською мовою. Коли відбуваються зустрічі співробітників УГІ з колегами з вищих навчальних закладів-партнерів в академічному середовищі та у вільний час, це розширює кругозір, дозволяє зрозуміти подібності і відмінності між культурами, створюється унікальна можливість покращити знання іноземної мови. Стажування науково-педагогічних працівників у закордонних навчальних закладах

не тільки сприяє особистому підвищенню кваліфікації, але й надає їм можливості перебувати в атмосфері того навчального закладу, знайомитися з досвідом запровадження принципів корпоративної культури ВНЗ-партнара та вносити певні ініціативи в розвиток корпоративної культури УГІ. У цілому формування міжкультурних традицій сприяє розвитку Інституту як науково-педагогічної установи та культурного феномена.

Частиною традицій УГІ протягом багатьох років завжди була підтримка спортивних та культурних заходів. Найчастіше ці заходи відбуваються за спільною участю студентства та співробітників. Зокрема, це спортивні загальноінститутські ігри та спартакіади, благодійні акції та концерти, соціальні проекти, вечори відпочинку, корпоративні зустрічі тощо.

Важливою складовою системи управління персоналом ВНЗ є такий елемент, як управління поведінкою персоналу. Поведінка працівника визначається поставленими перед ним завданнями, а також особливостями його професійної діяльності. Ураховуючи пріоритетність духовно-моральних засад у діяльності Інституту, завдання професійної поведінки працівників УГІ полягає в тому, що його співробітники повинні володіти трьома важливими компетенціями: орієнтованістю на сприяння духовно-морального розвитку особистості студента, орієнтованістю на потреби освітніх послуг та орієнтованістю на результат. У зв’язку з тим, що співробітники УГІ сприймають, глибоко розуміють місію навчального заклату та поділяють її, характерним для їх поведінки є те, що вони надійно й сумлінно виконують свої обов'язки, готові заради інтересів справи, навіть в умовах мінливої ситуації, виходити за межі своїх безпосередніх обов'язків, докладаючи додаткові зусилля, проявляючи активність та віру, знаходити можливості для досягнення мети зусиллями команди.

У свою чергу, важливим елементом управління поведінкою співробітників є їх готовність і вміння попереджати та розв’язувати професійні конфлікти. Досвід УГІ дозволяє зазначити, що в цій сфері роль корпоративної культури позначається особливо на мотиваційно-ціннісній складовій такої готовності, а саме: 1) на ціннісних орієнтаціях, в основу яких покладені ідеї християнської терпимості, взаємодії на принципах толерантності, діалогічності, розуміння й поваги до людей, які мислять по-іншому, дотримання етичних норм та норм права; 2) не менш важливе значення має формування конструктивного ставлення до професійних конфліктів; 3) слід зосередити увагу на формуванні

мотивів безконфліктної взаємодії. Необхідною умовою сформованості конфліктологічної готовності співробітників УГІ є розвиток у них мотивів досягнення успіху, оскільки успіх стимулює особистість до досягнення позитивного результату.

Висновки. Таким чином, система *корпоративної культури* Українського гуманітарного інституту відіграє значну роль не лише в якісній професійній підготовці фахівців, але й в ефективному розвитку системи управління персоналом.

У цілому функціонування системи управління персоналом в сучасних умовах неможливе без урахування корпоративної культури, її впливу на формування світогляду працівників, культивування високих цінностей і прагнення до ділової активності.

У сучасних умовах розвитку вітчизняної вищої школи надзвичайної ваги набуває пошук нової управлінської парадигми, в якій би було представлено соціально-гуманістичні тенденції світової теорії й практики управління, а саме зміщення акцентів з технічного боку на людський фактор, без якого неможливий успішний розвиток науково-педагогічного персоналу та персоналу інших напрямків діяльності вищого навчального закладу. Вплив корпоративної культури як одного з найважливіших факторів управління персоналом проявляється через її функції, регламентні процедури, комунікації, систему відповідальності та через її ядро – цінності. Завдяки цьому розвивається прагнення науково-педагогічного та іншого персоналу ВНЗ підвищувати свій духовно-моральний і професійний рівень. *Корпоративна культура* стимулює розвиток персоналу і сприяє формуванню працездатного колективу та в цілому конкурентоспроможності вищого навчального закладу сучасної України у гуманістичних координатах антропоцентричної парадигми Освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом: Підручник. – К.: Вид-во «Центр учбової літератури», 2011. – 468 с. (Balabanova L.V., Sardak O.V. Upravlinnja personalom: Pidruchnik. – K.: Vid-vo «Centr uchbovoyi literaturi», 2011. – 468 s.).

2. Грох Н.В., Поліщук О.Ю. Корпоративна культура в системі управління персоналом на підприємстві – Режим доступу: http:// nauka.zinet.info/8/groh.php. (Groh N.V., Polishhuk O.Ju. Korporativna kul'tura v sistemi upravlinnja personalom na pidpriemstvi – Rezhim dostupu: http:// nauka.zinet.info/8/groh.php.).

3. Капитонов З.А. Корпоративная культура: теория и практика / Капитонов З. А., Зинченко Г. П., Капитонов А. З. – М.: Изд-во «Альфа-Пресс», 2005. – 352 с. (Kapitonov Z.A., Korporativnaja kul'tura: teorija i praktika

/ Kapitonov З. А., Zinchenko G. P., Kapitonov A. З. – M.: Izd-vo «Al'fa-Press», 2005. – 352 s.).

4. Камінський Б.А. Управління персоналом вищих навчальних закладів: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Тернопільський державний економічний ун-т. – Тернопіль, 2006. – 192 с. (Kamins'kij B.A. Upravlinnja personalom vishhih navchal'nih zakladiv: dis. ... kand. ekon. nauk: 08.06.01 / Ternopil's'kij derzhavnij ekonomichnij un-t. – Ternopilj, 2006. – 192 s.).

5. Нємцева І.А. Організаційна культура в системі стратегічного управління вищими навчальними закладами України: автореф. … канд. екон. наук / Інга Анатолівна Нємцева. – Ужгород, 2011. – 22 с. (Nemceva I.A. Organizacijna kul'tura v sistemi strategichnogo upravlinnja vishhimi navchal'nimi zakladami Ukraïni: avtoref… kand. ekon. nauk / Inga Anatolivna Nemceva. – Uzhgorod, 2011. – 22 s.).

6. Нємцева І. А. Фактори формування інноваційної культури вищих навчальних закладів України / І. А. Нємцева // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»: Збірка наук. праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективне виробництво). – Харків: НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2010. – № 7. – С. 158–169. (Nemceva I. A. Faktori formuvannja innovacijnoї kul'turi vishhih navchal'nih zakladiv Ukraini / I. A. Nemceva // Visnik Nacional'nogo tehnichnogo universitetu «Harkivs'kij politehnichnij institut»: Zbirka nauk. prac'. Tematichnij vipusk: Tehnichnij progres i efektivne virobnictvo). – Harkiv: NTU «Harkivs'kij politehnichnij institut», 2010. – № 7. – S. 158–169.).

7. Осовська Г.В. Основи менеджменту: Навчальний посібник / Г.В. Осовська, О.А. Осовський. – К.: Вид-во «Кондор», 2006. – 664 с. (Osovs'ka G.V. Osnovi menedzhmentu: Navchal'nij posibnik / G.V. Osovs'ka, O.A. Osovs'kij. – K.: Vid-vo «Kondor», 2006. – 664 c.).

8. Стельмашенко О.В., Бутрик Г.О., Діденко О.О. Корпоративна культура як сучасна ідеологія управління персоналом. – Електронний ресурс:http://www.rusnauka.com/3_ANR_2012/Economics/6_99560.doc.htm. (Stel'mashenko O.V., Butrik G.O., Didenko O.O. Korporativna kul'tura jak suchasna ideologija upravlinnja personalom. – Elektronnij resurs:http://www.rusnauka.com/3_ANR_2012/Economics/6_99560.doc.htm.)

9. Оучи В. Теория «Z». Методы организации производства. Японский и американский подходы / Пер. с англ. В. Оучи. – М.: Изд-во «Экономика», 1984. – 183 с. (Ouchi V. Teorija «Z». Metody organizacii proizvodstva. Japonskij i amerikanskij podhody / Per. s angl. V. Ouchi. – M.: Izd-vo «Jekonomika», 1984. – 183 s.).

10. Товканець Г.В. Корпоративна культура вищого навчального закладу та її роль у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів у Чехії // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 4. – С. 170-174. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2011_4_39.pdf. (Tovkanec' G.V. Korporativna kul'tura vishhogo navchal'nogo zakladu ta її rol' u formuvanni profesijnoi kompetentnosti majbutnih ekonomistiv u Chehii // Zbirnik naukovih prac' Hmel'nic'kogo institutu social'nih tehnologij Universitetu «Ukraina». – 2011. – № 4. – S. 170-174. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2011_4_39.pdf.).

11. Управление персоналом: Учебник для вузов / Под редакцией Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина / Т.Ю.Базаров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во «ЮНИТИ», 2002. – 560 с. (Upravlenie personalom: Uchebnik dlja vuzov / Pod redaktisiey T.Ju. Bazarova, B.L. Eremina / T.Ju.Bazarov. – 2-e izd., pererab. i dop. – M.: Izd-vo «JuNITI», 2002. – 560 s.).

12. Харский К. Четыре причины для формализации отношений в компании / Харский К. // Менеджмент и менеджер. – 2005. – № 12. – С. 12-16. (Harskij K. Chetyre prichiny dlja formalizacii otnoshenij v kompanii / Harskij K. // Menedzhment i menedzher. – 2005. – № 12. – S. 12-16.).

13. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство / Пер. с англ. Под редакцией В. А. Спивака. – СПб.: Изд-во «Питер», 2002. – 336с. (Shejn Je. H. Organizacionnaja kul'tura i liderstvo / Per. s angl. Pod redaktisiey V. A. Spivaka. – SPb.: Izd-vo «Piter», 2002. – 336 s.).

14. Яблонскене Н. Л. Корпоративная культура современного университета / Н. Л. Яблонскене // Университетское управление: практика и анализ. – 2006. – №2. – С. 7–25. (Jablonskene N. L. Korporativnaja kul'tura sovremennogo universiteta / N. L. Jablonskene // Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz. – 2006. – №2. – S. 7–25.).

УДК 37.092’004

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Карпенко І.В.
Україна, м. Київ

У статті розглянуті можливості реалізації сучасних інформаційних технологій у процесі навчання студентів вищих навчальних закладів педагогічних спеціальностей. Описані шляхи їх застосування в умовах інформаційного суспільства. Визначено відповідні інформаційні ресурси та комунікаційні можливості учасників навчально-виховного процесу.

Ключові слова: сучасні інформаційні технології, інформаційно-комунікаційне педагогічне середовище, інформаційне суспільство.

В статье рассмотрены возможности реализации современных информационных технологий в процессе обучения студентов высших учебных заведений педагогических специальностей. Описаны пути их применения в условиях информационного общества. Определены соответствующие информационные ресурсы и коммуникационные возможности участников учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: современные информационные технологии, информационно-коммуникационная педагогическая среда, информационное общество.

The article deals with the possibilities of modern Informational technologies realization in the process of teaching students of higher pedagogical institutions. The ways of their application in the information society conditions have been described. The appropriate information resources and communicative possibilities of participants of educational process have been determined.

Keywords: modern information technologies, informational and communicative environment, informational society.

Постановка проблеми. Постіндустріальне суспільство з кожним днем все більше інформатизує усі сфери життєдіяльності людини, вимагаючи при цьому спеціалістів, які самостійно вдосконалюють свій професійний рівень. Інформаційні технології стали невід’ємною складовою людини XXI ст. потребуючи неабиякої уваги і до сфери освіти, тому навчальний процес не може існувати поза їх межами. Згідно з положеннями Національної доктрини розвитку освіти [5] забезпечення високої якості вищої освіти та професійної мобільності випускників вищих навчальних закладів на ринку праці зумовлює необхідність впровадження сучасних технологій навчання, що мають сприяти удосконаленню навчального процесу у вищій школі,

забезпечувати доступ та ефективність освіти, а також, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Інформатизація освіти є пріоритетним напрямком державної політики, що викликає потребу у застосуванні нових засобів навчання із впровадженням сучасних інформаційних ресурсів та засобів ефективної комунікації учасників навчального процесу, зокрема, при підготовці майбутніх вчителів та викладачів до професійної діяльності, оскільки саме освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності української держави на міжнародній арені. Таким чином, освіта і наука є найголовнішими умовами утвердження України на світовому ринку високих технологій.

Проблема використання інформаційних технологій в освіті активно протягом останніх років, зокрема, у працях Л. В. Артемова (2011), Т.Я. Вдовчин (2013), Т.В. Модестової (2013), Л. Є. Петухової (2010), В.П. Кулагіна (2004) та ін. Тут – серед інших – розглядаються такі важливі питання, як застосування технологій відкритої освіти для інформатизації навчального процесу, розширення можливостей навчального процесу в умовах інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища, інформаційні технології підготовки майбутніх викладачів негуманітарних спеціальностей тощо.

Мета статті полягає у визначенні можливостей використання сучасних інформаційних технологій у процесі підготовки майбутніх викладачів педагогічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень законодавства України у сфері вищої освіти, особа, яка здобула освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр», має володіти навичками творчої та науково-педагогічної діяльності [5]. Сучасні інформаційні технології дозволяють відкрити нові можливості підвищення ефективності навчального процесу, зокрема, для студентів педагогічних спеціальностей. Сучасний навчальний процес визначається наявністю *трисуб'єктних відносин*, що встановлюються між *студентом, викладачем* та *інформаційно-комунікаційним середовищем*. І це в свою чергу вимагає формування відповідних професійних компетентностей майбутніх фахівців.

Слід зазначити, що IT (Information Technologies) в освіті розглядаються як засоби, що пов'язані зі створенням, збереженням, передачею, обробкою і управлінням інформацією. Це широко вживаний термін, який включає в себе всі технології, що

використовуються для спілкування та роботи з інформацією [2]. До основних сучасних інформаційних технологій у сфері освіти можна віднести: *TV-технологію*, що передбачає телевізійні лекції та консультації викладача; *Мережну технологію* – використання комп'ютера з метою передачі, опрацювання навчально-методичних матеріалів та проведення відповідних консультацій для студента в Інтернет-мережі, для отримання навчальних матеріалів для самостійної роботи поштою [1]. Упровадження зазначених технологій потребує забезпечення студентів відповідними *інформаційними ресурсами* (підручниками та навчально-методичними матеріалами у друкованому та електронному вигляді, базами даних, електронними бібліотеками, відео- та аудіо- записами, мультимедійними системами тощо), а також *комунікаційними можливостями* (спілкування з викладачем та іншими студентами за допомогою електронної пошти, можливість передачі відео- та текстових повідомлень, контроль успішності за допомогою Інтернет-мережі, обмін інформацією учасників навчального процесу на тематичних платформах, сайтах, блогах, форумах тощо).

Отримання студентами педагогічних спеціальностей можливостей змінювати траєкторію навчання у повній мірі реалізовувало б принципи індивідуалізації та диференціації навчання. Індивідуалізація передбачає індивідуально орієнтовану допомогу студентам в усвідомленні власних потреб, інтересів, цілей навчання; створення умов для вільної реалізації природних здібностей і можливостей; підтримку студента у творчому самовтіленні; підтримку студента у рефлексії.

Зовнішня диференціація навчання здійснюється за двома напрямами: 1) шляхом створення класів на основі спеціальних здібностей, інтересів і професійних нахилів студентів; 2) шляхом створення класів за певним рівнем загального розумового розвитку студента і стану його здоров'я. До найефективніших складників цього процесу слід віднести такі:

1. Організація та проведення спеціальних педагогічних тренінгів та онлайн-конференцій з урахуванням нових відкриттів у сфері інформаційних технологій, що стосуються процесу навчання студентів педагогічних спеціальностей, дало б змогу не лише розширити кругозір у сфері інформатизації навчання майбутніх викладачів, а й перейняти досвід апробованих новітніх технологій та активно використовувати їх у подальшій педагогічній практиці.

2. Залучення відомих закордонних педагогів до співпраці, обмін педагогічними доробками та ознайомлення з новітніми світовими засобами навчання допомогло б створити інформаційно-комунікаційне середовище, що в свою чергу, дозволило б виявити масштаби удосконалення вітчизняної системи освіти в цілому, та внести відповідні корективи у методи навчання майбутніх фахівців педагогічних спеціальностей.

3. Створення спеціального міжнародного педагогічного інтернет-порталу для обміну інформацією та проведення онлайн-тренінгів та конференцій дозволило б розв'язати багато педагогічних задач за допомогою новітніх інформаційних технологій. Трансляція відкритих педагогічних заходів в онлайн-режимі дала б змогу не лише бути віддалено присутнім, зокрема, але й розширити професійні компетенції з профільних дисциплін підготовки студентів педагогічних спеціальностей.

Висновки. Використання інформаційних технологій у процесі навчання студентів педагогічних спеціальностей має важливе значення для оптимізації й розширення парадигми засобів навчання.

Реалізація принципів індивідуалізації та диференціації навчання, як і загальна інформатизація освіти, сприятимуть тому, щоб покращити в цілому весь процес підготовки педагогічних фахівців у вищій школі у напрямку подальшої інтеграції вітчизняної вищої освіти у міжнародний освітній простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовчин Т.Я. Застосування технологій відкритої освіти для інформатизації навчального процесу / Т.Я. Вдовчин, А.В. Яцишин // Інформаційні технології в освіті. – Херсон : Вид-во Херсонський державний університет, 2013. – Вип. 16. – С. 134 – 140. (Vdovčyn T.Ja. Zastosuvannia technolohij vidkrytoji osvity dlia informatyzaciji navčaĺnoho procesu / T.Ja. Vdovčyn, A.V. Jacyšyn // Informacijni technolohiji v osviti. – Cherson : Vyd-vo Hersons'kyj derzhavnyj universytet, 2013. – Vyp. 16. – S. 134 – 140).

2. Іващук К.О. Інформаційно-комунікаційні технології – як сучасний засіб в освіті / К.О. Іващук // Класна оцінка : освітній портал. (Ivaščuk K.O. Informacijno-komunikacijni technolohiji – jak sučasný zasib v osviti / K.O. Ivaščuk // Klasna ocinka : osvitnij portal).

3. Модестова Т.В. Технології підготовки майбутніх викладачів непедагогічних спеціальностей до педагогічної діяльності / Т. В. Модестова // Інформаційні технології в освіті. – 2013. – № 17. – С. 161-165. http://ite.kspu.edu/en/webfm_send/750. (Modestova T.V. Technolohiji pidhotovky majbutnich vykladačiv nepedahohičnych speciaĺnostej do pedahohičnoji dijaĺnosti / T. V. Modestova // Informacijni technolohiji v osviti. – 2013. – № 17. – S. 161-165. http://ite.kspu.edu/en/webfm_send/750).

4. Пєтухова Л.Є. Розширення можливостей навчального процесу в умовах інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища / Л.Є. Пєтухова // Інформаційні технології в освіті : Збірник наукових праць. – Херсон : Херсонський державний університет, 2010. – Вип. 6. – С. 32 – 37. (Pietuchova L.Je. Rozšyrennia možlyvostej navčaĺnoho procesu v umovach informacijno-komunikacijnoho pedahohičnoho seredovyšča / L.Je. Pietuchova L. Je. // Informacijni technolohiji v osviti : Zbirnyk naukovych prać. – Cherson : Hersons'kyj derzhavnyj universytet, 2010. – Vyp. 6. – S. 32 – 37).

5. Про Національну доктрину розвитку освіти / Верховна Рада України / указ № 347/2002 від 17.04.2002. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002. (Pro Nacionaĺnu doktrynu rozvytku osvity / Verchovna Rada Ukrajiny / ukaz № 347/2002 vid 17.04.2002. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002).

УДК 159.99

МАНИПУЛЯЦИИ КАК ФЕНОМЕН: PRO ET CONTRA

Петров В.Б.
Российская Федерация, г. Магнитогорск

В статье показано, что социопсихологические манипуляции стали привычной частью нашей повседневной жизни. Автор отмечает, что манипуляции не следует рассматривать только как негативный феномен, а также раскрывает факторы осуществления осознанного или неосознаваемого манипулятивного воздействия.

Ключевые слова: манипуляция, социопсихологическое воздействие.

У статті показано, що соціопсихологічні маніпуляції стали звичною частиною нашого повсякденного життя. Автор наголошує, що маніпуляцію не слід розглядати лише як негативний феномен, а також розкриває фактори здійснення усвідомлюваного або неусвідомлюваного маніпулятивного впливу.

Ключові слова: маніпуляція, соціопсихологічний вплив.

The article shows that sociological and psychological manipulations have become an ordinary part of our everyday life. The author outlines that manipulation should not be considered as a negative phenomenon only. He also names factors realizing conscious or unconscious manipulative influence.

Keywords: manipulation, psychological influence.

Постановка проблемы. Манипуляции как феномен [3, с. 7] известны с давних пор, но только со второй половины XIX в. [1; 2] они оказались центре пристального внимания и стали применяться в контексте анализа межличностных отношений. При этом сам термин «манипуляция» используется в метафорическом значении как скрытое управление.

Актуальность исследования манипуляций обусловлена влиянием данного феномена на все стороны жизни общества.

К наиболее полным трудам, посвященным проблеме социальных манипуляций, можно отнести работы Р. Гудина, Г. Шиллера, Э. Шострома, Дж. Рудинова и др.

К оценке феномена манипуляции явственно обозначились два подхода: социально-политический, связанный, как правило, с массовыми манипуляциями (С. Кара-Мурза, Д. Волкогонов, Б. Бессонов, А. Власов, Н. Иванчук, З. Бахтуридзе, Б. Лозовский и другие), и теоретико-психологический, заостряющий внимание на манипуляциях межличностных (Е. Доценко, И. Мельник, Г. Грачев, Т. Маликова и др.). Причем деление манипуляций на социальные и

межличностные привело к некоей терминологической путанице. Личность – часть социума, поэтому межличностные манипуляции – разновидность социальных. Другое дело – дифференцировать массовые и межличностные манипуляции. Кроме того, зачастую исследователи технологий влияния опираются лишь на собственные наблюдения, эмоционально комментируя те или иные факты манипулятивного воздействия (С. Кара-Мурза, Р. Грин, А. Пиз).

Большинство современных исследователей справедливо рассматривают манипуляцию в качестве негативного феномена – как средства принуждения, программирования намерений, чувств и отношений объекта воздействия в ущерб его собственным интересам. Манипуляция предполагает стремление не только подчинить объект воздействия, но и создать у него иллюзию независимости от постороннего влияния, иллюзию самостоятельности принимаемых решений. В то же время в отдельных работах встречается мысль о том, что манипуляция – это своего рода искусство (Х. Фексеус), которое позволяет добиться положительных результатов (К. Хоган).

Изложение основного материала. Манипуляция – это вид психологического воздействия с целью управления ценностными ориентациями, формирования искусственных потребностей, мотивов, эмоционального настроя для изменения поведения объекта в интересах манипулятора.

Далеко не всякое побуждение, возникающее благодаря внешнему влиянию, является манипуляцией, а лишь такое, когда объекту влияния скрытно навязываются новые цели, которые первоначально им не преследовались. С точки зрения, например Е. Доценко, феномен манипуляции характеризуется такими признаками, как:

1) психологическое воздействие;

2) стремление получить односторонний выигрыш;

3) использование психологической силы и игра на слабостях;

4) побуждение, мотивационное привнесение;

5) воздействие носит скрытый характер (как факта самого воздействия, так и его направленности) [3, с. 57].

Рассматривая онтологический статус феномена манипуляций, Е. Доценко выделяет следующие основные сферы манипулирования [3, с. 64-79]: **общество** (каждая социальная общность, несмотря на отсутствие единомыслия, стремится к динамическому равновесию, которое достигается манипулятивными технологиями); **общение**

(межличностные противоречия побуждают соперников использовать приемы скрытого управления для достижения поставленных целей); **личность** (противоречивость структуры личности, в которой нет четких границ между индивидуальным и социальным, является предпосылкой для самоманипулирования).

В современных условиях манипулирование массовым сознанием предстаёт как системное явление, которое проявляется в различных видах и формах, и находит своё отражение в комплексе средств манипулятивного воздействия. Этот комплекс складывается на основе как объективных общественных процессов, так и субъективных целенаправленных действий.

Едва ли правомерно рассматривать манипуляцию только как негативный феномен. Все зависит от осознаваемых или неосознаваемых целей этого воздействия. Так, манипуляция может производиться и в интересах манипулируемого. Например, для того, чтобы некто отказался от вредных привычек и приобщился к здоровому образу жизни, средства массовой информации используют самые разнообразные манипулятивные приемы. Для достижения успеха зачастую нам просто необходимо создать доверительные отношения с другим человеком, мотивировать его к сотрудничеству. В этом случае знание и умение применять манипулятивные технологии является объективно полезным.

Выводы. Манипуляция – это, по сути, специфический способ управления неким внешним объектом через влияние на его подсознание. Исторически сложились два вида управления: прямое и явное (в виде приказов, распоряжений, предписаний, инструкций, рекомендаций и т.п.) и косвенное, скрытое (в виде различного рода манипулятивных технологий, техник и приемов).

В многообразии оценок и определений сложно определить ценностную составляющую феномена манипуляции, особенно в связи с неоднозначностью его проявлений. Но нельзя однозначно говорить и о негативном характере манипуляций. Все зависит от осознаваемых или неосознаваемых целей этого воздействия.

Понимание механизмов и знание технологии манипулирования помогает не только избежать или смягчить конфликтные и стрессовые ситуации, но и обеспечить адекватную личностную адаптацию во взаимодействии с внешним миром.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вундт В. Введение в психологию – М.: Изд-во «КомКнига», 2007. (Vundt V. Vvedenie v psihologiyu. – M.: Izd-vo «KomKniga», 2007).

2. Вундт В. Проблемы психологии народов. – М.: Изд-во «Академический проект», 2010. (Vundt V. Problemyi psihologii narodov. – M.: Izd-vo «Akademicheskiy proekt», 2010).

3. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – 3-е изд. – М.: Изд-во «Речь», 2003. (Dotsenko E.L. Psihologiya manipulyatsii: fenomenyi, mehanizmyi i zaschita. – 3-e izd. – M.: Izd-vo «Rech», 2003).

РОЗДІЛ IV

ЕКОНОМІКА

УДК 657.30

ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА И ЦЕНТРАЛЬНІЙ БАНК РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2011 г.)

Жабина О.А., Российская Федерация
Растащенова А.А., Российская Федерация

У роботі проаналізовано діяльність Центрального Банку в ході формування та реалізації грошово-кредитної політики в 2011 р. Визначено кількісні орієнтири і грошова програма. Розглянуто політику валютного курсу. Вивчено інструменти грошово-кредитної політики та оцінено ефективність їхнього використання. Запропонована робота може допомогти розглянути грошово-кредитну політику Центрального Банку в 2011 р. і зробити прогноз щодо реалізації грошово-кредитної політики в 2012 р. і наступних роках.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, центральний банк, прогноз, Російська Федерація.

В работе проанализирована деятельность Центрального Банка в ходе формирования и реализации денежно-кредитной политики в 2011 г. Определены количественные ориентиры и денежная программа. Рассмотрена политика валютного курса. Изучены инструменты денежно-кредитной политики и оценена эффективность их использования. Данная работа может помочь рассмотреть денежно-кредитную политику Центрального Банка в 2011 г. и сделать прогноз по реализации денежно-кредитной политики в 2012 г. и последующих годах.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, центральный банк, прогноз, Российская Федерация.

The paper analyzes activities of the Central Bank during formation and realization of monetary policy in 2011. The article defines quantitative reference and the monetary program as well as considers the policy of an exchange rate. The author studies means and ways of a monetary policy realization and estimates the efficiency of their use. The author believes that this work can help consider a monetary policy of the Central Bank in 2011 and make a forecast on the monetary policy realization in 2012 and coming years.

Keywords: monetary policy, the Central Bank, forecast, Russian Federation.

Постановка проблемы. Анализ денежно-кредитной политики 2011 г. позволяет выявить все недочеты и найти новые пути улучшения деятельности Центрального банка, что в полной мере не до конца реализовано. Именно это обусловило постановку проблемы данной работы, состоящей в недостаточной изученности денежно-кредитной политики Центрального банка Российской Федерации.

Изложение основного материала. Реализация денежно-кредитной политики в 2011 г. происходила в условиях неопределенности в динамике мировой экономики, обостряемой региональными и межрегиональными финансово-экономическими дисбалансами, сохранения инфляционных рисков и рисков для устойчивости экономического роста в Российской Федерации, обусловливающих необходимость принятия решений, обеспечивающих баланс между ними.

Снижение в 2009-2010 гг. процентных ставок по операциям Центрального банка Российской Федерации и реализованный ранее комплекс антикризисных мер сформировали благоприятные условия для функционирования банковского сектора и относительно устойчивого повышения кредитной активности банков, соответствующего темпам восстановления и развития экономической активности. Это позволило Центральному банку Российской Федерации в текущем году перейти к использованию преимущественно стандартных инструментов денежно-кредитного регулирования в условиях последовательного повышения гибкости курсообразования и усиления роли процентной политики. Вместе с тем при необходимости Центральный банк Российской Федерации может использовать и другие инструменты для поддержки банковского сектора, в том числе те, действие которых ранее было приостановлено.

Основными характеристиками текущего развития экономики Российской Федерации выступают низкий уровень инвестиционной и кредитной активности. Комплекс антикризисных мер позволил предоставить экономике лишь краткосрочный «допинг» для восстановительного роста.

В настоящий момент основной проблемой реализации любой денежной политики в Российской Федерации выступают институциональные ограничения. Сегодня Центральный банк Российской Федерации фактически стал заложником институциональных проблем отечественной экономики.

Основной задачей денежно-кредитной политики в 2011 г. стало создание условий для оживления экономической активности за счет стимулирования кредитной активности, в том числе и для целей долгосрочного инвестирования, снижения уровня инфляции, инфляционных ожиданий и процентных ставок, стабильности обменного курса рубля.

Обменный курс рубля лишь отчасти выступает в качестве регулятора потоков капитала и товаров, но выполняет и прочие функции – сегодня объективно это функции «ценового якоря». При этом снижение курса рубля провоцирует инфляцию, но его повышение не вызывает дефляцию. Далее, формально низкий курс рубля должен усиливать ценовую конкурентоспособность российской промышленности и стимулировать процесс импортозамещения. Между тем, как показал опыт последней девальвации (ноябрь 2008 г. – январь 2009 г.), ничего подобного не происходит: все «простое» импортозамещение было реализовано в 1999-2000 гг. – это относится к пищевой промышленности и к простейшим товарам конечного спроса. Для полноценного процесса импортозамещения необходимы иностранные инвестиции, которые более «чувствительны» к стабильной национальной валюте, нежели к снижающейся.

Кроме того, растущий курс рубля сам по себе не стимулирует притока инвестиций на внутренний рынок (за исключением краткосрочного спекулятивного капитала).

Сегодня Центральный банк Российской Федерации предпринимает определенные шаги в направлении движения к свободному плавающему курсу рубля. Совсем недавно его руководство объявило о принятии решений относительно расширения интервала допустимых колебаний стоимости бивалютной корзины симметрично в обе стороны на полрубля, прекращения действия формального внешнего коридора колебаний корзины (фиксированные границы которого были введены в начале 2009 г.), снижения предельного объема приграничных интервенций, после достижения которого плавающая граница колебаний корзины сдвинется на 5 копеек – с 700 до 650 млн. долл.

Во всех случаях, процесс либерализации валютной политики должен сопровождаться, по меньшей мере, интенсивным развитием рынка производных финансовых инструментов, участники которого могут взять на себя валютные риски. При этом форс-мажорные

обстоятельства, позволяющие участникам рынка отказываться от выполнения контрактов, должны быть сведены к минимуму.

Снижение Центральным банком Российской Федерации ставки рефинансирования действительно привело к общему снижению процентных ставок в экономике.

Финансовая система, несмотря на нормальное функционирование, сегодня никак не содействует оживлению экономики. Неоправданно быстрое и значительное снижение ставки рефинансирования сформировало значительный объем избыточной ликвидности: объем средств на депозитах банков в Центральном банке Российской Федерации и вложений в облигации Центрального банка Российской Федерации колеблется в последние месяцы на уровне 1.3–1.5 трлн. руб., что составляет около 20% от величины широкой денежной базы. При этом действия Центрального банка Российской Федерации не стимулировали расширения кредитования реального сектора и не способствовали снижению инфляции.

Таким образом, с традиционно рыночной точки зрения формально опасное расширение широкой денежной базы будет заменено на формально инфляционно безопасное финансирование дефицита бюджета за счет внутренних заимствований. В действительности же, с учетом того, что подавляющая доля избыточной ликвидности принадлежит государственным банками и на деле не является инфляционно опасным фактором, она будет заменена на расходы бюджета, которые стимулируют рост импорта и инфляцию.

В январе-сентябре 2011 г. в российской экономике наблюдался рост производства. Основным фактором увеличения ВВП явилось повышение внутреннего спроса. Нестабильная ситуация в мировой экономике повлияла на динамику внешнего спроса и российского экспорта. Продолжился чистый отток частного капитала из страны. Динамика макропоказателей характеризовалась разнонаправленными тенденциями. Тем не менее по итогам периода наметился рост большинства показателей. Прирост ВВП в январе-июне 2011 г. составил 3,7%.

В условиях экономического роста численность занятого населения в январе-сентябре 2011 г. увеличилась по сравнению с соответствующим периодом 2010 г. Общая численность безработных на конец сентября 2011 г. составила 6,0% численности экономически активного населения (6,6% годом ранее) [2]. Расходы населения на

покупку товаров и оплату услуг в январе-сентябре 2011 г. выросли, по оценке, на 6,9%.

На фоне более высоких, чем в 2010 г., мировых цен на энергоносители повышались доходы бюджета. Проведение жесткой бюджетной политики способствовало формированию профицита федерального бюджета в январе-сентябре 2011 г., оцениваемого в 2,9% ВВП.

В течение первого полугодия 2011 г. уровень инфляции в годовом выражении сохранялся высоким – 9,4 – 9,6%. В начале г. он формировался в основном за счет удорожания продовольственных товаров, высокие темпы которого явились следствием неурожая 2010 г. и роста цен на продовольствие на мировых рынках. Цены на непродовольственные товары и услуги в условиях роста потребительского спроса увеличивались в среднем более высокими темпами, чем в сопоставимый период 2010 г. По итогам 2011 г. прирост потребительских цен может составить менее 7% (за 2010 г. – 8,8%).

Последствия экономического кризиса обусловили радикальное сужение внутреннего спроса в 2009 г., прежде всего в области инвестиций. Незначительное уменьшение объемов экспорта при одновременном радикальном снижении объемов импорта предопределило рост чистого экспорта практически в полтора раза. Внешний спрос поддержал динамику российского ВВП, реальное сокращение которого оказалось почти вдвое меньшим, чем падение внутреннего спроса.

Платежный баланс Российской Федерации в январе-сентябре 2011 г. испытывал влияние усилившейся нестабильности международных рынков и формировался под воздействием разнонаправленных факторов. В январе-августе 2011 г. профицит счета текущих операций покрывал отток частного капитала и оставался достаточным для продолжения накопления международных резервов. В сентябре 2011 г. возросший чистый отток капитала обусловил сокращение объема резервных активов.

Экспорт товаров вырос на 32% и достиг 380,1 млрд. долларов США. Прирост был обеспечен улучшением ценовой конъюнктуры при незначительном росте физического объема поставок (на 1%). Экспорт сырой нефти в натуральном выражении сократился на 3%.

Контрактные цены на сырую нефть выросли на 40%, на нефтепродукты – на 37%, на природный газ – на 20%. Совокупная сто-

имость экспорта этих товаров увеличилась на 36%, а удельный вес в общем вывозе составил 66%. Экспорт прочих товаров вырос на 25%, в том числе черных и цветных металлов – на 14%. Импорт товаров составил 232,3 млрд. долларов США.

Дефицит баланса услуг сложился в размере 27,3 млрд. долларов. Объем предоставленных нерезидентам услуг возрос с 32,7 до 39,5 млрд. долларов США. Однако его рост не компенсировал масштабного увеличения импорта услуг до рекордного уровня в сопоставимые периоды – 66,8 млрд. долларов США.

Баланс инвестиционных доходов сложился отрицательным в размере 37,3 млрд. долларов США. Доходы, начисленные к выплате, составили 67,0 млрд. долларов США, к получению – 29,7 млрд. долларов США. Баланс текущих трансфертов сведен с дефицитом в размере 2,1 млрд. долларов США, близким к итоговому показателю за январь-сентябрь 2010 г.

Отрицательное сальдо финансового счета (без учета резервных активов) в январе-сентябре 2011 г. расширилось до 48,0 млрд. долларов США (9,4 млрд. долларов США в январе-сентябре 2010 г.). Внешние обязательства российской экономики увеличились на 40,4 млрд. долларов США. Прочие секторы экономики привлекли 33,3 млрд. долларов США, преимущественно в форме прямых инвестиций, составивших 28,3 млрд. долларов США. Привлечение средств банками от нерезидентов сократилось с 12,9 до 8,1 млрд. долларов США. В целом по состоянию на 1 октября 2011 г. внешний долг Российской Федерации оценивался в 519,4 млрд. долларов США. Прирост иностранных активов по итогам трех кварталов 2011 г. более чем в 2 раза превысил показатель января-сентября 2010 г.

Основную роль играли прочие секторы, внешние требования которых выросли на 64,1 млрд. долларов США (на 42,9 млрд. долларов США в январе-сентябре 2010 г.). Традиционно преобладал вывоз капитала в форме прямых инвестиций – 43,6 млрд. долларов США, тогда как объемы наличной иностранной валюты в распоряжении резидентов (кроме банков) в январе-сентябре 2011 г. продолжали сокращаться (на 5,4 млрд. долларов США), хотя и не так интенсивно, как в сопоставимый период 2010 г. (на 13,6 млрд. долларов США). Внешние активы банков возросли на 23,0 млрд. долларов США, отчасти отражая изменение предпочтений в отношении иностранных вложений в условиях обесценения рубля, произошедшего к концу периода. Взносы Российской Федерации в

резервный фонд Евразийского экономического сообщества, а также увеличение просроченной задолженности по начисленным, но не полученным процентам обусловили прирост иностранных активов органов государственного управления на 1,3 млрд. долларов США.

Чистый отток частного капитала в январе-сентябре 2011 г. оценивался в 49,4 млрд. долларов США (14,3 млрд. долларов США в сопоставимый период 2010 г.).

Прирост валютных резервов, учитываемый в платежном балансе, в январе-сентябре 2011 г. составил 21,2 млрд. долларов США. В сентябре 2011 г. в условиях возросшего спроса на иностранную валюту Центральный банк Российской Федерации активизировал операции на внутреннем рынке, что привело к сокращению резервных активов на 8,3 млрд. долларов США. На 1 октября 2011 г. с учетом курсовой и стоимостной переоценок, а также прочих изменений международные резервы Российской Федерации составили 516,8 млрд. долларов США. Их объем был достаточен для финансирования импорта товаров и услуг в течение 16 месяцев (на 1 октября 2010 г. – в течение 19 месяцев).

Анализ динамики денежных агрегатов позволяет выявлять инфляционные риски в средне- и долгосрочный период. Увеличение совокупного денежного предложения в конце 2009 г. и в 2010 г., превысившего рост спроса на деньги, свидетельствовало о возрастании инфляционных рисков в первой половине 2011 г. Вместе с тем сформировавшееся замедление роста денежной массы создает условия для снижения инфляции, обусловленной действием монетарных факторов.

На 1.09.2011 г. годовой темп прироста денежной массы М2 составил 20,9% (на 1.01.2011 – 31,1%) [2]. В январе-августе 2011 г. происходило снижение годовых темпов прироста рублевых депозитов населения и нефинансовых организаций. В то же время уровень годовых темпов прироста рублевых депозитов населения был существенно выше аналогичного показателя у нефинансовых организаций. По состоянию на 1.09.2011 г. годовой темп прироста рублевых депозитов населения составил 26,8%, а депозитов нефинансовых организаций – 15,1%. Существенное изменение курсовой динамики с августа 2011 г. привело к тому, что объем депозитов в иностранной валюте в рублевом эквиваленте за январь-август 2011 г. увеличился на 2,1% (за январь-август 2010 г. он сократился на 7,2%).

Определенный вклад в рост денежной массы внесло увеличение чистых иностранных активов банковской системы. Их прирост за январь-август 2011 г. составил 1509,9 млрд. рублей против 1019,5 млрд. рублей за соответствующий период 2010 г. При этом чистые иностранные активы Центрального банка Российской Федерации увеличились за январь-август 2011 г. на 1119,5 млрд. рублей. Бюджетный канал в истекший период года перестал быть источником роста денежного предложения. Чистые требования к органам государственного управления со стороны банковской системы сократились за январь-август 2011 г. на 2821,3 млрд. рублей, в то время как за соответствующий период 2010 г. они возросли на 131,3 млрд. рублей [4].

В январе-августе 2011 г. существенно возрос вклад банковского кредитования экономики в увеличение широкой денежной массы. Прирост требований к нефинансвым организациям и населению со стороны банковской системы составил 2805,6 млрд. рублей, то есть более чем в два раза превысил аналогичный показатель за предыдущий год (1148,5 млрд. рублей). Заметное повышение роли кредитной активности в формировании денежного предложения создает основу для более эффективной реализации процентной политики Центрального банка Российской Федерации.

Прирост чистых международных резервов (далее – ЧМР) органов денежно-кредитного регулирования за январь-сентябрь 2011 г. составил 0,7 трлн. рублей (1,8 трлн. рублей за аналогичный период 2010 г.).

Под влиянием динамики показателей бюджетной системы в текущем году существенно изменится структура чистых внутренних активов. В условиях профицита расширенного бюджета произошло значительное сокращение чистого кредита расширенному правительству (на 2,2 трлн. рублей за девять месяцев 2011 г.), ставшее основным фактором замедления динамики денежной базы и важным каналом абсорбирования банковской ликвидности. При этом использование механизма размещения временно свободных средств федерального бюджета в депозиты в кредитных организациях способствовало снижению влияния бюджетного фактора на уровень банковской ликвидности. За январь-сентябрь 2011 г. объем размещенных в кредитных организациях средств федерального бюджета возрос на 0,9 трлн. рублей. В целом за 2011 г. сокращение чистого кредита расширенному правительству оценивается в 1,6 трлн. рублей (вместо 0,5 трлн. рублей по третьему варианту денежной

программы на 2011 год). Указанные изменения в динамике денежно-кредитных показателей в 2011 г. учитываются Центральным банком Российской Федерации при использовании инструментов денежно-кредитной политики.

В 2011 г. Центральный банк Российской Федерации принимал решения о повышении нормативов обязательных резервов с 1 февраля, 1 марта и 1 апреля. В совокупности нормативы обязательных резервов по обязательствам кредитных организаций перед юридическими лицами – нерезидентами в валюте Российской Федерации и в иностранной валюте были повышены с 2,5 до 5,5%, а по обязательствам перед физическими лицами и иным обязательствам кредитных организаций в валюте Российской Федерации и в иностранной валюте – с 2,5 до 4,0%. В результате сумма средств, депонированных кредитными организациями на счетах обязательных резервов в Центральном банке Российской Федерации, возросла со 188,4 млрд. рублей на 1.01.2011 до 347,0 млрд. рублей на 1.10.2011. Усредненная величина обязательных резервов на корреспондентских счетах кредитных организаций и субсчетах в Центральном банке Российской Федерации в течение периода усреднения с 10 сентября по 10 октября 2011 г. составила 455,0 млрд. рублей, увеличившись с начала г. почти в два раза, или на 221,9 млрд. рублей [5].

В результате постепенного изъятия ликвидности через бюджетный канал объем денежных средств кредитных организаций на корреспондентских и депозитных счетах в Центральном банке Российской Федерации сократился. В первой половине года в целом сохранялся высокий уровень ликвидности банковского сектора, что обусловило проведение Банком России в основном операций по абсорбированию свободных денежных средств кредитных организаций. Общий объем депозитных операций Центрального банка Российской Федерации с кредитными организациями в январе-сентябре 2011 г. увеличился по сравнению с соответствующим периодом 2010 г. в 2,4 раза и составил 62,3 трлн. рублей.

В целях предоставления кредитным организациям возможности более эффективного управления собственной ликвидностью Центральный банк Российской Федерации с 1 марта 2011 г. принял решение об изменении времени заключения депозитных сделок через систему «Рейтерс-Дилинг» и через систему электронных торгов Московской межбанковской валютной биржи.

Дополнительным инструментом абсорбирования ликвидности были операции Центрального банка Российской Федерации по продаже государственных ценных бумаг без обязательства обратного выкупа.

В январе-июле 2011 г. в условиях высокого уровня ликвидности в банковском секторе спрос кредитных организаций на большинство инструментов рефинансирования был незначительным – кредитные организации обращались к ним в отдельные периоды, что преимущественно было обусловлено необходимостью осуществления налоговых платежей.

Центральный банк Российской Федерации ежедневно предоставлял кредитным организациям внутридневные кредиты. Центральный банк Российской Федерации также предоставлял кредитным организациям кредиты «овернайт» для завершения операционного дня. Существенно сократился по сравнению с предыдущим годом спрос кредитных организаций на кредиты под залог нерыночных активов. В январе-сентябре 2011 г. их объем составил 6,7 млрд. рублей (320,9 млрд. рублей за соответствующий период 2010 г.).

В 2011 г. Центральный банк Российской Федерации завершил работу по созданию нового инструмента рефинансирования кредитных организаций – кредитов, обеспеченных золотом. По состоянию на 1 октября 2011 г. возможность проведения операций в соответствии с указанным механизмом имеют кредитные организации шести регионов Российской Федерации (Московского региона, Самарской и Челябинской областей, Республика Бурятия и Республика Саха (Якутия), а также Краснодарского края). В октябре Центральный банк Российской Федерации принял решение об увеличении до 180 дней срока предоставления кредитов, обеспеченных золотом, и установлении с 1 ноября 2011 г. процентной ставки по указанным кредитам на срок от 91 до 180 дней в размере 7,25% годовых.

В рамках работы по свертыванию антикризисных мер Центральный банк Российской Федерации с 3 мая 2011 г. приостановил заключение с российскими кредитными организациями генеральных соглашений о предоставлении Центральным банком Российской Федерации кредитным организациям кредитов без обеспечения. Центральный банк Российской Федерации в конце 2011 г. возобновил применение ряда мер, направленных на

поддержание уровня ликвидности банковского сектора: возобновил предоставление кредитов, обеспеченных поручительствами кредитных организаций; повысил поправочные коэффициенты, применяемые для расчета стоимости «нерыночных» активов, принимаемых в обеспечение по кредитам Центрального банка Российской Федерации, с 0,2 – 0,5 до 0,5 – 0,8; возобновляет с 1.11.2011 предоставление кредитов Центрального банка Российской Федерации, обеспеченных активами или поручительствами, на срок от 90 до 180 календарных дней.

Выводы. Основными характеристиками текущего развития экономики Российской Федерации выступают низкий уровень инвестиционной и кредитной активности. Задачей денежно-кредитной политики в 2011 г. стало создание условий для оживления экономической активности за счет стимулирования кредитной активности, в том числе и для целей долгосрочного инвестирования, снижения уровня инфляции, инфляционных ожиданий и процентных ставок, стабильности обменного курса рубля.

Необходимо отметить, что эффективная денежно-кредитная политика, стабильность валютного рынка и инновационная модель экономики являются залогом, как высоких темпов развития, так и повышающегося структурного качества экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ведев А. Основных направлений единой государственной денежно-кредитной политики на 2011 г. и период 2012 и 2013 гг. / А. Ведев – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cs6258.userapi.com/u62877743/ docs/ce253875f382/ macro7710_r.pdf (24.10.2012). (Vedev A. Osnovnyih napravleniy edinoy gosudarstvennoy denezhno-kreditnoy politiki na 2011 g. i period 2012 i 2013 gg. / A. Vedev – 2011 [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://cs6258.userapi.com/ u62877743/ docs/ce253875f382/ macro7710_r.pdf (24.10.2012).

2. Основные направления единой государственной денежно-кредитной политики на 2012 г. и период 2013 и 2014 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cs6258.userapi.com/u62877743/docs/ 2673b84f6eea/ on_2012_2013-2014.pdf (24.10.2012). (Osnovnyie napravleniya edinoy gosudarstvennoy denezhno-kreditnoy politiki na 2012 god i period 2013 i 2014 godov [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://cs6258.userapi.com/u62877743/docs/2673b84f6eea/ on_2012_2013-2014.pdf (24.10.2012).

3. Территориальный орган федеральной службы государственной статистики по Республике Хакасия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://hakasstat.gks.ru/about/default.aspx (20.10.2012). (Territorialnyiy organ federalnoy sluzhbyi gosudarstvennoy statistiki po Respublike Hakasiya [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://hakasstat.gks.ru/about/default.aspx (20.10.2012).

4. Федеральная служба государственной статистики: [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: http://www.gks.ru (21 октября 2012). (Federalnaya sluzhba gosudarstvennoy statistiki [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.gks.ru (21 oktyabrya 2012).

5. Центральный Банк Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cbr.ru (19 октября 2012). (Tsentralnyiy Bank Rossiyskoy Federatsii [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.cbr.ru (19 oktyabrya 2012).

УДК 3.33

УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ВИКОНАННЯ ВИДАТКОВОЇ ЧАСТИНИ БЮДЖЕТУ В ОРГАНАХ ДКСУ ДЛЯ НЕДОПУЩЕННЯ ПОРУШЕНЬ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Нікітан Н.О.
Україна, м. Буча

У роботі досліджено суть системи контролю за недопущенням порушень бюджетного законодавства, цільового та ефективного використання бюджетних ресурсів. Розглянуто особливості використання бюджетних коштів з позиції обмінних та необмінних операцій, досліджено казначейський контроль касових видатків розпорядників та одержувачів бюджетних коштів. Визначені основні причини відмов у прийнятті до виконання платіжних доручень з виконання державного та місцевих бюджетів. Запропоновано напрямки вдосконалення контролю виконання видаткової частини бюджету в органах ДКСУ.

Ключові слова: виконання бюджету,контроль за виконанням бюджету, порушення бюджетного законодавства, Державна казначейська служба.

В работе исследованы суть системы контроля по недопущению нарушений бюджетного законодательства, целевого и эффективного использования бюджетных ресурсов. Рассмотрены особенности использования бюджетных средств с позиции обменных и необменных операций, исследованы казначейский контроль кассовых расходов распорядителей и получателей бюджетных средств. Определены основные причины отказов в принятии к исполнению платежных поручений по выполнению государственного и местных бюджетов. Предложены направления по совершенствованию контроля исполнения расходной части бюджета в органах ГКСУ.

Ключевые слова: исполнение бюджета, контроль исполнения бюджета, нарушения бюджетного законодательства, Государственная казначейская служба.

The article studies the essence of a control system for preventing violations of budget legislation as well as for a targeted and efficient use of budget resources. The author outlines features of budgetary funds from the standpoint of exchange and non-exchange transactions as well as characterizes the treasury control of cash expenditures of the budget funds' managers and recipients. The author also specifies the main reasons for the rejection of the admittance of payment orders as to the state and local budgets' execution and suggests directions to improve the control over budget expenditures within SCSU.

Keywords: budget execution, budget execution monitoring, violations of budget legislation, the State Treasury.

Постановка проблеми. У статті розглядаються питання, пов’язані з контролем виконання видаткової частини бюджету та заходами впливу на недопущення порушень бюджетного законодавства. Характеризуються основні причини відмов у прийнятті до виконання платіжних доручень з виконання державного і місцевих бюджетів.

Теоретико-методологічну основу роботи складають законодавчі та нормативні акти, що торкаються питань контролю за видатковою частиною бюджету (Наказ Міністерства фінансів України від 18.05.2012 № 568 [1], Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2006 № 1404 [2], наказ Державного Казначейства України від 26.12.2003 №242 [3], а також праці економістів І.Б. Стефанюка, І.С. Скоропада, Л.В. Фалько [4]).

Дотепер проте, залишаються невирішеним питання, що стосуються основних контрольних дій Державної казначейської служби України (далі – ДКСУ), які впливають безпосередньо на недопущення порушень бюджетного законодавства.

Наукова новизна статті ґрунтується на дослідженні даних кредиторської заборгованості по складу витрат за обмінними операціями. На основі звітності ДКСУ проаналізовано:

1) основні причини відмов у реєстрації зобов'язань та фінансових зобов'язань з виконання державного та місцевого бюджету,

2) основні причини відмов у прийнятті до виконання платіжних доручень з виконання Державного бюджету України.

Виклад основного матеріалу*.* Стадія виконання бюджету за видатками потребує чітко налагодженої системи контролю та її удосконалення для *недопущення порушень* бюджетного законодавства, а також для цільового та ефективного використання бюджетних ресурсів й визначення винних осіб та притягнення їх до відповідальності.

Бюджетні ресурси спрямовуються на виконання програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом розпорядникам та одержувачам у вигляді коштів. Використання бюджетних коштів оцінюється з позиції обмінних та необмінних операцій (Рис. 1).

Рис. 1. Склад витрат за обмінними операціями

Витрати за обмінними операціями, зокрема матеріальні витрати, передбачають при їх придбанні залучення розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів до участі у виконанні бюджетів за видатками контрагентів комерційного сектору господарювання. Це спричинює доведення бюджетних ресурсів у вигляді предметів, матеріалів, обладнання, інвентарю, медикаментів та перев’язувальних матеріалів, продуктів харчування тощо до їх кінцевих одержувачів за участю установ, які не є учасниками бюджетного процесу. В окремих випадках, визначених Постановою Кабінету Міністрів України від 09.10.2006 № 1404, доведення бюджетних ресурсів до їх кінцевих одержувачів потребує попередньої оплати [2].

Унаслідок авансових платежів або попередньої оплати у бухгалтерському обліку розпорядників та одержувачів бюджетних коштів відображається дебіторська заборгованість, яка являє собою фінансовий актив установи, що виникає внаслідок договірних відносин між двома юридичними особами, серед яких одна, що є власником активу, після настання відповідних умов угоди має право на отримання платежів, товарів, робіт та послуг [3]. Крім того, дебіторська

заборгованість може виникати за власними надходженнями внаслідок нарахування плати за послуги.

Таким чином, через виникнення дебіторської заборгованості бюджетні ресурси використовуються у комерційному секторі господарювання та протягом періоду її погашення не можуть бути доведені до їх кінцевих одержувачів.

Слід наголосити, що це доводить необхідність особливо ретельного казначейського контролю касових видатків розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, наслідком яких є дебіторська заборгованість у частині попередньої оплати за цінності, роботи та послуги, що придбаються обслуговуваними установами та своєчасного стягування плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством.

Казначейського контролю потребує також стан кредиторської заборгованості обслуговуваних установ з визначенням тієї її частини, яка є бюджетною та підлягає оплаті бюджетними коштами, та небюджетної, що виникла внаслідок проведення видатків розпорядниками бюджетних коштів понад бюджетні асигнування, встановлені кошторисами [4]. Загальний вигляд схеми нормативно-правового регулювання недопущення виникнення кредиторської заборгованості зображено на Рис. 2.

Необхідно зазначити, що контроль державних закупівель органами Державного казначейства України є ще одним першочерговим заходом щодо недопущення порушення принципу побудови ефективної та результативної бюджетної системи.

Варто погодитись з думкою, яку висловив зокрема Л.В. Фалько, що у випадку відсутності або невідповідності встановленим законодавством вимогам необхідних документів, передбачених Законом України «Про здійснення державних закупівель», органи Державної казначейської служби України вживають заходів впливу щодо недопущення здійснення платежів з рахунку замовника згідно з узятим фінансовим зобов’язанням за договором про закупівлю [5, с. 28].

Окрім того, аналіз Бюджетного кодексу України (далі – БКУ) показав, що відповідно до статті БКУ 112 контролю підлягає відповідність:

1) *кошторисів розпорядників* бюджетних коштів показникам розпису бюджету;

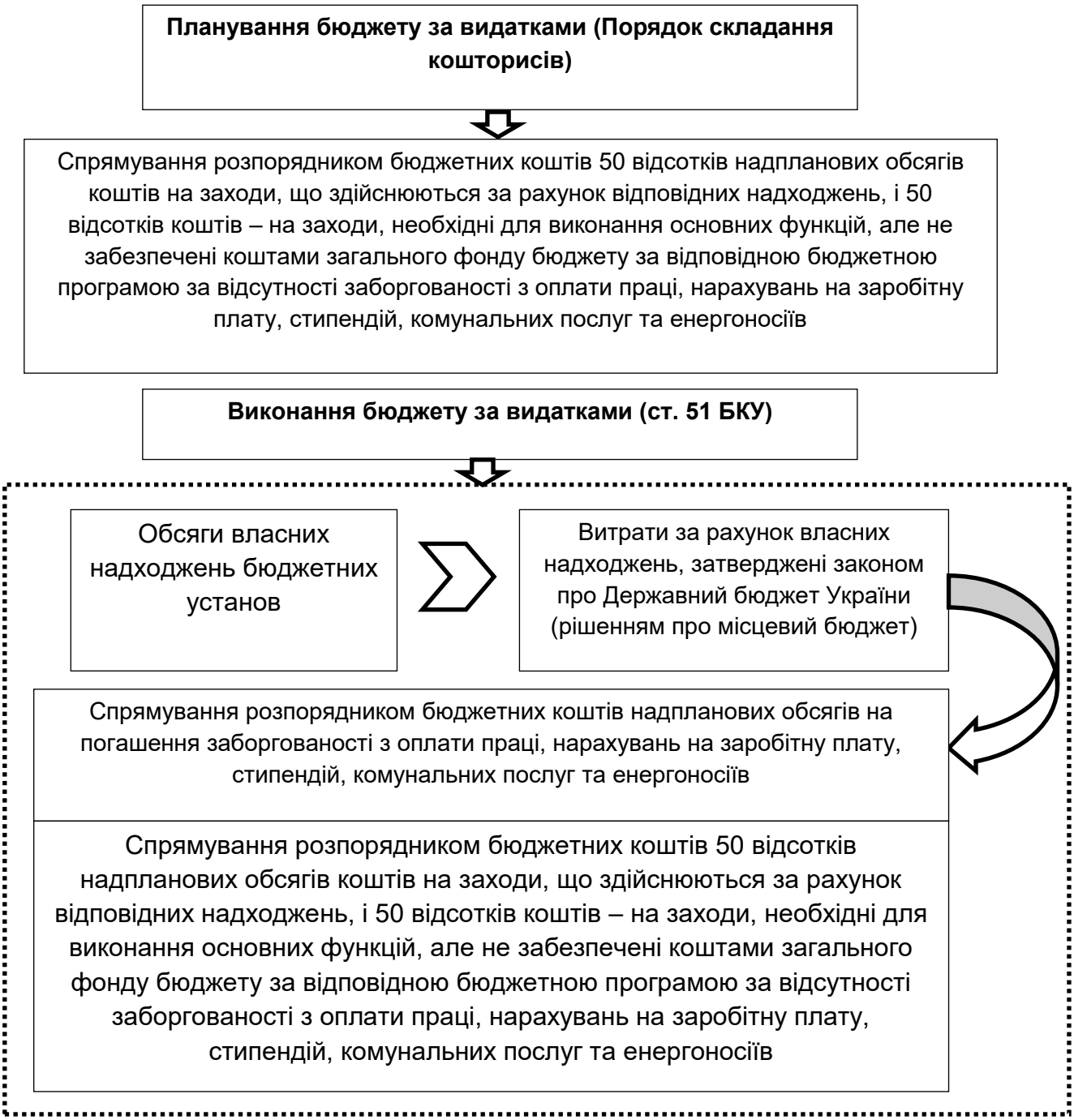

Рис. 2. Нормативно-правове регулювання недопущення виникнення кредиторської заборгованості

2) *взятих бюджетних зобов'язань* розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі);

3) *платежів* взятим бюджетним зобов'язанням та відповідним бюджетним асигнуванням.

Слід зазначити, що за наслідками виконання контрольних функцій органи Державного казначейства України відмовляють розпорядникам та одержувачам бюджетних коштів у реєстрації їх зобов’язань та фінансових зобов’язань і оплаті їх рахунків.

У результаті оформлення випадків порушень бюджетного законодавства розпорядниками та одержувачами коштів державного та місцевих бюджетів органи Державного казначейства України отримують оперативні дані щодо кількості порушень. Узагальнені оперативні дані формуються на основі *Довідки щодо основних причин відмов у прийнятті до виконання* платіжних доручень розпорядників бюджетних коштів та *Довідки щодо основних причин відмов у реєстрації* зобов'язань та/або фінансових зобов'язань з виконання Державного бюджету України.

Серед основних причин, що становлять найбільшу кількість у складі відмов у реєстрації зобов'язань та фінансових зобов'язань з виконання Державного бюджету Укоаїни, визначаються такі, як:

1) недотримання вимог щодо оформлення поданих документів;

2) відсутність відповідного бюджетного зобов'язання у бухгалтерському обліку виконання державного бюджету;

3) недотримання розпорядниками бюджетних коштів повноважень та обмежень, які вводяться законодавчими та іншими нормативно-правовими актами;

4) невідповідність напрямів витрачання бюджетних коштів зобов'язанню (Рис. 3).

При цьому слід акцентувати увагу на тому, що з виконання місцевих бюджетів такими причинами є:

1) недотримання розпорядниками бюджетних коштів повноважень та обмежень, які вводяться законодавчими та іншими нормативно-правовими актами;

2) недотримання вимог щодо оформлення поданих документів;

3) неподання або подання неповного пакету підтвердних документів щодо проведення процедур закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти;

4) невідповідність напрямів витрачання бюджетних коштів зобов'язанню.

Відмови в оплаті платіжних доручень також мають систематичний характер: з виконання Державного бюджету України їх отримали близько 14% установ (близько трьох разів на рік кожна), місцевого бюджету – біля 17% (близько 4 разів на рік кожна).

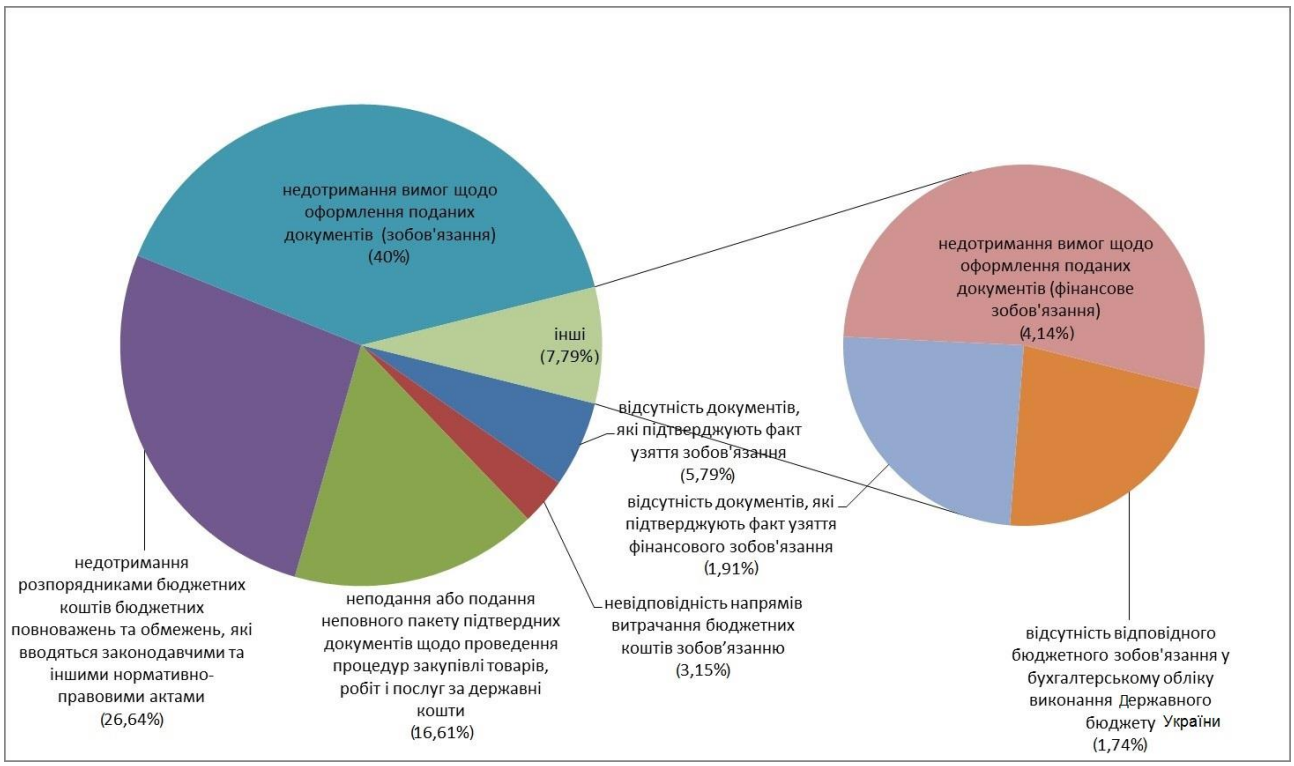

Рис. 3. Основні причини відмов у реєстрації зобов'язань та фінансових зобов'язань з виконання Державного бюджету України (питома вага у загальній сумі)

Серед основних причин відмов у реєстрації зобов'язань та фінансових зобов'язань з виконання Державного бюджету України, слід зазначити, що платіжні доручення з виконання Державного бюджету України управління ДКСУ відхиляли у таких випадках, як:

– неправильне заповнення реквізитів, якщо не заповнено хоча б один з реквізитів;

– обмеження на здійснення видатків, що встановлюється нормативно-правовими актами;

– відсутність або недостатність невикористаних відкритих асигнувань у частині загального та спеціального фондів Державного бюджету України (крім власних надходжень) розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів та відсутність або недостатність коштів (у частині власних надходжень) на відповідних рахунках бюджетних установ та організацій;

– відсутність в обліку органів Державного казначейства України відповідних зобов'язань та фінансових зобов’язань.

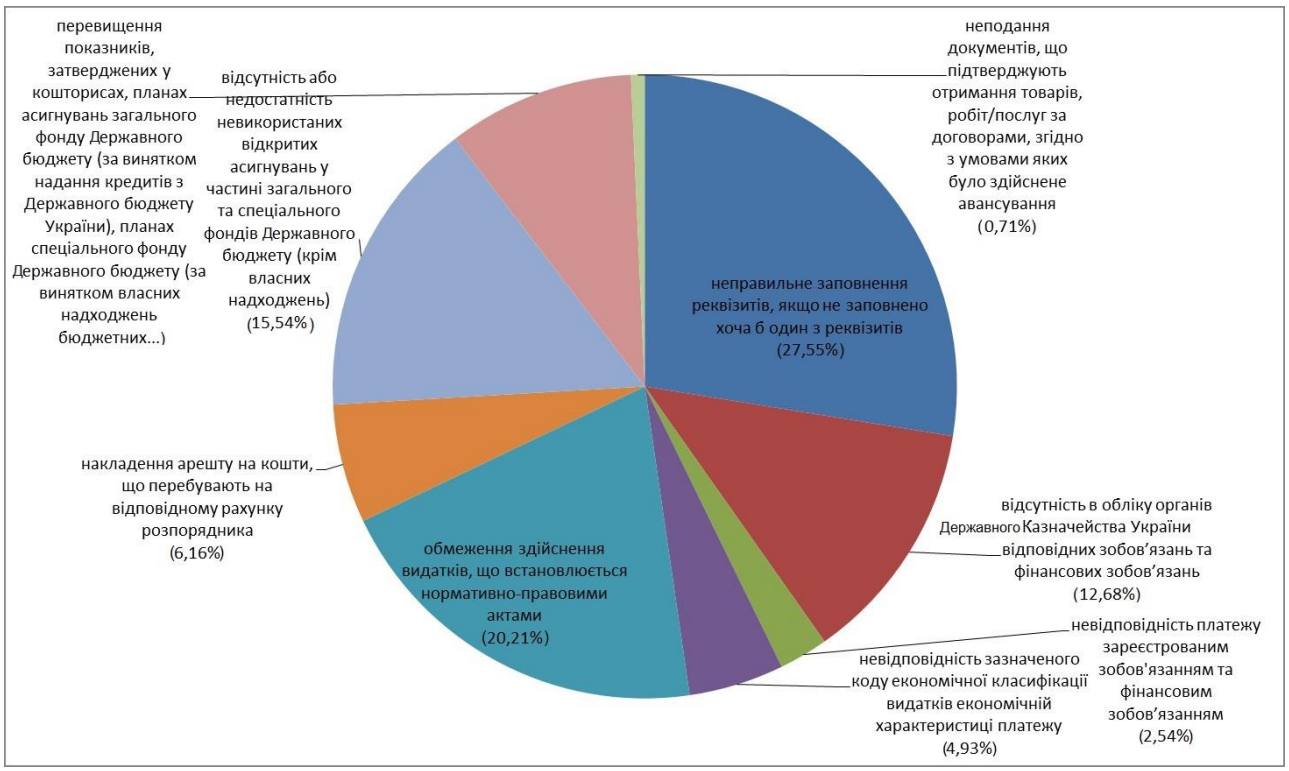

Рис. 4. Основні причини відмов у прийнятті до виконання платіжних доручень з виконання Державного бюджету України (питома вага у загальній кількості)

Необхідно підкреслити, що стосовно виконання місцевих бюджетів, то відмови управлінь у оплаті платіжних доручень були через:

– неправильне заповнення реквізитів, якщо не заповнено хоча б один з реквізитів;

– відсутність або недостатність невикористаних відкритих асигнувань у частині загального та спеціального фондів Державного бюджету України (крім власних надходжень) розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів та відсутність або недостатність коштів (у частині власних надходжень) на відповідних рахунках бюджетних установ та організацій;

– відсутність в обліку органів Державного казначейства України відповідних зобов'язань та фінансових зобов'язань, обмеження на здійснення видатків, що встановлюється нормативно-правовими актами (Рис. 5).

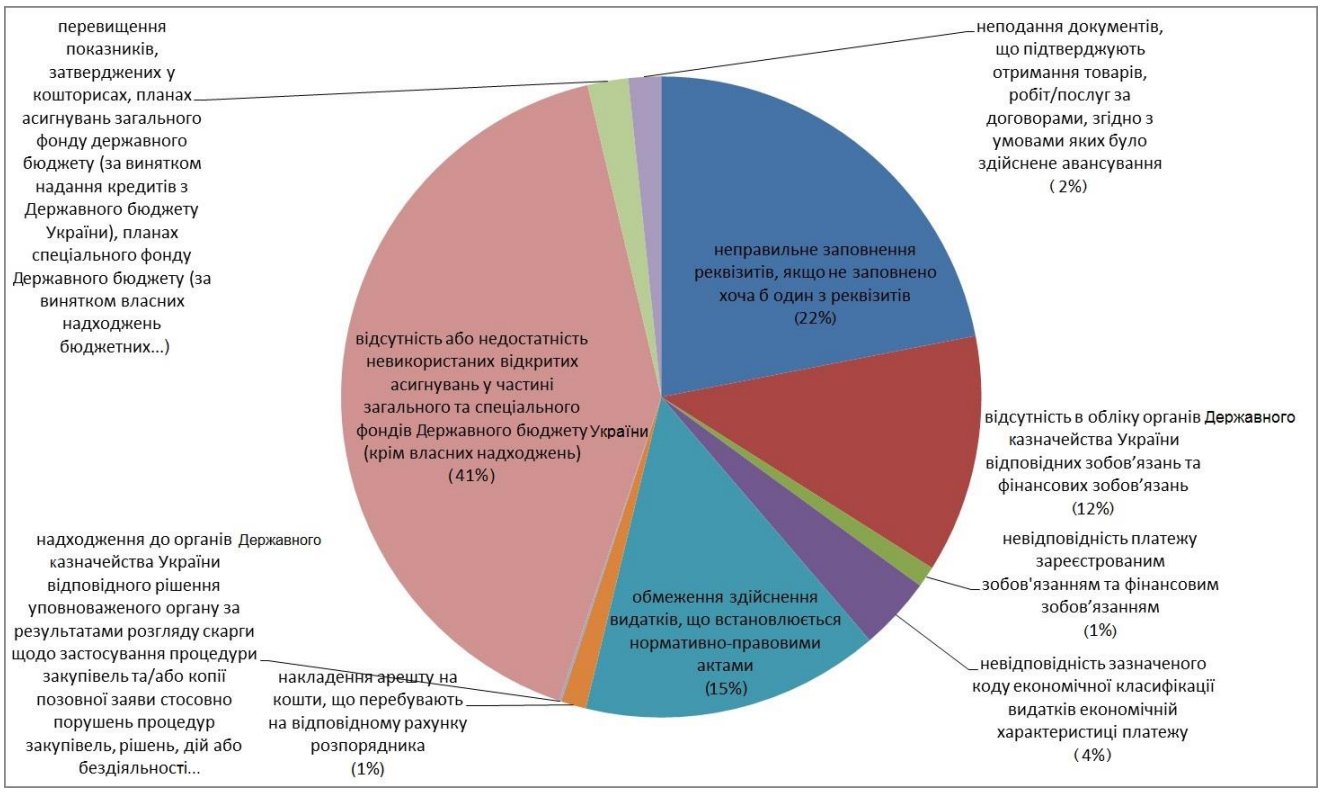

Рис. 5. Основні причини відмов у прийнятті до виконання платіжних доручень з виконання місцевих бюджетів (питома вага у загальній сумі)

Такий розподіл кількості причин відмов свідчить про необхідність посилення внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів як Державного бюджету України, так і місцевих бюджетів за якістю фіксації інформації на етапі первинного обліку, оскільки неналежно виконаний початковий етап бухгалтерського обліку безсумнівно призводить до помилок і перекручень інформації під час подальшого її оброблення.

Аналіз законодавства показав, що суттєва питома вага відмов з причини обмеження на здійснення видатків встановлюється нормативно-правовими актами (зокрема Постанови Кабінету Міністрів України «Про економію державних коштів» від 22.10.2008 № 943 [6].

Необхідно зауважити, що стаття 117 Бюджетного кодексу України регламентує заходи впливу за порушенням бюджетного законодавства посадовими особами учасників бюджетного процесу. Зокрема, заходи впливу передбачають наявність вчиненого бюджетного порушення, за яке вони застосовуються. Загальний перелік порушень бюджетного законодавства також визначений статтею 116 Бюджетного кодексу України.

Органи ДКСУ застосовують заходи впливу на підставі документів, що засвідчують факт бюджетного порушення учасниками бюджетного процесу складених безпосередньо посадовими особами органів ДКСУ та на підставі документів, що передаються іншими уповноваженими на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства учасниками бюджетного процесу.

Крім того, інституції ДКСУ застосовують заходи впливу за вчинені бюджетні правопорушення на підставі рішень керівника (заступника керівника) органу Державного казначейства Ураїни та уповноважені застосовувати заходи впливу на підставі рішень керівників інших учасників бюджетного процесу наділених контрольними повноваженнями.

Застосування заходів впливу за порушенням бюджетного законодавства потребує документального підтвердження, а отже обліку цих документів, контролю за їх виконанням і оперативним використанням наявної в документах інформації.

В органах ДКСУ застосовується журнальна форма реєстрації документів щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства складених посадовими особами органів ДКСУ та отриманих від інших учасників бюджетного процесу.

Висновки. Інформація щодо застосування заходів впливу за видами порушень потребує обробки та узагальнення за багатьма визначеними переметрами, що є доволі трудомістким процесом, який потребує значних витрат часу.

Саме це, на нашу думку, доводить доцільність удосконалення організації й методики процесу опрацювання цієї важливої інформації на основі, зокрема, автоматизованої обробки та узагальнення її даних, що дозволить не лише створення єдиної інформаційної бази про вчинені бюджетні правопорушення і застосовані заходи впливу, але й певною мірою оптимізувати контроль за виконанням Державного бюджету України і місцевих бюджетів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження деяких національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та змін до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі: Наказ Міністерства фінансів України від 18.05.2012 № 568 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0901-12/paran9№n9. (Pro zatverdžennia dejakych nacionaĺnych položeń (standartiv) buchhalterśkoho obliku v deržavnomu sektori ta zmin do nacionaĺnych položeń (standartiv) buchhalterśkoho obliku v deržavnomu sektori: Nakaz Ministerstva finansiv

Ukrajiny vid 18.05.2012 № 568 [Elektronný resurs]. – Režym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0901-12/paran9№n9).

2. Питання попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2006 № 1404 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-2006-%D0%BF. (Pytannia poperednioji oplaty tovariv, robit i posluh, ščo zakupovujuťsia za biudžetni košty: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 09.10.2006 № 1404 [Elektronný resurs]. – Režym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-2006-p - %D0%BF).

3. Про затвердження Інструкції з обліку коштів, розрахунків та інших активів бюджетних установ: наказ Державного Казначейства України від 26.12.2003 р. №242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0106-04. (Pro zatverdžennia Instrukciji z obliku koštiv, rozrachunkiv ta inšych aktyviv biudžetnych ustanov: nakaz Deržavnoho Kaznačejstva Ukrajiny vid 26.12.2003 r. №242 [Elektronný resurs]. – Režym dostupu: http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0106-04).

4. Про надання роз'яснень: лист Державного казначейства України від 06.08.2004 N 07-06/1576-6757 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DKU0207.html. (Pro nadannia rozjasneń: lyst Deržavnoho kaznačejstva Ukrajiny vid 06.08.2004 N 07-06/1576-6757 [Elektronný resurs]. – Režym dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DKU0207.html).

5. Фалько Л.В. Особливості реалізації контрольних повноважень органів Державного казначейства України у сфері державних закупівель / Л.В. Фалько // Науковий вісник. – 2011. – №2. – С. 28. (Faĺko L.V. Osoblyvosti realizaciji kontroĺnych povnovažeń orhaniv Deržavnoho kaznačejstva Ukrajiny u sferi deržavnych zakupiveĺ / L.V. Faĺko // Naukový visnyk. – 2011. – №2. – S. 28).

6. Про економію державних коштів: постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2008 № 943 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/943-2008-%D0%BF. (Pro ekonomiju deržavnych koštiv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 22.10.2008 № 943 [Elektronný resurs]. – Režym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/943-2008-p.).

УДК 336:005.51

ФІНАНСОВІ ЧИННИКИ ТА СТИМУЛИ В ЛАНЦЮГАХ ПОСТАВОК

Собко Н.В.
Україна, м. Буча

У статті окреслено причини виникнення проблем, пов'язаних з фінансовими стимулами в ланцюгах поставок, та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: логістика, поставки, фінансові стимули.

В статье автор очерчивает причины возникновения проблем, связанных с финансовыми стимулами в цепочках поставок, а также предлагает пути их решения.

Ключевые слова: логистика, поставки, финансовые стимулы.

In the article the author outlines the reasons of the problems connected with financial stimuli within a supply chain as well as suggests possible ways of their solutions.

Keywords: logistics, supplies, financial stimuli.

Постановка проблеми. Фінансова логістика – новітній напрям логістичної науки і практики, який нині лише зароджується. На недостатню вивченість фінансових потоків вказують відомі логістики Л.Б. Міротін та В.Н. Сергеєв. Ще менш дослідженими є сутність та дія фінансових чинників і стимулів у логістичних системах, зокрема в ланцюгах поставок. Проте саме фінансові стимули часто виступають визначальними факторами комерційного успіху чи невдачі логістичних проектів з організації ефективних ланцюгів поставок, де доводиться узгоджувати інтереси всіх учасників-партнерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові джерела з загальних проблем фінансової логістики є нечисленними, серед яких можна відзначити праці Л.Б. Міротіна, В.Н. Сергеєва, Г.В. Ситника [4], В. Нараянана та А. Рамана [2] та ін. Теорію ланцюгів поставок розвивають, зокрема, Є.В. Крикавський і Н.І. Чухрай [5]. Питання управління грошовими фінансовими потоками досліджують А.І. Бланк [1], В.Б. Захожай та ін.

Метою публікації є розкриття сутності та причин виникнення проблем, пов'язаних з фінансовими стимулами в ланцюгах поставок; запропонувати шляхи вирішення цих проблем, у тому числі шляхом більш ефективного використання фінансових стимулів при організації ланцюгів поставок.

Виклад основного матеріалу. Ланцюги поставок утворюють суб'єкти господарювання, які беруть участь у процесах виробництва і

доставки створених продуктів кінцевим покупцям. Це – виробничі підприємства, заклади гуртової та роздрібної торгівлі, збутові посередники (дистриб'ютори, дилери, комісіонери, агенти, брокери).

На практиці, як встановили американські дослідники В. Нараянан та А. Раман після вивчення понад 50 ланцюгів поставок [4], компанії часто переслідують лише власні цілі, нехтуючи інтересами партнерів у мережах, що і призводить до низьких показників ефективності ланцюгів поставок. Однією з важливих причин такого стану є недостатня увага до фінансової проробки процесу функціонування ланцюгів поставок. Неузгодженість фінансових стимулів часто стає причиною надлишкових запасів або їх вичерпання, помилкових прогнозів, недостатньо ефективних заходів з організації продажу або в кінцевому результаті – низького рівня обслуговування клієнтів.

Проблеми, пов'язані з фінансовими стимулами в ланцюгах поставок, виникають з трьох причин.

По-перше, це коли компанія не в змозі слідкувати за діями інших фірм, тоді їй складно переконати партнерів робити все можливе для успішного функціонування ланцюга поставок. Так, якщо підприємство-виробник не може контролювати дії торговельної компанії з просування своєї продукції, йому складно створювати стимули, які б спонукали фірму-продавця до дій, максимально вигідних для обох компаній.

По-друге, інтереси партнерів складно узгоджувати, коли одна компанія володіє інформацією, якої немає в інших учасників ланцюга поставок. Так, небагато постачальників погоджуються надати дані про свої витрати, оскільки бояться, що виробники скористаються цим для зменшення норми прибутку. Отже, через відсутність такої інформації ланцюги постачання працюють не так ефективно, як могли б.

По-третє, системи фінансового стимулювання учасників ланцюгів поставок часто є погано спланованими і непродуманими. Так, якщо виробник буде стимулювати постачальника щодо збільшення обсягів поставок без урахування змін ринкової коньюнктури, то компанія-виробник може понести збитки, що знизить її прибутки.

Узгоджувати фінансові стимули всіх учасників ланцюга постачання необхідно в три етапи.

Перш за все, керівникам компаній-партнерів слід усвідомити наявність проблеми неузгодженості фінансових стимулів. *Потім вони повинні точно визначити проблему*: виявити «приховані дії», приховану інформацію чи погано сплановані стимули. *І нарешті*, за

допомогою одного з нижчеподаних методів компанії-партнери можуть *узгодити фінансові стимули* або спланувати їх по-новому, щоб домогтися бажаної поведінки від усіх учасників ланцюга поставок.

До основних методів узгодження фінансових стимулів у ланцюгах поставок належать: 1) належну проробку договорів; 2) виявлення прихованої інформації; 3) розвиток довіри між партнерами.

1) *Належна проробка договорів* передбачає внесення необхідних змін у договори з фірмами-партнерами. Зокрема, якщо причиною неузгодженості стимулів є *приховані дії*, то прояснити їх допоможуть додаткові пункти договору, де передбачається винагорода або штрафні санкції за результатами праці партнерів. Якщо проблема в погано спланованих стимулах, *змінювати договір конче необхідно*. Компанії часто недооцінюють значення ретельної проробки договорів з партнерами по ланцюгу постачання, однак в дійсності вона дає відчутні результати. За допомогою невеликої зміни фінансових стимулів можливо швидко і повністю перетворити ланцюг поставок. Так, у менеджерів однієї української компанії у випадку крадіжки товарів з магазину із зарплати вираховувалась повна вартість вкраденого. Відповідно цим менеджерам головну увагу довелося сконцентрувати на попередженні крадіжок замість збільшення обсягів продажу. Тому вони більше часу витрачали на приймання товару, ніж на демонстрацію продукції споживачам; щоб попередити крадіжки, під час приймання товару магазин закривався; товари для імпульсної купівлі (батарейки тощо) поміщалися у вітрини, що замикалися на замки. Після набуття цієї компанії великою роздрібною мережею в менеджерів магазину припинили практику вирахування вартості вкрадених товарів з їхньої зарплати, натомість почали виплачувати їм відсоток від прибутку магазину. Хоча на прибуток впливають як обсяг продажу, так і витрати через крадіжки, новий власник магазину зміг підвищити вагомість першого показника в порівнянні з другим. Як наслідок, менеджери магазину переключили зусилля на збільшення продажу, що принесло щомісячне збільшення чистого прибутку магазину на 2,5 % протягом року. Отже, компанії-новому власнику магазину навіть не довелося міняти працівників, щоб сформувати нову культуру бізнесу: він просто змінив систему їх фінансового стимулювання. Таким чином, змінивши спосіб оплати послуг партнерів (а не її розмір) і зафіксувавши це в договорі, компанії можуть значно поркащити показники діяльності ланцюга поставок.

2) *Другий метод узгодження фінансових стимулів учасників ланцюга поставок* полягає в контролі динаміки показників діяльності партнерів, а також в поширенні інформації про діяльність партнерів по всьому ланцюгу поставок. Оцінка великої кількості змінних у їх динаміці є дуже ефективною для виявлення прихованих дій. Так, якщо дистриб'ютори надають дані про закупівлі, а не про свій продаж, то виробнику варто застосувати інформаційно-технологічні системи, що дозволяють відслідковувати обидва показники. Отримані дані створять підстави, щоб надавати дистриб'юторам знижки, виходячи з обсягів продажу, а не закупівель. Такий підхід знищить стимул до закупівлі великих партій товару про запас, отже допоможе поліпшити показники діяльності ланцюга поставок. Щоб аналізувати більше показників фірм-партнерів, не завжди потрібні спеціальні технології. Так, деякі компанії застосовують методику «таємного покупця», тобто направляють на заклади дистриб'юторів або роздрібних продавців своїх агентів під виглядом клієнтів, щоб перевірити, наскільки ефективно пропонується їхня продукція або послуги. Так, українським компаніям-власникам АЗС варто запозичити досвід фірми Mobil (США), яка, як і інші франчайзери, за допомогою «таємних покупців» контролює якість пального, приязність працівників АЗС.

3) *Заключний третій метод вирішення проблем ланцюгів поставок*, пов'язаних з фінансовими стимулами, передбачає створення механізмів взаємної довіри. Якщо компанія з самого початку усвідомлює що працювати з партнерами буде складно, то можна залучити посередників, які допоможуть не допустити розвалу ланцюга поставок. Використання посередників набувало популярності в міру того, як американські та європейські компанії передавали функції виробництва субпідрядникам в країнах, що розвивалися, де частіше виникали складнощі з імплементацією юридичних угод. Так, у взаємовідносинах західних компаній та азійських виробників чи постачальників компонентів сторони часто відчувають недовіру один до одного. Імпортери переконані, що постачальники не дотримуватимуться термінів поставок, що вони неспроможні забезпечити належну якість та можуть розірвати відносини, віддавши перевагу компаніям, які запропонують більш високі ціни. Як переконалась відома компанія «Nike» (США), такі сумнівні прийоми тягнуть за собою погіршення репутації саме імпортерів, а не їхніх постачальників. Зі свого боку, постачальники побоюються, що імпортери можуть відмовитись від закупівлі виробленої продукції. До

того ж, зазвичай, імпортери укладають договори за 6-9 місяців до поставки і постачальники сумніваються в їхній здатності точно передбачити споживчий попит. Вони непокоються тим, що попит на продукцію виявиться нижче, ніж передбачалось, і імпортери відмовляться від товару, пославшись на неналежну якість.

Перед тим, як обрати певний метод з трьох наведених, доцільно ретельно вивчити рішення на підставі договорів, оскільки для їхньої реалізації потрібно менше часу та зусиль. Проте необхідно мати на увазі, що завдяки технічному поступу, суттєво знижується вартість рішень, підставою яких є обмін інформацією. Так, все більше українських компаній надають доступ до даних про обсяги продажу в режимі реального часу, в той час, як ще 5 років тому подібне було неможливо уявити. Враховуючи вищевказане, рекомендується перевірити можливість застосування рішень на основі обміну інформацією ще до того, як звертатися до підходу на підставі довіри. Використання останнього має сенс лише тоді, коли компанія здатна знайти надійних посередників, що у багатьох випадках не є простим завданням.

У зв'язку з цим, доцільним видається врахування, зокрема, двох попереджувальних обставин.

Перша – полягає в тому, що рішення, яке дозволяє усунути неузгодженість фінансових стимулів однієї компанії, може загострити проблеми іншої. Тому *керівникам компаній слід узгоджувати інтереси всіх закладів-учасників ланцюга поставок одночасно.*

Друга – вимагає обов'язкового узгодження фінансового стимулювання всіх основних осіб, що приймають рішення в ланцюгах поставок. Хоча одній компанії досить складно впливати на фінансові стимули керівників та менеджерів інших організацій, вона може підказати своїм партнерам можливі шляхи досягнення узгодженості стимулів. Так, одна київська компанія вирішила розмістити кіоски для продажу своєї продукції в декількох супермаркетах. Вона запропонувала керівництву останніх певні стимули, однак не потурбувалася про те, щоб ці стимули охоплювали менеджерів цих магазинів. Оскільки рішення щодо розміщення кіосків приймали саме менеджери, які не мали стимулів до встановлення цих торгових точок на видних місцях, кіоски були розташовані в кутках, де лише нечисленні покупці могли звернути на них увагу. Вказавши керівникам супермаркетів на цю проблему, компанія змогла вчасно її вирішити.

Крім того, компаніям слід періодично проводити *аналіз поточного стану своїх ланцюгів поставок*, оскільки на узгодженість стимулів навіть у найбільш ефективно діючих ланцюгах можуть несподівано здійснити істотний вплив зміни технологій або умов ведення бізнесу.

Тут, зокрема, *по-перше*, слід перевіряти стимули за кожного впровадження нових технологій, або при виході на нові ринки, або при запуску програми вдосконалення ланцюга поставок. Це дозволить забезпечити відповідність фінансових стимулів, що пропонуються основним учасникам та зацікавленим сторонам, поведінці, яку компанія очікує від своїх партнерів.

По-друге, слід надавати інформацію про партнерів з ланцюга поставок менеджерам компанії (зокрема про процеси та стимули). Лише в цьому випадку виробники зможуть краще зрозуміти дистриб'юторів, а роздрібні заклади виробників.

По-третє, це залучення керівників до ознайомлення з проблемами фінансового стимулювання в ланцюгах поставок інших компаній або галузей та організацій вимагає загального відкритого і відвертого обговорення.

Висновки. Логістичні системи, у т.ч. ланцюги поставок, успішно працюватимуть лише тоді, коли будуть ураховані та застосовані ефективні фінансові стимули для всіх їхніх учасників. *Неузгодженість фінансових стимулів є причиною неефективності ланцюгів поставок*. Отже, всі їхні учасники повинні усвідомити існування і важливість проблем *узгодження фінансових стимулів* або змін системи фінансового стимулювання. Забезпечити узгодження стимулів можливо шляхом заключення договорів про поділ доходів, *використання технологій до відслідковування прихованої інформації* чи залучення посередників для побудови договірних відносин між учасниками ланцюгів поставок. Крім того, важливо періодично здійснювати аналіз та переоцінку фінансових стимулів, оскільки можливі *зміни технологій або умов ведення бізнесу впливають на узгодженість фінансових стимулів* навіть у найефективніших ланцюгах поставок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бланк А.Н. Управление денежными потоками. – Київ: Вид-во «Ника-Центр», 2001. – 357 с. (Blank A.N. Upravlenye denezhnymy potokamy. – Kyiv: Vyd-vo «Nyka-Centr», 2001. – 357 s.).

2. Нараянан В., Раман А. Согласование стимулов в цепочках поставок // Как организовать цепочку поставок / Пер. с англ. – Москва: Альпина Бизнес Букс. – 2008. – С. 177-200. (Narajanan V., Raman A. Soglasovanye stymulov v cepochkah postavok // Kak organyzovat' cepochku postavok / Per. s angl. – Moskva: Al'pyna Byznes Buks. – 2008. – S. 177-200).

3. Олійник Я.Б. Міжнародна логістика: Навчальний посібник / Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. – Київ: Вид-во «Обрії», 2011. – 540 с. (Olijnyk Ja.B. Mizhnarodna logistyka: Navchal'nyj posibnyk / Olijnyk Ja.B., Smyrnov I.G. – Kyiv: Vyd-vo «Obrii'», 2011. – 540 s.).

4. Основы логистики / Под редакцией Л.Б. Миротина, В.Н.Сергеева. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 200 с. (Osnovy logystyky / Pod redakciyej L.B. Myrotyna, V.N.Sergeeva. – M.: YNFRA-M, 2005. – 200 s.).

5. Ситник Г.В., Ситник А.А.. Сутність та передумови розвитку фінансової логістики // Логістика. Проблеми та рішення. – 2006. – №1. – С.70-76. (Sytnyk G.V., Sytnyk A.A.. Sutnist' ta peredumovy rozvytku finansovoi' logistyky // Logistyka. Problemy ta rishennja. – 2006. – №1. – S.70-76).

6. Смирнов І.Г. Фінансово-банківська логістика як складова логістики послуг // Фінансова система України: Зб. наукових праць. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. – Вип. 9. – Ч.4. – С. 332-340. (Smyrnov I.G. Finansovo-bankivs'ka logistyka jak skladova logistyky poslug // Finansova systema Ukrai'ny: Zb. naukovych prac'. – Ostrog: Vyd-vo Nacional'nogo universytetu «Ostroz'ka akademija», 2007. – Vyp. 9. – Ch.4. – S. 332-340.).

7. Чухрай Н.Л. Ланцюги поставок: вчимося керувати // Logistics. – 2007. – №10. – С. 36-37. (Chuhraj N.L. Lancjugy postavok: vchymosja keruvaty // Logistics. –2007. – №10. – S. 36-37).

УДК 339.133.057.2:339.132

ЦЕНОВАЯ ЭЛАСТИЧНОСТЬ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Чехлатова Е.А.
Республика Хакасия, г. Абакан

У статті наведено коротку характеристику цінової еластичності попиту та пропозиції, а також формули для її розрахунку. Показано взаємозв'язок величини коефіцієнта еластичності за ціною і характером реалізованого товару. Встановлюються причини, які зумовлюють відмінності у величинах коефіцієнта цінової еластичності попиту і пропозиції на різні товари. У статті подано графіки, порівняльні таблиці, розглянуто приклади. Автор робить висновок, що аналіз цінової еластичності дозволяє вибрати вірну стратегію поведінки на ринку.

Ключові слова: цінова еластичність, попит, закон попиту.

В статье приведена краткая характеристика ценовой эластичности спроса и предложения, а также формулы для её расчёта. Показана взаимосвязь между величиной коэффициента эластичности по цене и характером реализуемого товара. Выявляются причины, обуславливающие различия в величинах коэффициента ценовой эластичности спроса и предложения на различные товары. В статье присутствуют графики, сравнительные таблицы, рассмотрены примеры. Автор приходит к выводу, что анализ ценовой эластичности позволяет выбрать верную стратегию поведения на рынке.

Ключевые слова: ценовая эластичность, спрос, закон спроса.

The article provides a brief characteristics of the price elasticity of supply and demand, as well as the formula for its calculation. It shows the interrelation between the size of the price elasticity coefficient and the character of vendible goods. The article highlights the reasons that cause distinctions in the values of the coefficient of demand and supply price elasticity, depending on the variety of goods. In the article there are charts, comparative tables as swell as examples. The author comes to the conclusion that the analysis of price elasticity makes it possible to choose a prorer strategy for the market behavior.

Keywords: price elasticity, demand, the law of demand, supply.

Постановка проблемы. Спрос – это платёжеспособная покупательская потребность. Другими словами, спрос (D) – это количество товара, которое хотят и могут приобрести покупатели за определенный период времени при всех возможных ценах на этот товар [12]. Величина спроса (Q_d) – это количество товара, которое покупатели хотят и могут позволить приобрести по данной цене. Объем и структура спроса зависят как от цен на товар, так и от других, неценовых факторов, таких, как мода, доходы потребителей, а также от цены на другие товары, в том числе на товары-заменители и на сопутствующие товары.

Цель статьи состоит в рассмотрении ценовой эластичности спроса и предложения, а также формулы для её расчета, что позволит выбрать верную стратегию поведения на рынке.

Изложение основного материала. Различают индивидуальный спрос одного лица, рыночный спрос на данном рынке и совокупный спрос на всех рынках данного товара или на все производимые и продаваемые товары.

Совокупный спрос – общий объем спроса на товары и услуги в стране, определяемый как суммарный спрос потребителей (включая государство) на потребительские товары, услуги предприятий, фирм, предпринимателей, а также на инвестиционные товары при разных уровнях средних цен. Совокупный спрос зависит, прежде всего, от доходов населения и фирм. Кривая совокупного спроса отражает функциональную зависимость между величиной совокупного спроса и средним уровнем цен при прочих равных условиях [5].

Причинно-следственная связь между величиной спроса и рыночной ценой выражается законом спроса по цене. Обычно по низкой цене товары могут быть реализованы быстрее и в большем количестве, чем по более высокой. Одновременно повышенный, ажиотажный спрос ведет к росту цен, а пониженный – к их снижению. Данная обратная зависимость между рыночной ценой товара и его количеством, которое можно купить или продать по этой цене, носит наименование *закона спроса. Закон спроса* выражает:

- обратную зависимость между ценой и покупаемым количеством товаров;
- падение спроса может произойти не только вследствие роста цен, но и вследствие перенасыщения рынка товарами.

Графически этот закон представлен кривой спроса (графиком спроса), приведенной на Рис. 1:

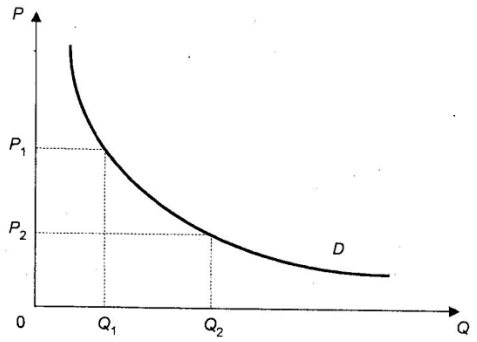

Рис. 1. График спроса – кривая D

На Рис. 1 на оси ординат (OP) отмечаются цены, на оси абсцисс (OQ) отмечается количество товара.

Согласно закону спроса, потребителями будет куплено тем большее количество товаров, чем ниже их рыночная цена. Возможна и другая формулировка закона: при прочих равных условиях величина спроса на товар тем выше, чем ниже цена этого товара, и наоборот, чем выше цена, тем ниже величина спроса на товар [12]. Таким образом, закон спроса описывает две важнейшие особенности рынка:

- обратную зависимость между ценой и покупаемым количеством товаров;
- постепенное убывание спроса на любой обмениваемый на рынке товар.

Действие *закона спроса* объясняют существованием эффекта дохода и эффекта замещения (Табл. 1).

Таблица 1

Эффект дохода и замещения

Название эффекта	Содержание
Эффект дохода	При снижении цены на товар покупательная способность денежного дохода (реального дохода) потребителя увеличивается, что позволяет ему приобрести больше данного товара, и наоборот.
Эффект замещения	При подорожании товара спрос на него сокращается, потому что подорожавший товар можно заменить аналогичным, но более дешёвым.

Рассмотрим пример о продаже тетрадей в магазине (Рис. 2): на оси ординат отложены цены на тетради, на оси абсцисс указано количество тетрадей, на которое предъявляется спрос.

Цена,руб.	0,5	1	1,5	2	2,5
Величина спроса,шт.	500	400	300	200	100

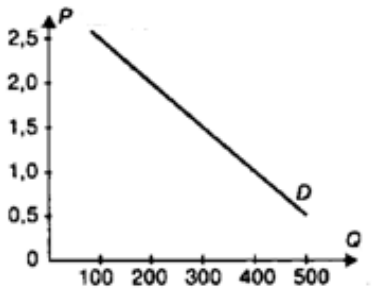

Рис. 2. Пример кривой спроса

Кривая D на графике показывает, что при повышении рыночной цены платёжеспособная потребность людей сокращается и, наоборот,

когда цена снижается, спрос отдельных покупателей на продукты увеличивается. Так при цене в 2,5 рубля потребители хотят и могут приобрести тетради в количестве 100 штук, при цене в 2 рубля потребители уже готовы приобрести 200 тетрадей, при цене 1,5 рубля – 300 тетрадей и т. д. Следовательно, чем меньше цена тетрадей, тем большее их количество потребители могут себе позволить.

По каждому из товаров цена свидетельствует о необходимости увеличения производства, если спрос стабилен и повышается, или снижения производства, если спрос падает.

Таким образом, спрос – это количество товара, которое потребители хотят и могут приобрести. По низкой цене товары могут быть реализованы быстрее и в большем количестве, чем по более высокой. В этом выражается *закон спроса*. Кривая спроса имеет отрицательный наклон. Действие *закона спроса* объясняют существованием эффекта дохода и эффекта замещения.

Рассмотрим коэффициент эластичности и эластичность спроса. В рыночной экономике важное значение имеют расчёты поведения спроса или предложения под воздействием на них каких-нибудь факторов. С этой целью в экономической теории используется понятие *эластичность*. Введение понятия эластичности как меры реакции покупателей и продавцов на изменения условий рынка позволяет повысить точность анализа спроса и предложения.

Под *эластичностью* понимается реакция экономического показателя на изменение каких-либо факторов [11]. Различают следующие виды эластичности: *ценовая эластичность, эластичность по доходу, перекрёстная эластичность*.

По каждому виду эластичности можно рассчитать коэффициент эластичности – степень реакции одной величины в ответ на изменение другой [3]. *Свойства эластичности*:

- если функция y(x) – убывающая (при возрастании **x** убывает **y** (**x**) и наоборот), то коэффициент эластичности отрицателен: $\mathbf{E^y}$ (**x**)<**0**; если аргумент и функция связаны прямой зависимостью, то $\mathbf{E^y}$ (**x**)>**0**. Это значит, например, что коэффициент ценовой эластичности спроса, в основном, отрицателен [7];
- *эластичность взаимно обратных функций* есть взаимно обратные величины (по определению эластичности)

$E^y(x) = \frac{1}{E^x(y)}$ (1.1);

- *эластичность — это безмерная величина*, значение

которой не зависит от того, в каких единицах мы измеряем объем, цены или какие-либо другие параметры.

Эластичность спроса – чувствительность величины спроса товаров к изменению цен на эти товары. Эластичность измеряется относительным (в процентах, долях) изменением величины спроса при изменении (как правило, увеличении) цены на 1% [5]. Согласно *закону спроса*, потребители при снижении цены будут приобретать большее количество продукции. Однако степень реакции потребителей на изменение цены может значительно варьироваться от продукта к продукту.

Существует несколько методик определения эластичности спроса. Рассмотрим два из них:

- *анализ временных рядов* – это изучение существующего опыта продаж компании (этот способ предполагает использование реальных, а не статистических показателей, однако такие данные, рисуя полную картину прошлого, не позволяют предсказать, как поведет себя потребитель в текущих условиях);
- *тест-маркет* – это анализ продаж в режиме реального времени реального продукта, который создан специально для тестирования ценовой реакции в условиях экспериментального региона, по своим характеристикам похожего на основной (для такого исследования сами регионы и каналы продаж тестируют на возможность сопоставления данных; в отличие от простого анализа, этот способ позволяет собирать наиболее актуальную статистику поведения потребителя) [14].

Таким образом, *под эластичностью понимается мера реакции* покупателей и продавцов на *изменения условий рынка.* Эластичность позволяет повысить точность анализа спроса и предложения. *Эластичность бывает ценовой, по доходу, перекрёстной*. По каждому виду рассчитывается коэффициент эластичности. Существует несколько методик определения эластичности спроса, например, анализ временных рядов и тест-маркет.

Зависимость изменения спроса на товар от изменения его цены называется эластичностью спроса по цене, или ценовой эластичностью [3]. Он измеряется коэффициентом ценовой эластичности спроса (Ed):

- для процентных величин:

$Ed(p) = \frac{\Delta Q\%}{\Delta P\%}$ (1.2),

где ΔQ% – процентное изменение объёма спроса, ΔP% – процентное изменение цены данного товара;

- для абсолютных величин: используется *точечная* и *дуговая эластичность. Точечная эластичность* используется при колебании цены и количества товара менее 5%:

$$Ed\ (p) = \frac{Q_2 - Q_1}{P_2 - P_1} * \frac{P_1}{Q_1} \quad (1.3),$$

где Q_2-Q_1 – количественное изменение объёма спроса, P_2-P_1 – количественное изменение цены, Q_1 – первоначальный объём спроса, P_1 – первоначальная цена.

Дуговая эластичность рассчитывается при значительных колебаниях цены и спроса (> 5%):

$$Ed\ (p) = \frac{Q_2 - Q_1}{P_2 - P_1} * \frac{(P_2 + P_1)/2}{(Q_2 + Q_1)/2} \quad (1.4),$$

где Q_1 – первоначальный объём спроса, Q_2 – конечный объём спроса, P_1 – первоначальная цена товара, P_2 – конечная цена товара.

По методам расчёта ценовой эластичности спроса различают эластичность в точке и эластичность по дуге. Эластичность спроса по дуге, или дуговая эластичность спроса, измеряет чувствительность величины спроса к изменению цены между двумя точками кривой спроса.

Формуле эластичности свойственна неопределенность: значения процентных изменений величины спроса и цены на одном и том же интервале кривой спроса могут существенно различаться в зависимости от направления изменения цены и величины спроса, т. е. от того, какая из точек выбирается в качестве базы для определения процентных изменений.

Однако могут встретиться ситуации, когда значения коэффициентов ценовой эластичности для одного и того же участка кривой спроса будут не только различаться, но и служить основанием для прямо противоположных выводов об эластичности (Рис. 3).

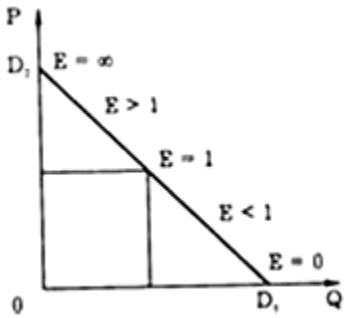

Рис. 3. Свойства эластичности

Как видно из представленного графика, эластичность варьируется в зависимости от выбранного ценового интервала. Для кривых спроса обычно эластичность оказывается более значительной в верхнем левом углу графика по сравнению с правым нижним. Это арифметическое свойство единиц измерения эластичности, это связанное с первоначальным количеством и ценой, от которых ведется отсчет.

Ценовой коэффициент эластичности всегда будет иметь отрицательный знак (т.к. *закон спроса* представляет собой обратную зависимость количества продукта от цены), поэтому рассматривается только абсолютная величина коэффициента эластичности.

Реакция покупателей на изменение цены (характер эластичности) может быть разной: спрос может изменяться в большей или меньшей степени, чем изменилась цена, или вообще оставаться постоянным. Поэтому каждый из них порождает соответствующий тип ценовой эластичности спроса: эластичный, неэластичный и спрос единичной эластичности.

Существуют также два крайних случая эластичности: совершенно (абсолютно) эластичный и совершенно (абсолютно) неэластичный спрос. Эластичность спроса по цене определяет вид кривой спроса: является ли кривая пологой или крутой.

Если небольшие изменения в цене приводят к значительным изменениям в количестве покупаемой продукции, то такой спрос называют относительно эластичным или просто эластичным (Ed > 1) (Рис. 4):

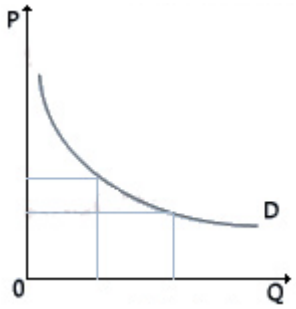

Рис. 4. Эластичный спрос

Если существенное изменение в цене ведет к небольшому изменению в количестве покупок, то такой спрос относительно неэластичный или просто неэластичный (Ed < 1) (Рис. 5):

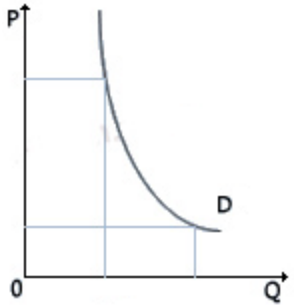

Рис 5. Неэластичный спрос

Спрос не эластичен на товары первой необходимости.

Когда процентное изменение цены и последующее изменение количества спрашиваемой продукции равны по величине, то такой случай называют единичной эластичностью (Ed = 1) (Рис. 6):

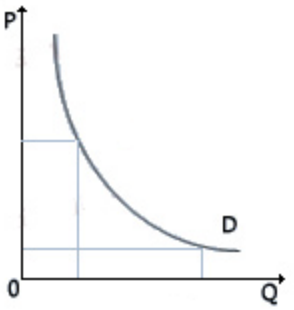

Рис. 6. Спрос единичной эластичности

Спрос единичной эластичности представлен на алкогольную продукцию, например, на вино.

Если изменение цены не приводит ни к какому изменению количества спрашиваемой продукции, то такой спрос является совершенно неэластичным (Ed = ∞) (Рис. 7):

Рис. 7. Совершенно неэластичный спрос

Спрос на необходимые лекарства, которые нельзя заменить (например, инсулин), является совершенно неэластичным.

Если самое малое снижение цены побуждает покупателей увеличивать покупки от нуля до предела своих возможностей, то такой спрос является совершенно эластичным (Ed = 0) (Рис. 8):

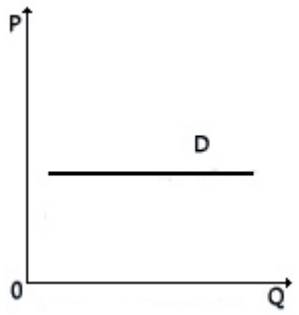

Рис. 8. Совершенно эластичный спрос

На рынке совершенной конкуренции (например, рынок сельскохозяйственной продукции в момент большого урожая) спрос является совершенно эластичным.

Так как спрос на любой товар зависит от предпочтений потребителей, эластичность товара по цене определяется множеством экономических, социальных и психологических факторов, формирующих человеческие желания. Тем не менее, основываясь на практике, можно назвать некоторые общие правила, определяющие ценовую эластичность спроса.

1. Наличие товаров-субститутов, то есть взаимозаменяемых товаров (чай, кофе, какао и др.): товары, у которых есть близкие заменители, отличаются более эластичным спросом, потому что потребители имеют возможность без особых затруднений использовать один продукт вместо другого.

2. Удельный вес доходов на данный товар в общей сумме расходов потребителей: чем дороже товар и больше удельный вес затрат на него в общей сумме расходов потребителей, тем выше эластичность спроса.

3. Принадлежность данного товара к предметам роскоши или предметам первой необходимости: спрос на товары первой необходимости характеризуется низкой эластичностью спроса по цене, в то время как спрос на предметы роскоши – высокой эластичностью.

4. Фактор времени: спрос на товар обычно тем эластичнее, чем продолжительнее период времени для принятия решений.

Практическое значение ценовой эластичности спроса состоит в том, что данные эластичности спроса на различных участках кривой спроса позволяют определить изменение денежных поступлений от продажи товара, то есть изменение валовой выручки продавцов. Это связано с тем, что существует зависимость между типом ценовой эластичности спроса и изменением валовой выручки.

Валовая выручка (валовой доход) рассчитывается по формуле:

TR = P • Q (1.5),

где **TR** – валовая выручка (валовой доход), **P** – цена товара, **Q** – объём спроса (количество реализуемого товара).

В зависимости от характера эластичности спроса на товар валовая выручка продавцов при изменении цены товара может расти, падать, не изменяться, при этом существуют общие правила:

- при эластичном спросе снижение цены ведёт к увеличению валовой выручки и, наоборот, рост цены – к её уменьшению. Если **Ed>1**, цена и выручка изменяются в противоположных направлениях;

- при неэластичном спросе снижение цены ведёт к уменьшению валовой выручки и, наоборот, рост цены – к её увеличению. Если **Ed<1**,цена и выручка изменяются в одном направлении;

- при единичном эластичном спросе изменение цены не влияет на величину валовой выручки, т.е. если **Ed=1**, снижение цены не вызывает изменение выручки.

Таким образом, зависимость изменения спроса на товар от изменения его цены называется эластичностью спроса по цене, или ценовой эластичностью. Эластичность варьируется в зависимости от выбранного ценового интервала. Для кривых спроса обычно эластичность оказывается более значительной в верхнем левом углу графика по сравнению с правым нижним. Типы ценовой эластичности спроса: *эластичный, неэластичный, спрос единичной эластичности, совершенно (абсолютно) эластичный и совершенно (абсолютно) неэластичный спрос.* Если **Ed>1**, цена и выручка изменяются в противоположных направлениях. Если **Ed<1**, цена и выручка изменяются в одном направлении. Если **Ed=1**, снижение цены не вызывает изменение выручки.

Предложение – это то количество товаров, которое производитель желает продать по существующим на данный момент ценам. Предложение на рынке – это результат производства и отражает желание производителей продавать свой товар. Безусловно, это желание зависит от многих факторов. В большинстве случаев, цель продажи – получение прибыли. Поэтому все продавцы стремятся продать свой товар по самой высокой цене, и, чем выше цена, тем большее количество товара будет предложено для продажи.

Предложение (**S**) – это готовность фирм, изготовителей и продавцов товаров предоставить на рынок определенное количество товаров по данной цене [13].

Величина предложения (**Q_s**) – количество товара или услуг определенного вида, предложенное к продаже на некотором рынке по конкретной цене в течение определенного периода времени. Величина предложения зависит от цен на товары и услуги, издержек производства, цен на товары-субституты и комплементарные блага, от налогов [5].

Цена и количество товара изменяются и взаимодействуют однонаправлено: повышение цены приводит к увеличению количества товара, предлагаемого к продаже и, наоборот, тенденция цены товара к снижению означает необходимость сокращать производство и предложение данного товара на рынке.

Объем предложения товара увеличивается при росте цены и уменьшается при её снижении. В этом состоит сущность *закона предложения*, в соответствии с которым с ростом цен на товар увеличивается объём этого товара при прочих равных условиях. Он действует, потому что у производителя есть желание при повышении цены на его продукцию изготовить и реализовать больший её объём с целью получить наибольшую прибыль. Низкие цены не стимулируют производство товара, и объём предложения снижается [1].

Данную взаимосвязь можно наглядно представить кривой предложения (графиком предложения) (Рис. 9):

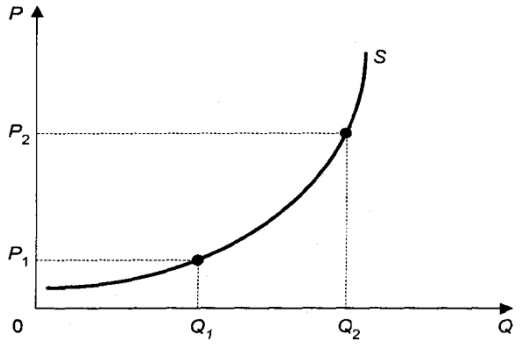

Рис. 9. График предложения – кривая S

Как видно из приведенного графика (Рис. 9), кривая предложения представляет собой графическую форму зависимости между величиной предлагаемого товара на рынке (количеством предлагаемого по данной цене товара) и ценой этого товара. Кривая предложения графически отображает закон предложения (Рис. 10).

Цена, руб.	0,5	1	1,5	2	2,5
Величина предложения, шт.	100	200	300	400	500

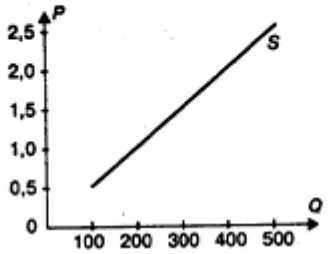

Рис. 10. Пример кривой предложения

В качестве примера рассмотрим предложение тетрадей (Рис. 10): на оси ординат отложены цены на тетради, на оси абсцисс указано количество тетрадей, которое предлагается производителями на рынке. Если тетради продаются по 50 копеек за штуку, продавцы готовы предложить 100 таких тетрадей, а уже при цене 1,5 рубля за тетрадь продавцы готовы предложить 300 тетрадей. Продавцам выгоднее продавать тетради по более высокой цене, так как это приносит и больший доход. Следовательно, при более высокой цене производители готовы предложить большее количество товара, потому что это приносит больший доход, чем при небольшой цене.

Таким образом, предложение – это количество товара, которое производитель желает продать по существующим на данный момент времени ценам. Все продавцы стремятся продать свой товар по самой высокой цене, и, чем выше цена, тем большее количество товара будет предложено для продажи. На рынке действует закон предложения, в соответствии с которым с ростом цен на товар увеличивается объём этого товара при прочих равных условиях. Кривая предложения имеет положительный наклон.

Чувствительность объёма предложения к изменению рыночной цены показывает эластичность предложения, которую можно определить как степень изменения количества предлагаемых к продаже товаров и услуг в ответ на изменение рыночной цены [3]. То есть, так же как и спрос, предложение описывается эластичностью, показывающей силу влияния какого-либо фактора на величину предложения.

Чаще всего применяется эластичность предложения по цене (также как и со спросом: точечная и дуговая). Расчёт коэффициентов эластичности предложения аналогичен формулам эластичности спроса, только без знака минус, так как при увеличении цены

предложение увеличивается. Наиболее удобной, унифицированной единицей измерения эластичности выступает процент.

Процентное исчисление способно показать степень изменения любой экономической переменной, независимо от того, какими были исходные единицы измерения – в деньгах, тоннах, штуках, метрах. В предпринимательской практике чаще всего используют процентное изменение одной переменной в результате 1%-ного изменения другой.

Формула для подсчёта коэффициента эластичности предложения по цене (Es) имеет вид:

Es= $\frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta P}{P}$ (2.6).

В зависимости от значения коэффициента эластичности предложения выделяют: *абсолютно эластичное предложение* (Рис. 11), *эластичное предложение* (Рис. 12), *предложение с единичной эластичностью* (Рис. 13), *неэластичное предложение* (Рис. 14), *абсолютно неэластичное предложение* (Рис. 15).

Таким образом, предложение, так же как и спрос, описывается эластичностью, показывающей силу влияния какого-либо фактора на величину предложения. Обычно применяется эластичность предложения по цене (так же как и со спросом: точечная и дуговая). Расчёт коэффициентов эластичности предложения подобен формулам эластичности спроса, только без знака минус, так как при увеличении цены предложение увеличивается. Унифицированной единицей измерения эластичности выступает процент.

Эластичность предложения по цене отображает степень изменения объёма предложения при изменении цены, или представляет собой процентное изменение объёма предложения товара, обусловленное однопроцентным изменением его цены при неизменности других факторов, влияющих на объём предложения; измеряется коэффициентом ценовой эластичности предложения (E_s). Так как зависимость между ценой и количеством предлагаемой продукции всегда прямая, то коэффициент эластичности предложения всегда больше 0.

Ценовая эластичность предложения определяет изменение объёма предложения при изменении цены, что находит отражение в самых разных кривых. Ценовая эластичность предложения определяет наклон кривой. Соответственно, различают следующие типы ценовой эластичности предложения:

1. Совершенно (абсолютно) эластичное предложение: объём предложения увеличивается при неизменной цене ($E_s = \infty$) (Рис. 11).

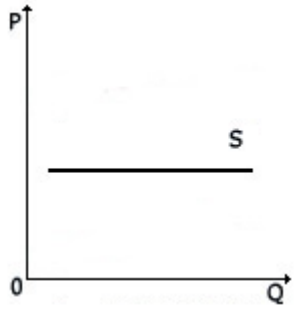

Рис. 11. Совершенно (абсолютно) эластичное предложение

2. Эластичное предложение: объём предложения в процентах изменяется быстрее, чем изменяется цена в процентах ($E_s > 1$).

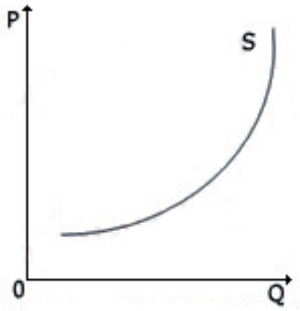

Рис. 12. Эластичное предложение

3. Единичное эластичное предложение: на каждый процент изменения цены объём предложения изменяется соответственно на 1% ($E_s = 1$).

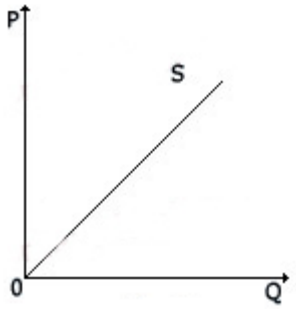

Рис. 13. Предложение с единичной эластичностью

4. Неэластичное предложение: объём предложения в процентах изменяется медленнее, чем изменяется цена в процентах ($E_s < 1$).

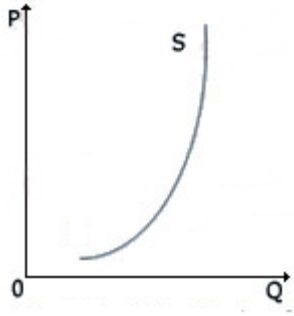

Рис. 14. Неэластичное предложение

5. Совершенно (абсолютно) неэластичное предложение: объём предложения остаётся постоянным при изменении цены товара (E_S= 0).

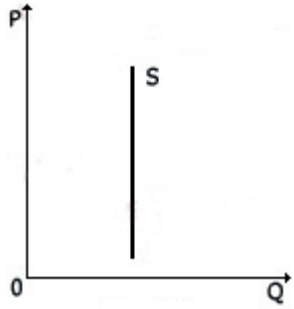

Рис. 15. Совершенно (абсолютно) неэластичное предложение

Фактор предложения – увеличение наличного количества ресурса, повышение его качества или расширение технических знаний, технологических возможностей, новшеств, создающие возможность производства большего объема товаров и услуг, способствующие повышению их предложения [5].

На степень эластичности предложения оказывают влияние такие факторы, как:

1. *Фактор времени*, то есть времени, имеющегося в распоряжении производителя для того, чтобы успеть отреагировать на изменение цены. Очевидно: чем больше в распоряжении производителя времени, чтобы перераспределить ресурсы в пользу продукта, цена на который возросла, тем выше эластичность предложения, и наоборот.

2. *Возможность (гибкость) технологического процесса* (например, возможность легко и быстро перепрофилировать или приспособить оборудование для производства пользующейся спросом продукции).

3. *Степень сохранности товара*, стоимость его хранения: предложение скоропортящихся продуктов менее эластично, чем продуктов длительного хранения (например, помидоры не могут долго храниться, а грецкие орехи – могут, поэтому цены на помидоры

снижаются достаточно быстро, а на грецкие орехи держатся в течение длительного времени).

Предложение, поскольку оно связано с изменением производственного процесса, медленнее адаптируется к изменению цены, чем спрос. Поэтому фактор времени является важнейшим в определении показателя эластичности предложения.

Обычно при оценке эластичности предложения рассматривается три временных периода: мгновенный, краткосрочный и длительный. Чем большим периодом времени располагает производитель, тем больше возможность воздействовать на объём производства и тем самым изменять объём предложения [11]. Характеристика временных периодов и поведение графика предложения рассмотрены в Табл. 2.

Таблица 2

Характеристика временных периодов

	Мгновенный	**Краткосрочный**	**Длительный**
Характеристика периода	Такой период, когда производители не успевают отреагировать на изменение спроса и цены на данный товар, то есть предложение является совершенно неэластичным, устанавливается мгновенное равновесие.	Период, в течение которого производители не могут изменить свои производственные мощности, техническую базу, количество оборудования, однако они имеют достаточно времени, чтобы более или менее интенсивно в зависимости от изменения спроса использовать свои производственные мощности.	Период, достаточный для того, чтобы действующие фирмы успели принять все желательные меры по приспособлению своих ресурсов к требованиям изменившейся рыночной ситуации. Отдельные фирмы могут расширить (или сократить) свои производственные мощности; новые фирмы могут войти в состав отрасли, а старые – покинуть её.
Поведение графика	График предложения представляет собой вертикальную линию, при увеличении спроса равновесная цена существенно увеличится.	График предложения будет иметь некоторый положительный наклон, равновесная цена будет выше, чем первоначальная, до увеличения спроса, но ниже, чем в мгновенном рыночном периоде.	Кривая предложения станет ещё более наклонной, чем в краткосрочном периоде. Конкурентная цена длительного равновесия будет ниже, чем при краткосрочном и мгновенном равновесии, но несколько выше, чем первоначальная цена, существующая при более низком спросе.

В отличие от эластичности спроса, показателя суммарного (валового) дохода для предложения просто не существует, так как зависимость между ценой и количеством предлагаемой продукции является прямой.

Выводы. Таким образом, эластичность предложения – показатель, характеризующий степень реакции предложения на изменение какого-либо другого показателя. Так как зависимость между ценой и количеством предлагаемой продукции всегда прямая, то коэффициент эластичности предложения всегда больше 0. Типы ценовой эластичности предложения: совершенно (абсолютно) эластичное, эластичное предложение, единичное эластичное предложение, неэластичное предложение, совершенно (абсолютно) неэластичное предложение. Фактор времени является важнейшим в определении показателя эластичности предложения. При оценке эластичности предложения рассматривается три временных периода: мгновенный, краткосрочный и длительный.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ивашковский С.Н. Микроэкономика: Учебник / С.Н. Ивашковский. – Москва: Изд-во «Дело», 2001. – 416 с. (Ivashkovskiy S.N. Mikroekonomika: Uchebnik / S.N. Ivashkovskiy. – Moskva: Izd-vo «Delo», 2001. – 416 s.).
2. Микроэкономика. Теория и российская практика / Под ред. А.Г. Грязновой и А.Ю. Юданова. – Москва: Изд-во «ГНОМ и Д», 2001. – 544 с. (Mikroekonomika. Teoriya i rossiyskaya praktika / Pod red. A.G. Gryaznovoy i A.Yu. Yudanova. – Moskva: Izd-vo «GNOM i D», 2001. – 544 s.).
3. Микроэкономика (практический подход): Учебник / Под ред. А.Г. Грязновой и А. Ю. Юданова. – Москва: Изд-во «КНОРУС», 2008. – 704 с. (Mikroekonomika (prakticheskiy podhod): Uchebnik / Pod red. A.G. Gryaznovoy i A. Yu. Yudanova. – Moskva: Izd-vo «KNORUS», 2008. – 704 s.).
4. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики: Учебник для вузов.– 2-е изд., изм. / Р.М. Нуреев. – Москва: Изд-во «Норма», 2006. – 572 с. (Nureev R.M. Kurs mikroekonomiki: Uchebnik dlya vuzov.– 2-e izd., izm. / R.M. Nureev. – Moskva: Izd-vo «Norma», 2006. – 572 s.).
5. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – Москва: Изд-во «Инфра-М», 2011. – 512 с. (Rayzberg B.A. Sovremennyiy ekonomicheskiy slovar / B.A. Rayzberg, L.Sh. Lozovskiy, E.B. Starodubtseva. – Moskva: Izd-vo «Infra-M», 2011. – 512 s.).
6. Симкина Л.Г. Микроэкономика / Л.Г. Симкина. – СПб.: Изд-во «Питер», 2002. – 464 с. (Simkina L.G. Mikroekonomika / L.G. Simkina. – SPb.: Izd-vo «Piter», 2002. – 464 s.).
7. Тарануха Ю.В. Микроэкономика: Учебник / Ю.В. Тарануха. – Москва: Изд-во «Дело и сервис», 2006. – 640 с. (Taranuha Yu.V. Mikroekonomika: Uchebnik / Yu.V. Taranuha. – Moskva: Izd-vo «Delo i servis», 2006. – 640 s.).
8. Тарануха Ю.В. Микроэкономика: Учебник / Ю.В. Тарануха,

Д.Н. Земляков. – Москва: Изд-во «КНОРУС», 2008. – 320 с. (Taranuha Yu.V. Mikroekonomika: Uchebnik / Yu.V. Taranuha, D.N. Zemlyakov. – Moskva: Izd-vo «KNORUS», 2008. – 320 s.).

9. Тарасевич Л.С. 50 лекций по микроэкономике. – Т. 1 / Тарасевич Л.С., В.М. Гальперин, С.М. Игнатьев. – СПб.: Изд-во «Экономическая школа», 2000. – 624 с. (Tarasevich L.S. 50 lektsiy po mikroekonomike. – T. 1 / Tarasevich L.S., V.M. Galperin, S.M. Ignatev. – SPb.: Izd-vo «Ekonomicheskaya shkola», 2000. – 624 s.).

10. Тарасевич Л.С. Микроэкономика: Учебник – 4-е изд. / Л.С. Тарасевич, П.И. Гребенников, А.И. Леусский. – Москва: Изд-во «Юрайт-Издат», 2006. – 374 с. (Tarasevich L.S. Mikroekonomika: Uchebnik – 4-e izd. / L.S. Tarasevich, P.I. Grebennikov, A.I. Leusskiy. – Moskva: Izd-vo «Yurayt-Izdat», 2006. – 374 s.).

11. Тюдишев А.В. Микроэкономика: Курс лекций для студентов экономических специальностей / А.В. Тюдишев. – Абакан: Изд-во Хакасского государственного ун-та им.Н.Ф. Катанова, 2008. – 100 с. (Tyudishev A.V. Mikroekonomika: Kurs lektsiy dlya studentov ekonomicheskih spetsialnostey / A.V. Tyudishev. – Abakan: Izd-vo Hakasskogo gosudarstvennogo un-ta im.N.F. Katanova, 2008. – 100 s.).

12. Экономика: Учебник / Под ред. А.С.Булатова. – Москва: Изд-во «Юристъ», 2000. – 896 с. (Ekonomika: Uchebnik / Pod red. A.S.Bulatova. – Moskva: Izd-vo «Yurist'», 2000. – 896 s.).

13. Экономическая теория: Учебник / Под ред. В.Д. Камаева. – Москва: Изд-во «ВЛАДОС», 2006. – 591 с. (Ekonomicheskaya teoriya: Uchebnik / Pod red. V.D. Kamaeva. – Moskva: Izd-vo «VLADOS», 2006. – 591 s.).

14. Ценообразование в экономике // A-MAGAZINE.RU: авторский журнал статей [Электорнный ресурс]. – Режим доступа: http://a-magazine.ru/content/view/2202/23/ (дата обращения: 2.03.2012). (Tsenoobrazovanie v ekonomike // A-MAGAZINE.RU: avtorskiy zhurnal statey [Elektornnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://a-magazine.ru/content/view/2202/23/ (data obrascheniya: 2.03.2012).).

15. Способы измерения ценовой эластичности спроса [Электорнный ресурс]. – Режим доступа: http://marketing.web-standard.net/node/51317т (дата обращения: 2.03.2012). (Sposobyi izmereniya tsenovoy elastichnosti sprosa [Elektornnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://marketing.web-standard.net/node/51317t (data obrascheniya: 2.03.2012)).

ЧАСТИНА І

СТИЛІСТИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ: ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПАРАДИГМИ

Трубіцина О.С.
Засоби реалізації сугестії в сучасному китайському політичному дискурсі: дис. … канд. філол. наук: 10.02.13 (Київ, 2014)

СУЧАСНИЙ КИТАЙСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС: СУГЕСТИВНИЙ АСПЕКТ

Жодне філологічне дослідження, що так чи інакше стосується китайської мови, як на діахронічному, так і синхронічному рівні, має ґрунтуватися на усвідомленні факту її ієрогліфічності. Зокрема, на мою думку, обов'язковим є урахування наявності в китайській мові структурної дихотомії вербального і графічного рівнів, і відповідно – специфічної ментальної культури китайців, у системі якої сугестія як засіб впливу на свідомість учасника дискурсу завжди відігравала і відіграє надзвичайно важливу роль. Як відомо, перший рівень спирається на систему одиниць лексичного корпусу китайської мови, а другий – на систему графо-лексем (ієрогліфів), які *в повному обсязі охоплюють і відображають перший.* На стику цих двох рівнів виникає багато лінгвальних і нелінгвальних процесів і явищ, які віддзеркалюють ментальні особливості носіїв китайської мови і культури в широкому історичному просторі.

Хотів би також зауважити, що феномен сугестії в китайському політичному дискурсі має давню історію. Увесь досвід створення класичної філософської літератури Китаю є прикладом мистецтва сугестії, що застосовується у політичному дискурсі, в тому числі і в сучасному Китаї. Мистецтво і техніка сугестивного впливу на масову свідомість і підсвідомість в Китаї формувалися і опрацьовувалися протягом тисячоліть, і відображені, насамперед, у численних класичних канонах Стародавнього Китаю, серед яких такі всесвітньо відомі, як, наприклад, *І Цзин* (Канон змін), *Дао Де Цзін* (Канон Шляху і

Благодаті), *Лунь Юй* (Аналекти Конфуція), або трактат *Янь те лунь* (Дискусія про сіль і залізо).

Усі ці твори є взірцями неявного, прихованого впливу на свідомість і підсвідомість людей завдяки символіко-езотеричному трактуванню Потаємного. Усі вони, і особливо т.зв. *Велика Китайська Біблія І Цзин*, цілком і повністю належать площині графо-символічної мудрості, що зосереджена в системі китайського ієрогліфічного письма, яке за своєю природою і структурою є, насамперед, інструментом сугестивного впливу на свідомість.

Сугестивний характер китайських філософських книг ускладнює мовний бар'єр. Сугестивні висловлювання китайських філософів є надзвичайно складними для розуміння, тому в перекладах сугестія часто зникає. Набувши форми артикульованих слів вона часто перетворюється на те, що немає нічого спільного зі змістом оригіналу. Іншими словами, має місце спрощення і втрата прихованого первісного змісту. Переклад, що завжди є трактовкою змісту оригінала, часто передає лише одну ідею, хоча оригінал насправді може містити і багато інших, які залишаються не поміченими. Отже, оригінал може мати сугестивний підтекст, а переклад позбавлений його. Такий стан речей, безперечно, треба враховувати і при аналізі сугестивних засобів впливу на рівні синхронії, зокрема, в сучасному політичному дискурсі Китаю. Можна було б навести багато конкретних прикладів, що підтверджують цю думку.

Виходячи з вищевикладеного, варто, зокрема, зауважити, що при аналізі методологічного комплексу сугестивних засобів впливу на масову свідомість і підсвідомість в Китаї слід, передусім, враховувати такі традиційні складові, як ієрогліфіка, фразеологія (разом з класичною афористикою), до певної міри – графостилістика. При цьому варто враховувати те, що втрата при перекладі імпліцитної семантики ієрогліфів, а відповідно й сугестивних конотацій, які вона може передавати, є неминучим наслідком, обумовленим дією вищезгаданої дихотомії, оскільки графо-семантичний знак, яким є ієрогліф, і буквено-фонетичний домен, що виражає артикульоване слово, різняться не тільки за формою, а й за змістом. Вважаю, що включення цих питань, до процедури дослідження О.С. Трубіциної, сприяло б отриманню додаткових, важливих результатів.

Визначаючи актуальність рецензованої дисертації, варто наголосити на тому, що, наразі в Україні немає ґрунтовних наукових праць, присвячених проблематиці сугестії в сучасному китайському

політичному дискурсі, тому вибір О.С. Трубіциної теми дослідження і здійснення нею комплексного наукового аналізу засобів сугестії в сучасному китайському політичному дискурсі можна вважати свідченням не лише її наукової допитливості, але й – компетентності.

Дослідниця поставила перед собою чітку мету і низку завдань, основними з яких є розкриття змісту поняття "вербальна сугестія" та порівняння її з іншими формами мовленнєвого впливу; встановлення місця вербальної сугестії в сучасних дослідженнях; опис механізму реалізації сугестивного впливу; окреслення основних теоретичних підходів до визначення поняття "дискурс"; характеристика політичного різновиду дискурсу, встановлення його особливостей та функцій як передумови для реалізації вербальної сугестії; виявлення та аналіз засобів сугестивного впливу в дискурсі політичного типу сучасного Китаю.

Поставлена мета і завдання, специфіка об'єкта й фактичного матеріалу, різноплановий характер проблеми спонукали авторку дисертації до розробки й застосування відповідної методики аналізу фактичного матеріалу. Зокрема, для виокремлення лексичних одиниць, їх аналізу, класифікації та інтерпретації застосовано *метод лінгвістичного спостереження та опису*. Для встановлення спільного, особливого та окремого в досліджуваних явищах, у закономірностях їхнього розвитку застосовано *порівняльний метод*. Для контекстуального аналізу дискурсу дисертантка застосовано *метод контент-аналізу*. Для розгляду екстралінгвальних факторів (часу, місця, сфери діяльності, учасників дискурсу, їх ролей, характеру взаємодії і когнітивних характеристик) використано *метод контекстуального аналізу* дискурсу. Крім того, застосовано *дедуктивний метод* (для виявлення комунікативних стратегій), а також *метод квантитативного аналізу* (для визначення частоти лексичних одиниць).

Наукова новизна дисертації Трубіциної О.С. полягає в тому, що в ній досліджено і системно проаналізовано основні теоретичні та практичні аспекти сугестії як комунікативного явища. Разом з тим, досліджено та обґрунтовано сугестивність вербальних засобів, способів організації дискурсу та особливостей комунікативних стратегій з погляду на політичний тип дискурсу сучасних китайських електронних ЗМІ.

Назви і зміст трьох розділів вмотивовані авторською концепцією дослідження. Так, у першому розділі – «Теоретичні засади аналізу

мовної сугестії» важливим є виявлення дисертанткою принципової розбіжності між сугестією та маніпуляцією як формами прихованого впливу, що визначається метою, з якою вони реалізуються.

Крім того, дисертантка визначає зміст поняття сугестивного впливу, розглядаючи його як результат діалогічної взаємодії комунікантів у певних дискурсивних умовах. Вона також визначає чинники, що впливають на ефективність сугестивного мовленнєвого впливу, зокрема, особливостей текстового наповнення повідомлення, особистісних характеристик відправника та реципієнта сугестивного повідомлення, певних ситуативних обставин (таких, як час і місце, кількість учасників) тощо.

Дисертантка наголошує, що основною умовою досягнення сугестивного впливу через мовні засоби є вербальна дія, спрямована на підсвідомість через текст, який будується таким чином, аби обійти критичне сприйняття і забезпечити виконання навіяної програми поведінки. Разом з тим, дисертантка підкреслює, що вербальна сугестія має вивчатися через призму дискурсу як комплексу вербальних, невербальних, паралінгвальних та екстралінгвальних компонентів.

У другому розділі – «Трактування дискурсу в сучасній лінгвістиці та його політичний різновид» авторкою проаналізовано теоретичну базу дискурсивних досліджень, окреслено функціональність дискурсу, актуалізованого в ЗМІ, його роль у перебігу політичних процесів, особливості, що уможливлюють реалізацію сугестивного впливу.

Дисертантка звертає увагу на те, що китайський політичний дискурс характеризується низкою ознак, зокрема, його *актуалізацією через прагматичну мету мовця*, яка полягає у впровадженні цілеспрямованого впливу, переконанні, спонуканні реципієнта; *орієнтацією на маси*, про що, зокрема, свідчить застосування директивних конструкцій і таке інше; *ідеологічною заангажованістю* як традиційною ознакою мас-медіа тощо.

У третьому розділі – «Реалізація вербальної сугестії в політичному дискурсі сучасних китайських ЗМІ» – міститься аналіз сугестивних вербальних засобів, що використовуються в політичному дискурсі провідних новинних Інтернет-ресурсів Китаю.

Важливим спостереженням дисертантки є також те, що в контексті аналітичних жанрів китайської публіцистики автор тексту виступає для читача як аналітик, з'ясовуючи факти та зв'язки між ними, умови та обставини їх перебігу, вплив, який вони справляють.

Заслуговує на увагу виокремлення дисертанткою сугестивних стилістичних фігур в політичному дискурсі китайських ЗМІ.

Дисертанткою зроблено низку важливих висновків, серед яких, зокрема, визнання сугестії багатоаспектним та комплексним мовним явищем, у якому присутні комунікативно-прагматична, риторико-лінгвістична та психологічна складові. Важливим також є обґрунтований висновок про відмінність понять сугестії, переконання, маніпуляції та пропаганди, які відрізняються поставленою метою, зокрема, ступенем, з одного боку, конструктивізму, а, з іншого – прагматизму.

Як свідчать результати дослідження О. С. Трубіциної, підґрунтям для реалізації вербального сугестивного впливу в політичному дискурсі є його характерні ознаки (інтенційність, орієнтація на маси, національно-культурна специфіка, ідеологічність, інформативність, колективність авторського "я") та функції, зокрема, досягнення суспільного консенсусу, обґрунтування політичних рішень, забезпечення єдності суспільства, виховання соціально-громадянських і національно-духовних почуттів, формування ідеологічної більшості.

Нарешті, як зазначає дисертантка, широке використання сугестивних засобів у текстах сучасних китайських ЗМІ продиктоване не лише необхідністю заміщення традиційної пропаганди альтернативними засобами мовленнєво-психологічного впливу на широку аудиторію в умовах конкурентного інформаційного простору, а й збереженням контролю над інформацією, яка поширюється серед багатонаціонального розосередженого та чисельного суспільства з метою забезпечення його нормального функціонування в умовах сучасних викликів.

У цілому позитивно оцінюючи кандидатську дисертацію Олени Сергіївни Трубіциної, за її науковою новизною, вагомістю теоретичних і методологічних положень та обґрунтованих висновків, все ж деякі положення такої різноаспектної праці видаються суперечливими і спонукають до дискусії.

По-перше, у тексті дисертації, присвяченій дослідженню засобів вербальної сугестії китайського політичного дискурсу, відсутні імена видатних китаїстів, у тому числі тих, хто займався проблематикою, пов'язаною із дослідженнями сугестивного впливу на свідомість (В.П. Васильєв, С.М. Георгієвський, В.М. Алексєєв, Ю.К. Щуцький, М.Й. Конрад, А.М. Карапетянц, С.В. Зінін, А.И. Кобзєв, В.В. Малявін, З.Г. Лапіна, Н.П. Мартиненко та ін.).

По-друге, у теоретичній частині дослідження і у списку літератури відсутні будь-які посилання на китайські джерела і китайських теоретиків у галузі сугестії, адже сугестія в Китаї це особлива і, до речі, надзвичайно цікава тема, оскільки має глибокі історичні корені і становить фундамент сучасної китайської ментальної культури. Принципи сугестії, навіювання, ненав'язливого переконання мас людей, направлення їхніх думок в потрібному руслі були закладені ще в глибоку давнину.

По-третє, на мою думку, при дослідженні такої складної міждисциплінарної, специфічно китайської проблематики, як засоби сугестії в сучасному політичному дискурсі Китаю, не варто обмежуватися винятково досвідом і теоретичним апаратом, розробленим на засадах західноцентристського світобачення і пристосованого до умов функціонування ЗМІ західного культурного, мовного та ментального середовища. Варто було б дослідити теоретичну методологію, розроблену самими китайськими вченими.

По-четверте, продовжуючи думку, висловлену в попередньому пункті, хотів би зауважити, що дисертантка у своєму науковому дослідженні мала б, на мій погляд, більше уваги приділити висвітленню реалій китайської мови. Наприклад, дисертантка лише побіжно згадує про специфічно китайські чотириморфемні фразеологічні фрейми *чен'юй,* хоча насправді саме в них прихований потужний сугестивний потенціал, який завжди застосовувався і застосовується в китайському політичному дискурсі. Крім лаконічності та виразності, ці фразеологічні одиниці символізують певні архетипові поняття, що сприймаються носіями китайської мови як культурні й ментальні імперативи. Крім того, фразеологічні фрейми *чен'юй* піддаються категоризації та класифікації саме з погляду їхніх сугестивних властивостей. Вони можуть застосовуватися як метафори, порівняння тощо, більшість з яких мають прихований, подвійний зміст.

По-п'яте, на відміну від маніпуляції, сугестія є більш прихованим, тонким впливом на свідомість людини, але це не означає, що між ними зовсім немає нічого спільного. В плані загальнокультурному, ментальному сугестія є більш м'якою, обережною, а, з іншого боку, підсилюючою формою впливу на існуючі переконання і психологічні стереотипи національно специфічної особистості.

По-шосте, у висновках до Розділу 1 дисертантка пише, що сугестія проектується не на логіку та розум, не на здатність людини аналізувати, порівнювати й узагальнювати, а на здатність емоційного

сприйняття. Погоджуюсь, що логіка не обов'язково є об'єктом впливу, але тим не менш вона працює, спонукаючи людей діяти цілеспрямовано, відповідно до особливих і разом з тим відмінних у різних випадках законів і принципів.

По-сьоме, дисертантка згадує про застосування паремій з метою реалізації сугестивної функції повідомлення, але, на мою думку, приділяє цьому вербальному засобу дуже мало уваги.

Хотів би підкреслити, що висловлені зауваження не впливають на в цілому високу оцінку дослідження О.С. Трубіциної як загальних проблем сугестології й сугестивної лінгвістики, так і проблем реалізації сугестії в сучасному китайському політичному дискурсі.

Пирогов В.Л.
(м. Київ, Україна)

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ І СУЧАСНЕ ДІЛОВЕ КИТАЙСЬКЕ МОВЛЕННЯ

Шевченко О.М.

Сучасне ділове китайське мовлення: фразеологічний аспект: дис. … канд. філол. наук: 10.02.13 (м. Київ, 2014)

Як відомо, для глибокого пізнання країни і мови, якою розмовляє її народ, спочатку необхідно розібратися в системі уявлень, оцінок і норм, властивих цьому народу, а потім досліджувати, під впливом яких чинників ці уявлення, оцінки й норми склалися і, врешті-решт, визначити, якою мірою вони впливають на мову та поведінку представників даного етносу, відповідно, і на стан його сучасних проблем.

Так, система культурних цінностей, логіка мислення й поведінки китайців ґрунтуються на відмінних від західного ментального поля традиціях і стереотипах, серед яких на особливу увагу заслуговують лінгвокультурні реалії, наприклад, національне марковані лексеми, фраземи, паремії (т.зв. *ключові слова культури*), які є, передусім, невід'ємними складовими системи китайського менталітету, етикету і, відповідно, міжособистісного, в тому числі ділового спілкування. Без належного володіння ними, вміння застосовувати їх при спілкуванні з китайськими партнерами не можливо розраховувати на досягнення стабільно позитивних результатів. Саме в цій площині і під таким кутом зору здійснювала своє наукове дослідження О.М. Шевченко.

До найбільш важливих, на наш погляд, сторін розглядуваної в роботі проблематики, слід віднести розкриття ролі й значення етичних засад міжособистісного, в тому числі ділового, спілкування китайців на підставі розгляду низки етнолінгвокультурних концептів, зокрема таких, як 面子 miànzi/*мяньцзы* (*обличчя; репутація; імідж*); 关系 guānxi/***гуаньси*** (*зв'язки, стосунки*); 礼貌 lǐmèao (*етикет, манери*) тощо.

Поняття «обличчя», яке є одним з центральних у системі китайського етикету, пов'язане з вибором способу спілкування. *Втрата обличчя* (丢面 diūmiàn/дюмянь) є надзвичайно небажаним і неприйнятним моментом при спілкуванні, адже забезпечення безконфліктного, толерантного спілкування є основою гармонійних міжособистісних стосунків китайців. Так, для запобігання *втрати обличчя* внаслідок відмови тощо застосовуються особливі відповіді,

призначені для таких випадків. Наприклад, 有些困难 youxiekunnan/юсе-куньнань (*є проблеми*), або 不方便 bufangbian (*не зовсім зручно*). Замість звичного для європейця «так» китаєць скоріше скаже 问提不大 wentibuda (*нема великих проблем*). Така лінгвальна тактика називається припуском на непередбачені обставини і залишає шляхи для виходу з важкої або незручної ситуації. Термін «*втрата обличчя*» має і більш широке застосування. Вважається, що громадянам не варто критикувати керівництво, а краще виявляти витримку і терпіння, наприклад, в умовах погіршення економічної ситуації, аби «не допустити *втрати обличчя* нашою сім'єю (тобто державою)» (别丢咱家的脸 biediu zajiadelian/бедю-цзацзядылянь). Важливо зауважити, що запобігання *втрати обличчя* через неприємне або двозначне повідомлення є більш характерним для письмового, ніж усного аспекту мови. Так, надісланий комусь лист негативного змісту зазвичай ніколи не озвучується при безпосередньому контакті. Те ж саме стосується відмови або непогодження з пропозицією партнера.

Система фразеології сучасної китайської мови (далі – СКМ) містить багато висловів і зворотів, які розкривають зміст поняття 面子 miànzi/*мяньцзы*, наприклад, 丢面 diūmiàn/дюмянь (*втратити обличчя*); 保全面子 bǎoquánmiàn/ баоцюаньмянь (*зберегти обличчя*); 給面子 gěimiànzi/гэймяньцзы (*робити честь*); 愛面子 àimiànzi/ аимяньцзы (*врятувати обличчя*) тощо.

Варто зауважити, що в системі китайського етикету особливе значення має принцип самоприниження, віддзеркалений, зокрема, у вислові: 虚心使人进步, 事业骄傲使人落后 xuxinshirenjinbu, sniyjiao'aosnirenluonou (с*кромність допомагає іти вперед, натомість чванливість затримує*). Термін 客气話 keqinuà/кэцихуа означає «ввічлива бесіда», під час якої мовці мають застосовувати сталі вирази на кшталт 哪里，哪里 nali, nali (*не варто подяки*), 不好 buhao *(не добре*), 没有什么 meiyoshenme (*не переймайтесь*). Доброзичливість і люб'язність є обов'язковими складовими спілкування, під час якого часто застосовуються такі вирази, як 麻烦你 mafan ni (*вибачте, що завдав незручностей*), 不好意思 buhaoyisi/бухао-исы (*пробачте; мені соромно*) тощо.

Важливим елементом китайського етикету є поняття, яке позначається терміном 人情 renqing/*жэньцин* (людські почуття; людське спілкування; дружба; взаємність). Смисл цього поняття

полягає в тому, що належні почуття у відповідній ситуації забезпечують гармонійне міжособистісне спілкування і правильний суспільний порядок (尊卑有序 zunbeiyouxu/цзуньбэй-юсюй), що втілено в таких класичних виразах, як 温柔敦厚，君子也 wenrou dunhou, junziye/дуньхоу вэньжоу цзюньцзые (*шляхетний чоловік має бути благородним і добрим*) та 克己复礼为人 kejifuliwei ren/кэцзифуливэй-жэнь (*будь стриманим і дотримуйся правил*). Виявлення гідних людських почуттів завжди нагороджується подякою протилежної сторони, що зафіксовано у виразі 欠人情报 qianrenqingbao/цяньжэнь-цинбао (відплата боргу, взаємна вдячність), що, як вважається, сприяє встановленню гармонійних стосунків (关系 guanxi/гуаньси) між людьми і представлено лексемами 报 bao/бао (*взаємність*) та 孝 xiao/сяо (*синівська шанобливість*).

Принцип 报 bao (*взаємність*) в системі китайської культури пов'язаний із «золотим правилом» конфуціанської етики і означає «стався до людей так, як ти хотів би, щоб вони ставилися до тебе» (己所不欲，勿施於人，jǐsuǒbùyù, wùshīúrén [论语] /Конфуцій, «Бесіди і судження», 15:24; 12:2/).

Китайський фразеологізм 感恩图报 ganentubao/ганьэнь-тубао (*бути вдячним за чиюсь доброту і прагнути відповісти взаємністю*) має паремійний аналог 礼尚往来 lishang wang1ai/лишан-ванлай (люб'язність потребує взаємності). Вважається, що невиконання цього принципу свідчить про нікчемність людини, відсутність у неї благородних почуттів (不董人情 budongrenqing/будунжэньцин).

Поняття 孝 xiao (*синівська шанобливість*) також характеризує один з виявів взаємності (报 bao). Попри те, що *xiao* реалізується в основному невербальними засобами його значення полягає у визначенні правильного ставлення до старших і поваги до представників влади.

Слід зауважити, що китайці на перше місце завжди ставлять сімейні стосунки і проводять чітку межу між своїми і чужими 自己人 zìjǐ/цзыцзи (свої) та 外人 wàirén (чужі), що значно впливає на застосування принципів *renqing* і *bao* у повсякденному житті, в тому числі і в діловому спілкуванні. Сім'я 家 jiā/*цзя*, або 家庭 jiātíng/*цзятин*, є центральним поняттям, на яке зорієнтовано китайське суспільство. У ширшому сенсі сім'я є групою людей, поєднаних спільними інтересами, тобто колективом своїх (自己人 zìjǐén/цзыцзижэнь). Наприклад,

китайською мовою фраза «студенти першокурсники запрошуються до факультету перекладачів» може звучати, як «студенти першокурсники запрошуються до великої сім'ї перекладачів» (欢迎一年级加入翻译系的大家庭 huān yíng yī niánjí jiārù fānyì xì de dà jiātíng).

Поняття 感情 gǎnqíng/ганьцин, крім загально словникового «почуття», має значення «бути вдячним» і пов'язане з вище наведеним 人情 renqing/жэньцин (людське спілкування; дружба; взаємність, симпатія). Наприклад, у реченні — 方培养他们对中文大学的归属感, yīfāng péiyǎng tāmen duì dàxuéde guī shǔgǎn (треба виховувати почуття приналежності до китайського університету) сполучення 属感 shǔgǎn/шугань (почуття приналежності) має значення, яке конотативне збігається з 感情 gǎnqíng/ганьцин (симпатія). Взагалі у китайській мові існує велика кількість фразеологічних сполучень, до складу яких входить морфема 感 gǎn (*почуття*), наприклад, 敏感 mingan/мингань (*чутливість*), 悲感 beigan/бэйгань *(погане враження*), 反感 fǎngǎn/фаньгань (*огида, обурення*), 观感 guāngǎn (реакція на побачене).

Поняття 团结 tuanjie/*туаньцзе* (*солідарність*) і 隨和 suíhé/*суйхэ* (*гармонія, злагода*) є ключовими з точки зору приналежності до китайської культури. Китайці кажуть про себе «Ми» з огляду на приналежність до спільної культури, що знайшло віддзеркалення у мові. Наприклад, свою країну вони називають 我国 woguo (наша, або моя країна). Почуття спільності і колективізму посилюється за рахунок застосування, зокрема в писемній мові, таких єднальних слів, як 同 tong/тун (схожий, однаковий). Наприклад:

胞 tongbao/тунбао (співвітчизник),

同学 tongxue (співгрупник),

同事 tongshi/тунши (співробітник).

Ще один вислів, у якому присутня конотативна ознака спільності 互相 huxiang/хусян (спільний; один одного) часто застосовуються у повсякденній мовній практиці китайців. Прислів'ям 人要臉、樹有皮 / 人要脸，树要皮 rényàoliǎn, shùyàopi (*лице є важливим для людини так само, як кора для дерева*) розкривається принцип адекватної соціальної поведінки і високих моральних принципів людини.

Загально відомо, що особливим аспектом китайської мови, зокрема, її письмової репрезентації, є ієрогліфіка. Не враховувати

факт ієрогліфізації свідомості китайців особливо з огляду на ділове спілкування було б неправильним.

У китайській мові існують два рівні: вербально-фонетичний, що спирається на систему лексичних одиниць усної мови, і графо-семантичний, що спирається на систему ієрогліфічних знаків (графо-лексем) письмової мови і в повному обсязі охоплює і відображує перший. На стику цих двох рівнів виникає багато лінгвальних та нелінгвальних процесів і явищ, які відображають особливості функціонування китайської мови не лише на діахронічному рівні, але, що особливо важливо, – на рівні синхронії.

Ієрогліф – це особлива субстанція, що «живе» в мові своїм відносно незалежним життям, і містить підтексти семантики, які сягають своїм корінням глибинних пластів національної історії і культури. Кожен ієрогліф у китайській мові відображує слово, або морфему, і має сталу графічну форму, яка відповідає конкретному фонетичному референту. У цьому полягає принципова відмінність ієрогліфа від букви. Разом з тим слід зауважити, що в середині минулого століття в Китаї була проведена кардинальна реформа ієрогліфічного письма, в результаті якої зазнали суттєвого спрощення тисячі ієрогліфів, унаслідок чого істотно змінився їхній статус як ідеографічних знаків, що в окремих випадках призвело до перетворення ієрогліфів на фонетичні знаки, схожі на букви (у результаті чого виникло протиріччя між формою і змістом, коли внаслідок спрощення графічної структури ієрогліфічного знака і його заміни літероподібним знаком, прозора семантична актуалізація знака унеможливилась через втрату відповідних графо-семантичних компонентів – *ключа, деремінатива, фонетика*).

З одного боку, реформа віддзеркалила прагнення певних суспільних кіл Китаю відмовитися від ієрогліфіки, яку вони вважали архаїчною системою письма, що ускладнювала доступ широким народним масам до вивчення національної культури, бажанням переходу на алфавітну форму письма, а з іншого, спробою полегшити доступ Китаю до західних культурних цінностей на довгострокову перспективу. Реформа, в результаті якої були спрощені тисячі ієрогліфів, багато з яких по суті перетворилися на знаки, що майже не відрізняються від літер, не могла не призвести до змін у суспільній свідомості китайців і до певної міри змінити алгоритм їхнього мислення. Перехід від ієрогліфічного письма на буквене, так само як і тотальне спрощення ієрогліфічних знаків, є кардинальною, в певному

сенсі революційною перебудовою не тільки системи письма, але й культури в цілому і, в кінцевому рахунку, частковою зміною ціннісної основи менталітету. В наслідок заміни ієрогліфів на літери відбувається деієрогліфізація свідомості і радикально трансформується ритм і характер мислення і поведінки людей.

Зокрема, спрощення ієрогліфічного письма, його пристосування до умов сучасної глобалізації призвело до масового впровадження у повсякденну мовну практику КНР величезної кількості запозичених, головним чином з англійської мови, слів і термінів, що записуються особливими ієрогліфами, які функціонально схожі на літери, або все рідше шляхом традиційного калькування та перекладу іноземних слів китайською мовою із використанням повноцінних графо-лексем.

З вище викладеного можна зробити висновок про те, що на рівні синхронії в сучасній китайській розмовній мові роль ієрогліфів нерідко зводиться до функції буквених знаків. Однак у формалізованих письмових текстах, якими, зокрема, є тексти ділової китайської мови, і для яких характерне використання традиційних фразеологізмів і кліше, ієрогліфи все ще зберігають свої позиції як знаки складного концептуального змісту.

Завершуючи попередні судження щодо певних особливостей СКМ, які, зокрема, поширюються на жанр офіційно-ділового спілкування, хотілося б також зауважити, що важливим чинником, який визначає своєрідність лексичного корпусу, і зокрема, фразеології СКМ, є історично обумовлений вплив *веньяню*(класичної китайської мови), сліди якої доволі помітні й досі на різних мовних рівнях.

Зокрема, існує багато стійких словосполучень, що містять службові слова *веньяню,* які часто використовуються в сучасних офіційно-ділових текстах. Наприклад;

此言是也 cǐyánshìyě (*це дійсно так*);

诚哉其言 chéngzāiqíyán (*насправді так*);

一 以贯 yīyǐguànzhī (*проходити червоною ниткою*);

一言以蔽之 yīyányǐbìzhī (*коротко кажучи*);

总而言之 zǒng'éryánzhī (*підсумовуючи вище викладене*);

以其人 之道，还治其人之身 yǐqírénzhīdào, huánzhìqírénzhīshēn (*відплачуй тією ж монетою*);

有则改之， 无 则 加 勉 yǒuzégǎizhī, wúzéjiāmiǎn (*якщо маєш помилки, виправляй, якщо не маєш, роби ще краще*).

Особливо багато *веньянізмів* спостерігається у фразеологічній лексиці СКМ. Офіційна китайська мова містить немало фразеологізмів-веньянізмів, що свідчить про їхню високу конкурентоспроможність у порівнянні з іншими фразеологічними одиницями. Разом з тим вони, оскільки побудовані за правилами класичної мови, мають у своєму складі архаїчні елементи семантики і граматики, їх розуміння часто виявляється доволі важким і потребує особливої підготовки. Зокрема, можна навести такі характерні приклади веньянізмів, як:

实事求是 shíshìqiúshì (виходити з реальної дійсності),

自力更生 спиратися на власні сили,

古为今用 zìlìgēngshēng (поставити минуле на службу сучасності),

推陈出新 tuīchénchūxīn (у старому шукати нове).

Крім чотирискладових фразеологічних одиниць (далі – ФО) зустрічаються і більш розгорнуті, багатоскладові стійкі словосполучення. Найчастіше вони являють собою цитати з давніх трактатів і набули характеру загально поширених висловів.

З викладеного вище можна зробити висновок про те, що без урахування такого специфічного лінгвального чинника, як *веньянізми* неможливо в повній мірі зрозуміти особливості сучасного ділового китайського мовлення.

Визначаючи актуальність рецензованого дослідження О.М. Шевченко, варто наголосити на тому, що, наразі в Україні немає ґрунтовних наукових праць, присвячених проблематиці сучасного ділового китайського мовлення, зокрема, його фразеологічному аспекту.

Дослідниця поставила перед собою чітку мету і низку завдань, основними з яких є: зіставлення та змістовий аналіз поняття «стиль» в українській і китайській лінгвістичних традиціях; визначення історичної перспективи та сучасного стану дослідженості проблеми фразеології в китайському мовознавстві; з'ясування місця сталих виразів офіційно-ділового стилю в системі фразеології сучасного китайського мовлення та виокремлення їх з-поміж інших фразеологічних одиниць; здійснення комплексного аналізу сталих виразів з огляду на функціональну, семантико-граматичну та синтаксичну класифікацію, а також їхню класифікацію на основі семантичної злитості.

Наукова новизна дослідження Шевченко О.М. полягає у представленні класифікації фразеологічних одиниць офіційно-ділового мовлення, зокрема, поданні власної інтерпретації самого поняття

«фразеологічна одиниця» в системі мовних засобів офіційно-ділового стилю. Вперше у вітчизняному мовознавстві в лінгвокультурологічному аспекті та саме в рамках офіційно-ділового спілкування проаналізовано такі лінгвоконцептуальні поняття, як «Колір» і «Обличчя».

Назви й аналітичний зміст трьох розділів абсолютно вмотивовані авторською концепцією дослідження. Так, у першому розділі – «Теоретичні проблеми вивчення офіційно-ділового стилю» розглянуто таке ключове поняття, як «*стиль*», його генезис та стан сучасної стилістики як окремого розділу мовознавства.

У результаті здійсненого дослідження визначена позиція авторки щодо оперування терміном 语体(yǔtǐ) як поняття «стиль» у рамках офіційно-ділового спілкування, яке відповідає поняттю «функціональний стиль» у вітчизняному мовознавстві.

Авторкою проаналізовано два підстилі усної мови, власне її функціонального офіційно-ділового стилю, – *офіційний і комерційний*, які характеризуються застосуванням значної кількості етикетних формул, кліше, фразем, а також чотирискладових фразеологізмів *чен'юй* і образних фразеологічних зворотів *гуаньйонюй,* причому особливо наближеним до розмовного стилю є комерційний підстиль, хоча, на думку авторки, *між ними відсутня чітка диференціація і наявна взаємна інтерференція*.

У другому розділі – «Фразеологічні одиниці ділових паперів: проблема визначення й класифікації» проаналізовано структуру фразеологічного фонду сучасної китайської мови, окреслено позицію дисертанта з приводу таких базових термінологічних понять, як «фразеологізм», «кліше», «сталий вираз» і «фразеотермін». Розглянуто принципи визначення фразеологічних одиниць офіційно-ділового мовлення та їх ідентифікація у загальному фонді фразеологізмів китайської мови. Наведено основні підходи лексико-семантичної, функціональної і синтаксичної класифікацій фразеологізмів офіційно-ділового мовлення.

Визначивши головні ознаки фразеологічних одиниць, властивих для офіційно-ділового стилю, зокрема, *цілісність, відтворюваність, відносна постійність структури, експресивність,* О.М. Шевченко звертає увагу на те, що для офіційно-ділового мовлення є характерним застосування *кліше, мовних формул, штампів,* тому, критеріями виділення перших з-поміж інших лексичних одиниць є *нарізнооформленість, стійкість граматичної моделі лексичного*

наповнення, відтворюваність та образність. Разом з тим, пропонується оперувати введеним в обіг дисертатнтом поняття «фразеотермін», який перекладається на китайську мову, створюючи неологізм 惯用术语 – guànyòngshùǔǔ.

Заслуговує на особливу увагу здійснена авторкою класифікація сталих виразів в китайській мові, які вона поділяє на дві групи: «спеціальна лексика» (专门 用语 zhu ānmén yòngyǔ) та «фраземіка» (熟语 shúyǔ).

При аналізі матеріалів офіційно-ділового стилю О.М. Шевченко виділено такі функціональні групи сталих словосполук, як *етикетні формули* (привітання/звертання, прощання, побажання), *власні назви установ* (найменування інститутів, організацій), *номенклатура,* що включає *назви посад, конкретні* та *абстрактні поняття, дії, процеси, стани,* а також *компоненти, що оформлюють структуру документа.* Цікавою є запропонована власна класифікація фразеологічних одиниць, подана у вигляді класифікаційної схеми.

У третьому розділі — «Аналіз окремих понять лінгвокультурного коду в рамках дослідження фразеологічних одиниць ділового спілкування» розглядаються, зокрема, лінгвокультурні параметри концептів «Колір» (色 sè) і «Обличя» (面 miàn), застосовані дисертанткою для більш глибокого розкриття та висвітлення основних положень її наукового дослідження. Дисертантка слушно зауважує, що мова диктує певні «настанови», на підґрунті яких будується концептотворча база. Тому вона розглядає вище зазначені концепти в рамках мовної картини світу китайців, пояснюючи це тим, що саме ці концепти відіграють значну роль у житті китайського народу і мають багате соціокультурне фоносеміотичне функціональне навантаження. Завдяки проведеному дисертанткою концептуальному аналізу вдалося визначити метафоричні засоби об'єктивізації у системі фразеологізмів китайської мови.

Зокрема, здійснивши порівняльний лексико-семантичний аналіз фразеотермінів китайської та української мов, до складу яких входять лексеми-колоративи, дисертантка дійшла важливих висновків з приводу того, що, незважаючи на неоднаковий механізм сприйняття кольорів у носіїв китайської й української мов, в офіційно-діловому мовленні їх тлумачення лексем на позначення барв є надзвичайно схожим, а іноді (у випадку із зеленим, жовтим і сірим кольорами) – тотожним. На нашу думку, слушним є її припущення з приводу того, що

офіційно-ділове спілкування обумовлює оперування однаковими одиницями в конкретному контексті. Зокрема, як вона зауважує, оскільки фразеотерміни дипломатичної, комерційної й економічної сфер є універсальними, в окремих випадках *має місце певний збіг у концептуально-перцептивному апараті носіїв китайської та української мов.*

Значну увагу дисертантка приділила дослідженню концепту «Обличчя» в системі офіційно-ділового мовлення, виявивши його чотири основні функції, а саме, *індикатор емоцій*: 脸红耳赤 –*„червоне обличчя, багряні вуха" – почервоніти від гніву,* 脸热– *„обличчя гаряче" – почуватися засоромленим, 红脸 – „червоне обличчя" – бути розлюченим',* характер: 面嫩 – *„обличчя ніжне" – соромливий, лячний,* 皮脸 – *„шкіра + обличчя" – вередливий, байдужий;* спілкування і стосунки між людьми: *看面子– „дивитися на обличчя" – продемонструвати повагу, шану, 光面子– „освітлювати обличчя" – рахуватися із гідністю (когось), 给面子– „давати обличчя" – робити честь (комусь), поважити, через повагу (до когось),* 结面不结心 – *„зв'язувати обличчя, а не серце" – мати лише поверхневі зв 'язки, а не сердечні;* локус престижу та честі: *给...留面 子 – „залишати обличчя" – берегти репутацію,* 丢(失)脸 – *„втратити обличчя " ославитися, зганьбити (самого себе),* 无/没有脸 – *„немає обличчя/без обличчя" забути про своє добре ім'я, зробити поганий вчинок, принизити себе, знеславитися* тощо.

Позитивно оцінюючи дослідження Шевченко О.М. за оригінальністю авторської концепції, яка зумовила виправдану структуру роботи, за її науковою новизною, глибиною теоретичних і методологічних положень та обґрунтованих висновків, все ж вважаємо, що деякі положення цієї праці видаються суперечливими і спонукають до дискусії.

По-перше, дисертантка зовсім не приділила уваги розгляду зв'язку між традиційною культурою китайців та ієрогліфічною формою їх письма, що впливає значним чином на формальні і змістові особливості китайської мови, незалежно від жанрових розбіжностей.

По-друге, у дисертації не висвітлено роль іншомовних запозичень у текстах офіційно-ділового стилю і не розглянуто, зокрема, мовно-ситуативна сутність проблем, що виникають під час перекладу цих запозичень з китайської мови.

По-третє, бажано було б залучити до матеріалу дослідження більше китайських паремійних одиниць.

По-четверте, крім концептів «Обличчя» і «Колір» доцільно було б розглянути й інші, семантично близькі до них концепти, наприклад, 关系 guānxi (*Зв'язки, Стосунки*); 礼貌 lǐmào (*Етикет, Манери*); 感情 gǎnqíng (*Почуття вдячності*); 人情 renqing (*Людське спілкування; Взаємність, Симпатія*) тощо.

По-п'яте, щодо концепту «Колір», то для його аналізу було б доречно залучити більше ілюстративних прикладів.

По-шосте, бажано було б більше уваги приділити розгляду функціонування веньянізмів у сучасній діловій китайській мові.

Висловлені зауваження не впливають на загальну високу оцінку дослідження О.М. Шевченко, у якому розглядаються важливі проблеми, пов'язані з фразеологічною стратифікацією сучасного ділового китайського мовлення.

Пирогов В.Л.
(м. Київ, Україна)

ЧАСТИНА II

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ І РЕФОРМИ В ОСВІТІ УКРАЇНИ: СУЧАСНА ЛІНГВОДИДАКТИКА І ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Від редакційної колегії журналу
«Наукові студії – XXI (Scientific studies – XXI):
культура, освіта – антропоцентричні
парадигми і сучасний світ»

Враховуючи як світові тенденції навчання іноземних мов, так і глибинні реформи в освіті в Україні, Київський державний лінгвістичний університет (згодом – Київський національний лінгвістичний університет) започаткував для іноземних студентів Програму (з науково-методичним забезпеченням) з вивчення української мови як іноземної (початково-підготовчий, бакалаврський та магістерський рівні).

За погодженням з Міністерством освіти і науки України та за підтримки ректорату університету (ректор – Артемчук Г.І.), Вченої ради університету, проректора з навчально-виховної роботи Солов'я М.І., проректорів з наукової роботи університету – Дворжецької М.П., Назарова С.М., проректора з навчально-виховної роботи та міжнародних зв'язків Кокойла О.В. і деканів – Погребняк А.М., Шутова О.Г., Кендюшенко А.Г. протягом кінця XX – початку XXI ст.ст. було здійснено підготовку науково-методичних матеріалів цієї Програми науковцями чотирьох гуманітарних кафедр університету – кафедри методики викладання іноземних мов (завідувач – Ніколаєва С.Ю.), кафедри загального та українського мовознавства (завідувач – Кочерган М.П.), кафедри фонетики і граматики слов'янських мов (завідувач – Болдирев Р.В.) та кафедри педагогіки (завідувач – Євтух М.Б.).

Тут на особливу пошану, безумовно, заслуговують звитяжні зусилля науковців Київського національного лінгвістичного університету: Винника В.О., Воскобойнікової А.Г., Денисової С.П., Єрмоленко Н.В., Жайворонка В.В., Задорожної М.О., Зернецької А.А., Корольової А.В., Котик Л.Л., Мартинюк О.Г., Мацюк Г.П., Могили О.А., Монжалєй Т.К., Нечитайло І.М., Ніколаєнко В.В., Пащенко О., Перегінець О.Т., Пучко К.М., Романової В.М., Савельєвої О.П.,

Селіверстова С.І., Старикової І.А., Спіцина Є.С., Тарасенко В.І., Чепеля В.С., Чумак О.Г, Яцюк С.М. та ін.

Уже в кінці XX ст. у Київському державному лінгвістичному університеті було відкрито при кафедрі методики викладання іноземних мов та при кафедрі педагогікий й при кафедрі фонетики і граматики слов'янських мов та при кафедрі загального та українського мовознавства аспірантуру і докторантуру зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання іноземних мов: українська мова.

На науково-методичній базі Київського державного лінгвістичного університету та інститутів Академії педагогічних наук України було організовано також спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських і докторських дисертацій зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання іноземних мов: українська мова (голова спеціалізованої ради – Ніколаєва С.Ю).

У Списках рекомендованих наукових джерел з теорії та методики навчання іноземних мов й сучасного українського мовознавства подано додаткову літературу переважно кінця XX ст. – початку XXI ст.

«Програма кандидатського екзамену зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання іноземних мов: українська мова» друкується за першим виданням її у «Науковому віснику кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]: (Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ). Філологія. Педагогіка. Психологія / Головний редактор Артемчук Г.І. Заступники головного редактора: Болдирев Р.В., Чернуха А.М. Відповідальні секретарі: Нечитайло І.М., Чумак О.Г.» – Вип. 5. – К.: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету [UNESCO. Ministry of education and science of Ukraine. Kyiv National Linguistic University], 2001. – С. 417-439.

Редколегія
«Наукових студій – XXI
(Scientific studies – XXI)»

ПРОГРАМА
КАНДИДАТСЬКОГО ЕКЗАМЕНУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 13.00.02 - ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ: УКРАЇНСЬКА МОВА

Болдирев Р.В.
(академік АН ВШ України, доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет)
Кочерган М.П.
(доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет)
Ніколаєва С.Ю.
(доктор педагогічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет)

Рецензенти:

завідувач відділом Науково-дослідного Інституту педагогіки Міністерства освіти і науки України, член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор О.М. Бєляєв (Інститут педагогіки АПН України);

завідувач кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету, академік АН ВШ України, доктор філологічних наук, професор Шульжук К.Ф.

І. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

1. ВИМОГИ ОСНОВНОЇ ПРОГРАМИ

1.1. Теоретичні основи методики навчання іноземних мов

1.1.1. Методика і практика навчання

Методика викладання як наука.

Методика як технологія навчання.

Поняття про методи й прийоми навчання.

Методика і система прийомів навчання.

Загальні особливості методики навчання мови.

Специфіка методики навчання мови як іноземної.

Методика і суміжні науки гуманітарного циклу.

Методика та її педагогічні основи.

Методика навчання мови (лінгвістичні основи методики).

Методика навчання та її психологічні основи.

Психолінгвістичний аспект методики навчання мови.

Психологічна характеристика іноземної мови як навчального предмета в методичному аспекті.

Психологічна характеристика іноземної мови як навчального предмета у функціональному аспекті.

Функції мови та специфіка їхнього прояву у процесі вивчення іноземної мови.

1.1.2. Мета, засоби і зміст навчання іноземних мов

Зміст поняття "мета навчання".

Зміст поняття "засоби навчання".

Специфіка змісту понять "мета навчання іноземних мов" і "засоби навчання іноземних мов".

Цілі і завдання навчання іноземних мов як методична система.

Загальноосвітні і виховні цілі навчання іноземних мов.

Практичні цілі навчання іноземних мов.

Розвиваючі цілі навчання іноземних мов.

Засоби навчання як методична система.

Система підручників і посібників та навчальний процес.

Проблема організації структури і змісту підручників та посібників.

Система нетехнічних засобів навчання іноземних мов.

Технічні засоби навчання.

Програмно-комп'ютерні засоби навчання іноземних мов.

1.1.3. Зміст навчання як компонентно організована система

Загальна характеристика понять "зміст навчання" і "навчальна діяльність".

Принципи відбору компонентів змісту навчання іноземних мов.

Державні стандарти змісту навчання іноземних мов.

Цілі й завдання навчання і зміст навчання іноземних мов у системних взаємозв'язках.

Системна організація навичок та вмінь мовленнєвої діяльності.

Принципи відбору мовного і мовленнєвого матеріалу навчання, відсутнього у рідній мові, спорідненій з іноземною.

Принципи відбору мовного і мовленнєвого матеріалу навчання, відсутнього у рідній мові, неспорідненій з іноземною мовою.

Організація мовного матеріалу на різних рівнях мовної будови.

Одиниці різних рівнів (мовні одиниці).

Навчання іноземних мов і система (нормативна просодика).

Навчання іноземних мов і система орфографічних норм.

Навчання іноземних мов і система лексичних норм.

Навчання іноземних мов і система граматичних норм.

Мовленнєва діяльність та відтворення умов її реалізації.

Вибір теми у навчанні іноземних мов.

Загальна характеристика ситуативної організації навчально-мовленнєвої діяльності.

Навчально-методична кореляція теми і навчально-мовленнєвих ситуацій.

Функціонально-методична дистрибуція теми і навчально-мовленнєвих ситуацій.

1.1.4. Принципи навчання іноземних мов

Зміст поняття "дидактичні принципи".

Зміст поняття "лінгводидактика".

Зміст поняття "загальнодидактичні принципи".

Система дидактичних принципів і навчання іноземних мов.

Методика навчання іноземних мов і загальнодидактичні принципи.

Системна організація навчання і методичні принципи.

1.1.5. Навчання іноземних мов і проблема вправ

Зміст поняття "навчальна вправа".

Класифікація навчальних вправ за типами і видами.

Кодифікація навчальних вправ і структурна організація змісту навчання.

Стратегії навчання і навчальні вправи як їх компонент.

Методика навчання іноземних мов і навчальні стратегії у комплексах мовних вправ.

Кодифікація типів і видів вправ у навчанні іноземних мов.

1.2. Формування мовної компетенції

Навички та вміння іноземною мовою і функціонально-інформативний світоглядний контекст.

Динаміка уявлень про навколишній світ і види знань як результат когнітивної діяльності людини.

Мова і пізнання світу.

Зміст поняття мовної компетенції.

1.2.1.Формування фонетичної компетенції

Зміст поняття "фонетична компетенція".

Різні види мовленнєвої діяльності і вимова у навчанні іноземної мови.

Навчання вимови, навички вимови і розвиток мовленнєвих умінь.

Вимоги до фонетичних навичок у навчанні іноземної мови.

Принципи відбору фонетичного мінімуму.

Фонетична компетенція і система навчальних вправ.

Пояснення як специфічний компонент навчання вимови.

1.2.2.Формування лексичної компетенції

Загальні цілі і завдання навчання лексики.

Зміст поняття "лексична компетенція".

Слово як лексична одиниця.

Лексична одиниця і лексична система мови.

Класифікація лексичних знань і лексичних навичок.

Загальні принципи навчання лексики.

Основи навчання слововживання і лексичні норми.

Місце т. зв. "лексичної здогадки" у навчанні іноземної мови.

Активна і пасивна лексика у лексичній системі іноземної мови.

Реальна і потенційна лексика у формуванні лексичної компетенції.

Принципи формування лексичного мінімуму.

Лексична типологія в методичному аспекті.

Класифікація етапів роботи з лексикою у навчанні іноземної мови.

Місце пояснень у роботі з лексичним матеріалом.

Формування лексичної компетенції і система лексичних вправ.

1.2.3. Формування граматичної компетенції

Загальні цілі і завдання навчання граматики.

Зміст поняття "граматична компетенція".

Місце граматичних знань у навчанні іноземних мов.

Принципи формування граматичного мінімуму в навчанні навичок усного та писемного мовлення.

Типологія граматичного матеріалу в методичному аспекті.

Класифікація етапів роботи з граматичним матеріалом у навчанні іноземної мови.

Граматичний матеріал і класифікація способів його подачі у навчальному процесі.

Парадигма етапів опрацювання граматичних явищ у навчальному процесі.

Формування граматичної компетенції у контексті свідомого і т.зв. "механічного" засвоєння граматики.

Система граматичних правил і формування граматичної компетенції.

Класифікація граматичних вправ у граматичному аспекті.

1.3. Формування усної мовленнєвої компетенції

Зміст понять "мовлення" і "мовленнєва діяльність". Основні види мовленнєвої діяльності.

Парадигма співвідношень видів мовленнєвої діяльності у навчанні іноземної мови.

Загальна характеристика усного мовлення.

Говоріння як вид мовленнєвої діяльності.

Усне мовлення у навчанні іноземної мови як мета і засіб навчання.

Загальна характеристика специфіки діалогічного і монологічного мовлення.

Парадигма послідовності у навчанні діалогічного і монологічного мовлення іноземною мовою.

Зміст поняття "мовленнєва ситуація".

Компоненти навчальної мовленнєвої ситуації.

Навички і вміння усного мовлення іноземною мовою.

1.3.1. Формування аудитивної компетенції

Аудіювання як вид мовленнєвої діяльності.

Основні принципи і цілі навчання аудіювання іноземною мовою.

Труднощі аудіювання і основні методи та засоби їх подолання в навчальному процесі.

Основні вимоги добору дидактичного матеріалу в навчанні аудіювання іноземною мовою.

Зміст поняття "аудитивна компетенція".

Система вправ для формування аудитивної компетенції.

1.3.2. Формування компетенції у монологічному мовленні

Класифікація монологів у координатах художнього і усного мовлення.

Основні цілі і засоби навчання монологічного мовлення іноземною мовою.

Основний зміст навчання монологічного мовлення іноземною мовою.

Труднощі монологічного мовлення і основні методи й засоби їх подолання у навчальному процесі.

Зміст поняття "компетенція" у монологічному мовленні.

Система вправ для формування компетенції у монологічному усному мовленні.

1.3.3. Формування компетенції у діалогічному мовленні

Класифікація діалогів у координатах художнього і усного мовлення.

Основні цілі і засоби навчання діалогічного мовлення іноземною мовою.

Основний зміст навчання діалогічного мовлення іноземною мовою.

Труднощі діалогічного мовлення і основні методи й засоби їх подолання у навчанні іноземної мови.

Зміст поняття "компетенція у діалогічному мовленні".

Система вправ для формування компетенції в діалогічному усному мовленні.

1.4. Формування писемної мовленнєвої компетенції

Зміст поняття "писемна мовленнєва компетенція".

Основні види писемної мовленнєвої компетенції.

1.4.1. Формування компетенції у читанні

Читання як вид мовленнєвої діяльності.

Читання у навчанні іноземної мови як мета і засіб навчання.

Читання у навчанні іноземної мови як процес сприйняття й осмислення фрагментів текстової інформації.

Класифікація видів читання іноземною мовою.

Основні принципи і завдання читання у навчанні іноземної мови.

Зміст поняття "компетенція у читанні".

Методичні вимоги до відбору за мовними параметрами текстів, призначених для різних видів читання.

Методичні вимоги до відбору за змістовими параметрами системи текстів, призначених для різних видів читання у навчанні іноземної мови.

Основні методи навчання техніки різних видів читання.

Методика навчання способів осмислення фрагментів текстової інформації у навчанні іноземної мови.

Загальна характеристика специфіки рецептивного і потенційного словників у навчанні іноземної мови.

1.4.2. Формування компетенції у писемному мовленні (у письмі)

Писемне мовлення (власне письмо) як вид мовленнєвої діяльності.

Писемне мовлення у навчанні іноземних мов як мета і засіб навчання.

Основні принципи навчання писемного мовлення іноземною мовою.

Основні цілі і технологічні засоби навчання писемного мовлення іноземною мовою.

Зміст поняття "компетенція у писемному мовленні (у письмі)".

Класифікація видів письмових робіт у навчанні іноземної мови.

1.4.3. Формування мовної компетенції у перекладі

Переклад як специфічний вид мовленнєвої діяльності.

Переклад у навчанні іноземної мови як мета і засіб навчання.

Класифікація видів перекладу в навчанні іноземної мови.

Принципи перекладацького аналізу тексту в навчанні іноземної мови.

Характеристика завдань різних видів письмового перекладу в навчанні іноземної мови.

Зміст поняття "мовна компетенція у перекладі".

Система вправ для формування мовної компетенції у перекладі при навчанні іноземної мови.

1.5. Контроль у навчанні іноземної мови та організаційні форми навчання

1.5.1. Контроль у навчанні іноземної мови

Загальна характеристика функцій і завдань контролю у навчанні іноземної мови.

Система контролю і самоконтролю у навчанні іноземної мови.

Системи поточного і підсумкового контролю у навчанні іноземної мови.

Класифікація прийомів і засобів контролю рівня сформованості фонетичної компетенції.

Класифікація прийомів і засобів контролю рівня сформованості лексичної компетенції.

Класифікація прийомів і засобів контролю рівня сформованості граматичної компетенції.

Основні види і засоби контролю рівня сформованості різних видів мовленнєвої компетенції у навчанні іноземної мови.

1.5.2. Організаційні форми навчання

Теоретичні і практичні заняття як компоненти цілісного навчального процесу.

Мета організації факультативних занять у навчанні іноземної мови.

Система форм організації факультативних занять у навчанні іноземної мови.

Види самостійної роботи у навчанні іноземної мови залежно від стану, цілей і конкретних навчальних завдань.

Мета організації позааудиторної роботи у навчанні іноземної мови.

Класифікація видів позааудиторної роботи в навчанні іноземної мови.

Факультативні заняття і позааудиторна робота у системних взаємозв'язках як компоненти цілісного навчального процесу.

1.5.3. Планування навчального процесу

Загальні принципи планування навчання іноземної мови.

Цілі і завдання планування навчання іноземної мови.

Основи планування й одиниці планування навчання іноземної мови.

Класифікація планів навчання іноземної мови.

1.6. Історія навчання методики іноземних мов

1.6.1. Перекладні методики навчання

Класифікація перекладних методів навчання іноземної мови (граматично-перекладних і текстуально-перекладних).

Аналіз позитивних характеристик перекладних методів та їх певної обмеженості у досягненні навчальних цілей.

Трансформаційні процеси у системі перекладних методів навчання іноземної мови.

1.6.2. Методи періоду Реформи

Виникнення прямих методів Реформи у соціально-економічному контексті.

Виникнення прямих методів навчання іноземної мови у психолого-лінгвісгичному контексті.

Прямі методи і основні принципи та прийоми навчання іноземної мови.

Прямі методи і загальні цілі та зміст навчання іноземної мови.

Варіативність прямих методів навчання іноземної мови (критичний аналіз).

Загальна характеристика методу Г. Палмера.

Загальна характеристика методу М. Уеста.

Загальна характеристика модифікацій прямого методу Неопрямізм.

1.6.3. Сучасні зарубіжні методи навчання іноземних мов

Нові тенденції у навчанні іноземної мови другої половини XX ст. – початку XXI ст. в соціально-економічному контексті.

Нові тенденції виникнення нових методів навчання іноземної мови другої половини XX ст. – початку XXI ст. у психолого-лінгвістичному контексті.

Загальна характеристика аудіовізуального методу навчання іноземної мови.

Загальна характеристика аудіолінгвального методу навчання іноземної мови.

Загальна характеристика змішаних методів навчання іноземної мови.

Характеристика методичних концепцій Ч. Фріза і Р. Ладо.

Характеристика комунікативних методів навчання іноземної мови.

1.6.4. Методика навчання іноземної мови в Україні

Основні етапи розвитку методики навчання іноземних мов в Україні.

Характеристика навчальних цілей і змісту основних методів навчання іноземних мов в Україні.

Загальна характеристика навчальних принципів і прийомів основних методів навчання іноземних мов.

Актуальні проблеми методики навчання іноземних мов в Україні.

2. ВИМОГИ ДОДАТКОВОЇ ПРОГРАМИ

2.1. Тестування у навчанні іноземних мов

2.1.1. Дидактичні мовні тести

Загальна характеристика особливостей дидактичних мовних тестів у навчанні іноземних мов.

Цілі і завдання формування дидактичних мовних тестів у навчанні іноземних мов.

Навчання іноземної мови і функції дидактичних мовних тестів.

Класифікація дидактичних мовних тестів у навчанні іноземних мов.

Структура дидактичних мовних тестів у навчанні іноземних мов.

Дидактичні мовні тести і нові педагогічні технології.

Загальна методика укладання мовних завдань у дидактичних тестах.

Експериментальна перевірка тестових завдань.

Проблеми стандартизації дидактичних мовних тестів.

Проблеми нормування мовного змісту тестових завдань у навчанні іноземних мов.

2.1.2. Валідність та надійність дидактичних мовних тестів

2.1.2.1. Тестування компетенції у читанні

Система дидактичних тестів на засвоєння алфавіту іноземної мови.

Система дидактичних мовних тестів на визначення швидкості читання іноземною мовою.

Система дидактичних мовних тестів на встановлення рівня володіння лексичними навичкам і читання іноземною мовою.

Система дидактичних мовних тестів на з'ясування рівня розуміння прочитаного іноземною мовою.

2.1.2.2. Тестування компетенції в аудіюванні

Система дидактичних мовних тестів на встановлення рівня сприйняття фонетико-фонематичної системи іноземної мови.

Система дидактичних мовних тестів на виявлення рівня засвоєння лексичних навичок аудіювання іноземною мовою.

Система дидактичних мовних тестів на визначення рівня оволодіння граматичними навичками аудіювання іноземною мовою.

Система дидактичних мовних тестів на встановлення рівня розуміння прослуханого іноземною мовою.

2.1.2.3. Тестування компетенції говоріння

Система дидактичних мовних тестів на засвоєння навичок вимови іноземною мовою.

Система дидактичних мовних тестів на виявлення рівня лексичних навичок говоріння іноземною мовою.

Система дидактичних мовних тестів на визначення рівня володіння граматичними навичками говоріння іноземною мовою.

Система дидактичних мовних тестів на встановлення рівня комунікативної компетенції.

2.1.2.4. Тестування компетенції в писемному мовленні

Система дидактичних мовних тестів на встановлення рівня засвоєння навичок техніки письма.

Система дидактичних мовних тестів на виявлення рівня засвоєння лексичних навичок письма.

Система дидактичних мовних тестів на визначення рівня володіння граматичними навичками письма.

Система дидактичних мовних тестів на встановлення рівня засвоєння писемного мовлення іноземною мовою.

Загальна характеристика диктанту як специфічного прагматико-орієнтованого тесту.

2.2. Індивідуалізація процесу навчання іноземних мов

Оптимізація системи процесу навчання іноземних мов.

Характеристика загальних проблем індивідуалізації процесу навчання іноземних мов.

Педагогічні основи індивідуалізації навчання іноземних мов.

Психолінгвістичні основи індивідуалізації навчання іноземних мов.

Загальна характеристика основних цілей індивідуалізації навчання іноземних мов.

Характеристика змісту індивідуалізації навчання іноземних мов.

Характеристика основних способів і прийомів індивідуалізації навчання іноземних мов.

Класифікація засобів індивідуалізації навчання іноземних мов.

Індивідуалізація навчання іноземних мов і специфіка контролю рівня ефективності навчання.

Система організаційних форм індивідуалізації навчального процесу.

Основи індивідуалізації процесу навчання іноземних мов в різних типах навчальних закладів.

2.3. Інтенсивне навчання іноземних мов

2.3.1. Теоретичні і практичні основи інтенсивного навчання іноземних мов

Етапи розвитку інтенсивного навчання іноземних мов.

Основні принципи інтенсивного навчання іноземних мов.

Психолінгвістичні основи інтенсивного навчання іноземних мов.

Інтенсивне навчання іноземних мов у психологічному аспекті.

Педагогічні основи інтенсивного навчання іноземних мов.

2.3.2. Методика організації та проведення навчального процесу

Загальна характеристика типологічної стратифікації навчальних занять за інтенсивною методикою.

Система мовних завдань за інтенсивною методикою навчання.

Специфіка етапів подачі навчального матеріалу за методикою інтенсивного навчання іноземних мов.

Характеристика специфіки навчання читання за інтенсивною методикою.

Система рольових ігор за інтенсивною методикою навчання іноземних мов.

Загальна характеристика специфіки інтенсивного навчання іноземної мови у різних типах навчальних закладів України.

2.4. Інформаційні технології навчання іноземних мов

Загальна характеристика ефективності комп'ютеризованого навчання іноземних мов.

Система формування лексичних навичок і комп'ютер у навчанні іноземних мов.

Система формування граматичних навичок і комп'ютер у навчанні іноземних мов.

Система формування навичок читання і комп'ютер у навчанні іноземних мов.

Система формувань навичок письма й писемного мовлення і комп'ютер у навчанні іноземних мов.

Система формування навичок говоріння і комп'ютер у навчанні іноземних мов.

Система комп'ютерного тестування рівня знань і рівня засвоєння навичок та вмінь у навчанні іноземної мови.

II. УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ІНОЗЕМНА

1. Вимоги основної програми

1.1. Загальномовознавчі аспекти досліджень української мови

Різноманітність класифікацій мов світу.

Місце української мови в мовній класифікації.

Генеалогічна класифікація мов. Історія виникнення.

Типологічна (морфологічна) класифікація мов. Історія виникнення.

Методологія і методи вивчення мов. Методи вивчення окремих рівнів мовної системи.

Мова – своєрідна знакова система. Поняття знака. Специфіка мовного знака.

Мова як система систем. Парадигматичні, синтагматичні, ієрархічні відношення між одиницями мовної системи.

Синхронія і діахронія як способи існування мовної системи.

Мова і мовлення.

Основні функції мови.

Основні етапи розвитку українського мовознавства.

Порівняльно-історичне мовознавство в Україні. Історія і сучасний стан.

Історичне мовознавство в Україні. Історія виникнення і розвиток.

Мова і мислення, їхній взаємозв'язок і взаємообумовленість.

Філософські основи лінгвістичної концепції О.О. Потебні. О.О.Потебня про зв'язок мови і мислення.

Граматична концепція О.О.Потебні.

Вивчення питань російського мовознавства в Україні. Лексикографічна діяльність Б.Д. Грінченка.

Проблеми структурних і статистичних досліджень в українському мовознавстві.

Проблеми дослідження слов'янських мов в українському мовознавстві.

Соціолінгвістична та діалектологічна проблематика в працях українських мовознавців.

1.2. Сучасна українська літературна мова. Фразеологія. Лексикографія

Слово як лексична одиниця. Ознаки слова. Знакова природа слова.

Лексичне значення слова. Семантична структура слова.

Слова однозначні і багатозначні, їхня семантична структура. Лексема і лексико-семантичний варіант слова.

Пряме і переносне значення слова. Механізм переносу значення. Типи переносних значень, взаємозв'язок між ними.

Полісемія і омонімія з позиції форми і значення. Типи омонімів. Омоніми і подібні їм явища. Лексична і граматична омонімія.

Поняття лексико-семантичної системи української мови. Епідигматичний і парадигматичний рівні системи. Лексико-семантичні групи, поля, предметно-тематичні групи лексем.

Місце синонімів в лексико-семантичній системі мови.

Синонімія, синоніміка, синоніми в сучасній українській мові. Походження і типологія.

Антонімія і антоніми. Сутність семантичного протиставлення. Типи антонімів.

Паронімія і пароніми. Місце паронімів у системі сучасної української літературної мови.

Лексичні шари сучасної української літературної мови. Співвідношення між ними.

Лексика української мови з погляду походження. Споконвічно українська і запозичена лексика. Групи споконвічно української лексики. Адаптація запозичень.

Лексика української мови з погляду сфери вживання. Типологія діалектизмів.

Стилістична диференціація лексики. Основні групи стилістично маркованої лексики. Конотативне і денотативне значення слів. Місце конотативної лексики в її стилістичних групах.

Лексика української мови з погляду її активного і пасивного вживання. Групи пасивної лексики. Поняття динаміки розвитку лексичної системи мови.

Фразеологічні одиниці, їх місце в системі сучасної української літературної мови. Семантика і структура /форма/. Фразеологізм і слово. Фразеологізм і словосполучення.

Семантичні і граматичні основи класифікації фразеологізмів. Типи фразеологізмів за типами значеннєвої мотивації

Українська лексикографія. Історія і сучасний стан.

Типи лінгвістичних словників української мови.

Місце фразеологізмів в лексико-семантичній системі української мови. Фразеологічні словники української мови.

1.3. Фонетика. Фонологія. Орфоепія

Акустична і артикуляційна характеристика звуків української мови. Класифікація звуків української мови за їхніми акустичними і артикуляційними ознаками.

Функціональна характеристика звуків мови. Звук і фонема.

Позиції фонеми. Поняття фонеми і її варіантів /алофонів/.

Система фонем сучасної української літературної мови. Диференціація голосних і приголосних фонем.

Класифікація голосних фонем.

Класифікація приголосних фонем.

Модифікація голосних фонем у сучасній українській літературній мові, її причини. Модифікація приголосних фонем сучасної української літературної мови, її причини.

Фонетичні й історичні чергування голосних звуків. Обумовленість їх фонетичними і історичними законами.

Фонетичні і історичні чергування приголосних звуків. Обумовленість їх фонетичними і історичними законами.

Надсегментні фонетичні одиниці. Наголос в українській мові. Типи наголосів.

Інтонація і її роль в фонетичному оформленні тексту. Компоненти інтонації. Інтонаційні конструкції.

Фонетичне членування мовленнєвого потоку, його одиниці.

Склад. Закони складоподілу.

Поняття орфоепії. Українська орфоепія в синхронному і діахронному аспектах.

Формування орфоепічних норм сучасної української літературної мови.

1.4. Графіка

Поняття графіки. Співвідношення звуків і літер. Принципи української графіки. Історія української графіки.

1.5. Орфографія

Поняття орфографії. Принципи української орфографії. Орфографічні норми і правила української мови.

Історія української орфографії.

1.6. Словотвір

Поняття морфеми. Типи морфем.

Основа слова. Види основ (зв’язана і незв’язана). Історичні зміни морфологічної структури слова.

Поняття словотвору. Основні категорії словотвору (твірна основа, словотвірне значення, словотворчі засоби).

Словотвірні типи і моделі.

Поняття регулярності й продуктивності словотвірних моделей і типів.

Способи словотвору.

Особливості словотвору окремих частин мови сучасної української літературної мови.

1.7. Морфологія

Граматична будова української мови. Одиниці граматичної системи, співвідношення між ними.

Граматичне значення і способи його вираження. Співвідношення понять "граматичне значення" і "граматична форма".

Граматичні категорії сучасної української літературної мови. Поняття грамеми.

Частини мови в сучасній українській літературній мові. Категоріальні ознаки частини мови. Принципи класифікації частин мови. Частини мови як історичні категорії.

Іменні граматичні категорії, їхня специфіка в іменниках, прикметниках, числівниках, займенниках.

Варіювання граматичних форм іменників. Історичне обумовлення варіантних форм.

Дієслівні граматичні категорії. Специфіка їх в дієсловах, дієприкметниках і дієприслівниках.

Співвідношення морфологічних категорій виду і часу дієслова в сучасній українській мові. Історія їхнього співвідношення в дієслівній словоформі.

Службові частини мови, їх значення і функції.

Перехідні явища в системі частин мови. Граматична обумовленість цього процесу. Змінювані і незмінювані частини мови. Морфонологія змінюваних частин мови.

Проблема займенника як окремої частини мови. Специфіка його семантики і морфологічних категорій. Синтаксична функція займенника.

1.8. Синтаксис

Одиниці синтаксичного рівня мовної системи. Словосполучення. Його основні категорії.

Словосполучення. Структура, синтаксичні зв'язки і синтаксичні відношення між одиницями словосполучення.

Способи зв'язку слів у словосполученнях. Питання про сурядні і підрядні словосполучення.

Речення, його граматичні категорії. Засоби вираження предикативності і модальності.

Структурна типологія українських речень.

Граматична основа /предикативний центр/ речення. Особливості його в двоскладних і односкладних реченнях.

Питання про типологію присудка. Узгодження підмета з присудком.

Односкладні речення, їх типи. Семантика і форма головного члена односкладних речень.

Поширеність речення. Типологія другорядних членів. Поняття синтаксеми.

Неповнота речення. Типи і функції неповних речень. Питання про еліптичні речення.

Ускладненість простого речення. Типи ускладнень.

Структурні типи складних речень в українській мові.

Складносурядне речення. Типи відношень між предикативними одиницями і засоби зв'язку між ними.

Складнопідрядні речення, їх класифікація. Способи вираження підрядності.

Питання про безсполучникове складне речення. Семантико-синтаксичні відношення предикативних одиниць у складі речення.

Багатокомпонентні складні синтаксичні конструкції. Типи синтаксичних зв'язків. Період.

Пряма і невласне пряма мова. Співвідношення між ними.

Синтаксис тексту. Засоби зв'язку між одиницями тексту.

Слова-речення. Їх семантика, морфологічна будова і функції.

Інтонаційно-смислове оформлення речення. Типи речень за метою висловлення думки та інтонацією.

2. Вимоги Додаткової програми

2.1. Історична граматика української мови

Звукова система давньоруської мови початкового періоду (IX – перша половина XI ст.ст.). Голосні і приголосні. Структура складу.

Формування давньоруської системи консонантизму. Перехідне пом'якшення **г, к, х.**

Пом'якшення приголосних в сполученні з **й**.

Носові голосні та їхня історія.

Історія звуку.

Лабіалізація **Е**. Її наслідки.

Історія голосних **ь**, **ъ**. Занепад зредукованих і його наслідки.

Історія шиплячих приголосних.

Історія м'яких приголосних.

Типи відмінювання іменників у давньоруській мові. Уніфікація типів відмін.

Історія граматичних форм прикметника.

Історія форм теперішнього часу дієслів.

Історія форм минулого часу дієслів.

Історія форм майбутнього часу дієслів.

Історія дієприкметника і дієприслівника.

Розвиток структури простого і складного речення.

2.2. Діалектна стратифікація української мови

Діалектне членування української мови.

Фонетичні особливості діалектних систем української мови.

Діалектні особливості словотворчих і словозмінних моделей і структур. Діалектна морфологія.

Діалектні синтаксичні відмінності.

Діалектні особливості лексичної системи.

2.3. Історія і періодизація української літературної мови

Питання походження української мови.

Літературна мова періоду Київської Русі (X- перша половина XIV ст.ст.). Джерела української літературної мови.

Мова української народності (XIV – середина XVI ст.ст.).

Особливості української літературної мови XVIII ст.

Формування сучасної української літературної мови (кінець XVIII – перша половина XIX ст.ст.). Мова творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка.

Внесок Т.Г. Шевченка в розвиток сучасної української літературної мови.

Тенденції розвитку української літературної мови на рубежі XIX – початку XX ст.ст.

Роль діячів української культури (М. Вовчка, Л. Глібова, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, І. Франка, М. Коцюбинського, Л. Українки) у розвитку української літературної мови.

Розвиток української літературної мови в 20-х – 30-х рр. XX ст.

Історія українського правопису.

Сучасний стан розвитку української літературної мови. Зміна соціально-політичного статусу мови. Особливості розвитку мови.

2.4. Стилістична і функціональна кодифікація української мови

Поняття стилю. Системність функціонального стилю. Історизм стилю. Стилістична норма. Стилі мови і мовлення.

Основи класифікації функціональних стилів. Місце художнього стилю в цій класифікації.

Стильові риси функціональних стилів, їх мовні особливості. Стилістичні ресурси лексики і фразеології.

Стилістичні ресурси граматики.

2.5. Культура мовлення

Поняття культури мовлення. Критерії культури мовлення.

Правильність як один з найважливіших критеріїв культури мовлення. Поняття мовленнєвих норм.

Культура мовлення в різних сферах спілкування. Усне і писемне мовлення.

Виразність як один з чинників культури мовлення. Засоби створення виразності.

III. ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

1. Загальна методика навчання іноземних мов

Аврасин В.М. (1989). Некоторые закономерности речи в зависимости от ситуации общения // Культура, общение, текст. – Москва: Изд-во «Наука». – С. 94-106.

Аллен Дж.Ф., Перро Р. (1986). Выявление коммуникативного намерения, содержащегося в высказывании // Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов. – Вып. 17 – Москва: Изд-во «Прогресс».– С. 322-362.

Алпатова Р.С. (1989). Проблемы обучения полилогу на уроке иностранного языка // Иностранные языки в школе. – № 5. – С. 23-26.

Аникеева Н.П. (1987). Воспитание игрой: Книга для учителя. – Москва: Изд-во «Просвещение».

Аргустанянц И.С. (1982). Обучение диалогической речи в ситуациях ролевого поведения (языковой вуз, немецкий язык): дис. ... канд. пед. наук. – Москва.

Ариян М.А. (1982). Ситуативная роль как фактор повышения эффективности обучения устной речи на иностранном языке в средней школе: дис. ... канд. пед. наук. – Москва.

Арутюнова Н.Д. (1982). Стратегия и тактика речевого поведения / Прагматические аспекты изучения предложения и текста. Сборник науч. трудов / Ред. коллегия: Г.Г. Почепцов (отв. редактор) и др. – Киев: Киевский государственный педагогический институт иностранных языков. – С. 4-12.

Аршавская Е.А. (1983). Экстралингвистические детерминанты формирования коммуникативной способности: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Москва.

Бабайлова А.Э. (1990). Эффективность использования макетирования для становления иноязычной учебной деятельности // Рус. яз. за рубежом. – № 5. – С. 41-47.

Балаян А.Р., Борзенко С.Г. (1990). Проблемы общения и совместной деятельности в аспекте лингводидактики // Формирование коммуникативной компетенции на русском языке у иностранных учащихся: Тезисы докладов Всесоюзной научно-методической конференции. – Львов: Изд-во «Свит». – С. 16-17.

Белянко О.Л. (1988). Дискуссионные умения – источник и цель мотивационной активности учащихся // Теория и практика создания коммуникативно-ориентированных учебников русского языка: Тезисы докл. и сообщения междунар. конференции. – Таллинн. – С. 287.

Бим И.Л. (1977). Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. – Москва: Изд-во «Русский язык».

Вагнер В.Н. (1993). Способы грамматической семантизации при национально-языковой ориентированности преподавания целевого языка // Проблеми зіставної семантики / Відповідальний редактор М.П. Кочерган. Члени редколегії: Артемчук Г.І., Болдирев Р.В., Воробйова О.П., Озерова Н.Г., Почепцов Г.Г., Шумарова Н.П., Мельник В.І. Рецензенти: Городенська К.Г. (Інститут української мови НАН України), Корбозерова Н.М. (Київський державний лінгвістичний університет): Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції. – Київ: [Київський державний лінгвістичний університет].

*Галузинський В.М., Євтух М.Б. (*1995*)* Педагогіка: теорія та історія: Навч. посібник. – Київ: Вид-во «Вища школа». – 237 с.

Годунов О.І. (2001). Інформаційні технології як невід'ємна складова магістерської підготовки студентів мовного педагогічного університету // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]: (Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ). Філологія. Педагогіка. Психологія / Головний редактор Артемчук Г.І. Заступники головного редактора: Болдирев Р.В., Чернуха А.М. Відповідальні секретарі: Нечитайло І.М., Чумак О.Г. – Вип. 4. – Київ: Видавничий центр Київського державного лінгвістичного університету. – С. 387–397.

Гончаренко С.У. (*1995)*. Педагогічні дослідження. – Київ.

Громова О.А. (1977). Аудио-визуальный метод и практика его применения. – Москва: Изд-во «Высшая школа».

Гурвич П.Б. (1980). Теория и практика эксперимента в методике преподавания иностранных языков. – Владимир: ВГПИ.

Гусєва В. (2012). Проблеми наступності й безперервності освіти в початковій школі: нотатки з досвіду // Іноземні мови в сучасній школі. – №1. – С.39-44.

Давыдова М.А. (1990). Деятельностная методика обучения иностранным языкам. – Москва: Изд-во «Высшая школа».

Деркач Л.Н. (1994). Психологические основы самоконтроля учащихся в процессе обучения иностранным языкам: дис. … докт. психол. наук. – Киев.

Задорожна М.О., Тарасенко В.І. (1999). Викладання українських часток іноземним студентам з опорою на рідну мову // Проблеми

зіставної семантики / Відповідальний редактор М.П. Кочерган. Члени редколегії: Артемчук Г.І., Болдирев Р.В., Воробйова О.П., Озерова Н.Г., Почепцов Г.Г., Шумарова Н.П., Мельник В.І. Рецензенти: Городенська К.Г. (Інститут української мови НАН України), Корбозерова Н.М. (Київський державний лінгвістичний університет): Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції. – Київ: [Київський державний лінгвістичний університет]. – С. 440-443.

Задорожна М.О. (2000). Штучний білінгвізм і проблеми лінгводидактики // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». – Вип. 8. – Київ: [Київський інститут «Слов'янський університет»]. – С. 143-145.

Калініна Л., Самойлюкевич І. (2012). Концепція навчання англійської мови в загальноосвітній початковій школі за навчально-методичним комплектом “Have fun” // Іноземні мови в сучасній школі. – №1. – С. 24-29.

Ляховицкий М.В. (1979). Применение звукозаписи в обучении иностранным языкам. – Москва: Изд-во «Высшая школа».

Методика... (1982). Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебник / Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролюбов А.А. и др. – Москва: Изд-во «Высшая школа».

Методика... (1988). Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Под редакцией В.А. Бухбиндера, Г.А. Китайгородской. – Киев: Изд-во «Высшая школа».

Методика... (2002). Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах / Колектив авторів під керівництвом С.Ю. Ніколаєвої. – Київ: Вид-во «Ленвіт».

Николаева С.Ю. (1987). Индивидуализация обучения иностранным языкам: Монография. – Киев: Изд-во «Высшая школа».

Ніколаєва С.Ю. (1995). Концепція підготовки вчителя іноземної мови // Іноземні мови. – № 3-4. – Київ. – С. 5-11.

Ніколаєва С.Ю. (1996). Сучасна технологія навчання іншомовного матеріалу в середніх навчальних закладах. – Київ: Вид-во «Ленвіт».

Ніколаєва С.Ю., Петращук О.П., Бражник Н.О. (1996). Ступенева система освіти в Україні та система навчання іноземних мов. – Київ: Вид-во «Ленвіт».

Ніколаєва С.Ю. (1999). Індивідуалізація процесу навчання іноземної мови в середніх навчальних закладах // Іноземні мови. – № 4. – Київ. – С. 14-17.

Общая... (1991). Общая методика обучения иностранным языкам: Хрестоматия / Составитель Леонтьев А.А. – Москва: Изд-во «Русский язык».

Онкович Г.В. (2000) Засоби масової інформації як актуальні навчальні посібники з розвитку мовлення // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]: Філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах. Філологія. Педагогіка. Психологія / Головні редактори: Г.І. Артемчук, Р.В. Болдирев. Заступник головного редактора Чернуха А.М. Відповідальні секретарі: Нечитайло І.М., Чумак О.Г. – Вип. 3, В. – Київ: Видавничий центр Київського державного лінгвістичного університету. – С. 634–638.

Основные... (1972). Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX-XX вв. – Москва: Изд-во «Педагогика».

Основы... (1986). Основы методики преподавания иностранных языков / Под редакцией В.А. Бухбиндера, В. Штрауса. – Киев: Изд-во «Высшая школа».

Організація... (1997). Організація та забезпечення процесу навчання іноземної мови в середніх навчальних закладах / Керівник авт. колективу С.Ю. Ніколаєва. – Київ: Вид-во «Ленвіт».

Очерки... (1980). Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках / Под редакцией В.А. Бухбиндера. – Киев.

Панова Л.С. (1989). Обучение иностранному языку в школе. – Киев: Изд-во «Радянська школа».

Пассов Е.И. (1977). Основы методики обучения иностранным языкам. – Москва.

Пассов Е.И. (1988). Урок иностранного языка в средней школе. – Москва: Изд-во «Просвещение».

Пассов Е.И. (1991). Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – Москва: Изд-во «Просвещение».

Пучко К.М. (1999). Фактор рідної мови при вивченні іноземної мови // Проблеми зіставної семантики / Відповідальний редактор М.П. Кочерган. Члени редколегії: Артемчук Г.І., Болдирев Р.В., Воробйова О.П., Озерова Н.Г., Почепцов Г.Г., Шумарова Н.П., Мельник В.І. Рецензенти: Городенська К.Г. (Інститут української мови НАН України), Корбозерова Н.М. (Київський державний лінгвістичний університет): Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової

конференції. – Київ: [Київський державний лінгвістичний університет]. – С. 428-432.

Рапопорт И., Сельг Р., Соттер И. (1987). Тесты в обучении иностранным языкам в школе. – Таллинн: Изд-во «Валгус».

Редько В. (2012). Якими бути підручникам з іноземної мови для початкової школи // Іноземні мови в сучасній школі. – №1. – Київ. – С. 14-17.

Рижова І.А. (1999). Лінгвометодичне моделювання лексичного банку даних // Проблеми зіставної семантики / Відповідальний редактор М.П. Кочерган. Члени редколегії: Артемчук Г.І., Болдирев Р.В., Воробйова О.П., Озерова Н.Г., Почепцов Г.Г., Шумарова Н.П., Мельник В.І. Рецензенти: Городенська К.Г. (Інститут української мови НАН України), Корбозерова Н.М. (Київський державний лінгвістичний університет): Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції. – Київ: [Київський державний лінгвістичний університет]. – С. 432-436.

Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. (1991). Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – Москва: Изд-во «Просвещение».

Рожкова И.М. (1988). Некоторые аспекты обучения иностранцев общению на русском языке // Русский язык для студентов-иностранцев: Сборник метод. статей. – Москва: Изд-во «Русский язык». – № 25. – С. 76-86.

Розенбаум Е.М. (1980). Основы обучения диалогической речи на языковом факультете педагогического вуза (французский язык): автореф. дис. ... докт. пед. наук. – Москва.

Сердюков П.І. (1997). Теоретичні основи навчання іноземних мов у мовному вузі з використанням інформаційних технологій: автореф. дис. … докт. пед. наук. – Київ.

Скалкин В.Л. (1987). Основы теории обучения устно-речевой коммуникативной деятельности: дис. ... докт. пед. наук. – Москва.

Славгородская Л.В. (1986). Научный диалог (лингвистические проблемы) / Ответственный редактор Е.С. Троянская. – Ленинград: Изд-во «Наука (Ленинградское отделение)».

Соловей М.І. (2001). Вища школа України і стратегії магістерської підготовки викладачів іноземних мов // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]: (Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ). Філологія. Педагогіка. Психологія / Головний редактор

Артемчук Г.І. Заступники головного редактора: Болдирев Р.В., Чернуха А.М. Відповідальні секретарі: Нечитайло І.М., Чумак О.Г. – Вип. 4. – Київ: Видавничий центр Київського державного лінгвістичного університету. – С. 543-549.

Сосенко Э.Ю. (1979). Коммуникативные подготовительные упражнения (при обучении на начальном этапе). – Москва: Изд-во «Русский язык».

Сусов И.П. (1990). Социальная интерактивная и лингвопрагматическая компетенция: Формирование коммуникативной компетенции на русском языке у иностранных учащихся: Тезисы докл. Всесоюзной научно-методической конференции. – Львов: Изд-во «Свит». – С. 4-5.

Сучасні... (1997). Сучасні технології навчання іншомовного спілкування / Ніколаєва С.Ю., Гринюк Г.А., Олійник Т.І. та ін. – Київ: Вид-во «Ленвіт».

Тарасенко В.И., Задорожная М.А. (2000). Структура профессиональной компетенции иностранных филологов-русистов и уровни её формирования // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]: (Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ). Філологія. Педагогіка. Психологія / Головний редактор Артемчук Г.І. Рецензенти: Майборода В.К., Жайворонок В.В., Помірко Р.С., Халимоненко Г.І. – Вип. 2. – Київ: Видавничий центр Київського державного лінгвістичного університету. – С. 250-254.

Тарнакина Н.И. (1985). Обучение иностранных студентов-нефилологов устному рассуждению (на материале учебных текстов по физике): автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Л.

Творонович О.В. (1994). О прагматической компетенции говорящего (культурологический аспект) // Материалы III Международного семинара "Славянская культура в современном мире". – Киев: Центр славистики Киевского государственного лингвистического университета. – С. 146-147.

Теоретические... (1979). Теоретические и прикладные проблемы речевого общения / Ответственные редакторы Е.Ф. Тарасов, А.М. Шахнарович. – Москва: Изд-во «Наука».

Теоретические... (1981). Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе / Под редакцией А.Д. Климентенко, А.А. Миролюбова. – Москва: Изд-во «Педагогика».

Фастовец Р.В. (1985). Методика обучения устному иноязычному общению на начальном этапе в языковом вузе: дис. ... канд. пед. наук. – Минск.

Федорова Л.Л. (1981). К построению модели коммуникативной компетенции // Проблемы речевого общения. – М. – С. 210-262.

Федорова Л.Л. (1983). Стратегия и тактика речевого общения в диалоге информирующего типа // Культура, общение, текст / Ответственный редактор Е.Ф. Тарасов. – Москва: Изд-во «Наука» – С. 82-93.

Филатов В.М., Филатова Г.Е. (1987). Использование социально-психологического тренинга в профессиональной подготовке учителя иностранного языка // Вопросы психологии. – № 2. – С. 80-87.

Филатов В.М. (1988). Методическая типология ролевых игр // Иностранные языки в школе. – № 2. – Москва. – С. 25-30.

Формановская Н.И. (1988). О смысловой объемности текста с коммуникативно-прагматической точки зрения // Русский язык за рубежом. – № 5. – Москва. – С. 44-49.

Ханина И.Б. (1986). Семантические факторы обучающего общения: автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Москва.

Харитонов Л.Н. (1988). Переопосредование как аспект понимания в диалоге // Познание и общение / [Редколлегия]: Б.Ф. Ломов, А.Е. Беляева, М. Коул. – Москва: Изд-во «Наука». – С. 52-63.

Хекхаузен Х. (1986). Мотивация и деятельность / Под редакцией Б.М. Величковского. – Москва: Изд-во «Педагогика». – Т. 1.

Цеомашко О.Л. (1997). Умови ефективності мовних навчаючих комп'ютерних систем на початковому етапі шкільного навчання (на матеріалі французької мови): автореф. дис. … канд. пед. наук. – Київ.

Штульман Э.А. (1971). Основы эксперимента в методике обучения иностранным языкам – Воронеж: Изд-во Воронежского университета.

Шубин Е.П. (1963). Основные принципы методики обучения иностранным языкам. – Москва.

Щукарева Н.С. (1988). Выражение своего и чужого мнения в научной речи: Дидактико-педагогические основы обучения иностранным языкам научных работников / Ответственный редактор Е.А. Реймая. – Л.: Изд-во «Наука». – С. 57-69.

Эрвин-Трипп С. (1975). Язык. Тема. Слушатель. Анализ взаимодействия // Новое в лингвистике: Социолингвистика. – Вып. VII. – Москва: Изд-во «Прогресс». – С. 336-362.

2. Психологія навчання іноземних мов

Актуальные... (1970). Актуальные проблемы психологии речи и психологии обучения языку / Под редакцией Леонтьева А.А., Рябовой Т.В. – Москва: Изд-во Московского университета.

Андреева Г.М. (1980). Социальная психология. – Москва: Изд-во Московского университета.

Артемов В.А. (1974). Психология овладения иностранным языком. – Минск: Изд-во «Высшая школа».

Бахтин М.М. (1986). Эстетика словесного творчества. – Москва: Изд-во «Искусство».

Бгажноков Б.Х. (1973). Психолингвистические проблемы речевого общения (личностно и социально ориентированное речевое общение): автореф. дис. ... канд. фил. наук. – Москва.

Беляев В.В. (1965). Очерки по психологии обучения иностранным языкам. – Москва: Изд-во «Просвещение».

Беляева А.В., Самойленко Е.С. (1983). Монолог и диалог в задачах вербализации образа // Психологическое исследование познавательных процессов и личности. – Москва. – С. 106-120.

Бондаренко О. (2012). Психологічне обґрунтування раннього білінгвізму // Іноземні мови в сучасній школі. – №1. – Київ. – С. 36-38.

Выготский Л.С. (1984). Детская психология // Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти томах. – Т.4. – Москва: Изд-во «Педагогика».

Гохлернер М.М., Ждан А.Н. (1973). Психологические механизмы усвоения грамматики родного и иностранного языков. – Москва: Изд-во Московского университета.

Жинкин Н.И. (1982). Речь как проводник информации. – Москва: Изд-во «Наука».

Зимняя И.А. (1985). Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Книга для учителя. – Москва: Изд-во «Просвещение».

Зимняя И.А. (1989). Психология обучения неродному языку. – Москва: Изд-во «Русский язык».

Клычникова З.И. (1983). Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке. – Москва: Изд-во «Просвещение».

Кулиш Л.Ю. (1982). Психолингвистические аспекты восприятия устной иноязычной речи. – Киев: Изд-во «Высшая школа».

Леонтьев А.А. (1963). Возникновение и первоначальное развитие языка / Ответственный редактор А.Р. Лурия. – Москва: Изд-во АН СССР.

Леонтьев А.А. (1967). Психолингвистика. – Ленинград.

Леонтьев А.А. (1969). Язык, речь, речевая деятельность. – Москва.

Леонтьев А.А. (1969). Психолингвистические единицы и порождение речевого высказавания. – Москва.

Леонтьев А.А. (1974). Речь и общение // Иностранные языки в школе. – №6. – Москва.

Леонтьев А.Н. (1974). Общее понятие о речевой деятельности, основы понятия речевой деятельности. – Москва: Изд-во «Наука».

Леонтьев А.А. (1977). Некоторые вопросы психологии обучения речи на иностранном языке // Психолингвистика и обучение русскому языку нерусских. – Москва.

Леонтьев А.Н. (1982). Проблемы развития психики. – Москва: Изд-во Московского университета.

Психология... (1990). Психология: Словарь / Под редакцией Л.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – Москва: Изд-во «Политиздат».

Радаев А.М. (1986). Об обучении технике полемики в диалоге на основе логики инвариантов смыслового содержания воздейственных (эффективных) диалогических реплик // Речевое воздействие: психологические и психолингвистические проблемы / Ответственный редактор Е.Ф. Тарасов. – Москва. – С. 33-51.

Рубинштейн С.Л. (1946). Основы общей психологии. – Москва: Учпедгиз.

Тарасов Е.Ф. (1987). Тенденции развития психолингвистики. – Москва.

3. Тестування у навчанні іноземних мов

Аркадьева О.М. (1967). Проблема выработки наиболее эффективных форм проверки знаний, навыков и умений // В помощь преподавателям русского языка как иностранного. – Москва.

Банкевич Л.В. (1985). Тестирование лексики иностранного языка. – Москва: Изд-во «Высшая школа».

Коккота В.А. (1989). Лингводидактическое тестирование: Научно-теоретическое пособие. – Москва: Изд-во «Высшая школа».

Контрольні… (2002). Контрольні завдання з методики викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Посібник для студентів вищих закладів освіти / Колектив авторів під керівництвом С.Ю. Ніколаєвої та М.І. Солов'я. – Київ: Вид-во «Ленвіт».

Нахабина М.М. (1977). Контроль речевых навыков и умений // Методика преподавания русского языка как иностранного / Под редакцией А.А. Леонтьева, Т.А. Королевой. – Москва.

Носенко Э.Л. (1970). Объективные показатели уровня владения устной иноязычной монологической речью (старший этап языкового вуза): дис. ... канд. пед. наук. – [Москва].

Рапопорт И., Сельг Р., Соттер И. (1987). Тесты в обучении иностранным языкам в средней школе: Пособие для учителей. – Таллинн: Изд-во «Валгус».

Рапопорт И.А. (1988). Клоуз-тест (средство контроля коммуникативной компетенции) // Русский язык в национальной школе. – № 2. – Москва – С. 24-27.

Шипицо Л.В. (1985). Контроль устной речи на начальном этапе обучения. – Москва.

Bachman L.F. (1991). Fundamental Considerations in Language Testing. – Oxford University Press.

4. Індивідуалізація процесу навчання іноземних мов

Бердичевский А.Л. (1989). Оптимизация системы обучения иностранному языку в педагогическом вузе: Научно-теоретическое пособие. – Москва: Изд-во «Высшая школа».

Добрович А.Б. (1984). Ролевая модель межличностного общения // Принципиальные вопросы теории знаний: Учёные записки Тартуского государственного университета. – Вып. 688. – Тарту.

Крысин Л.П. (1978). Речевое общение и социальные роли говорящих // Социально-лингвистические исследования / Под редакцией Л.П. Крысина, Д.Н. Шмелёва. – Москва: Изд-во «Наука».

Ляховицький М.В., Ніколаєва С.Ю. (1978). Індивідуалізація навчання іноземної мови в школі. – Київ: Вид-во «Радянська школа».

Николаева С.Ю. (1983). Основы индивидуализации процесса обучения иностранному языку в языковом педагогическом вузе: дис. ...докт. пед. наук. – Москва.

Николаева С.Ю. (1987). Индивидуализация обучения иностранным языкам. – Киев: Изд-во «Высшая школа».

Очерки... (1980). Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках / Под редакцией В.А. Бухбиндера. – Киев: Изд-во «Высшая школа».

Практикум… (2001). Практикум методики викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Посібник для студентів вищих закладів освіти / Колектив авторів під керівництвом С.Ю. Ніколаєвої та Г.С. Бадаянц. – Київ: Вид-во «Ленвіт».

Пучко К.М. (2000). Індивідуальні стратегії вивчення іноземної мови (українська мова) // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». – Вип. 8. – Київ: [Київський інститут «Слов'янський університет»]. – С. 146-150.

5. Інтенсивне навчання й інформаційна технологія навчання

Алхазишвили А.А. (1984). Теория и практика обучения устной речи на иностранном языке. – Тбилиси: Изд-во «Ганатлеба».

Асоянц П.Г., Сердюков П.І., Чекаль Г.С. та ін. (1993). Основи методики створення і застосування комп'ютерних програм у навчанні іноземних мов. – Київ: Київський державний педагогічний інститут іноземних мов.

Аудиовизуальные... (1975). Аудиовизуальные и технические средства по обучению русскому языку как иностранному / Под редакцией Г.Г. Городиловой, Л.П. Мухина. – Москва.

Галюк А.В. (1987). Начальный интенсивный курс речевого общения в обучении студентов иностранцев на подготовительных факультетах: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Москва.

Дяченко И.А. (1990). Интенсивные методы в подготовке иностранных студентов-русистов // Beiträge zur Methodic des Fachbezogenen Fremdsprachenunterrichts. – Greifswaid.

Интенсивное... (1987). Интенсивное обучение иностранным языкам в высшей школе / Под редакцией Китайгородской Г.А. – Москва: Изд-во Московского университета.

Капитонова Т.И. (1987). Интенсификация учебного процесса путем комплексного использования АВСО и ТСО // Русский язык для студентов-иностранцев: Сборник метод. статей. – № 24. – Москва.

Китайгородская Г.А. (1986). Методика интенсивного обучения иностранным языкам. – Москва.

Китайгородская Г.А. (1986). Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам. – Москва: Изд-во Московского университета.

Компьютеры... (1990). Компьютеры в обучении языку: проблемы и решения / Под редакцией Е.А. Власова, Т.Ф. Юдина, О.Г. Авраменко, А.В. Шилова. – Москва.

Куриш С. (2012). Застосування інформаційних технологій у процесі вивчення іноземних мов // Іноземні мови в сучасній школі. – Київ. – №1. – С. 46-47.

Лапидус Б.А. (1970). Интенсификация процесса обучения иноязычной устной речи (пути и приемы). – Москва.

Леонтьев А.А. (1977). Место интенсивных методов в обучении иностранным языкам // Проблемы краткосрочного обучения русскому языку иностранцев / Под редакцией О.П. Рассудовой. – Москва.

Ляховицкий М.В. (1979). Применение звукозаписи в обучении иностранным языкам. – Москва.

Маслыко Е.А. (1986). Интенсивное обучение иноязычной речи на основе общения: активизация учебной деятельности. – Куйбышев.

Мельник С.И. (1982). Коммуникативный подход к обучению иностранным языкам // Методы интенсивного обучения иностранным языкам: Сборник науч. трудов Московского государственного педагогического института иностранных языков имени Мориса Тореза. – Вып. 185.– Москва.

Методика... (1988). Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Под редакцией В.Л. Бухбиндера, Г.А. Китайгородской. – Киев: Изд-во «Высшая школа».

Носенко Э.Л. (1988). ЭВМ в обучении иностранным языкам в вузе: Учебно-методическое пособие. – М.: Изд-во «Высшая школа».

Применение...(1987). Применение новых методов и технических средств при обучении иностранных студентов / Под редакцией И.А. Мухаметзянова. – Москва.

Сердюков П.І. (1996). Технологія розробки комп'ютерних програм з іноземних мов. – Киев: Вид-во «Ленвіт».

6. Українська мова і навчання української мови як іноземної

Авксентьєв Л.Г. (1988). Сучасна українська мова: Фразеологія. – 2-е вид., доп. і перероб. – Харків: Вид-во «Вища школа».

Ажнюк Б.М. (1999). Мовна єдність нації: діаспора й Україна: Монографія / Інститут української мови НАН України. – Київ: Вид-во «Рідна мова».

Ажнюк Б.М. (2001). Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації // Мовознавство. – №3. – Київ. – С. 48-54.

Андерш Й.Ф., Паламарчук Л.С., Стоянов І.А. (1983). Зіставне дослідження лексико-семантичних відносин у слов'янських мовах // IX Міжнародний з'їзд славістів: Слов'янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор О.С. Мельничук. Рецензенти: М.М. Пещак, Г.М. Миронова. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Андерш Й.Ф. (1987). Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською // Відповідальний редактор О.С. Мельничук. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. (1980). Числівник української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Атлас... (1984, 1988, 2001). Атлас української мови: У 3-х томах. – Т. І.–ІІІ. – Київ.

Бабич Н.Д. (1990). Основи культури мовлення. – Львів: Вид-во «Світ».

Багмут А.Й. (1970). Інтонаційна будова простого розповідного речення в слов'янських мовах. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Багмут А.Й. (1981). Семантика й інтонація в українській мові. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Баскаков М.О., Болдирев Р.В., Добродомов І.Г., Супрун А.Є. (1974). Інструкція для укладання історико-етимологічних словників тюркізмів східнослов'янських мов (І. *Супрун А.Є., Журавський А.І.* Пробні статті «Історико-етимологічного словника білоруських тюркізмів». – С.123-129; ІІ. *Баскаков М.О., Добродомов І.Г.* Пробні статті «Історико-етимологічного словника тюркізмів у російській мові». – С.129-131; ІІІ. *Болдирев Р.В.* Пробні статті «Історико-етимологічного словника української мови». – С.131-136) // А.Ю. Кримський – україніст і орієнталіст: Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження. / Редакційна колегія: І.К. Білодід (відповідальний редактор), М.О. Баскаков, Р.В. Болдирев (відповідальний секретар), М.А. Жовтобрюх, Г.І. Нікулін, В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 116-136.

Бевзенко С.П. (1960). Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород.

Бевзенко С.П. (1981). Українська діалектологія. – Київ.

Бевзенко С.П. (1991). Історія українського мовознавства: Історія вивчення української мови. – Київ: Вид-во «Вища школа».

Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. (1962). Історична граматика української мови. – Вид. 2-е. – Київ.

Безпояско О.К., Городенська К.Г. (1987). Морфеміка української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Безпояско О.К. (1991). Іменні граматичні категорії: Функціональний аналіз. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Безпояско О.К. (1993). Граматика української мови: Морфологія. – Київ: Вид-во «Либідь».

Білодід І.К. (1964). Т.Г. Шевченко в історії української літературної мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Білодід І.К. (1965). Поетична мова Максима Рильського. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Білодід І.К. (1973). Києво-Могилянська академія і розвиток східнослов'янських літературних мов XVII-XVIII ст. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Білодід І.К. (1979). Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Білодід І.К. (1986). Вибрані твори. – Т. І, ІІ, ІІІ. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. (1984). Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Болдирев Р.В. (Болдыраў Р.В.) (1968). Деякі тюркські елементи українського словника (Некаторые цюркскія элементы ўкраінскага слоўніка // Беларуская лексікалогія і этымалогія / Адказныя за выпуск: А.С. Аксамітаў, А.І. Жураўскі, В.У. Мартынаў. – Мінск: [Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа]. – С. 15-18.

Болдырев Р.В. (1974). Некоторые вопросы историко-этимологического изучения тюркских лексических элементов украинского языка // Тюркизмы в восточнославянских языках / Академия наук СССР, Институт языкознания, Научный совет по лексикологии и лексикографии. – Москва: Изд-во «Наука». – С. 44-61.

Болдырев Р.В. (2000). Индоевропейская этимология и генезис праславянских предлогов (рефлексы и.-е. **perə-* , **ep-* , **et-*) // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». – Вип. 8. Філологія / Редакція: І.А. Стоянов, М.О. Карпенко, Ю.Л. Булаховська, В.В. Кудіна, Т.І. Коновалова, В.І. Ярмак. – Київ: [Київський інститут «Слов'янський університет»]. – С. 79-84.

Болдирев Р.В. (2006). Ареально-хронологічна стратифікація праіндоєвропейської мови та індоєвропейська етимологія // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М.П. Кочергана: Збірник

наукових статей / Відповідальний редактор Тараненко О.О. Рецензенти: Буніятова І.Р., Городенська К.Г. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістично університету – С. 60-66.

Болдирев Р.В. (2012). Міграційна термінологія й індоєвропейська та неіндоєвропейська етимологія // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство: Збірник наукових праць до 90-річчя з дня народження / Редколегія: О.Б. Ткаченко (голова), С.С. Єрмоленко, Г.В. Зимовець. Рецензенти: В.В. Жайворонок, І.М. Железняк. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. – С. 43-58.

Борковский В.И. (1949). Синтаксис древнерусских грамот. – Львов.

Борковский В.И. (1958). Синтаксис древнерусских грамот: Сложное предложение. – Москва.

Борковский В.И. (*1968-1972*) Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. – [Ч.1-2]. – Москва.

Брахнов В.М. (1970). Явища асиміляції в консонантизмі української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Бровченко Т.О. (1969). Словесний наголос в сучасній українській мові: Експериментальне дослідження. – Київ.

Булахов М.Г. (1976, 1977, 1978). Восточнославянские языковеды: Биобиблиографический словарь. – Т. I, II, III. – Минск: Изд-во Белорусского государственного университета.

Булаховський Л.А. (1956). Питання походження української мови / Відповідальний редактор Ф.Т. Жилко. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР.

Булаховський Л.А. (1959). Нариси з загального мовознавства. – 2-е вид. – Київ: Вид-во «Радянська школа».

Булаховський Л.А. (1975, 1977, 1978,1980, 1983). Вибрані праці: У 5-ти томах. – Т. I, II, III, IV, V. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Бурячок А.А. (1973). Лексика сучасної української мови з погляду її походження // Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] М.А. Жовтобрюх. Рецензенти: Л.І. Недбайло, Л.О.Родніна. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С.101-150.

Ващенко В.С. (1963). Мова Тараса Шевченка. – Харків.

Веселовська З.М. (1970). Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XI – початок XVII ст.). – Харків.

Винник В.О. (1973). Загальнонародна, діалектна і професійна лексика в сучасній українській літературній мові. Жаргонізми і арготизми // Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] М.А. Жовтобрюх. Рецензенти: Л.І. Недбайло, Л.О.Родніна. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С.211-261.

Винницький В.М. (1984). Наголос у сучасній українській мові. – Київ.

Виноградов В.В. (1947). Русский язык: Грамматическое учение о слове. – Москва: Учпедгиз.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. (1983). Семантико-синтаксична структура речення. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Вихованець І.Р. (1987). Система відмінків української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Вихованець І.Р. (1988). Частини мови у семантико-граматичному аспекті. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Вихованець І.Р. (1992). Нариси з функціонального синтаксису української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Вихованець І.Р. (1993). Граматика української мови: Синтаксис. – Київ: Вид-во «Либідь».

Вільчинська Т.П. (2008). Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст.: Монографія. – Тернопіль: Вид-во «Джура».

Вступ... (1966). Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За редакцією О.С. Мельничука. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Гетьман І.М. (1993). Теоретична і практична ідеографія: принципи побудови тезаурусів. – Київ: Вид-во «Вища школа».

Гнатюк Г.М. (1982). Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Гнатюк Л.П. (2006). Мовний світ Григорія Сковороди / Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West / Hrsg.: Juliane Besters-Dilger [etc.]. – Bern, 2000. – S. 153-163.

Гнатюк Л.П. (2009). Староукраїнська мовна свідомість другої половини XVI – першої половини XVIII ст.: генеза та визначальні риси // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Збірник наук. праць. – Вип. 19. – Київ: [Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет»]. – С. 101-110.

Гнатюк Л.П. (2010). Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: Монографія / Відповідальний редактор С.Я. Єрмоленко. Рецензенти: В.В. Німчук, А.К. Мойсієнко. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

Головащук С.І. (1979). Словник-довідник з правопису. – Київ.

Головащук С.І. (1989). Словник-довідник з правопису та слововживання. – Київ.

Головащук С.І. (1995). Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – Київ.

Головащук С.І. (2004). Словник-довідник з українського літературного слововживання. – Київ.

Горецький П.Й. (1963). Історія української лексикографії. – Київ.

Горобець В.Й. (2001). Проблеми мовно-текстологічного аналізу актової писемності кінця XVII – другої половини XVIII ст. // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Збірник наук. праць. – Вип. 2. – Київ: [Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет»]. – С. 33-46.

Городенська К.Г. (1991). Деривація синтаксичних одиниць. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Городенська К.Г. (1997). Онтологічні параметри граматичних катеогорій способу і часу // Мовознавство. – №1. – Київ. – С. 39-41.

Городенська К.Г. (1998). Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису // Мовознавство. – №3. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Горпинич В.О. (1994). Морфеміка і морфемологія української мови.

Горпинич В.О. (1995). Словотвір української мови.

Горпинич В.О. (1997). Іменник в українській мові.

Гримич М., Непийвода Н., Різун В. (1998). Українська мова щодня: Початковий рівень: Навч. посібник / За редакцією І. Осташа. – Київ: Вид-во «Заповіт».

Гриценко П.Ю. (1984). Моделювання системи діалектної лексики. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Гриценко П.Ю., Стоянов І.А. (1988). Українсько-інослов'янські лексико-семантичні міжзональні паралелі // X Міжнарожний з'їзд славістів: Слов'янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. Рецензенти: І.Г. Матвіяс, Л.І. Мацько. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 101-124.

Гриценко П.Ю. (1990). Ареальне варіювання лексики. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Гриценко П.Ю. (2005). Діалектологія // Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (1930-2005): Матеріали до історії. – Київ: Вид-во «Довіра». – С. 216-242.

Гриценко П.Ю. (2005). Українська діалектна лексика: реальність і опис: (деякі аспекти) // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічні аспекти / Редколегія: П.Ю. Гриценко (відповідальний редактор) та ін. – Глухів. – С. 5-23.

Гриценко П.Ю. (2007). Ідіолект і текст // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: [Збірник наук. праць, присвячених 70-річчю з дня народження С.Я. Єрмоленко] / Відповідальний редактор В.Г. Скляренко. – Київ. – С. 16-43.

Грищенко А.П. (1969). Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Грищенко А.П. (1978). Прикметник в українській мові. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Гумецька Л.Л. (1952). Нариси з історії української актової мови // Мовознавство: Наукові записки. – Т.10. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР. – С. 98-119.

Гумецька Л.Л. (1964). Уваги до українсько-білоруських мовних зв'язків періоду XIV-XVII ст. (З приводу статті В.В. Аніченка «Да пытання аб беларуска-украінскіх моўных узаемадзеяннях старажытнай пары», «Slavia», XXXII/1, 1963) // Дослідження з української та російської мов // Редколегія: І.К. Білодід (відповідальний редактор), Л.А. Близниченко, Ф.П. Жилко, М.А. Жовтобрюх, О.С. Мельничук, Л.С. Паламарчук, В.М. Русанівський (відповідальний секретар), К.К. Цілуйко. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 252-258.

Гумецька Л.Л. (1979). З історичної лексикології української мови // Мовознавство. – №3. – Київ. – С. 39-44.

Дзендзелівський И.О. (1965). Конспект лекцій з курсу української діалектології. – Ч.І.: Фонетика. – Ужгород.

Дорошенко С.І. (1980). Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків.

Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського мовлення: Просте речення, еквівалентне речення. – Київ.

Етимологічний… (1982, 1985, 1989, 2003, 2006, 2012). Етимологічний словник української мови: У семи томах / Редакційна колегія: О.С. Мельничук (головний редактор), І.К. Білодід,

В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. – Т. І (А-Г) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирев та ін. – Київ: Вид-во «Наукова думка»,1982; Т. 2 (Д−Копці) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирєв та ін. − Київ: Вид-во «Наукова думка», 1985; Т. 3 (Кора – М) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирєв та ін. – Київ: Вид-во «Наукова думка», 1989; Т. 4 (Н−П) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, В.Г.Скляренко, О.Б. Ткаченко. Редактори тому: В.Т. Коломієць, В.Г. Скляренко. Укладачі: Р.В. Болдирєв та ін. – Київ: Вид-во «Наукова думка», 2003; Т. 5 (Р−Т) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Р.В. Болдирєв та ін. – Київ: Вид-во «Наукова думка», 2006; Т. 6 (У–Я) / Редколегія: О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко. Редактори тому: Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, О.Б. Ткаченко. Укладачі: Г.П. Півторак та ін. – Київ: Вид-во «Наукова думка», 2012.

Єрмоленко С.С. (2006). Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць / Відповідальний редактор О.Б. Ткаченко. Рецензенти: О.С. Снитко, Н.Ф. Клименко. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Єрмоленко С.С. (2009). Поетика бароко і українська літературна мова XVIII ст.: про один підхід до вивчення авторського ідіолекту Григорія Сковороди // Григорій Сковорода – джерело духовної величі та сучасність: Збірник наук. праць: Матеріали Переяслав-Хмельницьких XIV Сковородинівських читань / [Відповідальний редактор М.П. Корпанюк]. – Вип. 2. – Київ. – С. 98-104.

Єрмоленко С.Я. (1982). Синтаксис і стилістична семантика. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Єрмоленко С.Я. (1987). Фольклор і літературна мова. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Єрмоленко С.Я., Дзюбишина-Мельник Н.Я., Ленець К.В., Масенко Л.Т., Нечитайло О.І., Півторак Г.П., Пустовіт Л.О., Сологуб Н.М. та ін. (1990). Культура української мови: Довідник. – Київ: Вид-во «Либідь».

Єрмоленко С.Я. (1998). Нариси з української словесності (стилістика і культура мови). – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Жайворонок В.В. (2001). Символіка імені в контексті етнокультури // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]: (Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ). Філологія. Педагогіка. Психологія / Головний редактор Г.І. Артемчук. Заступники головного редактора: Р.В. Болдирев, А.М. Чернуха. Відповідальні секретарі: І.М. Нечитайло, О.Г. Чумак. – Вип. 5. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету. – С. 106-115.

Жайворонок В.В. (2005). Українська етнолінгвістика: Нариси. – Київ: Вид-во «Довіра».

Жайворонок В.В. (2005). Велика чи мала літера? Словник-довідник. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Жайворонок В.В. (2005). Лексикологія та лексикографія // Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (1930-2005): Матеріали до історії. – Київ: Вид-во «Довіра». – С. 133-173.

Жайворонок В.В. (2005). Символіка народного та авторського (крилатого) слова й виразу // Мовознавство. – № 3-4. – Київ. – С. 138-147.

Жайворонок В.В. (2006). Знаки української етнокультури: словник-довідник. – Київ: Вид-во «Довіра».

Жанри... (1969). Жанри і стилі в історії української мови. – Київ.

Жилко Ф.Т. (1966). Нариси з діалектології української мови. – 2-е вид. – Київ: Вид-во «Радянська школа».

Житецький П.Г. (1987). Вибрані праці. – Київ.

Жлуктенко Ю.О. (1990). Українська мова на лінгвістичній карті Канади. – Київ.

Жлуктенко Ю.О., Карпиловская Е.А., Ярмак В.И. (1991). Изучаем украинский язык / Под редакцией В.М. Русановского. – Київ: Изд-во «Лыбидь».

Жовтобрюх М.А. (1963). Мова української преси до середини 90-их років XIX ст. – Київ.

Жовтобрюх М.А. (1970). Мова української періодичної преси: Кінець XIX – початок XX ст. – Київ.

Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. (1972). Курс сучасної української літературної мови. – Київ: Вид-во «Вища школа».

Жовтобрюх М.А. (1973). Предмет і завдання української лексикології // Сучасна українська літературна мова: Лексика і

фразеологія / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] М.А. Жовтобрюх. Рецензенти: Л.І. Недбайло, Л.О. Родніна. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 5-26.

Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Слинько І.Т. (1980). Історична граматика української мови. – Київ.

Жовтобрюх М.А. (1991). Нарис історії українського радянського мовознавства (1918-1941 рр.). – Київ.

Загнітко А.П. (1990). Структура та ієрархія валентних значень дієслова. – Київ.

Загнітко А.П. (1991). Основи функціональної морфології української мови. – Київ: Вид-во «Вища школа».

Загнітко А.П. (1993). Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії). – Київ.

Загнітко А.П. (1996). Теоретична граматика української мови: Морфологія. – Донецьк: Вид-во Донецького державного університету.

Загнітко А.П. (1996). Український синтаксис. – Ч. 1-2. – Київ.

Загнітко А.П. (2006). Теорія сучасного синтаксису. – Донецьк: Вид-во Донецького державного університету.

Залеський А.М. (1973). Вокалізм південно-західних говорів української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Залеський А.М. (1977). Діалектна основа фонологічної системи сучасної української мови // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 50-95.

Залеський А.М. (1989). Говірки Київського Полісся // Київське Полісся: Етнографічне дослідження. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 41-75.

Іваницька Л.Н. (1986). Двоскладне речення в українській мові. – Київ.

Їжакевич Г.П. (1969). Українсько-російські мовні зв'язки радянського періоду. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Історичний... (1932). Історичний словник українського язика / Під редакцією Є. Тимченка. Укладачі: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. – Т. І. – Харків; Київ: Вид-во «Українська радянська енциклопедія».

Історія... (1978). Історія української мови: Морфологія. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Історія... (1979). Історія української мови: Фонетика. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Історія... (1983). Історія української мови: Синтаксис. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Історія... (1983). Історія української мови: Лексика і фразеологія. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Кадомцева Л.О. (1964). Про принципи і методи класифікації безсполучникових речень у сучасній українській мові // Дослідження з української та російської мов / Редколегія: І.К. Білодід (відповідальний редактор), Л.А. Близниченко, Ф.Т. Жилко, М.А. Жовтобрюх, О.С. Мельничук, Л.С. Паламарчук, В.М. Русанівський (відповідальний сектретар), К.К. Цілуйко. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 48-62.

Кадомцева Л.О. (1965). Про формально-граматичні основи структурної класифікації складного речення // Структурно-математична лінгвістика. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Кадомцева Л.О. (1967). Індуктивні та дедуктивні прийоми оповіді в усному науковому літературному мовленні // Українське літературне мовлення. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Калнынь Л.Э. (1973). Опыт моделирования украинского диалектного языка. – Москва: Изд-во «Наука».

Карпенко Ю.О. (1990). Фонетика і фонологія сучасної української мови. – Київ.

Керницький І.М. (1967). Система словозміни в українській мові на матеріалі пам'яток XVI ст. – Київ.

Кияк Т.Р. (1986). Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики). – Львов.

Клименко Н.Ф. (1984). Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Клименко Н.Ф. (1998, 2000). Основи морфеміки сучасної української мови. – Київ.

Кобилянський В.В. (1960). Діалект і літературна мова. – Київ.

Ковалик І.І. (1958-1960). Вчення про словотвір. – Вип. 1-11. – Львів.

Ковалик І.І. (1968). Питання слов'янського іменного словотвору. – Ч. 1. – Львів.

Коваль А.П. (1967, 1968, 1987). Практична стилістика сучасної української мови. – Київ.

Коваль А.П. (1970). Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту. – Київ.

Коваль А.П. (1974, 1977). Культура ділового мовлення. – Київ.

Колесник Г.М. (1963). Слово Шевченка в поетичній творчості М.Т. Рильського // Питання граматики і лексикології української мови. – Київ.

Колесник Г.М. (1968). Складні випадки українського слововживання // Питання мовної культури. – Вип.2. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Коломієць В.Т. (1962). Спорідненість слов'янських мов. – Київ.

Коломієць В.Т. (1968). Спільні тенденції розвитку лексики слов'янських мов у післявоєнний період (Доповідь на VI Міжнародному з'їзді славістів). – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Коломієць В.Т. (1973). Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період / Відповідальний редактор І.К. Білодід. Рецензенти Г.П. Вишневська, О.Б. Ткаченко. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Коломиец В.Т. (1983). Происхождение общеславянских названий рыб. – Киев: Изд-во «Наукова думка».

Коломієць М.П., Регушевський Є.С. (1988). Словник фразеологічних синонімів. – Київ.

Коптілов В.В. (1971). Актуальні питання українського художнього перекладу. – Київ.

Коптілов В.В. (1982). Теорія і практика перекладу. – Київ.

Кочерган М.П. (1980). Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова. – Львів: Вид-во «Вища школа».

Кочерган М.П. (1997). Словник російсько-українських міжмовних омонімів. – Київ: Видавничий центр «Академія».

Кочерган М.П. (1999). Загальне мовознавство: Підручник. – Київ: Видавничий центр «Академія».

Кочерган М.П. (2000). Вступ до мовознавства: Підручник. – Київ: Видавничий центр «Академія».

Кочерган М.П. (2000). Національні семантичні асоціації та символи в контексті міжкультурної комунікації // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]: Філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах / Головні редактори Г.І. Артемчук, Р.В. Болдирев Заступник головного редактора А.М. Чернуха. Відповідальні секретарі: І.М. Нечитайло, О.Г. Чумак. – Вип. 3, А. – Київ: Видавничий центр КДЛУ. – С. 39-42.

Кочерган М.П. (2002). Мова як символ соціальної солідарності // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія. – Т.5. –

№1. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету. – С. 5-12.

Кочерган М.П. (2005). До питання про одиницю зіставного дослідження // Проблеми зіставної семантики: Збірник наукових праць. – Вип. 7. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету. – С. 302-305.

Кочерган М.П. (2006). Основи зіставного мовознавства. – Київ: Видавничий центр «Академія».

Кримський Аг. (1922, 1924). Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // Шахматов Ол., Кримський Аг. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI-XVIII вв. – Київ.

Крымский А.Е. (1906). Древнекиевский говор. – СПб.

Крымский А.Е. (1907-1908). Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. – Т.1-2. – Москва.

Кримський А.Ю. (1929). Нарис історії українського правопису до 1927 року // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. XXV.

Кримський А.Ю. (1930). Звенигородщина, Шевченкова Батьківщина, з погляду етнографічного та діалектичного. – Ч.1. – Вип.1: Побутово-фольклорні тексти. – Київ.

Культура... (1990). Культура української мови: Довідник. – Київ.

Курс... (1958, 1962). Курс історії української літературної мови. – Т.1, Т.II. – Київ.

Кучеренко І.К. (1961, 1964). Теоретичні питання граматики української мови. – Ч. I, Ч. II. – Київ.

Лисиченко Л.А. (1977). Лексика сучасної української мови. – Харків.

Лукінова Т.Б. (1993). Категорія кількості як елемент духовної культури давніх слов’ян // XI Міжнародний з’їзд славістів: Слов’янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 15-33.

Лукінова Т.Б. (2000). Числівники в слов’янських мовах: порівняльно-історичний нарис / Відповідальний редактор О.С. Мельничук. Рецензенти: А.Й. Багмут, І.М. Железняк. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Лукінова Т.Б., Городенська К.Г. (2005). Дослідження з граматики української мови // Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (1930-2005): Матеріали до історії / Редколегія: В.Г. Скляренко

(відповідальний редактор), Т.Б. Лукінова, П.О. Селігей. – Київ: Вид-во «Довіра». – С. 113-132.

Макарова Г.І., Паламар Л.М., Присяжнюк Н.К. (1992-1994). Розмовляйте з нами українською мовою: В 3-х частинах. – Київ: Вид-во «Вища школа».

Манакин В.Н. (2004). Сопоставительная лексикология. – Київ: Изд-во «Знання».

Манакін В.М. (1999). Когнітивні аспекти контрастивної семантики // Проблеми зіставної семантики: Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції. – Київ: [Київський державний лінгвістичний університет]. – С. 3-6.

Манакін В.М. (2005). Внутрішня форма слова як параметр міжмовного зіставлення // Проблеми зіставної семантики: Збірник наукових праць. – Вип. 7. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету. – С. 138-141.

Матвіяс І.Г. (1974). Іменник в українській мові. – Київ.

Матвіяс І.Г. (1990). Українська мова і її говори. – Київ.

Матвіяс І.Г. (1994). Варіанти літературних мов // Культура слова.– Вип. 45. – Київ. – С.3-9.

Матвіяс І.Г. (2006). Лексика староукраїнської мови XIV – XV ст. // Українська мова. – № 1. – Київ. – С. 26-31.

Мацько Л.І. (1981). Інтер'єктиви в українській мові. – Київ.

Мацько Л.І. (1984). Методика лінгвістичного аналізу. – Київ.

Мацюк Г.П. (2001). Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка.

Межжеріна Г.В. (2006). Людина в мовній картині світу часів Київської Русі. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету.

Мельничук А.С. (1983). О языке Киевской летописи XII в. // IX Міжнародний з'їзд славістів: Слов'янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор О.С. Мельничук. Рецензенти: М.М. Пещак, Г.М. Миронова. – Київ: Изд-во «Наукова думка». – С. 116-142.

Мельничук А.С. (1987). О начальных этапах развития письменности у восточных славян // Л.А. Булаховский и современное языкознание (К 100-летию со дня рождения). – Київ: Изд-во «Наукова думка». – С. 131-137.

Мельничук А.С. (1991). Вопросы реконструкции лексического состава праязыков // Сравнительно-историческое изучение языков

разных семей: Лексическая реконструкция: Реконструкция исчезнувших языков. – Москва: Изд-во «Наука». – С. 102-119.

Мельничук А.С. (1991). О всеобщем родстве языков мира // Вопросы языкознания. – №2. – Москва. – С. 27-42; № 3. – Москва. – С. 46-65.

Мельничук О.С. (1966). Розвиток структури слов'янського речення. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Мельничук О.С. (1967). Теоретичні основи граматики української мови // Мовознавство. – №5. – Київ. – С. 39-46.

Мельничук О.С. (1972). Загальні питання синтаксису української мови // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] О.С. Мельничук. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 5-50.

Мельничук О.С. (1972). Словосполучення // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] О.С. Мельничук. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 51-197.

Мельничук О.С. (1972). Синтагматичне членування речень // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] О.С. Мельничук. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 431-509.

Мельничук О.С., Коломієць В.Т., Линник Т.Г. (1988). Поєднання зіставно-типологічного і зіставно-історичного методів при дослідженні слов’янських мов // X Міжнародний з’їзд славістів: Слов’янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. Рецензенти: І.Г. Матвіяс, Л.І. Мацько. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 53-85.

Мельничук О.С., Коломієць В.Т. (1993). Глибинні етимологічні зв’язки в лексиці слов’янських мов // XI Міжнародний з’їзд славістів: Слов’янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 74-98.

Мельничук О.С. (1997). Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. – №2/3. – Київ. – С. 3-19.

Мовознавство... (1967). Мовознавство на Україні за п'ятдесят років. – Київ.

Мойсієнко А.К. (1997). Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша. – Київ: Вид-во «Правда Ярославичів».

Москаленко А.А. (1958). Історія українського правопису. – Одеса.

Москаленко А.А. (1961). Нарис історії української лексикографії. – Київ.

Морфологічна... (1975). Морфологічна будова української мови. – Київ.

Непокупний А.П. (1974). Полісся в мовознавчих інтересах А.Ю. Кримського // А.Ю. Кримський – україніст і орієнталіст: Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження / Редакційна колегія: І.К. Білодід (відповідальний редактор), М.О. Баскаков, Р.В. Болдирев (відповідальний секретар), М.А. Жовтобрюх, Г.І. Нікулін, В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 99-108.

Ніка О.І. (2009). Модус в староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст.: Монографія / Відповідальний редактор Л.І. Шевченко. Рецензенти: Л.М. Полюга, В.М. Мойсієнко, І.В. Смущинська. – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Німчук В.В. (1974). Пам’ятки української мови, опубліковані А.Ю. Кримським // А.Ю. Кримський – україніст і орієнталіст: Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження / Редакційна колегія: І.К. Білодід (відповідальний редактор), М.О. Баскаков, Р.В. Болдирев (відповідальний секретар), М.А. Жовтобрюх, Г.І. Нікулін, В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 78-88.

Німчук В.В. (1980). Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Німчук В.В. (1985). Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Німчук В.В. (1988). Києво-Могилянська академія і розвиток української лінгвістики XVII-XIX ст. // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов’янських народів: Збірник наук. праць / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 61-70.

Німчук В.В. (1992). Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Німчук В.В. (1993). Українські говори та балканський мовний союз // XI Міжнародний з’їзд славістів: Слов’янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 41-63.

Німчук В.В. (2002). Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст. – Київ.

Німчук В.В. (2004). Староукраїнська лексикографія в контексті бароко // Українське бароко / Керівник проекту Д. Наливайко. Редколегія: Д. Горбачов та ін. – Т.1. – Харків: Вид-во «Акта». – С. 489-522.

Німчук В.В. (2004). Переднє слово // Історія українського правопису XVI-XX століття: Хрестоматія / Упорядники: В.В. Німчук та ін. – Київ. – С. 5-26.

Німчук В.В., Чепіга І.П. (2005). Історія української мови // Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України / Редколегія: В.Г. Скляренко (відповідальний редактор), Т.Б. Лукінова, П.О. Селігей. – Київ: Вид-во «Довіра». – С. 188-201.

Онкович Г.В. (1992). Українська періодика як феномен національної культури у формуванні "образно-емоційної культурної пам'яті" // Засоби масової комунікації як форма бізнесу. – Київ.

Онкович Г.В. (1993). Читаймо газету разом! – Ч. І. – Київ.

Онкович Г.В. (2000). Засоби масової комунікації як актуальні навчальні посібники з розвитку мовлення // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]: Філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах. Філологія. Педагогіка. Психологія / Головні редактори: Г.І. Артемчук, Р.В. Болдирев. Заступник головного редактора Чернуха А.М. Відповідальні секретарі: Нечитайло І.М., Чумак О.Г. – Вип. 3, В. – Київ: Видавничий центр Київського державного лінгвістичного університету. – С. 634-638.

Орфографічний... (1994). Орфографічний словник української мови / Укладачі: С.І. Головащук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (Створено на основі 4-го видання «Українського правопису»: Близько 120 000 слів). – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Орфографічний... (1999). Орфографічний словник української мови. – 2-е вид. – Київ: Вид-во «Довіра».

Орфографічний... (2002). Орфографічний словник української мови. – 3-е вид. – Київ: Вид-во «Довіра».

Павлюк М.В. (1978). Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду. – Одеса.

Пазяк О.М., Сербенська О.А. та ін. (1990). Українська мова: Практикум. – Київ: Вид-во «Либідь».

Паламарчук Л.С. (1957). Лексична синонімика художніх творів М.М. Коцюбинського. – Київ.

Паламарчук Л.С. (1973). Розвиток словникового складу української літературної мови в радянську епоху // Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] М.А. Жовтобрюх. Рецензенти: Л.І. Недбайло, Л.О.Родніна. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 262-279.

Паламарчук Л.С. (1973). Лексикографія // Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] М.А. Жовтобрюх. Рецензенти: Л.І. Недбайло, Л.О. Родніна. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 292-326.

Паламарчук Л.С. (1978). Українська радянська лексикографія. – Київ.

Панькевич І. (1938). Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. – Прага.

Перебійніс В.С. (1970). Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови. – Київ.

Передрієнко В.А. (1979). Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Передрієнко В.А. (2001). Теоретичні проблеми вивчення системи живої української мови другої половини XVII – XVIII ст. // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Збірник наук. праць. – Вип. 2. – Київ: «Київський університет». – С. 46-55.

Пещак М.М. (1979). Стиль ділових документів XIV ст.: Структура тексту. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Пещак М.М. (1994). Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту. – Київ: Українознавство.

Пещак М.М. (1999). Нариси з комп'ютерної лінгвістики. – Київ.

Пещак М.М. (2000). Комунікативний синтаксис. – Київ.

Пилинський М.М. (1976). Мовна норма і стиль. – Київ.

Півторак Г.П. (1974). Форми інфінітива в українській мові. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Півторак Г.П. (1988). Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Плющ М.Я. (1978). Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. – Київ.

Плющ М.Я. (1986). Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – Київ.

Плющ М.Я., Грипас П.Я. (1990). Українська мова: Довідник. – Київ: Вид-во «Радянська школа».

Плющ П.П. (1971). Історія української літературної мови. – Київ: Вид-во «Вища школа».

Полюга Л.М. (1991). Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Пономарів О.Д. (1965). Про лексичні і фразеологічні паралелізми в новогрецькій та українській мовах // Дослідження з лексикології та лексикографії. – Київ.

Пономарів О.Д., Різун В.В. та ін. (1991). Сучасна українська мова. – Київ: Вид-во «Либідь».

Пономарів О.Д. (1992, 1993, 2000). Стилістика сучасної української мови. – Київ.

Пономарів О.Д. (1999, 2002). Культура слова: Мовностилістичні поради. – Київ.

Потебня А.А. (1958, 1968, 1941) Из записок по русской грамматике. – Т. I-II, Т. III, Т. IV. – Москва; Ленинград.

Потебня А.А. (1973). Ударение. – Киев.

Прокопова Л.І. (1958). Приголосні фонеми сучасної української літературної мови: Експериментально-фонетичне дослідження. – Київ.

Прокопова Л.І. (1969). Приголосні // Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / За загальною редакцією І.К. Білодіда. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Російсько-… (2003). Російсько-український словник / За редакцією В.В. Жайворонка. – Київ: Вид-во «Абрис».

Руденко Л.М. (1996). Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний аспект). – Київ: Вид-во «Україна: Віта».

Русанівський В.М. (1971). Структура українського дієслова. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

*Русанівський В.М. (1974).*Питання історичної граматики в працях А.Ю. Кримського // А.Ю. Кримський – україніст і орієнталіст: Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження / Редакційна колегія: І.К. Білодід (відповідальний редактор), М.О. Баскаков, Р.В. Болдирев (відповідальний секретар), М.А. Жовтобрюх, Г.І. Нікулін, В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 40-49.

Русанівський В.М. (1985). Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Русанівський В.М. (1988). Структура лексичної і граматичної семантики. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Русанівський В.М. (2001). Історія української літературної мови: Підручник для студентів гуманітарних вищих навчальних закладів. – Київ: Вид-во «АртЕк».

Русанівський В.М. (2002). У слові – вічність: (мова творів Т.Г. Шевченка). – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Русанівський В.М. (2004). Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі // Мовознавство. – №4. – Київ. – С. 3-7.

Самійленко О.П. (1964-1970). Нариси з історичної морфології української мови – Ч. І, Ч. ІІ. – Київ.

Сербенська О.А. (1992). Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства: автореф. дис.... докт. філол. наук. – Київ.

Синтаксис... (1975). Синтаксис словосполучення і простого речення. – Київ.

Скляренко В.Г. (1979). Історія акцентуації іменників середнього роду української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Скляренко В.Г. (1981). Флективні довготи в пізньопраслов'янській мові // Мовознавство. – №2. – Київ.

Скляренко В.Г. (1983). Нариси з історичної акцентології української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Скляренко В.Г. (1993). Дифтонгічні сполучення в балто-слов'янській і праслов'янській мовах // XI Міжнародний з'їзд славістів: Слов'янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Українська книга». – С. 64-74.

Скляренко В.Г. (1998). Праслов'янська акцентологія. – Київ.

Скляренко В.Г. (2003). Темні місця в «Слові о полку Ігоревім». – Київ: Вид-во «Довіра».

Скляренко В.Г. (2006). Історія українського наголосу: іменник. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Скрипник Л.Г. (1973). Фразеологія української мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Скрипник Л.Г. (1973). Фразеологія // Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] М.А. Жовтобрюх. Рецензенти: Л.І. Недбайло, Л.О.Родніна. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 331-435.

Слинько І.І. (1973). Історичний синтаксис української мови. – Київ: Вид-во «Вища школа».

Словник … (1970-1980). Словник української мови: В 11-ти томах / Редакційна колегія: І.К. Білодід (голова), А.А. Бурячок, В.О. Винник, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук, П.Й. Горецький, Л.Л. Гумецька, П.П. Доценко, Ф.Т. Жилко, М.А. Жовтобрюх, Т.В. Зайцева, В.С. Ільїн, Є.П. Кирилюк, В.П. Козаченко, С.П. Левченко, П.С. Лисенко, Л.С. Паламарчук (заступник голови, науковий керівник авторського колективу), Л.О. Родніна, М.Т. Рильський, В.М. Русанівський, Л.Г. Скрипник, П.Г. Тичина, К.К. Цілуйко, Т.К. Черторизька, Л.А. Юрчук (секретар). – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Словник … (1977-1978). Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2-х томах / Редакційна колегія: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Керницький. – Т. І (А-М). Укладачі: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, В.Л. Карпова, Л.М. Полюга, М.Л. Худаш. Консультанти: М.О. Баскаков (тюркізми), Д.П. Богдан (грамоти молдавських канцелярій), А.П. Ванагас (литуанізми). – Т.ІІ (И-Ѳ (Ѻ)). Укладачі: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, О.Т. Захарків, В.Л. Карпова, І.М. Керницький, Р.Й. Керста, Л.М. Полюга, М.Л. Худаш. Консультанти: М.О. Баскаков (тюркізми), Д.П. Богдан (грамоти молдавських канцелярій). – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Словник… (1994-2006). Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [У 28 вип. / Редколегія: Д. Гринчишин (відповідальний редактор) та ін.] – Вип. 1-13. – Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І.П. Крип'якевича.

Словник… (1999-2000). Словник синонімів української мови. – Т. 1-2. – Київ.

Словник… (2012). Словник української мови / Відповідальний редактор, керівник авторського колективу лексикографів, співавтор В.В. Жайворонок. – Київ: Вид-во «Просвіта». – 250 др. арк.

Словотвір... (1979). Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Слухай Н.В. (2005). Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

Слухай Н.В., Мосенкіс Ю.Л. (2006). Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка. – Київ: Видавничий дім А+С.

Снитко Е.С. (1990). Внутренняя форма номинативных единиц: Монография. – Львов: Изд-во «Свит».

Снитко О.С. (2007). Стереотипи у мовній свідомості особистості // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наук. праць. – Вип. 23, ч. 3. – Київ. – С. 41-45.

Стоянов І.А., Чмир О.Р (1988). Болгарсько-український словник / Відповідальний редактор І.А. Стоянов. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Стоянов І.А. (2000). Іменник чи прикметник? // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». – Вип. 8. – Київ: [Київський інститут «Слов'янський університет»]. – С. 61-65.

Стиль... (1983). Стиль і час. Хрестоматія. – Київ.

Сучасна...(1969). Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Сучасна... (1969). Сучасна українська літературна мова: Морфологія. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Сучасна... (1972). Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Сучасна... (1973). Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Сучасна... (1973). Сучасна українська літературна мова: Стилістика. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Тараненко А.А. (1989). Языковая семантика в ее динамических аспектах. – Киев: Изд-во «Наукова думка».

Тараненко О.О. (1996). Новий словник української мови (концепція і принципи укладання). – Київ.

Тараненко О.О. (2001). Три метафоричні моделі слов'янської єдності та їх різні інтерпретації // Мовознавство. – №3. – Київ.

Тараненко О.О. (2003). Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови // Мовознавство. – №1. – Київ.

Теоретичні... (1972). Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – Київ.

Тимченко Є. (2002). Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: [У 2 кн.] / Підготували: В.В. Німчук, Г.І. Лиса; Національна академія наук України, Українська Вільна академія наук у США. – Київ: Літопис-XX; Нью-Йорк: [б.в.] (Пам'ятки української мови) (Серія словників).

Ткаченко О.Б. (1986). Фразеология // Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и

фразеология / Под редакцией А.С. Мельничука. – Киев: Изд-во «Наукова думка». – С. 244-271.

Ткаченко О.Б. (1988). Слов'янські запозичення в неслов'янських мовах як джерело найдавніших слов'янських реконструкцій // X Міжнародний з'їзд славістів: Слов'янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. Рецензенти: І.Г. Матвіяс, Л.І. Мацько. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 42-53.

Ткаченко О.Б. (1989). Очерки теории языкового субстрата. – Киев.

Ткаченко О.Б. (1992). Проблемы диахронической социолингвистики // Методологические основы новых направлений в мировом языкознании / [Авторы:] А.С. Мельничук, Г.М. Яворская, О.Б. Ткаченко, Ю.А. Жлуктенко, В.А. Ткаченко, Т.А. Харитонова, А.Н. Шамота, Т.Г. Линник, С.С. Ермоленко. [Редакционная коллегия:] С.С. Ермоленко, Ю.А. Жлуктенко, Т.Г. Линник. – Киев: Изд-во «Наукова думка». – С. 64-84.

Ткаченко О.Б. (1993). Передумови і фактори формування мовної стійкості у слов'янських народів // XI Міжнародний з'їзд славістів: Слов'янське мовознавство: Доповіді / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 34-41.

Ткаченко О.Б. (2004). Українська мова і мовне життя світу. – Київ.

Ткаченко О.Б. (2005). До соціолінгвістичної класифікації мов у слов'янській специфіці і динаміці // Мовознавство. – №3-4. – Київ. – С. 63-68.

Тоцька Н.І. (1973). Голосні фонеми української літературної мови. – Київ.

Українська… (2000, 2004). Українська мова*:* Енциклопедія / Редакційна колегія: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. (заступник голови), Карпіловська Є.А. (відповідальний секретар), Вихованець І.Р., Гриценко П.Ю., Єрмоленко С.Я., Задунайська Л.М., Клименко Н.Ф., Мельничук О.С., Німчук В.В., Півторак Г.П., Скляренко В.Г., Ткаченко О.Б. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана» (Видання 2-е. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія», 2004).

Український... (1993). Український правопис. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Український… (2002). Український орфографічний словник: Орфографічний словник української мови / За редакцією Л.М. Полюги (відповідальний редактор). Уклали: М.М. Пещак, В.М. Русанівський,

В.В. Чумак, І.В. Шевченко, Л.Л. Шевченко, Г.М. Ярун. – Вид. 3-е, перероблене і доповнене: Близько 143 000 слів. – Київ: Вид-во «Довіра».

Український... (2006). Український орфографічний словник / За редакцією В.М. Русанівського. Уклали: В.В. Чумак, І.В. Шевченко, Л.Л. Шевченко, Г.М. Ярун. – Вид. 6-е, перероблене і доповнене: Близько 170 000 слів. – Київ: Вид-во «Довіра».

Український... (2007). Український орфографічний словник / За редакцією В.Г. Скляренка. Уклали: В.В. Чумак, І.В. Шевченко, Л.Л. Шевченко, Г.М. Ярун. – Вид. 7-е, перероблене і доповнене: Близько 172 000 слів. – Київ: Вид-во «Довіра».

Филин Ф.П. (*1972).* Происхождение русского, украинского и белорусского языков: Историко-диалектологический очерк. – Ленинград: Изд-во «Наука (Ленинградское отделение)».

Фразеологічний… (1993, 1999). Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / Редколегія: Л.С. Паламарчук (голова) та ін. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Цілуйко К.К. (1974). Ономастика в працях А.Ю. Кримського // А.Ю. Кримський – україніст і орієнталіст: Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження / Редакційна колегія: І.К. Білодід (відповідальний редактор), М.О. Баскаков, Р.В. Болдирев (відповідальний секретар), М.А. Жовтобрюх, Г.І. Нікулін, В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 88-99.

Чак Є.Д. (*1984).* Складні випадки вживання слів. – Київ.

Чак Є.Д. (*1998).* Складні випадки правопису та слововживання. – Київ.

Чапленко В. (*1970*). Історія нової української мови. – Нью-Йорк.

Чепіга І.П. (1979). Глоси Пересопницького Євангелія і питання нормування староукраїнської літературної мови XVII ст. // Питання східнослов'янської лексикографії XI- XVII ст. (Матеріали симпозіуму / Редколегія: В.О. Горпинич, М.А. Жовтобрюх, В.В. Німчук, І.С. Олійник, В.М. Русанівський (голова), І.П. Чепіга (секретар). Рецензенти: В.Л. Карпова, В.І. Крекотень. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 64-69.

Чепіга І.П. (1992). Народнорозмовні елементи в мові українських ділових текстів XVI – першої половини XVII ст. // Мовознавство. – №6. – Київ. – С.3-11.

Чепіга І.П. (2006). Мовний світогляд українських книжників XVI – XVII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірник наук. праць. – Вип. 15. – Київ. – С. 267-271.

Черниш Т.О. (2003). Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: Гніздовий підхід / Відповідальний редактор Г. Півторак. Рецензенти: В.Г. Скляренко, А.Й. Багмут. – Київ: [Київський національний університет імені Тараса Шевченка].

Черниш Т.О. (2007). Синхронія та діахронія у слов'янському мовознавстві: нейтралізація опозиції // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наук. праць. – Вип. 23, ч.3. – Київ. – С. 175-180.

Черторизька Т.К. (1973) Активна і пасивна лексика в сучасній українській літературній мові // Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За загальною редакцією І.К. Білодіда. Відповідальний редактор [цього тому] М.А. Жовтобрюх. Рецензенти: Л.І. Недбайло, Л.О. Родніна. – Київ: Изд-во «Наукова думка». – С. 211-261.

Черторижская Т.К. (1981). Взаимодействие русской и украинской лексики в русских произведениях Т.Г. Шевченко / Ответственный редактор И.К. Белодед. Рецензенты: Г.П. Вишневская, Л.А. Роднина. – Киев: Изд-во «Наукова думка».

Черторизька Т.К. (1986). Проблеми перекладу української художньої літератури російською мовою: Лексика. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Чумак В.В. (2003). Темпоральні форми словенського дієслова і сербсько-хорватсько-східнослов'янський граматичний контекст (Доповідь на XIII Міжнародному з'їзді славістів) // Мовознавство. – № 2-3. – Київ.

Чумак О.Г. (2001). Метафора і художній антропоморфізм у семантико-когнітивних координатах // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]: (Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ). Філологія. Педагогіка. Психологія / Головний редактор Артемчук Г.І. Заступники головного редактора: Болдирев Р.В., Чернуха А.М. Відповідальні секретарі: Нечитайло І.М., Чумак О.Г. – Вип. 5. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету. – С. 164-174.

Чучка П.П. (1988). Формування термінолексики географічної науки в староукраїнській мові XVI – XVIII ст. // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів:

Збірник наук. праць / Відповідальний редактор В.М. Русанівський. – Київ: Вид-во «Наукова думка». – С. 75-85.

Шамота А.М. (1985). Назви рослин в українській мові. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Шевченко Л.І. (2001). Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – Київ: [Київський національний університет імені Тараса Шевченка].

Шевченко Л.І. (2003). Опозиція символіки у Г. Сковороди як аргумент до культурно-мовної диглосії пізнього бароко // Лінгвістичні дослідження: Збірник наук. праць. – Вип. 10. – Київ. – С. 35-41.

Шульгач В.П. (1998). Праслов'янський гідронімний фонд: фрагмент реконструкції. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Шульгач В.П. (2001). Ойконімія Волині. – Київ: Вид-во «Наукова думка».

Шульжук К.Ф (*1986).* Багатокомпонентні складні речення в українській мові. – Київ.

Шульжук К.Ф. (1989). Складне речення в українській мові: Посібник. – Київ.

Ярошенко В.Г. (1931). Українська мова в молдавських грамотах XIV-XV вв. // Збірник Комісії для дослідження історії української мови [Інститут мовознавства ВУАН]. – Т.1. – С. 247-338.

ФІЛОЛОГІЯ

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ І ГЕНЕТИЧНІ, ТИПОЛОГО-СЕМАНТИЧНІ Й КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ПАРАДИГМИ ЛІНГВІСТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Антропоцентизм як концептуальний імператив культурної парадигми сучасної цивілізації зумовлює спрямованість, зокрема, лінгвістичних студій і загалом лінгвістичних ідей на «*виявлення* системних зв'язків між фактами мови і позамовним світом, на *поглиблення* вивчення граматичної і лексичної будови з позицій функціонального, структурного і семантичного підходів до опису мовних явищ, на *розширення* аспектів типологічної стратифікації системних і асистемних кореляцій у граматичному просторі споріднених і неспоріднених мов, на *визначення* когнітивно-прагматичних парадигм актуалізації віртуальних понять. Роботи такого плану переконливо демонструють нові можливості інтерпретації функціонально-когнітивно-прагматичних характеристик мовних явищ у їх системних взаємозв'язках у структурі координат *Мова – Людина – Суспільство.*

Вектор теоретичних досліджень сучасного мовознавства, зокрема розвиток його функціональних і семантичних теорій, все частіше характеризується – на рівні домінативної ознаки – комунікативною орієнтованістю» [Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету (LINGUAPAX – VIII): Філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах / Головні редактори Г.І. Артемчук, Р.В. Болдирев Заступник головного редактора А.М. Чернуха. Відповідальні секретарі: І.М. Нечитайло, О.Г. Чумак. – Київ: Видавничий центр Київського державного лінгвістичного університету, 2000. – Вип. 3, А. – С. XXVIII].

Саме з таких фундаментальних позицій на матеріалі давніх і сучасних індоєвропейських і неіндоєвропейських мов аналізується комунікативно-функціональний, когнітивно-семіотичний й структурно-типологічний простір мовних явищ у працях Ф. де Соссюра і А. Мейє, Г. Пауля і Ж. Вандрієса, Ш. Баллі і Е. Бенвеніста, І.О. Бодуена де Куртене і Л. Блумфільда, Л. Єльмслєва і О. Єсперсена, А. Мартіне і О.І. Смирницького, В.В. Виноградова і Л.А. Булаховського, Л.В. Щерби

і Р. Якобсона, Є. Куриловича і С.Д. Кацнельсона, М. Докуліла і О.В. Ісаченка, Ч. Філлмора і Л. Теньєра, І.І. Мещанінова і Ю.С. Маслова, В.С. Храковського і О.В. Бондарка, О.С. Мельничука і О.Б. Ткаченка, П. Хартманна і З. Харріса, Г. Шухардта і Дж.Х. Грінберга, І.М. Дьяконова і В. Порцига, Р.А. Ачаряна і Г.Б. Джаукяна, Т.В. Гамкрелідзе і В.М. Ілліча-Світича, Вяч.Вс. Іванова і Е.А. Макаєва, А. Греймаса і Ж. Одрі, Б.О. Серебренникова і Р.О. Будагова, В.М. Топорова і О.М. Трубачова, Х. Барича і Т. Барроу, О.О. Холодовича і К.В. Ломтатідзе та ін.

Парадигмальний аналіз еволюції лінгвістичних концепцій XIX – початку XXI ст.ст. переконливо засвідчує поступове зростання й аспектне розширення т. зв. «експансії лінгвістичних характеристик у міждисциплінарний евристичний простір філософії і психології, логіки і загальної теорії пізнання. Відома формула М. Гайдеггера *«Мова – оселя буття Духу»* об'єктивно вважається однією з найсуттєвіших позицій у власне філософській інтерпретації зв'язку альтернативних дихотомій *«мова і мислення» – «мислення і мова»»* [Антропоцентричний світ у координатах евристичних парадигм філологічного циклу // Наукові студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка / Редколегія: Р.В. Болдирев (головний редактор), заступники головного редактора – Л.В. Георгінова, Л.І. Тараненко, Л.О. Штанько, редактори наукових серій – В.В. Зінченко, А.Д. Ятченко (*Філософія*); Г.В. Поліна, Н.В. Деркач (*Філологія*); Н.Л. Акініна (*Педагогіка*); В.Р. Кігель (*Економіка*); відповідальні секретарі наукових серій – Я.І. Ношин (*Філософія*), М.А. Гладка (*Філологія*), Н.Г. Мичак (*Педагогіка*), Л.А. Патраш (*Економіка*). – Вип.3 (Том 5). – Київ; Буча: Вид-во «МІЛЕНІУМ», 2014. – С. 209-210; Грамматические концепции в языкознании XIX века / Редколлегия: А.В. Бондарко, А.В. Десницкая, С.Д. Кацнельсон (ответственный редактор), Е.А. Реферовская, С.А. Шубик. – Москва: Изд-во «Наука», 1985; Вопросы грамматики / Сборник статей к 75-летию академика И.И. Мещанинова. Редакционная коллегия: В.А. Аврорин, В.И. Борковский, Ю.Д. Дешериев, В.М. Жирмунский (ответственный редактор), П.Я. Скорик. – Москва; Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1960; Порциг В. Членение индоевропейской языковой области / Перевод с немецкого Л.Ю. Брауде, В.М. Павлова. Редакция и предисловие А.В. Десницкой. – Москва: Изд-во «Прогресс», 1964; Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / Перевод с немецкого

Б.А. Абрамова. Под редакцией и с предисловием Н.С. Чемоданова. – Москва: Изд-во «Прогресс», 1980; Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ століття / Редакційна колегія: Р.С. Помірко (відповідальний редактор), Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда, І.В. Ковальська. – Львів: Львівський державний університет імені Івана Франка, 1996; Кубрякова Е.С. Введение // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – Москва: Изд-во «Наука», 1991; Современное зарубежное языкознание: Вопросы теории и методологии / Ответственный редактор А.С Мельничук. – Киев: Изд-во «Наукова думка», 1983; Будагов Р.А. Человек и его язык / Рецензенты: Г.В. Степанов, И.Р. Гальперин. – Москва: Изд-во Московского университета, 1976; Десницкая А.В. Вопросы изучения родства индоевропейских языков / Ответственный редактор П.С. Кузнецов. – Москва; Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1955; Пизани В. Этимология: История – проблемы – метод / Перевод с итальянского Д.Э.Розенталя. – Изд. 2-е, стереотип. – Москва: Изд-во «УРСС», 2001; Бенвенист Э. Общая лингвистика / Под редакцией, с вступительной статьей и комментарием Ю.С. Степанова. – Москва: Изд-во «Прогресс», 1974; Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: современное состояние и проблемы / Редколлегия: Н.З. Гаджиева, В.К. Журавлев, В.П. Нерознак. – Москва: Изд-во «Наука», 1981; Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание. – Ленинград: Изд-во «Наука», 1986; Кочерган М.П. Зіставне мовознавство. – Київ: Вид-во «Академія», 2006; Семиотика. Антология / Составитель Ю.С. Степанов. – Москва: Изд-во «Академическая книга», 2001; Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Ответственный редактор Б.А. Серебренников. – Москва: Изд-во «Наука», 1998; Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Редакторы: Л.Р. Зиндер, М.И. Матусевич. – Ленинград: Изд-во «Наука», 1974; Проблемы сравнительной филологии / Сборник статей к 70-летию В.М. Жирмунского. Редакционная коллегия: М.П. Алексеев (ответственный редактор), М.М. Гухман, Е.М. Велетинский, В.Н. Ярцева. – Москва; Ленинград: Изд-во «Наука»,1964; Фонетика. Фонология. Грамматика (К семидесятилетию А.А. Реформатского) / Редколлегия: Р.И. Аванесов, Ф.П. Филин (ответственный редактор), В.Н. Ярцева, Э.А. Макаев, В.А. Виноградов, И.А. Мельчук, А.В. Суперанская, Л.И. Иорданская, Р.Д. Равич. – Москва: Изд-во «Наука», 1971; Поливанов Е.Д. Труды по восточному и общему языкознанию /

Составление, послесловие, комментарии и указатели Л.Р. Концевича. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1991; Историко-филологические исследования / Сборник статей к семидесятипятилетию Н.И. Конрада. Редакционная коллегия: М.Б. Храпченко, В.И. Борковский, И.С. Брагинский, В.М. Константинов, А.Н. Робинсон, И.Ф. Вардуль. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1967; Язык и наука конца XX века. – Москва: Изд-во «Наука», 1995; Балли Ш. Жизнь и язык. – Москва: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2002; Хомський Н. Роздуми про мову / Переклад з англійської. – Львів: Вид-во «Ініціатива», 2000; Эволюция. Язык. Познание / Под редакцией И.П. Меркулова. – Москва: Изд-во «Языки русской культуры», 2000; Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение. – Москва: Изд-во «Языки славянской культуры», 2009; Мова. Людина. Світ: До 70-річчя М.П. Кочергана / Відповідальний редактор О.О. Тараненко. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету, 2006; Древний Восток: Этнокультурные связи / Ответственные редакторы Г.М. Бонгард-Левин, В.Г. Ардзинба. – Москва: Изд-во «Наука (Главная редакция восточной литературы)», 1988; Академік О.С. Мельничук і сучасне мовознавство (Збірник наукових праць до 90-річчя з дня народження) / Редакційна колегія: О.Б. Ткаченко (голова), С.С. Єрмоленко, Г.В. Зимовець. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012; Кравченко Н.К. Становление и обоснование новой познавательной парадигмы современной лингвистики // Сучасні дослідження з іноземної філології. – Ужгород: Підприємство «Ліра», 2004. – С. 69-75 та ін.].

Журнал «Наукові студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка (Scientific studies – XXI)» вводить до своїх публікацій спеціальний розділ «Наукова антологія» з метою широкого представлення видань класичних творів серії «Гуманітарна спадщина XIX-XXI ст.ст.».

Редколегія
«Наукових студій – XXI
(Scientific studies – XXI)»

Антуан Мейе

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕРМАНСКОЙ ГРУППЫ ЯЗЫКОВ

(A. Meillet. Caractères généraux des langues germaniques. – Cinquième édition revue. – Paris, 1937 / Перевод с пятого французского издания Н.А. Сигал. Под редакцией, с предисловием и примечаниями проф. В.М. Жирмунского. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1952)

ПРЕДИСЛОВИЕ

Крупнейший французский лингвист довоенного времени проф. Антуан Мейе (1866-1936) справедливо считается одним из наиболее авторитетных представителей зарубежного сравнительного языкознания. Мейе является автором ряда трудов по сравнительному языкознанию, охватывающих почти все основные группы древних индоевропейских языков – греческий и латинский языки, общеславянский, древне-персидский и древнеармянский, недавно открытый тохарский и др[1]. Его «Введение в изучение индоевропейских языков» (1903), три раза издававшееся на русском языке (в переводе проф. Д. Кудрявского), до сих пор остается лучшим пособием, обобщающим обширный материал фактов, накопленных в этой области сравнительно-исторического языкознания. В русском переводе недавно вышла и его книга «Общеславянский язык»[2].

Мейе сложился как ученый в период господства младограмматиков, но в своих поисках обобщающих тенденций развития языков он поднимается над узким эмпиризмом, характерным

---

[1] Библиографию трудов А. Мейе см. в: *Bulletin de la Société Linguistique de Paris*, т. 38, 1937. Основные труды *А. Мейе*: Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes, 1903 (изд. 7-е, 1934); De quélques innovations de la déclinaison latine, 1906; Les dialectes indoeuropéens, 1908 (изд. 2-е, 1922); Aperçu d'une histoire de la langue grecque, 1903 (изд. 4-е, 1935); Altarmenisches Elementarbuch, 1913; Grammaire du vieux perse, 1915; Le tokhariĕn (Indogermanisches Jahrbuch, т. I, 1914); Caractères généraux des langues germaniques, 1917 (изд. 5-е, 1937); Le slave commun, 1923 (изд. 2-е, 1934); *A. Meillet – J. Vendryes*, Traité de grammaire comparée des langues classiques, 1925 (изд. 2-е, 1948); Les langues du monde, 1925; La méthode comparative en linguistique historique. – Осло, 1925; Esquisse d'une histoire de la langue latine, 1928 (изд. 3-е, 1933); сборник статей: Linguistique historique et linguistique générale, 1921 (изд. 2-е, 1926).

Моя статья «А. Мейе о германских языках» (Ученые записки Ленинградского университета, серия филологических наук. – 1941. – № 5. – С. 240-254) недостаточно критически подходит к теории «языкового субстрата». – *Ред. 1952.*

[2] *А. Мейе*. Общеславянский язык / Перевод П.С. Кузнецова. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1951. – *Ред. 1952.*

для этого лингвистического направления. До конца жизни он сохранял широту и гибкость научной мысли, позволявшие ему воспринимать и учитывать новейшие достижения в области языкознания. Так, он пользуется выводами лингвистической географии, выдвигая проблему диалектов индоевропейского языка («Les dialectes indo-européens», 1908, 2-е изд., 1922). Он заимствует у своего учителя де Соссюра понятие фонологической и грамматической системы языка, но отвергает идеалистические крайности новейших «соссюрианцев» и «структуралистов», оставаясь на почве эмпирических фактов, твердо установленных сравнительной грамматикой...

Будучи представителем так называемой «социологической школы» во французском языкознании, он является учеником известного французского буржуазного социолога Дюргейма. Мейе признает социальную природу языка и связь его развития с историей общества…

На Мейе неоднократно ссылались… как на скептика в вопросах «праязыка»… «Метод сравнительной грамматики, – писал Мейе, – применим не для восстановления индоевропейского языка в том виде, как на нем говорили, а лишь для установления определенной системы соответствий между исторически засвидетельствованными языками»[3]. Реконструкции сравнительной грамматики всегда имеют характер более или менее достоверных гипотез, притом «гипотез, которые проверить нельзя»; «единственная реальность, с которой она имеет дело, это соответствия между засвидетельствованными языками»[4].

Однако на самом деле эти критические, а иногда и скептические высказывания отнюдь не означают отрицания самого факта существования «праязыка» как основы для генеалогической классификации группы родственных языков; напротив, Мейе даже слишком прямолинейно, вслед за традиционным сравнительно-историческим языкознанием, ставит в связь индоевропейский «праязык» с индоевропейским «пранародом» как его реальным носителем. Критику Мейе вызывают лишь технические недостатки сравнительно-грамматического метода: гипотетический и не всегда достоверный характер восстановления лингвистических архетипов, сомнительность их отнесения к одной хронологической плоскости, возможность сравнительно-грамматических иллюзий, вызванных, например, наличием параллельных тенденций при самостоятельном развитии

---

[3] *А. Мейе*. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, перевод Д. Кудрявского, М.-Л., 1938, стр. 79. – *Ред. 1952.*

[4] Там же, стр. 73. – *Ред. 1952.*

родственных языков[5] и т. п. Его понимание методики сравнительно-грамматической реконструкции, ее достижений и трудностей иллюстрировано на первых страницах этой книги на примере восстановления грамматических форм «общегерманского» языка.

В многогранной лингвистической деятельности Мейе германские языки не занимают особенно заметного места. В этой области он никогда не выступал с самостоятельными специальными исследованиями. Настоящая книга также не может претендовать на характер такого специального исследования; она является попыткой систематического и до некоторой степени популярного изложения основных фактов сравнительной грамматики германских языков и установления некоторых общих «тенденций» их развития. Последнее обстоятельство определяет оригинальность книги и ее научный интерес не только для германиста, но и с точки зрения общелингвистических проблем.

Сравнение германского с другими языками индоевропейской группы и с «общеиндоевропейским» языком как их гипотетической основой должно, прежде всего, по мысли Мейе, помочь уяснить своеобразие германского языкового типа, его характерные особенности, те новшества, которые придали германским языкам их специфический облик. Эти черты оригинальной новизны еще сравнительно незначительны в «общегерманском» языке (germanique commun), который имел характер более архаический и относительно близкий к индоевропейскому типу; они становятся все более отчетливыми в процессе дальнейшего развития отдельных германских языков. При наличии у каждого из них своеобразных особенностей развитие их идет параллельными путями вследствие тождества отправной точки и основных тенденций, унаследованных от общегерманского. В осуществлении этих тенденций немецкий язык наиболее консервативен; последовательнее всего они проявляются в английском и датском, которые в итоге своего развития дают лингвистический тип, совершенно не похожий на исходный общеиндоевропейский.

«Современный английский, – утверждает Мейе, – является индоевропейским лишь постольку, поскольку он связан с индоевропейским преемственностью через непрерывный ряд

[5] Свои взгляды на сравнительно-исторический метод в языкознании Мейе излагает в ряде статей, вошедших в сборник «Linguistique historique et linguistique générale», 1921 (1926), и в книге «La méthode et l inguistique historique», 1925... – *Ред. 1952.*

поколений, которые всегда ощущали себя говорящими и желали говорить, как их предшественники. Но если рассматривать лингвистический тип как таковой, отвлекаясь от непрерывной преемственности, которая является историческим фактом, не обладающим в настоящее время реальностью, нет ничего более далекого от индоевропейского типа, чем современные английский или датский языки. Очень трудно было бы доказать, рассматривая только современный английский и забыв о его прошлом, что английский – это индоевропейский язык».

Необходимо оговорить, что в отличие от Есперсена и других представителей… теории «морфологического прогресса» в языке Мейе никогда не усматривал в характерном для грамматического строя английского языка разрушении флексии и развитии анализа технического прогресса языковых средств и отражения более высокой ступени абстрактного мышления. Признавая английский (и датский) язык наиболее «последовательным» и «продвинутым» в направлении общего развития всех языков германской группы, он только констатирует лингвистическое своеобразие этой группы, составляющее ее характерную особенность…

В то же время, однако, выстраивая германские языки в один последовательный эволюционный ряд, Мейе тем самым упрощает и схематизирует общие линии их развития, не учитывая специфических внутренних закономерностей, которые определяют становление качественного своеобразия каждого из них. Преувеличенный и не диалектический характер имеет и самое противопоставление «индоевропейского» языкового типа «германскому» в его наиболее «последовательных» проявлениях — в современном английском и датском языках. Оно основано на незаконном разрыве между системой языка «как таковой» и его историей (между «синхронией» и «диахронией», по терминологии де Соссюра и его школы). На самом деле английский и датский, как и все германские языки, в процессе своего исторического развития действительно накопляют существенно новые качественные особенности, определяющие их национальное своеобразие, но разрыва преемственности при этом не происходит. С одной стороны, новая система строится из элементов, уже существовавших в старой, но получивших новую грамматическую функцию и тем самым новое качество (предлоги, вспомогательные глаголы, личные местоимения при глаголах и др.). С другой стороны, эти языки сохраняют немало элементов старого качества, которые по-

новому используются в связи с их общим развитием и совершенствованием (остатки флексии, чередование гласных, словообразовательные элементы, основной словарный фонд и т. д.). Благодаря этому сохраняется и общая связь германских языков с «индоевропейским языковым типом», которую так решительно отвергает Мейе.

Характерные особенности германской группы языков в ее отличии от индоевропейского определились, по мысли Мейе, «тенденциями общего характера», представляющими «движущие принципы» частных изменений. Задачей книги, по словам автора, и является прежде всего «исследование тенденций», которые «направляли» общее развитие и изменение языков этой группы.

В области фонетики эти основные тенденции заключаются в общем сдвиге артикуляции согласных (так называемом «передвижении»), в ассимиляторных явлениях в области вокализма (умлаут, преломления под влиянием последующего гласного или согласного) и консонантизма (озвончение между гласными, закон Вернера) и в изменении характера ударения (вместо музыкального – экспираторное) с перенесением его на первый (корневой) слог слова.

Явления «передвижения» согласных (Lautverschiebung) Мейе сводит к одному общему фонетическому принципу. В романских и славянских языках голосовая щель при произношении глухих смычных совершенно закрыта; при произношении звонких действие голосовых связок сопровождает согласную на всем ее протяжении. Напротив, в «германском» типе произношения, отчетливее всего представленном в современных верхненемецких диалектах, действие голосовых связок всегда запаздывает: при произношении глухих голосовая щель закрывается после взрыва (эксплозии), что вызывает аспирацию; при произношении звонких вибрация голосовых связок происходит в самый момент взрыва, в результате чего получаются слабые глухие («полузвонкие»). Согласные «германского» типа отличаются меньшей стойкостью; отсюда последовательные сдвиги первого (германского) и второго (немецкого) передвижения, получающие, таким образом, общее объяснение.

В так называемом «законе Вернера», связанном с первым передвижением согласных, по объяснению Мейе, основным фактом является озвончение глухих спирантов в звучном окружении (при известных условиях ударения), т. е. явление ассимиляции. При таком рассмотрении закон Вернера перестает быть изолированным явлением

и получает объяснение в ряду других тенденций ассимиляторного характера, свойственных, с точки зрения Мейе, германскому типу произношения в отличие от общеиндоевропейского.

Основные тенденции развития германской морфологии определяются постепенным аналогическим упрощением сложной флективной системы общеиндоевропейского языка, свойственным в разной степени большинству индоевропейских языков, и специфичной для германского редукцией неударных окончаний под влиянием начального силового ударения. С этим связаны использование порядка слов как нового средства выражения синтаксических отношений и развитие служебных слов (так называемый «аналитический строй»). Но Мейе не ограничивается характеристикой этого конечного этапа разрушения флексии, определяющего общее направление грамматического развития германских языков, скорее отрицательным признаком. Он дает широкую картину перестройки всей флективной системы в древних германских языках по сравнению с индоевропейским: глагольные времена, заменившие древние виды, строятся на регулярном чередовании гласных по новым законам специфически германского аблаута или с помощью особого, не известного в индоевропейском дентального суффикса («слабое спряжение»); в склонении имен обобщается тематический тип и в то же время большое распространение получают основы на **-n** («слабое склонение»); прилагательные получают своеобразное двойное оформление по сильному (местоименному) и слабому склонению (по типу именных основ на **-n**); в результате поглощения основообразующих элементов флексией изменяется структура слова и становятся возможными новые типы словообразования. Немецкий язык, в отличие от английского оказавшийся более устойчивым в грамматическом развитии, до сих пор сохраняет отчетливые следы этой общегерманской грамматической структуры.

Как попытка (в ряде случаев удачная) за единичными эмпирическими фактами звуковых переходов и частными грамматическими изменениями установить общие тенденции развития германских языков и взаимную связь отдельных языковых явлений, книга Мейе, несомненно, выгодно отличается от большинства других зарубежных работ по германскому языкознанию. Качественное своеобразие языка или группы языков он объясняет не внутренними законами их собственного развития: оно определяется в конечном счете внешним, механическим толчком со стороны, воздействием иноязычной

системы, т. е. этнического и языкового «субстрата», к которому Мейе и пытается возвести все намеченные им основные тенденции развития германских языков.

Согласно теории Мейе, особенности, характеризующие каждую группу индоевропейских языков в отличие от других, объясняются в основном влиянием того или иного этнического субстрата. «Каждый индоевропейский язык представляет собой самостоятельное развитие исходного общего языка. В каждом из них мы различаем специфические тенденции, в известной мере отражающие особенности, присущие прежним наречиям, место которых заняла та или иная индоевропейская группа». В германском влияние субстрата сказывается особенно заметно: в общем сдвиге артикуляции, в словаре, содержащем ряд слов неиндоевропейского происхождения, наконец, в разрушении грамматической системы, слишком «сложной» и «трудной» для усвоения. «Германский язык, столь резко порвавший с индоевропейскими навыками, является индоевропейским языком, на котором говорит новая народность, принявшая индоевропейский, но произносящая его частично на новый лад; завоеватели, принесшие с собой индоевропейский язык, не были ни достаточно многочисленны, ни достаточно могущественны, чтобы навязать свой способ произношения; население, покоренное ими и принявшее их язык, способствовало распространению типа произношения, отличного от старого, и новых тенденций».

Не подлежит сомнению, что древнегерманские племена, в IV в. до н. э. впервые засвидетельствованные на территории северной Германии, Ютландии и южной Скандинавии, сложились в результате различных этнических смешений; как и впоследствии, уже на глазах истории, они на западе смешались с покоренными кельтами, а на востоке, особенно в более позднее время, – со славянскими и балтийскими племенами, первоначальными насельниками заэльбских земель…

Французский язык развивается из народной латыни на территории завоеванной римлянами и романизованной Галлии: элементы «побежденного» галльского (кельтского) языка в нем представлены лишь небольшим числом словарных заимствований и, может быть, некоторыми точнее не установленными особенностями произношения. Английский язык ничего не воспринял из языка покоренных англосаксами бриттов (тоже кельтов), кроме совершенно незначительной группки заимствованных слов. Тем же ограничивается

влияние славянского «субстрата» на говоры восточной, заэльбской Германии…

Наименее проницаемы явления морфологии, в особенности словоизменения. В этой области объяснения, предлагаемые Мейе, не представляются сколько-нибудь убедительными: влияние субстрата на развитие морфологической системы германских языков может сказаться лишь с отрицательной стороны в механических процессах упрощения, унификации и редукции флексии. Между тем сам Мейе отмечает, что упрощение и унификация флексии не специфичны для германского и имеют в индоевропейских языках почти универсальный характер. По-видимому, процессы эти связаны с устранением формальных различий между типами основ, утратившими свою первоначальную смысловую значимость.

С другой стороны, новые творческие тенденции, правильно отмеченные самим Мейе, которые определяют своеобразие перестройки германской флективной системы в целом, не могут быть объяснены как результат чисто механических процессов разрушения. К тому же в изображении Мейе, как и в реальной истории языков, происходит процесс постепенных изменений грамматического строя, совершающийся на протяжении многих веков: в общегерманском, как уже было сказано, эти изменения – «только в зародыше»; английский достигает своего теперешнего состояния лишь к началу нового времени (XVI в.).

Чтобы совместить с теорией субстрата длительный характер как указанных грамматических, так и многих фонетических процессов, определивших общий характер развития германских языков, Мейе вынужден прибегнуть к чрезвычайно искусственному осложнению своей теории: субстрат продолжает действовать и после завершения процессов племенного смешения и этногенеза как некая внутренняя, можно сказать, мистическая сила на протяжении всей последующей истории языков, возникших в результате подобного «скрещивания». Мейе говорит о «наследственных тенденциях, не меняющихся в результате перехода людей с одного языка на другой и определяющих в их новом языке значительные перемены». Эти тенденции могут «проявиться и много времени спустя после перемены языка» [6]

[6] *А. Мейе*. Введение и сравнительное изучение индоевропейских языков, стр. 58-59. – *Ред. 1952*

Таким образом, общие тенденции развития грамматического строя германских языков целиком отождествляются с действием субстрата и фактически растворяются в нем.

Более вероятным представляется наличие субстратных элементов в лексике… Неоднократно указывали, что до 30 процентов корневых слов немецкого языка не имеют этимологических соответствий; однако цифра эта сомнительна и вызвала обоснованную критику: в известной мере она определяется уровнем самих этимологических исследований[7]. Больше всего трудностей доставляет исследователю в таких случаях незнание лингвистической природы самого предполагаемого этнического субстрата. Мейе со свойственной ему осторожностью обходит этот вопрос и ограничивается анализом нескольких слов, представляющих несомненные древние культурные заимствования («*серебро*», «*конопля*» и др.). В остальном он ограничивается тем, что рассматривает видоизменение и пополнение словарного состава германских языков на основе свойственных этим языкам законов словообразования и словосложения.

В зарубежном языкознании теория субстрата наиболее популярна в применении к фонетическому аспекту языка; и действительно, нельзя отрицать теоретическую возможность влияния артикуляционных навыков «побежденного языка», языка этнического субстрата, на «победивший язык», которое могло сказаться в германском в таких явлениях, как изменение характера и места ударения, передвижение согласных или развитие ассимиляторных процессов (хотя последние опять-таки в основном протекали уже в отдельных германских языках, притом разным образом и в сравнительно позднее время). Мейе указывает на сходные изменения артикуляции в соседних с германскими кельтских языках, усматривая в обоих случаях воздействие общего доиндоевропейского субстрата; передвижение согласных, аналогичное германскому, представлено и в армянском языке, где «постороннее влияние» (языков «южнокавказской группы»), по мнению Мейе, на этот раз не только устанавливается «теоретически», но «подтверждается положительными фактами». Однако для самих германских языков основным препятствием для действительно доказательных выводов остается полная неясность лингвистического характера предполагаемого этнического субстрата в связи с невыясненностью исторической стороны этногенеза древнегерманских племен.

---

[7] Ср. *E. Prokosch*. The Hypothesis of a pre-germanic substratum // Germanic Review. – T.I. – 1926. – P.51. – *Ред. 1952.*

В обширной литературе поэтому вопросу, особенно в связи с германским и верхненемецким передвижением согласных [8], высказывались самые различные гипотезы: в качестве возможного языкового субстрата называли финский или протофинский (Карстен, Нёрренберг), кельтский (Пенке), этрусский (Бреаль), язык неизвестного народа «альпийской расы» (Фейст), «мегалитического» населения северной Европы (Гюнтерт), «яфетидов» Средиземноморья (Браун) и многие другие.

Наиболее очевидна теоретическая возможность воздействия субстрата для второго, «верхненемецкого» передвижения. Оно происходило в V-VII вв. н. э., его очагом являлись южнонемецкие диалекты «герминонских» (по Энгельсу) племен – баварцев, алеманнов и лангобардов, распространившихся в то время в приальпийских землях, заселенных романизованными кельтами и иллирийцами. Поэтому теория субстрата имеет больше всего защитников в отношении второго передвижения, в частности среди представителей немецкой

---

[8] Обзор литературы по теории передвижений дают: *W. Streitberg* – Victor Michels в «Grundriss der indogermanischen Sprach- und Alterumskunde», под ред. К. Brugmann, A. Thumb др., II, 2: Germanisch (1927, стр. 262-323); H. Arntz в сборнике «Germanische Philologie. Ergebnisse und Aufgaben» // Festschrift für Otto Behaghel. – 1934. – S. 44-48. См. также: *O. Heinertz*. «Eine Lautverschiebung» – Theorie. – Лунд, 1925; *A. Nordmeyer.* «Lautverschiebungserklärungen» // Journal of Englisch and German Philology. – T. 35. – P. 482-495.

Из сторонников «теории субстрата», кроме Мейе, заслуживают внимания: *T.E. Karsten*. «Die Germanen», 1928; *S. Feist*. «Die germanische und die hochdeutsche Lautverschiebung» (Beitr 36, 1910, 307 и сл.; 37, 112 и сл.), Indogermanen und Germanen, 1914; *H. Güntert*. «Über die Ursache der garmanischen Lautverschiebung» // Wörter und Sachen. – T. 10, 1927. – S. 1-22), «Der Ursprung der Germanen», 1934.

Из противников: E. *Prokosch*. «The Hypothesis of a pregermanic» // The Germanic Review. – T. I, 1926. – P. 47-72) – содержит критику теории Мейе. Ср. также: *H. Hirt*. «Handbuch des Urgermanischen». – T. I, 1931. – S. 103-105; *R. C. Boer.* «Over den samenhang der Klankverschuivingen in de germaansche dialecten» (Neophilologus, I, 103 и сл.); *G. Baesecke*. «Einführung in das Althochdeutsche», 1918; Primus *Lessiak*. «Beiträge zur Geschichte des deutschen Konsonantismus», 1933. С экспериментально-фонетической точки зрения: A. *Schmitt*. «Media, Tenius und Aspirata» (Teuthonista, т. 7, 287-308). С фонологической точки зрения: *J. Fourquet*. «Les mutations consonantiques du germanique: Essai de position de problèms», 1948.

Ученик Мейе, Фуркэ, выступает против теории протогерманского языкового «субстрата», рассматривая передвижение согласных как результат внутреннего фонологического развития группы индоевропейских диалектов, в которую входили германский и армянский.

К вопросу о внутренних фонетических закономерностях «передвижений» согласных ср. в особенности: *L. Zabrocki*. «Usilnenie i lenicja w językach indoeuropejskich i w ugrofińskim». – Познань, 1951. – *Ред. 1952.*

лингвистической географии (Вредэ, Фрингс и др.). Однако именно эти бесспорные исторические факты племенных смешений более позднего времени создают для теории субстрата в целом дополнительные трудности.

Этногенез древних германцев и связанное с ним явление первого передвижения, которое относят предположительно к последним векам до нашей эры, происходили в совершенно других историко-географических условиях и в другой этнической среде, чем второе передвижение, а между тем, как, по-видимому, правильно утверждает сам Мейе, эти явления внутренне связаны, управляются общими законами и составляют два этапа одного и того же процесса. К этому в качестве последнего этапа присоединяются значительно более поздние изменения консонантизма в некоторых верхненемецких диалектах, которые Мейе называет «зачатками третьего передвижения», а также передвижение в современном датском языке (превращение глухих в аспираты и аффрикаты и звонких в глухие) – факты, ни с каким субстратом непосредственно не связанные.

В свете этих фактов значительно большую убедительность получают положения тех довольно многочисленных языковедов (Гирт, Прокош, Безеке, Бур и др.) [9], которые объясняют общий сдвиг артикуляции германских согласных фонетическими законами самих германских языков, прежде всего – влиянием сильного экспираторного ударения, которое вызывает соответственное ослабление смычки и тем самым, с одной стороны, передвижение глухих смычных в придыхательные, аффрикаты и спиранты, с другой – потерю звонкости с переходом звонких смычных в полузвонкие (слабые) или глухие.

Этим, конечно, не исключается возможность, что само изменение характера ударения в германском связано с артикуляторными навыками неизвестного этнического субстрата. На данном уровне наших знаний по доистории Европы вопрос этот по необходимости остается дискуссионным…

Значение книги – в широкой обобщающей картине внутренних процессов развития германских языков, в систематическом и ясном, хотя и несколько схематическом изображении общих тенденций этого развития.

В. Жирмунский.

---

[9] E. *Prokosch*. The Hypothesis of a pre-germanic substratum // Germanic Review. – T.I. – 1926. – P.51.

ПРЕДИСЛОВИЕ АВТОРА

Каждый язык индоевропейской группы имеет свой особый характер. Лингвисты много сделали, чтобы объяснить особенности этих языков с помощью индоевропейских элементов, существование которых установила сравнительная грамматика. Однако не менее полезно показать оригинальность различных языков. Задача настоящей небольшой работы – подчеркнуть особенности, присущие развитию языков германской группы в отличие от всех других индоевропейских языков.

Не пытаясь объяснить все фонетические и грамматические явления, мы стремились только выделить те нововведения, которые придали германской группе своеобразный облик.

Германское единство существовало лишь до исторической эпохи. Зафиксированные в разное время в письменности, германские языки уже различались между собой. С тех пор расхождение между ними непрерывно возрастало. Следовательно, работа, охватывающая германские языки в их совокупности, должна опираться, в первую очередь, на древнейшие формы этих языков, потому что эти формы ближе всего к периоду единства.

Но сколь бы различны и независимы друг от друга ни были германские языки, их развитие шло параллельными путями, так как направлялось первоначальными изменениями, имевшими место в период единства. Поэтому исследовать древний период германского языка – значит уже частично объяснить нынешнее состояние этой группы. Мы постоянно стремились показать, как развитие приводит от еще весьма архаического общегерманского типа к вполне современному типу английского языка...

11 ноября 1916 г.

В вышедшей во время войны книге нельзя было учесть некоторые работы. Однако мы не видим необходимости вносить в нее существенные изменения, так как намеренно избегали касаться спорных вопросов.

В новом издании мы ограничились исправлением ошибок редакционным изменением отдельных мест, уточнением формулировок некоторых теорий и кое-какими дополнениями, в частности введением небольшой главы о словосложении.

Сентябрь 1922 г.

Это издание также не потребовало серьезных изменений. Несколько мелких исправлений являются главный образом результатом проверки, которую любезно взял себя Морис Каген.

Издание уже находилось в печати, когда я получил статью из «The Germanic Review, I, стр. 47-71, где Прокош обсуждает и отвергает гипотезу влияния неиндоевропейского «субстрата», с помощью которой объясняются характерные особенности германского языка. Даже после замечаний Прокоша эта теория кажется мне обоснованной. Чтобы судить о влиянии «субстрата» в области произношения грамматики, достаточно понаблюдать, какие формы принимает парижский французский язык в южной Франции, где он является заимствованным. Германская фонетика – это фонетика индоевропейская, перенесенная в систему чужих навыков и тенденций. Каждый индоевропейский язык более или менее явно дает повод для подобных же наблюдений.

Март 1926 г.

За исключением отдельных исправлений, которыми частично обязан указаниям Моссе, четвертое издание воспроизводит третье без изменений.

Январь 1930 г.

СОКРАЩЕНИЯ

В работах по сравнительной грамматике принято ставить перед каждым цитируемым словом сокращенное обозначение языка, которому оно принадлежит. Большинство этих сокращений понятно и не требует объяснений. Вот главнейшие из употребляемых в книге:

англ. – английский
арм. – армянский
атт. – аттический
беот. – беотийский
вед. – ведийский
в.-нем. – верхненемецкий
герм. – германский
гот. – готский
греч. – греческий
дорич. – дорический
др. – древний
и.-е. – индоевропейский
ирл. – ирландский
исл. – исландский
лат. – латинский
лит. – литовский
нем. – немецкий
оск. – оскский
рун. – рунический
сакс. – саксонский
скр. – санскрит
сев. – северный
совр. – современный
ст.-слав. – старославянский
умбр. – умбрский

Другие сокращения относятся к грамматическим терминам:

им. – именительный
вин. – винительный
род. – родительный
дат. – дательный
ед. – единственное
мн. – множественное
м. – мужской
ж. – женский
ср. – средний
р. – род
п. – падеж
ч. – число
л. – лицо

Звездочкой обозначены незасвидетельствованные формы, восстанавливаемые гипотетически для ясности изложения.

Черточка (дефис) перед или после формы означает, что форма эта приводится не полностью; например, когда приводится окончание -m, перед ним ставится черточка, чтобы показать, что корень не указан.

Знак **>** означает переход от более древней к более новой форме: **p > f** означает изменение старого **p** в **f**.

ВВЕДЕНИЕ

Группа германских языков входит в состав языков индоевропейских. Но среди этих языков она отличается совершенно особым характером.

«Индоевропейскими» принято называть все языки, которые, подобно индоиранскому, греческому, латинскому, кельтскому, славянскому, представляют собой разные видоизменения общего оригинала, так называемого индоевропейского языка.

Общность происхождения этих языков проявляется в том, что они во многих отношениях соответствуют друг другу; и именно наблюдая эти соответствия, удается гипотетически, но с достаточным основанием восстановить общий незасвидетельствованный оригинал различных индоевропейских языков.

Первая задача сравнительной грамматики индоевропейских языков – построить теорию этих соответствий. Однако в засвидетельствованных формах языков этой группы совпадающие черты являются не более как пережитками. Ни один из этих языков, даже в тех своих диалектах, которые подверглись наиболее ранней письменной фиксации, не дает точной и полной картины того, чем была индоевропейская система. Веды и гаты Авесты представляют уже полностью индоиранский тип, веды – в индийской, гаты – з иранской форме; гомеровские поэмы – целиком греческие. А ведь это самые древние и самые архаические памятники индоевропейских языков.

Уже с древнейших времен каждый язык этой группы предстает перед нами со своей особой системой. Элементы, из которых была построена эта система, – индоевропейские. Но сама система – новая. Поэтому следует рассмотреть каждый язык в отдельности, чтобы обнаружить его специфические особенности.

Не следует ограничиваться рассмотрением уже достигнутых изменений. Подобные изменения интересны постольку, поскольку они служат отправной точкой для последующего хода истории языка. Но в первую очередь надлежит исследовать тенденции, направляющие это развитие, выяснить, так сказать, движущие принципы изменения. Очень часто не идут дальше установления того, что такому-то положению в индоевропейском соответствует в таком-то языке другое. Совершающиеся изменения – почти всегда результат тенденций общего характера. Эти тенденции действуют еще прежде, чем они обнаружились, и продолжают действовать много времени спустя после

того, как они впервые проявили себя. Следует возводить изменения к тенденциям, которыми они вызваны. Несомненно, детали процесса ускользнут от нас, но основные линии важнее деталей.

Рассматривать языки с этой точки зрения тем интереснее, чем существеннее преобразования, которым они подверглись, и чем более эти преобразования влияют на систему в целом. Германский язык, расшатав индоевропейскую систему и создав новое произношение, новую грамматику, может сохранять сколько угодно индоевропейских элементов, и, тем не менее, это другой язык, отличный от индоевропейского. Лингвистика, если она во что бы то ни стало стремится установить индоевропейское происхождение каждого мельчайшего элемента германского, не показывая принципов новизны этой группы языков, остается прикованной к редкостям, не имеющим большого значения, и пренебрегает самым существенным.

Оставляя по мере возможности в стороне мелкие факты, мы хотели бы наметить здесь основные черты развития германских языков. Рассматриваемые нами процессы этого развития начались задолго до того, как германский был засвидетельствован письменными памятниками, и в большинстве продолжались на протяжении исторического периода; в известной мере они действуют и поныне, придавая германским языкам своеобразный облик среди индоевропейских. Отделяя доисторические факты от фактов последующих периодов, тем самым очень часто отрывают друг от друга явления, порожденные той же тенденцией: многие явления, которые начали развиваться одновременно с самыми ранними текстами и возникли еще до фиксации этих текстов, получили завершение лишь значительно позже, а некоторые – в совсем недавнее время. Многие тенденции к изменению и сейчас еще оказывают свое действие. Именно эти тенденции нам и хотелось бы выделить.

Германскими называются индоевропейские языки, обнаруживающие определенные новообразования как в формах засвидетельствованных наиболее древними памятниками, так и в тенденциях своего развития.

Эти общие новшества и тенденции, многочисленные и характерные, заставляют предположить, что так называемые германские языки являются видоизменением особой формы индоевропейского языка. Это и есть тот язык, который мы условимся называть «общегерманским». Этот общий язык известен только из сравнения различных германских языков между собой, и «восстановить»

его так, как восстанавливают «вульгарную латынь», на которой основаны романские языки, невозможно.

Мы воздержимся здесь от исследования вопроса, где и когда говорили на обозначенном таким образом языке. Что касается места, то можно предположить, что это была центральная часть Европы, может быть, низменности на севере Германии; что касается времени, то мы не ошибемся, если назовем два или три века, предшествующих нашей эре. Пытаться быть более точным при отсутствии исторических данных было бы неосторожно.

Германские языки делятся на три группы: готскую, скандинавскую, западногерманскую.

Готская группа, бесспорно, имела большое значение, но готы как завоеватели рассеялись далеко за пределами своих первоначальных владений. Они образовали государства в Испании, Франции, Италии, на Балканах. Очутившись в далеких краях, они после блестящих побед растворились з народностях, над которыми установили кратковременное господство. Таким образом, их язык повсюду исчез. В XVI в. Крыму было обнаружено немного слов сохранившегося там готского наречия. Но и здесь готский язык вышел из употребления. В настоящее время не существует народности, пользующейся готским языком. Мы не знали бы о нем ничего, кроме имен готских вождей, если бы готский епископ Ульфила не перевел в IV в. священное писание, положив тем самым начало литературному готскому языку, и если бы не сохранились значительные отрывки этого перевода, в частности из нового завета, а также несколько небольших текстов, сочиненных на том же языке. Поэтому, говоря о готском, всегда имеют в виду язык, закрепленный в письменной форме епископом Ульфилой. Сделанный на Балканском полуострове с греческого оригинала этот перевод имеет характер восточных переводов: автор создал алфавит для обозначения звуков готского языка; он установил правильные и постоянные формы. Среди всех германских языков нет более правильного, чем готский, потому что это литературный язык, созданный в определенный исторический момент образованным человеком, опиравшимся на определенное наречие.

Записанный в относительно раннюю пору, готский язык Ульфилы представляет собой одну из самых архаических форм германского. Но готский – язык народа-завоевателя, неоднократно менявшего место жительства, – в IV в. сравнительно продвинулся в своем развитии. Многие другие германские наречия той эпохи были более

консервативны. Некоторые древние германские особенности, которые можно наблюдать в живом употреблении в значительно более поздних скандинавских и западногерманских текстах, в готском языке IV в. уже стерлись.

Скандинавская, или северная, группа сохранилась до наших дней, и три диалекта, зафиксированные в самых ранних памятниках, представлены в настоящее время языками норвежским (и исландским), шведским и датским.

От этих диалектов остались надписи, сделанные алфавитом, который применялся у германских народов и известен под названием рунического письма[10]. Самые древние надписи относятся, вероятно, к III в. н. э. Но использование рунического письма продолжалось долгое время и не прекратилось еще в XIII в. Древние рунические надписи в большинстве кратки и часто неясны по смыслу. Они весьма ценны для нас как языковые свидетельства, так как северный язык IV-V вв. н. э. сохранял чрезвычайно архаический характер, и язык первых рунических надписей более всего приближается к общегерманскому; он заметно более архаичен, нежели готский того же времени. В этом языке лучше сохранились окончания; там, где готский имеет им. п. gasts «гость», древнесеверный рунический имеет еще gastir с гласным -i-, совсем как лат hostis, а там, где в готском представлен вин. п. stain «камень» с полностью утраченным окончанием, древнесеверный рунический имеет staina.

От времени позже XI в. имеются рукописи на трех главных скандинавских диалектах.

Первый литературный язык северных народов сложился в Исландии – норвежской колонии, где в XII-XIV вв. возникла богатая литература. Поэтому и форма, в которой чаше всего цитируют древнесеверный, – это форма, известная по записям исландских литературных произведений этого периода; ее и называют древне-исландским языком.

Западная группа менее едина, нежели северная. Она включает английскую группу с довольно близкими фризскими говорами и немецкую, в которой различают верхненемецкий, нижненемецкий, или саксонский, и нидерландский.

---

[10] О происхождении и развитии рунического письма см. Helmut Arntz. Handbuch der Runenkunde, 1935. См. также *Ч. Лоукотка*. Развитие письма. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1950, с. 180-182.

Руны наряду с латинским алфавитом были в употреблении в Швеции для записей частного характера до XVI-XVII в. – *Ред. 1952.*

Это – группа, представленная наименее древними памятниками. Мы знаем, вначале преимущественно по глоссам, древнеанглийский – только с VII в., древневерхненемецкий – только с VIII в., древнесаксонский – только с IX в.

К тому же в течение всего древнего периода ни в одной из этих областей не сложился единый литературный язык. В Англии тексты дают весьма различные лингвистические формы. Что касается древневерхненемецкого, то он менее всего отличается единством: едва ли можно найти два текста, которые имели бы одинаковый вид; между алеманскими, баварскими и франкскими рукописями существуют значительные расхождения; с другой стороны, поскольку отсутствовала установившаяся традиция, каждый автор, каждый переписчик в известной мере отражал состояние языка в свою эпоху и в своей местности [11]. Таким образом, название «древневерхненемецкий» применяется к различным формам, зафиксированным в верхненемецких областях в VIII-XII вв., ценности в монастырях, точно так же, как название «древнеанглийский» применяется к формам, употреблявшимся в Англии в VII-XII вв. Но тут нет ничего похожего на единство готского или даже древнеисландского языка.

Такое положение связано с тем, что в западногерманской области ученым языком, на котором писали, была латынь. На германских наречиях первоначально писали только глоссы к латинским текстам.

У нас нет сколько-нибудь точных данных, позволяющих определить где и как образовались эти три четко разграниченные группы. Народности, говорившие на германских языках, были чрезвычайно воинственны и стремились с момента появления на исторической арене расширить свои владения. Поэтому значительную часть территории, занятой этими тремя группами в начале исторической эпохи, представляют завоеванные земли, а, следовательно, в числе тех, кто пользуется этими тремя диалектами, имеется значительный контингент ассимилированных народностей.

Способ записи на протяжении древнейших периодов истории каждого диалекта отличается явной непосредственностью, и, как правило, можно вполне полагаться на формы, засвидетельствованные руническими надписями и самыми старыми текстами, будь то готские, скандинавские или западногерманские. Первые дошедшие до нас

[11] Мейе преуменьшает значение орфографической традиции, слагавшейся как в англо-саксонских, так и в немецких монастырях, и оказавшей несомненное влияние на практику переписчиков. – *Ред. 1952.*

тексты близки к моменту, когда каждый из германских языков был записан впервые.

Действительно, германцы долго оставались верны индоевропейскому обычаю, согласно которому все связанное с религией не записывалось. Древние рунические надписи носят светский или магический характер; в значительной части это эпитафии. Первые имеющиеся у нас тексты – христианские, как у готов, сделавших по восточному обычаю перевод библии, так и у немецких и английских народностей, создававших произведения дидактического характера. Древневерхненемецкие тексты представляют собой монастырскую литературу.

Исландская эпическая литература восходит ко времени, когда была закончена христианизация. Весьма вероятно, что у древних германцев письмо распространилось поздно. В этом было нечто преднамеренное, так как германцы соприкасались с народами, владевшими письмом. Ни рунические надписи, ни первые тексты, целиком христианские, не обнаруживают сколько-нибудь отчетливых следов их более древней культуры.

По-видимому, повсюду, и, в частности, в западных областях, древние германские записи отличаются наивностью и непосредственностью. К сожалению, рунический алфавит, состоявший из 24 букв, давал только суммарные и несовершенные обозначения, а записи, сделанные при помощи латинского алфавита, плохо приспособленного к произношению германских наречий, – неуклюжи и непоследовательны. Систематично и продуманно был записан только готский язык.

Многообразие диалектных форм позволяет составить довольно полное представление о том, чем мог быть «общегерманский» язык. Но сравнивая между собой формы, засвидетельствованные древнейшими текстами на различных наречиях, не следует упускать из виду, что германские языки в начале исторической эпохи продолжали развиваться чрезвычайно быстро. Судя по картине, которую дают первые рунические надписи и готский, общегерманский язык был чрезвычайно архаичен. По сравнению с индоевропейским в нем уже произошло немало коренных изменений, однако многие другие находились только в зародыше. Существовали тенденции, которые должны были вызвать глубочайшее изменение языка; но не все они успели привести к заметным результатам.

Общегерманские формы, которые удается восстановить путем сравнения диалектов, зачастую сильно отличаются от форм самых древних текстов. Так, например, им. п. гот. stains, др.-исл. steinn, др.-англ. stan, др.-сакс, sten, др.-в.-нем. stein «камень»; руническая северная форма stainar и сравнение с ранними германскими заимствованиями в финском (ср. финск. kuningas «король» наряду с др.-сакс, kuning) заставляют предположить как общегерманскую форму *stainaz, нигде не засвидетельствованную. Готский язык и финские заимствования исключают **-r**, которое является конечным согласным в руническом северном; некоторые факты готского показывают, что -s готского stains представляет древнее ***-z**. Отсюда реконструкция *stainaz. Восстановленное таким образом окончание ***-az** именно то, которого следовало ожидать, так как индоевропейским падежным окончанием, на котором основывается германский тип *stainaz, было ***-os** (греч. **-os,** др.-лат. **-os**); индоевропейское ***o** представлено герм. ***a**, конечное индоевропейское ***-s** – герм. ***z**. Восстановление *stainaz для общегерманского подтверждается тем обстоятельством, что оно совпадает с формой, которую предполагают общие правила соответствий между германским и индоевропейским языками.

Начиная по крайней мере с первых веков нашей эры германские диалекты – готский, скандинавский, западный – развивались независимо друг от друга. Вскоре даже каждая группа внутри этих больших диалектов стала автономной: развитие английских наречий сделалось независимым от развития немецких с того момента, когда завоеватели – англы и саксы – обосновались в Англии.

Как и следует ожидать, тождество отправной точки и тождество тенденций, унаследованных от общегерманского, определили параллелизм в развитии различных германских языков. Будучи независимыми друг от друга, эти процессы часто приводят к различным в деталях результатам. Так, мы видели, что одна и та же германская форма *stainaz под влиянием тенденции к редукции окончаний (а также изменению дифтонгов, что непосредственно касается ai в первом слоге) дала рун. сев. stainar (откуда др.-исл. stainn) – гот. Stains – зап.-герм. *stain, откуда др.-англ. stān, др.-сакс, stēn, др.-в.-нем. stein.

Тем не менее, случается, что параллельное, но независимое развитие германских диалектов после общегерманской эпохи дает одинаковые результаты. Например, винительный единственного от общегерманского *stainan становится гот. stain, др.-исл. stein, др.-англ. stān, др.-сакс. stēn, др.-в.- нем. stein. Если бы мы не знали

древнесеверного рунического staina, то нельзя было бы установить непосредственно, что конечный гласный отпал в этой форме только в период между общегерманской эпохой и временем появления самых ранних текстов отдельных диалектов.

Иногда восстановление общегерманской формы не основывается на какой-либо фактически засвидетельствованной форме. Так, в общегерманском *stainan восстанавливается конечное **n**.

Из греческого окончания **-on**, древнепрусского **–an** и древнелатинского **-om**, санскритского -am известно, что догерманское окончание было ***-on**; но ни одна из засвидетельствованных форм существительных этого типа не дает прямого доказательства, что носовой согласный еще сохранялся в общегерманском языке. Мы вынуждены считать эту гипотезу наиболее вероятной в силу того, что в указательных местоимениях, например в форме, которая соответствует винительному от слова «этот» – греч. tón, скр. tám, – носовой сохранился; в готском он существовал перед частицей: pan-a; в древневерхненемецком простая форма сохранила его только потому, что она односложная: den. Таким образом, восстановление общегерманских форм содержит иногда известную долю недостоверности.

Впрочем общегерманский не представлял полного единства. Несомненно, германский в целом обнаруживает по сравнению с индоевропейским много общих новообразований и тенденций к новообразованиям, которые заставляют признать его лингвистическое единство. Но лингвистическое единство не означает единообразия.

Единообразие было бы особенно неправдоподобным в древнем языке индоевропейской группы. Действительно, лингвистическое единство выражает единство народа. Следовательно, единство общегерманского языка отражает тот факт, что в какой-то момент на протяжении веков, предшествовавших христианской эре, существовал народ, сознававший свое единство, который мы, не зная, как он сам себя называл, будем называть здесь германским народом. Но у древнего индоевропейского народа не могло быть единых учреждений и единого управления. Он обычно состоял из группы племен, из которых каждое имело свои собственные обычаи и собственных вождей. Именно таким впервые выступает в истории германский народ – не как государство, управляемое одним главой, а как группа племен, единство которых ощущали соседи; сами они считали себя родственными друг другу, но никогда не представляли политического единства. Племена,

столь независимые друг от друга, не могли иметь строго единый язык. Несомненно, даже до того, как германцы рассеялись во всех направлениях, германский язык уже заключал в себе диалектные различия.

Сравнение трех засвидетельствованных групп германских языков позволяет подметить некоторые из этих диалектных различий, существовавших в общегерманском. Например, во 2-м лице единственного числа претерита индикатива сильных глаголов мы находим в готском baust «ты приказал», в древнеисландском bautt, но bude в древнеанглийском, budi в древнесаксонском, buti в древневерхненемецком. Эти формы образуют два различных, не сводимых друг к другу типа: в готском и северном окончание **-t** с тем же корневым гласным, что и в других лицах единственного числа; в западногерманском окончание **-i** с тем же корневым гласным, что и во множественном числе. Обе формы восходят к различным индоевропейским типам. Готский и северный обобщили один тип, западногерманский – другой; различие между ними, по-видимому, восходит к общегерманской эпохе. Здесь можно заметить одну линию раздела между группами германских диалектов.

Главные разграничительные линии проходят между северным и готским языками, с одной стороны, и западногерманским – с другой. По-видимому, северный был близок готской группе, в то время как западногерманская группа противостояла готскому и скандинавскому. Но не следует чрезмерно настаивать на этом заключении. Факты немногочисленны и малозначительны. Было бы неправильно сводить германские диалекты к двум группам: готский язык существенно отличается от северного[12].

Так как современные живые германские языки развивались независимо друг от друга на протяжении многих столетий и их эволюция почти всегда происходила быстро, а некоторые моменты становилась еще стремительнее, то эти языки в настоящее время чрезвычайно

---

[12] Общность племенных и географических названий, а также исторические предания, сохранявшиеся у готов, заставляют предполагать, что более древней родиной восточногерманских племен была Скандинавия. Наряду с языковыми признаками, объединяющими готский со скандинавскими языками, существуют другие признаки, общие для северных языков с западногерманскими, а также для этих последних с готским и являющиеся, по-видимому, свидетельством языкового общения между этими германскими народами уже после переселения готов на южное побережье Балтийского моря. Ср.: *Richard Löwe*. «Germanische Sprachwissenschaft». – 1911. – S. 19-21; *Gustav Neckel*. «Die Verwandschften der germanischen Sprachen untereinander» (Beitr., 51, 1927. – S. 1-17). – *Ред. 1952.*

различаются межу собой. Тем не менее, во всех этих языках господствовали аналогичные тенденции. Немецкий, нидерландский, английский – сейчас совершенно разные языки, а датский весьма отличается от шведского или от норвежского. Степень удаленности всех языков от общегерманского и индоевропейского лингвистического типа различна. Однако все они эволюционировали в одном и том же направлении.

Конечную точку этого развития представляет современный английский язык. Старые окончания слов в нем на столько редуцированы, что от них почти ничего не осталось, сохранилась исключительно ударенная часть слова. Тем самым древняя индоевропейская морфология оказалась разрушенной. Современный английский является индоевропейским лишь постольку, поскольку он связан с индоевропейским преемственностью через непрерывный ряд поколений, которые всегда ощущали себя говорящими и желали говорить, как их предшественники. Но если рассматривать лингвистический тип как таковой, отвлекаясь от непрерывной преемственности, которая является историческим фактом, не обладающим в настоящее время реальностью, нет ничего более далекого от индоевропейского типа, чем современный английский или датский язык.

Очень трудно было бы доказать, рассматривая современный английский и забыв о его прошлом, что английский – это индоевропейский язык.

Мы не будем пытаться наметить здесь частное развитие о или иного германского языка. Но важно подчеркнуть с самого начала, что развитие германского языка, все более удалявшегося от индоевропейского типа, достигло в английском или датском языке такой точки, где почти всякий след этого типа исчез, и перед нами совершенно новый лингвистический тип.

Мы не можем точно установить, какие условия определили последовательное изменение этого типа. Лингвист констатирует факты, прослеживает их развитие, осмысляет процессы, посредством которых совершаются изменения, и видит, как эти изменения следуют друг за другом и часто обусловливают друг друга. Но от него ускользает происхождение тенденций, являющихся причиной изменений.

Некоторые принципы изменения носят универсальный характер. Например, нет ничего удивительного в том, что окончания имеют тенденцию редуцироваться, интервокальные согласные подвергаются

влиянию соседних гласных и приближаются к ним, становясь звонкими или обнаруживая частичное ослабление смычки, или, если говорить о грамматике, последовательно упрощаются сложность и богатство индоевропейской флексии: все это универсальные тенденции, мы встречаем их результаты в различной степени во всех языках индоевропейской семьи. В этом отношении специфика того или другого языка заключается только в том, насколько быстро действуют эти тенденции, и в материальных особенностях изменений.

Но есть тенденции, специфичные для определенных языков. Германская фонетика обнаруживает ряд тенденций такого рода, которые придают ей ярко выраженный характер. Система согласных, судьба гласных, характер и место ударения – все эти специфические черты германского языка отдаляют его от индоевропейского.

Когда какая-нибудь народность меняет язык, она склонна более или менее сохранять в новом, принятом ею языке кое-что из своих прежних лингвистических навыков или модифицировать принятый ею тип. Германский язык, столь резко порвавший с индоевропейскими навыками, является индоевропейским языком, на котором говорит новая народность, принявшая индоевропейский, но произносящая его на новый лад; завоеватели, принесшие с собой индоевропейский язык, не были ни достаточно многочисленны, ни достаточно могущественны, чтобы навязать свой способ произношения; население, покоренное ими и принявшее их язык, способствовало распространению типа произношения, отличного от старого, и новых тенденций.

Глубокое изменение грамматической системы связано несомненно, и с тем, что новая народность, принявшая диалект, которому суждено было стать германским, не усвоила полностью грамматических принципов индоевропейского языка; эти принципы, необычайно своеобразные и сложные, были слишком трудны для усвоения, и во всех областях, занятых индоевропейским, они исчезают на наших глазах один за другим. Тенденция устранить из индоевропейского типа его наиболее своеобразные особенности нигде не была выражена более ярко, чем в германском, точно так же, как нигде индоевропейский тип произношения не подвергался столь полному изменению. Значительность и быстрота этих изменений связаны не только с сохранение навыков, предшествовавших усвоению нового языка: наиболее своеобразные черты вновь принятого языка не усваиваются достаточно хорошо уже потому, что они слишком тонки и плохо воспринимаются. Кроме того, разные люди по-разному усваивают

новый язык, и внутри языковой общности возникает большое разнообразие. Против этого разнообразия неизбежно возникает реакция, стремление к нормализации, а, следовательно, и к банальному путем стираний своеобразного.

В германской группе консервативные силы в языке были минимальными и долгое время оставались незначительными.

У единой и устойчивой народности языку присуща эта общая устойчивость; там, где говорят одинаково, каждому приходится приспособляться к общему обычаю, а все индивидуальные отклонения подвергаются осуждению и высмеиваются. Между тем с самого момента появления истории и на протяжении всего исторического периода народности, говорившие на германских языках, были завоевателями. Одни, чересчур стремительные в своем движении растворились в других народностях; так случилось с готами и германцами, попавшими во Францию, со скандинавами, уходившими в Ирландию, Нормандию или Россию, и со многими другими. Другие, более стойкие, навязали свой язык народам, среди которых обосновались; это, в частности имело место в Англии. За завоеваниями такого рода следуют периоды, когда лингвистическое единообразие совершенно отсутствует и, следовательно, сопротивление, оказываемое изменениям, минимально.

Своя национальная цивилизация, сохраняемая интеллектуальной аристократией, устанавливает лингвистическую норму и таким образом способствует устойчивости старого типа. Между тем германцы встретили более высокоразвитую цивилизацию – греко-римскую – и испытали на себе сильное влияние этой цивилизации с самого начала христианской эры. Многие из них служили в римских войсках. Национальная цивилизация прониклась чужеродными элементами: как показал Марстрандер [13], руническое письмо, при всем своем своеобразии, пришло из северной Италии. С введением христианства эта цивилизация уступила ему место; греческий и латынь сразу же сделались учеными языками, а германские говоры применялись только в повседневном обиходе.

Подлинно единая империя стремится создать общий язык, который служит ей орудием. Между тем были германские племена, совершавшие завоевания, существовали германские королевства, большей частью непрочные и быстро сменявшие друг друга, но не было ни одного периода, когда история показала бы нам германскую

[13] J.S. *Marstrander*. «Om Runene og Runenavnenes Oprindelse» // Nordiske Tidskrift, S. 1, 1928, 85 и сл. – *Ред. 1952.*

империю. Величайший из германских завоевателей Карл Великий появился слишком поздно, и не хватало многого, чтобы под его властью объединилась вся Германия того времени; цивилизация, которой он покровительствовал и которую развивал, как показал К. Жюллиан[14], не была германской по языку; каролингское возрождение было, как известно, возрождением латинской учености. Вплоть до периода между IX и XIV вв., когда сложились национальные языки, уже сильно отличавшиеся друг от друга народности, говорившие на германских языках, не имели своего языка как языка цивилизации. Германские говоры служили для повседневных общественных сношений; они не располагали нормой, поддержанной ученой традицией.

Быстрая эволюция английского языка в период нормандского владычества, когда французский был языком двора, знати и писателей, показывает, насколько может видоизмениться язык, лишенный идеальной нормы.

Даже сформировавшиеся литературные языки в средне века не были учеными языками. Они служили для поэтического творчества и особенно в английских и немецких областях оказали весьма слабое влияние на повседневную речь.

Мы хотим здесь показать, в каких направлениях развивался индоевропейский язык, чтобы стать общегерманским и затем от общегерманского перейти к готскому, северному и западному, из которых два последних дали современные германские языки. Часто прерываемые всякими случайностями, эти линии развития в целом обнаруживают, как будет видно из дальнейшего, заметную преемственность.

Речь идет не о том, чтобы найти индоевропейский язык в германских диалектах. Напротив, задача этой книги – показать, в чем состоит оригинальность германского. Материалы, из которых сложился германский, – индоевропейские; однако план языка новый. Правда, каждый из языков индоевропейской группы имеет свои черты, свойственные моменту его вступления в историю. Но в германском лучше, чем где бы то ни было, видно, насколько новым созданием является каждый индоевропейский язык и насколько он этим самым интересен.

---

[14] *Camille Jullian*, известный историк французского средневековья. – *Ред. 1952.*

ФОНЕТИКА

Глава I
ПЕРЕДВИЖЕНИЕ СОГЛАСНЫХ

Индоевропейский консонантизм обладал богатой и полной системой смычных, в то же время не имея ни одного спиранта и только один свистящий – ***s; *z** существовало только как форма ***s** перед звонким смычным. Фонетические элементы, обладающие ярко выраженной звучностью и часто называемые полугласными, которые мы условимся называть согласными сонантами, а именно ***y**, ***w**, ***r**, ***l**, ***m**, ***n**, не будут рассматриваться в настоящей главе.

В западной группе индоевропейских диалектов, в состав которой входит германский язык, система смычных представляла четыре типа: губные, например ***p**; зубные, например ***t**; гуттуральные, например ***k**; лабиовелярные, например ***k^w** (последний можно обозначить также **q^w**). Каждый из этих четырех типов существует в трех рядах: глухой ряд, скажем, ***p**, **t**, **k**, **k^w**; звонкий ряд, скажем, ***b**, **d**, **g**, **g^w**; так называемый звонкий придыхательный ряд (на основании формы, которую принимают согласные этого ряда в санскрите), скажем, ***bh**, **dh**, **gh**, **g^{w}h**.

Если судить по индоиранскому, греческому и армянскому языкам, существовал еще один, менее значительный, ряд глухих придыхательных: **ph**, **th**, **kh**; но в германских, кельтских и италийских языках этот ряд не отличается от обычных глухих и поэтому здесь не будет приниматься во внимание.

Система согласных в общегерманском совершенно иная. Она сохранила те же точки артикуляции, но обладает новыми артикуляционными типами. Она включает глухие смычные: ***p**, **t**, **k**, **k^w** (**q^w**) и звонкие смычные: **b**, **d**, **g**, **g^w**, которые, возможно, были звонкими придыхательными смычными. Зато мы встречаем здесь ряд глухих спирантов [15]: ***f** (билабиальное), **þ**, **x**, **x^w** и ряд звонких спирантов: ***Ƀ**, **đ**, **γ**, **γ^w** (переходящее в простое ***w**). Наряду со свистящим ***s** существует ***z**, которое не всегда является следствием влияния последующего звонкого смычного.

[15] Мы обозначаем через **b** глухой зубной спирант типа англ. **th** в слове thing, через **đ** – звонкий зубной спирант типа англ. **th** в середине слова, например, mother, через **x** – глухой гуттуральный спирант типа немецкого **ch**, например в doch, через **γ** – соответствующий звонкий гуттуральный спирант, как, например, в конце немецкого tag. – *Ред. 1952.*

Во второй главе мы увидим, что звонкие спиранты ***Ƀ**, **đ**, **γ**, **γ^w** (которое переходит в ***w**), а также ***z** представляют формы, принимаемые в определенных условиях звуками *b, d, g, g^w, и *f, þ, x, x^w и *s. В этой первой главе мы рассмотрим только глухие спиранты *f, þ, x, x^w. Введение их в фонетическую систему явилось новшеством, которое сразу обращает на себя внимание.

Если вместо того, чтобы сравнивать системы, мы рассмотрим происхождение каждого ряда общегерманских согласных, германское нововведение окажется гораздо более значительным. В самом деле:

1) Германские глухие представляют не индоевропейские глухие, а индоевропейские простые звонкие: германские ***p**, **t**, **k**, **k^w** соответствуют скр. **b**, **d**, **j**, **g** (чередующемуся при известных условиях с **j**), греч. **b**, **d**, **g**, **b** (чередующемуся при известных условиях с **d** или **g**), лат. **b**, **d**, **g**, **g^w** (и согласному **u**), кельт. **b**, **d**, **g**, **b**, слав. **b**, **d**, **z**, **g** (чередующемуся с **ž**), лит. **b**, **d**, **ż**, **g**, и т. д.

2) Германские спиранты ***f**, **þ**, **x**, **x^w** представляют и.-**e.** ***p**, **t**, **k**, **k^w** и соответствуют лат. **p**, **t**, **k**, **(c), qu**; греч. **p**, **t**, **k**, **p** (чередующемуся при известных условиях с **t** или **k**); лит. **p**, **t**, **sz** (обозначающему шипящее š), **k**; слав. **p**, **t**, **s**, **k** (чередующемуся с **č**); скр. **p**, **t**, **ç**, **k** (чередующемуся с **c**, которое обозначает полусмычное шипящее **č**) и т. д.

Очень рано ***x** стало утрачивать характер спиранта и перешло в простое придыхание **h** – тенденция, не являющаяся специфическим свойством германских языков (аналогичные факты мы наблюдаем, например, в латинском и сербском); таким образом, начиная с самых ранних текстов, во всех германских языках мы находим **h** там, где в общегермайском было ***x**, и **hw** там, где в общегерманском было ***x^w**.

3) Германские звонкие ***b**, **d**, **g**, **g^w** представляют и.-**e.** ***bh**, **dh**, **gh**, **g^{w}h** и соответствуют скр. **bh**, **dh**, **h**, **gh** (чередующемуся с **h**), греч. **ph**, **th**, **kh**, **ph** (чередующемуся с **th** или **kh**), лат. **f** (древним ***f** и ***þ**), **h** (древнему **x**), **f** (древнему **x^w**) и т. д.

Итак, за исключением свистящего ***s** и звонких придыхательных (если герм. ***b** это **bh**) нет ни одного собственно германского согласного, который остался бы в том же ряду, в каком он находился в индоевропейском. Именно это имеют в виду, говоря, что индоевропейские смычные подверглись в германском языке «передвижению» (по-немецки Lautverschiebung).

Сообщение об открытии этого важного факта было опубликовано в 1818 г. датчанином Раском, в 1822 г. – немцем Я. Гриммом; этот принцип часто называли «законом Гримма»[16].

Сопоставляя германские слова с соответствующими санскритскими, греческими, латинскими, кельтскими, славянскими и т. д., констатируют, что ни один германский согласный, кроме ***s**, не совпадает с санскритскими, греческими, латинскими и т. д.; исключения встречаются только в некоторых совершенно определенных случаях, которые, как будет видно ниже, легко можно объяснить.

Совпадения с некоторыми языками (кельтским, балтийским, славянским, иранским) распространяются лишь на старые звонкие придыхательные и объясняются тем, что в этих языках, так же как в германском, звуки **b**, **d**, **g** отражают индоевропейские звонкие придыхательные ***bh**, **dh**, **gh**; но в отличие от германского эти языки, сохраняющие старые простые звонкие, смешали их со старыми звонкими придыхательными.

Вот несколько примеров этимологических соответствий, которые иллюстрируют изложенные принципы:

1. Старые звонкие, представленные германскими глухими:

b**>p**:

лит. dubùs «глубокий»; ср. гот. diups, др.-исл. diūpr, др.-англ. dēop.

d**>t**:

скр. dántam «зуб», лат. dentam; ср. гот. tunþu, др.-англ. tōđ, др.-сакс. tand (все эти слова приводятся в форме вин. п. ед. ч.).

скр. pādam «нога», греч. póda, лат. pedem; ср. гот. fotu, др-исл. fōt, др.-англ. fōt; (все эти слова приводятся в форме вин. п. ед. ч.).

g**>k**:

скр. jānu «колено», греч. góny, лат. genu; ср. гот. kniu, др.-англ. kneo.

скр. ájrah «деревня», греч. agrós «поле», лат. ager; ср. гот. akrs, др.-исл. akr, др.-сакс, akkar.

g^{w}**>k^{w}**:

скр. gnā́ «женщина», др.-прус. genna, ст.-слав. **жена**, греч. беот. banā́ (греч. атт. gynḗ); ср. гот. qino, др.-в.-нем. quena.

---

[16] R.K. *Rask*. «Undersögelse om det Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse». – 1818, стр. 169 и сл. установил закономерные соответствия греческих согласных с древнеисландскими (германскими). Я. Гримм формулировал общие законы германского и верхненемецкого передвижений (Lautverschiebungen) в «Doutsche Grammatik». – 1822, т. 1, изд. 2-е, стр. 584. – *Ред. 1952.*

2. Старые звонкие придыхательные, представленные германскими звонкими, может быть, придыхательными[17]:

***bh>*b**:

скр. bhárāmi «несу», гр. phérō, лат. ferō; ср. гот. bairan «носить», др.-исл. bera, зап.-герм. beran.

***dh>*d**:

скр. dhr̥ṣṇóti «дерзает», dhr̥ṣùḥ «смелый», греч. thrasýs «смелый»; ср. гот. (ga-)dars «дерзает», др. -англ, dear(r).

***gh>*g**:

скр. haṃsáḥ (порода диких водяных птиц), греч. khḗn «гусь», лат. (h)anser, лит. žąsìs; ср. др.-исл. gās, др.-англ. gōs, др.-в.-нем. gans.

***g^{w}h** >?:

Для начала слова достоверных примеров нет; бесспорные случаи имеются только в интервокальном положении и будут рассмотрены во второй главе.

3. Старые глухие смычные, представленные германскими глухими спирантами:

***p>*f** (билабиальное):

вед. páçu «скот», лат. pecu; ср. гот. fiahu, др.-исл. fē, др.-англ. feoh, др.-в.-нем. fihu.

скр. nápāt «потомок», лат. nepōs «внук, племянник»; ср. др.-исл. nefe «родственник, племянник»; др. -англ. nefa, др.-в.-нем. nefo.

***t>*p**:

вед. trī́ «три», греч. tría, лат. tria; ср. гот. þrija, др.-исл. þriū, др. -англ. đrēo, др.-сакс. thriu (в им. вин. п. мн. ч. ср. р.).

скр. vártate «вертится», лат. uertō; ср. гот. wairþan «становиться», др.-англ. weorđan, др.- сакс. werthan.

---

[17] Восстановление индоевропейских звонких придыхательных ***bh**, **dh**, **gh** и их соответствий в германском языке-основе представляет значительные трудности и до сих пор не решено окончательно. Согласно общепринятой теории, общегерманские **b**, **d**, **g** являются звонкими спирантами (**Ƀ**, **đ**, γ) во всех положениях, кроме начального, после согласного и в удвоении. Мейе считает их первоначально звонкими смычными, «может быть, придыхательными», которые в дальнейшем, в результате ассимиляции, переходят между гласными в звонкие спиранты (ср. стр. 45, 47). Положение о том, что звуки эти уже в прагерманском были смычными, выдвинул J. Franck, Germanisch **b**, **d**, **g** (Zeitschrift für deutsches Altertum, т. 54, 1913, стр. 1-22), но оно до сих пор оспаривается. Прокош защищает теорию, согласно которой соответствующие звуки индоевропейского были не придыхательными ***bh**, **dh**, **gh**, а глухими слабыми спирантами. См.: E. *Prokosch*. «Media Aspirata» (Modern Philology, тт. 15-18, 1918-1920); E. *Prokosch*. «A Comparative Germanic Grammar», стр. 41, 49 и сл. (ср. стр. 45-47). – *Ред. 1952.*

***k>*x>*h**:

скр. çatám «сто», лат. centum, греч.-katón (в he-katón «сотня»); ср. гот. hund, др. -англ. hund, др.-в.-нем. hunt.

***k^{w}>*x^{w}>*hw**:

скр. kataráḥ «который из двух», лит. katrás, греч. póteros; ср. гот. hwaþar, др.-исл. huaþarr, др.-англ. hwæđer, др.-сакс. hweđar, др.-в.-нем. hwedar.

лит. lëkù «оставляю», греч. leipō (и лат. linquō, līquī); ср. гот. leihwan «давать (в долг)».

После **s** старые глухие смычные представлены германскими глухими смычными; скр. spaç «шпион», лат. speciō «смотрю» соответствует др.-в.-нем. speho «шпион», spehōn «наблюдать»; санскритскому str̥bhíh «звездами» (твор. п. мн. ч.), греческому astḗr в германском соответствует гот. stairno, др.-исл. stiarna, др.-в.-нем. sterno и т. п. Точно так же сочетаниям **pt**, **kt** и т. п. в германском соответствуют **ft**, **xt** и т. п., т. е. в группе глухих смычных первый дает спирант, а второй – смычный; так, санскритскому naptī́h «внучка», латинскому neptis в германском соответствует др.-англ, и др.-в.-нем. nift; санскритскому astaù (старое *aḱtāù «восемь»), латинскому octō соответствует гот. ahtau, др.-англ. eahta, др.-в.-нем. ahto и т. п.

В обоих этих случаях препятствием для перехода к спирантному произношению послужила предшествующая фонема. Нельзя строить гипотезы относительно того, что могло послужить препятствием для этого изменения, не рассмотрев предварительно, каким путем язык пришел к спирантному произношению.

Остается истолковать установленные таким образом факты. Германский не является единственным среди индоевропейских языков, в котором наблюдается передвижение. Армянский обнаруживает передвижение, почти полностью параллельное. Старые звонкие придыхательные представлены в нем звонкими: berem «несу» рядом с скр. bhárāmi, греч. phérō, гот. baira; старые простые звонкие представлены глухими: kin «жена» рядом с вед. gnā́, др.-прус. genna, гот. qino; наконец, старые простые глухие представлены в нем глухими придыхательными смычными (часто различным образом измененными): khan «что» рядом с лат. quam (с тем же значением).

Эта судьба глухих смычных в армянском языке указывает, через какие посредствующие ступени те же самые смычные превратились в германском в спиранты: первым этапом изменения был, по-видимому,

переход простых глухих смычных в глухие смычные придыхательные, например ***k** в ***kh**.

Чтобы перейти от смычного ***kh** к спиранту **x**, есть два пути. Глухие придыхательные смычные вообще артикулируются слабее, чем соответствующие согласные без придыхания; следовательно, они довольно легко теряют смычку: и из смычных становятся спирантами; такой переход наблюдается при различных обстоятельствах в латинском, ирландском (в интервокальном положении), арамейском (также в интервокальном положении). В немецком языке наблюдается другой процесс: общегерманское ***p** переходит в **pf**, так называемую аффрикату, как будет видно ниже; **pf** может перейти в **f**, что действительно и произошло в немецком в интервокальном положении: например slēpan «спать», ставшее в западногерманском *slāpan, перешло в *slāpfan, откуда др.-в.-нем. slāffan. Представляется наиболее вероятным, что в общегерманском языке переход осуществился первым путем, так как нигде нет следов аффрикат среди фонем, представляющих и.-е. ***p**, **t**, **k**, и путь образования аффрикат, вообще мало распространенный, наблюдается только в последующем развитии некоторых германских наречий, в особенности верхненемецких.

Если принять это положение, переход в германском и переход в армянском – независимые один от другого – сводятся к одной общей формуле.

Существует два основных типа артикуляции смычных, которые отличаются друг от друга положением голосовой щели.

В одном типе, который наблюдается, в частности, почти во всех романских языках, особенно во французском, а также в славянских, голосовая щель максимально закрыта и с момента окончания согласного находится в состоянии готовности для артикуляции последующего гласного. Глухие смычные произносятся в этом случае при закрытой голосовой щели; следовательно, в течение всей длительности смычки, с момента «закрытия» («имплозии») до момента «раскрытия» («эксплозии»), воздух не скопляется позади того органа, внезапное раскрытие которого производит характерный шум согласного, и вибрация голосовых связок последующего гласного начинается тотчас же после эксплозии согласного. Что касается звонких смычных, то они сопровождаются вибрацией голосовых связок на протяжении всего периода смычки. Так, во французском **pa** между ***p*** и ***a*** не происходит никакого выдыхания; французское ***ba*** имеет звонкий характер с момента, когда губы сблизились, чтобы образовать ***b***.

В другом типе, который наблюдается, в частности, в северных немецких и некоторых современных армянских говорах, глухие смычные произносятся при плохо закрытой в момент смычки голосовой щели; на протяжении периода смычки воздух скопляется во рту и должен быть выдохнут после эксплозии смычного; глухие смычные этого типа, в которых выдыхание происходит между эксплозией согласного и началом гласного, называются «придыхательными». Для звонких **b**, **d**, **g** имеется аналогичный способ артикуляции: вибрация голосовых связок начинается только в момент эксплозии, и весь период смычки – глухой; но эти смычные отличаются от типа французских глухих более слабой артикуляцией; это «слабые» глухие, а не «сильные». В целом этот второй тип смычных отличается от первого более поздним введением в действие голосовых связок по сравнению с моментом эксплозии смычного; при глухих голосовые связки закрываются позже; при звонких они позже начинают вибрировать.

Отсюда следует, что переход от индоевропейского типа к общегерманскому или армянскому заключается в переходе от типа, когда голосовая щель приходит в действие с момента имплозии, к типу, когда она начинает действовать в момент эксплозии согласного. Произошло коренное изменение артикуляторного типа. Это изменение коснулось старых глухих ***p**, **t**, **k**, **k^w** и старых звонких ***b**, **d**, **g**, **g^w**, которые превратились соответственно в ***ph**, **th**, **kh**, **k^{w}h** (глухие придыхательные) и ***p**, **t**, **k**, **k^w** (глухие слабые). В германском, как и в армянском, оно не затронуло старых звонких придыхательных смычных, потому что эти согласные обладали особой голосовой артикуляцией звонкого типа, характер которой в точности неизвестен; так, ***bh**, **dh**, **gh** были представлены в них как ***b**, **d**, **g**, бывшие первоначально в обоих языках, по-видимому, придыхательными.

Удвоенные глухие смычные, сильные по природе, несомненно, произносились при закрытой голосовой щели начиная с момента имплозии, который в них легко обозначен; отсюда мы имеем **-tt-** в гот. atta «отец», которое соответствует Лат. atta, греч. átta «папа». Такое развитие характерно для удвоенного типа, имеющего экспрессивное значение. Там, где группа ***-tt-** возникла в результате встречи двух морфологических элементов, она подверглась изменению еще в индоевропейском языке и предстает перед нами в виде **-st-** в иранском, славянском, балтийском, греческом и в виде **-ss-** в западных языках – италийском, кельтском, германском; например: *wit-to – «известный», где имеется корень *wid- «знать» и суффикс ***-to-** корневого прилагательного,

по-гречески -wistos, но в ирландском fess и в германском wissa- (др.-в.-нем. giwisso «наверно», гот. un-wiss «недостоверный»).

В армянском языке **t** и **p** не приняли или не сохранили придыхательного произношения после **s**. То же самое мы наблюдаем в современных германских языках. Если так обстояло дело и в древнем германском, то спирантное произношение не должно было исчезнуть, поскольку для этого не было даже отправной точки.

Смычные, принадлежащие к этому типу с запоздалым участием голосовых связок, менее стойки, чем смычные французского типа. Глухие придыхательные имеют тенденцию превращаться в спиранты, как это и случилось в германском. Слабые глухие, которые представляют собой нечто среднее между глухими и звонкими и производят на француза впечатление неудавшихся звонких (их часто слышишь у эльзасцев и южных немцев, когда они говорят по-французски)[18], имеют тенденцию превратиться в настоящие сильные глухие, и это, по-видимому, произошло в германских диалектах довольно рано; тем не менее **p**, **t**, **k** долго оставались слабыми: латинское название греков Graeci было заимствовано с начальным **k**, которое показывает, что германское k могло еще в исторический период передавать латинское g: гот. krekos, др.-в.-нем. kriahha.

Переход ***kh** в ***x** и, вероятно, вообще глухих смычных в спиранты встречается в слове, которое также не могло принадлежать к очень ранним заимствованиям: название кельтской народности, которую римляне именуют Volca (им. п. ед. ч. м. р.), отразилось в германских как др.-англ. wealh, др.-в.-нем. walh.

Слова, заимствованные германским языком из кельтского, несомненно в период расширения кельтских владений между V и III вв. до н. э. подверглись передвижению согласных: кельтское слово rīg- «король» отразилось в готском reiks, откуда произошло гот. reiki «королевств», др.-исл. rīke, др.-англ, rīce, др.-сакс. rīki.

Передвижение согласных, вероятно, относится к столетиям, непосредственно предшествовавшим христианской эре.

Изменение, которое, подобно передвижению согласных в германском и армянском языках, заключается в коренном изменении способа артикуляции, особенно в изменении активности голосовых связок, чего сам говорящий не сознает, естественно объясняется тем, что народность, меняя язык, сохранила свои старые произносительные

[18] Это явление считается основным фонетическим признаком верхненемецких диалектов. – *Ред. 1952.*

навыки: способ произносить смычные – это один из фактов произношения, который труднее всего изменить.

Говоря о германском, т. е. о языке народа, история которого начинается очень поздно, мы не можем сказать, какой именно народности принадлежал этот тип артикуляции; отметим только, что соседний язык, кельтский, по-видимому, подвергся, хотя и в меньшей степени, аналогичному воздействию и что мы находим там способ артикуляции смычных, который приближается к германо-армянскому типу, не будучи столь законченным. Что касается Армении, то там проникновение индоевропейского наречия произошло в исторический период; с другой стороны, система армянских смычных, имеющая совершенно особый характер, тождественна с системой группы смежных языков другой семьи, южнокавказской, наиболее известным языком которой является грузинский. Следовательно, постороннее влияние, которое для германского языка можно предположить только теоретически, для армянского подтверждается положительными фактами.

Отсюда можно заключить, что причиной германского передвижения согласных является сохранение своих артикуляционных навыков и тенденций народностями, перенявшими и усвоившими тот индоевропейский диалект, которому суждено было в дальнейшем стать германским языком. Новый тип артикуляции, будучи однажды введен в германский язык, продолжал оказывать свое действие, особенно заметное в верхненемецком.

Общегерманские ***b**, **d**, **g** не остались настоящими звонкими; это, вероятно, были в сущности звонкие придыхательные. Эти звонкие придыхательные явственно переходят к глухому придыхательному произношению, как это случилось и в некоторой части армянских наречий. В древних баварских и алеманских текстах имеется колебание между написанием **b** и **p**, **g** и **k**: beran и peran «носить», guot и kuot «хороший», что очень характерно. Во всех верхненемецких наречиях, включая часть франкского, **d** точно так же переходит в **t**: готскому dauhtar «дочь», древнесаксонскому dohter (также в части франкского) в древневерхненемецком соответствует tohter.

Общегерманские ***p**, **t**, **k** имеют тенденцию превращаться в аффрикаты. В древневерхненемецком ***p** переходит в **pf** и ***f** в **z** (которое обозначает **ts**): древнесаксонскому plegan «заботиться» соответствует др.-в.-нем. pflegan (за исключением части франкского) и древнесаксонскому toihan «тянуть» – др.-в.-нем. ziohan. Звук k был

затронут этим процессом только в баварском и алеманском; древнесаксонскому и франкскому korn «зерно» соответствует в этих диалектах chorn, причем фонетическое значение ch не всегда можно в точности установить: существовало различное произношение от **kx** до **x**.

Таким образом, в древневерхненемецком языке произошло второе передвижение согласных, продолжающее в несколько иных формах явления первого передвижения. Эти изменения, пределы которых существенно различаются в разных немецких наречиях, имели место между I в. н. э. и временем письменной фиксации верхненемецкого; в них участвуют и слова, заимствованные немецким из латинского в период Римской империи; например: лат. porta дает др.-в.-нем. pforta; лат. discus дает др.-в.-нем. tisk «стол» и т. д.

В древневерхненемецком плохо сохранились германские спиранты: ***x** рано перешло в **h**; билабиальное ***f** стало лабиодентальным **f**, которое с тех пор сохранилось без изменения. Оставалось ***þ**, которое стало звонким **đ**, а это **đ**, иногда обозначаемое через **dh**, между VIII и X вв., в различных областях в разные периоды, переходит в смычный **d**: отсюда driu «три» (в среднем роде) рядом с др.-сакс. thriu. Таким образом, в верхненемецком было восстановлено **d**; вместе с **b** и **g**, имеющими совершенно иное происхождение как продолжения общегерманских **b** и **g**, оно довершает ряд немецких звонких. Подобные изменения оказались возможными благодаря тому, что старый немецкий ряд **b**, **d**, **g** не состоял из звонких французского типа.

В результате всех этих изменений немецкий язык обладает, с одной стороны, звонкими **b**, **d**, **g**, которые произносятся в разных местностях по-разному и являются в баварских и алеманских говорах в общем слабыми глухими, с другой стороны, глухими **p** (главным образом в недавно заимствованных словах), **t** и **k**. Тенденция задерживать закрытие голосовой щели продолжала действовать: **p**, **t**, **k** снова имеют тенденцию становиться придыхательными; в верхненемецких областях **k** в слове korn, **t** в слове tochter сейчас произносятся с придыханием, так что можно сказать, что в этом районе есть зачатки третьего передвижения[19]. На

[19] Дальнейшее развитие немецкого консонантизма по данным современных диалектов значительно сложнее, чем это представлено у Мейе. В нижненемецком и средненемецком интервокальное (а в нижненемецком и конечное) **b** имеет спирантное произношение; в тех же диалектах спирантное произношение имеет также интервокальное и конечное (а в нижненемецком частично и начальное) **g**; в некоторых говорах наблюдается и спирантизация интервокального **d** с последующим переходом в **r** или **l**. Смычные согласные утратили в верхненемецких диалектах звонкость; южнонемецкий частично различает

самом деле тип артикуляции, однажды утвердившийся в общегерманском языке, постоянно воспроизводился в верхненемецком, и развитие это имеет непрерывный характер.

В других германских диалектах общегерманский тип постепенно исчезал, и смычные в той или иной мере приблизились к романскому типу, более стойкому и постоянному. Так, смычные в нижненемецком почти в точности такие же, как во французском[20]. Не везде, однако, развитие зашло так далеко. Глухие смычные в датском и английском и сейчас имеют более придыхательный характер, чем во французском. В датском даже наблюдается тенденция к превращению глухих смычных в аффрикаты; здесь **t** тяготеет к **ts**, как в древневерхненемецком, а **b**, **d**, **g** являются менее звонкими, чем звонкие в романских и славянских языках[21].

После потрясения, которое испытала в общегерманском языке система смычных, равновесие восстанавливалось медленно. Тем не менее, за исключением немецкого и датского, оно рано или поздно восстановилось повсюду.

прежние звонкие и глухие как глухие слабые и сильные (lenes и fortes), в средненемецком они в большинстве положений смешались и произносятся как глухие слабые (см. прим. 18). Вопрос о том, представляют ли эти явления новое, «третье передвижение» или они восходят ко второму передвижению и лишь сравнительно поздно (начиная с XI-XII вв.) нашли отражение в письме, остается до сих пор дискуссионным. Ср.: O. *Bremer*. «Deutsche Lautlehre». – 1918; Primus *Lessiak*. «Beitrage zur Geschichte des deutschen konsonantismus». – 1933. – *Ред. 1952.*

[20] В отличие от романских и славянских языков нижненемецкие **t**, **p**, **k** в начале ударного слога и в конце слова аспирированы. Это нижненемецкое произношение легло в основу произносительной нормы литературного языка (Bühnendeutsch). Ср.: O *Bremer*. «Deutsche Lautlehre». – 1918. – S. 74-83. – *Ред. 1952.*

[21] Датское «передвижение». В современном датском языке глухие согласные **p**, **t**, **k** в начале слова перед ударным гласным сильно аспирированы, причем **t** перед узкими передними гласными **i**, **y** приближается в произношении к аффрикате **ts**. Ср. Tivoli [tsivoli]. Согласные **b**, **d**, **g** являются «полузвонкими» (или «слабыми глухими», как в современных верхненемецких диалектах) и совпали в произношении с **p**, **t**, **k** во всех позициях, кроме указанной выше начальной. Таким образом, в современном датском произношении такие слова, как, например, stikke: ligge, trappe: krabbe, Angente: bredde и т. п., являются точными рифмами. Ср.: O. *Jespersen*. «Maders malets fonetik». – 1934, стр. 71-74.

Как о более раннем «передвижении» типа тех «ассимиляций», которые рассматриваются Мейе в гл. II, можно говорить о переходе в среднедатском (XIV - XV вв.) глухих смычных **p**, **t**, **k** в интервокальном положении в звонкие **b**, **d**, **g**, а в дальнейшем – в соответствующие звонкие спиранты **v**, **đ**, например: gripa «хватать», bita «кусать», aka «ехать» griba, bida, aga>grive, biđe (написание сохраняется). См.: Э. *Вессен*. «Скандинавские языки». – 1949, стр. 91. – *Ред. 1952.*

В кельтском языке наблюдается, по крайней мере, начало явления, подобного тому, которое в германском имело такие значительные последствия. Здесь глухие смычные, как в гаэльском, так и в валлийском, принадлежат к так называемому «придыхательному» типу. Но, в отличие от германского языка, полное передвижение не было достигнуто: явление остановилось в самом начале…

Глава II
ИНТЕРВОКАЛЬНЫЕ СОГЛАСНЫЕ

Согласные, стоящие между гласными, обычно имеют тенденцию изменяться так, чтобы в известной мере приблизиться к типу гласных. Глухие стремятся стать звонкими, смычные – спирантами. В датском языке старые интервокальные глухие смычные стали звонкими; *giutan «лить» представлено здесь словом gude. В современном немецком старое **p** в начальном положении отражено как **pf**, например pflegen из *plegan, но то же самое **p** представлено как **f** между гласными, например schlafen из slapan «спать»; **t** в начальном положении дает **ts**, например в zehn из *tehan «десять», но **ss** в положении между гласными, например в wasser из *water «вода». Подобного рода фактов бесчисленное множество.

Изменение интервокальных согласных затронуло два ряда германских согласных: смычные ***b**, **d**, **g**, **g**^{w}, которые, как мы видели, продолжают старые звонкие придыхательные, и, за некоторыми исключениями, глухие спирантные фонемы, а именно: свистящее ***s** и глухие спиранты ***f**, **þ, x**, **x**^{w}, представляющие старые глухие смычные.

Звонкие смычные ***b**, **d**, **g**, **g**^{w} между двумя гласными превратились в спиранты; таким образом, между гласными мы имеем: ***Ƀ**, **đ**, **γ** и **w**. Часто учат, что звонкие придыхательные смычные дали в германском языке звонкие спиранты, однако спирантное произношение засвидетельствовано только в тех случаях, когда эти согласные стоят между гласными. Например, в древнеисландском пишется в начале слова **b**, а между гласными **f**: bera «носить», но grafa «рыть»; точно так же в древнеанглийском beran, но giefan «давать»; древнесаксонский, имеющий в начале слова **b**, следовательно beran, колеблется в интервокальном положении между **b**, **u** и **v**. Готское **b**, как греческое **β** в IV в. н. э., служит одновременно для обозначения **b** и **Ƀ**; но одна деталь указывает, что старое интервокальное **b** произносилось как спирант: в общегерманском такие формы, как 1-е и 3-е л. претерита, имели на конце гласный и произносились *gaƀa «я дал», *gaƀi «он дал»; конечные гласные отпали, и **Ƀ** оказалось на конце; так как в готском спиранты на конце слова

становятся глухими, то **Ѣ** перешло в **f**, и пишут gaf наряду с giban «давать», gebun «они дали» и т. п. После носового звонкие смычные не становятся спирантами; отсюда в готском такие формы, как lamb «ягненок», с конечным **b**. ***g**^{w} после носового сохраняется; таким образом, готский имеет siggwan «петь» рядом с греч. omphḗ «голос» (из *song^{w}hā); между гласными то же ***g**^{w} перешло в ***w**: ср. гот. snaiws «снег», др.-англ. snā(w), др.-в.-нем. sneo наряду с лит. snẽgas «снег» и греч. neíphei «идет снег», лат. nix (niuis) «снег», ninguit «идет снег».

Таким образом, германский язык создал ряд звонких спирантов: ***Ѣ**, **đ**, **γ**. Этот ряд еще обогатился благодаря озвончению части старых ***f**, **þ**, **x** между гласными.

Кроме того, ***s** между гласными имело тенденцию переходить в ***z** при тех же условиях, при которых ***f**, **þ**, **x** превратились в звонкие ***Ѣ**, **đ**, **γ**; а ***z**, сохранившееся в готском, перешло в северном и в западногерманском в фонему типа **r**. Рунический алфавит имеет для **r**, возникшего из ***z**, особый знак, отличный от того, который обозначает старое **r** (этот знак транскрибируется **ʀ**); отсюда следует, что смешение старого **r** и **r**, происшедшего из ***z**, еще не было завершено в древнесеверном языке к началу нашей эры.

Здесь возникает следующая проблема. Старые ***s**, **f**, **þ**, **x**, **x**^{w} в германском языке остались одни глухими, а другие перешли в ***z**, **Ѣ**, **đ**, **γ**, **w**, причем в германском ничто не объясняет этого различия.

Датский лингвист Вернер установил принцип распределения, называемый «законом Вернера» [22]. Чтобы обобщить установленные факты, мы предлагаем следующую формулировку, более сжатую и точную, чем та, которую дал Вернер.

Свистящий ***s** и спиранты ***f**, **þ**, **x**, **x**^{w} стали звонкими между двумя звонкими элементами, из которых один является гласным первого слога в слове, в том случае, если озвончению не препятствовало унаследованное из индоевропейского ударение, падавшее на этот слог.

Санскритскому pitā́ (вин. п. pitáram), греческому patḗr «отец» в германском языке соответствуют гот. fadar, др.-англ. fæder, др.-сакс. fader, др.-в.-нем. fater, следовательно, формы с интервокальным ***đ**, ибо, как показывают санскрит и греческий, индоевропейское ударение (заключавшееся в повышении голоса) не падало на первый слог слова. Напротив, санскритскому bhrā́tā (вин. п. bhrā́taram) «брат», греческому

[22] «Закон Вернера» – см. K. Verner, Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung (Zeitschr. für vergl. Sprachforschung, т. 23, 1876, стр. 97-130). – *Ред. 1952.*

phrā́ter «член фратрии» в германском соответствуют гот. broþar, др.-англ. brōðor, др.-сакс. brōther, др.-в.-нем. bruoder, следовательно, форма с интервокальным ***þ**, так как здесь индоевропейское ударение падало на первый слог. Санскритскому çváçuraḥ (из *sváçuraḥ) «свекор» в германском соответствует гот. swaihra, др.-в.-нем. swehur, так как ударение падало на начальный слог (греч. акцентировка hekyrós – вторичного происхождения); напротив, санскритскому çváçrūḥ (из *sváçrūḥ) «свекровь», где ударение падало не на начальный слог, в германском соответствуют др.-англ. sweger, др.-в.-нем. swigar. Индоевропейское ***k^{w}** в слове «волк», ставшее в германском ***x^{w}**, перешло в ***f**, несомненно, под влиянием начального ***w**; ***f** сохранилось, так как ударение падало на начальный слог: гот. wulfs, др.-исл. ulfr, др.-англ. и др.-сакс. wulf, др.-в.-нем. wolf наряду с скр. vṛ̥́kaḥ (греч. lýkos, повидимому, та же форма); женский род др.-исл. ylgr «волчица» (где сохранилось гуттуральное произношение) имеет звонкий, который объясняется старым местом ударения; ср. скр. vṛ̥kīḥ «волчица». ***s** в таком слове, как др.-англ. nasu (и nosu) «нос», сохраняется, так как ударение падало на первый слог: ср. вед. nā́sā «ноздри»; напротив, рядом с скр. snṷsā́ и греч. nyós «сноха» мы имеем с **r**, представляющим общегерманское ***z**, др.-исл. snor, др.-англ. snoru, др.-в.-нем. snura.

Обращает на себя внимание противоположность между гот. tiahun, др.-сакс. tehan, др.-в.-нем. zehan (из *dekm̥d, *dekomd), где сохраняется старый глухой спирант (ср. лит. dẽšimt «десять») и гот. hund, др.-сакс. hund, др.-в.-нем. hunt «сто» (ср. скр. çatám, греч. -katón «сто»), где старое ***þ** переходит в ***đ** (которое становится смычным после носового).

Несмотря на подобного рода примеры, показывающие принцип распределения, можно было бы еще сомневаться в общезначимости этого правила, так как место индоевропейского ударения известно только для очень ограниченного числа слов и, кроме того, это место менялось в зависимости от сложных условий, которые не всегда можно точно определить. Но некоторые грамматические факты дают нам решающее доказательство.

Претерит сильных глаголов большей частью восходит к индоевропейскому перфекту. А в санскритском перфекте место ударения меняется, что не может не быть чрезвычайно древним явлением. Формам единственного числа, как скр. véda «я знаю, он знает», имеющим ударение на первом слоге, противостоят формы множественного числа vidmá «мы знаем», vadá «вы знаете», vidúḥ «они знают», которые имеют ударение на окончании.

Германский дает в претерите сильных глаголов чередование ***f**, **þ**, **x**, **x**^{w}, **s** в единственном числе, ***Ѣ**, **đ**, **γ**, **w**, **z** (ставшее **r** в древнесеверном и западногерманском) – во множественном числе, которое объясняется различием в месте ударения, совпадающем с местом ударения в санскрите.

Следовательно мы имеем:

	Др.-исл.	**Др.-англ.**	**Др.-сакс.**	**Др -в. -нем.**
3-е л. ед. ч.	—	tēah	tōh	zōh «он тянул»
3-е л. мн. ч.	—	tugon	tugun	zugun «они тянули»
(ср. лат. dūcō «веду»)				
3-е л. ед. ч.	—	wearđ	—	ward «он стал»
3-е л. мн. ч.	—	wurdon	—	wurtun «они стали»
(ср. скр. várte «верчусь», лат. uertō)				
3-е л. ед. ч.	—	seah	sah	sah «он видел»
3-е л. мн. ч.	—	sāwon	sāwun	«они видели»
(интервокальный согласный здесь *hw; гот. saihwan «видеть»)				
3-е л. ед. ч.	vas	was	was	was «он был»
3-е л. мн. ч.	vǫro	wāeron	wārun	wārun «они были
(ср. скр. vásati «остается»)				

Готский язык в общем утратил эти грамматические чередования. Однако он сохранил их следы в своих претерито-презентных глаголах: например, он противопоставляет aih «владеет» и aigun «владеют»; ср. скр. ī́çe «имею во власти».

Другой ряд чередований, столь же убедительный, дают понудительные (каузативные) глаголы. Настоящее время так называемого тематического типа с корневым гласным ***e***, того типа, к которому принадлежит большинство германских сильных глаголов, несло ударение на начальном слоге; глаголы понудительные, напротив, имели ударение на суффиксе; так, санскрит противопоставляет várdhati «растет» и vardháyati «растит (заставляет расти)». В германском это отражается для свистящих и спирантов чередованием глухого и звонкого произношения: гот. fra-wairþan «гибнуть», ср. скр. vártate «он вертится», но fra-wardjan «губить», ср. скр. vartáyati «он вертит». Например, др.-англ. ge-nesan, др.-сакс, и др.-в.-нем. gi-nesan «выздороветь» (ср. скр. násate «возвращается», греч. néetai «возвращается» рядом с nós-tos «возвращение») противостоят др.-англ. nerigan, др.-сакс. nerian, др.-в.-нем. nerien «спасать» (ср. скр. nāsáyati «возвращает»); готский, плохо сохраняющий эти чередования, здесь, как и в перфекте, обобщил **s** из ga-nisan, откуда получилось nasjan «спасать».

Корневые прилагательные на ***-to-** и ***-no-**, включенные германским языком в систему глагола, несли в индоевропейском ударение на суффиксе, например: скр. çru-tá-ḥ «слышный», греч. kly-tó-s «знаменитый» или скр. pūr-ṇá-ḥ «полный». Этим объясняется, что интервокальные глухие спиранты становятся звонкими, тогда как соответствующее настоящее время имеет интервокальный глухой спирант: др.-сакс. tiohan, др.-в.-нем. ziohan «тянуть» рядом с др.-сакс. gi-togan, др.-в.-нем. gizogan «вытянутый», также др.-исл. kiōsa, др.-англ. cēosan, др.-сакс. keosan, др.-в.-нем. kiosan «выбирать» рядом с др.-исл. kørenn, др.-англ. coren, др.-сакс. и др.-в.-нем. gi-koran «выбранный».

В индоевропейском языке существовали типы имен, в которых место ударения изменялось при склонении. Такое передвижение ударения четко сохранилось в литовском, где мы имеем, например, вин. п. ед. ч. âkmenį «камень», но род. п. ед. ч. akmeñs; вин. п. ед. ч. gálvą «голова», но род. п. ед.ч. galvõs; вин. п. ед. ч. súnų «сын», но род. п. ед. ч. sūnaũs. Эти чередования объясняют, несомненно, противопоставления форм имен в германских диалектах, например гот. auso (род. п. ausins) «ухо», но др.-исл. eyra, др.-англ, ēare, др.-в.-нем. ōra; гот. dauþs «мертвый», но др.-сакс. dōd, др.-в.-нем. tōt и т. д. Подобного рода примеры весьма многочисленны.

Итак, в момент, когда ***s** и спиранты, стоящие между двумя звонкими элементами, стали звонкими, индоевропейское ударение, следов которого мы уже не находим в германском в историческую эпоху, еще существовало, и наличия этого ударения на первом слоге слова было достаточно, чтобы воспрепятствовать озвончению непосредственно следующего за ним свистящего или спиранта. Закон Вернера относится только к спиранту, который следует за согласным, стоящим в конце начального слога слова.

В остальной части слова старые глухие спиранты тоже представлены то глухими, то звонкими. В готском распределение регулируется диссимиляцией: свистящие и спиранты между двумя звонкими становятся звонкими, если предыдущий слог начинается с глухого; они остаются (или вновь становятся?) глухими, если предыдущий слог начинается со звонкого: auþida «пустыня», но meriþa «слух»; witubni «наука», но waldufni «власть» и т. п. Для других диалектов в том же случае принцип распределения глухих и звонких спирантов не известен.

Озвончение свистящих и спирантов, стоящих между звонкими, есть факт ассимиляции со смежными фонемами. Начальный согласный слова находится в менее критическом положении, чем срединный согласный; но и здесь можно понять, что происходит ассимиляция; и действительно,

начальное **s** в слове стало произноситься в немецком звонко: **so** произносится как **zo**. В части английских диалектов начальные согласные озвончаются; так, **þ** переходит в **đ**. В английском языке это явление представлено в служебных словах: начальное **th** обычно в английском глухое, в отличие от интервокального **th**, которое всегда звонкое; но артикль the содержит звонкое **th**[23]. Подобный факт имел место в неударных личных местоимениях еще в доисторический период во многих диалектах; рядом с лат. tu «ты» мы имеем как основную ударную форму: гот. þu, др.-исл. þū, др.-сакс. thū, др.-в.-нем. dū; но есть побочная неударная форма, ставшая đu, которая в др.-исл. дает -đu (-đo), а в др.-в.-нем. -tu: nimis-tu «ты берешь» (совр. нем. nimmst). Следовательно, влияние гласных, стремящихся к озвончению свистящих и спирантов, простирается в германском языке очень далеко.

Однако никогда чередование интервокальных согласных не доходило до полного исчезновения их, и это обстоятельство оказало решающее влияние на все развитие языка. Латинские слова в том виде, какой они приняли во французском, неузнаваемы именно вследствие того, что интервокальные согласные подверглись сильному изменению или даже редуцировались вплоть до исчезновения: во фр. feu уже нельзя узнать лат. focum; в père – лат. patrem; в mi – лат. medium. В германском ничего подобного не произошло. Некоторые согласные изменили свой облик, но все же сохранились; другие, как, например, германские глухие ***p**, **t**, **k**, в большинстве диалектов остались без изменения; в общем слова сохранили нетронутым деление на слоги, образуемое согласными, составляющее, так сказать, остов слова. Возьмем старое *kápiti «берет»: в гот. hafjiþ (заменившем *hafiþ) или в др.-в.-нем. hevit согласные хуже сохранились, чем в соответствующем латинском capit, но общая структура в целом осталась неизменной. Vater, Mitte в целом имеют облик, более похожий на лат. patrem, medium, чем фр. père, mi. Благодаря этому обстоятельству индоевропейские слова часто можно узнать в германских

[23] Озвончение глухого **th** в неударном положении в начале новоанглийского периода (XVI в.) в таких проклитических словах, как the, then, that, this, there и др. входит в более широкий круг явлений, с фонетической точки зрения сходных с «законом Вернера» (по терминологии Есперсена – «английский закон Вернера»): глухие спиранты **f**, **þ**, **s** (а также аффрикаты **ks**, **tš**) переходят в соответствующие звонкие **v**, **đ**, **z** (**gz**, **dž**), если им не предшествует ударение. Ср. предлог of [**v -́**] в проклизе и ударное наречение óff [**-́ f**]; sones [**-́ z**], design [**z -́**] и trase [**-́ s**]; anxiety [**gz -́**] и anxious [**-́ kš**] и мн. др. См. O. Jespersen, A Modern English Grammar, т. I, 1933, изд. 5-е, гл. VI. – *Ред. 1952.*

языках и сейчас, несмотря на множество весьма значительных промежуточных фонетических изменений.

Одной из характерных черт кельтских языков, выступающей в различных формах в гаэльском и бриттском, является сильное изменение интервокальных согласных. Французский язык унаследовал эту кельтскую тенденцию. Германский, как мы видели, обнаруживает такую же тенденцию, но в менее сильной степени…

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Чтобы дать полное представление о развитии германской фонетики, следовало бы указать еще некоторые детали общегерманского и некоторые особенности как западногерманского, так и северного. Однако, чтобы не заслонять основных общих линий, мы оставим эти факты в стороне.

Впрочем, и эти частные преобразования, из которых некоторые были отмечены по ходу изложения, способствовали расхождению между индоевропейским и германским типом.

Все элементы звуковой системы индоевропейского подверглись в германском преобразованию или серьезным изменениям. Зачастую они изменили свое значение, попав в новое окружение. Германское **r** или **l** продолжает те же фонемы индоевропейского; но эти плавные приняли другой характер, перестав чередоваться с гласными формами ***r̥, *l̥.**

Ни один из элементов индоевропейской системы не остался в германском тем, чем он был. Если нам кажется, что мы видим точное сохранение форм, то это представление оказывается обманчивым. Германское произношение во всем отлично от индоевропейского.

Зато исходный принцип всех крупных преобразований германского имеет точное соответствие в кельтских языках. Все происходит так, как если бы германский и кельтский испытали на себе влияние языков одного и того же фонетического типа, следовательно, как если бы кельтский и германский сменили языки с одинаковой артикуляцией. При этом речь идет не о фактах, которые были бы характерны для западных индоевропейских языков, ибо так называемые италийские языки, латинский и оскско-умбрский, не участвуют в этих новшествах.

А. И. СМИРНИЦКИЙ

СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ МЕТОД И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО РОДСТВА

(Материалы к курсам языкознания / Под общей редакцией В. А. Звегинцева. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1955)

1-2. Возрождение сравнительно-исторического метода требует конструктивно-критического его изучения и, в частности, определения его недостатков… Определение этих недостатков ведет не к опорочению этого метода, а к его укреплению, с одной стороны, и, с другой стороны, к отысканию и усовершенствованию иных частных приемов лингвистического исследования, которые дополнили бы и укрепили бы сравнительно-исторический метод, оказав ему необходимую поддержку. Чем точнее и яснее мы будем знать, что сравнительно-исторический метод может и чего не может дать, где он применим и где нет, тем лучше он будет использован, тем больше он даст реально ценного и тем меньше будет сделано ошибок в пользовании им. И вместе с этим скорее и лучше могут быть разработаны другие, дополняющие его приемы лингвистического исследования.

Обращаясь к сравнительно-историческому методу в языкознании как к специальному способу научного исследования языкового материала, имеющему свою сферу применения и свои особые задачи, естественно прежде всего отдать себе отчет в том, какова сущность этого метода, каковы принципы его использования, какого рода результаты могут быть им достигнуты и как может оцениваться степень надежности получаемых выводов.

I

3. Прежде всего следует обратить внимание на то, что *сравнительно-исторический метод* как особый, специальный прием лингвистического исследования необходимо отличать от сравнительно-исторического *изучения* языков.

Сравнительно-историческое изучение того или иного языка, как показывает само это наименование, есть изучение данного языка в его историческом развитии сравнительно с другим языком или другими языками. Если все сравниваемые языки при таком изучении делаются более или менее в равной мере основными объектами

исследования, то, понятно, получается сравнительно-историческое изучение уже не одного какого-либо языка (с которым другие сравниваются лишь для лучшего его освещения), а сравнительно-историческое изучение определенной группы языков. Примеры такого изучения мы находим в виде сравнительных грамматик тех или иных родственных между собой языков: славянских, романских, германских, вообще индоевропейских; угро-финских, тюркских и пр. При этом нужно заметить, что исторический момент в таких грамматиках обычно бывает слабо развит, почему они и называются *сравнительными*, а не сравнительно-историческими; но в известной мере он всегда присутствует, поскольку общие черты и особенности отдельных языков так или иначе связываются с прошлым данных языков.

Большей частью то, что понимается под сравнительной грамматикой, охватывает лишь некоторый как бы исходный период истории данных языков: дальнейшая история их строя изучается уже *исторической грамматикой* каждого из них в отдельности, если имеется достаточно значительная письменная традиция. Если же тот или иной язык такой традиции не имеет или вообще является бесписьменным, то, понятно, вся история его строя освещается лишь настолько, насколько это способна сделать сравнительная грамматика соответствующей группы языков.

Разделение сравнительной и исторической грамматики не является в принципе обязательным. Уже было отмечено, что *сравнительная грамматика* в той или иной мере неизбежно оказывается *сравнительно-исторической*. Историческая же грамматика отдельного языка, входящего в какую-либо группу родственных языков, может быть сделана сравнительно-исторической через привлечение для сравнения фактов других языков той же группы, и, таким образом, исторические грамматики языков данной группы могут быть слиты в единую сравнительно-историческую грамматику этих языков в целом. В таком случае сравнительная грамматика, в обычном понимании этого термина, оказалась бы продолженной не отдельными историческими грамматиками, а *новой сравнительно-исторической грамматикой* [1]. Если сюда еще присоединить сравнительно-историческую *лексикологию*, а также сравнительно-историческое исследование *общих условий и форм*

[1] Ср. *А. И. Смирницкий*. Взаимоотношения между редукцией гласных и историей грамматической системы имени в германских языках. – М.: Изд-во АН СССР ОЛЯ. – 1951, Т. X. – Вып. 2. – *Прим. автора.*

развития данных языков (их диалектного дробления, роли и характера письменности на них, выработки их литературных образцов, их распространения и пр.), то в целом мы и получим то, что имеется в виду под *сравнительно-историческим изучением языков* определенной группы[2].

4. Сравнительно-историческое изучение языков той или иной группы (семьи, ветви и т. п.) ставит перед собой широкие и разнообразные задачи: выяснение происхождения данных языков; определение характера исторических отношений между ними, в частности, именно отношений родства; исследование причин параллельного развития отдельных языков и причин их расхождения; выяснение условий и путей влияния одного языка на другой и пр.

Соответственно этому *сравнительно-историческое изучение* языков в целом пользуется различными специальными методами-*приемами* в зависимости от того, какие частные конкретные результаты необходимо получить для решения более общих задач.

Так, для того, чтобы выяснить причины параллельного развития и причины расхождения между языками, необходимо прежде всего, понятно, установить самые факты совпадения и различия и правильно описать их, сопоставив действительно соответствующие друг другу факты. Для этого сравнительно-историческое изучение должно воспользоваться *сравнительно-описательным*, или, как его нередко называют, *сопоставительным методом*.

С помощью этого метода научно описываются факты данного языка в сравнении с соответствующими фактами другого так, чтобы получилась ясная картина соотношений между системами данных языков, отображающая действительные связи между отдельными частями и правильно различающая существенное и несущественное.

Предположим, например, что мы изучаем вопрос об артикле в индоевропейских языках и подошли к этому вопросу, исследуя греческий язык как древнейший язык, в котором имеется (определенный) артикль. Что и как должны мы в таком случае сравнивать? Должны ли мы идти по пути отыскания в других языках того корня **-t-**, который является корнем артикля в большинстве его форм в греческом (ср. вин. пад. ед. ч. м. р. ton, ж. р. tēn, ср. р. to, мн. ч. м. р. tous, ж. р. tas, ср. р. ta и др.)? В таком случае при сравнении с романскими языками мы должны были бы отметить, как отразились в

[2] Следует помнить, что в грамматику, когда речь идет о сравнительной и исторической грамматике, традиционно включается и фонетика. – *Прим. автора*.

них латинские местоимения и наречия с тем же корнем (лат. **is-t-e**, **t-alis**, **t-antum**, **t-um**) и не рассматривать артиклей в романских языках, так как их корень совсем иной (в большинстве языков они восходят к лат. **ille** – **illa** – **illud**). Или же следует сравнивать с функционально соответствующими единицами, т. е., например, с итал. **il** (**lo**)-**la,** исп. **el** – **la** – **lo**, франц. **le** – **la**, рум. -(**u**)l, -**le** – -(**u**)**a** (которые восходят к лат. **ille** – **illa** – **illud**), невзирая на то, что материально эти единицы не имеют ничего общего с греч. **-t-** (которому, напротив, тождественны болгарское **-т-** в *мъжът*, *жената*, нем. **-d-** в **der** – **die** – **das**, англ, **-th-** в **the** и пр.)? Или сравнение должно вестись по обеим линиям – материального и функционального соответствия, – но как, в каком порядке? Ответы на такие вопросы и должен дать сравнительно-описательный (сопоставительный) метод.

Далее, если история сравниваемых языков устанавливается на основе изучения письменных памятников, необходимо определить звучание, а нередко и смысловое значение того, что имеется в этих памятниках. Надо всегда помнить, что языковые памятники сами по себе не являются какими-либо отрезками речи на данном языке: они представляют собой только более или менее приблизительное изображение одной лишь внешней стороны определенных произведений. Когда мы читаем современный текст, мы имеем дело, в общем, с тем же самым, но в этом случае мы хорошо знаем, как изображается на письме звуковая сторона данного языка, и мы без труда и уверенно воспроизводим соответствующее произведение. Что же касается древних текстов, то здесь требуется применение *специальных методов восстановления речи* по ее шрифтовой записи, так как древнюю речь нельзя наблюдать непосредственно и написанное нельзя сопоставить с ее реальным звучанием. Тут вопрос может быть, как об определении чтения отдельных букв и об установлении значения отдельных слов, так и о полной дешифровке всей совокупности имеющихся записей, в связи с чем здесь могут выделяться различные методы.

Так как история языка тесно связана с историей народа, которому принадлежит этот язык, то сравнительно-историческое изучение языков не может обходиться без привлечения данных общественной истории, в частности, истории культуры, которые при известных условиях сводятся к данным археологии и этнографии. История, археология и этнография имеют свои специальные методы исследования. Привлечение же их данных к решению языковедческих

вопросов требует дополнительной разработки особой исследовательской методики.

Здесь упомянуто далеко, не все, но и то, что сказано, достаточно показывает сложность необходимого методического аппарата сравнительно-исторического изучения языков.

Сравнительно-исторический метод в собственном смысле слова является одной из важнейших составных частей этого аппарата[3]. Какую же роль играет он и каковы непосредственные конкретные результаты, достигаемые им?

5. Уже работа сравнительно-описательным методом подводит нередко к необходимости *восстановления* (реконструкции) фактов более древних, предшествующих непосредственно данным или зафиксированным в письменности: те соотношения, которые наблюдаются между данными фактами, нередко могут быть поняты и объяснены лишь при условии восстановления того, как сложились эти соотношения, следовательно, на основе предшествующих им фактов.

Так, если мы утверждаем, что корень немецкого указательного местоимения и артикля der – de – das, английского артикля the и пр. есть тот же корень, что и славянское **-т-** в *та* – *то* – *тому* и пр. и греч. **-t-** в артикле, то мы должны доказать, что здесь дело не в случайном сходстве и совпадении, а в закономерной исторической связи. А это значит, что мы должны *восстановить эту связь*, следовательно, восстановить факты, предшествующие данному соотношению. В этом конкретном примере *предшествующие факты* научно восстанавливаются в таком виде.

Одним из общеиндоевропейских указательных корней было ***-t-**; это ***-t-** согласно общим законам звукового развития соответствующих языков сохранилось в греческом, в латыни, в славянских языках и ряде других, но стало звучать не как смычный, а как фрикативный переднеязычно-зубной во всех германских языках: этот звук в древнейших памятниках изображался руной **þ**, с помощью латинского

[3] Необходимо заметить, что здесь речь идет не о различении и определении слов «изучение» и «метод», а о различении самих явлений – более широкого, разнообразного и общего и более узкого, единообразного и специального, входящего в систему первого. Насколько слово «метод» подходит для обозначения именно второго явления, не есть основной вопрос: сложный термин «сравнительно-исторический метод» для языковедов, конкретно работавших в этой области, естественно имеет более узкое, специальное значение, так как существенной потребностью является тщательная разработка, а следовательно, *дифференцирование* отдельных способов сравнительно-исторического изучения. – *Прим. автора.*

письма – буквосочетанием **th**, затем в древнеанглийском латинском письме стал передаваться через **þ** и ð. Позже звук **þ** (на письме – th) в немецком вообще развился в **d** (через ð), в английском же – в большом числе случаев сохранился (ср. нем. denken, Ding, dick – англ. think, thing, thick), но при известных условиях озвончился, как в артикле the (ср. также this и пр.).

Здесь развитие от общегерманского **þ** к немецкому **d** и к английскому **þ** и ð прослеживается по памятникам. Но развитие самого общегерманского **þ** из индоевропейского **t** лишь *восстанавливается сравнительно-историческим методом*. Для восстановления же этого развития необходимым, понятно, оказывается восстановить ***t** в качестве факта общеиндоевропейской звуковой системы, являющейся исходной для звуковых систем отдельных индоевропейских языков. Вместе с этим восстанавливается и указательный корень ***-t-** в качестве древнейшей индоевропейской морфемы; подобным же образом восстанавливаются различные иные морфемы, слова, отдельные грамматические формы и пр., а тем самым разъясняются и наличные исторические соотношения между различными элементами и единицами изучаемых языков и намечаются пути к определению внутренних законов их развития в соответствующую эпоху.

6. Из всего сказанного следует, что сравнительно-исторический метод, как один из специальных приемов, необходимых для сравнительно-исторического изучения языков, можно определить так:

Сравнительно-исторический метод в языкознании в специальном смысле этого термина есть научный прием восстановления (реконструкции) незафиксированных письменностью прошлых языковых фактов путем планомерного сравнения материально соответствующих друг другу более поздних фактов двух или нескольких конкретных языков, известных по письменным памятникам или непосредственно по живому употреблению в устной речи.

Тот факт, что сравнительно-исторический метод есть метод восстановления, никак еще не означает, что восстановление прошлых языковых фактов является самоцелью, как это нередко представлялось языкознанию середины XIX в., а отчасти и более позднему. На самом деле роль лингвистического восстановления совершенно иная: оно выступает не как самостоятельная цель, а как *средство*, как *необходимое условие для объяснения наблюдаемых*

отношений между языками и различных явлений в самих данных языках. Понятно, что восстановление более древних фактов поможет лучше понять и «омертвевшие формы» самого данного языка, и взаимоотношения между этим языком и родственными ему живыми и мертвыми языками. При этом важно учесть и то, что существенной общей чертой развития языка… является *постепенность* и в накоплении элементов нового качества, и в утрате элементов старого качества. Поэтому в языке каждой данной эпохи неизбежно всегда имеются не только элементы такого качества, которое в основном характерно для этой эпохи, но и элементы старого качества, которыми характеризовался данный язык в различные прежние эпохи его развития, в том числе – и в очень отдаленные. Между тем даже очень длительная письменная традиция является относительно короткой, если принять во внимание весь тот огромный период времени, в течение которого сложились различные характерные особенности данного изучаемого языка. Поэтому выйти за пределы письменной традиции и хотя бы отчасти продолжить историю данного языка вглубь времени – очень важно для достижения более полного его научного понимания и для изучения внутренних законов его развития.

Выше не случайно было сказано о *восстановлении фактов* истории конкретных языков, а не о восстановлении самих этих языков в их не зафиксированном памятниками прошлом. Неоднократно отмечалось, что восстановить какой-либо язык как *целую систему*, а следовательно, и какой-либо пройденный и не закрепленный письменностью этап в истории известного языка, невозможно: восстановлению поддаются лишь *отдельные части* прошлой системы, лишь некоторая, большая или меньшая, *совокупность фактов*, но не вся уже исчезнувшая система во всем ее составе и строении. Но несмотря на то, что это обстоятельство часто отмечалось, оно почти столь же часто и забывалось в конкретной работе (особенно в обобщающих трудах типа пособий)... Таким образом, сравнительно-историческим методом можно продолжить историю языка вглубь не в целом, так сказать, не во всю ширину ее течения, но лишь отдельными полосами, отдельными струями (подробнее об этом см. ниже, пп. 31 и 33).

Не следует, однако, и преуменьшать того, что может быть восстановлено. Хотя восстанавливается и не вся прежняя система языка в целом, но лишь известные входившие в нее факты, все же эти факты восстановимы в некоторой связи друг с другом, как составные

части системы, а не как совершенно разрозненные явления. Что восстановимо лишь в очень разрозненном и неполном виде, так это – словарный состав как таковой. Поэтому, вообще говоря, на основе сравнительно-исторического метода обычно создаются сравнительная фонетика и сравнительная грамматика данной группы языков (обычно объединяемые под общим названием сравнительной грамматики); сравнительная же лексикология оказывается соответствующим образом не разработанной (если не считать словообразования).

Во всяком случае, то, что все же поддается восстановлению, имеет огромное значение для изучения дальнейшей, уже письменной истории или современного состояния соответствующих языков, особенно – их фонетического и грамматического строя и их словообразовательной системы.

7. Самой общей предпосылкой применения сравнительно-исторического метода является наличие в данных языках *генетически тождественных единиц*, т. е. единиц, восходящих к *одной и той же единице* и представляющих собой результаты различного ее развития в отдельных языках.

Так, например, корень греч. артикля **-t-** и корень нем. артикля **-d-** являются генетически тождественными, т. е. по происхождению – одним и тем же корнем, который в своем более древнем виде восстанавливается как ие. ***-t-**. Это может быть изображено так:

греч. **-t-** = нем. **-d-**

↖ ↗

ие. ***-t-**

Как видно из примера, генетическое тождество не предполагает качественного совпадения: греч. **-t-** и нем. **-d-** различны, и различие между генетически тождественными единицами может быть очень значительно: ср. индоевропейский вопросительный корень ***-k^{u}-**, который в греческом языке выступает как -**p**- и -**t**- (póteros «который» (из двух); tis «кто», ti «что»), в латинском как -**qu**- (qualis «какой», quis «кто», quid «что»), в славянских языках как -**к**- и -**ч**- (ср. русск. *который; кто, кого; что, чего*), в готском как -**hv**- (hvas «кто», hva «что»), в немецком как -**w**- (wer, was), в древнеанглийском как -**hw**- (-hwā, hwæt)и -**h**-(в hū «как»), откуда англ. **h** в who [hu:] «кто» и how «как» и -**wh** - [-**w**-, -**hw**-] в других словах (what «что», why «почему» и пр.). Здесь уже различия столь значительны, что без тщательного и строго научного сравнительно-исторического анализа всех фактов генетическое тождество этих разноязычных единиц может показаться

сомнительным или даже невероятным. Сравнительно-историческим методом оно доказывается с полной несомненностью.

8. Генетическое тождество двух единиц в разных языках, как видно из приведенной выше схемы, основывается на двух *исторических тождествах*: так, генетическое тождество греч. -**t**- = нем. -**d**- основывается на исторических тождествах 1) греч. *-**t**- = ие.*-**t**- и 2) нем. -**d**-= ие.*-**t**-.

Из этого примера следует, что историческое тождество есть тождество известной единицы в ее развитии во времени, или, что то же самое, тождество отдельных исторических фаз развития данной единицы. Изменяется ли при этом данная единица или нет, не меняет существа дела. Так, ие. *-**t**- сохраняется неизменным при своем развитии в греч. -**t**-, но изменяется, развиваясь в нем. -**d**-: в обоих случаях, однако, мы в равной мере имеем историческое тождество данной единицы в ее общеиндоевропейской фазе (ие. *-**t**-) и в ее более поздних разноязычных фазах (греч. -**t**-, нем. -**d**-).

Сказанное требует некоторого пояснения о тождестве языковой единицы вообще.

Допустим, что лица Л, М и Н говорят слово *щука*. Л произносит его ***с*** [***щ***], т. е. с долгим *мягким* [ʃ̍], М – **с** [**шч**], Н – **с** [**шш**] (с долгим *твердым* [ʃ̍]). Тем не менее мы не сомневаемся, что мы имеем здесь дело с *одним и тем же* словом русского языка: это – слово *щука* в трех вариантах, а не 3 слова – [*щу́ка*], [*шчу́ка*] [*шшу́ка*]. Дело в том, что во всех своих вариантах данное слово не только имеет нечто *общее*, но и *функционирует* при общении на русском языке, взятом во всем его объеме – в литературном образце и в диалектах, – как *одна единица* в его системе.

Предположим далее, что при передаче языка от поколения к поколению появляются все новые небольшие изменения в тех или других единицах, так что в конце концов некоторые единицы изменяются «до неузнаваемости». Но если при общении между *сосуществующими поколениями* (примерно, скажем, между «дедами – отцами – детьми – внуками») различия в воспроизведении этих единиц носили характер различий лишь между *вариантами одних и тех же единиц*, т. е. каждая такая изменяющаяся единица функционировала, при всей своей изменчивости, как одна и та же, то в историческом ее развитии не происходило перерыва: она передавалась все дальше и дальше как та же самая и, следовательно, исторически продолжала быть самой собою и тогда,

когда в конце концов уже оказывалась значительно измененною. Так, каждый человек остается одним и тем же лицом в течение своей жизни, хотя в 70 лет он уже совсем не такой, как в 7.

Мы знаем, что нем. -**d**- развилось из ие. *-**t**- через фазы герм. -**þ**-, двн. -**ð**-. Более детально путь развития можно представить так:

ие. $*t^{1}$ – >* – t^{1}–/,*– t^{h2}–>–t^{h2}–/–$t^{þ3}$–>–$t^{þ3}$–/– $t^{þ4}$–>–$t^{þ4}$–/
–$tþ^{5}$–>–$tþ^{5}$–/–$þ^{6}$–>–$þ^{6}$–/–$þð^{7}$–>–$þð^{7}$–/–$ð^{8}$–>–$ð^{8}$–/–$dð^{9}$–>–$dð^{9}$–/–d^{10}–.

Здесь через знак «/» соединены сосуществовавшие звучания, выступавшие в качестве *вариантов одного и того же* при общении между разными поколениями, знак же «>» показывает направление развития и условно разделяет его отдельные этапы. Как видно, перерыва нигде не образуется, так как один из более ранних вариантов, например, вариант -**t^{h}**-, появившийся еще при более старом -**t**-, сохраняется некоторое время как вариант и при более новой фазе -**tþ**, образуя соединительное звено между одновременно не существовавшими фазами -**t**- и -**tþ**-. Конечно, отдельные звучания изображены здесь очень условно и приблизительно и общий ход развития, может быть, был не совсем такой, но это не меняет существа дела – постепенной преемственности, традиции от поколения к поколению, которой обеспечивается *историческое тождество*, несмотря на большие или меньшие изменения.

9. Из всего сказанного следует, что сравнительно-исторический метод приложим и к языкам неродственным, если только в них все же имеются генетически тождественные единицы. Так, например, этот метод применим для совместного изучения германских и западнофинских языков, поскольку такие слова, как финск. kuningas «король», rengas «кольцо», kulta «золото» и т. п. исторически соответственно тождественны с двн. kuning, да. cyning, дисл. hringr, двн. да. hring, г. gulþ, дисл. gull, двн. да. gold и т. д.: здесь возможно не только простое сопоставление, но и восстановление на основе сравнения. Так, например, с помощью сравнительно-исторического метода можно восстановить древнегерманское *gůlþa «золото» как исходную общую фазу для финск. kulta, для г. gulþ, дисл. gull (в другом варианте – goll), двн. и да. gold. В таком случае нужно, однако, иметь в виду, что генетическое тождество финского и германских слов основано на исторических тождествах разного характера: финское слово является *заимствованным* из древнегерманского (общегерманского) *gulþa, тогда как более поздние германские слова

представляют собой дальнейшие исторические фазы этого последнего, получившиеся в процессе постепенного развития различных германских языков в целом из общего языка-основы. Это можно изобразить так.

г. gulþ = дисл. gull = двн. gold = да. gold = финск. kulta

общегерм. gůlþa - - - - - - - - - - - -

Здесь горизонтальная пунктирная линия изображает не постепенное развитие внутри данного языка вместе со всей его системой, а «перенос» из одного языка в другой (с изменением при этом, обусловленным различиями между системами этих языков), т. е. заимствование. Но так или иначе финск. kulta все же является исторически тождественным с герм. *gůlþa, так как в процессе заимствования это финское слово представляло собой не что иное, как герм. * gůlþa, воспроизведенное в финской речи.

Наибольшее значение сравнительно-исторический метод имеет все же, как известно, при изучении именно родственных языков: здесь –b основная сфера его применения. Это вытекает непосредственно из того, что генетически тождественными в случае родства языков оказываются уже не отдельные слова или даже только их части, но самые языки как таковые: ведь родство языков – это факт развития из одного общего источника, *продолжение одного и того же более древнего языка.*

В этой связи нельзя не обратить внимания на важность установления правильного и ясного, четкого понимания «родства» языков. Этим выражением языковеды широко пользуются, однако далеко не все вкладывают в него одно и то же понятие и не всегда соответствующее понятие оказывается достаточно определенным. Особенно большую путаницу в понимании родства языков внесло марровское «новое учение» с его теорией образования родства в результате скрещивания, «схождений» и «стадиальных» преобразований.

Чтобы достигнуть ясности в вопросе о родстве языков, необходимо прежде всего четко различить два момента: 1) *родство* данных языков как таковое и 2) *фактическое сходство* между данными языками.

10. *Родство языков* есть исторический *факт их происхождения* из одного языка, получившего различное самостоятельное развитие в различных местах его употребления.

Но что значит «происхождение из одного языка»? Для ответа на этот вопрос необходимо выяснить, что значит «один и тот же, тот же самый язык», т. е. вообще определить понятие тождества языка.

Тождество языка следует понимать так.

Язык является *тождественным себе* (одним и тем же языком, хотя бы и в разных вариантах) там и постольку, где и поскольку все разнообразные составные части языка (слова, типы их построения, изменения и сочетания, средства образования предложений и пр.) так или иначе связаны между собой взаимной зависимостью в определенную, хотя бы и многообразную, *систему вследствие взаимодействия* между ними в процессе *регулярного общения*, образующего как бы некоторую *единую*, не имеющую существенных разрывов «сеть».

Слово «система» требует некоторого разъяснения. Его не следует понимать здесь как синоним «систематичности», как «последовательность и упорядоченность». Известно, что систематичность в языке может быть очень ограниченной, в нем может быть множество непоследовательностей, противоречий, значительная неупорядоченность. Но при всех условиях язык представляет собой некоторую целую и законченную систему в том смысле, что все его части, составные его единицы и закономерности их применения в конечном счете связаны друг с другом; взаимно обусловлены и составляют вместе некоторый комплект, необходимый для обмена мыслями в процессе общения на данном этапе развития общества, при данных общественных отношениях, при данной культуре и данном кругозоре общества в целом. Дело не в бóльшей или меньшей систематичности, а в том, что любая единица языка, даже наиболее своеобразная, не стандартная, все же занимает в языке вполне определенное место и находится в определенном отношении к другим единицам, так что она не может быть полностью понята без учета этих отношений. Так, например, единица *шел* в русском языке понимается как форма глагола *идти – иду – идет*, а не как особое слово, не только потому, что оно обозначает материально то же самое действие – движение, но и потому, что временные различия регулярно выражаются в русском языке лишь изменением слов, при сохранении тождества корня, как в случаях *нес – несу – несет*; *говорил – говорю – говорит* и пр. Важно то, что язык никак нельзя рассматривать как простую сумму различных единиц, в первую очередь – слов…

Язык, как известно, может быть довольно неоднороден, диалектально раздроблен, специализирован в различных сферах его применения – и все же он будет одним языком до тех пор, пока различные его варианты или разновидности будут находиться в живом взаимодействии и представлять собой лишь видоизменения одной и той же системы, обслуживающей одну непрерывную сеть общения в пределах данного общества. При таком взаимодействии неизбежно происходит отождествление определенных, хотя бы частично и различающихся, единиц языка. Так, например, при междиалектном общении слово $\mathbf{X^а}$ в диалекте **А** и соответствующее ему $\mathbf{X^б}$ в соседнем диалекте **Б** неизбежно *отождествляются* друг с другом, функционируют как одна единица (например, *он* и *ён*, *гриб* и *грыб*, *полотенце* средн. р. и *полотенец* мужск. р. и пр.): во всех таких случаях соответствующие слова в разных диалектах будут представлять собой не особые по отношению друг к другу слова, а лишь разные *диалектные варианты* одних и тех же слов (ср. сказанное выше по поводу различных вариантов слова *щука*). Даже совершенно разные слова $\mathbf{Y^а}$ и $\mathbf{Z^б}$ (например, *вереск* – *можжевельник*) выступают при этом скорее подобно синонимам в пределах одного языка, – а не как разноязычные слова, – так как они вкраплены в массу отождествляемых слов. Таким образом, диалекты одного языка образуют не сумму, а *единство*, в котором и проявляется *тождество* данного языка при всем его многообразии.

Поскольку в общении между представителями соседних диалектов **А** и **Б** применяются оба диалекта и поскольку соответственно то же наблюдается при общении представителей диалектов **Б** и **В**, **В** и **Г** и, наконец, **Г** и **Д**, постольку мы имеем единую сеть общения и, следовательно, *общение на одном и том же языке*: все эти диалекты будут диалектами одного языка, даже если отделенные друг от друга диалекты **А** и **Д** будут взаимно более или менее непонятны. Ведь и эти отдаленные диалекты все же окажутся связанными между собой через посредство диалектов **Б**, **В** и **Г**, и развитие каждого из них будет известным образом зависеть от развития другого. Поэтому как бы ни было значительно расхождение между отдаленными диалектами, оно все же является ограниченным. Если, например, условно принять, что различие между соседними диалектами не может превышать некоторой величины и, так как междиалектное общение требует взаимного понимания между соседями, то расхождение между **А** и **Д**, хотя эти диалекты

непосредственно и не сталкиваются в общении и могут быть взаимно непонятны, не может превышать 4 ***d***, т. е. это расхождение все же строго ограничено. Расхождение же между разными языками может быть сколь угодно большим.

11. Сказанное здесь о единстве диалектов с соответствующими изменениями относится вообще к единству различных вариантов (разновидностей) языка, к тождеству языка в разных его видоизменениях. Рассматривать всевозможные случаи взаимоотношений между разновидностями одного и того же языка здесь нет надобности, так как здесь существенно лишь подчеркнуть различие между *тождеством* и *единообразием* языка, между *единством* его вариантов и большей или меньшей *внешней близостью* между ними. Тот факт, что язык никогда не бывает совершенно одинаков, абсолютно единообразен во всей области его употребления, как известно, привел младограмматиков и их учеников к глубоко ошибочному утверждению, что единственной подлинной реальностью является в конце концов язык индивида. Даже А.А. Шахматов утверждал, что «реальное бытие имеет язык каждого индивидуума; язык села, города, области, народа оказывается известною научною фикцией» [4] . Такое глубокое непонимание общественной природы языка теснейшим образом связано со смешением понятий *тождества* языка и его *единообразия*: от факта отсутствия полного единообразия языка в речи отдельных представителей данного общества делался на основе ошибочных общефилософских концепций ложный вывод об отсутствии единого языка общества, о «фиктивности» такого языка.

Но, строго различая тождество и единообразие языка, необходимо обратить внимание и на то, что первое все же с необходимостью предполагает некоторое, хотя бы и относительное единообразие, так как без известной близости, без сходства между вариантами языка не может быть и их использования в единой, неразрывной сети общения как основного средства этого общения. Вместе с тем само общение создает и поддерживает необходимое относительное единообразие языка, по возможности соответствующее тем отношениям общения, которые сложились в данных исторических условиях. Но так как изменения в общении нередко происходят сравнительно быстро, структура же языка, его

[4] А. А. Шахматов. Очерк совр. русск. лит. языка, изд. 4, 1941, стр. 59.

основа, образуемая его основным словарным фондом и грамматическим строем, изменяется сравнительно медленно, то степень единообразия языка часто в значительной мере отражает те исторические условия, определяющие общение, которые были в прошлом (ср., например, длительное сохранение диалектных различий, отражающих прежнюю феодальную раздробленность общества даже и после перехода от феодализма к капитализму).

12. Общение происходит, понятно, не только между представителями одного и того же поколения, но и между разными поколениями, и тем самым осуществляется передача *того же самого языка от поколения к поколению*. Если такая передача продолжается, мы имеем *традицию* данного языка и *историческое его тождество* на протяжении ряда эпох – при всех его изменениях в процессе его исторического развития. При этом, разумеется, язык одной эпохи может оказаться отличным от языка другой в конце концов в гораздо большей степени, чем, например, диалект **А** от диалекта **Д**, так как между языком одной эпохи и языком другой может быть значительно большее число, так сказать, промежуточных «звеньев», чем между данными диалектами **А** и **Д**, между которыми, предположительно, имеются лишь звенья **Б**, **В** и **Г**, вследствие чего расхождение крайних диалектов ограничено (ведь все соседние диалекты участвуют в междиалектном общении). Тем не менее, как бы ни отошел язык более поздней эпохи от языка более древней, он все же будет *тем же самым языком на протяжении своего развития* от одной из этих эпох до другой, если он оставался одним и тем же при общении каждых двух смежных поколений, т. е. если его традиция не прерывалась. Следовательно, историческое тождество языка может иметься и при очень большом различии между языком одной и языком другой, отдаленной от нее, эпохи. Так, современный английский язык, хотя он и отличается от древнеанглийского примерно не меньше, чем от современного немецкого, все же является исторически тем же языком, что язык Англосаксонской хроники IX-X вв., с которым он связан нитью непрерывной традиции: на всем тысячелетнем пути этого развития не было «взрыва» и не было смены одного языка другим[5].

---

[5] Временное вытеснение английского языка французским из некоторых сфер употребления не оборвало традиции английского языка в целом, оставшегося языком английского народа на протяжении всей его истории. – *Прим. автора.*

Историческое тождество языка, таким образом, в основном определяется так же, как историческое тождество отдельных фактов языка, о чем речь была выше. Но тут нужно обратить внимание и на различие.

Язык представляет собой крайне сложную систему и этим он отличается от любого отдельного языкового факта. В процессе исторического развития языка от эпохи к эпохе не только изменяются входящие в него единицы (слова и пр.), но и обновляется самый его состав: в него входят все новые и новые единицы, другие же постепенно исчезают. Таким образом историческое тождество языка никак не предполагает того, что все отдельные составные части (единицы) системы языка на данном этапе его развития являются исторически тождественными с соответствующими им единицами в его прошлом и будут тождественны таким единицам в его будущем. Какое-либо историческое здание может в процессе его реставрации подвергнуться очень значительному материальному обновлению и даже архитектурному изменению, но оно все же будет оставаться исторически тем же зданием, если новые строительные материалы и новые черты его архитектуры каждый раз включались в его прежнюю структуру, в уже существовавшее здание, а не соединялись заново на новом месте. Подобным образом для исторического тождества языка существенна его традиция именно как некоторой системы, а не традиция отдельных составных частей и характерных черт этой системы.

13. Подобно тому, как два исторических тождества отдельных единиц языка могут образовывать генетическое тождество двух языковых единиц (см. выше, п. 8), так и при исторически тождественных себе двух языках *возможно генетическое тождество* этих двух языков, которое и *есть их родство*. *Родственными* языками, следовательно, являются языки *генетически* тождественные, т. е. такие, которые, оставаясь все время исторически тождественными себе, в прошлом были тождественны друг другу. А это и значит «происхождение из одного языка».

Родство языков, как их генетическое тождество, как исторический факт их происхождения из одного языка, не утрачивается ни при каких изменениях каждого данного языка, поскольку при этом не прекращается его тождество самому себе, и оно не предполагает какой-либо определенной степени сходства с другими, родственными, языками. Так, современный исландский язык

гораздо больше отличается от современных континентальных скандинавских языков, чем эти последние друг от друга, но он так же родственен им, как они между собой. Подобно тому, как человек, родившийся в данном городе, остается уроженцем этого города, куда бы он ни переехал,– язык, представляющий собой более новый этап развития некоторого древнего языка, остается родственным всем другим языкам, восходящим к этому древнему языку, и образует с ними одну семью (ветвь, группу) языков, как бы он с течением времени ни изменился,– если только вообще он не был вытеснен каким-либо другим языком, т.е. вообще не перестал употребляться в качестве языка как важнейшего средства общения. *Большее или меньшее сходство между родственными языками есть не самая суть родства, но его необходимое проявление и выражение.*

Итак, из специфических особенностей тождества языка вообще, а в частности – его исторического тождества, следует, что:

1) происхождение из *одного* языка (т.е. *родство*) не означает происхождение из максимально *единообразного* языка: тождество этого языка, языка-основы, как исходного этапа в развитии данных родственных языков не исключает его значительного многообразия – вплоть до существования в нем взаимонепонятных диалектов…;

2) *генетическое тождество* данных языков (т.е. их *родство*) не означает генетического тождества всех единиц их состава и строя, происхождения всех этих единиц из их общего языка-основы: за длительный период развития состав и строй каждого языка могли быть капитально (хотя и постепенно) обновлены без нарушения исторического тождества каждого из них. Без должного учета этих обстоятельств отношения родства между языками не могут быть правильно поняты, что приводит к смешению этих отношений с отношениями, основанными на влиянии (на скрещивании и т. п.), к представлениям об образовании «родства» путем «схождения» и пр.

14. *Фактическое сходство* между языками может основываться и не на их генетическом тождестве, а следовательно – не на родстве. Многие сходные и общие элементы в составе и строе (например, в словообразовании, в синтаксисе) могут основываться на заимствовании и параллельном новообразовании. Сходство и общность такого типа не имеют отношения к родству: родство, как уже говорилось, не может образовываться путем «схождения». Скрещивание двух языков … не дает какого-либо третьего языка. И оно не приводит к установлению «родства» между скрестившимися

языками или теми языковыми группами, к которым они принадлежали. Так, скрещивание английского языка XI-XII вв. с норманско-французским той эпохи не привело к образованию нового «родства» между английским языком и французским или между германскими и романскими языками, так как в результате этого скрещивания не получилось никакого нового – «германско-романского» – языка. Английский язык остался английским, принадлежащим к германской группе языков, хотя он и очень значительно обогатился за счет французских элементов.

Таким образом, *фактическое сходство между языками само* по себе вообще *не есть родство языков*, *так как оно не есть их тождество в прошлом*, но лишь бóльшая или меньшая близость их друг к другу в данную эпоху. По происхождению же своему такое сходство может в принципе основываться как на родстве, так и на разных иных обстоятельствах их исторического развития. При этом, однако, выясняется, что *элементы сходства, основанного на родстве* в целом, существенно *отличны от элементов сходства, имеющего какое-либо другое основание* (*заимствование* и пр.).

Это отличие находит свое теоретическое объяснение в учении об основном словарном фонде и грамматическом строе языка как об устойчивой основе языка, подвергающейся лишь медленным изменениям. Естественно, что единицы, являющиеся общими для данных языков вследствие родства этих языков между собой, преимущественно будут относиться к этой устойчивой основе данных языков, к их структуре, так как эти единицы должны были сохраниться от глубокого прошлого (подробнее см. п. 33).

15. Из всего сказанного понятно, почему важнейшей сферой применения сравнительно-исторического метода является именно сфера того общего в разных языках, что основано не на заимствовании, не на скрещивании, а на их родстве между собой. В истории этого общего проявляется история самой основы каждого данного языка, история того, что составляет сущность его специфики. Здесь мы имеем дело как бы с тем стержнем, вокруг которого вырастал каждый из данных родственных языков. Ведь основной словарный фонд в каждую данную эпоху развития языка служил базой для образования новых слов, на его основе ассимилировались и заимствования. Ведь грамматический строй на протяжении всей истории языка приводил в движение словарный «строительный материал», так или иначе охватывал все существующие, вновь

образуемые и заимствуемые слова. Все единицы структуры языка переходили от поколения к поколению не по отдельности, но как части общей системы языка, внутри нее и вместе с ней, поскольку эта система непрерывно проявлялась в связной речи: одним словом – с историей именно этих единиц (т. е. единиц, общих родственным языкам именно в силу их родства) связана традиция данных языков как таковых, т. е. как целых систем, являвшихся в каждый данный момент важнейшим средством общения в соответствующем обществе. Прочие же общие единицы так или иначе появлялись одна за одной, вкрапливались в общую систему, и ассимилировались на основе ее структуры именно как отдельные единицы.

Особо следует отметить также и то, что изучение исконно общих единиц в родственных языках очень важно не только с точки зрения истории данных конкретных языков, но и с точки зрения общеязыковедческой. Изучение языкового родства, например, таких наций, как славянские, могло бы принести языкознанию большую пользу в деле изучения законов развития языка. Особая общелингвистическая ценность изучения языкового родства объясняется тем, что при исследовании родственного материала мы имеем дело *отчасти* с *различным*, *отчасти одинаковым развитием исконно общего* (первоначально), *одного и того же*. В связи с этим здесь имеются благоприятные условия для четкой постановки и решения такого важного вопроса, как вопрос об общих закономерностях параллельного изменения и, наоборот, дифференциации отдельных языков в связи с наличием как одинаковых, так и различных моментов в конкретной истории народов – носителей этих языков.

Известно, далее, что с помощью сравнительно-исторического метода мы большей частью с достаточной уверенностью можем отличить единицы, общность которых данным языкам основана на родстве этих языков, от общих им единиц другого происхождения. Поэтому сравнительно-исторический метод дает возможность выяснить и объяснить характер отношений между данными языками, установить, т. е. доказать родство между ними или, напротив, отвергнуть предположение о таком родстве. Установление (или опровержение) родства между данными языками существенно помогает их изучению, так как оно позволяет сделать разыскания более организованными и придает им более определенное направление. Вместе с тем выяснение отношений между данными

языками может представлять значительный интерес и для изучения недокументированной истории соответствующих народов, так как тесная связь развития языка с историей соответствующего народа проявляется также и в том, что язык сохраняет в себе следы различных прежних отношений между народами. Из всего этого понятно, что применение сравнительно-исторического метода и изучение проблем реальных исторических отношений между языками, в частности – отношений родства, тесно связаны друг с другом.

II

16. Генетически тождественными единицами могут быть различные единицы в составе и строении языка, в частности, также и единицы звуковой материи языка – отдельные звуки (фонемы). Так, славянское **с** (**s**) может быть генетически тождественно германскому **h**, поскольку оба звука могут восходить к ие. ***k'**. Сравнительная грамматика, как известно, постоянно имеет дело с генетическим тождеством отдельных звуков, и это может создавать впечатление, что генетическое тождество звуков устанавливается само по себе, как таковое.

Между тем установление этого тождества как такового невозможно, и в целях определения исторических соответствий между звуками и восстановления их дописьменного развития нельзя сравнивать звуки сами по себе. Нельзя, например, выяснить, чему генетически соответствует слав, **с** (**s**) в других индоевропейских языках, если сравнивать только звуки этих языков как таковые. Сравнение звуков данных языков и даже сравнение целых звуковых систем данных языков может быть только описательным сравнением, т. е. сопоставлением сходств и различий, но оно не может быть историческим, т. е. таким, на основе которого могли бы быть установлены генетические соответствия и, следовательно, восстановлены предшествующие фазы развития.

Историческое сравнение звуков возможно только при условии сравнения *значащих языковых единиц*, т. е. подлинных единиц языка, единиц *двусторонних, имеющих как внешнюю, звуковую, так и внутреннюю, смысловую, сторону*. Следовательно, историческое сравнение звуков возможно только *через сравнение таких единиц, как слова или морфемы*. Так, славянское **с** (**s**) может исторически сравниваться с германским **h** только через сравнение, например, ст.-слав. *срьдьце*, русск. *сердце* и г. hairtō, нем. Herz и пр., и только на

основании такого сравнения целых значащих единиц устанавливается возможность генетического тождества слав. **с** (**s**) и герм. **h**. Подобным же образом закономерности сохранения ие. ***t** в виде греч. и лат. **t**, слав. **т** и его развития в общегерманское **þ**, англ. **th** ([**θ**, ð]), нем. **d** определяются лишь на основе сравнения соответствующих значащих единиц, например, таких, как указательная корневая морфема *-**t**- в формах греч. артикля to, tonп,tēn и пр., г. þata, þan, þō и т. д., англ. the, нем. das, den, die и др. То, что в данном примере звуковая оболочка морфемы состоит всего из одного звука (***t** > **þ** > **d**) не меняет существа дела: исходным и здесь является сравнение морфем, а не звуков как таковых.

17. Необходимость сравнения именно значащих языковых единиц следует из того, что, вообще, самая возможность восстановления сравнительно-историческим методом основывается на *принципе условности*, или *немотивированности связи между звучанием и значением*. Ведь именно при условии немотивированности этой связи совпадение известного звукового сходства, вернее – звукового подобия, данных разноязычных единиц с одинаковостью или близостью их значений может служить серьезным указанием на генетическое тождество этих единиц, на реально общее их происхождение. *Единственной другой теоретической возможностью* при этом условии является *случайное совпадение определенного звукового подобия со смысловой одинаковостью или близостью*. Если же такое случайное совпадение исключается, то тем самым с полной несомненностью устанавливается генетическое тождество данных языковых единиц. Поэтому доказательством последнего служит в сущности *обоснованная констатация невозможности случайного совпадения*. Условие немотивированности, неорганичности связи между звучанием и значением может иметь место лишь при наличии как *звучания*, так и *значения*, почему сравнительно-исторический метод вообще и применим непосредственно лишь к *значащим* единицам языка.

Говоря о *принципе немотивированности* (условности) связи между звучанием и значением, следует также помнить, что вообще в языке действует и другой, противоположный принцип – *принцип обусловленности, мотивированности такой связи*. Язык может существовать и развиваться лишь при условии сочетания обоих этих противоположных друг другу принципов.

Принцип мотивированности связи между звучанием и значением проявляется в основном не в звукоподражательных и квази-звукоподражательных образованиях. Эти особые, частные случаи не заслуживают того, чтобы задерживать на них внимание. Вообще о них достаточно писалось.

Тот принцип мотивированности, который является одним из основных в строении и функционировании языка, состоит в другом. Он состоит в том, что *соединение отдельных звучаний* предполагает рациональное соединение *соответствующих этим звучаниям значений*, и обратно: для рационального *соединения значений* требуется *соединение соответствующих звучаний*. Это и значит, что звучание сложного по значению отрезка речи и сложной единицы языка мотивируется тем, какие значения выражаются в этом отрезке или в этой единице, а выделение в совокупном значении такого отрезка речи или такой единицы языка отдельных составляющих значений *мотивируется* тем, какие отдельные значащие звучания выделимы в звучании всего этого целого.

Принцип немотивированности (условности) *относится,* следовательно, *к простым, неразложимым или достаточно изолированным, идиоматически образованным единицам. В сложных же образованиях выступает уже и принцип мотивированности – наряду, конечно, с первым принципом, поскольку в состав сложных образований входят простые единицы.* Кроме того, нужно иметь в виду, что возможны различные переходные и смешанные случаи, и как *условность*, так и *мотивированность связи звучания и значения может быть лишь относительной*. Всякий момент идиоматичности сложного образования ограничивает мотивированность его строения и может сводить ее на нет.

18. В общем соотношение между условностью и мотивированностью связи звучания и значения таково, что в качестве *основной единицы*, с которой преимущественно может иметь дело сравнительно-исторический метод, неизбежно выступает морфема: ведь именно в *морфеме принцип немотивированности* (условности) *проявляется наиболее регулярно и полно*.

В образованиях же высшего порядка, состоящих большей частью из двух или нескольких морфем, всегда может быть в большей или меньшей мере примешан элемент мотивированности Поэтому такие образования, в общем, представляют собой менее подходящие объекты приложения сравнительно-исторического метода и в

сущности могут исследоваться с его помощью лишь постольку, поскольку они имеют в своем составе отдельные морфемы и в той или иной мере заключают в себе момент идиоматичности.

Так, например, совпадение звукового подобия с одинаковостью значения в случаях типа скр. janitā – греч. genetḗr «(пра) - родитель» может полностью убеждать в генетическом тождестве соответствующих морфем –**jani**- – -**gene**- (< ие. *-g'enə-) и -**tā** – -**tēr** (< ие. *-tē(r)), но не в исконной общности данных образований в целом (т. е. не в существовании слова *g'enətē (r) уже в индоевропейском языке-основе): ведь при наличии (в каких-либо словах) таких морфем, как ие. *-g'enə- и* -tē (r), образование *слова типа* *g'enətē (r) оказывается вполне мотивированным; поэтому вполне возможным представляется образование соответствующих слов (скр. janitā, греч. genetēr) в разных языках независимо друг от друга, в эпоху их самостоятельного существования. В таких случаях очень трудно судить, какие из дошедших до нас конкретных образований являются исконными образцами, а какие – новообразованиями по их типу. Таким образом, очень точное соответствие скр. janitā и гр. genetēr непосредственно не убеждает в том, что, в частности, именно *это конкретное слово* принадлежало к числу тех, которые уже существовали в языке-основе в готовом виде.

Напротив, в случае соответствия скр. pitā – греч. patēr «отец» мы вправе утверждать, что уже в языке-основе существовало именно слово *pətḗ (r), так как здесь наблюдается древняя, общая разным языкам идиоматичность целого: соединение отдельных морфем не является здесь четко мотивированным.

19. Само собой разумеется, что морфемы (являющиеся, в общем, основными единицами, восстанавливаемыми сравнительно-историческим методом в их древнейшем виде) существуют в языке не сами по себе, не как отдельные кусочки, а лишь в составе слов[6].

---

[6] Даже в одноморфемном слове морфема все же выступает не сама по себе, а как единица, входящая в состав слова: то, что в данном конкретном случае она оказывается единственной положительной морфемой в составе слова не меняет существа дела, так как все же морфема, как таковая, отлична от слова, которое она образует собой и в котором сама ее отдельность оказывается определенным ее оформлением.

Морфема –*дом*- – одна и та же и значит то же и в *дома*, и в *дому*, *домом*, и в *дом*, но *дом* как слово (в определенной его форме) значит уже больше, чем морфема –*дом*-, – так в последней, например, нет никакого значения падежа, а в *дом* как форме слова есть значение либо именительного, либо винительного падежа. – *Прим. автора.*

Поэтому прежде всего в сравниваемых языках разыскиваются соответствующие слова, и слова оказываются теми непосредственными объектами, которые подвергаются обработке сравнительно-историческим методом.

Как же отыскиваются соответствующие друг другу слова разных языков?

Исходным моментом следует признать известное *совпадение* или *сходство*. При этом внимание может привлекать к себе сначала или внешняя, или внутренняя, смысловая, сторона. Последний путь – *от внутренней стороны к внешней* представляется, вообще говоря, более обычным и естественным из обоих на первом этапе работы сравнительно-историческим методом. И вот почему.

Звуковая сторона сравниваемых языков, очевидно, является более или менее различной. При этом предполагается, что до применения к ним сравнительно-исторического метода закономерности звуковых соответствий между ними неизвестны. Следовательно, отправляясь от звуковой стороны, очень трудно предпринимать поиски того слова в другом языке, которое соответствовало бы определенному слову данного языка. Так, если мы будем искать в готском языке слово, предположительно соответствующее (хотя бы частично, по корневой морфеме) славянскому *жена*, и исходить при этом лишь из внешней его стороны, из звучания, то мы сразу окажемся в очень затруднительном положении: в готском вообще нет звука *ж*. Следовательно, если и есть соответствующее слово, то оно начинается не на этот звук. На какой же? Если предположить, что мы еще ничего не знаем о звуковых закономерностях сравниваемых языков, мы должны будем искать нужное нам слово почти наугад, лишь очень приблизительно ориентируясь с помощью известных общих сходств между звуками (***ж*** – **s**, **þ**, **d**, **r**..; ***е*** – **e**, **i**, **a**..; ***н*** – **n**, **m**...). Ясно, что в большинстве случаев такой путь не пригоден.

Напротив, отыскание такого слова, которое соответствовало бы данному слову *семантически*, в большом числе случаев не вызывает затруднений, поскольку первоначально избираются слова достаточно четкие и определенные по своим значениям. Не вызывает, например, никаких сомнений, что семантически славянскому слову *жена* соответствуют два готских слова: qinō «женщина» и qēns «жена-супруга», которые непосредственно представляются этимологически связанными между собой по корню.

Когда семантически одинаковые или достаточно близкие слова разных языков найдены и сопоставлены, тогда возникает вопрос уже о звуковом соотношении между ними. Если выясняется при этом, что в звуковой стороне семантически сопоставленных слов разных языков имеется такое соотношение, которое может быть признано известным *подобием*, то сравнение может быть продолжено: *совпадение звукового подобия с одинаковостью или близостью значения* указывает на возможность генетического тождества данных слов или хотя бы их корневых частей.

20. Но что же требуется для того, чтобы мы могли говорить не только о возможности, но и *о факте генетического тождества*?

Уже было сказано, что реальность такого тождества доказывается невозможностью случайного совпадения. А возможность случайного совпадения, как известно, практически исключается при том условии, что наблюдаемое звуковое подобие оказывается основанным на *регулярных, закономерных звуковых соответствиях*. До тех пор, пока мы имеем дело лишь с отдельными единицами, не образующими никаких закономерно соотносящихся рядов, возможность случайного совпадения нельзя признать исключенной.

Примеры случайного совпадения достаточно известны, в частности – и в отношениях между родственными языками.

Так, русск. *тяг* – в *тяга*, *тягач* – и шв. tåg «поезд», англ. tug «буксир» в достаточной мере подобны друг другу по звучанию и близки по значению, и, казалось бы, можно предположить здесь генетическое тождество; между тем здесь только случайное совпадение. То же в случае русск. *вопить*, *вопиять* и г. wōpjan, англ. weep (ср. *глас вопиющего в пустыне* – г. stibna wōpjandins in au þidai).

Следовательно, каждый отдельный случай фоносемантической близости разноязычных единиц имеет определенный вес и значение лишь в общей системе соотношений и с точки зрения этой системы он должен рассматриваться и оцениваться: взятый отдельно, сам по себе он ничего определенного не дает.

Мы можем констатировать регулярность и закономерность отдельных звуковых соответствий тогда, когда те соответствия, которые предположительно устанавливаются для данного случая, наблюдаются также в звуковых оболочках и других семантически сближаемых слов. Эти слова составляют, таким образом, определенные ряды, члены которых характеризуются тождеством

известного звукового соответствия при одинаковости или близости значений сопоставляемых разноязычных слов.

Так, если предполагается, что слав. *жена* и г. qinō, qēns, генетически связаны друг с другом (хотя бы только по корню), то для доказательства этого предположения необходимо указать и другие слова, в которых, при их семантической объединимости, имеются те же звуковые соответствия: слав. ***ж*** – г. **q** и пр.

Когда, например, мы находим, что ст.-слав. *жрьновъ*, русск. *жернов* семантически совпадают с г. – qairnus и вместе с тем здесь вновь наблюдаются соответствия слав. ***ж*** – г. **q**, слав. ***н*** – г. **n**, которые отмечены в слав. *жена* – г. qinō, qēns, то предположение о родственности данных семантически сближаемых славянских и готских слов находит уже значительное подтверждение, поскольку возможность случайного совпадения резко уменьшается. Если, далее, мы находим слав, *жив* – г. qius (вин. п. ед. ч. м. р. qiqana) «жив(ой)», где снова имеется соответствие слав. ***ж*** – г. **q**, то уверенность в правильности делаемых сопоставлений, т. е. в том, что сближенные на основе семантики слова являются генетически связанными по их корням, становится практически полной.

Компаративисты постоянно подчеркивают, что *важно не сходство звуков, а регулярность их соответствий*. А. Мейе не случайно для иллюстрации этого тезиса выбрал такой пример, как скр. **dv**-, греч. **dF**-, армянск. **erk**- (ср. скр. dvā (u) – армянск. ekru «два»), где никакого сходства нет: предположительно соответствующие друг другу звуковые комплексы здесь поразительно различны. И, конечно, принцип регулярности соответствий должен быть признан в высшей степени важным. Тем не менее, при всем необходимом внимании к этому принципу, нельзя упускать из виду и другие в высшей степени важные моменты, тесно связанные с этим принципом.

21. Устанавливаемые *регулярные звуковые соответствия должны иметь конкретное фонетическое объяснение*. Так, недостаточно указать, что соответствие слав. ***ж*** – г. **q** встречается не в единичном случае и обладает достаточной регулярностью. Для того чтобы мы могли признать его закономерным, увидеть в нем объективный закон, мы должны также убедиться, что такое регулярное соответствие могло действительно исторически сложиться в результате развития одного и того же исходного звучания. Только тогда внешнее, формальное соответствие слав. ***ж*** – г. **q** мы можем признать за проявление реального генетического тождества: слав. ***ж*** –

г. **q**. Необходимо, следовательно, с должным вниманием отнестись и к *принципу фонетической объяснимости наблюдаемого соответствия*.

Конечно, этот принцип никем не отрицается, и он даже более или менее последовательно принимается во внимание при анализе фактов. Однако, думается, необходимо более осознанное отношение к нему, выдвижение его именно в качестве обязательного принципа, без учета которого всякое установление соответствий должно рассматриваться лишь как формально правдоподобная гипотеза.

Принцип фонетической объяснимости требует, понятно, максимальной конкретизации условий устанавливаемого соответствия. Для такой конкретизации необходимо, во-первых, наиболее всестороннее освещение данного соответствия показаниями со стороны различных языков, во-вторых же – анализ его с точки зрения внутренних закономерностей звуковых отношений в пределах каждого данного языка.

Так, например, приведенное соответствие слав. ***ж*** – г. **q** получает исторически более конкретный характер, когда оно освещается дополнительно:

1) хотя бы соответствием с греч. **b** и **g** (+**u**) (ср. слав. *жена* – г. qinō, qēns – греч. бэотийск. banā, аттич. gunḗ и пр.) и

2) чередованием ***ж*** : ***г*** внутри самих славянских языков (типа русск. *можешь – могу*). Рассматриваемое соответствие вводится таким образом в определенную систему и в более или менее конкретные условия. Тем самым намечаются и пути его фонетического объяснения.

Так, в приведенном конкретном примере, слав. ***ж*** (г. **q**) явно оказывается развившимся из ***г*** в результате палатализации и ассибиляции его перед палательными гласными (ст.-слав. *жрьновъ* с несомненностью выводимо из более раннего *жьрновъ*, ср. русск. *жернов*). Таким образом, соответствие слав. ***ж*** – г. **q** возводится к более архаичному: слав. ***г*** – г. **q**. Греч. **b** показывает, что лабиализованность г. **q**, вероятно, не развилась в готском (и вообще в германских языках), а имелась уже в индоевропейском языке-основе, и это подтверждается также и тем, что в самом готском в том же положении встречается и нелабиализованное к (ср. г. kinnus «щека»; г. kiusan «избирать», «испытывать» – греч. geustos). Поэтому слав. ***г*** следует считать восходящим здесь к лабиализованному $\mathbf{g^u}$, из которого фонетически объяснимы и греч. **b** (и **g**); к такому же $\mathbf{g^u}$

очевидно, может восходить и г. **q**, отличающееся от него лишь отсутствием голоса (и, может быть, уже несколько увеличившейся силой артикуляции). Все звуковые процессы, которые предполагаются при этом, оказываются не только вполне естественными с точки зрения общей фонетики, но и имеющими несомненные исторические параллели: ср. развитие лат. **g'** во франц. [ʒ] (через [dʒ]; лат. gestus, -**um** – франц. geste); да. **g'** – на. [dʒ] (да. brycg – на. bridge); – ср. развитие лат. **gu**, **qu** во франц. [**g**, **k**] (лат. lingua, quis – франц. langue [-g], qui [ki]; – ср. оглушение герм. **g** в древневерхненемецком (нем. Brücke – нижненем. Brügge) и в новодатском (датск. gård, gå и проч. имеют уже не звонкое, а глухое **g**, т. е. слабое **k**).

22. Анализ изменения отдельных звуков должен освещаться также и в плане более общих закономерностей развития звуковой системы данного языка, так как наблюдения показывают, что определенные изменения часто затрагивают не отдельные звуки, а известные их типы. Так, в рассматриваемом примере смягчения (палатализация и ассибиляция) слав. ***г*** образует единый процесс со смягчением слав. ***к*** в ***ч***; делабиализация **g**ᵘ в слав. ***г*** подобным же образом объединяется с делабиализацией ие. **g**ᵘ**h** в слав. ***г*** (ср. лат. formus, г. warmss – русск. *горячий*), скр. gharmáḥ и ие. **k**ᵘ в слав. ***к*** (греч. póteros, диал. kóteros, г. hva þar – русск. *который*, скр. kataráḥ); герм. оглушение **g**ᵘ в **k**ᵘ (= г. **q**) составляет, как известно, один и тот же «акт» передвижения согласных, что и оглушение **b** в **p**, **d** в **t**; так же и в греческом увеличении лабиализации до полного смыкания губ в случае **g**ᵘ > ***b*** находит полную параллель в развитии **g**ᵘ**h** в **ph** (с оглушением, связанным с придыхательностью) и **k**ᵘ в **p**; подобным же образом и в санскрите делабиализация **g**ᵘ в **g** (откуда при смягчении – j) совершенно параллельна делабиализации **k**ᵘ в **k** (при смягчении – **c** (**č**) и **g**ᵘ**h** в **gh** (откуда также **h**)[7].

Когда наблюдаемое регулярное звуковое соответствие, таким образом, удовлетворительно объяснено с фонетической точки зрения и тем самым представлено как результат конкретного исторического развития, тогда можно действительно с полным правом утверждать, что мы имеем дело с генетически тождественной единицей в сопоставляемых разных языках. Поэтому в принципе неправильным представляется отделение изучения звуковых соответствий от восстановления самих языковых единиц (морфем, слов) – отделение,

[7] О частностях всех этих процессов и о их диалектных ограничениях и вариантах здесь, понятно, нет надобности говорить. – *Прим. автора.*

к которому в теории как будто склоняется, например, А. Мейе, хотя на практике он и обращается нередко к реконструкции исходных единиц.

Регулярные соответствия дают отправную базу для восстановления определенных языковых единиц, но и обратно – восстановление таких единиц, оправданное общефонетическими данными и звуковыми закономерностями отдельных языков, служит необходимым объяснением таких соответствий и дополнительным доказательством того, что эти соответствия – не исключительные случайные совпадения, но явления, основанные на внутренних закономерностях развития. Как нельзя фонологию сводить к учению о звуковых противопоставлениях и соотношениях, так и сравнительно-историческую фонетику нельзя превращать в формалистическое учение о «корреспонденциях»: звуковая материя языка во всей ее конкретности и в ее реальном историческом движении требует большего к себе внимания.

23. Поскольку путем сравнительно-исторического анализа разноязычных слов, непосредственно сопоставимых по значению, постепенно все более и более выясняются закономерности звуковых соответствий между данными языками, постольку в дальнейшем ходе исследования все большую роль начинает играть сопоставление слов на основе уже известных звуковых соответствий. Так, если предположим, что сопоставление слав. *жена* и г. qino было сделано на основе значения, то при отыскании таких параллелей, как слав, *жив(ъ)* – г. qius, ст.-слав. *жрьновъ*, русск. *жернов* – г. qairnus, помимо семантики уже *заранее будут учитываться некоторые фонетические моменты:* соответствие слав. ***ж*** – г. **q**, слав. ***н*** – г. **n**. Когда же звуковые соответствия оказываются уже достаточно установленными, они, вообще, делаются исходным условием для сопоставления тех или иных слов в изучаемых языках, для отыскания дальнейших этимологических параллелей. Тем самым создается возможность *сближения семантически отдаленных слов*. Вместе с этим возникает и проблема *семасиологического объяснения* наблюдаемых смысловых соотношений, в частности – расхождений.

Вообще, как мы знаем, слова могут переживать очень существенные изменения в значении; ср. хотя бы развитие да. sæd «сытый» в на. sad «печальный». Поэтому, понятно, можно предполагать, что отдельные генетически тождественные единицы в разных языках имеют далеко не совпадающие значения, и в принципе известные семантические расхождения не могут препятствовать

признанию генетического тождества данных единиц. Но, очевидно, такие расхождения должны быть удовлетворительно объяснены на основе семасиологии подобно тому, как соответствия тех или других различных звуков должны иметь конкретное объяснение с точки зрения фонетики. Следовательно, наряду с *принципом фонетической объяснимости* необходимо иметь в виду и принцип *семасиологической объяснимости* наблюдаемого соотношения между сопоставляемыми единицами.

Таким образом, слова́, непосредственно сопоставимые на семантическом основании (как слав. *жена* – г. qinō, на основании значения «женщина»), далее исследуются со стороны звукового соотношения между ними или между отдельными их морфемами; слова́ же, сближаемые на основании уже выясненных звуковых соответствий, должны быть проанализированы с точки зрения соотношений семантических. Так, твердо установленные звуковые соответствия слав., греч., лат. **d** – герм. **t** (> нем. **z** [**ts**]), слав., греч., лат. **o** – герм. **a**, слав., греч., лат. **e** – герм. **e** или **i** (в зависимости от определенных условий), слав., греч., лат. **m** – герм. **m** позволяют поставить вопрос о генетическом тождестве корней в слав. *дом(ъ)*, греч. dómos, лат. domus «дом», лат. domāre «укрощать, приручать», греч. démein «строить» и в г. gatamjan «укротить», да. tam «ручной, домашний» (> на. tame, ср. нем. zahm), г. timrjan «строить», timrja «плотник», англ. timber «лесоматериал» (ср. нем. Zimmer «комната», «лесоматериал», Zimmermann «плотник»). Но для того чтобы на этот вопрос ответить с уверенностью, необходимо проанализировать отношения между *значениями* «дом», «укрощать» и «ручной» (слав. *дом(ъ)*, греч. déomos, лат. domus – domāre, г. ga-tamjan – да. tam); между «строить», «плотник» и «лесоматериал» (греч. démein, г. timrjan – timja – англ. timber); далее, учитывая закономерное чередование гласных **e**: **o** в индоевропейском языке-основе, – отношение между «строить» и «дом» (греч. démein и пр. – греч. déomos и др.). Ср. также ст.-слав. *доухъ* (из *dhous-) и г. dius (из *dheus-) «зверь, животное» (англ. deer «олень < зверь», нем. Tier «зверь», с **r** < **z** < **s**); русск. *сыр(ой)* (<*sūr-) и да., двн. sūr «кислый» (на. sour, нвн. sauer); русск. *сам(ый)* (<*sōm-) и дисл. sōm«честь». В различных конкретных случаях семантические отношения могут быть в разной степени ясными или, наоборот, запутанными, но семасиологический анализ является необходимым всегда, когда не имеется достаточно прямого

совпадения, хотя бы такого, как в ст.-слав. *жена* «женщина, жена» – г. qinō «женщина».

24. Семасиология, как известно, разработана гораздо менее тщательно, чем другие разделы языкознания, особенно менее, чем фонетика. Поэтому необходимый семасиологический анализ сравниваемых единиц до сих пор нередко производится более или менее «кустарно», часто основывается просто на «здравом смысле». Этим, понятно, уменьшается надежность результатов, достигаемых сравнительно-историческим методом. Тем самым строго научная разработка семасиологии является одним из важнейших условий усовершенствования этого метода.

Семасиологический анализ не должен превращаться в теоретизирование по поводу соотношений между различными понятиями как таковыми, без всякого учета их языкового выражения. Необходимо, чтобы этот анализ был *лингвистическим.* А для этого всегда надо иметь в виду, что семантические связи, хотя они и обусловливаются прежде всего реальными соотношениями самих обозначаемых предметов, явлений и пр., все же выступают различно в зависимости от того, объективируются ли они и выделяются ли посредством звуковой материи языка или нет. Нельзя, поэтому абстрактно-теоретически рассуждать о том, связываются ли вообще, например, значения «дух» и «зверь» между собой и могут ли они в силу такой связи выражаться одним и тем же корнем. Вообще говоря, эти значения «могут» связываться, поскольку зверь мыслится как «одушевленное» существо (ср. *животное* и *живот* «жизнь»). Но поскольку, например, в русском языке эта возможная, но довольно далекая связь не указывается, не выражается в звучании слов *дух* и *зверь*, поскольку внимание от нее отвлекается и ввиду ее отдаленности ее можно не учитывать: русский язык на ней не настаивает. Иначе обстоит дело в латыни: здесь animus «дух» и animal «зверь, животное» сближаются по звучанию, и это направляет внимание на отыскание общего в самих предметах; и если такое общее может быть найдено, то оно улавливается, т. е. устанавливается положительная семантическая связь.

Положение дела в латыни показывает, что вообще отношение между значениями «дух» и «животное, зверь» таково, что на известном этапе развития культуры семантическая связь между соответствующими словами может получать выражение, тем самым закрепляться и подчеркиваться. Поэтому следует полагать, что ие.

*dhous- (откуда ст.-слав. *доухъ*) и ие. *dheus- (откуда г. dius и пр.) своим созвучием должны были обращать внимание на общий момент, следовательно, они должны были выступать не как *случайно похожие единицы*, а как нарочито, выразительно сходные. Поскольку же различие **е** – **о** в подобных единицах было распространенным явлением, постольку это различие выступало как *чередование*, а вместе с этим сами такие единицы – как варианты одной и той же корневой морфемы. Поэтому мы имеем основание утверждать, что ст.-слав. *доухъ*, русск. *дух* и г. dius, нем. Tier, англ, deer связаны между собой генетическим тождеством корня и что регулярные звуковые соответствия между ними являются не случайными совпадениями, а отражают это тождество.

Учитывая при семасиологическом анализе ту роль, какую з отношении семантических связей играет внешняя, звуковая сторона языка, необходимо вместе с тем постоянно иметь в виду реальные жизненные условия, определяющие эти связи или препятствующие их установлению. Подобно тому как при анализе звуковых соответствий с точки зрения фонетики необходимо учитывать специфические звуковые особенности развития каждого данного языка, при семасиологическом анализе необходимо принимать во внимание конкретные *исторические условия* развития данных языковых явлений в общей системе каждого данного языка в определенную эпоху истории соответствующего общества. Ведь, в общем, семантические процессы находятся в тесной связи с конкретными моментами общественно-исторического развития, так как язык связан непосредственно и с производственной и со всякой иной деятельностью человека.

25. При определении семантических отношений между словами необходимо строго учитывать и *лексико-морфологическое* (словообразовательное) их *строение*. Так, нельзя просто констатировать, что греч. démein и г. timrjan совпадают между собой по значению «строить»: необходимо также объяснить, какую роль играет в готском словообразующее -**rj**-, которому нет соответствия в греческом. А для этого нужно тщательно разобраться во всех лексико-морфологических (словообразовательных) отношениях между г. timrjan, да. timbran «строить», г. timrja «плотник», timrjan «строение», да. timber (дисл. timbr и пр.) «лесоматериал» и другими подобными образованиями. Вместе с этим, конечно, необходимо четко определить общие различия в грамматическом оформлении, которые

уже выходят за пределы специфических особенностей строения данных конкретных слов (так, например, греч. **-ein** и г. **–an**, материально не соответствующие друг другу, все же не составляют специфического различия между греч. démein и г. timrjan, так как они принадлежат инфинитивам определенных типов и характеризуют образование инфинитивов вообще, а не данных конкретных слов).

Анализ лексико-морфологических отношений в принципе не должен ограничиваться только случаями таких отчетливых расхождений в морфологическом составе, как в приведенном здесь примере (греч. démein – г. timrjan). Такому анализу, строго говоря, должны подвергаться все сопоставляемые слова, как семантически совпадающие, так и семантически расходящиеся. При этом должно выясниться, имеем ли мы дело с исконно тождественным лексико-морфологическим строением или нет, и связано ли наблюдаемое семантическое различие с различием в этом строении (как, например, в случае греч. démein – да. timrjan), или же оно существует при одинаковом строении (ср. русск. *сыр(ой)* – да. двн. sūr «кислый»). Такой анализ покажет, что во многих случаях слова, представляющиеся на первый взгляд совершенно соответствующими друг другу, в известных отношениях расходятся и это расхождение потребует объяснения. Так, приведенное выше соответствие слав. *жена* – г. qinō раскроется как не совсем полное: славянское слово имеет индоевропейскую основу на -ā- (*g^{u}enā-), тогда как готское – на -ōn- (в индоевропейском языке-основе было бы *g^{u}enōn-) [8]. Это соотношение в принципе отличается от соотношения греч. démein – г. timrjan только тем, что в последнем мы имеем дело с применением морфем -**r**- и -**j**-, более четко выделимых в качестве словообразовательных суффиксов, тогда как элемент -**ōn**- широко известен в роли более формального «основообразующего», не имеющего достаточно отчетливого собственного значения (образования на -**ōn** в чередовании с -**on**-, **ĕn**-), в частности – именно в германских языках, в ряде случаев встречаются как параллельные к другим образованиям, от которых они, по-видимому, не отличались по значению; ср. да. lufu и lufe (в косв. пад. lufan) из ие. *lubh>ā- и *lubh-ōn-«любовь»; лат. lingua < dingua и г. tuggō (tuggōn)-, да. tunge (в косв. пад. tungan) соответственно из ие. *dn̥g'hwā- и *dn̥g'hwōn «язык»; ст.-слав. *оухо* (<*ouso) и г. ausō (им. вин. пад. мн. ч. ausōna) «ухо»; лат.

[8] Возможно, что ряд таких образований в германских языках возник уже в этих языках, т. е. не восходит к общеиндоевропейской эпохе. – *Прим автора.*

cor (cord-) и г. hairtō (им. вин. пад. мн. ч. hairtōna) «сердце» и др.[9]. Хотя, ввиду значительного числа таких параллелей, соответствия по корню в случаях типа слав. *жена* – г. qinō не вызывают никаких сомнений и каждый отдельный такой случай может особо не разбираться, все же учет лексико-морфологических соотношений по существу и здесь является необходимым: ведь сама констатация, например, того, что существуют образования на -**ōn**-, параллельные и семантически эквивалентные другим образованиям, возможна лишь в результате лексико-морфологического анализа, без которого никакие семасиологические заключения не могут быть вполне убедительны.

26. Применение сравнительно-исторического метода, как можно видеть из предыдущего изложения (пп. 16-20), неизбежно сталкивается с необходимостью *фономорфологического* анализа фактов каждого из сравниваемых языков в отдельности. Эта необходимость определяется двумя обстоятельствами:

1) В одном и том же языке мы нередко находим различные звуки в соответствии с одним и тем же звуком другого языка. Ср., например, соответствие ст.-слав. ***к*** и ***ч***, греч. **p** и **t** латинскому **qu**, готскому **hv**[10]; так, в вопросительном корне: ст.-слав. *къто*, *кого*, *къдѣ*, *которым* и *чьто*, *чесо*, *чего*, *чии*; греч. póteros «который» (из двух), pou «где» и tís «кто», tí «что»: лат. qualis «какой», quantum «сколько», quum (> классич. cum) «когда», quod «что», quis «кто», quid «что»; г. hvan «когда», hva þar «который» (из двух), hvas «кто», hvis «кого», hvileiks «какой» и пр.

2) Лексико-морфологический анализ, без которого невозможно точное сравнение слов, требует учета звуковой вариантности морфем. Так, нельзя утверждать, что, например, в словах *вытекать* и *точить* («лить»: ср. *кровоточить, точить слезы*] имеется один и тот же корень, не установив, что в наблюдаемых здесь звуковых различиях проявляется варьирование одной и той же морфемы. А для этого нужно определить, какое место в строении русского языка занимают такие различия.

---

[9] Нелишне заметить, что наряду с таким «формальным» употреблением -ōn- (-on-/-en-/-ēn) в качестве лишь «основообразующего элемента» известно и его применение как явного суффикса, например, имени деятеля: ср. г. timrja «плотник» (им. пад. мн. ч. timjrjan-s <*-on-es). – *Прим автора.*

[10] И лат. ***qu*** и г. ***hv*** изображают каждое один звук: лабиализованное ***k*** и лабиализованное ***h*** соответственно. В готском письме звук, изображаемый здесь через ***hv***, обозначался одной буквой, похожей на *Θ* или *Ʊ*. – *Прим автора.*

Эти обстоятельства вызывают необходимость рассмотрения вопроса о том, отражают ли данные звуковые различия более древние различия звуков, имевшиеся уже в языке-основе, или же они возникли в результате дифференциации в силу тех или иных условий. Так, например, сравнение вопросительных слов в старославянском, греческом, латыни и готском требует выяснения того, является ли различие между ***к*** и ***ч*** в славянском или между **p** и **t** в греческом, при соответствии латинскому **qu** и готскому **hv**, отражением древнего различия между звуками, совпавшими в их дальнейшем развитии как в латыни, так и в готском, или же данные славянские и греческие звуки возникли в результате дифференцированного развития одного и того же индоевропейского звука, который дал лат. **qu** и г. **hv**. Изучение закономерностей распределения данных звуков в каждом отдельном языке позволяет проверить и подтвердить данные, полученные собственно сравнительно-историческим методом, а порой и отбросить ошибочные предположения.

27. Основной принцип фономорфологического анализа – это *принцип отыскания параллелизма* между определенными *звуковыми* фактами и *семантическими связями морфологических элементов* в разных образованиях, почему этот анализ и определяется как фономорфологический. Например:

Звуковой факт: ***к – ч***	Семантическая связь
текут – течет *пекут – печет*	тождество лексического значения тождество лексического значения
вытекать – точить *покой – почить* *кому – чему* *кому – чей*	общий момент в семантике: «движение жидкости» «неподвижность, успокоение» «вопросительность» «вопросительность»

Такой параллелизм означает, что данное различие звуков (в приведенном примере: ***к*** – ***ч***) в соответствующих случаях дифференцирует не различные морфемы, но лишь *варианты* тех же самых морфем. Следовательно, такое различие представляет собой *чередование звуков*, так как *чередование звуков*, в широком смысле слова, есть не что иное, как факт известным образом закономерного звукового *различия между вариантами одних и тех же морфем*. И именно изучение чередований звуков позволяет, с одной стороны, отыскать большее число словообразовательных связей и тем самым углубить и расширить знание тех или иных морфем, с другой же

стороны – сделать те или иные выводы о причинах различия между чередующимися звуками. Здесь особенно важно подчеркнуть то, что эти выводы могут получаться методом фономорфологического анализа *независимо* от данных, получаемых сравнительно-историческим методом: совпадение результатов, достигнутых независимыми друг от друга путями, в значительной степени гарантирует их достоверность.

Так, например, приходя с помощью сравнительно-исторического метода к тому, что слав. ***ж***, соответствующее греч. **b** и **g** (+**u**), г. **q** и т. п., получилось в результате смягчения ***г*** из ие. $\mathbf{g^u}$, мы вместе с тем наблюдаем чередование ***г*** : ***ж*** в пределах отдельных славянских языков и, изучая это чередование, приходим к тому же выводу: ***ж*** развилось из ***г***. Этот вывод мы можем сделать на основании общего характера распределения чередующихся звуков: ***ж*** встречается преимущественно перед палатальными гласными (и **j**), ***г*** – в прочих условиях, почему ***ж*** естественно объясняется как развившееся из г под воздействием палатальных гласных (и палатального согласного **j**); ср. ст.-слав. *жьретъ*[11] и *гръло*; ср. также и *жена*, где ***ж*** тоже находится перед передним гласным. Совершенно аналогичное распределение мы наблюдаем и в отношении ***к*** – ***ч***, что позволяет сделать вывод о развитии ***ч*** из **к** в славянских языках в результате смягчения последнего перед палатальными гласными (и **j**); ср. приведенные выше примеры из старославянского и русского языков.

28. Определение условий чередования дает возможность *восстанавливать* более древние фазы развития данных морфологических элементов. Так, поскольку выясняется, что слав. ***ж*** в случае его чередования с ***г*** само развилось из ***г*** вследствие смягчения последнего в определенных условиях, постольку для ст.-слав. -***жьр***- восстанавливается более древняя фаза *-***гьр***- (-**gьr**-). Можно, следовательно, говорить о «*методе фономорфологического анализа» как другом приеме восстановления*, существующем наряду со сравнительно-историческим методом. Основным различием между обоими методами является то, что при сравнительно-историческом методе сравниваются факты *разных языков*, тогда как при «методе фономорфологического анализа» сопоставляются факты в пределах *одного языка* (почему здесь говорят о «внутренней» реконструкции). С этим связаны и некоторые другие различия, требующие особого

[11] Буква ***ь*** первоначально изображала палатальный гласный более или менее высокого подъема (широкое **i ?**). – *Прим автора.*

исследования, специально посвященного этому вопросу. Здесь же достаточно отметить лишь то, что в известных отношениях *фономорфологический анализ* является важным дополнением к сравнительно-историческому методу, с которым он, естественно, может сочетаться.

В известных случаях наблюдаются отклонения от основных закономерностей распределения звуков при чередовании. Например, в русск. *кто* и *что* звуки ***к*** и ***ч*** находятся в одинаковых условиях, в частности – за ***ч*** здесь не следует палатальный гласный. Абстрактно рассуждая, в подобных случаях можно предполагать либо *распределение звуков по аналогии* (ср. *кто: кому* = *что: чему* и т. д.), либо *изменение более древних условий*, т. е. исчезновение того различия, которым обусловливалось чередование. В данном конкретном примере мы имеем дело именно с последним обстоятельством: *кто* < *къто*, а *что* < из *чьто* (ср. ст.-слав. *къто*, *чьто*). Таким образом, известные отклонения от наблюдаемых основных закономерностей чередования могут указывать на то, что произошли определенные изменения условий, и тем самым они также могут способствовать восстановлению более древних фаз развития. Например, сопоставление слов *гореть* и *жар*[12] наводит на мысль о том, что они имеют общий корень, поскольку мы вообще знаем, что ***г*** и ***ж*** в славянских языках чередуются, а семантическая связь здесь, несомненно, имеется; но ***ж*** здесь не находится в таком положении, в котором мы ожидали бы его развитие из ***г*** (ведь ***а*** – не палатальный гласный; ср. *гарь*, где ***г*** перед **а** как раз сохраняется). Предполагать здесь образование по какой-либо аналогии невозможно, но можно предположить, что ***а*** развилось здесь из палатального гласного, перед которым и произошло смягчение. Исследование всего относящегося сюда материала показывает, что ***а*** в *жар* действительно развилось из ***е***, т. е. из гласного палатального, который, вызвав смягчение, сам превратился в ***а*** под воздействием предшествующего мягкого согласного (***ж***, будучи результатом смягчения, было первоначально мягким). Таким образом более древняя фаза для *-жар-* восстанавливается в виде **-гēр-* (-gēr-) – в отличие от старого *-гар-* (-gar-) в *гарь* – и мы тем самым обнаруживаем в этой морфеме (в разных ее вариантах), наряду с чередованием гласных ***о***: ***а*** (*гореть* –

[12] Здесь слав. ***г*** (откуда и ***ж***) восходит к ие. **g^{u}h**. – *Прим автора.*

гарь) и чередования ***о***: ***ē*** и ***а***: ***ē*** (*гореть -жар*, *гарь – жар*: ведь *-жар-* < *-*гēр-*).

29. Фономорфологический анализ помогает установить, что такие различия, как между чередующимися ***г*** и ***ж***, ***к*** и ***ч*** в славянских языках или между чередующимися **b**, **d** и **g**, **p**, **t** и **k** в греческом (ср., в частности, образования с вопросительным корнем), не являются исконными для индоевропейских языков, т. е. не восходят к индоевропейскому языку-основе: эти различия образовались в процессе развития отдельных языков, в данном случае – общеславянского, греческого. Поэтому, например, мы с уверенностью восстанавливаем ие. вопросительный корень только в виде *-**k**^{u}-, откуда лат. -**qu**-, г. -**hv**-, а не в двух вариантах, которые соответствовали бы слав. -***к***- и -***ч***- или греч. -**p**- и -**t**- (см. ранее приведенные примеры).

Но в известных случаях фономорфологический анализ помогает установить иное, а именно то, что наблюдаемые различия между чередующимися звуками не объясняются полностью историей отдельных языков, но в том или ином виде восходят к языку-основе. Так, если различие ***к*** – ***ч*** в *вытекать – точить* является различием, возникшим вместе с образованием общеславянского языка (или славянской группы языков), то различие гласных в -***тек***- – -***точ***- до конца не объяснимо в пределах истории славянских языков: изменениями в отдельных славянских языках объясняются некоторые конкретные соотношения между гласными в разных вариантах этой морфемы, но самый факт различия в определенном первоначальном его виде (здесь в виде ***е*** – ***о***) выступает как явление, характеризовавшее еще индоевропейский язык-основу. Для объяснения этого факта необходим фономорфологический анализ уже самого этого языка как такового. Что бы этот анализ ни дал, во всяком случае существенным остается отделение в исторически засвидетельствованных языках позднейших, развившихся в этих языках явлений в области чередования от явлений «старого» чередования, характеризовавших соответствующий язык-основу.

30. Как бы ни обстояло дело с историческим объяснением тех или других фактов чередования звуков в каком-либо конкретном языке, мы всегда должны иметь в виду, что для той эпохи, когда данные чередующиеся звуки выступают по отношению друг к другу уже как самостоятельные фонемы, чередование этих звуков представляет собой явление морфологическое. Именно при наличии

такого чередования и следует говорить о вариантах одних и тех же морфем. В случае же фонетически обусловленных вариаций в звуковом составе морфем, когда различающиеся звуки оказываются позиционными вариантами одной и той же фонемы или какой-либо фонемой и замещающим ее эквивалентом, мы имеем дело, собственно, не с вариантами морфем как таковых, а лишь с фонетически закономерной материальной и функциональной изменчивостью отдельных элементов в звуковых оболочках соответствующих морфем.

Так, мы не имеем дела с двумя вариантами морфемы – -**смотр**- в *смотр* (с глухим ***р***) и в *смотра* (с обычным звонким ***р***): различие в звучании здесь сводится к различию вариантов одной и той же фонемы [***р***] (**r**), и морфологического чередования здесь лет. Напротив, в *смотрю* мы найдем уже иной вариант морфемы -**смотр**-, но не потому, что здесь на месте ***о*** звучит ***а***, а потому, что здесь мы имеем уже не твердое, а мягкое ***р***: [***р***] и [***р'***] являются в русском языке разными по отношению друг друга фонемами, тогда как ***а*** в *безударном* положении выступает по отношению к ***о*** (*под ударением*) не как особая фонема (поскольку оно не противопоставляется безударному ***о***), но лишь как эквивалент фонемы [***о***][13].

Поскольку те или другие морфемы обладают вариантностью, постольку под морфемой как таковой, собственно, следует понимать в таком случае единство ее вариантов или любой из вариантов, каким она может быть представлена. Так, мы говорим об ие. морфеме *-**gᵘen**-, беря, собственно, лишь один из ее вариантов в качестве ее представителя, если мы не имеем в виду противопоставления отдельных вариантов(***gᵘen**-, *-**gᵘn**-, *- **gᵘēn**- и т. п.):в таком случае мы под любым из вариантов подразумеваем все их единство, которое может быть условно изображено в виде -**gᵘ** $\left(\frac{\bar{e}}{\bar{o}}\right)$ n –; ср. слав. *жена*, г. qinō (<*-**gᵘen-**) – скр. -jāni-, г. qēns (<*-**gᵘēn-**) – скр. gnā- (<*-**gᵘn** -), греч. gunḗ, дисл. kona (<*-**gun**-<*- **gᵘn**-). Если же важно выделить именно отдельные варианты морфемы, то такие единицы, как *-**gᵘen**- или *-**gᵘēn**-, собственно уже не должны называться морфемами: в таком случае их следует обозначать именно как варианты морфемы.

---

[13] Под эквивалентом фонемы понимается звук, который под воздействием определенных условий замещает данную фонему, но вариантом которой он не может быть признан, поскольку нет оснований для его отождествления *именно с данной фонемой:* ведь, например, ***а*** без ударения замещает не только фонему [***о***], но и фонему [***а***]. – *Прим автора.*

Непосредственно восстанавливаются, строго говоря, лишь определенные *варианты морфем*, *морфемы же как таковые* восстанавливаются уже на основе сопоставления и как бы совмещения отдельных вариантов. При этом, поскольку уже изучены закономерности чередований, различающих отдельные варианты, постольку морфемы как таковые могут восстанавливаться в целом, даже если и не все их возможные варианты с несомненностью обнаружены. Так, восстановление морфемы *- **g**$^{\mathbf{u}}$**-** $\left(\frac{\bar{\bar{e}}}{\bar{\bar{o}}}\right)\boldsymbol{n}$ – в таком виде вполне оправдано, даже если ее варианты с **ō̄** и неизвестны: они возможны, поскольку **ē̄** в индоевропейском вообще чередовалось с **ō̄**.

Вариантность морфем, как уже было замечено, вызывает вопрос о причинах или условиях соответствующих чередований.

Однако такие причины или условия не всегда могут быть открыты при данном материале и на данном этапе его изучения.

В таких случаях более правильным будет, впредь до получения тех или иных надежных результатов, *принимать наблюдаемую вариантность морфем как исторически сложившееся явление*, чем пытаться во что бы то ни стало возвести все варианты к одной исходной единице. Это, в частности, относится к вариантности морфем, основанной на индоевропейском чередовании гласных – аблауте, в особенности поскольку дело касается качественного чередования (**e** : **o**; **a**: **o**; **o** : **o**).

III

31. То, что основной восстанавливаемой сравнительно-историческим методом единицей является морфема (в ее вариантах), не должно пониматься так, что вообще восстанавливаются только отдельные морфемы.

Уже говорилось, что и составные образования, если в их строении имеется известная «идиоматичность», могут с уверенностью восстанавливаться как целые. Так, ие. *pətḗr, *mātēr и т. п. (греч. patḗr, mḗtēr, лат. pater, māter и пр.), несомненно, представляют собой исторически соединения морфем, но вместе с тем они не обладают вполне четким, достаточно «мотивированным» морфологическим строением и поэтому могут рассматриваться, как действительно принадлежавшие к общеиндоевропейскому основному словарному

фонду[14]. То же следует заметить относительно многих соединений корней с такими «основообразующими» морфемами, как - **ē̆/ō̆**-, -**ā/ə**-, отчасти и -(**ē̆/ō̆**) **i**-, -(**ē̆/ō̆**) **u**-; ср. ие- *w'lkᵘ-o-s «волк» (ст.-слав, *влъкъ*, греч. lúkos), *gᵘen-ā (слав. *жена*; греч. gunḗ, с -**ē** <-**ā**; но в прочих формах – уже другая основа: род. ед. gunaikós и т. п.); *ghost-i-s «чужестранец» (слав. *гость*, г. gasteis «гости», лат. hostis «враг»),*sū̆n-u-s «сын» (ст.-слав. *сынъ*, г. sū̆nus) и пр. В пользу исконности таких образований говорит неопределенность значений «основообразующих» морфем: эта неопределенность делает соответствующие составные образования недостаточно «мотивированными».

Но и тогда, когда мы имеем продуктивные, четко построенные, «неидиоматичные» образования, мы, восстанавливая составляющие их морфемы, все же восстанавливаем нечто большее, чем отдельные морфемы. Ведь *морфемы восстанавливаются вместе с их функционально-структурными характеристиками*, как морфемы корневые, префиксы, суффиксы – словообразовательного или грамматического характера. Тем самым восстанавливаются определенные *морфологические типы словоформ* [15] и *слов* и морфологические *категории*, а через посредство последних возможны и некоторые выводы относительно *синтаксиса* (хотя вообще восстановление в этой области встречает принципиальные препятствия ввиду относительной ограниченности синтаксических средств и большой роли «принципа мотивированности») (подробнее см.пп.17,18). Кроме того, разумеется, восстановление морфем (их вариантов) приводит и к *восстановлению фонетической системы* с известными ее закономерностями.

Таким образом, применение сравнительно-исторического метода к исследованию родственных языков в целом, хотя непосредственно оно и приводит к восстановлению лишь отдельных фактов, отдельных единиц, прежде всего – отдельных морфем (в их вариантах), все же позволяет воссоздать некоторую такую совокупность фактов языка-

---

[14] Конечно, когда-то строение таких слов было мотивированным, но эта мотивированность уже неясна и ее следует отнести к очень отдаленной эпохе – до обособления отдельных языков. – *Прим автора.*

[15] То есть определенных слов в данных их грамматических формах. Так, *городу*, *дом, домов* – отдельные словоформы, представляющие собой слова *город* и *дом* в таких-то грамматических формах. В целом же эти слова являются единствами целого ряда соответствующих словоформ: *город,* ***-а****,* ***-у****,...городах; дом,* ***-а****,* ***-у****,...домах*. – *Прим автора.*

основы, которая в общем дает возможность судить о характере этого языка, об известных особенностях его строя, о специфических для него закономерностях. Но необходимым условием для этого является отделение в процессе *восстановления исконно* общих данным языкам единиц, т. е. таких, *генетическое тождество которых связано с родством* языков,– от таких, которые оказываются генетически тождественными вследствие *заимствования*, а также, конечно, и от единиц, подобных друг другу в силу каких-либо иных обстоятельств (*параллельное образование, случайное совпадение*).

Следовательно, применение сравнительно-исторического метода тесно связано с вопросами генетических отношений между языками не только потому, что от наличия или отсутствия родства данных языков известным образом зависят количество и разнообразие материала, исследуемого этим методом, и характер возникающих проблем, но и потому, что выделение *исконно общего*, *т. е. связанного с языковым родством*, оказывается необходимым для более глубокого и четкого понимания каждого отдельного факта, поскольку при этом создается возможность соединения отдельных фактов, связанных между собой тождеством языка, в *некоторую систему* и определения этих фактов не только каждого в отдельности, но *и в их отношениях к другим фактам той же системы*, по их месту в этой системе.

32. Выделение языковых единиц, исконно общих родственным языкам, и обнаружение в этих единицах черт принадлежности к одной системе являются основными моментами в научном определении самого родства данных языков. При этом особенно важно обратить внимание на следующее.

1) В случае действительно исконной общности данных языковых единиц сравнительно-историческим методом обнаруживается, что соответствующие друг другу образования разных языков некогда совпадали в одном и том же исходном образовании не только *по звучанию* и *общему* значению, но и *по своей морфологической характеристике*. Так, например, и слав. *жена*, и г. qino указывают не только на то, что общий им элемент некогда звучал приблизительно как *-**g^{u}en**- и значил примерно «женщин (а), жен (а)», но и на то, что этот элемент был корневой морфемой (точнее – определенным вариантом такой морфемы). Подобным же образом дисл. feþr «отцу» не только возводится к такой же по звучанию и значению единице *pətri̯, к какой восходит и греч. patrí, но и предполагает такое же

морфологическое членение этой исходной словоформы (*pətrí), какое предполагается и греческой словоформой: *pətr-i.

При заимствовании же очень часто наблюдается иное соотношение: исконное или вообще более древнее морфологическое строение данной единицы, предполагаемое одним языком, не может быть признано таким для другого языка. Так, например, для финск. kuningas «король», заимствованного из герм.*kun-ing-a-z (>двн. kuning, да. cyning «князь, король»), морфологическое членение последнего не существует[16].

2) В разных единицах, восстанавливаемых как прототипы данных различных исконно общих единиц родственных языков, открываются определенные *общие им черты и закономерности внешнего строения* (закономерности сочетания звуков, ударения и пр.). Таким образом, исконно общие единицы выделяются не только тем, что встречаются во всех или многих языках данной семьи (группы), но и тем, что они оказываются в большей или меньшей мере *однотипными* – в пределах, конечно, данных категорий единиц (например, – корней, суффиксов, словоформ). Ср., например, характерное для исконных морфем индоевропейских языков чередование гласных, выражающееся в закономерной вариантности морфем.

Заимствования же часто выделяются на фоне исконных единиц языка особыми чертами своего внешнего строения. Так, хотя греч. kánnabis и да. hænep «конопля» (и прочие германские варианты этого слова) фонетически закономерно соответствуют друг другу, они не могут быть признаны исконно общими: само фономорфологическое их строение свидетельствует о заимствовании[17].

3) Исконно общие данным языкам корневые морфемы в большинстве случаев встречаются в словах, принадлежащих или принадлежавших к *основному словарному фонду*. В связи с этим

---

[16] В частности, хотя **-s** в финск. kuningas и отсутствует в некоторых косвенных падежах (род. kuninkaan и др.), но все же оно не является суффиксом-окончанием, как в герм. словоформе (ср. партитив kuningas-ta, kuningas-kunta «королевство», kuningas-suku «королевский род» и т. п.; kuninga(s) и kuninka (a)- – варианты одной морфемы). – *Прим автора.*

[17] С одной стороны, *kannaþ-/hænep-* не членимо на отдельные морфемы, с другой стороны, по своему звуковому составу оно не может представлять собой одну ие. морфему. Даже если бы предположить, что такое заимствование имело место еще в общеиндоевропейском, то все же пришлось бы признать, что здесь не было полной ассимиляции заимствованного слова, и последнее выделялось как не исконное. – *Прим автора.*

нередко наблюдается использование таких морфем в большем или меньшем ряде слов, включающем значительно удаленные друг от друга слова. Ср. в русском *брать, убор, беременная*, греч. **φέρω** (phérō) «несу», г. barn «ребенок» и. пр. (ие. корень *-**bh** $\left(\frac{\breve{e}}{\breve{o}}\right)$ $\boldsymbol{r}$-). Ср. также русск. *остров, струя*, нем. Strom, англ. stream «поток, течение» и т. п. (ие.*-**sr**$\left(\frac{\breve{e}}{\breve{o}}\right)$ $\boldsymbol{u}$-).

В связи с этим следует заметить, что различные семантико-морфологические несовпадения между разноязычными словами, сближаемыми по корням, не ставят под сомнение исконную общность этих корней. Напротив, такие несовпадения свидетельствуют об очень большой древности существования таких корней в данных языках, а тем самым – об их существовании уже в языке-основе: этим именно могут объясняться множественность и идиоматичность образований с такими корнями как в пределах одного языка, так и в данной группе языков.

4) Среди исконно общих морфем обязательно имеются и различные аффиксы как словообразовательные, так и грамматические (формообразовательные, словоизменительные).

а) Положение дела в отношении словообразовательных аффиксов отчасти напоминает то, что характерно для корневых морфем: употребление в области *основного словарного фонда* и вместе с тем в *отдаленных друг от друга* образованиях (с чем связаны бóльшая или меньшая, «идиоматичность» строения и неопределенность или изменчивость значения) является и здесь важным признаком исконности. Вряд ли, например, можно сомневаться в общеиндоевропейской древности именного суффикса, восстанавливаемого в виде -**mo**-: ср. русск. *дым*, ст.-слав. *рамо*, скр. dhúmaḥ «дым», īrmáḥ «плечо, рука», г. arms, нем. Arm «рука», Storm «поток, течение» и т. п.

Необходимо, однако, помнить, что словообразовательные аффиксы, вообще говоря, могут и «заимствоваться», т. е. выделяться из заимствованных слов и применяться для образования новых слов. Так, например, генетическое тождество слав, суффиксального -***арь*** (русск. *пекарь*, ст.-слав. *боукарь* и пр.), германского *-**ari**(**ja-z**) (г. bōkareis, да. bōcere «книжник», mylnere, откуда новоангл. miller «мельник» и др.) и латинского -**āri**(**u-s**) (molinārius «мельник», librārius

«книжник» и т. п.) связано с распространением латинского -**āri**(**u-s**) путем заимствования слов.

Понятно, что такой характер «заимствования» аффиксальной единицы (через ее выделение в заимствованных словах) предполагает достаточную четкость и определенность ее значения. Вместе с тем сохраняются хотя бы некоторые из тех заимствованных слов, в составе которых эта единица вошла в заимствующий язык (ср. да. mylnere из лат. molinārius наряду с герм. новообразованиями bocere, fiscere «рыбак» и пр.). Кроме того, в таком языке вообще неизбежно будет иметься значительный слой и других заимствований из того языка, которому исконно принадлежала заимствованная аффиксальная единица, так как влияние этого последнего языка, естественно, не могло строго ограничиваться только словами, содержавшими эту единицу. Так, например, в германских языках, как известно, латинские заимствования на -**āri**(**u-s**) – *-**ari**(**ja-z**), типа да. mylnere составляют лишь очень небольшую часть древнего слоя заимствований из латыни.

Вообще можно сказать, что при отсутствии прямых указаний на «заимствование», исконность словообразовательных аффиксов представляется более вероятной, чем их заимствованность, хотя и не всегда положение дела может быть таким несомненным, как в случае ие. -**mo**- и т. п.

б) Что касается грамматических аффиксов, то здесь, как известно, заимствование представляет собой совершенно исключительное явление, требующее особого объяснения. Нередко система таких аффиксов даже прямо характеризуется как *«непроницаемая» сфера языка*. Эта характеристика, разумеется, есть лишь образное обозначение, а не объяснение того факта, что грамматические аффиксы обычно не заимствуются. В чем же тогда заключается объяснение этого факта?

Грамматические аффиксы, как и словообразовательные, могли бы заимствоваться лишь путем их выделения в заимствованных словах. Но для такого выделения потребовалось бы заимствование того же самого слова по меньшей мере в виде двух его грамматических форм. Такое двойное заимствование было бы бессмысленным с точки зрения обогащения словарного состава языка, так как даже заимствование всей парадигмы данного слова было бы заимствованием все-таки только *одного слова*. Потребности же в заимствовании элементов грамматического строя, вообще

говоря, нет [18] … Таким образом, «непроницаемость» системы грамматических аффиксов в основном объясняется тем, что непосредственной и важной общественной потребностью, вызывающей заимствование, является *потребность пополнения* именно *словарного состава* в связи с изменением социального строя, с развитием производства, с развитием культуры, науки и т. п.

Итак, генетическое тождество грамматических аффиксов обычно является основанным на родстве, а потому оно и рассматривается как важное доказательство родства языков.

5) Выше уже было сказано о том, что восстановление отдельных морфем с их функционально-структурными характеристиками приводит к восстановлению определенных типов слов и грамматических форм. Теперь следует обратить внимание на то, что в случае родства языков даже расхождения в составе и строении отдельных слов и словоформ нередко оказываются совпадениями при привлечении других слов и форм. Например, слав. *жена* и г. qino генетически тождественны только по корню, ие. *-**gᵘen**-: конечные -***a*** и -***o*** в этих словоформах не соответствуют друг другу[19]. Но все же и слав. -***a*** в *жена* вообще находит соответствие в готском, и г. **-ō** в qinō – в славянском, а именно, первое, в таких готских словоформах им. ед., как air þa «земля», второе же – в таких старославянских, как им. ед. *камы* «камень». В целом получается примерно такая система соответствий:

слав. -*жен*- -*а*

готск. -qin- ……..-o

(-air þ-) .....……..-a

Слав. (-*кам*-) ……..-*ы*

(ст.-сл.)

(Здесь генетически тождественные единицы даны одна под другой, а вообще не сопоставленные в данной схеме приведены в скобках.)

---

[18] Здесь оставляется в стороне влияние одного языка на другой в области синтаксиса, которое может вызываться двуязычием. Следует отвлечься также и от специфических случаев «ученых» заимствований и т. п., вроде таких, как англ. phenomenon – мн. ч. phenomena, которые выступают скорее не как собственно заимствования, а как «цитаты» из другого языка: эти отступления, имеющие каждый раз свое особое объяснение, не нарушают общей картины. – *Прим автора.*

[19] Вообще слав. ***a***(<***ā***) соответствует герм. **ō**; но это соответствие изменилось в известных слогах – при отсутствии ударения в германском. – *Прим автора.*

Такое соотношение, хотя обычно оно так и не изображается, оказывается типичным при сравнительно-историческом сопоставлении отдельных словоформ разных родственных языков, и в принципе оно в такой же мере свидетельствует об *исконности* определенных *типов*, как и соответствия вроде греч. genetḗr – скр. janitā́ и пр. (в которых все отдельные морфемы оказываются соответственно тождественными). Поэтому выдвигаемое некоторыми учеными требование полного соответствия целых слов не является обоснованным: исконность целых слов (словоформ) должна определяться не по соответствию (или несоответствию) таким же словам (словоформам) в других языках, а по *характеру взаимоотношений между составляющими их морфемами*.

6) Наконец, нужно обратить внимание и на то, что регулярность звуковых соответствий, являющаяся важнейшим критерием генетической тождественности сравниваемых единиц разных языков, собственно, лишь тогда свидетельствует о родстве данных языков, когда она проявляется в единицах, принадлежащих или, по крайней мере, ранее принадлежавших к самой структуре языка и передававшихся, следовательно, от поколения к поколению в связи с *передачей данного языка как целой системы*. Обратить внимание на это нужно потому, что ведь и при тождестве, основанном на заимствовании, порой наблюдается известная регулярность звуковых соответствий. Такую регулярность мы наблюдаем тогда, когда имеется определенный слой заимствований, относящихся примерно к одной эпохе, имеющих общий источник и проникших одинаковым путем. В некоторых случаях такие соответствия, установившиеся в одну эпоху, воспроизводятся и в дальнейшем, так что регулярность этих соответствий охватывает очень большое число слов. Так, например, довольно регулярная система звуковых соответствий между европейскими языками сложилась в новое время в пределах известных типов слов международного характера: ср. русск. *формация*, нем. formation [-ts-], франц. formation [-s-], англ. formation [-ʃ-] и пр.; русский *социальный*, нем. Sozial [-ts], франц. social [-s-], англ. social [-ʃ-] и т. п.

С отношениями, основанными на родстве языков, здесь нет почти ничего общего. И даже, если бы нам была неизвестна реальная история таких слов, мы не приняли бы регулярные звуковые соответствия в них за признаки языкового родства, так как эти соответствия характерны не для тех областей, в которых сохраняются

элементы старой структуры данных языков. В морфемах, восстанавливаемых как корни слов основного словарного фонда, в словообразовательных аффиксах, связанных с такими корнями и нередко уже невыделимых без научного анализа, а также и в морфемах грамматического характера, – в окончаниях склонения, спряжения и т. п., – мы найдем иные регулярные звуковые соответствия, и именно эти-то последние соответствия и отражают родство языков. Дело здесь, следовательно, не в количественном моменте: важно то, в каких областях языка данные соответствия являются регулярными. Это особенно важно иметь в виду, когда речь идет о древних эпохах и нет прямых исторических оснований для обнаружения заимствований.

IV

33. Несмотря на то, что с помощью сравнительно-исторического метода при изучении родственных языков, в конце концов, восстанавливается нечто большее, чем «исходные» фазы развития только некоторого исконно общего данным языкам контингента морфем (ср. III), все же результаты восстановления древнейшей истории этих языков, вплоть до соответствующего языка-основы, должны быть признаны более или менее ограниченными и условными, что определяется присущими этому методу недостатками.

Прежде всего, необходимо всегда помнить, что все отдельные родственные языки продолжают язык-основу в качестве некоторой системы, непрерывно применявшейся из поколения в поколение как важнейшее средство общения, и являются тождественными языку-основе лишь исторически, но не в качественном и количественном отношениях. Ведь в своем конкретном составе и строе, как уже отмечалось, каждый отдельный язык может иметь очень много измененного и нового, а вместе с тем в нем может многое и отсутствовать из того, что имелось в языке-основе. Именно поэтому термин «язык-основа» гораздо лучше по самому своему существу, чем термин «праязык» (даже если последний освободить от связывавшихся с ним ошибочных представлений …: выражение «язык-основа» направляет внимание на то, что тот язык, к которому по линии исторической связи через общение восходят данные родственные языки, представляет собой с точки зрения их конкретного состава и строя лишь основу этих языков, но не источник всего того, что вообще в них имеется. Этот термин, таким образом, как бы

предупреждает против чересчур прямолинейного и упрощенного понимания «развития данных языков из одного языка».

В общем, если взять развитие языка-основы по линии лишь одного из восходящих к нему языков, то положение дела можно изобразить так:

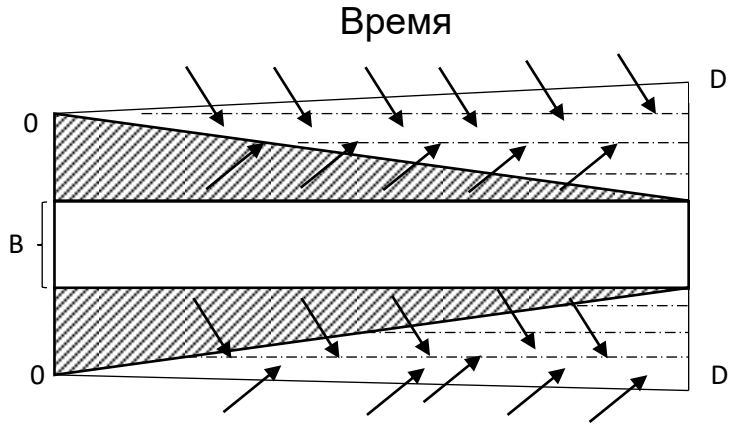

Здесь **О** – **О** означает язык-основу, **В** – его восстановимую часть, поскольку она представлена и в данном, развившемся из него языке **Д** – **Д**. Утраченное из языка-основы изображено сплошной косой штриховкой. Прерывистой горизонтальной штриховкой изображено то, что приобретено языком **Д** – **Д** за время его развития от языка-основы до данной его фазы, известной по памятникам. Стрелки показывают, что это новое отчасти пришло извне, отчасти же образовано из того, что имелось в языке-основе. Конечно, эта схема – очень упрощенная и односторонняя, но кое-что существенное она все же изображает достаточно верно. Главное, она показывает, что развитие данного языка из языка-основы воссоздается не во всей его полноте, поскольку сам язык-основа как древняя фаза развития данного языка оказывается не восстановимым полностью. Ведь по самой сути сравнительно-исторического метода бесследно утраченное данными языками не может быть восстановлено, так как восстановление делается на основании тех «следов», которые прошлые факты оставили в этих языках.

Так, например, исконный начальный согласный в слав. *жена* – г. qinō – греч. gunḗ, Banā́ и пр. восстанавливается как **g**$^{\mathbf{u}}$, поскольку хотя бы отдельные индоевропейские языки сохранили его задненебность (ср. gunḗ, qinō…), его звонкость (ср. *жена*, gunḗ, Banā́...), его взрывность (ср. gunḗ, Banā́, qinō...), указание на его лабиализованность (ср. banā́, qinō…) и все – на его непридыхательность.

Вполне возможно, что ряд корневых морфем языка-основы исчез бесследно вместе с теми словами, в которых эти морфемы имелись, а в случае большой удаленности языка-основы от засвидетельствованных родственных языков, развившихся из него, такую утрату следует считать совершенно неизбежной. Однако и аффиксы могли не все сохраниться или вообще оставить какие-либо следы. Наиболее полно может быть восстановлена звуковая система. Так, число различных звуков (фонем) обычно не превышает нескольких десятков, и очень вероятным является, что в сохранившихся морфемах (корнях и аффиксах) они так или иначе, хотя бы косвенно, отражены все.

34. Далее, сама необходимость членения слов (словоформ) на отдельные морфемы, теснейшим образом связанная с самим существом сравнительно-исторического метода, приводит в известных случаях к значительным трудностям, которые делают восстановление более или менее неопределенным и тем самым его результаты в той или иной степени неточными или сомнительными.

Здесь прежде всего необходимо обратить внимание на следующее.

Морфема (или определенный ее вариант) есть единица, исторически развивающаяся и меняющаяся. Морфемы (их варианты) не могут трактоваться как некие постоянные величины: в процессе развития языка происходит как сращение (слияние) отдельных морфем, так и переразложение их соединений[20].

Так, например, трехморфемная ие. словоформа *gᵘen-ā-m (вин. ед.) превратилась в славянскую двухморфемную: ср. русск. *жен-у*; здесь одна аффиксальная славянская морфема оказывается соответствующей двум исконным морфемам. Поэтому выделение морфем (и других морфологических единиц: основ, компонентов сложного слова и пр.) требует постоянного соотнесения с определенной фазой развития языка, следовательно – отнесения к определенной эпохе. Это известным образом осложняет работу, тем более, что сравнительно-исторический метод сам по себе не дает целой исторически перспективной картины развития языка (ср. п. 28). Так, соотношения типа ие. им. ед. *gᵘená – вин. ед. gᵘenā́m, им. ед.

[20] См. *В. А. Богородицкий*. Очерки по языкознанию и русскому языку. – 1939, стр. 153-154, 171, 193-195; ср. также *Л. А. Булаховский*. Деэтимологизация в русском языке // Труды Ин-та русского яз. – 1949, т. 1, стр. 147 и сл. – *Прим автора.*

w’l̥kᵘos – вин. ед. w’l̥kᵘom позволяет выделить такие морфемы, как основообразующие -**ā**- и -**o**-, падежные суффиксы (окончания) =( ), – т. е. «нуль» в *gᵘená и т. п., – -**s** и -**m**, почему, например, *gᵘená̄m и членится как *gᵘen-ā́-m, но родительный падеж множественного числа от *gᵘená̄ непосредственно восстанавливается как *gᵘenõm или *gᵘenóm (откуда ст.-сл. *женъ*, русск. *жен*): здесь уже нет основания для выделения основообразующей морфемы, и мы имеем по существу уже такую фазу развития, на которой основообразующая морфема (например, (-**ā**-) уже сливалась с окончанием или могла отсутствовать перед ним. Мы ожидали бы при им. ед. *gᵘen-ā́ и вин. ед. *gᵘen-ā́-m существования род. ед. *gᵘen-ā́-om, но непосредственных данных для восстановления такой формы у нас нет. Вместе с тем возникает вопрос о том, в какой мере мы вправе членить *gᵘen-ā́-m и т. п. на три морфемы (а не на две: *gᵘen-ā́m) для той эпохи, когда существовало уже стяженное *gᵘen-õm в род. мн. или даже (по-видимому аналогическое) *gᵘen-óm. Как можно видеть, в таких случаях само выделение морфем, восстанавливаемых для той или иной эпохи, может представлять известные затруднения.

35. Не менее важно отметить и то, что расчленение на морфемы вообще приводит к уменьшению размеров сравниваемых единиц: звуковые оболочки отдельных морфем нередко состоят всего из двух-трех звуков, а иногда и из одного. При этом дальнейшее углубление морфологического анализа, в общем, еще более уменьшает размеры сравниваемых единиц. Между тем, само собой понятно, что чем меньше число звуков в материальной оболочке данной единицы, тем больше возможность случайного совпадения. Поэтому получается так, что углубление морфологического анализа создает известные предпосылки для бóльшей проблематичности делаемых выводов. Вместе с тем процесс срастания более старых морфем, сопровождающийся нередко их редукцией, в более «крупные» новые морфемы и связанные с этим процессы «опрощения» и «переразложения» сложных образований являются постоянно наблюдаемыми процессами, пренебрегать которыми нельзя [21]. Обнаружение более древних морфем или их остатков в составе тех или иных данных единиц важно и для углубления истории их

[21] См. *В. А. Богородицкий.* Очерки по языкознанию и русскому языку. – 1939, стр. 153-154, 171, 193-195; ср. также *Л. А. Булаховский*. Деэтимологизация в русском языке // Труды Ин-та русского яз. – 1949, т. 1, стр. 147 и сл. – *Прим автора.*

образования, а тем самым и истории словообразования в соответствующем языке, и для расширения основного материала, подлежащего сравнительно-историческому изучению. Пока мы не выделили старых, уже мертвых (долатинских) морфем -**d**- и -(**e**)**nt**- в лат. основе dent- (dens, dentis) «зуб-», до тех пор мы не можем здесь вскрыть древнюю связь с глаголом edere «есть» и понять древнее смысловое строение этого слова («едящий»). С другой стороны, при таком членении корневая морфема выделяется в виде -**d**-, т. е. всего в виде одного звука. Взятое само по себе, такое -**d**- дает очень слабую опору для каких-либо сближений. Родственность скр. dat-/dant-, греч. odont-, лат. dent-, г. tunþ- и пр. является несомненной лишь благодаря взаимоотношениям между данными основами в целом: ие. основа *dn̥t-/dont- восстанавливается с достаточной уверенностью.

Также и выделение -**d**-, чередующегося с -**ē̆d**-/-**ŏd**-, обосновывается преимущественно четкостью второго предполагаемого элемента -(**o**)**nt**- и общей ясностью, полученной семантической структуры. Где подобных благоприятных условий нет, аналогичные морфологические операции оказываются более чем сомнительными. Ср., например, возведение герм, основы himin- (которую мы находим в г. himins, дисл. himinn «небо») к ие. **k** + **e** + men-; оно никак не является чем-либо бо́льшим, чем остроумным предположением.

Открытие «определителей корней» (Wurzeldeterminative) или «наращений», «распространений» (élargissements, Wurzelerweiterungen) и, далее, других следов более древней морфологической структуры индоевропейского языка-основы, позволяет, с одной стороны, углубить морфологический анализ индоевропейского языкового материала, увидеть *новые связи* между различными единицами языка и до известной степени *восстановить* его историческое развитие; с другой же стороны, эти достижения открывают широкое поле для научно-фантастических построений. То, что некоторые, даже наиболее продуманные попытки проникновения в древнейшую историю индоевропейского языка-основы пока приводят лишь к интересным гипотезам, подтверждается тем, что даже очень серьезные исследователи, уделившие этой задаче немало внимания, «воссоздают» существенно различную «историю» формирования морфологических единиц этого языка. Все это указывает на необходимость дальнейшей разработки принципов применения сравнительно-исторического метода, критериев надежности

получаемых им результатов и его взаимоотношения с «методом фономорфологического анализа», который в свою очередь должен подвергнуться подобному же научному рассмотрению и строгой оценке.

36. Наконец, следует всегда иметь в виду, что сравнительно-исторический метод как метод восстановления дает как бы плоскую, написанную без перспективы, картину, в которой *различные эпохи могут совмещаться в одном плане*. Даже элементы звуковой системы, восстанавливаемые этим методом, могли существовать не все одновременно в том виде, в каком они восстанавливаются.

Значительное сомнение может вызывать существование отдельных частей грамматической системы ввиду того, что здесь вообще не всегда возможно провести грань между формами, действительно имевшимися в языке-основе, и параллельно образованными лишь позже, в отдельных языках. Так, например, та сложная картина склонения и спряжения индоевропейского языка-основы, которая рисовалась языковедам прошлого и начала этого века, подвергается во многих частях обоснованному сомнению: очень вероятно, что в ней мы имеем проекцию на плоскость языка-основы многих из тех образований, которые сложились гораздо позже, лишь в отдельных языках. Но точно и *с полной уверенностью отделить друг от друга различные этапы с помощью одного только сравнительно-исторического метода вряд ли возможно.*

Правда, *относительная хронология явлений*, как известно, в ряде случаев устанавливается сравнительно-историческим методом более или менее определенно. Нужно, однако, заметить, что это относится только к случаям тесно связанных между собой явлений таких, как, например, переход ***oi*** в ***ѣ*** и смягчение ***к*** в ***ц*** (и ***г*** в ***з***) в славянском: ясно, что, например, *k^{u}oinā (ср. литовск. диал. kaina, греч. poinḗ) могло превратиться в *цѣна* только через фазу **кѣна*, так как смягчение уже ранее делабиализованного **k^{u}** зависит от палатального характера последующего гласного (**ѣ**) и перед прежним ***oi*** оно было бы невозможно. Невидимому, такие тесно связанные между собой явления наблюдаются преимущественно в области фонетики.

В этой связи особенно следует обратить внимание на то, что бóльшая или меньшая распространенность (т. е. степень общности) явления, вообще говоря, не может служить критерием бóльшей или меньшей его древности: не обязательно, чтобы более

распространенные (более общие) явления были более древними, а менее распространенные (менее общие) – более поздними. Так, например, если носовой согласный исчезает перед **h** (т. е. ***x***) во всех германских языках (ср. прош. вр. г. þāhta при þagkjan[-ŋk-], двн. dāhta при dencan, да. þōhte при þencan «думать», дисл. þátta, с -**tt**- из -**ht**-, при þekkia, с -**kk**- из -**nk**-, «замечать»), а перед **þ** – только в ингвеонских (англофризских; ср. да. ōþer, āthar «другой» при г. anþar и т. п.), то это еще не значит, что сначала произошло общегерманское выпадение носового перед **h**, а затем ингвеонское – перед **þ** (и другими глухими фрикативными). Очень возможно, что выпадение носовых согласных в обоих случаях происходило, в общем, одновременно, но условия этого явления были в разных диалектах различными: в одних языках (готском, древневерхненемецком) носовой выпадал только перед **h**, в других же – в большем числе случаев (в ингвеонских – перед всеми глухими фрикативными). В отдельных случаях более распространенное явление может быть даже более поздним, чем менее распространенное.

Что касается *абсолютной хронологии*, то здесь сравнительно-историческим методом, понятно, нельзя получить какие-либо конкретные данные. Возможна только некоторая приблизительная оценка промежутка времени между древнейшими засвидетельствованными фазами развития данных единиц и восстанавливаемыми фазами их развития. Но и здесь, собственно, возможно определить только некоторый минимум на основе того положения, что язык в своем развитии не знает взрывов, изменяясь путем постепенного накопления нового и постепенной утраты старого качества. Но какого-либо максимума здесь нет, так как изменения могли быть сколь угодно медленными и подолгу задерживаться на отдельных этапах.

Поскольку с помощью сравнительно-исторического метода мы углубляемся в дописьменные эпохи развития языков, постольку мы неизбежно теряем непосредственный контакт с конкретной историей носителей этих языков… Поэтому утрата той возможности непосредственного контакта с историей общества, которую мы имеем при наличии письменных памятников, делает особенно необходимым изыскание иных путей подхода к развитию языка со стороны истории народа – творца и носителя этого языка. Применение сравнительно-исторического метода для восстановления фактов дописьменного исторического развития языка настоятельно требует поддержки и

дополнения языковых данных данными истории, в частности – истории материальной культуры

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

англ.	английский
г.	готский
герм.	германский
греч.	греческий
да.	древнеанглийский
двн.	древневерхненемецкий
диал.	диалектный
дисл.	древнеисландский
ие.	индоевропейский
лат.	латинский
на.	новоанглийский
нем.	немецкий
нижненем.	нижненемецкий
скр.	санскрит
слав.	славянский
ст.-слав.	старославянский
франц.	французский
шв.	шведский

ЧАСТИНА І

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ (ДО 15-РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ)

Георгінова Л.В., Костюк В.В., Проданюк Ф.М., Штанько Л.О., Україна, м. Буча

Нині в Україні відбуваються суттєві зміни в духовній, соціальній, політичній та економічній сферах. Це зумовлює необхідність переосмислення форм та методів навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах нашої держави, вдосконалення не лише фахової підготовки випускників до майбутньої професійної діяльності, але й упровадженню нових підходів до духовного становлення особистості. Тому актуальним є узагальнення досвіду тих вищих навчальних закладів України, де фахова підготовка випускників тісно пов'язана з формуванням у них високої духовності та християнських цінностей. До таких вищих навчальних закладів України належить і приватний вищий навчальний заклад «Український гуманітарний інститут».

Історія створення Українського гуманітарного інституту тісно пов'язана з діяльністю Української уніонної конференції Євро-Азійського відділення церкви АСД (далі – УУК церкви АСД).

Тривалий час її представники намагалися створити навчальний заклад, де б віруючі та їхні діти змогли отримати освіту в християнському середовищі. Першим кроком в реалізації цієї мети стало придбання 30 серпня 1996 р. УУК церкви АСД у ВАТ «Квазар» земельної ділянки, де раніше знаходився його піонерський табір «Кристал». 15 вересня 1996 р. сторони підписали акт передачі цієї земельної ділянки. Переважна більшість членів церкви мріяла про заснування Духовної семінарії. Однак після тривалої підготовчої роботи було вирішено відкрити приватний християнський вищий навчальний заклад зі спеціальностями, не пов'язаними з богослов'ям чи церковним служінням. Ініціативу підтримали керівництво УУК церкви АСД, Адвентистського Агентства Допомоги та Розвитку в Україні (ААДР) та Всеукраїнського благодійного фонду «Краще життя». 3 грудня 1998 р. згідно з Рішенням загальних Зборів засновників, було

створено ТОВ «Український гуманітарний інститут» та призначено Анатолія Степановича Жаловагу ректором «Українського гуманітарного інституту» [1].

УУК церкви АСД передала Українському гуманітарному інституту у безкоштовне користування земельну ділянку понад 8 га на вулиці Артема 14, смт. Буча, Київської області. Новий вищий навчальний заклад мав не лише дбати про підготовку майбутніх професійних фахівців, але й приділяти значну увагу їхньому духовному становленню.

9 грудня 1998 р. відбулося перше засідання Вченої ради «Українського гуманітарного інституту» у такому складі: Голова – Жаловага А.С., магістр гуманітарних наук; члени ради – Алькема В.Г., к.т.н.; Георгінова Л.В., к.п.н. (вчений секретар Вченої ради); Бойцан Л.Ф., к.філол.н., доц.; Костирко В.Ф., к.ф-м.н.; Коровіна В.В., к.х.н.; Міглyченко Л.Г., к.філол.н., доц.; Сугоняк В.П., к.ф-м.н., доц.; Акініна Н.Л.

24 грудня 1998 р. затверджено напрями і спеціальності, за якими в «Українському гуманітарному інституті» планували вести підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» та розпочалась активна робота для підготовки матеріалів до їхнього ліцензування в Міністерстві освіти і науки України. Матеріали доручили готували проректору з навчально-методичної роботи «Українського гуманітарного інституту» Алькемі В.Г., доц. Георгіновій Л.В. та Акініній Н.Л.

25 березня 1999 р. Київське обласне управління статистики внесло ТОВ «Український гуманітарний інститут» до єдиного Державного реєстру підприємств та організацій України.

31 березня 1999 р. Міністерство освіти України затвердило навчальні плани підготовки в «Українському гуманітарному інституті» фахівців таких спеціальностей: 6.030500 «Переклад», 6.050100 «Фінанси», 6.050100 «Маркетинг», 6.050200 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності». Весною 1999 р. в «Українському гуманітарному інституті» було створено чотири кафедри: кафедру загальноекономічних дисциплін (завідувач – В.Г. Алькема), кафедру інформатики та математики (завідувач – В.П. Сугоняк), кафедру гуманітарних дисциплін (завідувач – Л.В. Георгінова), кафедру германської філології (завідувач – Л.М. Яценко).

Тривалий час працівники «Українського гуманітарного інституту» виконували свої службові обов’язки на громадських засадах. Зокрема,

з 25 вересня 1999 р. по 31 серпня 2000 р. за згодою працівників заробітну плату їм не нараховували і не сплачували.

22 червня 1999 р. Міністерство освіти і науки України дозволило Українському гуманітарному інституту розпочати роботу приймальної комісії щодо набору студентів на 1999-2000 навчальний рік. Набір студентів на перший курс денного відділення «Українського гуманітарного інституту» проводили приймальна комісія та голови екзаменаційних комісій: доц. Алькема В.Г., ст. викл. Акініна Н.Л. та викладач Криштальська С.В. Результатом їхньої роботи стало зарахування 90 абітурієнтів до складу студентів «Українського гуманітарного інституту» (на спеціальність 6.050200 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» – 28 студентів, 6.050100 «Фінанси» – 31 студент, 6.030500 «Переклад» – 31 студент).

Влітку 1999 р. територія Інституту перетворилася в будівельний майданчик. Однак з об'єктивних причин завершити ремонтні роботи до 1 вересня не встигли. Тому початок 1999-2000 навчального року в «Українському гуманітарному інституті» перенесли на 1 жовтня 1999 р.

15 вересня 1999 р. затвердили склад Вченої Ради на 1999-2000 навчальний рік. До її складу ввели таких співробітників: Жаловага А.С., доктор філософії, ректор; Алькема В.Г., проректор з навчально-методичної роботи, к.т.н., проф.; Акініна Н.Л., помічник ректора з питань ліцензування та акредитації (вчений секретар Вченої Ради); Георгінова Л.В., декан факультету, к.п.н.; Любащенко Л.В., проф. кафедри гуманітарних дисциплін; Колодний А.М., проф. кафедри гуманітарних дисциплін, доктор філософських наук; Жигірь А.А., зав. кафедри фінансів, к.е.н.; Коровіна В.В., зав. кафедри менеджменту, доц., к.х.н.; Яценко Л.М., зав. кафедри германської філології, доцент, к.п.н.; Костирко В.Ф., доц. кафедри інформатики та математики, к. ф-м.н.; Сугоняк В.П., доц. кафедри інформатики та математики, к.ф-м.н.; Бондаренко В.Є., доц. кафедри загальноекономічних дисциплін, к.т.н.; Майборода О.В., зав. кафедри інформатики та математики, доц.

Протягом вересня 1999 р. в інституті створено методичну раду «Українського гуманітарного інституту», економічний деканат (декан Георгінова Л.В., доц., к.п.н.), навчально-методичний відділ (завідувач Акініна Н.Л.) та остаточно сформовано склад таких кафедр «Українського гуманітарного інституту»: кафедра загальноекономічних дисциплін (завідувач – В.Г. Алькема, проф., к.т.н.), кафедра германської філології (завідувач Л.М. Яценко, доц., к.п.н.), кафедра гуманітарних дисциплін (завідувач Л.В. Георгінова, доц., к.п.н.),

кафедра вищої математики та інформатики (завідувач О.В. Майборода, доц.).

Значну допомогу Інститут отримав від Ради засновників. Її роботу координували Галаган Г.Г., Крупський В.А. та Мурга М.М. За кошти Ради засновників та меценатів відремонтовано адміністративний корпус, їдальню, приміщення для гуртожитків студентів.

Восени 1999 р. важливим напрямом діяльності кафедр та структурних підрозділів «Українського гуманітарного інституту» було визнано підготовку до ліцензування усіх напрямів та спеціальностей, за якими готували в інституті студентів. 22 жовтня 1999 р., згідно з рекомендаціями фахової ради Міністерства освіти України в рамках напряму підготовки 0305 «Філологія», було змінено назву спеціальності 6.030500 «Переклад» на 6.030500 «Мова та література (англійська)». «УГІ» подав до Міністерства освіти України заяви щодо ліцензування таких спеціальностей: 6.050100 «Маркетинг», 6.050200 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності»; 6.050100 «Фінанси»; 6.030500 «Мова та література (англійська)».

Згідно з рішеннями Державної Акредитаційної комісії Міністерство освіти і науки України від 20 червня 2000 р. протокол №27 та від 11 липня 2000 р. протокол №28, Український гуманітарний інститут отримав ліцензії (серія ВПІ-ІІ №100073, №100074, №100075 та №100076) на провадження освітньої діяльності, пов’язаної з наданням вищої освіти на рівні кваліфікаційних вимог до бакалавра з 3 напрямків та 4 спеціальностей: 6.050100 «Фінанси», 6.050100 «Маркетинг», 6.050200 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» та 6.030500 «Мова та література (англійська)» [2]. Так на території України з’явився перший християнський вищий навчальний заклад з державною ліцензією на право проводити освітню діяльність.

Наприкінці 1999 р. Український гуманітарний інститут отримав міжнародну акредитацію від Адвентистської Акредитаційної Асоціації з питань вищої освіти (ААА).

У 2004 р. «Український гуманітарний інститут» отримав ліцензію (серія АА № 867858, рішення Державної Акредитаційної комісії Міністерство освіти і науки України від 19 жовтня 2004 р. протокол №52) на право здійснювати освітню діяльність, пов’язану з підготовкою до вступу у вищі навчальні заклади громадян України. Через рік (рішенням Державної Акредитаційної комісії Міністерство освіти і науки України від 21 червня 2005 р., протокол № 56) Інституту надано

ліцензію на провадження освітньої діяльності за спеціальністю 6.030100 «Філософія (релігієзнавство)».

У 2005 р. в діяльності «Українського гуманітарного інституту» відбулися значні організаційні зміни. На підставі рішення загальних зборів засновників (Протокол №1 від 13 травня 2005 р.) ТОВ «Український гуманітарний інститут» реорганізували у Приватний вищий навчальний заклад «Український гуманітарний інститут». 20 грудня 2005 р. згідно з рішенням Державної Акредитаційної комісії Міністерство освіти і науки України протокол № 58 (Наказ Міністерство освіти і науки України від 26 грудня 2005 р. №2332-Л) Український гуманітарний інститут визнано акредитованим за статусом вищого закладу освіти III (третього) рівня [3].

Завдяки Раді засновників, керівництву Інституту та меценатам в січні 2006 р. на території «Українського гуманітарного інституту» завершили будівництво нового гуртожитку для дівчат на 240 місць та обладнали нові навчальні аудиторії.

Відповідно до ліцензії АД №034524 від 18 квітня 2012 р. Інститут розпочав підготовку фахівців зі спеціальності 7.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» та провадження освітньої діяльності для підготовки іноземних громадян за акредитованими напрямами і спеціальностями (протокол Державної Акредитаційної комісії Міністерство освіти і науки України № 94 від 23 березня 2012 р.).

З 2003 р. «Український гуманітарний інститут» тісно співпрацював з богословським факультетом Заокської духовної семінарії (Росія), а згодом Духовною семінарією церкви АСД в Україні (ректор Корчук В.І.) Два навчальні заклади розмістилися на одній території та мали багато спільного в своїй діяльності. Це дало підстави Раді Засновників прийняти 26 липня 2010 р. рішення про зміну організаційної структури ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» та Духовної семінарії. Ці два навчальні заклади були об’єднані в єдиний Навчальний комплекс Церкви АСД в Україні, який отримав назву «Український Адвентистський центр вищої освіти» (далі – УАЦВО) [4]. Першим Президентом УАЦВО став Ткачук В.І. За підтримки Церкви АСД та меценатів, весною 2011 р. УАЦВО ввів в експлуатацію та освятив багатофункціональний комплекс на 2000 місць та спортивний комплекс. Нині УАЦВО очолює Костюк В.В.

У 2012 р. Інститут отримав ліцензію на підготовку бакалаврів за спеціальністю 6.030301 «Журналістика» (Протокол Державної

Акредитаційної комісії № 97 від 6 липня 2012 р.), а в 2013 р. – 6.010201 «Фізичне виховання» та 6.030502 «Економічна кібернетика» (Протокол ДАК № 105 від 27 червня 2013 р.).

З вересня 2013 р. «Український гуманітарний інститут» – член Асоціації навчальних закладів України приватної власності. За підсумками рейтингової оцінки приватних вищих навчальних закладів України «Український гуманітарний інститут» в 2013 році виборов 6-те місце.

На сьогодні «Український гуманітарний інститут» здійснює освітню діяльність відповідно до ліцензії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13 липня 2012 р. (серія АД №04160) та має III рівень державної акредитації відповідно до сертифікату про акредитацію від 25 травня 2012 р. (серії РІ-III № 1154566).

Інститут готує фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр» та «Спеціаліст» за такими напрямами:

6.010201 «Фізичне виховання»
6.020301 «Філософія»
6.020303 «Філологія»
6.030301 «Журналістика»
7.02030302 «Мова і література (англійська)»
6.030502 «Економічна кібернетика»
6.030508 «Фінанси і кредит»
6.030601 «Менеджмент»
7.03050108 «Фінанси і кредит»
7.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» [5].

До складу «Українського гуманітарного інституту» входять:

- гуманітарний та економічний факультети;
- вісім загальноінститутських кафедр, сім з яких є випусковими;
- навчально-методичний відділ;
- бібліотека;
- відділ інформаційного та комп'ютерного забезпечення;
- відділи, служби та підрозділи технічного забезпечення;
- навчально-практичний центр (телеканал «Надія»);
- Буковинський навчально-консультативний центр.

Ректор «Українського гуманітарного інституту» – Болдирев Р.В., академік Академії наук вищої школи України, академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор.

«Український гуманітарний інститут» підтримує зв'язки з провідними вищими навчальними закладами України (Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України, Інститутом української мови Національної академії наук України, Інститутом педагогіки Національної академії педагогічних наук України, Академією наук вищої школи України та Академією наук вищої освіти України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Національним педагогічним університетом ім. М.П. Драгоманова, Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут», Київським університетом імені Бориса Грінченка) та з навчальними закладами інших держав (Andrews University (США), Southern Adventist University (США), Montemarelos University (Мексика), Заокським Християнським гуманітарно-економічним інститутом (Російська Федерація), Friedensau Adventist University (Федеративна Республіка Німеччина), Polish College of Theology and Humanities (Республіка Польща), Вищою Школою імені Павла Влодковіча (Республіка Польща) та Institutul Teologik Adventis (Румунія), а також з Міжнародними асоціаціями, фондами та іншими організаціями, що надає можливість обміну досвідом, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників Інституту, розвитку творчого потенціалу студентів та сприяє вдосконаленню якості підготовки фахівців.

У 2012 році засновано теоретичний і науково-методичний міжнародний часопис «Наукові студії – XXI», зареєстрований як друкований засіб масової інформації (свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21196 – 10996 Р (23.01.2015), а також у міжнародній наукометричній базі даних наукових публікацій вчених РИНЦ (RSCI – Russian Science Citation Index, ліцензійний договір № 201-04/2015), який входить до аналітичного інструментарію Science Index.

До складу редколегії «Наукових студій – XXI» увійшли відомі науковці *України* (Болдирев Р.В., академік Академії наук вищої школи України, академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор; Георгінова Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент; Тараненко Л.І., кандидат філологічних наук, доцент; Штанько Л.О., кандидат економічних наук, доцент; Бойченко М.І., доктор філософських наук, доцент; Богачевська І.В., доктор філософських наук, професор; Жаловага А.С., кандидат філософських наук, доцент; Зінченко В.В., доктор філософських наук; Корсак К.В., доктор філософських наук; Костюк В.В., Рада Засновників Українського

гуманітарного інституту; Рибачук М.Ф., академік Української академії політичних наук, доктор філософських наук, професор; Самчук З.Ф., доктор філософських наук; Стадник М.М., доктор філософських наук, професор; Філіпович Л.О., доктор філософських наук; Бацевич Ф.С., доктор філологічних наук, професор; Бріцин В.М., доктор філологічних наук, професор; Гнатюк Л.П., доктор філологічних наук, професор; Голубовська І.О., доктор філологічних наук, професор; Гриценко П.Ю., доктор філологічних наук, професор; Данилич В.С., доктор філологічних наук, професор; Денисова С.П., доктор філологічних наук, професор; Жайворонок В.В. доктор філологічних наук, професор; Зацний Ю.А., доктор філологічних наук, професор; Іщенко Н.Г., доктор філологічних наук, професор; Кагановська О.М., доктор філологічних наук, професор; Калита А.А., доктор філологічних наук, професор; Корольова А.В., доктор філологічних наук, професор; Кочерган М.П., академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор; Манакін В.М., доктор філологічних наук, професор; Мацюк Г.П., доктор філологічних наук, професор; Мойсієнко А.К., доктор філологічних наук, професор; Німчук В.В., член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор; Нечитайло І.М., доктор філологічних наук, професор; Сенів М.Г., доктор філологічних наук, професор; Слухай Н.В., доктор філологічних наук, професор; Снитко О.С., доктор філологічних наук, професор; Швачко С.О., академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор; Шевченко І.С., академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор; Шинкарук В.Д., академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор; Майборода В.К., академік Академії наук вищої школи України, доктор педагогічних наук, професор; Ніколаєва С.Ю., доктор педагогічних наук, професор; Олійник В.В., академік Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор; Онкович Г.В., доктор педагогічних наук, професор; Таланова Ж.В., доктор педагогічних наук; Алькема В.Г., доктор економічних наук, професор; Власов В.І., доктор економічних наук, професор; Гонта О.І., доктор економічних наук, професор; Пєтухова О.М., доктор економічних наук; Старостенко Г.Г., доктор економічних наук, професор; Чижевська Л.В., академік Академії економічних наук України, доктор економічних наук, професор), науковці *Російської Федерації* (Дегтярьов Є.В., академік Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності, доктор філософських наук; Магсумов Т.А.,

академік Міжнародної академії соціальних технологій; Ткачук В.І., почесний доктор (PhD); Яковлєв Д., кандидат філософських наук, доцент; Виноградов В.О., доктор філологічних наук, професор; Кутаєв Ш.К., доктор економічних наук, професор; Попова О.В., доктор політичних наук, кандидат соціологічних наук, професор), науковці *Польщі* та інших держав.

Станом на грудень 2014 року було опубліковано 6 томів «Наукових студій – XXI», обсягом понад 100 др.арк. У часопису «Наукові студії – XXI» представлено такі розділи і рубрики: *рецензії* (включаючи рецензії на монографії, кандидатські й докторські дисертації), *анотації*, *історико-філософські та літературні нариси*, *хроніки* наукового життя, *ювілейні персоналії*, *наукові антології*, зокрема, антологія гуманістичної педагогіки, філологічна антологія, філософська антологія, соціо-економічна антологія, богословсько-християнська антологія (пророки і псалми, канонічні тексти й авторські переклади канонічних християнських текстів). З 2014 р. у журналі «Наукові студії – XXI» розпочато серію публікацій довідково-інформативного спрямування про наукові й науково-популярні вітчизняні й закордонні праці з філософії, філології, педагогіки й економіки та реферативно-інформаційні огляди матеріалів «Наукових студій» і «Наукових студій – XXI» та інших вітчизняних і закордонних наукових видань.

Щорічно в Інституті проходять Міжнародні науково-практичні конференції з проблеми «Антикризовий розвиток соціальних й економічних процесів в умовах глобалізації», з проблеми "Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку навчальних закладів України" та Міжнародні студентські науково-практичні конференції з проблеми «Актуальні проблеми соціальних та економічних процесів в умовах трансформації Українського суспільства».

За період 2007-2014 р.р. було проведено:

– V Міжнародна науково-практична конференція «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (15 квітня 2015 р.).

– I Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні філологічні студії: теоретична та прикладна лінгвістика» (25 березня 2015 р.). Організатор: кафедра романо-германської філології та порівняльно-історичного й типологічного мовознавства Українського гуманітарного інституту.

– IV Міжнародна науково-практична конференція «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (16 квітня 2014 р.). Організатор: Український гуманітарний інститут.

– Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання філософсько-релігієзнавчих наук: реалії та тенденції в умовах міжкультурного діалогу» (19 березня 2014 р.). Організатори: Український гуманітарний інститут, Румунський Адвентиський теологічний інститут.

– III Міжнародна науково-практична конференція «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (17-18 квітня 2013 р.). Організатор: Український гуманітарний інститут.

– VII Міжнародна наукова конференція «Восточнословянские языки в историческом и культурном контекстах: новые парадигмы и новые решения в когнитивной лингвистике» (17-18 липня 2012р.). Організатори: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Український гуманітарний інститут, Сибірська Академія наук вищої школи (Кузбасьське відділення), Кемеровський даржавний університет, Російська Асоціація лінгвістів-когнітологів.

– Міжнародна науково-практична конференція «Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України» (11-12 жовтня 2012 р.). Організатор: Український гуманітарний інститут.

– II Міжнародна науково-практична конференція «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (18-19 квітня 2012 р.). Організатори: Український гуманітарний інститут, Заокський Християнський гуманітарно-економічний інститут.

– VII Міжнародна студентська науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальних та економічних процесів в умовах трансформації українського суспільства» (17-18 квітня 2012 р.) Організатори: Український гуманітарний інститут, Заокський Християнський гуманітарно-економічний інститут.

– Міжнародна науково-практична конференція «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (20-21 квітня 2011 р.). Організатор: Український гуманітарний інститут.

– VI Міжнародна студентська науково-практична конференція «Актуальні питання соціальних та економічних процесів в умовах

трансформації українського суспільства» (19-20 квітня 2011 р.). Організатор: Український гуманітарний інститут.

– Науково-практична конференція молодих учених та студентів (16 листопада 2011 р.) з проблеми «Актуальні проблеми соціальних та економічних процесів в умовах трансформації українського суспільства». Організатор: Український гуманітарний інститут.

– V Міжнародна науково-практична конференція «Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України» (27-28 листопада 2011 р.). Організатори: Міністерство освіти і науки України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Український гуманітарний інститут, Академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти АПН України.

– IV Міжнародна науково-практична конференція «Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України» (28-29 жовтня 2010 р.). Організатори: Міністерство освіти і науки України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Український гуманітарний інститут, Академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти АПН України.

– III Міжнародна науково-практична конференція «Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України» (жовтень 2009 р.). Організатори: Міністерство освіти і науки України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Український гуманітарний інститут, Академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти АПН України.

– Науково-практична конференція молодих учених та студентів «Актуальні питання соціальних та економічних процесів в умовах трансформації українського суспільства» (квітень 2009 р.). Організатор: Український гуманітарний інститут.

– Міжнародна науково-практична конференція молодих учених та студентів «Актуальні питання соціальних та економічних процесів в умовах трансформації українського суспільства» (8 квітня 2009 р.). Організатори: Український гуманітарний інститут, Universidad de Montemarelos (Мексиканські Сполучені Штати).

– Міжнародна науково-практична конференція «Здоровий спосіб життя – запорука здорової нації» (22-23 жовтня 2008 р.).

Організатори: Міністерство освіти і науки України, Український гуманітарний інститут, Інститут вищої освіти АПН України, Університет «КРОК», Теологічно-гуманітарний інститут (Республіка Польща).

– Міжнародна науково-практична конференція «Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України» (23-24 грудня 2008 р.). Організатори: Міністерство освіти і науки України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Український гуманітарний інститут, Академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти АПН України.

– Науково-практична конференція молодих учених та студентів (17-18 квітня 2007 р.) «Актуальні проблеми соціальних та економічних процесів в умовах трансформації українського суспільства». Організатор: Український гуманітарний інститут».

– Науково-методичний семінар "Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку навчальних закладів України" (жовтень 2007 р.). Організатори: Український гуманітарний інститут, Інститут вищої освіти АПН України.

– Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальних та економічних процесів в умовах трансформації українського суспільства» (22-23 квітня). Організатори: Український гуманітарний інститут, Теологічно-гуманітарний інститут (Республіка Польща).

Кожного року «Український гуманітарний інститут» приймає викладачів-волонтерів із США, Німеччини, Австралії, Великобританії, які беруть участь у різноманітних програмах мовної підготовки співробітників, студентів та дітей. Щороку в Українському гуманітарному інституті працюють англомовні табори.

Важливим завданням у діяльності Українського гуманітарного інституту визнано: «Забезпечення культурного і духовного розвитку особистості, виховання осіб, які навчаються, в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України». Виховна робота в Інституті здійснюється відповідно до «Концепції виховної діяльності в УГІ», яка включає в себе ефективну особистісно-орієнтовану систему розвитку студентів. Пріоритетним є напрям духовно-морального виховання.

Місія навчального закладу полягає в підготовці студентів до усвідомленого активного служіння *Богу* та суспільству шляхом реалізації своїх особистісних і професійних якостей, сформованих та

набутих завдяки академічним, науковим, виховним програмам на основі християнської філософії освіти [6].

Український гуманітарний інститут ставить своїм завданням сформувати у студентів такі цінності:

- Розкрити перед студентами переваги християнського бачення світу. Сприяти тому, щоб їх життя набуло справжнього сенсу у духовному єднанні з *Богом*.
- Допомогти студентам зорієнтуватися і самовизначитися у великій різноманітності духовних і матеріальних цінностей, накопичених світовою культурою протягом століть.
- Розширити і поглибити кругозір студентів шляхом зосередження уваги на зв'язку між їхнім інтелектуальним розвитком та практичним благочестям.
- Підготувати всебічно освічених фахівців різних сфер діяльності та практичного служіння *Церкві* та суспільству і сприяти їх становленню як гідних громадян своєї країни.
- Надати можливість студентам набути знання та навички здорового способу життя. Академічний розпорядок і правила співжиття категорично забороняють куріння, вживання алкоголю і наркотичних засобів. В їдальні і кафетерії комплексу пропонується поживна і здорова їжа. Особлива увага приділяється регулярній фізичній праці і заходам, що сприяють зміцненню здоров'я.
- Всіляко сприяти тому, щоб студенти могли досягти соціальної зрілості як гаранта творчого начала в їхньому житті, в сім'ї та суспільстві. Інститут проводить семінари і заходи, спрямовані на розвиток гармонійних міжособистісних відносин, і виховує відповідальний, зрілий підхід до питань гармонізації взаємин особистості і сучасного суспільства [7].

Соціальна робота в «Українському гуманітарному інституті» здійснюється за такими напрямами. *Перший* – співпраця із громадською організацією інвалідів «Відгук» (м. Буча), а саме відвідування «Школи самостійності» у якості волонтерів. Студенти «Українського гуманітарного інституту» допомагають дітям-інвалідам у навчанні, сприяють їхньому фізичному й психологічну розвиткові, соціальній реабілітації та змістовному дозвіллю. *Другий напрям* – пропаганда здорового способу життя серед школярів та молоді Приірпіння. *Третій* – співпраця з організацією «Червоний хрест» і проведення різноманітних акцій у місті [8].

Узагальнюючи 15-річний досвід роботи «Українського гуманітарного інституту», можна зробити висновок, що процес організації навчання в «Українському гуманітарному інституті» постійно вдосконалюється. Використовуючи вже існуючі системи підготовки фахівців, Інститут *упроваджує* нові освітні технології, інтерактивні методи навчання, оптимізує форми контролю й організації індивідуальної та самостійної роботи студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Установчий договір про утворення та діяльність товариства з обмеженою відповідальністю «Український гуманітарний інститут» від 3 грудня 1998 р. – Буча, 1998. – 7 с.
2. Установчі документи ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» [Електронний ресурс] // http://ugi.edu.ua/ustanovchi-dokumenti/#prettyPhoto
3. Там само.
4. Історія ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» [Електронний ресурс] // http://ugi.edu.ua/nasha-istoriya/.
5. Установчі документи ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» [Електронний ресурс] // http://ugi.edu.ua/ustanovchi-dokumenti/#prettyPhoto.
6. Місія ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» [Електронний ресурс] Місія. Мета. Цінності. http://ugi.edu.ua/sample-page/.
7. Цінності ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» [Електронний ресурс] // Місія. Мета. Цінності. http://ugi.edu.ua/sample-page/.
8. Соціальні програми ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» [Електронний ресурс] // Соціальні програми УГІ http://ugi.edu.ua/sotsial-ni-programi/.
9. Наукові Студії (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка / Редколегія: Р.В. Болдирев (головний редактор, голова редколегії) та ін. – К.: МІЛЕНІУМ, 2012. – Вип. 1, А. – XVII + 474 с.
10. Наукові Студії (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка / Редколегія: Р.В. Болдирев (головний редактор, голова редколегії) та ін. – К.: МІЛЕНІУМ, 2012. – Вип. 1, В. – XVIII + 427 с.
11. Наукові Студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка. – Випуск 2: У 2 т. / Редколегія: Р.В. Болдирев (головний редактор, голова редколегії) та ін. – К.: МІЛЕНІУМ, 2013. – Вип. 2, А. – XVIII + 433 с.
12. Наукові Студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка. – Випуск 2: У 2 т. / Редколегія: Р.В. Болдирев (головний редактор, голова редколегії) та ін. – К.: МІЛЕНІУМ, 2013. – Вип. 2, В. – I–XVIII + 435–860 с.
13. Наукові Студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка. – Випуск 3 (Том 5)/ Редколегія: Р.В. Болдирев (головний редактор, голова редколегії) та ін. – К.: Міленіум, 2014. – Вип. 3 (Том 5). – XII с.+ 474 с.

ЧАСТИНА II

ПРОГРАМА
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИХ НАУК: РЕАЛІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ В УМОВАХ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ»

(Український гуманітарний інститут, Заокський християнський гуманітарно-економічний інститут, Румунський адвентистський теологічний інститут, Російська академія народного господарства і державної служби при Президентові Російської Федерації [Магнітогорська філія])

Україна, Київ; Буча, 5 березня 2014 р.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Понятовский Феликс Климентьевич (доктор богословия Духовной семинарии церкви АСД в Украине). *Иллюзия деконструкции: применения деконструкции к эссе Жака Деррида «Вокруг вавилонских башен».*

Крупський Максим Володимирович (викладач Духовної семінарії, пастор студентської церкви Українського гуманітарного інституту). *Проблема ідентичності у сфері особистої діяльності вірян та офіційної діяльності конфесій.*

Медвідь Федір Михайлович (кандидат філософських наук, професор Інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом). *Український виховний ідеал: християнські засади.*

Зинченко Виктор Викторович (доктор философских наук, професор Украинского гуманитарного института). *Мировоззренческая и религиозная идентичность в векторах развития социально-экономических моделей.*

Гузік Тетяна Анатоліївна (кандидат педагогічних наук, доцент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.), **Машкова Інна Миколаївна** (старший викладач Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана). *Формування соціально відповідальної особистості майбутнього фахівця економічної сфери в постіндустріальному суспільстві.*

ЗАСІДАННЯ СЕКЦІЙ

СЕКЦІЯ 1.
КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ XX - ПОЧ. XXI СТ. СТ.

Клюйков Р.С. (Институт информатики и искусственного интеллекта Донецького национального технического университета). *Проблемы познания, Идеальное моделирование творчества*

Клюйков С.Ф. (Приазовский государственный технический университет). *Проблемы познания: Идеальное моделирование творчества.*

Ношин Я.І. (викладач Українського гуманітарного інституту). *Етика Левінаса: перелік правил чи спроба почути Іншого.*

Штанько Л.О. (кандидат економічних наук, доцент, проректор Українського гуманітарного інституту). *Проблеми здорового харчування – світоглядна і економічна проблема.*

СЕКЦІЯ 2.
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ

Нероба В.В. (викладач Українського гуманітарного інституту). *Сутність і призначення людини у філософській спадщині Братського руху.*

Муллокандова О.М. (здобувач Житомирського державного університету імені Івана Франка). *Міжрелігійні та міжконфесійні шлюби як сучасний релігійний феномен.*

Савина М.М. *(*кандидат филологических наук, Заокский христианский гуманитарно-экономический институт). *Из истории развития баптистского самиздата: журнал «Братский листок» – печатный орган Совета церквей евангельских христиан-баптистов СССР.*

СЕКЦІЯ 3.
БОГОСЛОВ'Я І КУЛЬТУРА: ВЗАЄМОДІЯ І ВЗАЄМНИЙ ВПЛИВ

Богачевська І.В (доктор філософських наук, професор). *Релігієзнавча освіта в сучасній Україні: стан і перспективи.*

Лебедєв В.С. (викладач Українського гуманітарного інституту). *Сучасне релігійне життя в Україні.*

Мороз Ю.А. (аспірант Житомирського державного університету імені Івана Франка). *Методика релігієзнавчого аналіза національної традиції біблійних перекладів.*

СЕКЦІЯ 4.
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ

Георгінова Л.В. (кандидат педагогічних наук, доцент, проректор Українського гуманітарного інституту). *Становлення філософії християнської освіти як основа розбудови громадянського суспільства.*

Доносо Варгас Сантьяго Феліпе (професор Міжрегіональної Академії управління персоналом). *Інноваційний розвиток освіти в умовах європейської інтеграції України.*

Окулова Л.П. (кандидат педагогических наук, доцент). *Научное обоснование построения образовательного процесса на эргономической основе***.**

Чорна М.Ф. (аспірант Інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом). *Формування екологічної культури в системі сучасної освіти***.**

Чорний Е.В. (здобувач Міжрегіональної Академії управління персоналом). *Формування екологічної культури в системі сучасної освіти.*

СЕКЦІЯ 5.
БОГОСЛОВ'Я І КУЛЬТУРА: ВЗАЄМОДІЯ І ВЗАЄМНИЙ ВПЛИВ

Бурий А.Р. (кандидат філософських наук). *Екзистенціалізм та анти-екзистенціалізм у релігійній філософії П'єра-Паоло Пазоліні.*

Проданюк Ф.М. (кандидат історичних наук, доцент Українського гуманітарного інституту). *Сакральна література Київської Русі.*

Щеглова Н.И. (доктор богословия Заокского христианского гуманитарно-экономического института). *Евангелие от Иоанна: антонимия в аллюзиях как средство расширения смысла.*

Ярош О.А. (викладач Українського гуманітарного інституту). *Християнська сакральна музика як носій і відображення духовних істин.*

СЕКЦІЯ 6.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ТЕОЛОГІЇ

Понятовский Ф.К. (доктор богословия Духовной семинарии церкви АСД в Украине). *Отношение к Ветхому завету среди Отцов Церкви второго столетия*

Сорочан Д.Д. (студент Украинского гуманитарного института). *Сравнительный анализ экзегетических методов, использовавшихся в Александрийской и Антиохийской богословских школах.*

ПРОГРАМА
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«МОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ, КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ,
ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ»
(Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»)
Україна, м. Київ, 17 квітня 2014 р.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Якименко Ю.І., перший проректор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», академік НАН України, доктор технічних наук, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державних премій України.

Саєнко Н.С., декан факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», професор, завідувач кафедри англійської мови технічного спрямування.

Полюк І.С., заступник голови Організаційного комітету конференції, доцент, завідувач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Наукові доповіді

Валігура О.Р. (доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету). *Класифікація загальнолінгвістичних ознак мовної інтерференції.*

Денисова С.П. (доктор філологічних наук, професор кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету). *Перекладознаство як комплекс наукових дисциплін: співвідношення понять і термінів.*

Калита А.А. (доктор філологічних наук, професор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»). *Енергетична теорія мовлення: становлення енергетичного підходу.*

Орехова Н.М. (доктор филологических наук, профессор Глазовского государственного педагогического института им. В.Г. Короленко, Российская Федерация). *Поэтический перевод: традиции, стратегии, инновации.*

Черноватий Л.М. (доктор педагогічних наук, професор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна). *Шляхи розширення діапазону фонових та термінологічних знань майбутніх перекладачів.*

Шевченко І.С. (доктор филологических наук, профессор Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина). *Языковая / дискурсивная личность в теоретических курсах лингвистики.*

Mike Martucci (English Language Fellow, US Department of State). *Contemporary Trends in Education – MOOCs, the Flipped Classroom, and a Critical Thinking Model.*

Kornieva Z.M. (PhD, Associate Professor, Department of the English Language Theory and Translation, National Technical University of Ukraine "KPI"). *Using experiential textbook in teaching ESP to the first year students majoring in technology.*

Секція I
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЛОГІЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Підсекція 1

***Керівники*:**

Шевченко І.С. (доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна);

Полюк І.С. (доцент, завідувач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

***Секретар*:**

Дегтярова Є.О. (аспірант кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету).

Наукові доповіді

Аджабі Я. (Алжир) *Die Wahrnehmung der Wortbedeutungen andrer sprach Persönlichkeiten.*

Антоненко І.І. (м. Київ) *Основні підходи до дослідження тексту та дискурсу.*

Башук Н.П. (м. Київ) *Формування соціокультурної компетенції на основі автентичних матеріалів*.

Біляніна В.І. (м. Київ) *Структурно-семантичне дослідження діалогу як одне з провідних завдань дискурсології.*

Буць Ж.В. (м. Київ) *Жіночність як прояв гендерного аспекту в концептуальному просторі французької реалістичної прози.*

Гулівець Н.О. (м. Севастополь) *The Potential for Renewal in Business Crisis Discourse.*

Дегтярова Є.О. (м. Київ) *Analyse de Discours Littéraire.*

Зінченко Г.Ю. (м. Київ) *Лакунарність та елімінування в інтернет-дискурсі.*

Каратєєва Г.М. (м. Київ) *Поняття мовної особистості та когнітивного стилю: гендерний аспект.*

Касіян Г.В. (м. Київ) *Мовленнєвий етикет як соціокультурне явище.*

Колісник М.П. (м. Київ) *Лексико-семантична класифікація мовних одиниць північно-східного діалекту Англії.*

Колосова Г.А. (м. Київ) *Актуалізація мовної особистості письменника в мемуарах.*

Матвєєва О.С. (м. Чернівці) *Шляхи становлення «портретного жанру».*

Мележик К.А. (м. Сімферополь) *Проблемы дискурсивной практики на английском лингва франка в межкультурной коммуникации.*

Орехова Н.М., Обухова О.Н. (м. Глазів, Російська Федерація) *Ethnical Peculiarities of Russian German in Glazov.*

Полюк І.С. (м. Київ) *Галузевий дискурс у сучасному комунікативному середовищі.*

Прутчикова В.В. (м. Дніпропетровськ) *Паремии как средство речевого воздействия в текстах массовой коммуникации.*

Троць О.В., Бондаренко О.В. (м. Київ) *Лінгвокультурний емоційний концепт «кохання» в авторському дискурсі Н.Спаркса.*

Шумченко Т.І. (м. Київ) *Юридичний дискурс у сучасній лінгвістиці.*

Підсекція 2

Керівники:

Калита А.А. (доктор філологічних наук, професор кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

Тараненко Л.І. (кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

Секретар:

Марченко В.В. (аспірант кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

Наукові доповіді

Бабелюк О.А. (м. Дрогобич) *Американське постмодерністське оповідання: «мутація» жанру чи літературний експеримент?*

Бобошко Т.М. (м. Київ) *Комунікативно-функціональна типологія оцінних реактивних висловлень.*

Гуменюк Н.Г. (м. Алчевськ) *Політичний дискурс Президента США Б. Обами: синтаксично-стилістичний аспект.*

Дев'ятих Ю.В. (м. Чернівці) *Пряме мовлення як прийом суб'єктивації авторської оповіді.*

Дем'яненко О.Є. (м. Миколаїв) *До проблеми формування міжкультурної компетенції професійного спілкування майбутнього фахівця.*

Дробязко Ю.І. (м. Київ) *Трактування дискурсу в сучасній лінгвістичній науці.*

Єфімова О.М. (м. Київ) *The Development of Communicative Skills of Cadets as a Part of Military-Professional Training.*

Калита А.А., Тараненко Л.І. (м. Київ) *Моделювання генезису фольклорних творів.*

Козуб Л.С. (м. Київ) *Прагматичні особливості афоризмів у політичних промовах британських політиків.*

Копчак М.М. (м. Львів) *Привітання як соціокультурний ритуал та етикетна складова дискурсу.*

Лютянська Н.І. (м. Миколаїв) *Особливості презентації міжкультурної комунікації в англомовному мас-медійному дискурсі.*

Маслюк М.Г. (м. Київ) *Співвідношення імпліцитних смислів та моделей комунікації у прагматиці.*

Матковська О.Й. (м. Львів) *Прецедентні феномени як причина непорозуміння у міжкультурній комунікації.*

Поліщук О.Л. (м. Черкаси) *Культурологічний аспект номінацій проксемних дій комунікантів у дискурсі.*

Рубчак О.Б. (м. Київ) *Специфіка функціонування позамовних засобів в англомовних радіо- і телеінтерв'ю.*

Сабан О.В. (м. Львів) *Linguistic and Cultural Features of the American Animated Cartoon Film Ice Age (1, 2, 3, 4).*

Самохіна В.О., Тарасова С.О. (м. Харків) *Медичний дискурс у функціонально-комунікативній парадигмі.*

Соколовська С.В., Сидоренко С.М. (м. Київ) *Когнітивний аспект політичного дискурсу Президента США Б. Обами.*

Щипачова Д.С. (м. Київ) *Наукові підходи до трактування поняття неправди.*

Секція II
ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У ПРОФЕСІЙНИХ ДИСКУРСАХ

Підсекція 1

Керівники:

Кагановська О.М. (доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету);

Куликова В.Г. (кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

***Секретар*:**

Кривинець І.В. (викладач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

Наукові доповіді

Алексієвець О.М. (м. Київ) *Дослідження просодії політичного дискурсу в національно-культурному контексті.*

Андрухович А.А. (м. Київ) *Коммуникативная стратегия самопрезентации.*

Бурка Н.А. (м. Київ) *Дистрибутивний аналіз як одна з методик лінгвістичного дослідження.*

Гладка В.А. (м. Чернівці) *Нарізнооформленність як мінімальна ознака фразеологічних одиниць.*

Дзюбіна О.І. (м. Львів) *Диференціальні ознаки неологізмів і оказіоналізмів.*

Дорда С.В. (м. Суми) *Проблеми термінологічної багатозначності в мові юридичного дискурсу.*

Ібрагімова С.В. (м. Київ) *Analyse de la Terminologie des Langues de Spécialité.*

Кагановська О.М. (м. Київ) *Текстові концепти художньої прози: лінгвопоетична парадигма.*

Космацька Н.В., Станішевська Д.Р. (м. Київ) *Procédés de Formation des Termes de la Poterie.*

Кривенець І.В. (м. Київ) *Особливості англомовних лексичних запозичень французького економічного дискурсу.*

Куликова В.Г., Ткаченко Т.Б. (м. Київ) *Особливості термінотворення французької банківської лексики.*

Марченко В.В. (м. Київ) *Варіанти моделі породження та сприйняття мовленнєво-музичних творів.*

Носолевська В.Л. (м. Харків) *Динамические предикаты английского языка в двухкомпонентной теории вида.*

Приходько Д.С. (м. Київ) *До питання ролі та функції частки як службової частини мови.*

Саляк Ю.М. (м. Ялта) *Argumentativité de la Métaphore Dans la Communication Touristique.*

Яковишена Н.Ю., Давиденко Ю.Є. (м. Дніпропетровськ) *Особенности специальной номинации в научно-техническом дискурсе.*

Підсекція 2

Керівники:

Сидельникова Л.В. (доктор філологічних наук, професор кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету).

Снєжик О.П. (кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

***Секретар*:**

Сокирська О.С. (аспірант кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

Наукові доповіді

Бандурко З.В. (м. Херсон) *Функціонування запозичень у політичному дискурсі сучасної німецької мови.*

Бевзо Г.А. (м. Київ) *Лінгвістичне дослідження терміна як мовної одиниці.*

Бобчинець Л.І. (м. Київ) *Термінологія покеру у сучасній іспанській мові.*

Буць Ж.В., Прус О.О. (м. Київ) *Український політичний дискурс як контекст вербалізації концепту ВЛАДА.*

Завадська О.В. (м. Київ) *Прагматика відкритості дискурсу: ономасіологічний аспект.*

Івасишина Т.А. (м. Київ) *Мовні формули привітання: комунікативно-прагматичний потенціал.*

Климчук Ю.В. (м. Київ) *Ремарки у драматургічному дискурсі.*

Косович О.В. (м. Київ) *Контамінація й інноваційні процеси.*

Мойсеєнко С.М. (м. Київ) *Лексико-семантичні засоби створення англійського комп'ютерного дискурсу.*

Морошкіна Г.Ф. (м. Запоріжжя) *Засоби рецепції та реконструкції візуального образу у креолізованому мистецтвознавчому тексті.*

Паращук В.Ю. (м. Кіровоград) *Метакомунікативні організатори в англомовному усному академічному дискурсі.*

Парій Є.В. (м. Київ) *Когнітивне конструювання кластерного концепту ВТРАТА ДУХОВНОСТІ.*

Полюк І.С., Ретівих В.К. *Функціонування концепту EAU у сучасному французькому науково-популярному дискурсі.*

Савчук В.І. (м. Переяслав-Хмельницький) *Взаємодія фонетичних і лексико-граматичних засобів реалізації комунікативних інтенцій політичного дискурсу.*

Сидельникова Л.В. (м. Київ) *Символізм літерних знаків сучасного французького письма.*

Снєжик О.П. (м. Київ) *Les Innovations Linguistiques du Discours Français de la Mode: Matrices Internes de la Création.*

Сокирська О.С. (м. Київ) *Інтонаційне оформлення англійських висловлень відмови.*

Туришева О.О., Дацюк С.Є. (м. Київ) *Варіанти інтерпретації конектора weil.*

Секція III
ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Підсекція 1

Керівники:

Денисова С.П. (доктор філологічних наук, професор кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету);

Пархоменко О.М. (кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

Секретар:

Колісник М.П. (аспірант кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

Наукові доповіді

Березинська Н.А. (м. Київ) *Der Allgemeine Begriff der Textexternen und Textinternen Faktoren bei der Textübersetzung.*

Бондар Л.В., Булгакова С.М. (м. Київ) *Особливості відтворення в українському перекладі синтаксичних особливостей французьких текстів з метрології.*

Великодська О.О. (м. Київ) *Умови застосування трансформацій присудка в англо-українському перекладі.*

Волкова О.М. (м. Київ) *Алгоритм репрезентації і відтворення концептуалізованої портретності.*

Гладченко А.М., Комарова О.С. (м. Київ) *Особливості перекладу юридичних термінів у споріднених мовах.*

Ковтун О.В. (м. Київ) *Трансформаційний підхід до перекладу нормативних документів.*

Лисенко Г.Л., Чепурна З.В. (м. Київ) *Основні лінгвокультурні аспекти перекладу метафори та метонімії на основі політичних текстів.*

Максимова М.В., Орехова Н.М. (м. Глазів, Російська Федерація) *Лимерик: абсурдное лицо английского юмора.*

Пархоменко О.М. (м. Київ) *Номінації запахів у дискурсі ольфактивного маркетингу: лінгвокультурний та перекладацький аспекти.*

Середа О. М. (м. Київ) *Проектні форми роботи на заняттях з перекладу як засіб формування цільових професійних компетенцій майбутнього перекладача.*

Снєжик О.П., Савицька І.В. (м. Київ) *«GASTRONOMIE MOLÉCULAIRE» як новий концепт гастрономічного дискурсу: перекладацький аспект.*

Сотников А.В. (м. Київ) *Вимоги до усного двостороннього перекладу та його труднощі.*

Троєглазова М.М. (м. Київ) *Особливості мови юриспруденції.*

Чернищук Ю.І. (м. Київ) *Шляхи розвитку американської літератури під впливом європейського художнього досвіду.*

Юсухно С.І. (м. Чернігів) *Teaching Technical Terminology to the Students Of Engineering and Technology.*

Секція IV
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІЛЕЙ

Підсекція 1

Керівники:

Черноватий Л.М. (доктор педагогічних наук, професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна);

Бондар О.В. (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

***Секретар*:**

Цимбал І.В. (викладач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

Наукові доповіді

Арістова Н.О. (м. Київ) *Технологія проблемного навчання в процесі іншомовної підготовки майбутніх фахівців.*

Bedwell Michael (UK) *Quantifying Research Objectives.*

Бондар Л.В. (м. Київ) *Шляхи реалізації гуманістичного підходу у процесі навчання французької мови професійного спрямування студентів технічних спеціальностей.*

Вікторова Л.В. (м. Київ) *Професійна адаптація викладачів іноземних мов до педагогічної діяльності в спеціалізованих навчальних закладах.*

Гладка О.В., Поляренко В.С. (м. Кривий Ріг) *Розвиток письмової комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземної мови.*

Дзіман Г.М. (м. Київ) *Навчання студентів-магістрів написанню статей та наукових доповідей англійською мовою.*

Жицька С.А. (м. Київ) *Навчання військово-професійній лексиці курсантів вищих військових навчальних закладів*.

Жолшаєва М.С. (м. Алмати, Казахстан) *Навык аудирования – важный фактор в языковом обучении использования мультимедийной презентации в обучении иностранным языкам.*

Кононенко С.А. (м. Київ) *Innovative Technologies in Teaching Foreign Languages: Theoretical Foundations.*

Lebrun Katerine (Kyiv) *Stratégies pour Éviter la Traduction en Classe de FLE.*

Магден О.Г., Миронова І.М. (м. Київ) *Використання методу проектів у навчальному процесі як спосіб підвищення мотивації студентів.*

Науменко О.М. (м. Київ) *До питання про роль сучасних інформаційних технологій у процесі засвоєння юридичної термінології при вивченні іноземної мови.*

Нацюк М.Б. (м. Тернопіль) *Можливості художньої літератури для формування лінгвосоціокультурної компетентності у майбутніх учителів англійської мови.*

Орехова Н.М., Калініна К.Е., Кудрицька О.В. (м. Глазів, Російська Федерація) *Эстетическое и этнокультурное направление как резерв профессиональной подготовки студентов.*

Павловська Ю.В. (м. Київ) *Лінгвістичні особливості англійського професійного писемного мовлення у контексті навчання майбутніх аналітиків систем.*

Потенко Л.О. (м. Черкаси) *Сучасні моделі інноваційного навчання іноземним мовам.*

Саєнко Н.С. (м. Київ) *Розвиток когнітивних можливостей студентів в іншомовному навчанні.*

Хацер Г.О. (м. Дніпропетровськ) *Використання сучасних інтерактивних технологій при вивченні іноземної мови.*

Цимбал І.В. (Київ) *Опрацювання іншомовних наукових текстів як важливий елемент професійної підготовки студентів технічних спеціальностей.*

Шевченко Ю.В. (м. Чернігів) *До проблеми організації самостійної роботи студентів у процесі навчання іноземної мови за професійним спрямуванням.*

Широких В.М. (м. Глазів, Російская Федерація) *Приемы профессионального перевода в научной работе преподавателя вуза.*

Підсекція 2

Керівники:

Валігура О.Р. (доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського лінгвістичного національного університету);

Корнєва ЗМ. (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

***Секретар*:**

Школяр Л.В. (старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»).

Наукові доповіді

Bedwell Michael. (UK) *Career Progress in Academia.*

Ващило О.В. (м. Київ) *Навчання говоріння студентів магістратури технічних спеціальностей на основі інтерактивних методів.*

Гаркуша С.С. (м. Київ) *Teaching Foreign Languages through Role Playing.*

Драгомирецька О.А. (м. Одеса) *Активизация познавательной мотивации студентов средствами разговорных клубов.*

Єрмоленко О.В. (м. Сімферополь) *Особенности преподавания профессионально-ориентированного академического курса английского языка для магистров неязыковых специальностей.*

Іванова О.В. (м. Київ) *Інтерактивні методи навчання англійської мови студентів філологічних спеціальностей*.

Іващенко О.Г. (Київ) *Робота над помилками в процесі вивчення іноземної мови*.

Ігнатенко В.Д. (м. Біла Церква) *Особливості реферативного та анотативного перекладу у професійній діяльності перекладача.*

Краснюк І.В. (м. Київ) *On the Importance of Students' Independent Research.*

Naeem Sidhu Ch. (Ісламська Респуб

ліка Пакистан) *On Effectiveness of Education Financing for the Year 2013-2014 In Pakistan.*

Растєгаєва Д.Г. (м. Київ) *Using E-Mail, Chats, and Text Messaging in Teaching and Practising Writing Skills*.

Рябова К.О. (м. Київ) *Перекладні методи навчання з підготовки та оформлення тез наукових доповідей*.

Семенюк О.Б. (м. Чернігів) *Смарт-технології як невід'ємна складова у навчанні іноземній мові для професійних цілей.*

Сидоренко І.А. (м. Київ) *Методика проведення навчальної гри на заняттях з іноземної мови зі студентами немовних спеціальностей.*

Сичкарь Н.Н. (м. Київ) *Классификация электронных образовательных ресурсов и их использование при обучении иностранным языкам*.

Скиба К.М. (м. Київ) *Перспективи запровадження досвіду університетів США в підготовці перекладачів в Україні.*

Хіценко Л.І. (м. Київ) *Роль соціокультурного компонента в реалізації комунікативного підходу.*

Школяр Л.В. (м. Київ) *Enseigner et Apprendre à L'ère du Numérique.*

Яковенко Н.В., Феофилова Л.В. (м. Київ) *Применение мультимедийных технологий в иноязычной подготовке специалистов.*

Яковенко-Глушенкова Є.В. (м. Київ) *Інформаційно-комунікативні технології у навчанні усному мовленню майбутніх учителів французької мови.*

РЕФЕРАТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОГЛЯД МАТЕРІАЛІВ "НАУКОВИХ СТУДІЙ" (ВИП. 2, А; ВИП. 2, В, 2013) ТА "НАУКОВИХ СТУДІЙ – XXI" (ВИП. 3, 2014 (том 5)

НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія • Філологія • Педагогіка • Економіка. – К.: МІЛЕНІУМ, 2013. – Вип. 2, А; Вип. 2, В

РОЗДІЛ І

ФІЛОСОФІЯ

СТОРІНКИ:

УДК 130.2 С. 2-10

СТРУКТУРА І ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ РЕФОРМ

Балута В.В., Україна, м. Бердянськ
Голота Б.М., Україна, м. Бердянськ

У статті аналізується українська національна ідея в контексті її історико-культурних форм та їхнього генезису. Визначаються структура, причини та безпосередні чинники формування національної інтегративної ідеології.

Ключові слова: українська національна ідея, політичні реформи, історико-культурні форми.

В статье анализируется украинская национальная идея в контексте ее историко-культурных форм и их генезиса. Определяются структура, причины и непосредственные факторы формирования национальной интегративной идеологии.

Ключевые слова: украинская национальная идея, политические реформы, историко-культурные формы.

The article analyzes the Ukrainian national idea in the context of its historical and cultural forms and their genesis. The author identifies the structure, causes and direct factors shaping the national integrative ideology.

Keywords: Ukrainian national idea, political reforms, historical and cultural forms.

УДК 130.2 С. 11-15

КАТЕГОРІЇ ОНТОЛОГІЧНОЇ НЕПОВНОТИ У ФІЛОСОФСЬКОМУ АНАЛІЗІ ТВОРЧОСТІ

Білик Г.О.
Україна, м. Харків

Досліджується онтологічний статус неповноти категорії суб'єкта і паузи. На основі феноменологічних і структуралістських аналітик, а також окремих концепцій творчості, розглядається смислотворча роль паузи в тексті. На підставі цієї смислотворчої ролі аналізується суб'єкт творчості. Прикладом слугує творчість французького письменника Л.-Ф. Селіна.

Ключові слова: суб'єктність, пауза, онтологічна неповнота, суб'єкт творчості.

Исследуется онтологический статус неполноты категории субъекта и паузы. На основе феноменологических и структуралистских аналитик, а также отдельных концепций творчества, рассматривается смыслообразующая роль паузы в тексте. С учетом этой смыслообразующей роли анализируется субъект творчества. Примером служит творчество французского писателя Л.-Ф. Селина.

Ключевые слова: субъектность, пауза, онтологическая неполнота, субъект творчества.

The article examines the ontological status of incompleteness of the subject category and a pause. On the basis of phenomenological and structural analytics as well as some individual concepts of creativity, it considers the semantic role of a pause in the text. Taking into consideration this role, the subject of creativity is also being analyzed. The work of a French writer L.-F. Celine is viewed as an example.

Keywords: subjectivity, pause, ontological incompleteness, the subject of creativity.

УДК 130.2:791.43(450) С. 16-37

СПІВБУТТЯ Й ЕКЗИСТЕНЦІЙНА КОМУНІКАЦІЯ У КІНОМАТОГРАФІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

Бурий А.Р.
Україна, м. Дрогобич

Визначення людини в екзистенціалізмі і в кіномистецтві нерозривно пов'язане з розумінням суспільного буття. У статті розглядаються

способи переформування буття індивідуума. На матеріалі образів фільмів провідних авторів західноєвропейського кіномистецтва актуалізується екзистенціалістська проблема зіткнення особистості та суспільства. Аналізуються трагедія вмираючої комунікації та шляхи набуття людиною гармонії у спілкуванні.

Ключові слова: екзистенціалізм, кіномистецтво, комунікація, суспільство, цивілізація, слово, істинне буття, самотність, відчуження, конфлікт.

Определение человека в экзистенциализме и в киноискусстве неразрывно связано с пониманием общественного бытия. В статье рассматриваются способы переформирования бытия индивидуума. На материале образов фильмов ведущих авторов западноевропейского киноискусства актуализируется экзистенциалистская проблема столкновения личности и общества. Анализируются трагедия умирающей коммуникации и пути обретения человеком гармонии в общении.

Ключевые слова: экзистенциализм, киноискусство, коммуникация, общество, цивилизация, слово, истинное бытие, одиночество, отчуждение, конфликт.

The definition of a human being in existentialism and cinematography is closely connected with the understanding of social existence. In the article the author considers the methods of transformation of the individual's existence. Viewed on the film material of prominent directors of the west European cinematography, the existential problem of collision of personality and society is being emphasized. The tragedy of dying communication is being analyzed alongside with the ways of a person's acquiring the harmony in socializing with others.

Keywords: existentialism, cinematography, communication, society, civilization, word, true existence, solitude, alienation, conflict.

УДК 323.1(477) С. 38-44

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК СУТНІСНА ОСНОВА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Зайцева І.В.
Україна

У статті досліджується роль національної ідеї у державотворчих процесах. Автор акцентує увагу на тому, що важливою рисою Української національної ідеї є її вкоріненість в історичному минулому, піклування про історичну долю нації. Як основа функціонування української нації, серцевина її духовних інтересів і наріжний камінь її соціально-політичних прагнень, українська національна ідея є всеохоплюючою і означає державність, суверенітет і соборність. Суть її полягає у віддзеркаленні прагнень українського народу до свободи, завоюванні економічної,

політичної і культурної незалежності та повнокровному утвердженні у міжнародних відносинах.

Ключові слова: нація, національна ідея, державність, національна ментальність, історична пам'ять, національна незалежність.

В статье исследуется роль национальной идеи в государствообразующих процессах. Автор акцентирует внимание на том, что важным признаком Украинской национальной идеи является её укорененность в историческом прошлом, беспокойство об исторической судьбе нации. Будучи основой функционирования украинской нации, сердцевиной ее духовных интересов и краеугольным камнем её социально-политических стремлений, украинская национальная идея является всеобъемлющей и обозначает государственность, суверенитет и соборность. Суть ее состоит в отображении стремлений украинского народа к свободе, экономической, политической и культурной независимости, а также к полноценному утверждению в международных отношениях.

Ключевые слова: нация, национальная идея, государственность, национальная ментальность, историческая память, национальная независимость.

The article explores the role of the national concept in the process of state formation. The inculcation of the national concept in historic past and the concern about the fortune of the nation nowadays are emphasized in the article as its significant features. The Ukrainian national concept is all-embracing. It means statehood, sovereignty and conciliarism as the basis of the Ukrainian nation functioning, the core of its spiritual interests and the cornerstone of its social and political aspiration. Its essence consists in reflection of the Ukrainian people's aspiration to liberty, the achievement of economic, political and cultural independence as well as its full consolidation in international relations.

Keywords: nation, national concept, statehood, national mentality, historical memory, national independence.

УДК141. 131 С. 45-53

ТЕОРИЯ ПОЗНАНИЯ ПЛАТОНА

Клюйков Р.С., Украина, г. Мариуполь
Клюйков С.Ф., Украина, г. Мариуполь

Безсистемність перекладів і тлумачень діалогу «Тимей» пояснюють «незавершеністю» його викладу Платоном. Математичні терміни здатні дешифрувати текст і вперше виявляють у ньому принципи і методику ідеального і реального математичного моделювання світопізнання. Езотеричне для обраних тепер відкрите для всіх.

Ключові слова: ідеї, ідеальна математика, математичне моделювання.

Бессистемность переводов и толкований диалога «Тимей» объясняют «незавершённостью» изложения Платона. Математические термины дешифруют текст и впервые вскрывают в нём принципы и методику идеального и реального математического моделирования Познания мира. Эзотерическое Посвящённых открыто всем.

Ключевые слова: идеи, идеальная математика, математическое моделирование.

The article states that the lack of consistency in translation and interpretation of the dialogue "Timaeus" can be explained by "incompleteness" in Plato's presentation. Mathematical terms can decrypt the text and for the first time reveal the principles of ideal and real mathematical modeling of the world cognition. Esotericism of elite is now open for everyone.

Keywords: ideas, ideal mathematics, mathematical modeling.

УДК 62:7.05 С. 54-58

ПРОМЫШЛЕННЫЙ ДИЗАЙН XXI В. – СРЕДСТВО ГУМАНИЗАЦИИ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ОБЩЕСТВА

Крохалев В.С.
Российская Федерация, г. Екатеринбург

Сучасну людину оточують предмети промислового дизайну, які значною мірою впливають на її світогляд та спосіб життя. Які цілі стояли перед піонерами дизайну і які стоять перед дизайнерами сьогодні? Як промисловий дизайн змінює світ?

Ключові слова: промисловий дизайн, спосіб життя, суспільство, естетичне виховання.

Современный человек окружён предметами промышленного дизайна, оказывающие значительное влияние на его мировоззрение и образ жизни. Какие цели стояли перед пионерами дизайна и какие стоят перед дизайнерами сегодня? Как промышленный дизайн меняет мир?

Ключевые слова: промышленный дизайн, образ жизни, общество, эстетическое воспитание.

Modern people are surrounded with objects of industrial design. These objects make considerable impact on the people's way of life and their world outlook. The article is dedicated to the questions: what tasks were solved by the pioneers of design? What tasks are being solved by designers today? How does the industrial design change the world?

Keywords: industrial design, the way of life, society, aesthetic upbringing.

УДК 7.045 С. 59-63

ДРЕВНИЕ СИМВОЛЫ И СИМВОЛЫ СОВРЕМЕННОСТИ В ПОСТИЖЕНИИ КУЛЬТУРЫ

Мир-Багирзаде Ф.А.
Азербайджанская Республика, г. Баку

Усі історичні формації за період існування людини стали засобом для аналізу її долі та життя, засобом виживання у всесвіті і набуття спокою в собі і соціумі. Символи характеризують соціальний статус людини в суспільстві та її приналежність до соціуму. Існують різні види символів, які впливають на наше життя. Для осягнення світу і спілкування між людьми значну роль відіграє мова, яка розкриває значимий бік знака. Завдяки знанням, людина опанувала мовлення і писемність та уможливила її поширення у якості досвіду для багатьох поколінь людства.

Ключові слова: століття, культура, період, світ, речі, знаки, ідеал, образ, прагнення, ідея, концепція, зміст, символ.

Все исторические формации в жизни человека стали средством для анализа судьбы, а также жизни человека, средством его выживания во вселенной и обретения покоя в себе и социуме. Символы характеризуют социальный статус человека в обществе, его принадлежность к социуму. Существуют различные виды символов, которые влияют на нашу жизнь. Для постижения мира и общения между людьми большую роль играет язык, который раскрывает значимую сторону знака. Благодаря знаниям, человек овладел речью и письменностью и дал возможность её распространения как опыт для многих поколений человечества.

Ключевые слова: век, культура, период, мир, вещи, знаки, идеал, образ, стремление, идея, концепция, содержание, символ.

All the historical formations throughout the life of man have become the means for the human beings' life and destiny analysis, as well as the means of their survival in the universe and coming into piece with themselves and society. Symbols signify the person's social status in the society. There are various types of symbols that affect our lives. A major role in understanding the world and realizing communication is performed by the language, which can significantly help in revealing the content of a sign. Due to the knowledge the man mastered oral and written speech which enabled him to spread it as experience for many generations of mankind.

Keywords: century, culture, period, world, things, signs, an ideal, image, aspiration, idea, concept, content, symbol.

УДК 930.1+308:37.013.3 С. 64-71

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ «ОСОБИСТІСТЬ-ІНФОРМАЦІЯ»

Мудрак В.І.
Україна, м. Київ

Сучасні підходи до розвитку співвідношення «особистість-інформація» в глобальному інформаційно-пізнавальному просторі розгортаються в системі інформаціологічного забезпечення професійної компетентності в системі вищої освіти. Це передбачає напрацювання новітніх соціально-філософських тенденцій в контексті «людина-технологія-вища освіта-професійна компетентність».

Ключові слова: професійна компетентність, вища освіта, інформаційно-пізнавальний простір.

Современные подходы к развитию соотношения «личность-информация» в глобальном информационно-познавательном пространстве разворачиваются в системе информациологического обеспечения профессиональной компетентности в системе высшего образования. Это предполагает наработку новейших социально-философских тенденций в контексте «человек-технология-высшее образование-профессиональная компетентность».

Ключевые слова: профессиональная компетентность, высшее образование, информационно-познавательное пространство.

Modern approaches to the development of «personality-information» correlation within the global informative-and-cognitive space are ongoing under informational support of professional competence in the system of tertiary education. It presupposes the formation of the newest social-and-philosophical tendencies within the context of «person-technology-tertiary education-professional competence».

Keywords: professional competence, tertiary education, informative-and-cognitive space.

УДК 316.347 С. 72-83

МОДЕРНИЗМ И СЕКУЛЯРИЗМ В МУСУЛЬМАНСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ XIX – НАЧАЛА XX ВВ.

Мустафаев Радиф
Азербайджанская Республика

У статті подано загальні уявлення щодо ставлення до модернізму й секуляризму в мусульманському світогляді XIX – початку XX ст. У цьому

аспекті характеризуються і суспільно-філософські погляди азербайджанських мислителів того ж часу. З'ясовується, що європейські секулярні тенденції стали поступово переходити і в мусульманський світ, у багатьох регіонах якого також намітилося прагнення до секуляризації і запозиченню європейського досвіду щодо заміни теократичної моделі влади на світську, а догматичного світогляду на діалектичний.

Ключові слова: модернізм, секуляризм, реформаторство, халіфат, божественна влада, теократія, лаїцизм, просвітницький рух, тиранічна влада, релігійна теократія, догматичний світогляд.

В статье даются общие представления об отношении к модернизму и секуляризму в мусульманском мировоззрении XIX – начала XX вв. В этом аспекте характеризуются и общественно-философские воззрения азербайджанских мыслителей того же времени. Выясняется, что европейские секулярные тенденции стали постепенно переходить и в мусульманский мир, во многих регионах которого также наметилось стремление к секуляризации и заимствованию европейского опыта по замене теократической модели власти на светскую, а догматического мировоззрения на диалектическое.

Ключевые слова: модернизм, секуляризм, реформаторство, халифат, божественная власть, теократия, лаицизм, просветительское движение, тираническая власть, религиозная теократия, догматические мировоззрения.

The article presents an overall view on the attitude to modernism and secularism in the Muslim Outlook of the 19th and early 20th centuries. In this aspect the author characterizes social and philosophical ideas of Azerbaijani intellectuals of that time. It turns out that European secularization was gradually moving to the Muslim world, as a result of which many regions were ready to accept secularism as well as borrow European experience to replace the theocratic model of authority by the secular, and the dogmatic worldview by the dialectic one.

Keywords: modernism, secularism, transformation, Caliphate, divine power, theocracy, laitisizm, educational movement, tyrannical power, religious theocracy, dogmatic worldview.

УДК 267 С. 84-87

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЛИГИОЗНОГО СОЗНАНИЯ В ОТНОСИТЕЛЬНО ЗАКРЫТЫХ ЦЕРКОВНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ГРУППАХ

Новикова Н.Л.
Российская Федерация, п. Заокский

Статья посвящена выявлению специфики развития религиозного сознания в относительно закрытых церковных организациях (монастыри, учебные заведения в форме пансионатов, санатории и пр.).

Автор стремится выделить доминирующие факторы, влияющие на духовность в закрытых сообществах.

Ключевые слова: закрытые социальные группы, духовность, развитие нравственности.

Стаття присвячена виявленню специфіки розвитку релігійної свідомості у відносно закритих церковних організаціях (монастирі, навчальні заклади у формі пансіонатів, санаторії та ін.). Автор здійснює спробу виокремлення домінуючих факторів, які впливають на духовність у закритих спільнотах.

Ключові слова: закриті соціальні групи, духовність, розвиток моральності.

The article is devoted to the specificity of the religious consciousness in relatively closed church organizations (such as monasteries, educational institutions in the form of boarding houses, sanatoria, etc.). The author seeks to identify the dominant factors affecting the spirituality in closed communities.

Keywords: closed social groups, spirituality, development of morality.

УДК 316.64 С. 88-94

ДИСКРИМИНАЦИЯ ПО ВНЕШНЕМУ ОБЛИКУ В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ МОЛОДЕЖИ

Погонцева Д.В.
Российская Федерация, г. Ростов-на-Дону

У статті розглядається феномен дискримінації за зовнішнім виглядом. Аналізуються теоретичні та експериментальні роботи російських і зарубіжних дослідників, присвячені різним дискримінаціям за зовнішнім виглядом. Наводяться емпіричні дані дослідження різних аспектів дискримінації за зовнішнім виглядом.

Ключові слова: дискримінація, зовнішній вигляд, молодь, теоретичний аналіз, емпіричні дані.

В статье рассматривается феномен дискриминации по внешнему облику. Анализируются теоретические и экспериментальные работы российских и зарубежных исследователей, посвященные различным видам дискриминации по внешнему облику. Приводятся эмпирические данные исследования различных аспектов дискриминации по внешнему облику.

Ключевые слова: дискриминация, внешний облик, молодежь, теоретический анализ, эмпирические данные.

The article discusses the phenomenon of appearance discrimination. The author analyses theoretical and experimental works by Russian and foreign researchers on various forms of discrimination in appearance. The article provides empirical studies on different aspects of appearance discrimination.

Keywords: discrimination, appearance, youth, theoretical analysis, empirical date.

УДК 130.122 С. 95-101

ЕКОЛОГІЯ ДУХОВНОСТІ МОЛОДІ

Романчук С.М.
Україна, м. Ірпінь

Останнім часом надзвичайно гостро постала проблема аморальності молоді. У статті автор аналізує причини екології духовності, наголошує на її соціальному характері. У праці акцентується увага на тому, що саме духовна праця реалізує людину як особистість.

Ключові слова: дух, екологія духовності, особистість, молодь, суспільство, культура.

В последнее время очень остро встала проблема безнравственности молодежи. В статье автор анализирует причины экологии духовности, отмечает ее социальный характер. В работе акцентируется внимание на том, что именно духовный труд реализует человека как личность.

Ключевые слова: дух, экология духовности, личность, молодежь, общество, культура.

Recently the problem of amorality of young people has become extremely acute. The article analyzes the reasons of ecology of spirituality, focuses on its social character. The author emphasizes that it is the spiritual activity that makes a personality.

Keywords: spirit, ecology of spirituality, personality, youth, society, culture.

УДК 123’1 С. 102-109

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОЇ СВОБОДИ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Сива С.В., Україна, м. Ірпінь
Романчук С.М., Україна, м. Ірпінь

У статті досліджуються особливості побудови нової теоретичної моделі особистості, яка дозволить відобразити її цілісність, урахувати сутнісні особливості, показати моральну свободу особистості як систему внутрішньо самостійну і водночас взаємопов’язану з іншими системами (суспільством, світом тощо) на прикладі творчості Григорія Сковороди.

Ключові слова: нація, моральна свобода, свобода вибору, моральне виховання.

В статье исследуются особенности построения новой теоретической модели личности, позволяющая отобразить её

целостность, учитывать её сущностные особенности, показать моральную свободу личности как систему внутренне самостоятельную и в тоже время взаимосвязанную с другими системами (обществом, миром и т.д.) на примере творчества Григория Сковороды.

Ключевые слова: нация, моральная свобода, свобода выбора, моральное воспитание.

The article examines the features of a new theoretical model of a personality, which makes it possible to display its integrity, consider essential features, show an individual's moral freedom viewed as a system internally independent and, at the same time, interconnected with other systems (society, the world, etc.) As an example the article considers Gregory Skovoroda's creative works.

Keywords: nation, moral freedom, freedom of choice, moral education.

УДК 316 485 22 С. 110-122

СОЦИАЛЬНАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (СОЦИОЛОГИЯ ГРАЖДАНСКОЙ АКТИВНОСТИ 2010 г.)

Соловченков С.А.
Российская Федерация, г. Биробиджан

У статті аналізується ситуація з протестною активністю населення в деяких регіонах Росії на підставі соціологічного опитування 2010 р.

Ключові слова: населення, соціальна безпека, протестна активність, соціологічне опитування.

В статье анализируется ситуация с протестной активностью населения в некоторых регионах России на основании социологического опроса 2010 г.

Ключевые слова: населения, социальная безопасность, протестная активность, социологический опрос.

This paper analyzes the situation of the protest activity of the population in some regions of Russia based on a poll of 2010.

Keywords: population, social safety, protest activity, poll.

УДК: 09.00.00 С. 123-134

ПОШАГОВАЯ ГЕРМЕНЕВТИКА КАК МЕТОД ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ПРОИЗВЕДЕНИЕ С. РАФАЛЬСКОГО «ПРОЛАПС»

Хорошок А.А.
Украина, г. Чернигов

Дана стаття розглядає метод поетапної герменевтики як новий метод філософського та літературного аналізу тексту, новий спосіб його прочитання, деконструкції та інтерпретації. У якості прикладу обрано твір представника сучасної української прози.

Ключові слова: поетапна герменевтика, метод інтерпретації, літературний аналіз тексту, метод деконструкції.

Данная статья рассматривает метод пошаговой герменевтики в качестве нового метода философского и литературного анализа текста, новый способ его прочтения, деконструкции и интерпретации. В качестве примера выбрано произведение представителя современной украинской прозы.

Ключевые слова: пошаговая герменевтика, метод интерпретации, литературный анализ текста, метод деконструкции.

The article introduces the method of step-by-step hermeneutics being a new method of philosophical and literal analysis of the text. It is also viewed as a new method of the text reading, its deconstruction and interpretation. The work of the representative of modern Ukrainian prose was chosen as an example of the text analysis.

Keywords: step-by-step hermeneutics, method of interpretation, text literary analysis, method of deconstruction.

УДК 342.7:37.014.1 С. 135-140

ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ

Чабах О.М.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються демократичні стандарти і гарантії Конституції України.

Ключові слова: демократія, стандарти, конституція, гарантія, система.

В статье рассмотрены демократические стандарты Конституции Украины.

Ключевые слова: демократия, стандарты, конституция,

гарантия, система.

The article outlines the democratic standards and guarantees of the Constitution of Ukraine.

Keywords: democracy, standards, Constitution, guarantee, system.

УДК 572.4 С. 141-145

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА: ПРОБЛЕМЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Чебыкин Е.В.
Российская Федерация, г. Екатеринбург

У статті розглядаються дві непримиренні альтернативи походження людини: біблійне вчення про створення та еволюційне вчення. На підставі аналізу існуючого знання автор робить висновки про хибність одного з альтернативних вчень.

Ключові слова: людиноподібні мавпи, проміжні форми, людина розумна, походження людини, еволюція, створення, інволюція, ідеологія.

В статье рассматриваются две непримиримые альтернативы происхождения человека: библейское учение о сотворении и эволюционное учение. На основание анализа существующего знания автор делает выводы о ложности одной из них.

Ключевые слова: человекообразные обезьяны, промежуточные формы, человек разумный, происхождение человека, эволюция, сотворение, инволюция, идеология.

The author scrutinizes the two irreconcilable contrasting theories of the human origin: the Biblical doctrine about the Creation of the world and the evolution theory. The conclusion is made about one of these theories being misconceived.

Keywords: anthropoid apes, transitional forms, Homo sapiens, human origin, evolution, the Creation, involution, ideology.

УДК 27-877.2 С. 146-156

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ІСИХАЗМ ЯК ОСНОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ (ПРАВОСЛАВНОЇ) МУЗИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Ярош О.А.
Україна, м. Буча

Стаття присвячена розкриттю ролі містичного православного богослов'я та ісихазму у формуванні української християнської музичної традиції східного (православного) напряму. У ній проаналізовано

характерні особливості традиційної християнської (православної) обрядово-культової практики та ісихазм як богословсько-містично-аскетичне вчення, в якому зосереджені основні духовні цінності й ідеали православ'я.

Ключові слова: містицизм, містичне богослов'я, ісихазм, аскетизм, апофатика, обожнення, спів, Літургія, Євхаристія, молитва.

Статья посвящена раскрытию роли мистического православного богословья и исахизма в формировании украинской христианской музыкальной традиции восточного (православного) направления. В работе проанализированы характерные особенности традиционной христианской (православной) обрядно-культовой практики и исахизма как богословно-мистико-аскетического учения, в котором сосредоточены основные духовные ценности и идеалы православия.

Ключевые слова: мистицизм, мистическое богословие, исихазм, аскетизм, апофатика, обожествление, пение, Литургия, Евхаристия, молитва.

The article elucidates the role of mystical Orthodox theology and the sychasm in formation of Ukrainian Christian musical tradition of the Eastern (Orthodox) movement. It presents the analysis of the characteristics of the traditional Christian (Orthodox) ritual and cultural practices as well as analyses the sychasm as a theological and mystical-and-ascetic doctrine which combines the main spiritual values and ideals of Orthodoxy.

Keywords: mysticism, mystical theology, the sychasm, asceticism, apophaticism, worshipping, singing, liturgy, Eucharist, prayer.

РОЗДІЛ ІІ

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 81'276:811.161.2. С. 158-164

МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ: РЕАЛІЇ ЖИТТЯ

Бернацька С.М., Україна, м. Ірпінь
Домрачева А.С., Україна, м. Ірпінь

У статті розглянуто питання публічної комунікації на сучасному етапі розвитку української мови. Продемонстровано, шо використання сленгів у молодіжному середовищі позначається на загальному рівні культури. Запропоновано шляхи подолання ситуації, що склалася.

Ключові слова: культура мови, сленг, жаргон, «мова вулиці», молодіжний сленг, субкультура суспільства, неформальне спілкування.

В статье рассмотрен вопрос публичной коммуникации на современном этапе развития украинского языка. Показано, что

использование сленга в молодежной среде отражается на общем уровне культуры. Предложено пути преодоления сложившийся ситуации.

Ключевые слова: культура речи, сленг, жаргон, «язык улицы», молодёжный сленг, субкультура общества, неформальное общения.

The article considers the public communication problem, viewed at the present stage of Ukrainian language development. The article shows that using slang by the youth has an effect on the general standard of culture and nation. The authors suggest ways of overcoming such a situation.

Keywords: language culture, slang, jargon (cant), street language, youth slang, society subculture, informal communication.

УДК 81.1 : 81 – 115:81’442:81’37 С. 165-181

РЕКОНСТРУКЦІЯ Й АРЕАЛЬНО-ХРОНОЛОГІЧНА ТА ЕТИМОЛОГІЧНА КОДИФІКАЦІЯ ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ І МІЖМОВНІ КОНТАКТИ

Болдирев Р.В.
м. Київ, Україна

Стаття присвячена етимологічному аналізу структурно-семантичних особливостей фрагментів різних культурно-генетичних пластів лексики індоєвропейських мов з позицій реконструкції лексико-семантичної парадигми Індоєвропейської протокультури.

Ключові слова: етимологічний аналіз, давні індоєвропейські мови, сучасні індоєвропейські мови, кодифікація, ізоглоса.

Статья посвящена этимологическому анализу структурно-семантических особенностей фрагментов разных культурно-генетических пластов лексики индоевропейских языков с позиции реконструкции лексико-семантической парадигмы Индоевропейской протокультуры.

Ключевые слова: этимологический анализ, древние индоевропейские языки, современные индоевропейские языки, кодификация, изоглосса.

This thesis is devoted to the etymological analysis of structural and semantic peculiarities of fragments of different cultural-genetic layers in the vocabulary of Indo-European languages, considered from the viewpoint of reconstruction of the lexical-semantic paradigm of Indo-European protoculture.

Keywords: etymological interpretation, ancient Indo-European languages, modern Indo-European languages, codification, isogloss.

УДК 811.111 – 112:81'371 С. 182-189

ОСОБЛИВОСТІ ФРЕЙМОВОЇ СТРУКТУРИ ТА ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ARCHITECTURE» В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ «САГИ ПРО ФОРСАЙТІВ» ДЖ. ГОЛСУОРСІ)

Гальчинська А.В.
Україна, м. Буча

У статті розглянуто концепт «ARCHITECTURE» в англомовному авторському дискурсу на матеріалі твору Дж. Голсуорсі «Сага про Форсайтів»; виокремлено його фреймову структуру та визначено засоби його вербалізації.

Ключові слова: картина світу, концепт, фрейм, термін, авторський дискурс.

В статье рассматриваются концепт «ARCHITECTURE» в англоязычном авторском дискурсе на материале романа Дж. Голсуорси «Сага о Форсайтах», а также построение его фреймовой структуры; определены способы его вербализации.

Ключевые слова: картина мира, концепт, фрейм, термин, авторский дискурс.

The paper investigates the concept “ARCHITECTURE” in the English author’s discourse based on John Galsworthy's novel "The Forsyte Saga". The frame structure and the ways of verbalization of this concept are presented in the paper.

Keywords: picture of the world, concept, frame, term, author’s discourse.

УДК 81’38 С. 190-193

СТИЛІСТІЧНІ ПРИЙОМИ ЕВФЕМІЗАЦІЇ НАЗВ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Гороховська О.І.
Україна, м. Буча

У статті на підставі розгляду мовно-стилістичних особливостей сучасної політичної лексики систематизовано різновиди та функціональне призначення прийому евфемізації військових дій, актуалізованого в політичному дискурсі.

Ключові слова: евфемізація, функція евфемізації, політична лексика, політичний дискурс.

В статье на основе рассмотрения стилистических особенностей политической лексики систематизированы типы и функциональное предназначение приема эвфемизации военных действий,

актуализированного в политическом дискурсе.

Ключевые слова: эвфимизация, функция эвфемизации, политическая лексика, политический дискурс.

In the paper on the basis of defining the stylistic peculiarities of political lexis the author systematizes types and functional specificity of military actions euphimisms, used in the political discrouse.

Keywords: euphimization, functioning of euphimisms, political lexis, political discourse.

УДК 378 С. 194-201

РЕЧЕННЯ ІЗ СУБ'ЄКТОМ У НЕПРЯМОМУ ВІДМІНКУ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Кондратьєва Л.В.
Україна, м. Буча

У статті розглядаються речення із суб'єктом у непрямому відмінку на матеріалі давньоанглійської та середньоанглійської мов, зокрема ті риси, які наближають їх до речень із суб'єктом у називному відмінку. Речення із суб'єктом у непрямому відмінку розглядаються як перехідне явище у синтаксисі до номінативних речень.

Ключові слова: безособові речення, суб'єкт у непрямому відмінку, неканонічний підмет, номінативний підмет, безособові дієслова.

В статье рассматриваются предложения с субъектом в косвенном падеже на материале древнеанглийского и среднеанглийского языков, в частности те черты, которые приближают их к предложениям с субъектом в именительном падеже. Предложения с субъектом в косвенном падеже рассматриваются как переходное явление в синтаксисе к номинативным предложениям.

Ключевые слова: безличные предложения, субъект в косвенном падеже, неканонический подлежащее, номинативной подлежащее, безличные глаголы.

The paper deals with the non-nominative subject in Old and Middle English. The criteria of analyzing this type of subject are studied in order to show whether they are applicable to the data obtained from Old and Modern English sources. It is shown that at least in some cases a non-nominative subject in Old and Middle English sentences behaves like nominative subject and therefore should be considered a transitive phenomenon in syntax that leads to the appearance of nominative sentences.

Keywords: impersonal sentences, non-nominative subject, non-canonical subject, nominative subject, impersonal verbs.

УДК 008:379.85 С. 202-207

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСУ СУГЕСТІЇ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Кривцун К.Р.
Україна, м. Буча

Стаття присвячена вивченню питань лінгвістичних та екстралінгвальних особливостей рекламних текстів, можливостям сугестивного впливу на адресата в рекламній сфері.

Ключові слова: рекламний текст, сугестивний вплив, слоган, лінгвістичні та екстралінгвістичні засоби.

Статья посвящена изучению лингвистических и экстралингвальных особенностей рекламных текстов, возможностей суггестивного воздействия рекламной сферы на адресата.

Ключевые слова: рекламный текст, суггестивное воздействие, слоган, лингвистические и экстралингвистические средства.

The article is dedicated to the study of linguistic and extralinguistic peculiarities of the text of a commercial well as to its subliminal influence on the addressee.

Keywords: the text of a commercial, subliminal influence, slogan, linguistic and extralinguistic means.

УДК 82-311.1 С. 208-213

УРБАНІСТИЧНІ ЕТЮДИ: РОМАНІСТИКА ГІ ДЕ МОПАССАНА І В. ПІДМОГИЛЬНОГО

Кроха Г.В.
Україна, м. Маріуполь

Урбаністична тематика розвивалася в літературі у розрізі критики нового для суспільства соціально-економічного укладу, розкриття його негативних сторін. У запропонованому дослідженні теми «людини та міста» автор спирався на тексти двох романів: «Любий друг» Гі де Мопассана та «Місто» В. Підмогильного. У роботі викладено основні теоретичні положення про особливості урбаністичної літератури на прикладі текстів двох романів.

Ключові слова: урбаністична тематика, урбаністична література, роман, Гі де Мопассан, В. Підмогильний.

Урбанистическая тематика развивалась в литературе в контексте критики нового для общества социально-экономического строя, раскрытия его негативных сторон. В предложенном исследовании темы «человек и город» автор использовал тексты двух романов: «Милый друг» Ги де Мопассана и «Город» В. Подмогильного. В работе изложены основные теоретические положения об особенностях

урбанистической литературы на примере текстов двух романов.

Ключевые слова: урбанистическая тематика, урбанистической литература, роман, Ги де Мопассан, В. Подмогильный.

The Urban themes are developed in the literature in the context of criticism of the new socio-economic society, revealing its negative sides. In the study of the theme a «Person and the City" the author used the text of two novels: "Dear friend" by Guy de Maupassant and "City" by V. Pidmohylny. This study outlines the basic theoretical principles of the features of urban literature using the of example the two novels.

Keywords: urban themes, urban literature, novel, Guy de Maupassant, V. Pidmohylny.

УДК 811.531 С. 214-220

ДІЄСЛОВА РУХУ В СУЧАСНІЙ КОРЕЙСЬКІЙ МОВІ: СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Могилко Ю.О.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються дієслова руху в сучасній корейській мові. За основу взяті дієслова, які використовуються для позначення пересувань у воді.

Ключові слова: дієслово, дієслово руху, плавати, плити, спливати, злітати, дрейфувати.

В статье рассматриваются глаголы движения в современном корейском языке. За основу взяты глаголы, которые используются для обозначения передвижений в воде.

Ключевые слова: глагол, глагол движения, плавать, плыть, всплывать, взлетать, дрейфовать.

The article deals with verbs of motion in modern Korean. The basis is the verbs used to refer to movements in the water.

Keywords: verb, verb monion, float, emerge swim, fly, drift.

УДК 811.531 С. 221-232

ХУДОЖНІ ФОРМИ ТА ЖАНРОВА ПАЛІТРА СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Могилко Ю.О.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються художні форми та жанрова палітра сучасної корейської дитячої літератури.

Ключові слова: манхва, ілюстрована книга, художня форма,

жанрова палітра, дитяча література.

В статье рассматриваются художественные формы и жанровая палитра современной корейской детской литературы.

Ключевые слова: манхва, иллюстрированная книга, художественная форма, жанровая палитра, детская литература.

The article deals with the art forms and genre palette of modern Korean children's literature.

Keywords: Manhwa, picture book, art form, genre palette, children's literature.

УДК 833.145.61.72 С. 233-238

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Павлова А.К.
Україна, м. Ірпінь

Стаття присвячена з'ясуванню специфіки використання вербальних засобів у юридичному дискурсі як складному комунікативному утворенні. Оцінні поняття, які застосовуються у сфері матеріального та процесуального права, мають не лише юридичні особливості, а й відмінні риси лексико-семантичного характеру.

Ключові слова: юридичний дискурс, право, лексико-семантичні засоби, мовні явища, юрист, науковий стиль, офіційно-діловий стиль.

Статья посвящена определению специфики использования вербальних средств в юридическом дискурсе как сложном коммуникативном образовании. Оценочные понятия, использующиеся в сфере материального и процессуального права, имеют не только юридические особенности, но и отличительные черты лексико-семантического характера.

Ключевые слова: юридический дискурс, право, лексико-семантические средства, языковые явления, юрист, научный стиль, официально-деловой стиль.

The article is devoted to the specificity of the verbal means typical of the legal discourse viewed as a complex communicative formation. The evaluative concepts used in the spheres of material and procedural rights have both legal aspects and distinctive features of lexical and semantic nature.

Keywords: legal discourse, law, lexical and semantic features, linguistic phenomena, lawyer, academic style, official business style.

УДК 811.111'42 С. 239-247

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОГО ІНТЕРВ'Ю

Прокопенко А.В.
Україна, м. Суми

У статті осмислюються структурний та семантичний аспекти політичних інтерв'ю американських веб-сайтів новин, які функціонують у сфері передвиборчого дискурсу; фокусується увага на його текстових категоріях – когезії та когерентності.

Ключові слова: політичне інтерв'ю, структурно-семантичні аспекти, когезія, когерентність, англійська мова.

В статье осмысливаются структурный и семантический аспекты политического интервью американских веб-сайтов новостей, функционирующие в русле избирательного дискурса; фокусируется внимание на его текстовых категориях – когезии и когерентности.

Ключевые слова: политическое интервью, структурно-семантические аспекты, связность (когезия), целостность (когерентность), английский язык.

The article deals with the structural and semantic aspects of political interview of American news web sites functioning within electoral discourse; the attention is being focused on its text categories – cohesion and coherence.

Key words: political interview, structural and semantic aspects, cohesion, coherence, the English language.

УДК 81'42=111:659.131.2 С. 248-257

КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ЖУРНАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ КОСМЕТИКИ: МОДУС МОДАЛЬНОСТІ

Рева Н.С.
Україна, м. Суми

У статті розглядаються комунікативні аспекти журнальної реклами косметичних засобів. Увага фокусується на типах речень, їх поліфункціональності та полімодальністю у блоках зазначених текстів.

Ключові слова: журнальний рекламний текст, структурно-семантичні блоки, типи речень, модальність, англійська мова.

В статье рассматриваются коммуникативные аспекты журнальной рекламны косметических средств. Внимание фокусируется на типах предложений, их полифункциональности и полимодальности в блоках указанных тесктов.

Ключевые слова: журнальный рекламный текст, структурно-семантические блоки, типы предложений, модальность, английский язык.

The article deals with the communicative aspects of magazine advertisements of cosmetics. The attention is focused on the sentence types, their polyfunctioning and polymodality in the blocks of the texts under analysis.

Keywords: magazine ad text, structural-semantic blocks, sentence types, modality, the English language.

УДК 81'271.14 С. 258-262

КОМУНІКАТИВНІ ТА МОВНІ ДЕВІАЦІЇ ЯК ПРОБЛЕМА МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ

Романчук С.М., Україна, м. Ірпінь
Сергієнко Н.В., Україна, м. Ірпінь

Запропонована праця розглядає комунікативні й мовні девіації як бар'єри у формуванні та становленні мовної особистості студентів. Проаналізовано типи лексичних і граматичних помилок, що призводять до непорозумінь між учасниками комунікативної діяльності.

Ключові слова: комунікативна девіація, мовна девіація, мовленнєва культура, лексична та граматична семантика, прагматика.

Предложенная работа рассматривает коммуникативные и языковые девиации как барьеры в формировании и становлении языковой личности студентов. Проанализированы типы лексических и грамматических ошибок, ведущие к недоразумениям между участниками коммуникативной деятельности.

Ключевые слова: коммуникативная девиация, языковая девиация, речевая культура, лексическая и грамматическая семантика, прагматика.

The offered paper examines communicative and linguistic deviations viewed as barriers in the formation of students' linguistic personality. The types of lexical and grammatical errors, resulting in misunderstanding between the participants of communicative activity, are also analysed.

Keywords: communicative deviations, linguistic deviations, communicative culture, lexical and grammatical semantics, pragmatics.

УДК 811.111'367.633 С. 263-269

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СТАТУС ПРЕДЛОГА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Семенюк А.А.
Украина, г. Луцк

У статті розглядаються лінгвістичні особливості прийменника на сучасному етапі розвитку англійської мови. На прикладі семантико-

синтаксичних моделей аналізується комбінаторика прийменника через призму процесів інволюції та еволюції.

Ключові слова: прийменник, еволюція, інволюція, комбінаторика, модель.

В статье рассматриваются лингвистические особенности предлога на современном этапе развития английского языка. На примере семантико-синтаксических моделей анализируется комбинаторика предлога с учётом процессов инволюции и эволюции.

Ключевые слова: предлог, эволюция, инволюция, комбинаторика, модель.

The article deals with linguistic peculiarities of the preposition at present-day stage of the English language development. The combinability of the preposition is analyzed on the basis of semantico-syntactic models with the processes of involution and evolution taken into consideration.

Keywords: preposition, evolution, involution, combinability, model.

УДК 304.444 С. 270-279

ВЛАСНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ЯК ЗАСІБ ПРОМОЦІЇ ВИДАВНИЦТВА (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИДАВНИЦТВА «СМОЛОСКИП»)

Татарко А.Ю.
Україна, м. Київ

У статті охарактеризовано видавничий бюлетень «Смолоскип України», розглянуто його композиційні і жанрово-стилістичні особливості. На основі аналізу змісту «Смолоскипа України» визначено роль його власних періодичних видань у промоції видавництва.

Ключові слова: видавнича справа, періодичні видання, бюлетень, Смолоскип, промоція.

В статье дается характеристика издательского бюллетеня «Смолоскып», рассматриваются его композиционные и жанрово-стилистические особенности. На основе анализа содержания «Смолоскыпа Украины» определяется роль его собственных периодических изданий в продвижении издательства.

Ключевые слова: издательское дело, периодическое издание, бюлетень, Смолоскып, продвижение.

The article describes newsletter publishing «Smoloskyp Ukrainy» as a type of publication, analyzed its composition and genre and stylistic features. By analyzing the content of «Smoloskyp Ukrainy» the author defines the role of their own periodicals to promote publishers.

Keywords: publishing, periodicals, newsletter, Smoloskyp, promotion.

УДК 378.147:811.111 С. 280-297

АНГЛІЙСЬКА ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНА ЛЕКСИКА: СУЧАСНИЙ ЮРИДИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Чернишова С.О.
Україна, м. Київ

Стаття методологічного характеру містить інформацію щодо покращення викладання юридичної професійно-орієнтованої англійської лексики для студентів немовних факультетів. У статті подано вправи, завдання, а також варіанти типових помилок, з якими стикаються студенти-юристи.

Ключові слова: викладання, юридична лексика, немовні факультети, студенти-юристи, англійська професійно-орієнтована лексика.

Статья методического характера содержит информацию о том, как улучшить преподавание юридической профессионально-ориентированной английской лексики для студентов неязыковых факультетов. В статье подобраны упражнения, задания, советы методичного характера, а также варианты типичных ошибок, с которымы сталкиваются студенты-юристы.

Ключевые слова: преподавание, юридическая лексика, неязыковые факультеты, студенты-юристы, английская профессионально-ориентированная лексика.

The article of methodical character deals with the information about improvtment of the teaching quality of the legal professionally oriented English vocabulary for the students of non-language faculties. Exercises, tasks, advice of methodical character as well as variants of the typical errors which the law students experience are also presented in the article.

Keywords**: **teaching, legal vocabulary, law students, professionaly-oriented English vocabulary.

УДК 811’111 С. 298-304

ЭПИДИГМАТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ ДЕКОДИРОВАНИЯ СФЕРЫ СЕМАНТИЧЕСКОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НОМИНАТИВНЫХ И КОММУНИКАТИВНЫХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Швачко С.А., Украина, г. Сумы,
Кобзева Н.А., Российская Федерация, г. Томск

У статті досліджується природа номінативних (НО) та комунікативних одиниць (КО) англійської мови. Увага фокусується на явищах конвергенції та дивергенції, які інтегративно реалізуються у

комунікативній функції.

Ключові слова: англійська мова, комунікативні одиниці, номінативні одиниці, епідигматика, структурно-семантичні тенденції, дивергенція, конвергенція.

В статье рассматривается природа номинативных (НЕ) и коммуникативных (КЕ) единиц английского языка. Внимание фокусируется на явлениях конвергенции и дивергенции, которые интегративно реализуются в коммуникативной функции.

Ключевые слова: английский язык, коммуникативные единицы, номинативные единицы, эпидигматика, структурно-семантические тенденции, дивергенция, конвергенция.

The article in question deals with the nature of nominative and communicative units (NU :: CU) of the English language. Attention is being focused upon the fact that in spite of their (NU :: CU) convergence and divergence they perform intergratively the great mission of communication.

Keywords: English, communicative units, nominative units, epidigmatics, structural and semantic tendencies, divergence, convergence.

УДК 811’111 С. 305-317

САГА О КОЛИЧЕСТВЕННЫХ СЛОВАХ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКИХ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ)

Швачко С.А.
Украина, г. Сумы

У статті розглядаються лінгвокогнітивні аспекти англійських числівників, слів міри і ваги. Фокусується увага на їхніх етимологічних витоках, термінологізації, детермінологізації, мовленнєвому модусі, полі-функціональності, вербокреації та синкретизмі. Осмислення онтології зазначених квантитативних одиниць об’єктивує дієвість процесів еволюції та інволюції як маркерів розвитку мови.

Ключові слова: англійські числівники, слова міри та ваги, лінгвокогнітивні аспекти, синкретизм, процеси еволюції та інволюції.

В статье рассматриваются лингвокогнитивные аспекты английский числительных, слов меры и веса. Фокусируется внимание на их этимологических истоках, терминологизации, детерминологизации, речевом модусе, полифункциональности, вербокреации и синкретизме. Осмысление квантитативных единиц объективирует действенность процесса эволюции и инволюции как маркеров языкового развития.

Ключевые слова: английские числительные, слова меры и веса, лингвокогнитивные аспекты, синкретизм, процессы эволюции и инволюции.

The article in question deals with the English numerals, words of weight

and measure. Attention is being focused upon the major aspects of their etymological sources, terminological and determinological approximation phenomenon, polyfunctionality, epidigmatic potentiality and syncretism. Identification of these properties objectivizes the processes of evolution and involution, which are eternal, stable and everlasting.

Keywords: numerals, words of weight and measure, linguocreative aspects, syncretism, processes of evolution and involution.

УДК 378 С. 318-322

АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СЕМАНТИЧНИЙ І ФОНЕТИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Щербакова О.А.
Україна, м. Буча

Розглядається роль англійських запозичень та їхня адаптація в українській мові. Вивчаються семантичні групи англіцизмів та порівнюються зі словами-відповідниками в мові-оригіналі. Описуються види семантичної і фонетико-граматичної адаптації, які мають місце в українських новотворах.

Ключові слова: англіцизм, запозичення, асиміляція.

Рассматривается роль английских заимствований и их адаптация в украинском языке. Изучаются семантические группы англицизмов и сравниваются со словами-соответствиями в языке-оригинале. Описываются виды семантической и фонетико-грамматической адаптации, имеющие место в украинских новообразованиях.

Ключевые слова: англицизм, заимствования, ассимиляция.

The article examines the role of English loan words and their adaptation to the Ukrainian language. Semantic groups of Anglicisms are studied and they are compared to the corresponding words in the source language. The author describes types of semantic and phonetic-grammatical adaptation, taking place in the system of Ukrainian new words.

Keywords: anglicism, loan word, assimilation.

РОЗДІЛ ІІІ

ПЕДАГОГІКА – І

УДК 317.214.114 С. 324-333

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Акініна Н.Л.
Україна, м. Буча

Стаття присвячена концептуальним основам проблеми формування психолого-педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу. У статті розглянуто також принципи гуманізації і демократизації процесу навчання, педагогічного стимулювання, діалогічного спілкування, індивідуалізації процесу навчання та диференціації процесу навчання.

Ключові слова: освітні принципи, гуманізація, демократизація процесу навчання, педагогічне стимулювання, діалогічне спілкування, особистісно-діяльнісний і компетентнісний підходи, контекстний підхід.

Статья посвящена концептуальным основам формирования психолого-педагогической компетентности преподавателя высшего учебного заведения. В статье также рассмотрены принципы гуманизации и демократизации процесса обучения, педагогического стимулирования, диалогического общения, индивидуализации и дифференциации процесса обучения.

Ключевые слова: образовательные принципы, гуманизация, демократизация процесса обучения, педагогическое стимулирование, диалогическое общение, личностно-деятельностный и компетентностный подходы, контекстный подход.

The article is devoted to the problem of forming conceptual foundations of psycho-pedagogical competence of university lecturers. The article outlines the principles of humanization and democratization of education, teacher incentives, dialogic communication as well as individualization and differentiation of the teaching process.

Keywords: educational principles, humanization, democratization of the teaching process, teacher incentives, dialogic communication, learner-activity and competence approaches, contextual approach.

УДК 377. 043. С. 334-342

ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ У ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ: МЕТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Герлянд Т.М.
Україна, м. Київ

Стаття присвячена розгляду проблеми професійного спрямування загальноосвітньої підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах. Описано методологічний підхід до дослідження цієї проблеми та шляхи її вирішення.

Ключові слова: кваліфікований робітник, професійна спрямованість, загальноосвітня підготовка, професійна підготовка.

Статья посвящена рассмотрению проблемы профессиональной направленности общеобразовательной подготовки будущих квалифицированных рабочих в профессионально-технических учебных заведениях. Описан методологический подход к исследованию данной проблемы и пути ее решения.

Ключевые слова: квалифицированный рабочий, профессиональная направленность, общеобразовательная подготовка, профессиональная подготовка.

The article is devoted to the problem of professional orientation of future skilled workers' secondary education in technical and vocational institutions. The methodological approach to the study of problem and its solution are also described in the paper.

Keywords: skilled worker, professional orientation, educational background, professional training.

УДК 159.9.07 С. 343-358

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ А. АДЛЕРА И СОМАТИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ ДЕТЕЙ

Гудзовская А.А.
Российская Федерация, г. Самара

У статті розглядаються проблеми взаємозв'язку хвороби і психологічних особливостей людини. Соціальний інтерес розглядається як психологічний фактор, що сприяє збереженню соматичного здоров'я. Соціальний інтерес – поняття, введене А. Адлером для позначення почуття причетності, залучення в спільноту, відчуття відповідальності і турботи про неї. А. Адлер розглядає соціальний інтерес як вроджений, що розвивається лише за відповідних умов виховання. Обговорюються

результати емпіричного дослідження соціального інтересу 10-12-річних здорових дітей і дітей, хворих на туберкульоз.

Ключові слова: соціальний інтерес, соматичне здоров'я, А. Адлер, виховання.

В статье рассматриваются проблемы взаимосвязи болезни и психологических особенностей человека. Социальный интерес рассматривается как психологический фактор, способствующий сбережению соматического здоровья. Социальный интерес – понятие, введенное А. Адлером для обозначения чувства сопричастности, включенности в общность, переживания ответственности и заботы о ней. А. Адлер рассматривает социальный интерес как врожденный, который развивается только при соответствующих условиях воспитания. Обсуждаются результаты эмпирического исследования социального интереса 10-12-летних здоровых детей и детей, больных туберкулезом.

Ключевые слова: социальный интерес, соматическое здоровье, А. Адлер, воспитание.

The article analyses the problems of the interrelation of an illness and psychological features of the person. Social interest is considered as the psychological factor contributing to conserve physical health. Social interest is the concept introduced by A. Adler for designation of the feeling of participation, inclusiveness in a community, experience of responsibility and care of it. A. Adler considers social interest as an innate concept that develops only with the relevant conditions of education and upbringing. Results of empirical research of social interest of 10-12-year old healthy children and children sick with tuberculosis are discussed.

Keywords: social interest, physical health, A. Adler, upbringing.

УДК 37'930.85 С. 359-368

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА З ПОШИРЕННЯ ОСВІТИ СЕРЕД ЄВРЕЇВ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Доценко В.О.
Україна, м. Ірпінь

У статті розглядаються основні етапи діяльності в українських губерніях Російської імперії Товариства з поширення освіти серед євреїв, аналізуються окремі аспекти поширення серед євреїв світської освіти.

Ключові слова**: **освіта, євреї, громадська організація, хедери.

В статье рассматриваются основные этапы деятельности в украинских губерниях Российской империи Общества по распространению просвещения среди евреев, анализируются некоторые аспекты распространения среди евреев светского образования.

Ключевые слова: образование, евреи, общественная

организация, хедеры.

The article reviews the main stages of the activities of Society for the spread of education among Jews within Ukrainian provinces of the Russian Empire. It also analyzes some aspects of the spread of secular education among Jews.

Keywords*: *education, Jews, public organization, headers.

УДК 378.147 (477) С. 369-378

ПРОЕКТНА ТЕХНОЛОГІЯ ЯК ОДИН ІЗ МЕТОДІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

Дударчук Г.І.
Україна

У статті подано короткий історичний огляд розвитку проектної технології, встановлено переваги та недоліки проектного навчання. Описано результати формувального експерименту, що демонструють ставлення до методу проектів студентів та викладачів аграрних вузів.

Ключові слова: проектна технологія, проект, проектна методика, метод проектів, опитування.

В статье изложен краткий исторический обзор развития проектной технологии, установлены преимущества и недостатки проектного обучения. Описаны результаты формирующего эксперимента, касающиеся отношения к методу проектов студентов и преподавателей аграрных вузов.

Ключевые слова: проектная технология, проект, проектная методика, метод проектов, опрос.

This article presents a short historical overview of the design technology as well as outlines pros and cons of the project study. It also describes results of the forming experiment that show the attitude to the method projects by students and teachers of agricultural schools.

Keywords: design technology, design, project method, project method, survey.

УДК 37.016:5 С. 379-383

ОБРАЗОВАНИЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ МЕГАСИСТЕМНОЙ «КОЭВОЛЮЦИОННОЙ ПАРАДИГМЫ»

Дуйсебек А.Т.
Республика Казахстан, г. Астана

У статті висвітлено ідеї освіти для сталого розвитку, що передбачає трансформації від однобокого технократичного світогляду

людства до соціоприродної коеволюції в мегасистемі «Природа-Суспільство-Людина». На думку автора, реалізація цієї концепції вимагає використання системно-синергетичного, ноосферно-гуманістичного та інноваційно-випереджального методологічних підходів в освіті.

Ключові слова: коеволюційна парадигма, освіта для сталого розвитку, синергетична культура, функціональна грамотність, ключові компетенції.

В статье освещены идеи образования для устойчивого развития, предусматривающего трансформации от однобокого технократического мировоззрения человечества к социоприродной коэволюции в мегасистеме «Природа-Общество-Человек». По мнению автора, реализация данной концепции требует использования системно-синергетического, ноосферно-гуманистического и инновационно-опережающего методологических подходов в образовании.

Ключевые слова: коэволюционная парадигма, образование для устойчивого развития, синергетическая культура, функциональная грамотность, ключевые компетенций.

This article describes the questions of the transfer to the stable development which covers the transformation of the one-sided technocratic outlook of mankind to the socio-natural coevolution within the "Nature-Society-Man" megasystem. The author considers that realization of this concept in education requires the use of systematic and synergistic, noosphere-humanistic and innovative-outrunning methodological approaches.

Keywords: coevolution paradigm, education for sustainable development, synergetic culture, functional literacy, key competences.

УДК 372.881.111.22 С. 384-393

ПІДГОТОВКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ І ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Зайцева Н.В.
Україна, м. Сімферополь

У статті розглядаються аспекти формування навчально-пізнавальної компетенції як складової іншомовно-комунікативної компетенції у процесі підготовки студентами інженерних спеціальностей індивідуальних творчих завдань німецькою мовою з використанням пошукових можливостей мережі Інтернет.

Ключові слова: іншомовна комунікативна компетенція, навчально-пізнавальна компетенція, пошукові можливості, самостійна робота студента, індивідуальне творче завдання.

В статье рассматриваются аспекты формирования учебно-познавательной компетенции как составляющей иноязычной коммуникативной компетенции в процессе подготовки студентами инженерных специальностей индивидуальных творческих заданий на немецком языке с использованием поисковых возможностей сети

Интернет.

Ключевые слова: иноязычная коммуникативная компетенция, учебно-познавательная компетенция, поисковые возможности, самостоятельная работа студента, индивидуальное творческое задание.

The article deals with the aspects of educational and cognitive competence as a component of linguistic competence. It analyses the opportunities of the Internet search applications by engineering specialities students while preparing individual creative tasks in German.

Keywords: linguistic competence, educational and cognitive competence, independent work, individual creative task, search possibilities.

УДК 37.018.1(045) С. 394-402

ПРОГНОСТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК РЕСУРС ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ

Карманчиков А.И.
Российская Федерация, г. Ижевск

У статті розглянуто прогностична культура як ресурс особистісного розвитку і професійного самовизначення. Подано також деякі рекомендації старшокласникам і студентам на етапі їх самовизначення у сучасному суспільному житті.

Ключеві слова: прогностична культура, дослідження майбутнього, мислення, розвиток, самовизначення.

В статье рассмотрены прогностическая культура личностного развития и профессионального самоопределения. В ней также даны некоторые рекомендации старшеклассникам и студентам на этапе их самоопределения в современной общественной жизни.

Ключевые слова: прогностическая культура, исследование будущего, мышление, развитие, самоопределение.

The article deals with predictive culture as a resource of a personality development and professional self-identity. The article also gives some recommendations for high school and university students at the stage of their orientation in present-day social life.

Keywords: predictive culture, the study of the future, thinking, development, self-determination.

УДК 371.134=111 С. 403-412

BRITISH INTERNET RESOURCES FOR PRIMARY SCHOOL AND METHODS OF TEACHING ENGLISH IN PRIMARY SCHOOL IN UKRAINE

Kolominova O.O.
Ukraine, Kyiv

Стаття присвячена дослідженню дидактичних можливостей використання британського Інтернет-курсу “ETTO” у сфері підготовки вчителів англійської мови для початкової школи. Розглянуто оригінальні підходи до використання онлайн курсу. Подано практичні рекомендації щодо упровадження онлайн курсу в Україні.

Ключові слова: онлайн курс, методика навчання англійської мови у початковій школі, формування методичної культури учителя англійської мови.

Статья посвящена исследованию дидактических возможностей использования британского Интернет-курса "ETTO" в сфере подготовки учителей английского языка для начальной школы. Рассмотрены оригинальные подходы к использованию онлайн курса. Представлены практические рекомендации по внедрению онлайн курса в Украине.

Ключевые слова: онлайн курс, методика обучения английскому языку в начальной школе, формирование методической культуры учителя английского языка.

The article investigates the British on-line course ETTO didactic potential in training primary school teachers. Original approaches towards the course exploiting are outlined. Recommendations for the on-line course implementation in Ukraine are given.

Keywords: on-line course, methods of teaching English in primary school, development of an English language teacher’s methodological culture.

УДК 37.091.3 С. 413-420

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА В МАГИСТРАТУРЕ КАК ФОРМА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ-БИОЛОГОВ

Мирнова М.Н.
Российская Федерация, г. Ростов-на-Дону

У статті на основі компетентнісного підходу розглянуто принципи побудови програми педагогічної практики в магістратурі, форми її організації і поточного контролю. Розкрито роль практик у формуванні професійної компетенції студентів-біологів ПФУ.

Ключові слова: програма педагогічної практики, магістратура,

професійна компетенція студентів, контроль.

В статье на основе компетентностного подхода рассмотрены принципы построения программы педагогической практики в магистратуре, формы ее организации и текущего контроля. Раскрыта роль практик в формировании профессиональной компетенции студентов-биологов ЮФУ.

Ключевые слова: программа педагогической практике, магистратура, профессиональная компетенция студентов, контроль.

The article advances the principles of pedagogical practice structure for students studying MA course, the forms of ifs organization as well as its current control on the basis of a competence approach. It also highlights the role of practice in the formation of professional competence of biology student of YuFU.

Keywords: programme of pedagogical practice, MA course, students' professional competence, control.

УДК 37.015.3 С. 421-426

ВИКЛАДАЧ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ОРГАНІЗАТОР НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Мичак Н.Г.
Україна, м. Буча

У статті розглядається особистість викладача як організатора навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. Зазначено, що його діяльність спрямована, у першу чергу, на формування і розвиток особистості вихованця.

Ключові слова: функції педагогічної діяльності, психолого-педагогічні особливості педагогічної діяльності, професійна компетентність.

В статье рассматривается личность преподавателя высшего учебного заведения как организатора учебно-воспитательного процесса. Отмечено, что его деятельность направлена, в первую очередь, на формирование и развитие личности воспитанника.

Ключевые слова: функции педагогической деятельности, психолого-педагогические особенности педагогической деятельности, профессиональная компетентность.

The article views the university lecturer as a leading person in organizing educational and upbringing processes. It is highlighted that his/her activities should be focused, in the first place, on the student's personality formation and individual development.

Keywords: functions of educational activities, psycho-pedagogical features of educational activities, professional competence.

УДК 378.147 С. 426-434

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГА І СПРЯМОВАНІСТЬ ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Олійник А.В.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються актуальні проблеми виховання спрямованості на формування здорового способу життя. Визначено суперечності сучасного стану теорії і практики підготовки науково-педагогічного працівника, орієнтованого на здоровий спосіб життя.

Ключові слова: технологія, підготовка, формування, здоровий спосіб життя, науково-педагогічний працівник.

В статье рассматриваются актуальные проблемы воспитания направленности на формирование здорового образа жизни. Определены противоречия современного состояния теории и практики подготовки научно-педагогического работника, ориентированного на здоровый образ жизни.

Ключевые слова: технология, подготовка, формирование, здоровый образ жизни, научно-педагогический работник.

The article deals with the topical issue, namely the education of orientation at the healthy way of life formation. The author defines contradictions in the modern state of theory and practice in training the scientific-and-pedagogical workers oriented at the healthy way of life.

Keywords: technology, preparation, formation, healthy way of life, scientific-and-pedagogical worker.

РОЗДІЛ III, В

ПЕДАГОГІКА – II

УДК 378.147:355.232 С. 434-441

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Олійник Л.В.
Україна, м. Київ

У статті автор досліджує процес управління якістю підготовки майбутніх магістрів військово-соціального управління в системі вищої військової освіти.

Ключові слова: якість, підготовка, вища військова освіта.

В статье автор исследует процесс управления качеством подготовки будущих магистров военно-социального управления в системе высшего образования.

Ключевые слова: качество, подготовка, высшее военное образование.

In the article the author probes the process of quality management of the future social-military masters' preparation in the system of higher military education.

Keywords: quality, preparation, future social military masters, higher military education.

УДК 37.015 С. 442-447

ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИЙ ОСВІТЯНСЬКИЙ ПРОСТІР (БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС)

Пономарьова Л.В., Україна, м. Буча
Тихонович О.О., Україна, м. Київ

У статті відображено сучасний стан і перспективи інтеграції України у міжнародний освітянський простір та приєднання до Болонського процесу; окреслені проблеми, що перешкоджають ефективному реформуванню вітчизняної вищої школи та переходу на європейські стандарти навчання. Показано необхідність формування

організаційних, економічних і технологічних зв'язків професійної освіти, враховуючи потреби ринкової економіки у висококваліфікованих спеціалістах світового рівня. Висвітлено нові підходи до навчального процесу на базі впровадження інноваційних методів, що відкриє доступ до необмеженого інформаційного простору.

Ключові слова: перспективи, інтеграція, європейські стандарти викладання.

В статье отображено современное состояние и перспективы интеграции Украины в международное образовательное пространство в свете Болонского процесса. Очерчены проблемы, препятствующие эффективному реформированию отечественной высшей школы и переходу на европейские стандарты обучения; показана необходимость формирования организационных, экономических и технологических связей профессионального образования, учитывая потребность рыночной экономики в высококвалифицированных специалистах мирового уровня. Освещены новые подходы к учебному процессу на базе внедрения инновационных методов, что откроет доступ к неограниченному информационному пространству.

Ключевые слова: перспективы, интеграция, европейские стандарты преподавания.

In the article the author describes the present-day state and perspectives of the integration of Ukraine into the international educational space and accession to Bolognese process. The author also outlines the problems that prevent an effective reformation of domestic higher school and transition to European teaching standards.

Keywords: perspectives, integration, European teaching standards, world's education system.

УДК 94(477)1928 С. 448-461

Д. ДОРОШЕНКО – ІДЕОЛОГ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО РУХУ ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ XX ст.

Проданюк Ф.М.
Україна, м. Буча

У роботі розглянуто діяльність гетьманського уряду з розширення території України, з'ясовано напрями забезпечення зовнішньої й етнонаціональної політики України.

Ключові слова: Д.І. Дорошенко, Гетьманат, дипломатія, державник, зовнішня політика, міністерство закордонних справ, Українська держава.

В работе рассмотрена деятельность гетманского правительства по расширению территории Украины, рассмотрена сущность и направления обеспечения внешней и этнонациональной политики

Украины.

Ключевые слова: Д.И. Дорошенко, Гетманат, дипломатия, государственник, внешняя политика, министерство иностранных дел, Украинское государство.

This paper analyzes the Hetman's government activities to expand the territory of Ukraine. It presents the essence and directions of foreign and ethnic policy of Ukraine.

Keywords: D.I. Doroshenko, Hetman government, diplomacy, statesmen, foreign policy, the Ministry of Foreign Affairs, the Ukrainian State.

УДК: 378.147:504 С. 462-469

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА І ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Слатвінська О.А.
Україна, м. Київ

Виховання людини в дусі відповідального ставлення до навколишнього середовища, здоров'я оточуючих, до власного здоров'я як до найвищих суспільних цінностей характеризує сучасне суспільство, яке вимагає досягнення нової якості кінцевого результату освітньої сфери – формування екологічної компетентності випускника професійно-технічний навчальний заклад.

Ключові слова: екологічна компетентність, професійно-технічний навчальний заклад, професійна технічна освіта.

Воспитание человека в духе ответственного отношения к окружающей среде, здоровью окружающих, к собственному здоровью как к наивысшим общественным ценностям характеризует современное общество, требующее достижения нового качества конечного результата образовательной сферы – формирования экологической компетентности выпускника профессионально-технического училища.

Ключевые слова: экологическая компетентность, профессионально-техническое образование, профессионально-техническое училище.

Educating people in a spirit of responsible attitude towards the environment and health of others, to their own health as the highest social values characterizes the modern society that requires reaching a new quality of the final result of education, namely the formation of ecological competence of vocational and technical schools graduate students.

Keywords**: **environmental competence, vocational school, vocational education.

УДК 37.013.77 С. 470-475

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Собильская А.С.
Российская Федерация, г. Ставрополь

Формування етнокультурної ідентичності особистості є важливою ланкою в освітньому процесі, який повинен ураховувати психологічні аспекти індивідуальності підлітків. Цей процес має здійснюватися з опорою на культуру народу.

Ключові слова: особистість, етнічна ідентичність, етнічна самосвідомість.

Формирование этнокультурной идентичности личности является важным звеном в образовательном процессе. Образовательный процесс должен учитывать психологические аспекты индивидуальности подростков. Данный процесс должен осуществляться с опорой на культуру народа.

Ключевые слова: личность, этническая идентичность, этническое самосознание.

The formation of aperson's ethnocultural identity is an important link in educational process. The educational process should consider psychological aspects of teenagers' identity. The realization of this process has to be based on the culture of people.

Keywords: personality, ethnic identity, ethnic consciousness.

УДК 372.8:811 С. 476-482

ИНФОРМАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ «ПРАКТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ» ПРИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ПРОГРАММИСТОВ И МЕНЕДЖЕРОВ

Тюлепбердинова Г.А.
Республика Казахстан, г. Алматы

У статті розглядаються аспекти, з погляду яких психологія необхідна для програмування, зокрема, та для інформаційного моделювання в цілому. Викладено, як психологія допомагає програмістові і колективу програмістів в управлінні власною творчістю і колективною роботою.

Ключові слова: інформаційне моделювання, мислення, програмування, управлінська діяльність.

В данной работе рассматривается, в каких аспектах психология необходима для программирования, в частности, и для

информационного моделирования в целом, как она помогает программисту и коллективу программистов в управлении собственным творчеством и коллективной работой.

Ключевые слова: информационное моделирование, мышление, программирование, управленческая деятельность.

The given paper considers in what aspects the psychology is necessary for programming in particular and for informational modeling in general. The author shows the way the psychology helps the programmer and the team of programmers manage individual creativity and the group work.

Keywords: information modeling, thinking, programming, managemental activities.

РОЗДІЛ IV

ЕКОНОМІКА

УДК 658:330.131.7 С. 484-495

РОЛЬ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Алькема В.Г., Україна, м. Буча
Усик Т.І., Україна, м. Київ

У статті проаналізовано зміст економічної безпеки підприємства з погляду ресурсно-функціонального підходу та обґрунтовано, що забезпечення належної економічної безпеки полягає в захищеності його стратегічного потенціалу від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників. На підставі системного підходу розкрито модель управління стратегічного потенціалу з урахуванням ризиків та загроз функціонування суб'єктів реального сектора економіки.

Ключові слова: економічна безпека, ресурси, функціональні складові, стратегічний потенціал, ризики, загрози, стан захищеності, економічна безпека підприємства, стратегія розвитку, компетенції.

В статье проанализировано содержание экономической безопасности предприятия с точки зрения ресурсно-функционального подхода и обоснованно, что обеспечение надлежащей экономической безопасности заключается в защищенности его стратегического потенциала от негативного действия внешних и внутренних факторов. На основании системного подхода раскрыта модель управления стратегического потенциала с учетом рисков и угроз функционирования субъектов реального сектора экономики.

Ключевые слова: экономическая безопасность, ресурсы,

функциональные составляющие, стратегический потенциал, риски, угрозы, состояние защищенности, экономическая безопасность предприятия, стратегия развития, компетенции.

The article examines the essence of enterprise economic security considered from the point of view of a resource-and-functional approach. It proves that the provision of adequate economic security consists in the protection of its strategic potential from the negative influence of external and internal factors. On the basis of the system approach as well as taking into account risks and threats to the real sector of economy subjects' functioning, the authors present the model of strategic potential management.

Keywords: economic security, resources, functional components, strategic potential, risks, threats, state of security, expertise economic security, development strategy, competence.

УДК 655.563 С. 496-508

МЕХАНІЗМ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ПОСТАЧАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Алькема В.Г., Україна, м. Буча
Вельбой А.В., Україна, м. Київ

У статті досліджується сутність заготівельної логістики та обґрунтовано цілі її здійснення. Розглянуто механізм організації ефективного постачання на підприємстві.

Ключові слова: логістика постачання, закупівлі, постачання, запаси.

В статье исследуется сущность заготовительной логистики и обосновано цели ее осуществления. Рассмотрен механизм организации эффективного снабжения на предприятии.

Ключевые слова: логистика снабжения, закупки, поставки, запасы.

The article examines the nature of purveying logistics as well as substantiates the goals of its implementation. It also offers the mechanism of the efficient shipping organization in the enterprise.

Keywords: purveying logistics, procurement, shipping, supply.

УДК 658.15 С. 509-519

ОПТИМІЗАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Бєліков М.І.
Україна, м. Буча

У статті запропоновано економіко-математичну модель для оптимізації інвестиційної програми підприємства. Модель забезпечує побудову програми ефективних інвестиційних проектів відповідно до вимог ЄБРР.

Ключові слова: оптимізація, економіко-математична модель, інвестиційна програма.

В статье предложено экономико-математическую модель для оптимизации инвестиционной программы предприятия. Модель обеспечивает построение программы эффективных инвестиционных проектов в соответствии с требованиями ЕБРР.

Ключевые слова: оптимизация, экономико-математическая модель, инвестиционная программа.

Ehe article suggests an economic-mathematical model for the optimization of an enterprise investments schedule. The model is able to provide the construction of effective investment projects according to the demands of EBRD.

Keywords: optimization, economic-mathematical model, investment program.

УДК 35.078.7 С. 520-530

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Гонтаржевський М.Л.
Україна, м. Київ

Досліджено особливості банківської діяльності в Україні в умовах перехідної економіки. Визначено сутність державного регулювання ринку банківських послуг та його вплив на функціонування ринку фінансових послуг.

Ключові слова: банк, банківська діяльність, державне регулювання, фінансовий ринок, державний вплив.

Исследованы особенности банковской деятельности в Украине в условиях переходной экономики. Определена сущность государственного регулирования рынка банковских услуг и его влияние на функционирование рынка финансовых услуг.

Ключевые слова: банк, банковская деятельность, государственное регулирование, финансовый рынок,

государственное влияние.

The article studies the features of the banking business in Ukraine in transition economies. It defines the essence of government regulation of the banking market and its impact on the functioning of the financial services market.

Keywords: bank, banking, government regulation, financial market, government influence.

УДК 655.563 С. 531-540

ОПТИМІЗАЦІЯ «ЛОГІСТИЧНОГО ЛАНЦЮГА» ПОСТАЧАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Григорусь Ю.О.
Україна, м. Київ

Стаття присвячена дослідженню оптимізації «логістичного ланцюга» постачання фармацевтичної компанії. Розглянуто шляхи та напрями вдосконалення структури логістичних ланцюгів постачання, які забезпечують доступність товару. Розроблено логістичні підходи до формування ланцюга поставок, а саме утворення віртуального складу.

Ключові слова: логістика, фармацевтична галузь, ланцюг поставок, логістичні рішення, віртуальний склад.

Статья посвящена исследованию оптимизации «логистической цепи» снабжения фармацевтической компании. Рассмотрены пути и направления усовершенствования структуры логистических цепей снабжения, которые обеспечивают доступность товара. Разработаны логистические подходы к формированию цепи поставок, а именно образование виртуального склада.

Ключевые слова: логистика, фармацевтическая отрасль, цепь поставок, логистические решения, виртуальный склад.

The article outlines the optimization of a «logistic network» of the pharmaceutical company supply. It suggests ways and directions aimed at improving the structure of a logistic network of supply that provides accessibility to the goods. The author advances a logistic approach to the formation of a supply network, namely the creation of a virtual warehouse.

Keywords: logistics, pharmaceutical industry, supply network, logistics solutions, virtual warehouse.

УДК 336.71 С. 541-548

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ

Грушко В.І., Україна, м. Київ
Дзендзя І., Україна, м. Київ

У статті на підставі розгляду теоретичних засад і чинників стійкого функціонування банківського сектору, а також реального стану стійкості вітчизняної банківської системи запропоновано прийоми і методи забезпечення фінансової стійкості банків.

Ключові слова: банківська система, фінансова стійкість, динаміка капіталу банків, банківські ризики.

В статье на основании рассмотрения теоретической базы и факторов устойчивого функционирования банковского сектора, а также реального состояния устойчивости отечественной банковской системы предложено приёмы и методы обеспечения финансовой устойчивости банков.

Ключевые слова: банковская система, финансовая устойчивость, динамика капитала банков, банковские риски.

In the article on the basis of the analysis of banking sectors sustainable functioning as well as the study of the real state of the domestic banking system stability, the authors suggest techniques and methods to ensure the banks' financial stability.

Keywords: banking system, financial stability, dynamics of bank capital, banking risks.

УДК 336.61 С. 549-560

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ «ЮЖНОДОНБАССКОЕ №1» И ПУТИ ЕГО УКРЕПЛЕНИЯ

Денисенко Н.О., Украина, г. Донецк
Гончар М.А., Украина, г. Донецк

У запропонованому дослідженні проаналізовано фінансовий стан ДП «ШУ «Південнодонбаське № 1» та встановлено основні фактори, що впливають на її фінансову стійкість. Визначено провідні напрями зміцнення фінансового стану та можливі шляхи їх реалізації.

Ключові слова: фінансовий стан, зміцнення, промислове підприємство.

В данном исследовании проанализировано финансовое состояние ГП «ШУ «Южнодонбасское №1», а также выявлены основные факторы, оказывающие влияние на ее финансовую устойчивость. Определены

головные направления укрепления финансового состояния и возможные пути их реализации.

Ключевые слова: финансовое состояние, укрепление, промышленное предприятие.

In this research the financial situation of the state enterprise "Mine Office "Yuzhnodonbasskaya №1" is analysed. The authors outline basic factors that influence its financial stability as well as define directions of strengthening its financial state and possible ways of their realizations.

***Keywords: financial situation, strengthening, industrial enterprise**.*

УДК 332.8 С. 561-571

ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Дудар А.В.
Украина, г. Донецк

У статті розглянуто нові напрямки реформування регіонального ЖКГ. Проаналізовано перспективи розвитку ЖКГ.

Ключові слова: ЖКГ, реформування, розвиток.

В статье рассмотрены новые направления реформирования регионального ЖКХ. Проанализированы перспективы развития ЖКХ.

Ключевые слова: ЖКХ, реформирование, развитие.

In the article the author considers new directions for the reformation of the regional housing and communal services. The article also analyzes the development prospects of housing and communal services.

Keywords: housing and communal services, reformation, development.

УДК 336.144.2 С. 572-579

СОЗДАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ КАК ОДНА ИЗ ОСНОВНЫХ ЗАДАЧ ОРГАНИЗАЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЛИНГА

Думущи И.П.
Украина, г. Буча

Викладено сутність бюджетування як інструменту фінансового контролінгу. Представлено основні етапи організації бюджетування на підприємстві та можливі типові помилки, що виникають під час цього процесу. Подано шляхи підвищення ефективності якісного впровадження і

розвитку системи бюджетування на українських підприємствах.

Ключовые слова: бюджетування, фінансовий контроль, підприємство, типові помилки.

Изложена сущность бюджетирования как инструмента финансового контроллинга. Представлены основные этапы организации бюджетирования на предприятии и возможные типичные ошибки, возникающие при развитии данного процесса. Раскрываются пути повышения эффективности качественного внедрения и развития системы бюджетирования на украинских предприятиях.

Ключові слова: бюджетирование, финансовый контроль, предприятие, типичные ошибки.

The article presents the essential idea of budgeting as a tool for financial controlling. It outlies basic stages of budget planning at the enterprise as well as possible common errors that might occur within this process. The author offers ways to improve the efficiency of implementation and further development of the budgeting system in Ukrainian enterprises.

Keywords: budgeting, financial control, enterprise, common mistakes.

УДК 338.1 С. 580-593

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ АКТИВНОСТИ В ОБЛАСТИ ФОРМИРОВАНИЯ БЛАГОПРИЯТНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Ермолаева У.И., Российская Федерация, г. Новомосковск
Пашина Н.Б., Российская Федерация, г. Новомосковск

Для діагностики стану інноваційного потенціалу сучасного промислового підприємства необхідно здійснювати оцінку не лише внутрішніх складових, але й оцінити, наскільки зовнішнє середовище сприяє його розвитку. При цьому крім традиційних факторів зовнішнього середовища, необхідно оцінити й ефективність державних структур (як на рівні країни, так і на рівні регіонів) у галузі підтримки промислових підприємств, які активно займаються процесом управління інноваціями та інноваційним потенціалом в своїй стратегічній діяльності.

Ключові слова: державна політика, програми розвитку науки та інновацій, інноваційний потенціал підприємства, показники розвитку інновацій у Росії, інструменти розвитку науки.

Для диагностики состояния инновационного потенциала современного промышленного предприятия необходимо проводить оценку не только внутренних составляющих, но и оценить, насколько внешняя среда способствует его развитию. При этом, помимо традиционных факторов внешней среды, необходимо особенно оценить

эффективность государственных структур (как на уровне страны, так и на уровне регионов) в области поддержи промышленных предприятий, активно занимающихся процессом управления инновациями и инновационным потенциалом в своей стратегической деятельности.

Ключевые слова: государственная политика, программы развития науки и инноваций, инновационный потенциал предприятия, показатели развития инноваций в России, инструменты развития науки.

For diagnostics of a condition of innovative capacity of the modern industrial enterprise it is necessary to carry out an appraisal of not only internal components, but also to estimate the way environment promotes its development. Besides traditional environmental factors, it is necessary to estimate the efficiency of the state structures (both at country level, and at the level of regions) in the sphere of support of industrial enterprises which are actively engaged in the management process of innovations and innovative potential in their strategic activity.

Keywords: state policy, programs of science and innovations development, innovative capacity of the enterprise, indicators of innovations development in Russia, instruments of science development.

УДК 331.101.2 С. 594-605

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Козар В.В.
Україна, м. Ірпінь

У статті запропоновано основні напрями удосконалення механізму відтворення трудового потенціалу регіону. Проаналізовано його вплив на соціально-економічний розвиток у країні та визначено необхідні передумови для реалізації цього процесу.

Ключові слова: регіон, механізм удосконалення, трудовий потенціал, соціально-економічний розвиток регіону, трудові відносини.

В статье предложены основные направления по совершенствованию механизма воспроизводства трудового потенциала региона. Проанализировано его влияние на социально-экономическое развитие в стране и определены необходимые предпосылки для реализации этого процесса.

Ключевые слова: регион, механизм совершенствования, трудовой потенциал, социально-экономический развитие региона, трудовые отношения.

The paper offers the main directions for improving the mechanism of labor potential reproduction of the region. It analyzes its impact on socio-economic development in the country and identifies the necessary preconditions for the

implementation of this process.

Keywords: region, improvement mechanism, employment potential, socio-economic development of the region, labor relations.

УДК 330.33:36 С. 606-617

ВПЛИВ ЕМІСІЇ ГРОШЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ БОРГІВ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НИМИ

Коптюх О.Г.
Україна, м. Київ

У статті показано, що кредитний характер емісії грошей, породжуючи державні борги і сприяючи їхньому невпинному зростанню, не припускає жодної іншої альтернативи. Автор доходить висновку, що вихід – у вдосконаленні методів управління державними боргами.

Ключові слова. канали емісії грошей, державний борг, криза.

В статье показано, что кредитный характер эмиссии денег, порождая государственные долги и способствуя их постоянному росту, не предполагает никакой альтернативы. Автор приходит к выводу, что выход – в совершенствовании методов управления государственными долгами.

Ключевые слова. каналы эмиссии денег, государственный долг, кризис.

The article states that the credit creation of money, which forms public debt and contributes to its continues growth, does not assume any alternative. The author comes to the conclusion that the only way out is to improve the management of public debt.

Keywords: channels of money emission, public debt, crisis.

УДК 623.522 С. 618-633

О «ВТОРОСТЕПЕННЫХ РАБОТАХ» В СОВРЕМЕННЫХ ОРУЖЕЙНЫХ СИСТЕМАХ

Кулагин А.В.
Российская Федерация, г. Ижевск

У статті досліджуються теоретичні та експериментальні дані штатних нарізних систем артилерійської і стрілецької зброї щодо «другорядних робіт» у ході пострілу. Пропонується можливість більш детального дослідження та універсалізації тиску форсування і сили опору руху кулі (снаряду) як однієї з основних внутрішньобалістичних характеристик «другорядних робіт».

Ключові слова: збройна система, внутрішньобалістичні характеристики, опір руху, тиск форсування.

В статье исследуются теоретические и экспериментальные данные штатных нарезных систем артиллерийского и стрелкового оружия по «второстепенным работам» в ходе выстрела. Предлагается возможность более детального исследования и универсализации давления форсирования и силы сопротивления движению пули (снаряда) как одной из основных внутрибаллистических характеристик «второстепенных работ».

Ключевые слова: оружейная система, внутрибаллистические характеристики, сопротивления движению, давления форсирования.

The article presents theoretical and experimental data on the gun- and shoot-systems in the «secondary works» of shooting-time. The author suggests a possibility of a detailed research of the force pressure and resistance force to the bullet (shell) movement, being one of the leading inner-ballistic characteristics of «secondary works».

Keywords: gun system, inner-ballistic characteristics, resistance force, force pressure.

УДК 37.014.54 + 339.138 С. 634-651

МАРКЕТИНГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОТРАСЛЕВОГО ВУЗА НА РЫНКЕ УНИВЕРСИТЕТСКОГО (КЛАССИЧЕСКОГО) И ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО БИЗНЕС-ОБРАЗОВАНИЯ

Леонгардт В.А.
Российская Федерация, г. Екатеринбург

У статті представлено результати дослідження необхідності проектування процесу управління маркетинговою діяльністю ВНЗ на ринку вищої і додаткової професійної освіти, його структуру та зміст для галузевого (педагогічного) ВНЗ.

Ключові слова: процес управління маркетинговою діяльністю, маркетингова стратегія, галузевий ВНЗ.

В статье представлены результаты исследования о необходимости проектирования процесса управления маркетинговой деятельностью ВНЗ на рынке высшего и дополнительного профессионального образования, его структуре и содержании для отраслевого (педагогического) ВНЗ.

Ключевые слова: процесс управления маркетинговой деятельностью, маркетинговая стратегия, отраслевой вуз.

In the article the author presents results of his research on the necessity to design the management process of the high school marketing activity in the market of the higher and additional vocational training, as well as outlines its structure and content for a pedagogical high school.

Keywords: marketing activity menegement, marketing strategy, high school.

УДК 338.484 С. 652-666

ПРОГНОЗУВАННЯ ТЕМПІВ ТА ОБСЯГІВ ВИВЕДЕННЯ НА РИНОК ІННОВАЦІЙНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

Мілютіна Ю.С.
Україна, м. Київ

У статті викладено розроблену автором методику прогнозування темпів та обсягів виведення на ринок інноваційного туристичного продукту. Виділено сегменти за ознакою сприйняття інноваційного турпродукту та за критерієм прихильності покупців пропозиції туристичного підприємства. Класифіковано туристичні підприємства за ознакою інноваційного потенціалу. Адаптовано модель Ф. Басса шляхом урахування коефіцієнтів інноваційності (p), імітаційності (k) та реплікаційності (r), ефектів від застосування інноваційних маркетингових інструментів, а також сезонності попиту на туристичному ринку.

Ключові слова: інноваційний турпродукт, ринок, дифузійна модель, математична модель Ф. Басса.

В статье изложена разработанная автором методика прогнозирования темпов и объемов вывода на рынок инновационного туристического продукта. Выделены сегменты по признаку восприятия инновационного турпродукта и по критерию приверженности покупателей предложения туристического предприятия. Классифицированы туристические предприятия по признаку инновационного потенциала. Адаптирована модель Ф. Басса путем учета коэффициентов инновационности (p), имитационности (k) и репликационности (r), эффектов от применения инновационных маркетинговых инструментов, а также сезонности спроса на туристическом рынке.

Ключевые слова: инновационный турпродукт, рынок, диффузионная модель, математическая модель Ф. Басса.

The article presents the the author's methodology predicting the rate and scope of introducing the innovative tourism product to the market. It also highlights segments on the bases of the perceptions of innovative tourism products and on the criterion of disposition of buyers towards the offers of the tourist business. Travel companies are classified according to their innovation potential. F. Bass' model is adapted by considering the coefficients of innovation (p), imitativeness (k) and replication (r), the effects of the use of innovative marketing tools as well as seasonal demand in the tourism market.

Keywords: innovative tourism product, market, diffusion model, mathematical model of F. Bass.

УДК 323.3 С. 667-692

От Редколлегии журнала «Наукові студії –XXI»
Украинского гуманитарного института

Редколлегия «Наукових студій –XXI» Украинского гуманитарного института, публикуя статью доктора политических наук Поповой О.В. (Российская Федерация, г. Санкт-Петербург), подчёркивает, что научная концепция Редакционной коллегии журнала «Наукові студії –XXI» не совпадает с теоретической позицией уважаемого автора статьи в вопросах его оценки проблем формирования элитных политико-административных структур современной российской государственной системы на материале данных 2012 г. о некоторых региональных результатах авторского социологического исследования.

СОЦИОЛОГИЯ ЭКСПЕРТНЫХ ОЦЕНОК ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПОЛИТИКО-АДМИНИСТРАТИВНЫХ СТРУКТУР РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2012 г.)

Попова О.В.
Российская Федерация, г. Санкт-Петербург

У статті наводяться окремі результати соціологічного дослідження механізмів рекрутування регіональної політичної еліти. Аналізуються експертні оцінки якості регіональної еліти та чинників успішної кар'єри.

Ключові слова: Росія, соціологічне дослідження, експертне інтерв'ю, регіональна політична еліта, політична кар'єра.

В статье приводятся некоторые результаты социологического исследования механизмов рекрутирования региональной политической элиты. Анализируются экспертные оценки качества региональной элиты и факторов успешной карьеры.

Ключевые слова: Россия, социологическое исследование, экспертное интервью, региональная политическая элита, политическая карьера.

The article presents some results of a sociological study outlining the mechanisms of recruitment of regional political elite. The author analyzes experts' opinion on the quality of regional elite as well as factors of a successful career.

Keywords: Russia, sociological studies, expert interviews, regional political elite, political career.

УДК 658.14/17 С. 693-703

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОЇ ЛОГІСТИКИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Собко Н.В.
Україна, м. Буча

У статті розглянуто теоретичні основи щодо управління системою фінансової логістики підприємства, розкрито її основні складові та особливості впровадження й ефективного функціонування в системі логістичного менеджменту на підприємстві в цілому.

Ключові слова: логістика, логістична система, фінансова логістика, система фінансової логістики, фінансові потоки підприємства.

В статье рассмотрены теоретические основы по управлению системой финансовой логистики предприятия, раскрыты ее основные составляющие, а также особенности внедрения и эффективного функционирования в системе логистического менеджмента на предприятии в целом.

Ключевые слова: логистика, логистическая система, финансовая логистика, система финансовой логистики, финансовые потоки предприятия.

The article deepens theoretical views on the management of the enterprise financial logistics. The author reveals its main components and features as well as the specificity of its implementation and effective functioning within the system of logistic management at the enterprise as a whole.

Keywords: logistics, logistic system, financial logistics, logistics financial system, enterprise financial flows.

УДК 658.7.012 С. 704-713

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ ЯК СУЧАСНА СИСТЕМА АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Старостенко Г.Г., Україна, м. Ірпінь
Сурженко А.В., Україна, м. Ірпінь

У статті досліджено особливості функціонування на підприємстві механізму фінансового контролінгу для прийняття управлінських рішень в умовах кризи. Визначено роль фінансового контролінгу в системі управлінського обліку на підприємстві та проаналізовано методи його ефективного впровадження.

Ключові слова: фінансовий контролінг, антикризове управління, управлінський облік, інформаційне забезпечення контролінгу.

В статье исследованы особенности функционирования на предприятии механизма контроллинга для принятия управленческих решений в условиях кризиса. Определены роль контроллинга в системе управленческого учета на предприятии и проанализированы методы их эффективного внедрения.

Ключевые слова: финансовый контроллинг, антикризисное управление, управленческий учет, информационное обеспечение контроллинга.

The article outlines the features of the functioning of enterprise financial controlling of a decision-making mechanism in conditions of a crisis. The role of financial controlling in the system of management accounting as well as its effective implementation in the enterprise are also defined in the article.

Keywords: financial controlling, crisis management, management accounting, information management controlling.

УДК 33 С. 714-728

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРЕДПРИЯТИЯ И УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ

Суменков М.С.
Российская Федерация, г. Екатеринбург

У статті запропоновано методологію дослідження економічної діяльності підприємства з урахуванням різноманіття факторів у процесі прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: економічна діяльність, підприємство, прийняття рішень.

В статье предложена методология исследования экономической деятельности предприятия с учетом многообразия факторов в процессе принятия управленческих решений.

Ключевые слова: экономическая деятельность, предприятие, принятие решений.

The paper suggests a methodology for the study of the enterprise economic activity. The conclusions are made considering a variety of factors influencing the process of management decision-making.

Keywords: economic activity, enterprise, decision-making.

УДК 339.9 С. 729-732

ВЫБОР ПОДВИЖНОГО СОСТАВА КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Тохиро Т.И.
Республика Таджикистан, г. Душанбе

Обґрунтовується методичний підхід до вибору рухомого складу як фактору впливу на економічну безпеку автотранспортного підприємства на основі сумісного обліку показників продуктивності і собівартості перевезень.

Ключові слова: економічна безпека, автотранспортне підприємство, вибіркова оцінка, коефіцієнт валентності.

Обосновывается методический подход к выбору подвижного состава как фактора, влияющего на экономическую безопасность автотранспортного предприятия на основе совместного учета показателей производительности и себестоимости перевозок.

Ключевые слова: экономическая безопасность, автотранспортное предприятие, выборочная оценка, коэффициент валентности.

The paper substantiates a methodological approach to the choice of rolling stock as a factor affecting the economic security of the motor transport enterprise. The conclusion is made on the basis of a joint figures analysis of both transportation productivity and costs.

Keywords: economic security, motor transport enterprise, selective estimation, valency coefficient.

УДК 336.27 С. 733-750

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И СТАБИЛИЗАЦИЯ ЕЁ ВНЕШНЕГО И ВНУТРЕННЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА 2013 г.

Тупчиенко В.А.
Российская Федерация

У статті на підставі аналізу даних Міністерства фінансів Російської Федерації щодо зовнішнього та внутрішнього державного боргів станом на 2013 р. пропонуються можливі шляхи та модель стабілізації державного боргу Росії.

Ключові слова: зовнішній державний борг, внутрішній державний борг, Російська Федерація, стабілізація.

В статье на основе анализа данных Министерства финансов Российской Федерации относительно внешнего и внутреннего государственного долга по состоянию на 2013 г, предлагаются возможные пути и модель стабилизации государственного долга России.

Ключевые слова: внешний государственный долг, внутренний государственный долг, Российская Федерация, стабилизация.

In the article on the basis of data analysis obtained from the Ministry of Finance of the Russian Federation regarding the internal and external national debts as of the year 2013, the author suggests the model and possible ways to stabilize Russia's national debt.

Keywords: *external national debt, internal debt, the Russian Federation, stabilization.*

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

I

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНІ Й ТИПОЛОГІЧНІ СТУДІЇ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ: ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ ДЕВЕРБАТИВИ

1) ПРОБЛЕМИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВНОГО СВІТУ (Жайворонок В.В.)
С. 752-757
2) СЕМАНТИКА І СЛОВОТВІР ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДЕВАРБАТИВІВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ І ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ (Манакін В.М.)
С. 758-763
3) КОМПАРАТИВНІ ТА ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ: ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ ДЕВЕРБАТИВНІ ДІАЛЕКТИЗМИ (Черниш Т.О.)
С. 764-771

II

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ВЕРБАЛЬНО-СУГЕСТИВНОГО ВПЛИВУ І УКРАЇНСЬКОМОВНІ САКРАЛЬНІ ТЕКСТИ (Жайворонок В.В.)
С. 772-777
ПРОСОДИЧНА АКТУАЛІЗАЦІЯ І МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТОСФЕР АНГЛІЙСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ "МАЛОЇ ФОРМИ": ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ І СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ (Болдирев Р.В.)
С. 778-781
ТЕОРЕТИЧНА ФОНЕТИКА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ДИДАКТИЧНИЙ І ДОВІДКОВО-ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ КОНТЕКСТ (Нечитайло І.М., Швачко С.О.)
С. 782-783

III

1) ПРОГРАМА КАНДИДАТСЬКОГО ЕКЗАМЕНУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 10.02.17 – ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО (Болдирев Р.В., Кочерган М.П., Семчинський С.В.)
С. 784-805
2) СОВРЕМЕННАЯ АВТОРСКАЯ АФОРИСТИКА: СЕМАНТИКО-ТЕМАТИЧЕСКИЙ И ЭНИГМАТИЧЕСКИЙ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (Клименюк А.В.)
С. 806-816

НАУКОВЕ ЖИТТЯ
ЮВІЛЕЇ. ХРОНІКА

I

ОРДЕН ВРАНІШНЬОГО СОНЦЯ
(Ювілей Пирогова Володимира Леонідовича)
С. 818-819

II

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ СВІТ У ПАРАМЕТРАХ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОГНІТИВНОЇ ПАРАДИГМИ (Хроніка)
С. 820-821
1) ПРОГРАММА XII МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «НОВЫЕ ПАРАДИГМЫ И НОВЫЕ РЕШЕНИЯ В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ» (Одесский национальный университет, Кемеровский государственный университет, июль 2013)
С. 822-832

2) ПРОГРАММА XII МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ ЛЕТНЕЙ ШКОЛЫ «КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ» (Одесский национальный университет, Кемеровский государственный университет, июль 2013)
С. 833-836

НАУКОВІ СТУДІЇ (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія • Філологія • Педагогіка • Економіка. – К.: МІЛЕНІУМ, 2014. – Вип. 3.

РОЗДІЛ І

ФІЛОСОФІЯ

СТОРІНКИ:

УДК 234.3 С. 2-7

СТРУКТУРА «КНИГИ ПРОРОКА ЗАХАРИИ»: «СВЯТИЛИЩЕ» КАК КЛЮЧ ДЛЯ ТОЛКОВАНИЯ

Егизарян Э.М.
Российская Федерация, п. Заокский

Статья посвящена выявлению исторического фона и истолкованию первых шести глав книги пророка Захарии. Автор приходит к выводу, что пророчества, содержащиеся в книге, указывают на первое пришествие Иисуса Христа.

Ключевые слова: богословие, христианство, Библия, пророчества, Ветхий завет.

Стаття присвячена виявленню історичного тла і тлумаченню перших шести глав книги пророка Захарії. Автор доходить висновку, що пророцтва, які містяться в книзі, вказують на перше пришестя Ісуса Христа.

Ключові слова: богослов'я, християнство, Біблія, пророцтва, Старий Заповіт.

The article is dedicated to highligting the historical background as well as interpreting the first six chapters of the book of Zechariah. The author concludes that the prophecies contained in the boo, point to the first Advent of Jesus Christ.

Keywords: theology, Christianity, Bible, prophecy, the Old Testament

УДК 27-31 С. 6-16

ДЕКОНСТРУКЦИЯ ЖАКА ДЕРРИДА И ХРИСТИАНСТВО: ДВА ВЗГЛЯДА НА ОДНУ ПРОБЛЕМУ

Понятовский Ф.К.
Украина, г. Буча

Данная статья рассматривает два взгляда на проблему несовершенства мира. Согласно идеям французского философа Ж. Дерриды, наш мир страдает от борьбы, происходящей между бинарными парами. Отмечается, что деконструкция является естественным процессом, снимающим накал этой борьбы. Согласно Ж. Дерриду, это бесконечный процесс, так как пока есть бинарные противоположности, этот процесс не остановится. Ж. Деррида не предлагает радикального решения данной проблемы, а видит лишь надежду в существовании нечто, что не может быть деконструировано. Христианство же рассматривает проблему несовершенства данного мира через призму борьбы добра и зла, что по сути является бинарной противоположностью. Решение, которое предлагает христианство, состоит в полном уничтожении бинарного мира и замене его на мир, где нет места бинарным противоположностям.

Ключевые слова: деконструкция, бинарные противоположноти, Ж. Деррида, христианство.

У статті розглянуто два погляди на проблему недосконалості світу. Згідно з ідеями французького філософа Ж. Дерріди, наш світ страждає від боротьби, що відбувається між бінарними парами. Зазначається, що деконструкція є природним процесом, який знімає напруження цієї боротьби. Відповідно до бачення Ж. Дерріди, цей процес є безкінечним, оскільки допоки існують бінарні протилежності, він не зупиниться. Ж. Дерріда не пропонує радикального вирішення цієї проблеми. Він має лише віру в існування чогось, що не може бути деконструйованим. Християнство ж розглядає проблему недосконалості нашого світу через призму боротьби добра і зла, що по суті і є бінарною протилежністю. Рішення, яке пропонує християнство, полягає в повному знищенні бінарного світу і заміні його на світ, де немає місця бінарним протилежностям.

Ключові слова: деконструкція, бінарні протилежності, Ж. Дерріда, християнство.

The article brings for consideration two points of view on the problem of the world deficiency. According to the ideas of the French philosopher J. Derrida, our world is suffering from the constant battle between binary oppositions. It is noted that deconstruction is a natural process that reduces the intensity of confrontation. J. Derrida states that it is a constant process which will continue as long as binary oppositions exist. J. Derrida does not offer a final solution for this problem, but only expresses his belief in the existence of something that cannot be deconstructed. Christianity considers the problem of the world deficiency

through the struggle between the good and the evil, being a binary opposition. The solution suggested by Christianity is a complete elimination of the binary world and its replacement with the one where there is no space for binary oppositions.

Keywords: deconstruction, binary oppositions, Jacques Derrida, Christianity.

РОЗДІЛ II

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 167’159.964.225:781.62 С. 18-41

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ КОМПЛЕКСНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ СУГГЕСТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ РЕЧЕМУЗЫКАЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА СЛУШАТЕЛЯ

Калита А.А., Украина, г. Киев
Марченко В.В., Украина, г. Киев

В статье изложена идея комплексного лингвистического исследования проблемы суггестивного воздействия речемузыкальных произведений на слушателя. В качестве базовых методологических предпосылок ее реализации обоснованы структурно-когнитивные модели функционирования механизмов порождения суггестивного воздействия в речемузыкальной коммуникации и формальная классификация структурных элементов текста речемузыкального произведения.

Ключевые слова: речемузыкальные произведения, суггестивное воздействие, структурно-когнитивные модели, структурные элементы текста.

У статті викладено ідею комплексного лінгвістичного дослідження проблеми сугестивного впливу мовленнєво-музичних творів на слухача. У якості базових методологічних передумов її реалізації обґрунтовані структурно-когнітивні моделі функціонування механізмів породження сугестивного впливу в мовленнєво-музичній комунікації та формальна класифікація структурних елементів тексту мовленнєво-музичного твору.

Ключові слова: мовленнєво-музичні твори, сугестивний вплив, структурно-когнітивні моделі, структурні елементи тексту.

The article reveals the idea of an integrated linguistic research of the subliminal influence of speech-and-music works on the listener. As the methodological basis of its implementation, the authors present and substantiate a structural-and-cognitive model of generating mechanism of the subliminal influence in speech-and-music communication and a formal classification of structural elements of a speech-and-music text.

Keywords: speech-and-music works, subliminal influence, structural-and-cognitive models, structural elements of the text.

УДК 2-234’81’373.7 С. 42-46

БІБЛЕЇЗМИ АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ ТЕКСТІВ: ГРАМАТИЧНА Й ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ

Мельник Я.О.
Україна, м. Буча

Стаття присвячена вивченню ізоморфних та аломорфних структурно-семантичних особливостей біблеїзмів в англомовних та україномовних текстах, а також встановленню їхньої ролі в системі досліджуваних мов.

Ключові слова: біблеїзм, структурно-семантичні особливості, ізоморфні та аломорфні ознаки.

Статья посвящена изучению изоморфных и алломорфных структурно-семантических особенностей библеизмов в англоязычных и украиноязычных текстах, а также определению их роли в системе исследуемых языков.

Ключевые слова: библеизм, структурно-семантические особенности, изоморфные и алломорфные признаки.

The article is devoted to the study of isomorphic and allomorphic structural and semantic features of biblical expressions in English and Ukrainian texts as well as to defining their role within the system of studied languages.

Keywords: biblical expression, structural and semantic features, isomorphic and allomorphic features.

УДК 811.531 С.47-55

КОРЕЙСЬКА ПОЕЗІЯ ЕПОХИ КОРЬО: ТЕМАТИЧНИЙ І ЖАНРОВИЙ АСПЕКТИ

Могилко Ю.О.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються структурні, тематичні та функціонально-жанрові особливості корейської поезії хянга епохи Корьо («Житіє Кюньо»).

Ключові слова: корейська поезія, художня форма, жанр, хянга, епоха Корьо.

В статье рассматриваются структурные, тематические и функционально-жанровые особенности корейской поэзии хянга эпохи Корё («Житие Кюнё»).

Ключевые слова: корейская поэзия, художественная форма, жанр, хянга, эпоха Корё.

The article deals with structural, thematic and functional-and-genre peculiarities of Korean poetry hyangga of the epoch of Korjo ("Biography of Kjunjo").

Keywords: korean poetry, art form, genre, hyangga, epoch of Korjo.

УДК 811'398.21 С. 56-66

АНГЛІЙСЬКА НАРОДНА КАЗКА: ДЕФІНІЦІЯ І ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ

Тараненко Л.І
Україна, м. Київ

У статті шляхом аналізу існуючих у науковій літературі уявлень щодо казки уточнено її формулювання як фольклорного тексту малої форми, обґрунтовано ієрархічну супідрядність її функціональних характеристик та окреслено типові жанрові ознаки.

Ключові слова: казка, дефініція, функціональне призначення, жанрові ознаки.

В статье путем анализа существующих в научной литературе представлений о сказке уточняется ее формулировка как фольклорного текста малой формы, обосновывается иерархическое соподчинение ее функциональных признаков, а также отмечаются ее типичные жанровые характеристики.

Ключевые слова: сказка, дефиниция, функциональное назначение, жанровые признаки.

In the article the author updates the definition of the fairy tale as a small form folk text by means of analyzing existing in scientific literature ideas on its versatile nature. The author also outlines typical genre characteristics of the fairy tale as well as substantiates a hierarchical subordination of its functional features.

Keywords: fairy tale, definition, functionality, genre characteristics.

УДК 811.133 С. 67-75

АКСІОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ДЕНОТАТІВ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ

Швачко С.О.
Україна, м. Суми

У роботі розглядаються лінгвокогнітивні аспекти параметричного оцінювання референтів на матеріалі слів англомовного дискурсу. Фокусується увага на кількісних словах-номінаціях понять «багато» – «мало». Складністю онтологічної природи референтів зумовлено вибір методів їх аналізу: дистрибутивного, компонентного, дискурсивного, концептуального.

Ключові слова: лінгвокогнітивні аспекти, параметричні оцінки, поняття «багато» – «мало», англійська мова.

В статье исследуются лингвокогнитивные аспекты слов в качестве оценивания результатов познания. Фокусируется внимание на номинациях понятий «много» – «мало» в английском дискурсе. Выбор методов объективируется природой референтов, а также тенденциями современной методологии, т.е. дистрибутивным, компонентным, дискурсивным и концептуальным анализами.

Ключевые слова: лингвокогнитивные аспекты, параметрические оценки, понятия «много» – «мало», английский язык.

The article in question deals with the linguocognitive aspects of words, the way they assess results of cognition. Attention is being focused upon nominations of notions “many/much” – “few/little”. The methods used in the paper are being objectivized by the nature of investigated referents and tendencies in modern methodology, i.e. distributional, componential, discursive and conceptual analysis. The goal of investigation is aimed at taxonomy of linguistic nominations, namely assessing quantitative markers of cognitive proceedings.

Keywords: linguocognitive aspects, parameter assessment of English denotates, notions “many/much” – “few/little”, the English language.

РОЗДІЛ ІІІ

ПЕДАГОГІКА

УДК 028.42’159.922.72 С. 77-85

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: РОЗВИТОК КОГНІТИВНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ

Вовк О.І.
Україна, м. Черкаси

У статті досліджуються стилі та способи пізнання й кодування інформації як індивідуальні особливості, що впливають на оволодіння іноземною мовою студентами-філологами. Зокрема, акцентується увага на тому, що стилі і способи пізнання позначаються на індивідуальних репрезентаційних здатностях суб’єктів пізнання й забезпечують якісне засвоєння інформації.

Ключові слова: епістемологічні стилі, способи кодування інформації, ментальні репрезентації, способи пізнання.

В статье рассматриваются стили и способы познания и кодирования информации как индивидуальные особенности, влияющие на овладение иностранным языком студентами-филологами. В частности, подчёркивается, что стили и способы познания влияют на индивидуальные репрезентативные способности студентов и обеспечивают качественное усвоение информации.

Ключевые слова: эпистемологические стили, способы кодирования информации, ментальные репрезентации, способы познания.

The article investigates the role of learning styles and modes of information coding in foreign language acquisition. The idea is highlighted that learning styles influence students’ mental representations and individual modes of information coding, among which the verbal-symbolic, visual, subject-practical and sensory are singled out and described. It is presumed that the learning styles and modes of information coding dramatically effect conceptualization, memorization, assimilation and retrieval of the information under study.

Key words: learning styles, modes of information coding, mental representations, ways of cognition.

УДК 378 С. 86-93

КУРС «ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ФИЗИКЕ» И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ

Филимонов А.С.
Российская Федерация, г. Самара

Вивчення фізики в школі на рівні сучасних вимог інформаційного суспільства залежить від ступеня універсальної підготовки учительських кадрів, важливою складовою якої є формування необхідних професійних якостей. Майбутній учитель фізики повинен бути підготовленим до професійної діяльності не лише в предметній галузі, але й у сфері освітніх технологій.

Ключові слова: учительські кадри, професійні якості, професійна діяльність, предметна галузь, інформаційні та комунікаційні технології.

Изучение физики в школе на уровне современных требований информационного общества зависит от степени универсальной подготовленности учительских кадров, важной составляющей которой, является формирование необходимых профессиональных качеств. Будущий учитель физики должен быть подготовлен к профессиональной деятельности не только в предметной области, но и в сфере образовательных информационных и коммуникационных технологий.

Ключевые слова: учительские кадры, профессиональные качества, профессиональная деятельность, предметная область, информационные и коммуникационные технологии.

Studying physics at school at the level of present-day requirements of the information society depends on the degree of the teacher staff universal training, the formation of necessary professional qualities being its important component. The future teacher of physics should be trained for his/her professional activity not only in the subject area, but also in the sphere of educational information and communication technologies.

Keywords: teacher staff, professional quality, professional activity, subject area, information and communication technologies.

УДК339.9+331.107 С. 94-105

ER HAT AN FÜHRENDEN UNIVERSITÄTEN IN DEN USA, BRASILIEN, ITALIEN UND DEUTSCHLAND UNTERRICHTET UND VIELE BÜCHER AUF DEM GEBIET DES WIRTSCHAFT UMWELT VERÖFFENTLICHT

Ditzhein W.
Deutschland, Berlin

У статті обґрунтовано доцільність розробки нових підходів до вивчення таких наук, як етика, політологія та правознавство. Зокрема, акцентується увага на необхідності їхнього розвитку за імперативними стандартами і у масштабах гуманістичних параметрів "екологічної картини світу".

Ключові слова: етика, політологія, правознавство, екологічна картина світу.

В статье обоснована целесообразность разработки новых подходов к изучению таких наук, как этика, политология и правоведение. В частности, акцентируется внимание на необходимости их развития по императивным стандартам и масштабам гуманистических параметров "экологической картины мира".

Ключевые слова: этика, политология, правоведение, экологическая картина мира.

The article justifies the expediency of introducing new approaches to the study of such disciplines as ethics, political science and law. In particular, the author focuses on the necessity of their development within the so-called "ecological world view".

Keywords: ethics, political science, law, ecological world view.

РОЗДІЛ IV

ЕКОНОМІКА

УДК 339.138:330.341.1 С. 107-115

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Алькема В.Г., Україна, м. Буча
Бережна І.М., Україна, м. Київ

У статті розглянуто теоретичні підходи до пояснення суті поняття «маркетингова інноваційна товарна політика». Розглянуто місце товару в маркетинговій політиці підприємства. Проаналізовано

зміст поняття товарної політики, визначено завдання та структуру сучасної маркетингової товарної політики підприємства з позиції можливості прийняття трьох рішень органами управління. Обґрунтовано висновок про те, що маркетингова інноваційна товарна політика в діяльності сучасного підприємства є важливим елементом його успішного функціонування та запорукою майбутнього фінансового зростання.

Ключові слова: маркетинг, інноваційна політика, маркетингова політика, товар, товарний асортимент, товарна політика, маркетингова товарна політика.

В статье рассмотрены теоретические подходы к объяснению сути понятия «маркетинговая инновационная товарная политика». Рассмотрено место товара в маркетинговой политике предприятия. Проанализировано содержание понятия товарной политики, определены задачи и структура современной маркетинговой товарной политики предприятия с позиции возможности принятия трех решений органами управления. Обоснован вывод о том, что маркетинговая инновационная товарная политика в деятельности современного предприятия является важным элементом его успешного функционирования и является залогом будущего финансового роста.

Ключевые слова: маркетинг, инновационная политика, маркетинговая политика, товар, товарный ассортимент, товарная политика, маркетинговая товарная политика.

The paper considers theoretical approaches to explaining the essence of the concept “marketing innovative products’ policy”. The authors outline the place of goods within the marketing policy of a company; suggest the definition of the notion “commodity policy” as well as present objectives and structure of the company’s modern policy of the commodity marketing viewed from the standpoint of the adoption of three management decisions. It is concluded that marketing innovative product policy in the activities of a modern enterprise is an important element of its successful functioning and a guarantee of its future financial growth.

Keywords: marketing, innovation policy, marketing policy, product, product portfolio, product policy, marketing products policy.

УДК 314.3 (477) С. 116-122

СУЧАСНИЙ ДЕМОГРАФІЧНИЙ СТАН У СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ: СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Бурова О.Б.
Україна, м. Буча

У статті досліджено стан та тенденції народжуваності сільського населення в Україні, у тому числі в Херсонській області. Виявлено за допомогою кореляційно-регресійного аналізу основні показники, що впливають на рівень народжуваності в регіоні.

Запропоновано шляхи покращення демографічної ситуації як в Херсонській області, так і в Україні в цілому.

Ключові слова: народжуваність, чисельність сільського населення, фертильність, коефіцієнти народжуваності та смертності, депопуляція.

В статье исследовано состояние и тенденции рождаемости сельского населения в Украине, в том числе в Херсонской области. Выявлены с помощью корреляционно-регрессионного анализа основные показатели, влияющие на уровень рождаемости в регионе. Предложены пути улучшения демографической ситуации как в Херсонской области, так и в Украине в целом.

Ключевые слова: рождаемость, численность сельского населения, фертильность, коэффициенты рождаемости и смертности, депопуляция.

The article presents the results of the research of the present-day state and ongoing tendencies of birth-rate of rural population of Ukraine, Kherson region including. Using a correlation-and-regression analysis, the author defines the key factors, influencing the birth-rate in the region as well as suggests the ways of improving the demographic situation both in Kherson region and in Ukraine as a whole.

Keywords: birth-rate, rural population, fertility, fertility and mortality coefficients, depopulation.

УДК 338.436:330.341.1 С. 123-131

ІННОВАЦІЙНІ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Чабан В.Г.
Україна, м. Київ

У статті досліджено застосування інноваційних енергозберігаючих технологій у зарубіжних країнах. На прикладі підприємств овочівництва закритого ґрунту обґрунтовано застосування окремих інноваційних заходів, які здатні суттєво скоротити енерго- та ресурсовитрати. Проведено аналіз основних показників енергоефективності, який підтверджує раціональність упровадження енергозберігаючих технологій.

Ключові слова: енергозберігаючі технології, інновації, овочівництво закритого ґрунту, альтернативні джерела енергії, енергоефективність.

В статье исследовано применение инновационных энергосберегающих технологий в зарубежных странах. На примере предприятий овощеводства закрытого грунта обосновано применение отдельных инновационных мероприятий, способные существенно сократить энерго- и ресурсозатраты. Проведен анализ основных

показателей энергоэффективности, подтверждающий рациональность внедрения энергосберегающих технологий.

Ключевые слова: энергосберегающие технологии, инновации, овощеводство закрытого грунта, альтернативные источники энергии, энергоэффективность.

The application of innovative energy-saving technologies applied in foreign countries is being investigated in the paper. Using the example of horticulture business of protected ground, the author justifies the application of innovative activities aimed at a significant reduction of the resource and energy consumption. Having analyzed main indices of energy efficiency, the author substantiates the expediency of introducing the energy saving technologies.

Keywords: energy-saving technologies, innovations, protected ground vegetable-growing, alternative energy sources, energy efficiency.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ ТА НАРИСИ

(С. 132-359)

I

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКОЛІ (XX-ПЕРША ЧВЕРТЬ XXI СТ.)

ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ: ПРІОРИТЕТИ ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ (Алфімов В.М.)
С. 133-137
ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ (Пономаревський С.Б.)
С. 138-143
ВІТЧИЗНЯНА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ВИХОВАННЯ (Жуковський В.М.)
С. 144-147
ВІТЧИЗНЯНА СЕРЕДНЬООСВІТНЯ ШКОЛА: ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ПАРАДИГМИ (Матвієнко О.В.)
С. 148-150
ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ: АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ (Петриченко Н.Г.)
С. 151-152

II

ПРОГРАМА КАНДИДАТСЬКОГО ІСПИТУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 10.02.04 – ГЕРМАНСЬКІ МОВИ (АНГЛІЙСЬКА МОВА)
С. 153-197

III

ЛІТОПИС РОДОВОДУ ЧАЙКИ-ЧАЙКОВСЬКИХ: ІСТОРИКО-СОЦІО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ (Санникова Т.О.)
С. 198-208

НАУКОВА АНТОЛОГІЯ

ФІЛОЛОГІЯ

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ СВІТ У КООРДИНАТАХ ЕВРИСТИЧНИХ ПАРАДИГМ ФІЛОЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ
С. 209-211
Мейе Антуан
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ МЕТОД В ИСТОРИЧЕСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ (Пер. с фр. А.В. Дилигенской. Под ред. Б.В. Горнунга и М.Н. Петерсона. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1954)
С. 212-299

Трубецкой Н.С.
МЫСЛИ ОБ ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ ПРОБЛЕМЕ (Вопросы языкознания. – № 1. – 1958. – С. 65-77)
С. 300-319

НАУКОВЕ ЖИТТЯ. ХРОНІКА. ОГЛЯДИ

I

ПРОГРАМА VIII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ» (*Київ, 25-26 вересня 2014 р.)*
С. 321-359

ВИМОГИ ДО РУКОПИСІВ
ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО ІНСТИТУТУ
«НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI (КУЛЬТУРА, ОСВІТА – АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ПАРАДИГМИ І СУЧАСНИЙ СВІТ). ФІЛОСОФІЯ. ФІЛОЛОГІЯ. ПЕДАГОГІКА. ЕКОНОМІКА»

Матеріали до опублікування приймаються від фахівців у галузі філософських, філологічних, педагогічних та економічних наук. Публікація повинна містити такі необхідні елементи: постановка проблеми; аналіз новітніх досліджень; формулювання мети статті; виклад основного матеріалу дослідження; висновки.

До Редакційної колегії необхідно представити:

- електронний варіант статті;
- відомості про автора(-ів) на окремому аркуші та окремим файлом (прізвище, ім'я та по батькові повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання, посада, телефон, домашня та електронна адреси).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен, прізвищ і бібліографічних посилань та інших даних наукових статей несуть автори публікацій.

Подані до Редакційної колегії матеріали не повертаються.

Вимоги до оформлення рукописів:

- стаття подається в редакторі Word для Windows версія 6.0, 7.0 без автоматичних переносів слів;
- відцентрована назва публікації друкується великими літерами жирним шрифтом Arial (розмір шрифту 16), під нею в центрі звичайними літерами прізвище, ініціали автора (розмір шрифту 14).
- анотації трьома мовами (українською, російською та англійською чи німецькою мовами) подаються шрифтом 13 Arial курсивом через 1 міжрядковий інтервал, ключові слова – напівжирним курсивом;
- основний текст рукопису друкується через 1,15 інтервали без переносів шрифтом 14 Arial;
- спеціальні шрифти та символи додаються окремими файлами;
- рисунки й таблиці подаються в тексті файлами у форматі ***.jpg****;*
- елементи тексту, які потребують виділення, підкреслюються; значення слів, словосполучень беруться у лапки;
- «ЛІТЕРАТУРА» друкується жирним шрифтом великими літерами без відступу від лівого поля. Нижче в підбір до тексту

подається занумерований перелік цитованих робіт за алфавітом.

Обов'язкова наявність транслітерації латинською абеткою бібліографічного списку англійською мовою.

Особливу увагу необхідно звернути на однотипність оформлення всього списку Літератури за вимогами ВАК України, наприклад:

Монографії

Бєлєхова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокгнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): Монографія. – Київ; Херсон: ТОВ «Айлант», 2002. – 368 с.

Василій Великий. Гомілії [Пер. з давньогрец. Л.Л. Звонської]. – Львів: Вид-во «Свічадо», 2006. – 307 с. (Джерела християнського Сходу. Золотий вік патристики).

Васько Р.В. Давньогерманський консонантизм: парадигматика і синтагматика: Монографія; Відп. редактор А.Д. Бєлова. – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету, 2006. – 305 с.

Грицяк І.А. Управління в Європейському Союзі: теоретичні засади: Монографія. – Київ: Вид-во Національної академії державного управління, 2005. – 236 с.

Жаловага А.С. Антропологічна природа християнства: Монографія. – Київ: ВАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас», 2008. – 288 с.

Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України: Монографія. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 608 с.

Потапенко О.І. Лінгвокультурологія: Монографія / О.І. Потапенко; В.В. Куйбіда; Я.О. Потапенко. – Київ: Вид-во «МІЛЕНІУМ», 2011. – 244 с.

Проблеми типологічної та квантитативної лексикології: [Зб. наук. праць / Наук. ред. Каліущенко В.Д. та ін.]. – Чернівці: Вид-во «Рута», 2007. – 310 с.

Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень: Монографія; За редакцією С.І. Юрія, В.Г. Демянишина. – Київ: Кондор-Видавництво, 2012. – 376 с.

Соловьев В.П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике: Синергетические эффекты инноваций. – Киев: Изд-во «Феникс», 2004. – 560 с.

Статті у журналах, збірниках

Ажнюк Б.М. Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство / Редакційна колегія: О.Б. Ткаченко (голова), С.С. Єрмоленко, Г.В. Зимовець. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. – 2012. – С. 228–236.

Акініна Н.Л. Особливості науково-методичного забезпечення освітніх процесів // Проблеми освіти: Науковий збірник. – Київ: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – 2008. – Вип. 54, спецвипуск 1. – С. 95-98.

Алькема В.Г. Розвиток компетенцій персоналу в системі післядипломної освіти як чинник економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності // Проблеми освіти: Науковий збірник. – Київ: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – 2011. – Вип. 66, Ч. ІІ. – С. 52–59.

Євтух М.Б. Освіта у XXI столітті: розвиток і формування // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету [LINGUAPAX – VIII]. Філологія, педагогіка і психологія в анторопоцентричних парадигмах. Філологія. Педагогіка. Психологія / Головні редактори: Г.І. Артемчук, Р.В. Болдирев. Заступник головного редактора Чернуха А.М. Відповідальні секретарі: Нечитайло І.М., Чумак О.Г. – Вип. 3, В. – Київ: Видавничий центр Київського державного лінгвістичного університету. – С. 720–731.

Методика нормування ресурсів для виробництва продукції рослинництва / Вітвіцький В.В., Кисляченко М.Ф., Лобастов І.В., Нечипорук А.А. – Київ: НДІ «Украгропромпродуктивність», 2006. – 106 с. (Бібліотека спеціаліста АПК. Економічні нормативи).

Поліна Г.В. Вторинна номінація концепту «любов» в англійському релігійному дискурсі // Проблеми освіти: Науковий збірник. – Київ: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – 2011. – Вип. 68. – С. 254-316.

Психология менеджмента / Власов П.К., Липницкий А.В., Лущихина И.М. и др.; Под ред. Г.С. Никифорова. – [3-е изд.]. – Харьков: Гуманитарний центр, 2007. – 510 с.

Дисертації, автореферати дисертацій

Басиров Ш.Р. Словотвір дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах: дис. … д-ра філол. наук: 10.02.17 / Ш.Р. Басиров; Київський національний лінгвістичний університет. –

Київ, 2006. – 433 с.

Толчеєва Т.С. Контенсивна типологія сигніфікатифних артефактів у різносистемних мовах: дис. … д-ра філол. наук: 10.02.15 / Т.С. Толчеєва; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – 415 с.

Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): дис. … д-ра філол. наук: 10.02.05 / О.М. Кагановська; Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2003. – 502 с.

Курищук В.В. Банківське кредитування експортної діяльності підприємств в Україні: автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.00.08 / В.В. Курищук; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – 20 с. – (укр.).

Лукінова Т.Б. Генезис і еволюція квантитативних імен у слов'янських мовах (порівняльно-історичний аспект): автореф. дис. … д-ра філол. наук: 10.02.03 / Т.Б. Лукінова; Національна академія наук України, Інститут української мови. – Київ, 2001. – 35 с.

Марченко Є.О. Генезис уявлень про справедливість (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. … канд. філософ. наук: 09.00.03 / Є.М. Марченко; Ін-т вищої освіти Національної академії педагогічних наук України. – Київ, 2011. – 16 с. – (укр.).

Джерела ілюстративного матеріалу оформляються як монографії або журнали чи збірники; періодичні видання – за зразком Times 12.03.1985; 5.07.1993.

Бібліографічний опис оформлюється за державним стандартом ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», а також має враховувати інформацію щодо вимог до рукописів, позначених, зокрема, у таких виданнях, як:

- Бюлетень Вищої атестаційної комісії України, № 3, 2008 р.
- Бюлетень Вищої атестаційної комісії України, № 5, 2009 р.
- Бюлетень Вищої атестаційної комісії України, № 9-10, 2011 р.
- Нормативні документи Міністерства освіти і науки України.

Таблиці, схеми, малюнки тощо наводяться також, зокрема, за стандартами ВАК України.

СПИСОК
АВТОРІВ, ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ, РЕДАКТОРІВ, РЕЦЕНЗЕНТІВ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ СЕКРЕТАРІВ РОЗДІЛІВ

Акініна Н.Л.	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних соціально-економічних дисциплін Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Алькема В.Г.	доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Ангелова Г.	доктор филологических наук, кафедра болгарского языка Департамента языкового обучения Софийского университета имени Св. Климента Охридского (г. София, Народная Республика Болгария)
Бацевич Ф.С.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
Богачевська І.В.	доктор філософських наук, професор (Україна)
Бойченко М.І.	доктор філософських наук, доцент (Україна)
Болдирев Р.В.	академік Академії наук вищої школи України, академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор, ректор Українського гуманітарного інституту (м. Київ, Україна)
Бріцин В.М.	доктор філологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України (м. Київ, Україна)
Виноградов В.О.	доктор філологічних наук, професор, завідувач сектору африканських мов Інституту мовознавства Російської академії наук (м. Москва, Російська Федерація)
Власов В.І.	доктор економічних наук, доктор сільськогосподарських наук, професор, головний науковий співробітник ННЦ «Інституту

	аграрної економіки» (м. Київ, Україна)
Вовк О.І.	доктор педагогічних наук, професор кафедри англійської філології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Навчально-науковий інститут іноземних мов (м. Черкаси, Україна)
Георгінова Л.В.	кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з питань розвитку Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Гладка М.А.	викладач кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного і типологічного мовознавства Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Гнатюк Л.П.	доктор філологічних наук, професор Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Голубовська І.О.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Гонта О.І.	доктор економічних наук, професор (Україна)
Гриценко П.Ю.	доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови Національної академії наук України (м. Київ, Україна)
Гусейнов С.	доктор философских наук, заведующий отделом проблем религиоведения и философии культуры Института философии, социологии и права Национальной академии наук Азербайджанской Республики (Азербайджанская Республика)
Гутніченко О.М.	Київський національний лінгвістичний університет (м. Київ, Україна)
Данилич В.С.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романських мов та перекладу Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Дегтярьов Є.В.	академік Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності, доктор філософських

	наук, завідувач кафедри філософії Магнітогорського державного університету (м. Магнітогорськ, Російська Федерація)
Денисова С.П.	доктор філологічних наук, професор Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Деркач Н.В.	кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Чернігівського педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка (м. Чернігів, Україна)
Дмитренко І.О.	студентка кафедри германської філології Сумського державного університету (м. Суми, Україна)
Дяченко І.О.	студентка кафедри германської філології Сумського державного університету (м. Суми, Україна)
Жабина О.А.	студентка Хакасского государственного университета им. Н.Ф.Катанова (Российская Федерация)
Жайворонок В.В.	доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України (м. Київ, Україна)
Жаловага А.С.	кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософії та релігієзнавства Українського гуманітарного інституту; проректор Вищої теологічно-гуманітарної школи ім. Міхала Беліні-Чеховського (м. Буча, Україна, м. Подкова Лєсна, Республіка Польща)
Зацний Ю.А.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)
Зінченко В.В.	доктор філософських наук, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна).
Іщенко Н.Г.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії, практики та перекладу

	англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (м. Київ, Україна)
Кагановська О.М.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іспанської та французької філології Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Калита А.А.	доктор філологічних наук, професор кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (м. Київ, Україна)
Карпенко І.В.	аспірантка кафедри теорії і методики викладання іноземних мов та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, (м. Київ, Україна)
Кігель В.Р.	кандидат економічних наук, завідувач кафедри фінансів Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Клюйков Р.С.	Институт информатики и искусственного интеллекта Донецького национального технического университета (г. Мариуполь, Украина)
Клюйков С.Ф.	Приазовский государственный технический университет (г. Мариуполь, Украина)
Корольова А.В.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Корсак К.В.	доктор філософських наук, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)
Костюк В.В.	Рада Засновників Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Кочерган М.П.	академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (м. Київ, Україна)

Кудрявцева Н.П.	кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Кутаєв Ш.К.	доктор економічних наук, професор (Російська Федерація)
Магсумов Т.А.	академік Міжнародної академії соціальних технологій (Російська Федерація)
Майборода В.К.	академік Академії наук вищої школи України, доктор педагогічних наук, професор (м. Київ, Україна)
Манакін В.М.	доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики, завідувач кафедри видавничої справи і редагування Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)
Мацюк Г.П.	доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
Мичак Н.Г.	старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Мойсієнко А.К.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Науменко Л.П.	кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики навчання іноземних мов та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Нечитайло І.М.	доктор філологічних наук, професор Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Нікітан Н.О.	викладач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Ніколаєва С.Ю.	доктор педагогічних наук, професор, завідувач

	кафедри методики викладення іноземних мов Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Німчук В.В.	доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу історії та граматики Інституту української мови Національної академії наук України, член-кореспондент Національної академії наук України (м. Київ, Україна)
Ношин Я.І.	викладач кафедри філософії та релігієзнавства Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Олійник В.В.	академік Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, ректор Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти НАПН України (м. Київ, Україна)
Онкович Г.В.	доктор педагогічних наук, професор Інституту вищої школи Національної академії педагогічних наук (м. Київ, Україна)
Патраш Л.А.	викладач кафедри фінансів Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Петров В.Б.	доктор филологических наук, профессор, директор Магнитогорского филиала ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации» (г. Магнитогорск, Российская Федерация)
Пєтухова О.М.	доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Пирогов В.Л.	кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри мов і цивілізацій Далекого Сходу Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Поліна Г.В.	кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного і типологічного мовознавства Українського гуманітарного

	інституту (м. Буча, Україна)
Попова О.В.	доктор політичних наук, кандидат соціологічних наук, професор (Російська Федерація)
Проданюк Ф. М.	кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, політології та українознавства Київського національного університету технологій та дизайну (м. Київ, Україна)
Растащенова А.А.	(Российская Федерация)
Рибачук М.Ф.	академік Української академії політичних наук, доктор філософських наук, професор, проректор із зовнішніх зв'язків Українського гуманітарного інституту (м. Київ, Україна)
Самчук З.Ф.	доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)
Семенюк А.А.	кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, (м. Луцьк, Україна)
Сенів М.Г.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та класичної філології Донецького національного університету (м. Донецьк, м. Вінниця, Україна)
Слухай Н.В.	доктор філологічних наук, професор Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Снитко О.С.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови, заступник директора з наукової роботи Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Собко Н.В.	Український гуманітарний інститут (м. Буча, Україна)
Стадник М.М.	доктор філософських наук, професор кафедри політичної аналітики і прогнозування Національної академії державного управління при Президентові України (м. Київ, Україна)
Старостенко Г.Г.	доктор економічних наук, професор кафедри

	економічної теорії Національного університету державної податкової служби України (м. Ірпінь, Україна)
Таланова Ж.В.	доктор педагогічних наук (м. Київ, Україна)
Тараненко Л.І.	кандидат філологічних наук, доцент, докторант Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (м. Київ, Україна)
Ткачук В.І.	почесний доктор (PhD) (Україна, Російська Федерація)
Філіпович Л.О.	доктор філософських наук (Україна)
Чехлатова Е.А.	(г. Абакан, Республика Хакасия, Российской Федерации)
Чижевська Л.В.	академік Академії економічних наук України, доктор економічних наук, професор (Україна)
Шевченко І.С.	академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна)
Швачко С.О.	академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу англійської мови Сумського державного університету (м. Суми, Україна)
Шинкарук В.Д.	академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (м. Київ, Україна)
Штанько Л.О.	кандидат економічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Щеглова Н.И.	(п. Заокский, Российская Федерация)
Яковлєв Д.	кандидат філософських наук, доцент (Російська Федерація)
Ятченко А.Д.	кандидат філософських наук, доцент, Український гуманітарний інститут (м. Буча, Україна)

« Українське Різдво… і Колядки». – К.: Вид-во «МІЛЕНІУМ», 2015.

Українське видавництво «МІЛЕНІУМ» випустило у світ 2-ге видання прекрасної книги «Українське Різдво… і Колядки» (Київ: Вид-во «МІЛЕНІУМ», 2015). Редактор-упорядник – педагог Олена Слюсаренко, художній керівник – Микола Сікора.

Дуже вдумливо – з дотриманням духовних традицій нашого народу – підібрано тексти Колядок, що віддзеркалюють основні етапи Різдвяного циклу Святок – старовинного слов'янського обряду славлення різдвяних свят піснями і всю святкову пору від Різдва до Водохрещів. Тут і Різдвяні віншування та Йорданські побажання.

До цієї книги дадається музичний диск, що демонструє прекрасне виконання Колядок дитячим ансамблем. Срібні голоси колядників прикрашають радісне різдвяне святкування.

На обкладинці – картина відомого українського художника Олега Шупляка із зображенням Богдана Лепкого.

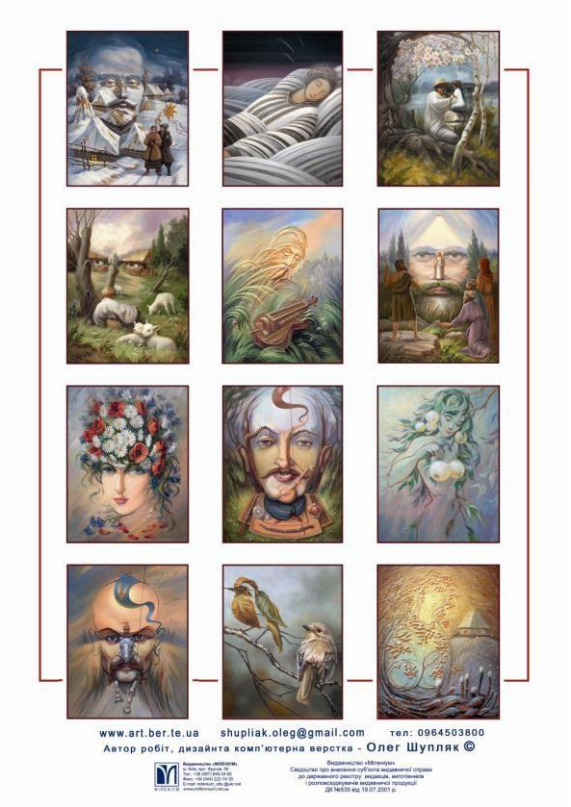

Наша дума, наша пісня…: Календар на 2016 рік з авторськими роботами Олега Шупляка. – К.: Вид-во «МІЛЕНІУМ», 2015.

Українське видавництво «МІЛЕНІУМ» представляє унікальний «Календар на 2016 рік» з репродукціями картин одного з найталановитіших сучасних митців – художника Олега Шупляка

Про його творчий стиль пишуть багато, підкреслюючи що він маестро оптичних ілюзій та гармонічного поєднання в живописі гри розуму з елементами асоціативного символізму, постмодернізму і абстракціонізму.

Український «Календар на 2016 рік» з репродукціями картин художника Олега Шупляка в авторському дизайні.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI

(культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)

ФІЛОСОФІЯ · ФІЛОЛОГІЯ ·ПЕДАГОГІКА · ЕКОНОМІКА

Випуск 4 (Том 6)

Відповідальні за випуск та макетування Штанько Л.О., Тараненко Л.І.
Комп'ютерний набір, верстка і макетування Собко Н.В., Майданюк К.С.
Художнє оформлення Пиріг А.В.

Видавничий варіант макету підготовлений
у видавництві «МІЛЕНІУМ»

Підписано до друку 16.12.2014 р. Формат 60х84/16
Папір офсетний. Гарнітура Arial. Друк офсетний.
Умовно-друковані арк. 33,6. Обліково-видавничі арк. 31,3
Наклад 300 прим. Замовлення № 27

Видавничий центр науково-організаційного відділу
Українського гуманітарного інституту
08293, Київська обл., м. Буча, вул. Інститутська, 14,
тел. + 38 (04597) 49 725
e-mail: office@ugi.edu.ua

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

м. Київ, вул. Фрунзе, 60
Тел./факс +38 (044) 222-74-35
E-mail: milenium_ofis @ukr.net